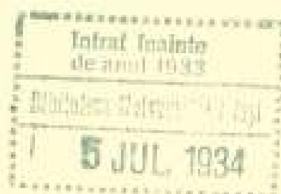

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

Directori: C. STERE şi Dr. I. CANTACUZINO

VOLUMUL IX

ANUL III

IAŞI

Redacţia: Str. Romînă 4. — Administraţia: Str. Carp 6

1908

COMETA

Comedie în trei acte și în versuri

PERSOANELE:

Doamna *Mirea*
Roro (fiicele d-nei Mirea
Tanța (
Doamna *Gabin*
Cleo
Nineta
Lucica
Tity Roșnov, tînăr rentier.
Rudi
Hals
Sculptorul *Pralea*
Preotul *Colum*

Invitați, etc.

ACTUL I-iu

Un salon modern. Lumină de lampă. *Roro* pe un puf, lucrează lingă foc, la o broderie. *Tanța* îngrijește de un samovar. E în amurg.

Scena I-ia

RORO, TANȚA.

TANȚA

Ciudat! Nu vine nimeni...

RORO

Da, nimeni...

TANȚA

Ce să fie?

RORO

Te miră?...

TANȚA

Da, vezi bine... Eu m'așteptam să vie.
Nu-i astăzi Miercuri oare?

RORO

De bună samă, Miercuri...

TANȚA

Nu-i cercul nostru astăzi?

RORO

O, sînt atîtea cercuri!

TANȚA
Da,—e-o epidemie!

RORO
Nu,-i foarte natural!
De-arunci o piatră 'n apă, nu se pornește-un val?
Și'n urmă valul oare nu crește 'n cerc?

TANȚA
Firește!

RORO
Și-apoi din cercu-acela nu prinde altu-a crește?
Și altele 'n virtutea aceleiași vibrații?
Unde-i acuma cercul întîei generații?
Cine-ar putea să spună?...

TANȚA
Nu eu!

RORO
Ascult' atunci!
(sentențios)
Aicea cade piatra pe care o arunci (face gestul)
Aici se face cercul, și-acesta-i „cercul nostru"...
Pe urmă cercul crește, și face „cercul vostru"...
Și cercul vostru face pe-al lor,—și mai departe...

TANȚA
Roro, să aibă Tity ca tine-atîta carte...

RORO
De ce vorbești de Tity?

TANȚA
Ar fi un lucru mare!
Ce n'ar putea s'ajungă el, un băiat cu stare!...

RORO
Ei, și? Ce'mi pasă mie?

TANȚA
Ce'ți pasă? Ei, iți pasă...

RORO
'mi pasă ca și ție, după cum văd...

TANȚA
Ei, lasă!
Las', și mai bine haide, continuă'ți ideia
Cu cercul tău cel magic... Cum stăm cu piatra-aceia?

RORO
(sentențios)
Aceia ce greșește să nu arunce piatra!

TANȚA
(luînd în mînă „Indépendance Roumaine" de pe masă)
Ia să vedem mai bine ce-i cu puterea-a patra?
(parcurgînd ziarul)
Te 'nteresează Bursa?...
(*Roro* tace. *Tanța* schimbă tonul)
Nu?... Preferați vre-o scenă
Din parlament?... Să trecem la rubrica mondenă...
A! violetul iarăși!...

RORO
Da,—toate's violete!

TANȚA
Și, sigur, violetul cu tenul tău se ceartă...

RORO
Nu... dar ce-ai zice dacă o mie de palete
S'ar pune să picteze printr'un capriciu de artă
C'o singură coloare o mie de portrete?...

TANȚA
Ce-ar fi?

RORO
Un an rentabil pentr'un oftalmolog!... (rîd)
Și totuși violetul mi-e drag, cînd nu-i *en vogue!*
E-atîta poezie în el cînd ziua moare...
C'o dungă violetă se 'nchee-o depărtare,
O viorică spune că-i primăvara-aproape,
O dungă violetă însamnă supt pleoape
O patimă ascunsă... O umbră violetă
Acopere trecutul...

TANȚA
(ironic)
Roro!... devii poetă!...

RORO
Ba nu... dar o coloare așa de ideală
Lăsată parc' anume pentru melancolie,
Nu e păcat s'ajungă atîta de banală
Prin tirania modei? Sărmană poezie!

TANȚA
Ce vrei? Sînt numai șapte culori în curcubeu!

RORO

S'arată curcubeul ?... Atunci e semn de pace ?

TANȚA

Ba nici de cum! Văd lumea și eu în felul meu!
Și orice pun pe mine, mă prinde și îmi place.

RORO

Iți place, că-i la modă, și moda-i, cum se știe,
Făcută pentru-aceia ce nu au fantezie:
Gîndește pentru tine un Worth sau M-me Paul.
Vinează 'ntre ghețare un Eschimos la pol
Și în aceiași vreme un Cafru 'n țări toride...
Mor gingașii colibri cu penele splendide,
Devin ridicoli struții așa de eleganți,
Rămîn cu gura știrbă sărmanii elefanți,
În semn de întrebare sucind în aer tromba;
Pe zi ce merge crește imensă hecatomba,
Și toți își dau tributul, ca 'n urmă domnul Worth
Sau altul ca și dînsul, din materialul mort,
Din toate-aceste lucruri așa de disparate,
Ducînd la frunte mîna cu gesturi inspirate,
Să'njghebe cine știe ce creațiune nouă...,
Și-apoi să decreteze ca Dumnezeu: „Vai vouă
De nu'ți purta cu toate, burgheză sau regină,
Jupon scurt, redingotă, jiletca androgină
Sau bluza cu guipură... Pe stradă kimonoul...
Pentru-anotimpu-acesta, acesta mi-i cadoul!
Iar cît despre culoare, cu violet vă satur,
Sau stofele vărgate, și...

(cu emfază)

tertium non datur!

(rîd amîndouă)

Ce rîzi ?... nu-i asta moda ?...

TANȚA

Roro!.. ești o nebună!...

RORO

Și tu... Palas Athena, firește,..

TANȚA

Asta-i bună!
In orice caz mai bine-i să fiu așa cum sînt,
O fire mărginită...

RORO

N'am spus acest cuvînt...

TANȚA

Nici nu-s o revoltată ca tine, o esteță...

RORO

Tu nu 'nțelegi că toate pe lume se repetă ?
Că nu e nou nimica, și vasta crenolină
Purtată de bunica, a fost și-o să revină
Mereu, că e un ciclu de forme și tipare,
Menite să ascundă diformități bizare,
Să întregească lipsuri...

TANȚA

Atunci cum vrei să fie ?

RORO

Cum vreau ?... Întăi de toate să fie-o armonie
De linii, căci în linii e-a frumuseții taină...
Să nu le-ascunzi, ci astfel să'ți faci orișice haină
Ca ritmul plin de farmec al lor să nu se strice...
Aș vrea să port hlamida statuilor antice,
Să'mi fie liber mersul, și brațul gol să-l am,
Să am mișcări de valuri și legănări de ram,
Ca undele 'n mișcare al faldurilor joc
Cîntînd să se preschimbe cînd merg sau stau pe loc,
Și'n orice 'nfățișare senină să rămîn,
Născută ca din dalta unui artist păgîn...
Pe orice fond aș trece, să nu însemn o pată,
Să fiu cu fondul una, să par că sînt pictată..

TANȚA

Prostii!

RORO

Nu, dragă Tanță! Sînt lucruri înăscute,..

TANȚA

Ei, ași!

RORO

Las'o 'ncurcată!

TANȚA

Ba nu!

RORO

Atuncea du-te
Și-anunț'o conferință la Ateneu...

TANȚA

(indignată)

Cum ? Eu ?

RORO

Da, cine ?

TANȚA

Tu, desigur! Că tu vorbești mereu,
Tu ai formule gata și-asortimente nouă
Expuse la vitrină...

RORO
(plictisită)
Ei, las-o!
(In timpul acesta d-na Mirea intră, în toaletă de vizită)

Scena II-a

Aceleași, D-na MIREA

D-na MIREA
(intinzind minile)

Pace vouă!
Iar vă certați, desigur... Iar faceți teorii!

TANȚA
(cu răutate)
Nu, mamă... dar e 'n vervă Roro, și tu o știi
Cum e esteta noastră cînd și-a pornit motorul...

D-na MIREA
(cu desnădejde comică)
O știu!

RORO
(arătind-o cu degetul)
Ce's eu de vină?! De vină-i autorul!
(Soneria. Se aud glasuri pe coridor)

TANȚA
Vin fetele!
(aleargă să le 'ntimpine)
Da! Ele's!

D-na MIREA
Cum?... Iar?... Credeam că-i Joi!
Eu fug.. azi nu am vreme... primiți-le și voi!
(Larma din coridor crește.)
I-auzi ce gălăgie!... Nebune ce mai sint!... (ese)

Scena III-a

RORO, TANȚA; NINETA, LUCICA și CLEO, în costum de patinaj.

NINETA, LUCICA, CLEO
Bonjur!

CLEO
Frumos vă șade! Vă țineți de cuvînt!...

TANȚA
Nu-i vina noastră, Cleo...

LUCICA
Păcat!

NINETA
Era o ghiață
Curată ca oglinda, mai limpede la față
Decît obrazul D-nei Gubin, de obicei...
Incremenise apa cuprinsă de polei,
Așa de străvezie, că 'n loc stai rușinată
Văzîndu-te în luciul oglindei dedublată...

RORO
Risca deci să te piardă un mic pas olandez?

NINETA
Noroc c'o bură fină ca pudra de orez
Ningea, și-atuncea fața strălucitoarei sticle...

RORO
(ridicind capul)
Ca Lacul Yosemity a Veronicăi Micle
S'a tulburat deodată... Ș'apoi?...

NINETA
(privind-o malițios)
Era și Tity...

CLEO, TANȚA și LUCICA
(rizind)
Cometa!

NINETA
Da, Cometa!

TANȚA
Te tulburi Yosemity?

LUCICA
Te 'ntuneci lac-oglindă?

RORO
Deloc! nu pot să-l sufăr!

CLEO
Serios vorbești?

RORO
E anost ca un șerbet de nufăr!

LUCICA
Ei, asta nu!

CLEO
Firește că nu!

TANȚA
Eu îl ador!

CLEO, LUCICA, NINETA
(in cor)
Și eu!

RORO
(cu dispreț simulat)
Fiind acesta avisul tuturor,
Permiteți'mi, ilustră majoritate, mie
Să mă înscriu în contra...

TOATE
(in cor)
Aceasta-i infamie!

LUCIA
E adorabil Tity...

TANȚA
E elegant, distins...

CLEO
E zvelt ca un Adonis...

TANȚA
O, da!

RORO
(ironic)
Prea v'ați aprins!

NINETA
Oriunde-apare dînsul, aduce veselie...

LUCICA
Mișcările lui toate sînt o euritmie...
Și glasul lui...

CLEO
E dulce...

NINETA
Te farmecă, te fură...

LUCICA
Și parc'aceiași vorbă ce-o spune altă gură
Alt înțeles îmbracă cînd gura lui o spune...

CLEO
Da, orice face dînsul, îl prinde de minune!

RORO
(lăsînd broderia)
Nici vorbă! Lucrul ăsta l-am auzit și an!
Eroul era altul... Un trubadur sărman...
Un palid Ahasverus, un rătăcit din drum,
Un bard căzut din lună, supt braț cu un volum,
Volumul lui de versuri, umplut ca un herbariu
Cu mîndre flori presate... Dar nu avea nici Lari,
Nici unde să și-i ție în casa lui umilă...
Nu se 'ntrebase nimeni de starea lui civilă...
Era pe-atunci în vogă cum e-astăzi violetul
Și-acuma... cine știe pe unde-o fi poetul!

TANȚA
Cum poți să pui pe Tity în cumpănă cu'n tont!

RORO
Da, astăzi Tity crește măreț la orizont!
S'a dus cîntînd poetul un biet epitalam,
Și cartea lui pe care odată o citeam
Cu atîta drag, pe margini scriind duioase note,
A prefăcut-o Tanța de mult în papiliote!
(Fetele rîd)

TANȚA
(indignată)
Minți fără de rușine!

RORO
De ce te-ai supărat?
E-o cinste să ai părul în versuri ondulat!
De fiece șuviță s'atîrne o poemă:
Ici un ghazel șagalnic, dincoace-un triolet,
O'ntreag'architectură clădită de-un poet,
Se poate-o mai frumoasă și scumpă diademă?

TANȚA
(in culmea indignării)
Ce rîdeți?

RORO

Cum te superi și tu de toate cele!
Tu nu 'nțelegi că rîsu-i ca scumpele dantele
Ce 'nveselesc o haină?...

TANȚA
(enervată)

Ei, lasă-mă in pace!

CLEO

Iar se pornește sfada...

LUCICA
(cu un aer grav)

Tăcere!

NINETA
(bate din palme)

Știi că-mi place?...

RORO

Așa s'a 'nchis ședința și-acum o săptămînă!

LUCICA

La ordine!

CLEO
(punînd mîna pe un clopoțel)

Ajunge! Discuția s'amînă!

Scena a IV-a

ACELEAȘI, TITY.

TITY
(intrînd, aude ultimele cuvinte și stînd in prag, strigă)

Eu cer cuvîntul!

TOATE
(afară de *Roro* care-și pleacă capul pe broderie și se face că lucrează)

Tity! Cometa e 'ntre noi!

TITY
(inaintînd)

Cometa totdeauna vestește un războiu!

(Toate fetele, afară de *Roro*, care stă la locul ei, il inconjoară).

CLEO

De unde vii, Cometă?

LUCICA

Din care regiuni?

TITY

Din regiuni polare..... și-am să vă spun minuni!
Dar, mai intăi, permiteți.....

(plecînd un genunchiu in fața lui *Roro*, care se face că lucrează inainte).

Sînt prea supusul paj
Al Majestății Voastre.....

(*Roro* se uită la el ironic)

N'ați fost la patinaj.....

(*Roro* tace)

Nu vreți să rupeți ghiața?....

(acelaș joc)

Tăceți? *Brruh!* Ce *Eisberg!*

(se scoală scuturîndu-se ca de frig. *Tanța* ii aține calea, rîzînd)

TANȚA

Amabilă primire!.....

TITY

Lăsați-mă s'alerg!
O, de-aș avea patine!.... *One Horse! one horse!* O vai!
Ca Richard un imperiu aș da acum—pe-un ceai!

TANȚA
(arătîndu-i samovarul)

Vin, samovarul cîntă....

TITY
(cu mîinile intinse spre samovar)

Salut! O, samovar!
La tine e căldură....

(arătînd pe *Roro*)

Acolo-i frig polar!

(se intoarce iar spre samovar)

De ai ceva pe suflet, tu murmuri cel puțin,
Ți-arăți nemulțumirea cînd toanele iți vin,
Pufnești cînd atmosfera te-apasă, protestezi
Cu grave borborigme; arunci schintei, fumezi;
Cînd ești duios, cînd vesel, cînd mut, cînd guraliv....
Oricum ai fi, tu insă ești comunicativ!

(Fetele rîd, afară de *Roro*. *Tanța* ii toarnă și-i servește ceaiul).

TANȚA

Ți-ai meritat paharul...

LUCICA

A fost splendid cupletul!...

TITY

(se duce la *Roro* și-i oferă paharul)

Îmi pun in el nădejdea să-mi fie interpretul.....

RORO

(respingîndu-l cu ochii la cer)

O, treacă de la mine, Stăpîne,-acest pahar!

TITY

Odată cu nădejdea am pus destul zahar:
Nu ți-l servesc cu fiere...

RORO

Nu sintem pe Golgota!....

TITY

De-acord, o Majestate!

RORO

(cu dispreț)

Cu Almanahul Gotha
N'am nici o legătură: nu port pe cap coroană....
In schimb am pentru anoști mîndria suverană...

TITY

Olimpică aproape....

RORO

Ce glume de prost gust!

TITY

(bînd ceaiul, face o reverență)

Mă 'nchin umil în fața disprețului august!
Și totuși dați-mi voe să nu renunț la glumă....
Căci glumele-s asemeni baloanelor de spumă
Ce-adună curcubee în viața lor de-o clipă
Înveselind copiii,—și-apoi cad în risipă....

RORO

(îmblînzită)

Ca pe-un copil atuncea dorești să te ascult?

TITY

(cu melancolie prefăcută, dă din cap)

Nu... nu mai am tutore... eu sînt major de mult!

CLEO

Ai fost foarte precoce...

TOATE

(afară de *Roro*)

O, da!

TITY

Nu-s mai deștept
Și nici mai prost ca altul, dar am licența 'n drept,
Pașportul ce deschide oricare barieră....
A răposat în mine un om de carieră,
Căci n'avea aptitudini să doarmă la birou.
Am moștenit, se vede, un suflet de erou,
Și vaste patrimonii cu dînsul deodată....
Sînt deci o excelentă partidă pentr'o fată!

RORO

Modest erou!

(Fetele rid)

TITY

Desigur! Modest de mic copil!
Îmi dați voe s'adaug și-acest mic codicil!

LUCICA

Atunci din modestie se vede c'ai rămas
Stingher ca o cometă până acum....

TITY

Hélas!

TANȚA

De ce oftezi?...

(*Tity* tace)

CLEO

Răspunde!

TITY

De ce? Vreți să vă spun?
Atunci face-vă'ți roată!....

(Fetele, afară de *Roro*, se strîng în jurul lui)

Sînt un sărman nebun!

TOATE

O ştim !... Poveste veche !...

TITY

(continuind pe acelaş ton)

Aveam un ideal....

(răzgindindu-se brusc)

Nu.... nu mai spun, căci astăzi prea sint sentimental !

(se ridică să plece)

FETELE

(afară de *Roro*)

Nu te lăsăm... Hai, spune...

TITY

(se opreşte grav, in mijlocul scenei)

Tăcere in salon !...

Prin gura mea vorbeşte acum Flamarion !

(Pauză)

Gentil auditoriu ! Dincolo de lumină,
De-această uriaşă şi veche pelerină,
Tăiată din cuponul intinderii albastre,
Cum zic, mai sus de soare, de cuiul lumii noastre,
De care-atirn' această străveche pelerină...

RORO

(intrerupind)

Imagina-i greşită !.

TITY

Mă rog, ce-s eu de vină?

Să zicem că-i greşită... şi trecem mai departe...
Din bezna fără margini cu incăperi deşarte,
Acolo unde-i noaptea opacă şi concretă,
In negrul haos unde nu ochiu, dar nici lunetă
N'a fost in stare incă s'arunce o privire
In locu-acela virgin de orice clevetire,
Incognito ca regii, dar făr' agenţi secreţi,
Aproape anonimă cum sint unii poeţi
Ce n'au avut norocul să afle-un editor
Nici doamne patronese,—un biet punct călător,
Inexistent in spaţiul obscur deşi există,
Se 'nscrie dintr'odată pe-a oaspeţilor listă
Rupind monotonia sistemului solar...
Senzaţia-i enormă... „ce-i monstru-acest bizar ?"
Se'ntreabă cu mirare planetele şi sorii...
Se umple universul de ştiri contradictorii ;
Din Jupiter in Marte, din Marte in Jupiter
E-un schimb de telegrame cifrate, care cer

In cea mai mare taină amănunţit raport :
Ce-i cu suspectu-acesta ce n'are paşaport ?
Ce-i corpul ăsta straniu in rochie gazoasă ?
A cui e oare-această reclamă luminoasă ?
Şi'ndreaptă astronomii lunetele din turn
Şi păn' şi Ugolinul, ignobilul Saturn
Işi tulbură plăcerea digestiei lui grele
Pindind cu bănuială prin vastele-i inele,
Pe cind cometa creşte pe cer, şi'n zbor nebun
Cu mindra-i coadă 'ncearcă efecte de păun !...

TANŢA

Cometa era dară, cum văd...

TITY

Bine 'nţeles !

NINETA

O ce n'aş da ca dinsa să am atit succes !

TITY

Succesu-i foarte lesne de repurtat...

NINETA

Ei, cum ?

TITY

O rochie gazoasă şi fină ca de fum
Şi părul dat pe spate ca simplă garnitură...

TOATE

(afară de *Roro*)

O ! o !

TITY

Vă cer iertare !

LUCICA

Intreci orice măsură !

TITY

De ce mă intrerupeţi ?!... Tăcere in salon !
Prin gura mea vorbeşte din nou...

TOATE

(afară de *Roro*)

Flamarion !

TITY

Flamarion, fireşte... Dar unde am rămas ?
A... da ! Cometa noastră acum din ceas in ceas
Tot mai impetuoasă s'avintă şi desfide.

Poftită-i pretutindeni... i se ofer partide,
Se luptă între ele planetele rivale,
Se 'ntrec în politețe, fac jertfe colosale,
Și-aprind ca niciodată imensele lor faruri,
I se trimit misive de dragoste și daruri,
Saturn devine tandru, Mercur stă trist departe,
Scăpărătoare Venus se uită crunt la Marte,
Pleiadele-i fac semne cu blîndele lor focuri,
Tot ceru-i numai baluri, serate, *five-o-klock*-uri,
Dar ea, ca o mireasă, își flutură petcala
Și trece înainte... Și-acuma triumfala
Și mult sărbătorita persoană vagabondă
Dispare, ca în urmă s'apară și mai blondă,
În alt sistem, departe, dar nu stă nicăirea
Și ori pe unde trece își scrie amintirea,
Zvîrlind în întuneric un pumn de stele-albastre,
Apare și dispare din sfera lumii noastre
Ca iarăși să revie, păn' ce 'ntr'o zi, distrată
De-o nostalgie vagă, de-un gînd obscur, deodată
Ajunge față 'n față cu Febus Apolon...

TANȚA

Cu cine are-onoarea ?...

TITY

Tăcere în salon !

NINETA

Ei, prea devii didactic !

TITY

Mă rog, așa sînt eu !
Un clasic ! Și de-aceia, vedeți, îmi vine greu
Să-i zic soarelui soare, cînd e așa sublim
Acest plin de-armonie și vechiu pseudonim!
O, dătător de viață, o Febus Apolon !

RORO

Povestea cu cometa devine foileton !

TITY

Atunci... pe mîni urmarea...
(se scoală să plece)

TOATE
(afară de *Roro*)

Ba nu !... Acuma vrem !...

LUCICA

Înșir'te mărgărite !

CLEO

Desfășură-te ghem,
Că noi tăcem de-acuma...

TITY

Gentil auditor !
Priviți ! Urc iar spirala, sus, în observator :
Cum vă spuneam, Cometa, in goana ei, deodată,
De-un ochiu imens de aur se simte fascinată,
Falenă uriașă ce-aleargă fără vrere
Atrasă spre lumină de-o tainică putere...
Se uită lung în urmă, s'ar înturna din cale,
Incearcă să reziste atracției fatale,
Rotește, tot rotește, aproape, mai aproape,
Întinde înc'odată aripele să scape
De ochiul care-o chiamă imperios spre moarte,
Dar nu mai e scăpare de-acum în nici o parte ;
Un jar cumplit o arde și pleata ei bălae
Acum e-un nimb de flăcări, un caer de văpae,
Și vagabonda asta cu-atîta fantazie,
Ce n'a putut să lege nici o tovărășie,
Ce cocheta cu toate imensele planete,
Ce nu știa pe lume nimica să regrete,
Invinsă, umilită, ne mai putînd să zboare
Vertiginos s'aruncă și să destramă 'n soare !...

TANȚA

Atîta tot ?...

LUCICA

Pe urmă ?....

TITY

Ce, nu-i destul, mă rog ?
Am început c'o glumă și 'ncheiu c'un necrolog !

NINETA

Și care e morala ?

TITY

Morala ? (melancolic) Cine știe !...
(se uită la ceas)
In orice caz pe astăzi destulă poezie !
Am vorbit prin spațiu destul.... Mă duc.

LUCICA

Cum ? pleci ?...

NINETA

Nu ne conduci ?...

TITY

Sint gata !

LUCICA, către NINETA și CLEO

Plecăm cu Tity deci !
(se ridică toate trei, gata de plecare)

NINETA

La revedere, Tanța...

CLEO

A !... dar uitam... Roro,
Veniți la balul Doamnei Gubin ?...

RORO

N'am încotro....

TANȚA

Ba da... cu siguranță...

TITY

Atunci voiu fi și eu !

NINETA

La drum dar cu cometa !
(se'ntoarce către *Tity*)
Să mergem, domnul meu.
(îi oferă brațul)

TOATE TREI

La revedere, Tanța... Roro...

TANȚA și RORO

La revedere
(Dau să plece)

NINETA

Hai..,

TITY
(se oprește)

Merg.., însă cu condiții : să mergeți în tăcere,
Să nu v'aud pe stradă nici în surdină glasul,
Să nu priviți la nimeni, decît la mine... Pasul
Scandat ca mersul sigur al versului spondeu...
(le arată)
Așa... Primiți ?...

CELE TREI

Desigur !

TITY

Și 'n urmă fiecare
Primiți drept răsplătire să'mi dați o sărutare ?...
(Rid toate, protestind)

LUCICA

Deschide-atuncea marșul, ilustră călăuză !
(*Tanța* le conduce spre ușă : Tity, cind să plece, lasă brațul *Ninetei* și se'ntoarce brusc la *Roro*, care rămăsese la locul ei)

TITY
(către *Nineta*)

Pardon !
(aleargă spre *Roro*, plecînd un genunchiu în pămînt).
O dulce *Rebus*, cer umilită scuză !...
Uitam să'mi iau adio...

RORO

Îl iei pe totdeauna ?

NINETA, LUCICA, CLEO
(în fundul scenei)

Ei, haide... vii odată ?...

TITY
(întorcîndu-se către ele)
Stați că nu dă furtuna !
(răspunzind lui *Roro*)
Cînd reapare iarăși, cometa parcă știe ?

RORO

Permiteți o 'ntrebare : e-o autobiografie
Povestea de-adineaori ?

TITY

Și dac'ar fi ?...

RORO

Aș cere... (ezită)
Aș cere comentarii știind că fac plăcere...

TITY

Cui ?

RORO

Vrei să știi anume, cu orice preț ?...

TITY

Da !

RORO
(fixindu-l)

Tanții !

TITY

Nu mai arunc nimica în talerul balanţii...

LUCICA
(în fund)

Da vii odată ?...

TITY

Gata !...

RORO
(către *Tity*)

La revedere, dar...
Desigur te reclamă un alt sistem solar...

TITY

De ce aşa de sigur ?...

FETELE
(în fund)

Ei, noi plecăm !
(es cu zgomot, conduse de *Tanţa*)

TITY
(se -nclină)

Rămîn
Al Majestăţii voastre admirator şi-amin
Răspunsul la 'ntrebare...

TANŢA
(intrînd)

Ce întrebare ?

TITY
(ca surprins)

Plec...
M'aşteaptă Caravana... Inc'un *Salamalek !*

(se 'nclină şi fuge)

Scena V

RORO, TANŢA

(Pauză, în care *Roro* rămîne pe gînduri. *Tanţa*, nehotărîtă se priveşte 'n oglindă, şi se apropie încet de pian. Deschide pianul aruncînd o privire peste umăr la *Roro*. Incearcă un acord şi închide brusc pianul.)

RORO
(tresărind)

Ce ai ?...

TANŢA

Dar tu ?

RORO

Nimica...
(ducînd mîna la frunte)
Migrena asta iar...

TANŢA
(îndreptîndu-se spre uşă)

Cam des o ai...
(îi face semn cu degetul în timp ce iesă)
Ia sama !

RORO
(rămasă pe gînduri, ridică din umeri)

Curios !... Ce tip bizar !

(CORTINA)

D. Anghel şi St. O Iosif

În munții Neamțului *)

(Urmare)

— Părintele Ghermănuță —

.... Și, o bucată de vreme, botul ascuțit al babei, cu musteții lui sure și lungi, și gușa nodoroasă a Aniței, cu fanfara ei cu tot, stăpîniră îngrozita mea închipuire; cum, însă, eram silit de răcoarea și umezeala dimineții, îmi aruncasem peste umeri mantaua mea imensă, de sub ale cărei poale lungi și răsfirate împrejur, cel mult dacă se mai iveau spre afară urechile mici, drepte și ascuțite și botul negru și fin al Pisicuții... Pătrunsă și stăpînită, parcă, și ea de solemna măreție a împrejurimilor, călca cuminte, oarecum, și măsurat și mergea cu pas mărunt, domol și meditativ.—Și, de m-aș fi luat după mișcarea plină de înțelegere și în toate părțile a urechilor ei, ar fi trebuit să cred, că auzul ei, cu mult mai mare destoinicie decît al meu, prindea, din depărtări nemăsurate, feluritele glasuri nehotărite și că se îmbată și ea de șoptirile tainice și pline de farmec, ce însoțesc, de pretutindeni, în faptul curat al zilei, nețărmurita deșteptare a Firii... Perdut, cîte odată, în larga și neprihănita singurătate a naturii, cine n-a ascultat graiul duios și mistic, în care adierile călătoare ale dimineții își destăinuesc frunzelor adormite ale codrului, eterna lor dragoste? Al cui suflet n-a întinerit în fața unei picături de rouă, ce îndoae, sub greutatea-i răcoroasă și scînteetoare, fruntea încărcată, parcă, de gînduri a unei flori? Cu măsura scurtă și neîndestulătoare a inimii sale, cine n-a căutat, totuși, să socotească nemărginitul adînc al patimii nevinovate, cu care o undă zglobie își lasă strălucitoarea-i goliciune în voia desmerdărilor șagalnice ale unei raze de lumină, spre a-și arunca, în urmă, peste pudoarea-i, parcă jignită, haina de umbră a pădurilor? De cîte ori, în mijlocul arborilor muți și neclintiți, nu ne-am simțit ca în tovărășia unor vechi și buni prieteni guralivi! De cîte ori nu le-am destăinuit lor durerile noastre și de cîteori, mai cu samă, nu ne-au alinat ei aceste

*) Vezi „V. R.", Anul II, N-rele 2 și 7.

dureri! Din nenumăratele generațiuni de foi putrede și îngrămădite de vremuri unele peste altele, cine n'a văzut, cum își ridică fruntea, rar și sfios, o floare albastră sau roșie, și cine, iarăși, n-a înțeles, cum răsare viața din păturile eterne ale morții?... Și, în fața veșnicei nimiciri, și în fața veșnicei reînvieri, cine nu s'a simțit, el însuși, lunecînd pe rostul fatal al lucrurilor spre însași neînlăturata și desăvîrșita sa neființă?.... Și cine n-a îndreptat, atunci, din nestatornicia lumii acestia, o durereoasă amintire spre lumea de veșnică odihnă a celor ce nu mai sînt?... Și... al cui suflet n-a simțit răsărindu-i, fără de voe, o lacrimă caldă la capătul cugetărilor sale?...

Și botul ascuțit al babei, cu musteții lui sure și lungi, și gușa nodoroasă a Aniței, cu fanfara ei cu tot, își topiră ființa și se mistuiră, parcă, în valurile adînci ale unui soiu de caldă filozofie melancolică și visătoare; iar de pe depărtările înalte ale pădurilor, un prelung șuer ascuțit și melodic străbătu până la mine... Un merloiu saluta—se vede—cu glas prevestitor întâile raze ale zorilor, ce deschideau, în calea soarelui, porțile înflăcărate ale răsăritului... Intr'o clipă, peste tot cerul din stînga, pa-înjinit de rețeaua rar întrețăsută a pădurilor, se desfășură și se întinse, din miazăzi spre miazănoapte, o imensă perdea de lumină trandafirie, ale cărei margini de deasupra se topeau, sus de tot, și se perdeau pe nesimțite în înălțimile limpezi și largi ale văzduhului viorîu de dimineață. De după depărtările umbroase ale pămîntului, se deschise, ca un colosal semicerc de aur înflăcărat, geana aprinsă a soarelui și, cît ai clipi, trunchiurile neclintite, umbroase și netede ale brazilor se poleiră de o lumină curată și rece... Iar în solemna încremenire a Firii, nu se mișca, încet și gînditor, decît, doar, chipul meu tăet în umbră pe fundul de lumină al adîncului pădurilor din dreapta.... De pe pămînt la ceruri, tăcerea sfîntă de pretutindeni se îndrepta ca un imn de imensă rugăciune a Făpturii către ziditorul său... Și fu un moment, cînd Pisicuța nu mai simți, de sigur, nici o povoară pe spetele sale.... Sau sînt momente, cel puțin, cînd «conștiința de sine» desprinzîndu-se ca o lipitoare sătulă și căzîndu-ți de pe suflet, întreaga ta ființă se desface, se topește, se împrăștie și, ca un prinos curat și neprihănit, se înalță pe trepte de văzduh și de lumină către Dumnezeul său etern.. Atomul devine imenzitate! Te cauți și nu te găsești nicăiri, sau te cauți și te găsești pretutindeni!... Și dacă, înainte de mine, n-ar fi trăsnit prin minte unui Fachir flămînd și strențeros, să străbată, după cerșit, pe spetele unui magar, pădurile sacre ale Indiei, dela Elora la Benares, cine știe, dacă Nirvana n-ar fi încolțit, pentru întâiași dată, în creerul meu și dacă, astăzi, nu s-ar fi adăpostit, sub plăzmuirile minții mele, nenumăratele milioane de suflete desculțe ale fiilor lui Brahma... Și cine știe, încă, prin ce neumblate și întunecoase unghere ale nemărginirii ar fi mai cutreerat sufletul meu, dacă Pisicuța, ca îngrozită, parcă, de o vedenie fioroasă, nu s-ar fi oprit, ca trăsnită, din mers, n-ar fi

început a sforăi și a se smunci îndărăt și dacă, mai ales, nu și-ar fi vădit dorința de a mă scutura jos de pe spetele sale și a mă arunca cît colo, la pămînt, cu tot calabalicul meu sentimental de visătoare filosofie.... Toate îndemnurile și silințile mele de a o hotărî să-și urmeze calea, fură zădarnice; iar cînd văzui, în cele din urmă, că echilibrul meu e aproape primejduit, descălecai și, tirînd-o de dirlogi, cercai a o hotărî să pășască peste stavila nevăzută ce, din senin, parcă, să ridicase în fața ei; dar, nici în ruptul capului, nu se dădu urnită din loc cu un pas macar înainte; ba, din potrivă, ea se încumeta să mă tîrască pe mine înapoi. O lăsăi un minut să se liniștească; tremura cum îi varga și, sforăind, se uita cu ochii spărieți în toate părțile. Năzatică n-o știam și, prin urmare, nu-mi puteam da cu socoteala, ce se întîmplase cu dînsa.... Mă mulțumii, deci, deocamdată, să stau locului și să mă lupt cu smunciturile ei, spre a n-o scapa din mîni. Oboseala o mai liniști puțin; mă dădui pe lîngă ea, o bătui ușor pe gît, o scărpinai pe sub bărbie, o mîngîiai pe ochi, o netezii pe obraz... Ca de obiceiu, își răzămă capul pe umărul meu, și, pentru un moment, om și cal alcătuiră, în liniștea pădurilor, un grup, din toate privințile, vrednic de dalta unui Fidias sau Praxiteles... Cum, însă, n-aveam nici gîndul, nici gustul și nici timpul de a trece la nemurire pe calea aceasta, căutai să-mi tălmăcesc pricina acestor năzăreli sau, poate, chiar *marafeturi* ale Pisicuții. Iată pentruce, cu drept sau fără drept, bănuii, că vre-o sălbătăciune de lup sau de urs trecuse pe acolo, cu puțin mai înainte, că străbătuse de-acurmezișul peste drum și că lăsase, pe urma ei, o dîră de miros în aer, pe care nasul Pisicuții, cu mult mai priceput decît al meu, o descoperise, și peste care ea, mai puțin curajoasă decît mine, nu îndrăznea să treacă. Imi veni în minte o idee genială: vîrîi mîna în desagi și scosei iute prosopul meu de drum cît toate zilele de lung, al cărui miros heteroclit, eram încredințat, că va covîrși și se va înălța victorios peste toate mirezmele acre și sălbatice ale tuturor fiarălor universului... Nu degeaba stătuse el, atita vreme, sub ocrotirea desagilor mei, în strînsă vecinătate cu tot soiul de masline vechi și sbîrcite, cu usturoiul și ceapa greu mirositoare, ce alcătuiau temelia merindelor mele de drum, cu coșcogea oae prefăcută în căciulă de vremuri grele și însfîrșit, cu cîte alte opinci neargăsite, cu cîte soiuri de brînză cărămizie, cu cîte feluri de unsori de ciobote, cu cîți pepteni rari odată și lungi în dinți, dar ajunși acuma deși și cu dinții scurți de tot!.... Și cînd prosopul meu își destinse spre pămînt jilava, unsuroasa, boțita și gălbia sa lungime nemăsurată, mă încredințai încă odată, ca, pentru întaia oară în viața mea, îmi încolțise în minte o idee genială... Iute și cît ai clipi, capul Pisicuții, de sub nări și până peste vîrful ascuțit al urechilor, măsură în care se cuprindeau și ochii ei spărieți, dispăru sub lungimea întorsăturilor late și de mai multe ori ale nesfîrșitului meu prosop... Iar cînd făcui din dîrlogi Pisicuții chip să pășască înainte, ea păși, fără frică și fără încăpățînare, peste neinvinsa și îngrozitoarea stavilă aeriană, ce, cu o clipă mai înainte, părea că se ridicase în fața ei. Și iată cum, mulțumită atotputerniciei făcătoare de minuni a prosopului meu, eșii din o neașteptată și grea încurcătură și iată pentruce, încă, în tot lungul drumului, nu îndrăznii a atinge, cituși de puțin, și nu profanai deloc sacrasanta înfățișare a smeritului meu prosop... Cine știe? Poate că-mi era dat, în pribegia mea fără de țintă, să mă întîlnesc cu felurite dihănii... m'ași fi înfășurat, atunci, cu minunatul meu prosop, după cum se înfășura Isis cu minunata sa cingătoare și, ca sub o egidă de biruință, aș fi străbătut, ca și dînsa, în lung și în lat, lumile largi ale bunului Dumnezeu!..... Toate puteau să fie așa; dar, până atunci, nu știu pentruce mă uitam adesea îndărăt și căutam cu ochi spărieți în toate părțile... Nici vîntul, încremenit pe creștetul înalt al pădurilor, nu-și mai cînta frunzelor eterna sa elegie, nici florile mici și sfioase nu-și mai îndreptau ochii lor albaștri și limpezi, din adîncul umbrelor presurate cu nestatornici fulgi de lumină, spre vechiul și credinciosul lor amant; din susurul tăcerii neturburate, glasuri străine și fioroase mi se păreau că se desprind în răstimpuri, și inima mea, ca înțepată fără veste de ceva ascuțit, le însemna pe toate cu bătăi pripite și repezi; în preajma ochilor mei și în oglinda închipuirii mele muncite de vedenii, gheburile crîmpeelor de putregaiuri, acoperite cu erburi sălbatice, sau șoldurile goale ale unei stînci, cu haina ei de mușchiu sfîșietă de vijelii, se înfiripau și trăiau viața scurtă a unei năluciri apocaliptice, care mi se părea că se mișcă încet, se tîrăște furiș, vine, ajunge și întinde spre mine o ghiară flămîndă și ucigașă.... Mă feream în lături spăriet... era o creangă mai îndrăzneață, care sau căuta să-mi mîngîie fața, sau năzuia, chiar, să-mi radă pălăria de pe cap...

Scoborît, ast-fel, din ceruri pe pămînt, mergeam pe poteca strîmtă și plină de umbră, cu gîndul încarcat de urși, de lupi și de porci sălbateci!... Cum, însă, nimic nu e veșnic pe lumea aceasta, apoi nici frica, ce mă cuprinsese, nu era să ție cît lumea, sau nu putea, cel puțin, să-și întindă stăpînirea ei peste mine dincolo de anumite hotară; și, aceasta cu atît mai mult, cu cît, dela o vreme, băgăi de samă, că, dacă eu mă gîndeam cu tot dinadinsul la fel de fel de dihănii, ele, în schimb, habar n-aveau de existența persoanei mele pe pămînt...

Cît mersesem, n-aș putea spune; atîta știu, că, potrivit pornirilor mele, căutai să mă ridic iarăși spre cerurile, din care mă scoborisem cu puțin mai înainte... Sufletul meu își destinse aripile, ochii mei se înalțară, și, prin bolțile de umbră înaltă ale pădurilor, căutară să deschidă gîndului meu un drum spre largul limpede și albastru al văzduhurilor adînci și pline de lumină!... Uitasem, însă, că soarele nu e alcătuit de cel a tot puternic numai ca să-și arăte fața lui mîndră și să-și facă zilnica sa călătorie dela răsărit spre apus, ci că i s-a mai dat și menirea de a însemna, din înaltul tăriilor, prînzul oamenilor de pe pămînt și,

în popasurile sale cereşti, de a se mai opri, cîteodată, şi drept inima cuiva, fără ceas hotărît... Astfel, cînd privirea mea pămînteană se intîlni cu el în ceruri, mi-l găsii oprit «drept inimă». Şi iată cum din ceruri mă văzui silit a mă scobori iarăşi pe pămînt; de astă dată, însă, drept în fundul desagilor mei... Sărmanii mei desagi!... ei înşuşi erau flămînzi şi costelivi, ei înşuşi aveau coapsele deşelate şi pîntecele lipit de spete... Trecuseră frumoasele lor zile de îmbelşugată rotunzime, după cum trecute erau şi pentru mine frumoasele zile dela... Aranjuez; iar cînd mă abătui din potecă sub o umbră mai deasă şi-i luai din spetele Pisicuţii, mi se păru că vor să zboare în sus cu mine, cu tot, în loc de a cumpăni spre pămînt... atîta erau de uşori!... Ii pusei, totuşi, cu deasila jos şi scotocii cu deamănuntul prin fundurile lor.... pustiu, sărăcie şi nimic! Şi, totuşi, de cîte ori o ceapă, un căţel de usturoiu şi o coajă prehistorică de pîne nu ţi-ar înlesni nălucirea de o clipă a unui ospăţ vitelian! De cîte ori două trei masline zbîrcite n-ar trage mai mult, în cumpăna flămîndei desperări, decît ochii negri, umezi şi voluptoşi ai celei mai molatece Hetaire!... Şi degetele mele, cuprinse de frigurile foamii, scotoceau tremurînd fundurile adînci ale desagilor şi, în închipuirea lor hămesită şi oarbă, luau opincile scorojite drept nişte imense coji de pîne uscată, ghemul de tirsîne drept o ceapă cît un cap de motan, iar peptenii mei drept cine ştie ce şuşăniţi de străveche pastramă ramasă de pe vremuri şi scăpată, ca prin minune, de furia flămîndă a dinţilor mei... Şi cînd mă gîndeam eu, ca, întru nimic, nu eram mai pre jos de cît toţi eroii tuturor odiseelor homerice, şi cînd mă gîndiam eu, că vicleanul fecior al lui Laerte înghiţise în pribegia lui fatală, atîtea spete de boi graşi sau de berbeci cu lîna de argint... ei bine, mă simţiam nedreptăţit.. Cel puţin de mi-ar fi eşit un urs înainte!... l'aş fi mîncat tot, dela vîrful unghiilor până la ascuţişul urechilor... sau, de m-ar fi mîncat el pe mine, ei bine, tot eu m-aş fi ţinut cel sătul!.. atîta eram de flămînd! Şi, în fundul desagilor mei, nimica, sărăcie şi pustiu.... „Cînd nu-i, nu trebue" e o maximă de foarte adîncă filosofie gastronomică; se poate; dar, fiindcă maximele ţin de foame numai filosofilor, rămăsei abătut şi toată putinţa mea de cugetare se scobori din cap în pîntece... Ce să faci? Să te apuci, ca moartea, de ros smicele tinere de pe lingă rădăcina copacilor bătrîni? Să te inşiri la rînd cu Pisicuţa şi, lăsîndu-ţi gura apă, să ronţăeşti cu deliciu firele roşietice şi rari de chir sălbatec? Să mănînci?.... Da ce să mănînci?... De-ar fi fost, cel puţin, aşternută pădurea pe jos cu jir în loc de cucuruz de brad, calea-valea... Dar aşa?... Şi, în străşnicia desnădăjduitei mele stări, mă apucă un rîs nebun... Ce ţi-i şi cu amintirile, cîteodată!... Nu mai ştiu cu cîţi ani înainte, dar, în tot cazul, cam de mult, fusesem pe coclauri cu un mare naturalist, mititel şi iute ca un titirez şi vînjos ca o vargă de oţel; el după burueni atingătoare de flora Moldovei, în general şi a Ceahlăului în deosebi, eu de teleleu-Tanasă; iar,

ca apendice, cu cordele şi zurgalăi, d-na naturalistă, însoţită de micul şi nedespărţitul său Bijucă alb şi flocos şi cu botişorul dumisale totdeauna rece, trandafiriu şi umed. — Plecasem, din zori, cu sloboda, cu gînd să ne întoarcem, pe la prînz, iarăşi la gazda noastră de pe schit, la Sălăgeanu, vestitul învăţător al muntelui, pe acele vremuri... Trecuse prînzul de mult şi soarele, care n-avea de făcut nici-o erborizaţie pe plaiurile cereşti, păşise dincolo de amează şi-şi căuta liniştit de drumul său înspre apus...

— Bine, Alexandre, întreba, din cînd în cînd, d-na naturalistă cu glas ridicat şi ascuţit, bine, dragă, da n-o să mai sfîrşeşti odată cu buruenile tale? Uite, e tîrziu şi Bijuca nu mai poate de foame, mititelul; o să trebuiască să-l duc în braţe pân de vale; nici nu mai poate merge, săracuţul! Bijou! mon pauvre petit, viens ici!...

Şi Bijuca, care se trezise, de mic, tot între lume subţire şi aleasă şi care nu ştia, prin urmare, decît franţuzeşte, îşi lăsa, de multe ori, trebile sale, şi, în sunet de zurgalăi şi în tremurături de cordele roşii, alerga mărunt, cu lăbuţe albe şi mici, la chemarea duioasă a stăpînii sale; iar limba lui îi atîrna afară din bot, ca o molatecă şi tremurătoare foae de trandafir bătută de vînt....

Şi Alexandre, care n-auzia sau se făcea că nu aude, mic şi subţire, cum era, şi cu picioare subţiri de oţel, pe jumătate acoperit de sarcina imensă a herbariului său de hîrtie sugătoare, zbura din burueană în burueană, se pleca din cînd în cînd, smulgea cîte una, se ridica, o privea, o mirosia, o studia o clipă şi sau o arunca cît colo, ca netrebuinoioasă, sau o aşeza la rînd, cu îngrijire şi sfinţenie, ca pe o comoară nepreţuită, între doctele foi late şi lungi ale pîntecosului său herbarium de hîrtie sugătoare!...

— Bine, Alexandre, da n-auzi?

Şi Alexandre n-auzia.

— Iaca, domnule, îmi zicea de multe ori d-na naturalistă, —Iaca, aşa-mi face în fie-care vară; mă ia cu dînsul pe coclauri şi mă poartă prin toate prăpăstiile după burueni... Of! doamne!... Cînd ai şti!...

Şi, în acest „of, doamne!" nerăbdător şi nervos şi, mai ales, în acest „cînd ai şti" urmat de o trăgănată şi oare cum confidenţială şi dureroasă reticenţă, un tălmăcitor de gînduri omeneşti ar fi putut ceti întreaga istorie a unui suflet desgustat...

— Dă, cuconiţă dragă, îi răspundeam eu cu glas mîngîitor răce şi părintesc; — dă, mata ai putea mai la urmă, să laşi, prea bine pe d. Dr. să plece singur în escursiunile sale ştiinţifice; d-sa, pecît se vede, e un alpinist fără pereche; şi o constituţie gingaşă şi puţin rezistentă, cum e cea femeească, nu poate răspunde la «turурile de forţă» cu care d. Dr. se pare obicinuit. Nu vezi mata, cu cîtă uşurinţă sue şi scoboară? parcă-i un titirez de oţel. Eu îl admir şi, oricît de deprins mă simt şi eu cu asemenea lucruri, m-aş lasa, totuşi, bătut, fără luptă şi pe toa-

tă linia, de d. Dr. Mă mir că mata ai curajul să-l urmezi; eu, unul, drept să vă spun...

— O! Domnule, Domnule! zise ea întrerupîndu-mă—da crezi d-ta că vra să plece singur? zice că-i e urît fără mine; și... uite, mă ia așa, pe toate coclaurile fără să vrau.

— Și eu cred, cuconiță dragă, că dacă lucrul stă așa, apoi doctorul are deplină dreptate.

— Deplină dreptate?... Și de ce mă rog?... zise ea cu un glas subțire și prefăcut ascendentă de mirare interogativă.

— Pentru cuvîntul foarte simplu, că s-ar simți nemulțămit fără tovărășia d-voastră de fiece minut; sînt și lucruri pe care mata nu le înțelegi sau nu știi, cel puțin, să le apreciezi îndestul.

— Lucrurile, scumpul meu domn, se înțeleg și se apreciază după valoarea și după plăcerea ce-ți pricinuesc, zise ea, scuturînd cu capătul ascuțit al umbrelei ceva imaginar de pe vîrful fin și lustruit al unuia din pantofii săi mici ca de copil.

— Tocmai, tocmai! și ar fi prilej, prin urmare, ca mata să te simți foarte măgulită, dacă nu și chiar foarte fericită.

— Merci bien!... J'en ai assez de ces choses-là.

— Si tôt?...

Și, ca și cum ar fi lunecat înadins pe lîngă punctul meu de întrebare, se pleca, în mod foarte firesc și, cu o măeastră ușurință, rupse un mare și frumos fir de romaniță albă, ce tocmai se întîmplase răzleț în calea ei.

— Sînt așa de frumoase floriie de munte, zise ea scoțînd un bold—ea știe de unde—și prinzîndu-și floarea pe sîn cu degete subțiri, ușoare și îndemînatice.

O privii zîmbind, fără să-i răspund.

— Nu-i așa? întreba ea cu glas mlădios și stăruitor.

— Frumuseța, cuconiță dragă, e lucru cu totul relativ... și dacă florile, cochete și gingașe, cum sînt ele, și-ar înțelege adevăratul lor interes, ar trebui să-și aleagă drept patrie un alt loc, iar nu pămîntul răce și umbra posomorîtă și umedă a pădurilor.

— Cred că ele fac aceasta, pentruca să trăiască mai mult.

— Prețuește mai mult o clipă de strălucire decît o eternitate de întunerec.. Dar bietele flori nu știu aceasta...

— Da Alexandre?... Alexandre?... zise ea uitîndu-se în toate părțile cu un fel de spaimă prefăcută, oare ce s-a făcut? N-ai băgat de samă încotro să fi apucat?

— N-am văzut; dar, în tot cazul, cred că la deal.

Incepurăm a urca.

— Dă-mi voe, te rog, să mă sprijin de d-ta, zise ea apucîndu-mi brațul;—nu mai pot; am presimțirea c'o să-mi sfîrșesc zilele în vr'o prapastie din pricina buruenilor lui Alexandre.

— Aceasta ar fi o idilă pe cît de științifică, pe atît și de funebră, dragă cuconiță; dar totuși o idilă; Ș'apoi... cînd e în cer atîta lumină, pe pămînt atîta umbră, atîta liniște pretutindeni și...

— Bijou! Ah, petit méchant! viens ici!... Trebue să știi, domnule, că Bijucă al meu e un nesuferit; uite, cum rămîne veșnic în urmă și mă lasă singură...

Și Bijucă, în sunet de zurgalăi și în tremurături de cordele roșii, alerga mărunt la deal cu lăbuțe albe și mici, la chemarea de duioasa mustrare a stăpînei sale; iar limba lui îi atîrna afară din bot ca o molatecă și tremurătoare foae de trandafir bătută de vînt...

— Foarte frumos, domnule Bijucă, zisei eu, adresîndu-mă cățelului, cînd fu lîngă noi—foarte frumos! Te-ai apucat, hoțule, de făcut, pesemne, idile cu florile și cu buruenile, și-ți părăsești stăpîna; dar dacă vine vr'un urs ș-o mănîncă, vagabondule, cine să dea socoteală? Ia fă bine, te rog, și stăi de pază mai pe-aproape.

Doamna naturalistă îmi aruncă o privire ironică și ghidușă, cum numai femeile știu să arunce.

— Așa-i că-s grea?... Așa-i că nu mă mai poți duce?... zise ea, la un moment dat, atîrnîndu-se mai simțitor de brațul meu.

— Sînt în lumea aceasta, dragă cuconiță, și greutăți negative, care, adică, în loc să te atîrne spre pămînt, te ridică spre cer; s-ar părea atunci, că, întocmai ca zeităților antice, ți-a răsărit aripi la umere, și că ai putea să străbați cu ele văzduhurile spre...

— Spre Alexandre? nu-i așa? zise ea, întrerupîndu-mă, spre Alexandre?...

Și, ca și cum ar fi stat să cadă, împedecîndu-se, își împreuna degetele amînduror mînilor, și se atîrna mai greu de brațul meu în jos.

Au femeile, cîte odată, niște fantazii!...

— De sigur că spre Alexandre; de cît, vezi mata, cuconiță dragă, se poate, prea ușor, să rătăcești drumul și, în loc să te poți ținea de zborul lui ușor după flori și burueni, se poate întîmpla prea lesne, să te trezești, ca Alexandru Machedon la porțile raiului...

— Bine... Bine... zise ea privind nehotărît înainte și apăsînd pe fiecare vorbă;—bine, dar dacă sf. Petru, care am auzit că e un bătrîn morocănos și hursuz, nu-ți deschide, ca să poți intra în lăuntru, așa-i că tremuri de foame și de frig la porțile Raiului?..:

— O! o!... de loc, dragă cuconiță; sfărîmi porțile; și intri în Raiu, rămînînd ca sf. Petru să se burzuluească în urmă cît o pofti...

— Și ți s-a întîmplat de multe ori, să sfărîmi porțile Raiului și să înfrunți mînia prăpăditoare a sfinților săi păzitori?...

— Dacă nu mă înșel, dragă cuconiță, zisei eu uitîndu-mă la ea de sus în jos,—mata ai aerul de a săpa prea adînc în sufletele oamenilor; aveți, pe cît se pare, apucături arheologice.

— Uite, uite! zise ea întrerupîndu-mă și stringîndu-mă

spărietă de braţ.—uite, Alexandre a căzut jos; hai mai iute... i s-a intîmplat ceva...

Ca la o svirlitură de băţ inaintea noastră, doctorul, alăturea cu pîntecosul său herbarium, stătea lungit cu faţa'n jos şi, răzămat pe amîndouă coatele, făcea, el ştie ce, foarte grav şi, adînc cufundat în ceva, parcă de mare însămnătate.

Ne apropiarăm, fără să ne simtă; iar cînd furăm lîngă el şi ne încredinţarăm cu ce se îndeletnicia, ne bufni pe amîndoi, de o dată şi fără voe, un rîs nebun...

Nici mai mult, nici mai puţin, doctorul păştea, sau, cel puţin, dintr'o rarişte de iarbă salbatecă, ciupia pe alese o anumită buruiană în trei foi mici, rotunde şi de un verde deschis, cu coada lungă subţire şi roşietică şi... o minca.

Cind ne auzi rîzînd la spetele sale, întoarse capul, ne privi foarte serios un moment, apoi, ca şi cum lucrul ar fi fost cu desăvîrşire firesc, îşi urmă înainte şi cu băgare de samă ştiinţifica sa cină, fără să zică nimic...

— Alexandre... bine, Alexandre, ce faci? pentru D-zeu! o să te otrăveşti... Ce te-ai apucat să mănînci burueni pe inima goală? Incepu să strige ca spărietă d-na naturalistă.

— Imi era sete, Natalie, şi am dat aice peste *oxalis acetosella, le pain du bon Dieu*, o plantă de un gust acrişor şi foarte plăcut, care tae setea; uite, gustă şi tu.

Şi zicind aceasta, îi întinse un mic zmoc de *oxalis acetosella, le pain du bon Dieu*...

Gustă ea, îmi dădu şi mie... şi, la un moment dat, ne trezirăm tustrei pe pîntece, păscînd foarte conştiincios iarba fragedă a pădurilor...

— Iar Bijucă neclintit şi ţapăn pe lăbuţele sale albe şi mici, sucindu-şi privirea cînd într'o parte, cînd în alta, se uita ţintă la noi şi căuta să-şi dea socoteala cam ce ni se intîmplase... Şi limba lui îi atîrna afară din bot ca o molatecă şi tremurătoare foae de trandafir bătută de vînt...

— Află Doctore, ziceam eu păscînd, că, de va fi să-mi scriu vre-odată amintirile, apoi să ştii că o să te ridic, cel puţin, la treapta de prooroc al Evreilor; căci, mai la urmă, nu cred să fi fost întru nimic mai presus minunea marelui Jidov, care a adapat, în chip miraculos, cu apă de stîncă pe turma insetată a poporului lui D-zeu, decit minunea d-tale cu *Oxalis acetosella*. Şi, mare lucru, să nu se fi încheet, mai la urmă, dumnezeeasca putere a divinului Moise în descoperirea, prin pustiile Arabiei, a vre unei burueni de soiul Acetoselei d-tale... Mă rog, n-ai putea să-mi spui d-ta, dacă în ţara fericită a mirezmelor se găseşte *măcrişul epurelui*... id est, *Oxalis acetosella?* Căci, drept să ţi spun, în Pentateuc, pe care l-am cetit din scoarţă în scoarţă, n-am găsit amintindu-se nimic despre aşa ceva.

— Fie-care climă cu Flora ei, răspunse el scurt şi sentenţios, urmîndu-şi, neturburat, păscutul său.

. . . .

Era de mult de-atunci; dar în oglinda închipuirii se păstrează vii şi neşterse unele amintiri ale trecutului; iată pentruce, în străşnicia desnădăjduită a stării mele de acum, rideam singur, ca un nebun...

Totuşi dela o vreme se sfîrşi cu rîsul şi ochii mei rătăciţi căutau în jos spre iarbă... Par'că era un făcut: multe din buruenile, ale căror nume sucite îmi rămăseseră în minte dela doctor, se înfăţişau privirilor mele; numai *Oxalis acetosella* părea că-şi pusese pe cap chitia dracului...

Ce-mi folosia mie, de pildă, că *Geum montanum* îmi aţinea calea cu florile sale galbene şi mari? Ce mă încălzia pe mine, că *Potentilla aurea* îşi resfaţa sub ochii mei, florile sale portocalii?... In zadar *Campanulla abietina* se uita la mine cu ochi albaştri şi limpezi; în zadar *Cortusa Mathioli* scînteia roş în calea mea... Şi dacă *Impatiens nolli tangere* îmi painjinia drumul cu trunchiul său zvelt şi resfirat, apoi nu făcea aceasta, de cît ca să-şi bată joc de mine, pentruca, adică, să-mi arunce în nas toate sămînţile sale, de îndată ce m-aş fi atins de una, macar, din păstarile ei!... *Haedysarum alpinum* şi *Dryos octopetalla* aveau aerul să-mi dea de veste, că mă aflu pe piscuri de munţi vecine cu cerul şi că, de-aş fi intins mîna, aş fi prins stelele... Iar *Acqnitum Napellus* şi *Aconitum moldavicum*, cu ochi albaştri închişi, întindeau posomoriţi, parc'ă, spre mine potirul lor cu venin; numai *Papaver alpinum*, cu faţa lui albă şi oftigoasă, mă îndemna să mă culc şi se dorm, avînd aerul de a căuta să mă încredinţeze, că somnul ţine de foame...

Şi de-aş fi fost, macar, cine ştie ce mare filosof grecesc! Aş fi mîncat, fără multă vorbă, cucută sau ceapa ciorii şi scurt, aş fi păşit fie *ad inferos*, fie la nemurire; m-aş fi mulţămit, chiar, cu smerita glorie a lui Pytagoras, care mînca bob şi născocia table de socoteli... dar aşa!!... Eu, simplu muritor din timpul meu!... Cel mult, dacă *Athropos belladonna*, aliter *mătrăguna*, îşi mai deschidea, cu dragoste în calea mea, braţele sale albe de femee vicleană... Şi cînd mă gîndiam eu, că, tot împreună cu marele, dar micul şi vînjosul meu naturalist şi tot cu plăpînda şi eterica sa jumătate, şi tot cu Bijucă cel mic, flocos şi alb, sub privirile indiscrete ale lunii pline, ce-şi cumpănia, în mez de noapte, mersu-i înalt de asupra văcăriei mînăstirii Neamţului, mîncasem, în lipsă de pîne, şi cu o foame pantagrueiică, sardele de cutie cu mămăligă caldă! Şi cînd, mai ales, îmi amintiam că, mai pe urmă cu cîţiva ani, d-na naturalistă, din fundul unui molatec fotoliu de Bucureşti, mă încredinţa, că niciodată nu ospătase mai cu deliciu decît atunci!...

— Ş'apoi, ce odihnă sfîntă! adăogam eu cuprins de melancolia părerilor de rău,—ce dulce dormiam noi cu toţii, înmormîntaţi într'o moale şi îmbălsămată căpiţă de fin răsfirată ca saltea, sub privirile mîngîioase ale stelelor!! Cu ce farmec negrăit eram legănaţi de simfoniile tăcerii adînci, întrerupte în răstimpuri, de

țiriitul depărtat al greerilor de noapte!!,... Și era așa de frig... și era așa de cald!..

— De sigur... de sigur... observa ea rar și ginditor, cu privirile perdute, par'că, în depărtările altor lumi,—de sigur că trecutul e un frumos apus de soare... și cind te gindești, că, de nicăiri, o altă rază de lumină nu va mai veni să dea strălucire norilor posomoriți ai vieții!...

Și, întrerupîndu-se, ridica spre podele ochii ei adinci și umezi....

— De ce?, o întrebam eu cu glas mișcat și cu privirile perdute în lumea privirilor ei,- de ce am jăli numai soarele ce apune, și n-am nădăjdui și în soarele ce va să răsară?... Oare, dacă o frunză se scutură, o altă frunză mai plină de viață nu rasare la loc? Și dacă o floare se vestejește, oare altă floare nu reînvie mult mai strălucitoare în primavară?...

Intorcea molatec capul spre mine și mă privia cu zimbet amar.

— Crezi încă în primăveri și in răsărituri de soare, în frunze care renasc și în flori care reînfloresc? De sigur... de sigur... ești un om fericit!

— Cred, cel puțin, că, in putrejunea, din care sintem alcătuiți, este și ceva etern...

— Si acel ceva?

Ii sărutam mina și plecam.

. . . .

Ei bine, cind mă gindiam la toate acestea, mă apuca ameteala; și nu știam, dacă ameteala imi venia din pricina foamii sau din pricina lirismului sentimental al trecutului; și, deși la efecte identice trebue să presupui, cel puțin, cauze inrudite, eu totuși nu-mi băteam capul cu lucruri așa de innalte, ci mă uitam, pur și simplu, în toate părțile, pe jos, după *Oxalis acetosella* le pain du bon dieu sau, cum s-ar zice, după măcrișul epurelui; dar măcrișul epurelui își pusese pe cap chitia dracului.

Mă hotării să-mi fur căciula ca țiganul.

Așezai șeaua la rădăcina unui brad, așternui mantaua, mă lungii cu fața 'n sus și mă hotării să-mi închipui că nu-mi-e foame... Ți ai găsit! Avea Pisicuța un așa talent la ronțăit iarba și la ucis între dinți virfurile tinere și fragede ale crăngilor, de-ți lasa gura apă.

Et misit soporem in Adamum!...

Și mă prinse o grozavă ciudă pe Adam, că putuse adormi flămînd... Și mă prinse o grozavă ciudă pe D-zeu, că nu avea și pentru mine aceiași părintească ingrijire, ca și pentru intăiul său născut!...

— Decît, vezi, mă gindiam eu, iarăși, dind dreptate lui D-zeu; pe vremea aceia, D-zeu avea nevoe de o coastă de om, spre a săvirși cu ea cea mai mare poznă din cite pozne a săvirșit vre-odată; dar acum?...

De-odată, Pisicuța se opri din păscut și, cu un smoc de iarbă inflorită, ce-i atirna afară din bot, se uită țintă și spărietă, oare-cum, la deal...

— Vr'o dihanie!... imi fulgeră mie prin minte.

Și punind mina pe revolver, mă sculai iute și drept în picioare.

Un călugăr scobora încet, pe potecă, la vale, cu o mare și umflată traistă la șold.

— „Mintuirea ta prin tine Israele", cugetai eu întorcind cam pe dos versetul biblic, ceiace, potrivit împrejurării, însemna, că mintuirea mea stătea in traista umflată dela șoldul călugărului.

— Blagoslovește, părințele și cale bună, zisei eu, cind călugărul fu în dreptul meu.

— Mulțămim d-voastră, domnule, mulțămim d-voastră, Domnul!...

Și, îndreptindu-și spre mine fața-i palidă și slabă, mă privi smerit și sfios, stringîndu-și ingrijit, cu degete aspre, nodoroase și tremurătoare, rasa la pept.

Trebue să mărturisesc în treacăt că, dacă D-zeu a fost cu mine sgircit în multe privinți, apoi în una singură a fost peste măsură de darnic, în privința, adică a mutrei mele, care sub o poală de pădure, e aproape nebiruită... mai pune mantaua, mai pune pălăria...

— Ii fi ostenit, părințele; vii de departe? Ia mai șezi colea, o leacă de te odihnește.

Și-i arătai spre locul unde șezusem eu lungit cu capul pe șea.

— Mulțămim d-voastră, domnule, mulțămim d-voastră, ingînă el pe o notă oare-care din pisaltichie, resfirîndu-și pe pept degetele ruginite ale stingii sale, iar cu dreapta netezindu-și sfios și smerit de sus în jos barba-i sură și încîlcită; — dar ne-am grăbi, că sintem cam de departe, inchee el, inclinindu-se cu oare care evlavie înaintea mea.

— Da ia șezi; c'un ceas mai de vreme, ori c'un ceas mai tirziu, n-o să fie mare treabă; șezi.

Mă pusei jos, se puse și călugărul.

— Vii de departe?

— Tocmai din fundul Ciungului, domnule.

— Ești de pe la vr'un schit din apropiere? nu-i așa?

— Tocmai dela Nichit, Domnule.

— Da ce? Nichitul e așa de departe de aici?

— Apoi tot a mai fi cale ca de-o jumătate de zi.

— Și după ce-ai fost sf. ta tocmai prin fundul Ciungului?

— Apoi după o leacă de bureți; ia mai uscăm și noi pentru iarnă, că, dă, cu de-aistea ne mai ținem și noi viața.

— Ș'apoi tocmai prin fundul Ciungului, după bureți?

— Apoi nu sint mai pe-aproape, că-i culeg țigancele, de-i duc la tirg.

Şi umblam cu vorba împrejurul trăistii călugărului, cum umbla vulpea împrejurul gărăfii cu mincare a cocostircului.

— Da nu mi-i vinde şi mie vr'o cîţiva dintrinşii, dragă părinţele ?..

— Da, mă rog, poftiţi; iaca, se grăbi să zică călugărul, scoţind traista din git şi punîndu-mi-o dinainte—iaca, luaţi cit vă trebue, că eu mă pot duce să mi mai culeg alţii, şi în altă zi.

Şi faţa călugărului se însănină de bucurie la ideia că, poate, îşi rescumpărase pelea cu preţul a cîţiva bureţi.

Ce bureţi ?... erau nişte hribi arămii, fragezi şi mici, de-ţi venia să-i mininci de cruzi.

— Apoi, dacă-i aşa vorba, părinţele, ia să facem noi, colea, un foc ca acela şi să-i tragem o faţă de mincare să se ducă vestea. Trebue să ştii, dragă părinţele, că-s rupt de foame; vin şi eu cam de departe, s-am rătăcit pe meleagurile aistea ale sf. tale; de-asară n-am pus nimic în gură.

Şi in toată această păcatoasă şi nevoeşă stare de lucruri, nota epică nu lipsia...

Mai ştii ?... Poate că vr'o Dumnezeire vraşmaşă mie, pentru vr-o depărtată greşală strămoşască, îşi istovia peste capul meu potopul întreg al urgiei sale răzbunătoare... Alt-fel, ce-ar fi căutat paşii mei obosiţi şi flăminzi pe căi fără de ţintă, înmormîntate în umbra virgină şi nesărutată încă de soare, a codrilor neumblaţi ? Şi de ce, adică, o altă zeitate prielnică mie, nu s-ar fi virît sub pelea slabă şi palidă a unui călugăr mărunt şi pentruce, încă, nu şi-ar fi aruncat, peste măreţia olimpică a chipului său, evlavia smerită a unei barbi alcătuite din sure şi plîngătoare stalactite de păr încîlcit ? Şi de ce n-ar fi înlocuit ea, după împrejurare, tolba plină cu săgeţi, dela şoldul său, prin o traistă cu ciuperci ? De ce ?... Fiindcă, adică, vechimea clasică se socoate a fi fost mai îmbelşugată în eroi de odisee decit vremurile noastre ?... Dar, mai la urmă, ce eram eu însumi? Şi dacă pe tatăl meu nu l'a chemat tocmai Laerte, urmează de aici că eu n-aş fi putut să mă numesc Odisefs ? Singura deosebire, ce putea fi, aşa dar, între mine şi între vicleanul barbat al mult mai vicleneĭ Penelope, ar fi stat, poate, în aceia, că, dela o vreme, lui Odisefs i se rupsese ciobotele şi rămăsese desculţ, în vreme ce desagii mei mai pastrau pe fundul lor încă o păreche nouă şi neargăsită de opinci... Iar cînd iscusitul meu călugăr, cu un aminar de oţel, în formă de scoabă veche, prinse a scoate din vinele mute şi negre ale unei cremene răci, un izvor de scintei, luminoase, şi cînd, mai ales, din frunzele uscate şi ingrămădite peste iasca aprinsă, începu să se ridice în sus fumul negru şi înădușit, mi se păru că stă în faţa mea Achates, cel mai mare meşter al vechimii în scăpărat cu aminarul şi cel mai iute şi îndeminatec alcătuitor de focuri, din vreascuri şi din frunze uscate, al vremurilor de demult... Şi cit pe ce să zbor, pe aripile nărăvitei mele închipuiri, spre clasice pustiuri arzătoare şi galbii şi cit pe ce să înfiripez, din stîncile împrejmuitoare mie, o lume de monştri aeroceraunici, care, din fundul negru al umbrei pădurilor m-ar fi privit cu ochi încruntaţi şi ar fi rinjit fioros la mine cu gingini vinete şi goale !...

Şi vreascurile n-apucaseră, încă, să se prefacă în jaratec, şi hribii nu fuseseră puşi încă pe rug şi eu mai că mistuisem în gînd aproape toate ciupercile din traista călugărului...

Şi de cumva, pe lingă şoaptele tainice şi înalte ale vîntului cu frunzele, pe lingă murmurul etern al apelor străvezii cu petrele, peste care curg şi trec în calea lor fatală, pe lingă orchestraţia aeriană şi plină de farmec, pe care o alcătuesc, în mezul înflăcărat al zilei, muzicanţii înaripaţi şi fără de număr ai lui D-zeu, pe lingă atitea melodii ale văzduhului, izvorite de pretutindeni din nevăzute harfe coliene, mai adaugi şi „hangul" unison, pe care-l ţine, cu glas înalt de trişcă crapată, sfirşitul hribilor pe cărbuni, apoi vă pot încredinţa că muzică mai serafimică n-aţi auzit !... Şi eu cred că, dacă simfoniştii clasici ai vremurilor noastre n-au atins, nici unul, încă, culmea meşteşugului or, apoi aceasta nu se datoreşte decit împrejurării, că nici unul din ei n-a mincat ciuperci fripte la umbra pădurilor !

Şi hribii aşezaţi pe spete şi cu pîntecele 'n sus sfiriiau pe cărbuni, iar măruntul meu călugăr îi presura pe pept cu sare şi piper şi punea, în această îndeletnicire, atita măsură şi chibzueală şi, fără să-şi dea samă, aşa îşi ţuguia buzele pe linia întinsă a celor două degete, cu care-i presura, încit ai fi zis că vra să-i sărute pe toţi, de rînd. Din cînd în cînd, cite un hrib, mai puţin răbdător la usturimea focului, ridica dintr'un şold, pocnia şi, aşăzîndu-se iar pe cărbuni, sfiriia înainte.

— Gata friptura, părinţele ? întrebam eu, de departe, cum stăteam lungit cu faţa'n sus, cu capul pe şea în loc de căpătăiu şi cu degetele amînduror mînilor încleştate la ceafă.

— Gata, acu, numai să se mai frigă o leacă, c'apoi cade greu la inimă.

Şi în privigherea diriguitoare şi cu multă băgare de samă a acestei fripturi anahoretice, nu rare ori se întîmpla, ca măruntul meu călugăr să-şi tragă iute mîna de pe cite un hrib, ce nu stătea tocmai cuminte pe jăratec, să scuipe pripit pe cele două degete diriguitoare şi să-şi scuture, în aer, mîna de ele, ca şi cum ar fi voit să le arunce departe, spre a ostoi, cu chipul acesta, usturimea tuşcăturii arzătoare a vre unui cărbune mai îndrăzneţ. Ba de multe ori îşi aplica singur un fel de autoflagelaţiune pe partea corpului, care-i era mai la îndămînă.

— Ia sama, părinţele, ia sama, strigam eu de departe, ori de cite ori se frigea călugărul ; ia sama să nu mincăm degete fripte în loc de hribi ; azi e vinta Vineri şi ar fi pacat, macar că degetele de călugăr trebuie să fie de post...

— Nu te teme, domnule, nu te teme ; sintem noi deprinşi cu de-aistea... Şi scuipa călugărul, de părea că descîntă de deochiu tuturor stihiilor dei cele patru vînturi...

Dar în sfirşit friptura fu gata.

Și dacă soarele, ce sta să cumpănească dincolo de amează, ar fi putut, din înălțime, să străbată cu privirea prin desișul întunecos al bolții de umbră, ce ne ocrotea de pretutindeni, apoi ar fi văzut întinsă, pe rariștea de iarbă înflorită a pămîntului, năframa albă-neagră-vînătă a călugărului, soră mai mică în lungime, dar mai mare în curățenie cu imensul meu prosop; iar pe ea tăbăriți la întîmplare hribii fripți, întocmai cum ar tăbărî o turmă de oi obosite, în popas de odihnă, pe drumul galbiu și plin de colb; și, după cum de lîna oilor se acață, în treacăt, curnuții și scaii pîrloagelor, tot așa se acățaseră cărbunii stinși ai focului de spetele hribilor mei; și dacă, ceia ce albia pe la subțiorile scorojite ale fiecărui hrib, nu era tocmai sare nemistuită, apoi era, cel puțin, cenușă nescuturată, lucru care, totuși, nu împedeca pe măruntul meu călugăr de a-și da ifoase profesionale de Moschion sau de Labdacus.

Oricum, eu mă dădusem pe lîngă năframa cu hribi, îmi însămnasem cele patru puncte cardinale ale persoanei mele cu o largă și smerită cruce potrivită împrejurării, îmi luasem pălăria de pe cap, și, scuturînd, pe cît era cu putință, de cărbuni și de cenușă cîte un hrib, îi făceam vînt în pustiul întunecos și flămînd al gurii mele.

Și poate că, în scurt, aș fi ajuns cu înghițitul la capătul celalalt al năfrămii, dacă nu mă oprea la timp măruntul meu călugăr.

— Da'ți mai avea o leacă de rabdare, domnule, zise el, mînînd înspre dînsul, cu un băț pîrlit la capăt, cel de pe urmă hrib, ce mai rămăsese răzleț pintre cărbuni;—poate om găsi și vr'o fărmătură de pîne.

Și cu vîrfu pîrlit al bățului, făcu hribului vînt pe năframă.

Dela sine se înțelege, că pusei strunea flămîndei și prăpăditoarei mele porniri.

Iute și harnic, după cum era și de mărunt, scotoci uscativul meu călugăr pintre hribii ramași în traistă, și scoase la iveală o pîne oacheșă, destul de mare, cu gingini stre eroase de amîndouă părțile și începută la un capăt; iar cînd [illegible]ădui să rup din ea, înțelesei că și o pîne poate avea odiseia ; nefericirile sale: fire de lînă sure și lungi, luate în hiolă din țăsătura moale a traistii, stăteau acățate de colțurile uscate, [illegible]poase și ascuțite ale ginginilor pînii, ca de dinții unui darac; fărîmături mărunte și albe de hribi mijiau neclintite de pintre dîncăturile rupturii aspre a capătului început; iar cînd începu a o bate la spete, spre a scutura dintr'nsa pulberea măruntă și albă de hribi, o sumedenie de furnici începură a curge de prin toate ascunzăturile pînii, ca o ploae neagră și fică și a fugi spăriete și nedumerite care încotro;

Si licet exemplis in parvo gradibus uti,
Hae facies Trojae, cum caperetur, erat!...

Așa de spărieți și nedumeriți mi'nchipuiam că trebue s-o fi

împuns de fugă Troenii, lui Priamus, cînd îi luă Achile cu jărdia dela spete!...

Sermanele furnici!... Erau și ele menite să-și ducă, de acum înainte, pe țărmuri străine și depărtate, nemîngîiatul dor de patrie; le era și lor, se vede, scris, să mănînce pînea amară a pribegiei, și, cine știe, dacă nostalgia după fundurile Ciungului nu era să pună, sub alte apusuri și sub alte răsărituri de soare, capăt zbuciumatei lor vieți!!..

— Da bine, părințele, zisei eu, bătînd în pîne ca'ntro pernă și sculîndu-mă de jos, ca să nu mă umple furnicile;—bine, te-ai apucat de dus furnici de prăsilă din fundurile Ciungului tocmai în gura Nichitului? Ce? Pe la Nichit, n'aveți furnici?...

— Da, bată-le pustia, Domnule, să le bată, parcă te poți feri de ele? Se viră peste tot locul după mincare... Ia, și ele, ca toate lighioanele lui D-zeu: unde văd masă'ntinsă, hop și ele!...

— Ai dreptate, părințele, ai dreptate! Ia să lăsăm noi viii cu vii și morții cu morții și să ne căutăm mai bine de suflet, zisei eu așăzîndu-mă într'un cot de-alungul naframii.

Rupsei pînea, dădui călugărului, îmi oprii și mie și începui a mînca.

— Da, o gură de rachiu nu-ți pofti? zise călugărul, vîrînd mîna în sîn și scoțînd o stecluță potrivit de mare și plină pân' la jumătate cu ceva galbăn-roș.

— Și două, părințele.

— Poftim.

Și așăzîndu-se și el lîngă naframă, mi-ntinse stecla.

Era un rachiu dumnezeesc.

— Da strașnic rachiu, părințele, strașnic rachiu! De unde-l cumperi?

— D'apoi ca'l facem noi, domnule, nu-l cumpărăm.

— Mă rog, zisei eu, mai luînd o'nghițitură, nu mă poți învăța și pe mine cum se face?

— Da cum nu? domnule: faci ceaiu rusesc tare, cum se face ceaiul, și, după ce se răcește, pui jumătate ceaiu și jumătate spirt de cel bun, de vin; pui zahar, cît vrai să fie de dulce, pui piepere, izmă creață, anghelică și coji de portocală, dacă ai, și-l lasă așa de dospește cîteva zile, ș'apoi începi a bea din el.

Și, trăgîndu-i și călugărul un gît, astupă cu îngrijire stecla cu dopul, o viri în sîn, își luă comanacul din cap și, punîndu-l alăturea, începu a mînca cu smerenie și cumpătat, fără grabă, fără pripire, potrivit darului său.

In cîte-va minute, ospățul nostru de anahoret fu gata.

— Da de apă ce-om face, părințele? Hribii au fost cam sărați și sărătura face sete.

— Apoi este pîrău de vale, domnule; mă duc eu acu ș'aduc apă numaidecît.

Și fără să mai aștepte vr'un răspuns din parte-mi, își și puse comănacul pe cap, ș'o porni de vale, deadreptul prin pădure, cu mînile goale.

— Ei! părințele, părințele!!... dădui eu se strig; aşi!!... călugărul își și mistuise, în desișul depărtat al pădurii, mărunta sa închipuire; iar cînd, dela capătul privirilor mele, se rupse și se desprinse petecul îngust și cafeniu al spetelor lui, rămăsei nedumerit.

— Da'n ce dracu o s'aducă el apă?... în gură... în pumni?..., mă gîndeam eu, ramas în picioare neclintit, și uitindu-mă țintă spre desișul încîlcit, în care se mistuise năluca măruntă și mohorită a călugărului meu. Nu cumva să-mi fi făcut șotia călugărul naibii? Mai știi?... Te-i trezi numai, că i-a fi trăsnit prin cap, să se tot ducă la Nichit și pe mine să mă lese aici în cît m'a găsit...

Ce să faci? Să te iei după dînsul? Să te-apuci de scotocit prin hălăciuga pădurii o pișcătură de călugăr în floarea umbrelor, care și-ar fi putut tupila, ca o veveriță, întreaga sa făptură după o cioată sau la încheetura unei crengi?

Pisicuța ridică capul și se opri din mestecat un smoc de iarba înflorită, ce-i atîrna, pe jumătate, afară din bot...

Cînd îmi îndreptai ochii pe linia de privire a Pisicuții, zării desprinzîndu-se treptat, de pe fundul de umbră al pădurii, înfățișarea gheboasă, plecată înainte și cu capul gol a călugărului meu; iar, între minele-i întinse, ducea, parcă, ceva, cu mare cumpăneală.

Îmi ascuții privirea, dar nu putui deosebi ce ducea călugărul cu atîta sfințenie și bagare de samă.

Iar, cînd fu destul de aproape ca să-l pot vedea, mă încredințai, spre marea mea nedumerire, că ținea, de o parte și de alta, între degetele nodoroase și răsfirate ale amînduror minilor sale, un soiu de tingire de tinichea, mai mult lungă de cît largă și plină ochiu cu apă...

— Da tingirea asta, îl întrebai eu, cînd fu lingă mine, de unde o găsiși, părințele? Că de-aici ai plecat cu minile goale?...

— Da, nu-i nici o tingire, domnule.

— Da, cum nu-i tingire? Eu o văd că-i tingire ca toate tingirile; atîta, numai, că-i de tinichea?

— Da nu-i nici o tingire, domnule; ia-i comanacul meu; dă, îl mai facem și noi de tablă, cite o dată; că dă! vine vremea fel de fel; poate că ai, cite odată, nevoe, prin pădure, ba de-o apă, ba de-o mămăligă, și, dacă n'ai în ce, răbzi mult și bine și de sete și de foame...

— Mare ți-i minunea ta Doamne! D'apoi eu nu te-am văzut cu tingirea'n cap părințele, eu te-am văzut cu comanac ca toate comanacele.

— Așa-i Domnule; da, vezi D-ta, i-am scos îmbrăcămintea, că, doar, nu era s'aduc eu apă cu 'mbrăcămintea pe el.

— Bine, părințele, da pozna asta n'am mai văzut-o nici odată!!..

— Nu-i fi văzut-o, domnule, că nu-i fi umblat prin nevoi.

— Bine, da de ce nu-ți iei sf-ta în traistă, cînd pleci la pădure, vr'un pahar, vr'o tingire ca toate tingirile?

— Da ce să ne mai încărcăm noi cu atîta tarhat, domnule, cînd ne putem sluji cu comanacul și în loc de tingire și în loc de pahar? Sîntem bătrini, domnule, și nu putem duce în spete atîta jăchilă.

Logica strînsă a călugărului îmi închise gura.

— Bine cuvintează, părințele, zisei eu suflînd în cruce peste apă și ducînd comanacul la gură.

— Bine cuvintată fie împărăția Tatălui și a Fiului și a Sf. Duh, amin!...

Băui jumătate de comanac.

— Ei, părințele, ia să plecăm, că-i tîrziu și zici că schitul e cam departe?

— Cam departe, domnule: da mergeți la Schit?

— Merg, părințele, încotro văd cu ochii; și, fiindcă mi te-ai întîmplat sf-ta în cale, apoi merg și eu la schit; aș putea să stau acolo cîte-va zile?

— Da cum nu, domnule? Puteți sta și mai mult; puteți sta chiar la mine, dacă vi-i cu voea și v'iți împăca.

— Da eu mă'npac cu toată lumea, părințele, și cu sf. ta, simt eu, c'o să mă'mpac de minune.

— Apoi, bine domnule; atuncea să plecăm.

Călugărul își puse năframa'n traistă și traista la șold, iar eu aruncai șeaua pe spetele Pisicuții și-o închingai. Nu bagasem de samă, dar cînd luai pe mînă frîul Pisicuții și fu să plec, călugărul stătea gata și mă aștepta, cu comanac pe cap ca toate comanacele.

Și nu mai fu cu putință să mi-l închipui în urmă, pe părintele Ghermănuță de cît cu tingirea'n cap; iată pentru ce, cum scoboram noi la vale, călugărul cu sloboda și eu cu Pisicuța de dirlogi, fără voe, mă bufnia rîsul din cînd în cînd.

— Rîzi de comanacul meu, domnule, văd eu bine!

— Cam așa, părințele, drept ți-oiu spune. Cum naiba, să-ți vie în minte sf. taie să faci comanac din tingire și tingire din comanac? Doar asta nu-i lucru ușor; și, mă rog, egumenul are la știință treaba aceasta?

— D'apoi că egumenul, parcă, n'are și el tot așa; și, parcă, ceilalți vr'o nouă, cîți mai sîntem, n'au și ei, toți, tot așa!

— Bine, dar să faci sf. ta mămăligă în comanac?!!

— Ei, domnule, doar mămăliga nu-i lucru spurcat; și chiar dac'ar fi, cele sfinte nu se spurcă; s'apoi, ce ți-i c'a fi comanacul de tinichea, ce ți-i c'a fi de hîrtie sclivisită? Îmbrăcămintea-i totul, domnule. Iacă, îmbracă-te d-ta cu rasă și ți pune un comanac în cap, și să vedem, are să știe cineva că nu ești călugăr? Tot așa și cu comanacul meu; cine știe că-i tingire?...

— Dacă are pe de-asupra îmbrăcămintea darului? Nu-i așa? zisei eu întrerupîndu-l și terminîndu-i cugetarea.

— D'apoi? Se'nțelege, domnule; îmbrăcămintea-i totul...

— Și darul nimic?

— Ba a fi, el, și darul ceva; da, parcă, darul se vede? Doar darul îi pentru noi călugării, nu pentru ochii lumii; pentru ochii lumii, iaca: rasa, comanacul, barba; doar d-ta ești om învațat; n'ai auzit de hoți de codru, care s'au îmbracat în strae călugărești, și până nu i-o prins, parc'o știut cineva că-s hoți, ori că nu-s călugări?...

— Doamne, părinte, Doamne! Să te-audă Mitropolitul vorbind așa, ce mai gherlă ți-ar trînti, și ce mai ascultare ți ar rîndui!...

— D'apoi că D zeu să mă erte, domnule... zise călugărul, însoțind această reticență de o mare și, parcă, izbăvitoare cruce.

Și în acest «D-zeu să mă erte» și în această reticență însoțită de o mare și, parcă, izbăvitoare cruce, cineva ar fi putut ceti o întreagă pagină din istoria inedită a sfîntului nostru monahism.

Era, pe vremea aceia, Mitropolit fericitul întru pomenire Calinic Miclescu, acel, asupra căruia oftigosul călugăr, Clement Neculau, profesor de grecește la Academie, trăsese focuri de revolver; dar, fie că nu-l nimerise, fie că gloanțele se turtiseră pe paftalele de aur ale colanului, cu care rangul încingea coapsele măruntului și slăbănogului cap al Bisericii, că nu se alese, din toată această dramă călugărească, decît Mitropolitul cu spaima, iar Clement cu închisoarea.

— Eu aș socoti, domnule, zise călugărul oprindu-se în drum, să tăem de-adreptul de vale, că schitu-i cam departe și mă tem c'om înopta în pădure.

— Să tăem, părințele, pe unde socoți sfinția ta; vorba e să ajungem cu lumină la schit.

Călugărul coti la stînga prin desișul fără urmă.

Și nu-ți venea să crezi ochilor, cînd te uitai la părintele Ghermănuță, cu cîtă îndemânare șerpuia prin desișul încîlcit al pădurii, cu cîtă nesilită ușurință urca și scobora... lăsat pe spete la vale, plecat înainte la deal, părintele Ghermănuță își păstra neturburat centru-i de greutate în lăuntrul bazei sale; și ai fi zis, că, în calea lui, suișurile se scoborau și scoborișurile se suiau, spre a-i face drumul pînză... Și de n'ai fi stat cu privirile înfipte în spetele lui înguste și cafenii, mărunt, subțire și în floarea umbrelor, cum era, s'ar fi topit părintele Ghermănuță și s-ar mistuit în zarea încîlcită a crengilor, după cum, în văzduhurile amurgului, se mistue și se topesc unele vedenii de o clipă întrupate de închipuirea cuprinsă de fiorii pustii ai singurătății... Avea părintele Ghermănuță ceva din firea șopîrlii, pe care acum o vezi, acum n-o vezi, și ia-i urma, dacă poți, cînd vrai să-i pui bățul pe coadă... Și eu cred că pădurile au suflet și, în sufletul lor, dragoste de mamă pentru toate vietățile, ce se adăpostesc la umbra ocrotitoare a sînului lor; și fiindcă părintele Ghermănuță păsise de mult spre starea de vietate a pădurilor, apoi și pădurea cu brazii săi uriași, cu vînăta încremenire a stîneilor sale, cu așternutu-i moale și ruginiu de foi uscate și seci, cu neagra și frageda-i putrejune a vreascurilor sale, părea cuprinsă de clipa vie a unui fior de ocrotitoare dragoste în calea grăbită și sub pașii mărunți ai părintelui Ghermănuță... Sub mersul său ușor nici vreascurile nu trăsneau, nici așternutul moale și ruginiu de foi uscate și seci nu foșnea sub lunecarea-i cotigită de șopîrlă mlădioasă; țesătura deasă a crengilor împînzite păstra, totdeauna, o spărtură îngustă, prin care părintele Ghermănuță se strecura ca suveica printre ițe; iar cînd firul subțire și cafeniu al persoanei sale se alătura pe lîngă grosimea seculară sau luneca prin dreptul înălțimii amețitoare a vreunui brad încremenit pe temeliile sale, părintele Ghermănuță se mistuia, pentru o clipă, ca sorbit, ca înghițit, parcă, de trunchiul mohorît al uriașului codrilor.... De cîte ori nu-l prăpădiam din ochi și de cîte ori nu-l vedeam, iarăși, pe părintele Ghermănuță înfiripîndu-se în zare, ca izvorît, ca răsărit, ca eșit, parcă, la lumină, cu comanac și cu rasă, cu tot, acum de sub scoarța sură a vre-unui fag, acum din trupul ciuntit al vreunei frînturi sau al vre unui crîmpeiu rămas în picioare, pe urma unui brad răsturnat alăturea de vreme sau de vijălii!...

— Bine, părinte, da stăi mai încet, că-i valea mare și eu nu pot scobori așa de iute cu iapa de dîrlogi...

Și biata Pisicuță, sgîrcindu-și picioarele de dinapoi, lungindu-și gîtul după frîu, și ințepenindu-se pe picioarele întinse de dinainte, luneca, de multe ori, de-a săniușul pe luciul foilor, ca pe un ghețuș, cînd valea scobora prea repede.

Părintele Ghermănuță se oprea un minut, mă aștepta și iarăși o pleca la vale... Ai fi zis că se prăpăstuește în neștire, ca sorbit de adîncimi și te așteptai să-l vezi, la fiecare pas, mistuindu-se în umbră, ca o vedenie, născocită de frigurile închipuirii...

Cu vai nevoe mă țineam de dînsul cît colea. Puțin mai avea soarele, până ce să scapete dincolo de piscurile depărtate și neguroase ale munților din urma noastră, cînd eșirăm la limpeziș, în valea largă a Nichitului.

Încălecai, spre a mă putea ținea mai aproape de părintele Ghermănuță.

Cît prindeai cu ochii spre răsărit, între munți de o parte și între munți de alta, pîrăul Nichitului curgea grăbit și limpede, acum printre finețe înflorite, acum printre lunci tinere de mesteacăni de salcii sau de arini, acum printre prundișuri întinse și sterpe de mozaic cu multe fețe; iar razele soarelui, ce cădeau peziș pe crestele fugătoare ale undelor lui, îi dădeau înfățișarea cotigită a unei nesfîrșite cordele late de mătasă moale, cu schimbătoare sclipiri de aur...

Amurgul începuse a se ridica din adîncuri... iar între piscurile mai înalte ale munților, ce se răsfățau, încă, în pulberea de lumină roșietică a celor din urmă raze ale Apusului, văile tupilate întunecau priveliștea, cu atîtea pete imense de umbră

viorie... Din adincimi, din înălţimi, din taina pădurilor, din întunericul codrilor, din văzduhuri, de pretutindeni, glasurile prelungi ale sărilor de munte se ridicau depărtat a linişte şi a odihnă... Şi, încet, încet, se stingeau toate şi toate adormiau pe rind; şi tot mai rar se desprindea din depărtări un latrat de cine, un sunet de talangă, un glas de bucium... Numai piriul, mînat cu grăbire, în calea lui fatală, de o putere nevăzută, mai însemna, în amorţirea universală, eterna mişcare a vieţii în vinele adormite ale lucrurilor... Departe, foarte departe, la răsăritul din faţa noastră, spre gura largă a văii, sclipia încă ceva în umbra amurgului, ca o stea căzută din ceruri pe pămînt... era cea de pe urmă rază de lumină, ce cădea rătăcită şi pezis din depărtările apusului, pe luciul metalic şi înalt al ţărmului dela biserica Schitului; iar cînd această stea se mistui şi se stinse în umbra pămîntului, o altă stea se aprinse în tăriile cele mai de sus ale cerului... era luceafărul de seară...

Un sunet prelung şi jalnic de aramă sunătoare, lovită în răstimpuri de o potrivă de departate, înfioră şi făcu să tremure umbrele singuratice ale văzduhului, şi valea largă se umplu, până la marginile de deasupra ale munţilor săi, de glasul sfînt al rugăciunii şi al păcii... Era clopotul schitului, care vestea închinătorilor pustiului ceasul slujbei de sară...

Părintele Ghermănuţă se opri din mers în faţa răsăritului, îşi luă smerit, cu toate cele cinci degete răsfirate ale stîngii sale, comanacul din cap; iar cu cele trei degete iniţiale şi împreunate ale dreptei, de trei ori îşi însemnă larg, cu trei cruci evlavioase şi mari, cele patru puncte sacramentale ale trupului său; şi, atingînd, după fiecare cruce, pămîntul cu dosul mînii de închinare, de trei ori se plecă, în chip de metanie, în faţa a tot puternicului şi nevăzutului său D-zeu...

Şi faţa lui slabă şi veştedă, şi cele două bucle sure şi mari de păr împrăştiat, ce-i ţişniau pe tîmple de sub comănacu-i, părea prea strîmt, şi barba lui căruntă ce se prelingea spre pămînt în lungi şi plîngătoare şuviţe de lînă încîlcită, şi traista cu ciuperci dela şold, şi tingirea-i de tinichea de pe cap învălită cu pislă, şi întreaga lui făptură măruntă şi cafenie, ca într'o haină, se îmbrăcă, pentru o clipă, într'un fel de tainică lumină... In extasul scurt al unei rugăciuni, ce izvora, în şoapte neauzite şi domoale, din buze umilite şi păcătoase, întreg sufletul părintelui Ghermănuţă, ca o flacără uşoară, se înalţa spre treptele tronului celui prea înalt... Şi aureola sfinţilor mucenici înfăşură, ca într'un fel de strălucire, făptura lui întreagă...

Ce mare şi sublim era părintele Ghermănuţă!... Ce mic şi netrebnic mă găsiam eu pe lîngă dînsul.

Fără voe, îmi descoperii capul şi, în imensitatea deşartă, tăcută şi plină de umbră, ca spre rugăciune, plecai fruntea mea în faţa răsăritului...

O dată cu noaptea sosirăm şi noi la schit. Şi de n-aş fi fost biruit de oboseală, aş fi avut, poate, destulă vreme să-mi las şi

inima şi sufletul să guste farmecul tainic, cu care liniştea sfîntă învălue în noapte acest adăpost al rugăciunii şi al păcii, pe care lepădarea de cele lumeşti l-a îngrădit cu prăpastii fără de fund şi cu codri fără lumină... Şi totuşi, de la hotarele despre răsărit ale pămîntului adormit, peste adîncurile oarbe ale nopţii, geana lunii înflăcărate trimetea lungi raze de lumină mută şi rece, care se topiau pe luciul aerian al turnului neclintit... Ai fi zis că, în văzduhuri, mîna a celui a tot puternic aprinsese o candelă de străjuire pe un mormînt pustiu şi părăsit... De prin prejur şi din depărtări nehotărîte, umbre negre se desprindeau din noapte în răstimpuri şi, lunecînd grăbite, se mistuiau pe rînd în uşa luminată şi larg deschisă a bisericii, după cum, în flacara unei lumini aprinse în întuneric, năvălesc şi se mistue orbi fluturii hipnotizaţi... Din lăuntrul gol, înalt şi sec al bisericii, glasuri, acum prelungi şi tremurătoare, acum trunchiate şi repezi, porniau spre afară şi trezeau văzduhurile tîrzii şi adormite... era ceasul al noulea, ceasul de sară al sfintei vecernii, care aduna spre rugăciune, în casa domnului, pe smeriţii şi credincioşii închinători ai pustiului...

Cînd părintele Ghermănuţă păşi din întuneric în fâşia de lumină, ce izvora pe uşa larg deschisă a bisericii, se opri pe loc, îşi întoarse faţa spre catapiteazmă, îşi luă comanacul din cap şi, după toate regulele darului său, de trei ori îşi făcu cruce şi de trei ori se închină, ca spre metanie, în faţa sfintelor icoane, ce păreau că-l văd şi că se uită la el din fundul depărtat al bisericii...

Descălecai dinaintea chiliei părintelui Ghermănuţă şi, până să leg, deocamdată, pe Pisicuţa de un stîlp al cerdacului, părintele Ghermănuţă scotoci nu ştiu pe unde, găsi şi scoase cheia dela uşă, descuiè şi, cînd fu să intru şi eu în lăuntru, Părintele Ghermănuţă, după ce-şi aninase într'un cuiu din tindă traista cu ciuperci, şi aprinsese o luminare subţire de ceară galbenă, pe care o lipise de marginea ştirbă de deasupra a unui sfeşnic de alamă, tot galbăn... N-aş putea hotărî cu un singur cuvînt mirosul ce domneşte în ori ce chilie de călugăr: curat a tămîie nu miroasă şi nici curat a piper negru, ba nici chiar curat a dohot; dar, desigur că miroasă curat a toate acestea la un loc!... Şi fiindcă părintele Ghermănuţă, cu înseşi slăbănoagele şi muritoarele sale mîini îşi clădise chilia din dărîmăturile uscate ale pădurilor lui D-zeu, apoi chilia eşise cam după măsura măruntă a harnicului ei întemeetor; şi dacă, intrînd, trebuia să pleci capul, apoi aceasta nu însamna altă-ceva, decît că părintele Ghermănuţă îi dăduse ca înălţime întinderea fapturii sale înseşi, numai cît cu comanac cu tot; şi dacă erai silit să te aşezi cam lăturiş spre a-ţi strecura grosimea trupului prin îngustimea uşii, apoi aceasta, iarăşi, nu însămna altă-ceva, decît că, tot părintele Ghermănuţă, luase, drept măsură, lăţimea tot a fapturii sale, numai cît cu minele'n şolduri... Drept în faţă, într'un cuiu, un şirag de metanii de os cafeniu; deasupra o icoană în stil rusesc, închipuind pe

Maica Domnului în colori, cu copilul Isus în brațe, și închisă între privazuri late de lemn negru și lustruit la care păreau a se fi închinat nenumărate neamuri de muște băștinașe, ce văzuseră, pe rînd, lumina vieții și întunerecul morții sub acoperemîntul bine-cuvîntat al părintelui Ghermănuță. Intre cele două ferești de la stinga, o masă de brad, alb odată, dar mohorit acum de vremuri; și pe masa, pe cît de scurtă, pe atît și de îngustă, un mare ciaslov legat în pele neagră, împodobit la mijloc cu o cruce, iar pe margini cu chenaruri de poleială galbănă; în colțul sting de lingă ușă, un dulap în canaturi și frate mai mic cu masa, pastra, poate, sub încuetoare, lucrurile mai ferite ale părintelui Ghermănuță; în colțul din fund și dinspre dreapta, patul cu macat de lăvicer, cuprins deasupra, întocmai pe măsură, de o saltea subțire îmbrăcată cu pistră vargată cu roș; la căpătăi un cultuc înfățat cu cit, ale' cărui flori albastre sau roșii de abia mai mijiau de sub lustrul problematic, pe care vremea sau, poate, chiar barba și părul părintelui Ghermănuță îl așternuse peste ele; drept pernă de părete, însuși păretele galben și coșcovit; iar între capătul de la picioare al patului și între soba, ce se tupila, înghemuită în colțul din dreapta a chiliei, o ladă de Brașov, cu zugrăveli albastre, roșii sau verzi, care își avea în regulă actul său de vîrstă scris cu boia albă, din josul lăcății pînticoase și ruginite, în mari țifre arăbești; cel puțin, veleatul 1793 nu putea să însemne altă-ceva, decît mitrica de naștere și de botez a lăzii cu felurite zugrăveli a părintelui Ghermănuță; pe lada acoperită cu o velință, stăteau așezate și frumos păturite straele mai de zile mari ale părintelui Ghermănuță; iar deasupra, peste strae, străjuia, în picioare și neadormit, un comanac nou îmbracat cu șiiac cafeniu.

— Știi că-mi place grozav chilia Sf. Tale, părințele? Zisei eu călugărului, care se plecase pe un genunchi și umbla să descue lacata de la ladă;—mare lucru să nu mă fac și eu călugăr, cind oiu mai îmbătrîni.

— Să'ți ajute D-zeu, domnule; da... dă, vezi d-ta, are și călugăria necazurile și greutățile ei, și n-o poate duce ori cine cu toate ale ei.

— Ce necazuri? ce greutăți? părinte? Să te duci la biserică, să te închini, să te rogi lui D-zeu... Alte, ce greutăți și ce necazuri mai poate avea călugăria?

— Așa-i domnule, așa-i; da... dă, are și ea necazurile și greutățile ei, mai afirmă încă odată părintele Ghermănuță, scoțînd din ladă un oghial aproape nou de buhur roș și punîndu-l pe capătul despre ladă al patului;—că, dă, urmă el mai scoțînd și o pernă îmbracată tot cu cit înflorit și punînd-o peste oghial; —că, dă... Și călugării sînt oameni... Cînd se despart de lume, parcă-și lasă în lume toate pacatele lor, după cuvîntul evanghelistului? Nu, domnule! Mai aduc dintrînsele și la călugărie. Dă... Sîntem și noi oameni, încheè călugărul încuind lăcata și punînd cheia sub velință.

Puse perna la căpătăiu, cultucul mai deoparte, desfăcu și întinse oghialul pe pat și așternutul fu gata.

— Da cu iapa ce-om face, părințele?

— N'aveți grijă, d-le, regulăm noi toate, acu. Și eșind afară, se întoarse, peste cîteva minute, cu toată jăchila Pisicuții în spinare, și-o puse jos în tindă, mai deoparte.

Peste alte cîteva minute, Pisicuța se găsia frumos și liniștit încuartirată pentru noapte, sub un mic șopron de scînduri, legată de un țăruș bătut în pămînt și cu o zdravănă sarcină de iarbă proaspătă dinainte, adusă de părintele Ghermănuță, el știe de unde.

— Da, poate, v'a fi și d-voastră foame, zise el, dupăce ne întoarserăm din șopron în chilie,—dacă 'ți vra, s'a găsi și pentru d-voastră ceva.

— Fiindcă sînt în gazdă la Sfinția ta, apoi vrau tot ce vrai Sfinția ta, părințele; chiar mîncare dac'ar fi.

Luă iute ceaslovul de pe masă și-l răzămă în picioare pe fereastră, descuiè tot iute dulapul cel mic în canaturi, și într'o clipă masa fu gata: cîteva foi late și rotunde de podbal cu zglăvoace și boișteni uscați pe vatră, cîteva masline străvechi pe fundul unei farfurii cu margini albastre și crețe; în fundul unei străchini smălțuite, cițiva hribi cu undelemn, oțet și usturoiu, mai deoparte, fălii de pere și de mere uscate la soare, cu cîteva nuci printre ele; nelipsita pîne cu gingini de amîndouă părțile, dar fără furnicile și fărmăturile albe de hribi reglementare; iar în mijocul tuturor și mai răsărit decît toate, se înalță, cu oarecare conștiință despre superioritatea sa, șipul cu rachiu.

— Apoi bine-am găsit, părințele, noroc și bucurie să dea D-zeu! Binecuvintează! zisei eu, făcîndu-mi cruce și punînd la gură stecla cu rachiu.

Și până ce părintele Ghermănuță să-și facă, și el, cruce și să rostească binecuvîntarea cerută de împrejurare, aproape un sfert din stecla cu rachiu se și mistui sfiriind în adîncurile bîntuite de secetă ale gîtului meu... Era un rachiu dumnezeesc!...

— Să știi, părinte Ghermănuță, că, hotărît, mă fac călugăr cînd oiu mai îmbătrîni, zisei eu cu încredințare, întinzîndu-i stecla cu rachiu.

— Dă, Domnule, să-ți ajute cel de sus, răspunse el, ducînd stecla la gura; da.... închee părintele Ghermănuță, luînd stecla de la gură și ștergîndu-și în două părți musteții-i încîlcite, cu mîneca cenușie a antereului său de lăstrică,—vezi d-ta, are și călugăria necazurile și neajunsurile ei...

— Eeeee!.... Apoi asta-i chiar fățarie, părinte Ghermănuță... Cu asemenea rachiu, cu asemenea zglăvoace și, mai ales, cu asemenea salată de hribi, ce mai vorbești Sfinția ta de necazuri și de neajunsuri?... Da, se vede, că așa-i făcut omul, să cirtească totdeauna, și să nu mai fie mulțămit niciodată...

— Așa-i, domnule, da vezi d-ta, zglavoacele trebue să le prinzi de prin baltă, hribii să-i aduci dela pădure, usturoiul să-l

sameni și celelalte să le cumperi... și cînd n'ai cu ce?... Ia, vai de capul nostru, cum mai trăim și noi; chipurile, avem și noi cîte trei lei, o litră de brînză, o singeacă de rachiu și 25 dramuri de untdelemn la luna și o pîne la săptămina? d'apoi cu atîta ce poate să facă un om?... să moară sau să trăiască?...

— Au doar, nu numai cu pîne va trăi omul, ci și cu cuvîntul lui Dumnezeu, zice evanghelistul, părinte Ghermănuță; de ce, prin urmare, n'ar posti un călugăr macar treizeci de zile pe lună, după pilda Mîntuitorului și Dumnezeului nostru Isus Hristos în deșert, pentru păcatele oamenilor, fără ca, cu toate acestea, să poată fi ispitit de satana!

Și fiindcă boistenii și zglăvoacele, cu podbal cu tot, erau prea sărate și-mi făcuseră sete, imi mai astîmpărai gîtul cu o dușcă de rachiu... Era un rachiu dumnezeesc!...

Și, iarăși, fiindcă nucile uscate, pe care părintele Ghermănuță le strica și le mînca mezul cu o îndemănare de veveriță, se vede că, iarăși, făceau sete, apoi și părintele Ghermănuța îi mai trase, și el, un gît zdravăn tot de rachiu.

— Apoi, vezi d-ta, domnule, răspunse el într'un tîrziu, ștergindu-și în două părți musteţile-i încîlcite cu mînica cenușie a antereului său de lăstrică;—vezi d-ta, pe vremea aceia se făceau minuni, și sfinții Apostoli și Mucenici le arătau oamenilor calea cea dreaptă, și oamenii erau buni și drepți, nu ca astăzi zavistnici, pizmatariți, clevetitori, hrăpareți, răi și cîrtitori....

— Și, îl intrerupsei eu, urmîndu-i mai departe reflexiunea sa biblică.—se săturau noroadele cu cinci pîni și doi pești pe malurile Ghenesaretului, și tot mai rămîneau douăsprezece coșuri de fărmături; și leproșii se lecuiau în scăldătoarea oilor, și schivnicii se mulțămiau cu lăcustele fripte, pe care le mîncau de prin văile arzătoare ale Iordanului, și păzitoarele de capre de prin văile Ghedronului năzuiau la treapta de sfinte muceniți....

Și cine știe unde s-ar fi oprit avîntul meu biblic, spre lauda sfintelor vremuri, dacă părintele Ghermănuță, căruia începuse a-i sticli ochii și a i se înroși vîrful nasului, nu m-ar fi întrerupt....

— Că bine mai știi, domnule, cele bisericești; parcă le zici de pe carte.

— Apoi, de-a puterea-hi, părințele, sînt și eu o leacă de dascal în oraș, zisei eu, mîndru oarecum, de treapta, la care eu însumi mă înălțam.

— La care biserică, domnule?

— La Sf. Ioan Domnesc; știi... la biserica din deal.

— Ei, ei! știu; unde-i și părintele Ghiță și popa David....

— Da, da! sînt chiar o leacă de cimotie și cu popa David și cu părintele Ghiță.

— Ce mai preoți de ispravă, domnule! Parcă-s niște vlădici, așa giubele de mătasă blănite cu samur au pe dînșii!!...

— Ba, încă și ce anteree de cutnie, ca acelea.

— Ș'apoi se poartă încinși cu colane de catifea cu paftale

de argint suflate cu aur; mă rog, curat niște vlădici; doar i-am văzut eu.

Și-i mai traserăm cîte un gît de rachiu....

— Da potcapice! Ai văzut ce potcapice au, părinte Ghermănuțe?

— De castor de cel bun și cu lustru de strălucesc la soare, de parcă-s unse... Și cu cruce amîndoi....

— Apoi se'nțălege, dacă amîndoi is stavrofori!...

— Da barba popii David? Ce mai barbă, domnule! leit Sf. Neculai....

Și părintele Ghermănuță îi mai trase un gît de rachiu, fără să mă mai poftească și pe mine și fără ca, de astă dată, să-și mai șteargă mustățile în două părți cu mîneca cenușie a antereului său de lăstrică.

— Barba părintelui Ghiță, urmă el, nu-mi place; îi prea scurtă și spîrlichetă, ș'apoi rară, de i se vede pelea prin ea; nu-i vorbă, că nici nasul popii David nu-mi place, fiindcă-i cîrn; nasul părintelui Ghiță-i mai frumos... Da nu mai guști oleacă, zise el, întinzîndu-mi sticla cu rachiu; gustă, dascale, că doar aista-i rachiu călugăresc, nu bulearcă, de care beți voi la tîrg; bea cît vrai, că, doar mai am, nu s-o-ncheet lumea-n stecla asta.

Pusei sticla la gură și gustai.

— Strașnic rachiu, părințele, strașnic rachiu, zisei eu, dregîndu-mi glasul și punind stecla pe masă.

Și, pentru ca să se încredințeze de adevărul ziselor mele, mai trase și el o dușcă; apoi, punind stecla în zarea luminării, se uită prin ea lung și tăcut; apoi, dîndu-i o tiflă...

— Na!... că nu mai ești bună de nimic!...

— Deșărtăciunea deșărtăciunilor; toate sînt deșărtăciuni pe lumea asta, părinte Ghermănuță; da, ce ți-a făcut biata steclă de-i dai cu tifla?

— Na! zise el, mai dîndu-i o tiflă; păcătoaso și mangosito! Da așa te-am învățat eu să fii? iii!... pîrlita dracului, din roșie și frumoasă ce erai, te-ai făcut galbănă și oftigoasă... ptiu!...

D'apoi că, doar Sf. ta ai oftigit-o; de ce ocărăști de geaba biata steclă?.

Și eșind iute cu dînsa afară din chilie, îl auzii descuind ceva, încuind ceva, și iute se întoarse cu ea plină...

— C'apoi eu i-s doftoru, măi dascale; ce credea, ea, mangosita, c'are să-mi zacă de oftigă pe masă?... Trage-i, dascăle, c'aista-i proaspăt.

— Pusei sticla la gură și mă prefăcui că-i trag; dar părintele Ghermănuță îi trase cu toată inima.

— Da tu, mă dascale, ce hram ai la biserica lui Sf. Ioan Domnesc, din deal, unde-i—îl întrerupse un sughiț—unde-i... cum îl cheamă? spune, dascale... cel cu—alt sughiț—crucea și paftalele?....

— Popa David....

— Cel—scuipă spre stînga—cu barba spîrlicheta?...

— Da cel cu barba spirlichetă...
— Da—alt sughiț—cel cu potcap și cu na... has?...
— Părintele Ghiță....
— Nu, mă da... hascale... cel cu nasul ci... hirn.
— Apoi popa Ghiță, cel cu barba ca Sf. Neculai.
Sticla cu rachiu începuse a da iar în oftigă...
— Da tu la ce strană ci... hinți la Sf. Ioan din deal?
Și cu dreapta-i molatică, greoae și fără cumpăneală ară-tă, vag și cam cruciș cu înălțimea nasului, spre un deal închipuit.
— D'apoi că eu nu-s la strană; eu îs cu luminările, cu clopotele, cu măturatul bisericii....
— Da ison știi tu să ții mă... ha?
— Ei! Așa oleacă de ison!...
Și, de unde nici nu mă așteptam, numai unde nu mi se răstoarnă părintele Ghermănuță pe speteaza scaunului, unde nu-și drege glasul și-și netezește barba, unde nu-și înfige ochii lui albaștri, mici și scînteetori în podele și unde nu începe:...
„Dooooaaa goagoagoa hoahoa mneeee ghee gheeee....
— Da ține, mă, da... hascale, isonul...
— Năăăăăă....
„Striiii gaaa haaa gaaa taaaam căăăgăăă traaa tiii ghii ghii hii hiii neee gheee heeee....
— Mai sus Da... hascale...
— Năăăăăă și țineam isonul mai jos.
„Aaaaa gaaagaaa haaahaa uuuu huuuziiii maaa gaaagaga doaoaoa goaoa hoahoa mneeee ghee ghe hehehee...
— Mai jos isonu da.... hascale.
— Năăăăăă... și țineam isonul mai sus.
„Șiiii ghiii ghii... maaa haahaha miiiiiluuu eeee ghe ghe heheee șteeee gheee heeee...
— Da strașnic ghiers părinte Ghermănuță!! Halal de òrgan!... Așa mai înțeleg și eu!...
Un glas ascuțit de oțel atîrnat în sec țipă scurt, de afară, sub lovitură repede și fără de veste a unui ciocan metalic...
— Toaca, părinte Ghermănuță...
— Toa... toa hoaoa hoacă de polo... po... po looo looo... ploo... hoșniță! las să toa... hoace!...
Voia, adecă, părintele Ghermănuță să spună că toacă de pololoșniță.
La răstimpuri de o potrivă măsurate, acelaș glas de oțel atîrnat în sec de trei ori țipă de afară sub lovitura de trei ori repetată a aceluiaș ciocan...
O puternică și nevăzută suflare, venită, parcă, din depărtări misterioase, trecu pe fața descompusă a părintelui Ghermănuță și roșața vînătă se mistui de pe fața lui, sub vălul palid al unei smerenii ce cuprinse chipul lui întreg; și, în întreaga lui făptură, o luptă uriașă ai fi zis că s'a încins între înger și demon. Dădu să-și facă cruce și deabia izbuti să îngăimeze și să țese,

cu dreapta-i neputincioasă pe fața trupului său chipul stîlcit al unei cruci...
Gemù ca un taur....
Apoi, pe o gamă fantastică și cu iuțala unei grindini metalice, un fel de melodie alcătuită din notele cele mai de sus ale scării muzicale, începu a izvorî în grupe meșteșugite de țipete ascuțite, sub loviturile aceluiași ciocan pe oțelul atîrnat în sec...
Părintele Ghermănuță dădu să se scoale și rămase pe loc...
Capul îi căzu pe piept... ai fi zis că se roagă în gînd...
Incă trei lovituri obosite, și glasul de oțel al tocii se stinse în noapte...
Părintele Ghermănuță ridică încet capul și cu ochii stinși se uită rătăcit în toate părțile... se apucă cu o mînă de speteaza scaunului, cu alta de colțul mesei și stătu un moment... plănuia ceva... Apoi fără veste, cu o opintire desnădăjduită, se sculă în picioare, răsturnînd scaunul; se cumpăni un minut, sprijinindu-se cu stînga de colțul mesei... apoi își făcu vînt și, cu un pas uriaș, ca pentru dînsul, se repezi spre ladă... s'ar fi sfărîmat de nu-l prindeam în zbor... Făcui ce putui: îl luai în brațe ca pe un copil și îl culcai pe lada prea lungă pentru el; luai straele frumos păturite și le pusei pe dulap, iar sub cap îi vîrîi cultucul cel mic de cit lustruit, și, în mai puțin decît s'ar spune, lada începu să se cutremure sub horăitul cu multe gorgoane, izvorît din òrganul puternic al părintelui Ghermănuță....
Adîncurile tăcute și largi ale miezului de noapte se umplură deodată de glasul jalnic și prelung al clopotului...

„Vivos voco“...

Și călugării, ca umbre negre rupte din întunerec, se mistuiau în ușa luminată și larg deschisă a bisericii...

„Mortuos plango“

Și părintele Ghermănuță dormea dus pe lada de Brașov...

„Fulgura frango“

Și horăitul de tunet al părintelui Ghermănuță era, parcă, sfărîmat, în răstimpuri, de urletul de aramă al clopotului...
Ce mic și netrebnic era părintele Ghermănuță!!...
Nu-i vorbă, că lucru tocmai mare nici eu nu eram!!...
Cînd și cum, n'aș putea spune, destul că mă trezii culcat în pat și vîrît sub oghialul de buhur roș al părintelui Ghermănuță, cu capul pe perna îmbrăcată cu cit înflorit... Suflasem în luminare...
Pentru o clipă, rotațiunea universală mă tîrî în vîrtejul său vijelios și orb; pămîntul de sub mine mi se păru că se scurge în haos, atomul ființii mele rămase, parcă, spînzurat, fără sprijin, în nemărginirea largă, pustie și întunecoasă; chipuri negre-roșii de întrupări fantastice și deșanțate se înfiripau pe fundul orb al ochilor mei și, cu o repegiune amețitoare se topiau.

toate, unele în altele: Cai înaripați cu barbe sure și lungi, copaci uriași cu mînile 'n șolduri, furnici cu musteți, cu cruce la git și cu nasul cîrn, suite pe catalige, munți în chip de ciuperci, urși cu comanace pe cap, mistreți mergînd pe două picioare și îmbrăcați în anteree de lăstrică cenușie, muște făcîndu-și cruce și plecîndu-se pe la icoane cu metanii adînci... Și, ca într'un caleidoscop uriaș, toate se nășteau și izvorau unele din altele și, ca într'un danț infernal, toate alergau, rotindu-se vijelios, pe o orbită fără sfîrșit... Apoi, totul începu a se depărta încet, încet și a se șterge, treptat și pe rînd, în umbra depărtării... Un singur punct roș... galbăn... verde... siniliu... mohorît mai rămase din toată fantasmagoria aceasta... Cineva suflă în punctul mohorît și, ca o flacără slabă, se stinse și el... Adormii.

N'aș putea spune hotărît, dacă, și în timpul somnului, ținusem sau nu ison părintelui Ghermănuță, căci totul trecu *in ictu oculi*, după cum toate trec, cînd se nimicește conștiința vieții reale.

Mă trezii cu soarele sus și cu părintele Ghermănuță nicăiri; iar în locul, unde dormise el, pe lada de Brașov, straele lui mai de zile mari stăteau așezate și frumos păturite, avînd deasupra lor, spre străjuire, nelipsitul comanac nou îmbrăcat cu șiiac cafeniu:

Cea întăi vizită, pe care o făcui, eșind din chilie, fu la Pisicuța sub șopron. Cînd îmi simți pasul, întoarse capul și se uită la mine cu toată bunătatea inteligentă a ochilor săi negri și mari.

Părintele Ghermănuță avuse grijă, de mîncate, să-i pună dinainte un alt maldac de iarbă proaspătă și înflorită.

Pe o portiță de dindos, eșii în grădinile largi ale schitului. Din vale și până 'n zare, cît puteai prinde cu ochii, pe înclinarea lină a costișii, copaci roditori de toate soiurile răsăriau dela brîu în sus, din fînațul înalt și înflorit; iar frunzișul lor puternic, cu sclipiri de poleială verde-închisă, se clătina domol în aerul limpede și larg, sub adierele ușoare și nevăzute ale unui vînt de răsărit; sub mîngîierile acelorași adieri, fînațul adînc se mlădia în valuri molatece, cu scînteeri de rouă aprinsă în lumină de soare... Glasul sec al ierburilor trezite de vînturi umplea depărtările și fluturi rari albaștri sau galbeni, ca atîția fulgi de cer sau de lumină, însuflețiau văzduhurile cu zbor nestatornic....

Cu greu, dar totuși urcai, ca în not, prin această mare adîncă de flori, până pe sprînceana înaltă și arcuită a colinei. În fund, departe, spre apus, munții peste care călcasem, se desfășurau până dincolo de hotarele ochiului, ca un nemărginit amfiteatru frămîntat, parcă, de valuri uriașe, peste a căror întindere viorie, răsăritul aruncase un văl străveziu și fin, țesut din raze subțiri de soare... Jos, în vale, schitul se tupila după dese și înalte pîlcuri de verdeață, și numai prin rariștea frunzișului mișcător, albeața curată a chiliilor mai străbătea, sclipind pe furiș, până la mine; iar în deșertul cerului, crucea singuratică a turnului bisericei se înalța neclintită, ca o stea scînteetoare tăetă pe un fund de azur... Spre dreapta, din văile umbroase ale munților Tazlăului, cu piscuri perdute în pulbere de lumină, negurile albe se înalțau spre văzduhuri și-și topiau în aer creștetele lor, ca fumul, ce s-ar ridica din o jertfă colosală, aprinsă de natură, pe altarele sale, pentru a tot puternicul său ziditor!... O fășie cotigită și lungă fără sfîrșit de aburi străvezii și albi însemna, din apus spre răsărit, cursul fără odihnă al Nichitului și numai sclipiri scurte și fugătoare de lumină vie mai vădia până la mine lucrarea lui grabită și fatală... Și peste toată această strălucire încremenită și imensă, ca peste întăile ape ale creațiunii, un singur spirit mai plutia... era spiritul meu... Și, în sinul acestei firi răsărite ca sub puternicul „fiat" al lui D-zeu, o singură inimă mai bătea... era inima mea!... Pentru întregirea sublimului era poate nevoe și de atomul însuflețit al ființii mele!...

. . . .

Venisem la schit cu hotărîrea să stau cîteva zile, fără să pun la socoteală firea mea nestatornică și iubitoare de pribegie.... Și cînd îmi aruncam ochii spre negurile munților din miazăzi, și cînd închipuirea mea străbătea în taina lor adîncă și liniștită, mi se părea că ceva mă soarbe, că întreaga mea ființă se subție, ca suptă de o gură nevăzută și că nu rămînea din ea decît ceva sec și neînsuflețit. Nici odată n'am simțit mai aevea îndoita alcătuire a făpturii mele, decît atunci, cînd am privit din depărtare taina ademenitoare a pustiului și a singurătății...

A douazi dimineață, odată cu zorile, legănat de eterna gebea a Pisicuții, mă îndreptam spre tăriile neguroase ale munților din miazăzi.

C. Hogaș

Vlad-Vodă Călugărul

(Din condica unui monah)

Nesfîrşit un praznic are
Raiul azi, o frate Vlad!
Ca 'mpăratul David sare
Patriarhu 'n Ţarigrad,
Iar in Iad e plînset mare.

Ni s'a 'nvrednicit pămîntul
Să-l scăpăm de-amar şi munci,
Har aşa de mult Preasfîntul
Nu ne-a dat decît atunci
Cînd intrat-a 'n trup Cuvîntul!

Domn, prea cuvioase frate,
Din Paisie Vlad tu eşti!
O, ce fapte minunate
Scrise-ţi sînt să făptueşti—
Salt'acum, creştinătate!

—Dacă vor veni 'mpotriva
Ţării tale Agarei:
Scoţi pe sfînta Paraschiva
Şi cu mila Dumniaei
Le mînînci la toţi coliva.

Iar popor cînd o să vie:
„Noi perim, mărite Domn!"
Iai Ceaslovul unde scrie
Rugăciunile spre somn
Şi spre pace-o să le fie!

Oh, păgîna tălmăcire
Cu-acel „Io Voevod"!
Dar de-apururi fericire
Cînd va 'ncepe-orice izvod
Cu „dela Mateiu cetire"!

Iar boeri tăind vrodată,
N'o să moară făr'de popi,
Tu, cu mila ta de tată,
Pui odăjdii şi-i îngropi
Prohodindu-i fără plată!

Glasuri opt tipicul are,
Opt boeri în taina ta
Cîte-un glas de fiecare
Şi 'ntr'acesta-şi vor cînta
Orice-ar spune 'n adunare.

Iar divan, mărite Vlade,
Orişicînd ar fi s'aduni,
Precum Domnului se cade
Tu-l deschizi cu rugăciuni
Celui ce pe nouri şade.

Tu dintâiu cînţi Iordanul,
Hangu-l duc cu toţii, lin,
Cîntă 'n urm' o peasnă Banul,
Face-apoi, cîntînd amin,
Opt mătănii 'ntreg divanul.

În genunchi, pe sub icoane,
Le va dărui Cel sfînt
Mintea ta, o Solomoane,
Ca să-şi spue-a lor cuvînt
Glăsuind în antifoane.

O, ce cîrmuire-aleasă
Pentru-atîta neam creştin,
Salţi, Eleno 'mpărătească,
Cu-al tău fiu, cu Constantin,
Joace-a lui Isus mireasă!

Ci 'n porfiră să se 'mbrace
Și să salte drepții 'n raiu,
Cînd la zile mari vei face
Mîndrul tău domnesc alaiu,
O, spre-a lumii dulce pace!

Cor de popi mergînd în frunte,
Vor deschide calea ta,
Toți cu bărbile cărunte
Și tot drumul vor cînta:
„O, Basan, frumosul munte!"

Și 'ndreptar a tot crezul,
Tu, apoi, cadelnițînd,
Vornicul va spune Crezul,
Treti-logofăt purtînd
Căldărușa cu botezul,

Și boerii-apoi grămadă
Cu cadelnițí și potcap—
Sfinții 'n raiu de-așa paradă
Nici în piele nu-și încap
Nici n'au saț, mereu s'o vadă!

O, de-acum tu nu te teme,
Luntre-a lui Hristos pe drum!
Vruși să mori, sătul de vreme,
Dar în veci—trăind *acum*—
N'ai mai vrea, Metusaleme!

G. Coșbuc

Socialdemocratism sau poporanism?

VI

Formula progresului nostru industrial.

Desăvîrșirea operei generațiunii dela 1848, realizarea, întruparea în instituțiunile și în viața noastră publică a principiilor democratice, într'o țară în care țăranii formează 94% din numărul total de *contribuabili*, va determina, fatal, și direcția evoluțiunii noastre economice întregi.

Dacă progresul *politic* pentru noi se rezumă în idealul unei *democrații rurale*, evoluțiunea noastră economică, ca și toată înfățișarea statului nostru, vor trebui, necesar, să-și păstreze întotdeauna caracterul lor specific țărănesc, și progresul *economic*, deci, trebue să ne ducă înainte de toate spre organizarea întregii gospodării naționale pe temelii țărănești: o țărănime viguroasă, stăpînă pe pămîntul pe care îl muncește, și pentru care, prin organizarea unui sistem desăvîrșit de societăți cooperative, avantajele micii proprietăți sînt împreunate cu toate avantajele tecnice, accesibile astăzi numai pentru marea proprietate.

Am arătat în altă parte (cap. II) care poate fi idealul, care este norma progresului social pentru o societate clădită pe aceste temelii, în condițiunile concrete ale dezvoltării noastre istorice.

Dar înainte de a încheia, sînt silit să prezint aici și o altă față a problemei, și să spun cîte-va cuvinte asupra direcției în care va trebui să se îndrumeze, în concordanță cu acest caracter al evoluțiunii noastre politice, economice și sociale, și *desvoltarea noastră industrială*.

Cu atît mai mult sînt dator să mă opresc asupra acestei chestiuni, cu cît teza susținută de mine, în ce privește rezultatele politicei noastre industriale de până acum, a dat loc la multe nedumeriri și interpretări greșite.

Din faptul că am tăgăduit posibilitatea desvoltării la noi a unei industrii mari, după *tipul celei din Apus*, mi s'a atribuit de către mulți credința ineptă în imposibilitatea *oricărei industrii*.

Dar chiar din faptul că oricîte brațe ar cere o agricultură

mai intensivă, înmulţirea populaţiunii cu timpul fatal va da naştere unui prisos de braţe,—fără să mai vorbesc de acele ramuri de producţiune industrială, în privinţa cărora am recunoscut că şi astăzi pot înflori,—e vădit că nu acesta e gîndul meu.

* * *

Problema industrială la noi poate fi înfăţişată din trei deosebite puncte de vedere:

1) Cu toate că pentru munca cîmpului nu avem braţe destule, încît sîntem siliţi să introducem atîţia muncitori străini in fiecare vară,—totuşi peste 80% din populaţiunea ţării, aproape 99% din *muncitorimea* noastră, e condamnată de obiceiu la trindăvie în timpul lunilor de iarnă, dela Noembrie până în Martie inclusiv, aproape o jumătate din an!

Ce popor poate trăi omeneşte un an întreg din munca numai a lunilor de vară?

Chiar faptul acesta care, pe de o parte, dovedeşte şi imposibilitatea desvoltării industriale în sensul apusean, ne pune, pe de altă parte, în faţa problemei economice, chiar din punctul de vedere al *ţărănimii*.

Această problemă poate fi formulată astfel:

A găsi un tip de organizaţie industrială, care, fără să distragă populaţiunea muncitoare dela munca cîmpului în lunile de vară, să-i dea ocupaţiune productivă în lunile de iarnă.

Această organizaţie industrială, vădit, nu poate avea asămănare cu cea din Apus. Acolo industriei i s-a asigurat un contingent constant de muncitori, *pentru tot cursul anului*, nu numai pentru lunile de iarnă,—prin „exodul din sate", prin despărţirea ţăranului de pămînt şi înregimentarea lui în armata de proletari; în alte condiţiuni industria europeană nici nu ar putea exista, întrucît n'ar putea lupta pe piaţa internaţională (condiţiune *sine qua non*, cum am văzut, a industriei europene moderne), dacă toate instalaţiunile şi maşinăriile ei, ce reprezintă un capital imens, ar trebui să „şomeze" în lunile de vară, fiindcă muncitorii ar părăsi atelierele pentru munca cîmpului.

In astfel de condiţiuni nu se poate desvolta decît o industrie casnică, o *industrie ţărănească*, pentru care piaţa externă nu este indispensabilă, şi care ar tinde *în primul rînd* de a satisface cerinţele consumaţiunii interne.

O politică economică greşită a ultimelor decenii, care urmărea fantasmagoria „marii industrii naţionale", nu numai a împiedicat desvoltarea producţiunii noastre în această direcţie, dar a şi distrus începuturile adevăratei *industrii naţionale* din vechime.

Şi nici într'o direcţie *protecţionismul industrial* nu poate fi mai legitimat.

Această industrie se poate naşte în modul cel mai firesc din gospodăria ţărănească, ca industrie agricolă sau accesorie

agriculturii, plecînd dela valorificarea produselor ogorului şi ale cîmpului ţărănesc, ca în Danemarca, care, cum am văzut, a putut chiar bate în concurenţa internaţională producţiunea franceză; *sub imboldul cooperaţiunii* ea poate lua o desvoltare practiceşte nelimitată, mai ales dacă vom ţinea seamă că tecnica modernă face cu putinţă distribuirea forţei motrice ieftine pentru atelierele cele mai mici, putem spune la domiciliul fiecărui muncitor.

Totul în sfera aceasta atîrnă de încurajarea înţeleaptă din partea statului, de organizarea, pe baze cooperative, în ce priveşte cumpărarea de unelte, de materii prime ce nu s'ar găsi pe loc, de combustibil, precum şi în ce priveşte desfacerea produselor fabricate, etc.

Legislaţia noastră asupra cooperativelor săteşti poate servi de punct de sprijin pentru organizarea producţiunii noastre naţionale în această direcţie; şi, pe lingă industriile organizate pe această cale depildă în Danemarca, am putea ajunge la reînvierea şi desvoltarea ulterioară a vechilor noastre industrii ţărăneşti, ca ţesătoria, tăbăcăria, cojocăria, rotăria, etc.

E vădit, că desvoltarea *industrială*, în acest sens, intră cu desăvîrşire în formula progresului economic şi social, din punctul de vedere al unei ideale *gospodării ţărăneşti*,—adică, ea apare, propriu zis, ca o altă faţă a aceleiaşi probleme economice, pe care până acum am relevat-o mai ales din punctul de vedere al evoluţiunii agricole.

2). In al doilea rînd, problema industrială ni se înfăţişează din punctul de vedere al *muncitorimii orăşeneşti*,—oricît de neînsemnată ar fi aceasta faţă de cea ţărănească.

Muncitorimea industrială în oraşele noastre e reprezintată, în majoritate covîrşitoare, de *meseriaşi*, nu de „proletari", salariaţi ai fabricilor (am văzut că numărul total al muncitorilor în industria noastră „mare",—ţinînd samă chiar de stabilimentele cu 4—5 lucrători,—nu se urcă, cu femei şi copii, nici la 40,000, şi încă o parte însemnată din acest număr o formează tot *meseriaşii*, şi nu „proletarii" în sensul european al cuvîntului).

In condiţiunile desvoltării noastre economice, cum am dovedit, este exclusă ipoteza că aceşti meseriaşi pot fi „proletarizaţi" de ftizica industrie „mare" dela noi.

Progresul economic şi social pentru acest element al oraşelor noastre, prin urmare, nu poate rezulta decît dintr'o organizare a meseriaşilor noştri, *ca atari*, astfel ca dînşii să poată lupta împotriva concurenţii din afară, adică să li se asigure condiţiuni mai prielnice de producţiune şi de desfacere a produselor.

Şi, în această direcţie, putem recunoaşte legitimitatea unui regim raţional de protecţiune, precum şi necesitatea unei legislaţii *asupra cooperativelor orăşeneşti*, analoagă cu aceia, pentru eficacitatea căreia avem deja destule probe în tînăra mişcare cooperativă din satele noastre.

E vădit că evoluţia industrială în această sferă, departe de a fi în contrazicere cu progresul economic al ţărănimii, apare, dimpotrivă, pentru el ca o armonioasă şi firească complectare,

întrucît în oraşe e sediul natural pentru toate acele ramuri de activitate industrială, cari sînt neaccesibile gospodăriilor ţărăneşti, oricît de mult ar veni în sprijinul lor creditul şi cooperaţiunea.

Bine înţeles, în populaţiunea orăşenească, precum şi în acea a regiunilor muntoase neprielnice agriculturii, se găsesc şi elemente ce ar putea îndestula nevoia de braţe muncitoare a acelor adevărate mici industrii capitaliste cari pot întreprinde şi la noi, în mod *natural* şi în limitele pieţii noastre interne, transformarea industrială a diferitelor produse ale solului nostru, de vreme ce e vădit, că astăzi sînt ramuri de producţiune, cari ar întrece şi puterile industriei ţărăneşti, precum şi pe cele ale atelierelor de meseriaşi.

Departe de a mă ridica împotriva acestei mici industrii capitaliste, socot că ea poate servi de sprijin unui preţios element social, în faza actuală a desvoltării noastre politice, şi anume: micii burghezimi industriale naţionale, care are acum încă un mare rol de îndeplinit în viaţa noastră publică.

Dar pentru a putea fi la înălţimea menirii sale, mica burghezime industrială trebue să fie o reală forţă economică, şi nu un produs artificial şi lipsit de viaţă proprie. Această sarcină, vădit, nu o poate duce industria de „fitiluri" sau de „nasturi de sidef", ce nu trăeşte decît în sera „încurajărilor" budgetare, şi niciodată nu poate ajunge să stea în picioare singură.

În condiţiunile noastre economice, deci, şi mica industrie capitalistă va păstra de regulă caracterul de *industrie accesorie agriculturii*.

In orice caz însă, în economia totală a vieţii noastre productive, rolul ei va fi, prin forţa lucrurilor, întotdeauna foarte modest, şi — în ce priveşte evoluţia noastră economică generală — prea neînsemnat.

3) In sfîrşit sînt ramuri de producţiune, de care nu ne putem dispensa şi cari, prin firea lor, nu pot fi organizate decît în forma *unei mari industrii*.

Voiu cita un singur caz: industria petrolului.

Analizînd împrejurările vieţii noastre economice, necompatibilă cu organizaţia industrială apuseană, am subliniat întotdeauna şi faptul că această industrie, mulţumită unor condiţiuni excepţionale, are un mare viitor în ţara noastră.

Insă unde ne-a adus desvoltarea ei lăsată pe sama iniţiativei private, în voia întîmplărilor, ne-a arătat atît de desluşit d. Vintilă Brătianu, în „Cronica economică" din Nr. 9, 1907, al *Vieţii Romîneşti*.

Aici voiu reproduce în sprijinul datelor adunate de d-sa şi cifrele datorite chiar unor specialişti străini.

D-nii I. Mendel şi Dr. P. Schwartz, din Berlin, ne dau următoarea tabelă relativă la capitalurile plasate în industria noastră petroliferă, *după naţionalitate* [1]):

1) *I. Mendel und Dr. P. Schwarz*—„Die Kapitalinvestionen in der rumänischen Petroleum-Industrie" (in *Festschrift* für d. III Internationalen Petroleumcongress, Berlin 1907), p. 67.

CAPITALURILE	Suma	°/₀ din total
Germane	115,500,000	55,8
Engleze	15,500,000	7,5
Franceze	15,300,000	7,4
Italiene	15,000,000	7,2
Olandeze	14,600,000	7.
Române	14,000,000	**6,7**
Americane	12,500,000	6.
Belgiene	4,750,000	2,4
Total	207,150,000	100.

Notaţi bine, că aici sînt clasificate ca „romîne" şi toate acele capitaluri, cari adesea sînt naţionale numai cu numele, după domiciliul, aşa să zic, legal al capitalistului,—dar şi *aceste* capitaluri formează mai puţin de 7°/₀ din întreg capitalul industriei petroliere!

Dacă vom ţinea samă, că şi o parte din muncitorii acestei industrii, şi mai ales personalul superior, sînt străini, că proprietatea solului însăşi, într'o formă sau alta, a trecut în mîni străine, putem afirma că aproape valoarea integrală produsă în industria petrolieră, — dobînda capitalului, profitul întreprinzătorului, renta pămîntului înstrăinat şi chiar o parte din salarii, — totul cade astfel în mîna străinului!...

Industrie *naţională*...

Cererea d-lui Vintilă Brătianu ca industria petrolieră să fie *naţionalizată* e dar pe deplin justificată.

Dar cum?

Capitalurile în adevăr naţionale nu pot fi încă multă vreme îndestulătoare pentru organizarea cuvenită şi desvoltarea normală a acestei industrii, nici nu putem renunţa pentru vremuri îndelungate la acest mare izvor de bogăţie.

Atunci?

Nu poate fi decît o singură soluţie, care e şi conformă vechilor noastre tradiţiuni, — *monopolul statului*, ca şi pentru saline, singura industrie extractivă ce am moştenit-o dela părinţi (dar bine înţeles fără scopuri fiscale).

Dacă şi statul va fi silit să recurgă la capitaluri străine, în formă de împrumuturi, totuşi din valoarea produsă nu va cădea, în cazul acesta, în mînile străinilor decît *dobînda*, totdeauna foarte redusă pentru împrumuturile de stat, dar şi aceasta cu timpul nu

va mai fi plătită, mulțumită amortizării treptate a datoriei, înlesnită prin desvoltarea însăși a acestei industrii.

Această soluție nu poate fi acceptată de un bun social-democrat, în oroarea lui pentru „socialismul de stat", — deoarece socialdemocratismul vede în „statul burghez" numai un instrument de dominațiune a claselor exploatatoare, cari se vor folosi de orice lărgire a sferei lui de acțiune în dauna claselor muncitoare.

Și încă K. Kautsky, de pildă, spune:

„Ca exploatator, statul încă întrece pe un capitalist particu-„lar, pentrucă, față de cei exploatați, el poate dispune, pe lîngă „mijloacele economice ca și orice capitalist, și de mijloacele po-„litice ce-i dă puterea publică...." [1])

Din cauza aceasta social-democrații germani au combătut cu înverșunare monopolul tutunului, al alcoolului, al comerciului cu grîne (propus de agrarieni), și chiar trecerea către stat a Băncii Imperiale, și chiar.... ideia naționalizării pămîntului!...

Nu pot discuta aici cu social-democrații asupra naturii statului [2]), dar nu ne putem speria de monopolul statului într'o țară, unde nu numai din vechime extragerea sării e monopolizată, nu numai de mult a intrat în moravuri monopolul tutunului, al hîrtiei de țigară, al chibriturilor etc., și înființarea monopolului alcoolului e numai o chestie de timp, unde nu numai statul și-a rezervat exclusiv exploatarea căilor ferate, a serviciilor poștale, telegrafice și telefonice, dar unde toată lumea găsește foarte firesc ca statul să-și întrețină vastele exploatațiuni de pescărie, să-și creeze servicii de navigațiune fluvială și maritimă, șantiere de construcții navale, fabrici de cărămidă și țigle, de traverse, etc., etc.

Dacă *unicul mijloc de a naționaliza* industria noastră petrolieră constă în forma aceasta, tradițională pentru noi, a *monopolului de stat*, e vădit că mai curînd sau mai tîrziu acest mijloc ni se va impune. Ce l'ar putea împiedica, în adevăr, ce interese *legitime* s'ar putea invoca împotriva realizării lui?

Interesele proprietarilor subsolului? Dar pentru ei concesiunea către stat poate fi și mai avantajoasă decît către societățile străine.

Interesele capitaliștilor naționali? Dar pe lîngă că aceste interese cantitativ (și calitativ) sînt încă atît de neînsemnate în industria noastră petrolieră, apoi naționalizarea ei le deschide noi posibilități, prin o rațională încurajare a diferitelor industrii derivate, accesibile capitalului național, ce se pot naște tocmai din cauză că statul va exploata bogățiile terenurilor petrolifere, înainte de toate, în interesul *economiei naționale* generale.

Monopolizarea de către stat a industriei petroliere nu numai ar fi avantajoasă pentru stat, fiindcă i-ar spori veniturile (în afară de orice considerație pur fiscală, ca în monopolurile actuale, ci prin beneficii legitime cît de moderate); nu numai ar fi o mare binefacere și pentru lucrători, căci ei atunci ar avea, firește, o situație materială mai bună și mai sigură, ca în toate întreprinderile statului; dar această monopolizare, și aici e punctul cardinal, ar face cu putință ca o ramură atît de însemnată a producțiunii naționale să fie exploatată în concordanță cu interesul economic general al unei țări, care prin caracterul ei esențial e înainte de toate o țară *agricolă* și o țară de *mică industrie*.

1) *K. Kautsky* — „Das Erfurter Programm", 1907, p. 129—130.

2) Cf. în această privință, *C. Stere*, — „Introducerea în studiul dreptului constituțional", p. 51 urm.

Aici însă trebue să lărgim chestiunea.

Industria petrolieră, chiar de nu ar fi monopolizată, se poate, la urma urmelor, desvolta de la sine, deși înstrăinată și în dauna economiei naționale.

Ca țară agricolă, însă, putem avea interes și de alte ramuri de *mare industrie*, cari astăzi lîncezesc sau duc o viață artificială nu numai fără vr'un folos real pentru interesele noastre economice generale, dar chiar fără un alt rezultat decît un deficit netăgăduit în gospodăria noastră de stat.

Să citez, de pildă, din nou, cazul fabricilor noastre de zahar, în privința cărora am dovedit, că dacă statul ar plăti pur și simplu o leafă tuturor lucrătorilor lor și ar da fabricanților și o dobîndă de 5 % asupra capitalului lor de instalațiune, fără să le mai ceară să producă ceva, — încă ar fi un folos pentru economia națională, față de starea actuală de lucruri.

Și totuși aceste fabrici, — dacă ne silesc să plătim scandalos de scump zaharul, pus la dispoziția vecinilor noștri cu jumătate de preț, și chiar mai eftin, — nu pot trăi decît *prin cartel și impunînd statului și obligația de a nu mai autoriza înființarea altor fabrici* (art. 2, din convenția dintre Ministerul de finanțe și fabricile de zahar, votată de corpurile legiuitoare, și promulgată la 15 Martie 1906).

Cu alte cuvinte: avem un *monopol al fabricilor de zahar*, stabilit de *lege*, dar nu în favoarea statului, ci a *cîtorva capitaliști, în mare parte străini*, — și fără nici un folos pentru economia națională!...

Se poate o anomalie mai mare?

Și poate fi ceva mai ușor, și mai firesc, decît ca la expirarea terminului acestui monopol, în 1914, statul să răscumpere instalațiunile fabricilor de zahar, și să ia asupră-și monopolul, în profitul tuturor?

O industrie, care trăește numai din pomana statului, pe care statul o poate distruge prin o singură trăsătură de condeiu, nu poate invoca nici interesele „libertății economice", nici „drepturile cîștigate". Trecerea ei direct în mînile statului e și logică, și poate aduce numai foloase, fără să prezinte vr'un dezavantaj.

Pentru a învedera foloasele ce poate aduce agriculturii, și economiei naționale în genere, o mare industrie monopolizată de către stat, e destul să amintim aici cazul, citat și de deputatul

socialist belgian E. Vandervelde, și anume rezultatele monopolului alcoolului în Elveția: [3])

Cită vreme fabricațiunea și distilarea alcoolului în Elveția forma o industrie privată, singura preocupare a distilatorilor era de a fabrica rachiu cît se poate mai ieftin, întrebuințînd, la nevoe, și materiile prime străine, ca porumbul. De la introducerea însă a monopolului, statul nu numai a stăruit, cu mare folos pentru sănătatea publică și pentru economia națională, să scadă simțitor consumația alcoolului, dar s'a și îngrijit să vină în ajutorul agriculturii, și anume a favoriza regiunile mai puțin fertile, fabricînd, de pildă, alcoolul din *cartofe*, ce se pot produce în țară. Astfel cultura cartofilor s'a întins foarte mult, ceia ce a contribuit la ridicarea stării materiale a populațiunii rurale.

Alt exemplu de rezultate prielnice pentru agricultură e și cel relevat de profesorul Wagner, relativ la monopolul tutunului.

Tutunul se cumpără de Regie, după prețurile stabilite de mai înainte pentru fiecare calitate, și publicate în fiecare an de Ministerul de finanțe. Astfel cultivatorul primește nu numai un preț bun, dar și un preț ce rămîne aproape uniform din an în an, și cunoscut de mai înainte. El are în chipul acesta—o deosebire foarte avantajoasă față de „comerțul liber"—o bază solidă pentru socotelile sale, o adevărată binefacere pentru agricultor.

Pe cînd astăzi la noi, afară de cazuri excepționale, industria mare nu se poate dezvolta deloc sau se înstrăinează,—prin monopolizarea acestor ramuri de producțiune de către stat am putea ajunge la regularea și îndrumarea sănătoasă a întregii noastre vieți economice, a agriculturii și a micii industrii.

Rafinăriile de zahar, de pildă, s'ar putea rezima pe o rețea de mici fabrici regionale de melasă, iar distileriile de alcool pe mici velnițe și pe micii producători de țuică.

Iar dacă vom ținea seamă de faptul că aceste mici velnițe sau fabrici de melasă sînt accesibile și gospodăriilor țărănești, prin organizații cooperative, se poate ușor vedea ce aspect ar putea lua munca noastră națională, toată viața productivă.

Nu pot insista aici mai mult și mai amănunțit asupra diferitelor industrii, cari nu se pot organiza decît în mare, dar cari nu sînt cu putință la noi, sau nu pot avea o desvoltare prielnică economiei naționale, decît în cazul monopolizării lor de către stat.

Țară exportătoare de cereale, noi nu putem exporta de pildă făină, fiindcă, cu toate sacrificiile ce le facem, morarii noștri nu sînt în stare să reziste concurenții străine.

Dar aici atingem și chestiunea întreagă a exportului nostru, astăzi cu totul acaparat de străini.

Agrarienii germani, cel mai reacționar partid din Europa, nu s'au sfiit să susțină monopolizarea de către stat a comerțului cu cereale!...

Fiind dat faptul că statul nostru a monopolizat căile ferate, că a făcut un început serios de organizare a navigațiunii fluviale și maritime, și că mîne va avea și o conductă de petrol (pipeline) până la Constanța,—putem prevedea de pe acum pe ce cale am putea ajunge la o organizare *națională* a exportului nostru.

Din această schițare, foarte fragmentară, a îndrumării *posibile* pentru industria și întreaga noastră producțiune,—ca să revenim la punctul nostru de plecare,—e ușor să deducem ce însemnătate economică ar putea avea industria noastră petrolieră, dacă în loc să servească numai intereselor străine, și în orice caz intereselor înguste ale cîtorva capitaliști, ea ar fi monopolizată de către stat, care, vădit, ar urmări nu numai „profitul", în sensul în care îl caută un particular, ci mai ales o desvoltare intensă a tuturor forțelor productive naționale.

Cel mai mare „profit" pentru stat ar fi ca petrolul, acest minunat combustibil, să servească înainte de toate pentru intensivarea acestor forțe productive.

Și sînt convins, față de împrejurările descrise pe larg în capitolul III al studiului de față, că aceasta e singura cale posibilă pentru desvoltarea noastră industrială [1]).

Această îndrumare a industriei noastre mari e, în acelaș timp, în concordanță perfectă cu desvoltarea economică a țărănimii și a micii industrii și ne păstrează intacte pentru viitor toate posibilitățile unui progres economic și social mai înalt.

Această cale nu ne duce, în ce privește marea industrie, la *socializarea* ei, după rețeta social-democratică,—ci numai la *naționalizarea* ei, prin monopolizare de către stat.

Socializarea industriei are în vedere înainte de toate *interesul muncitorului, emanciparea lui*, pe cînd într'o industrie naționalizată situațiunea muncitorului, deși mai bună și mai sigură, nu se deosebește, *în fond*, de aceia pe care o au lucrătorii în întreprinderile private, naționalizarea industriei urmărind în primul rînd o organizare industrială conformă cu interesele corpului național întreg.

Dar după toate desvoltările din cuprinsul acestui studiu, socot că n'am nevoe să mai insist asupra inepției năzuinților de a *socializa* producțiunea în Romînia cită vreme lumea întreagă trăește încă sub egida capitalismului.

În orice caz, toate îmbunătățirile în soarta muncitorimii nu pot rezulta decît din desvoltarea producțiunii,—și în afară de naționalizarea marii industrii, proletariatul nostru nu poate găsi, de fapt, decît o soluție foarte simplă: *să dispară* odată cu nein-

3) *E. Vandervelde*,—„Le Socialisme et l'agriculture", 1906, p. 73—74.

1) *Adaos la corectură*: După ce acest articol a fost dat la tipar, ziarele ne-au adus vestea, că Ministrul de finanțe a depus un proect de lege „*pentru împărțirea consumului petrolului între distileriile din țară*"... Unde e *libertatea comercială*?. Nu critic proectul, fiind-că în momentul de față nici nu-l cunosc în detaliu. Dar dacă sîntem *siliți la ast-fel de măsuri*, cari vor avea de consecință scumpirea petrolului,—nu e mai simplu de a naționaliza toată industria petrolului, prin monopolizarea de către stat?

lăturabila desființare a „marii industrii" înseși, în cazul dacă nu voește să trăiască ca un organism parazitar pe corpul „avantajelor" și al „încurajărilor" budgetare, în regimul actual...

* * *

O țărănime liberă și stăpînă pe pămîntul ei; desvoltarea meseriilor și a industriilor mici, cu ajutorul unei intense mișcări cooperative la sate și în orașe; monopolizarea de către stat, în principiu, a industriei mari (afară de cazuri excepționale, unde ea s'ar putea dezvolta de la sine, fără prejudițiu pentru viața economică); aceasta este formula progresului nostru economic și social, ce ni-o impun condițiunile înseși ale vieții noastre naționale.

Pentru vremurile pe cari le poate străbate gîndul nostru, în împrejurările concrete ale desvoltării noastre istorice,—nu avem înaintea noastră altă cale.

Bine înțeles, acest ideal—ca orice *ideal* de altfel—nu poate fi realizat dintr'o zi într'alta; multă muncă, lupte îndelungate, în cari fiecărei biruinți parțiale îi vor premerge atîtea înfrîngeri, cu tot cortegiul lor de crude dezamăgiri și suferinți,—ne pot asigura numai o înaintare treptată și, poate, prea înceată pentru inima și mintea nerăbdătoare a celuia ce întrezărește perspectivele nesfîrșite ale viitorului; dar fiecare pas va însemna triumful idealului asupra puterilor întunericului.

Ar fi copilărească încercarea de a preciza mai lămurit fazele distincte ale acestei evoluțiuni: chiar numai față de progresele vertiginoase ale tecnicii, cine mai poate prevedea astăzi *condițiunile materiale*, în cari va trăi societatea peste cîteva decenii, peste o sută, două sau trei sute de ani? Chiar socialismul apusean, de mult nu ne mai servește descripțiuni amănunțite și concretizate ale „societății viitoare", precum nici ale fazelor intermediare.

„Ajunge pentru fiecare zi răutatea ei"...

Dar idealul nostru ne poate da—și acesta e rostul unui ideal—în invălmășagul inextricabil al luptelor de fiecare zi, firul conducător, călăuza statornică și credincioasă.

Și mai mult, chiar pentru socialistul din Apus, nu poate da nici marxismul cel mai „ortodox" și neprihănit...

Imi dau bine seama, că e departe încă momentul, cînd politica economică a statului nostru se va putea afirma cu toată francheța în sensul indicat aici.

Inerția și ignoranța țărănimii, lipsa de conștiință și de educație politică a micii burghezimi orășenești, lipsa de cunoștinți economice și de simț politic la intelectuali, lipsa de energie și debilitatea morală a unora, precum și prejudecățile și interesele nemărturisite ale altora, cari, sub cuvînt de a sprijini „industria națională", crează situații budgetare excepționale pentru o mînă

de privilegiați,—toate acestea pot întîrzia încă multă vreme acest moment.

Știu de asemenea că, pe de o parte, social-democrații noștri nu vor găsi destule cuvinte de infierare pentru reacționarismul meu, vor reproduce împotriva mea toate tiradele confraților din Germania împotriva „socialismului de stat", și toate filipicile de cari altădată a avut parte acolo politica economică a unui Bismark; că, pe de altă parte, voiu fi zugrăvit de către campionii oligarhiei noastre reacționare ca cel mai zvăpăiat și primejdios „anarhist" (cuvîntul e la modă), „tovarăș cu Bebel" și nu mai știu cine.

Dar am curajul să afirm, că aceasta va fi politica economică a generațiunii ce va veni după noi.

Ea va fi impusă și de necesitatea economică, și de desvoltarea noastră democratică, în măsură în care se vor deștepta și vor lua o parte tot mai activă la viața publică masele populare:

Fiindcă interesele tuturor elementelor noastre sociale *pozitive*,—ale țărănimii, ale claselor mijlocii și ale intelectualilor,—convergează toate în direcția acestei evoluții.

VII

Incheere

„Nu e omul pentru Sîmbătă, ci Sîmbăta pentru om...."

Construcțiunile teoretice, formulele abstracte și programele practice, au singurul rost de a servi trebuințelor și aspirațiunilor unui popor.

Dar omul e adesea stăpînit de pornirea metafizică de a-și *antropomorfiza* creațiunile minții sale, de a le privi ca ființi de sine stătătoare, de a rupe legătura lor cu faptele materiale, cu trebuințile și aspirațiunile ce le-au dat naștere.

Și atunci, în loc să servească aceste trebuinți și aspirațiuni, construcțiunile teoretice, diversele formule și programe,—ca ființi închipuite,—ajung să le încătușeze, să le subjuge!...

Impotriva acestei străvechi rătăciri e îndreptat cuvîntul scripturii, de această rătăcire s'a făcut vinovat socialdemocratismul nostru, și această rătăcire am căutat să o desvăluiu în șirul studiilor de față.

In vederea acestui scop, n'am avut nevoe—cum am lămurit chiar în capitolul introductiv—să critic doctrina marxistă în sine, întrucît,—bazîndu-mă pe premisele înse-și ale acestei doctrine, invocînd chiar autoritatea marilor ei dascăli, aplicînd cu rigurozitate metoda ei în analiza problemelor vieții noastre sociale,—am putut scoate la iveală, și cu mai mult relief, toată lipsa de consecvență și de spirit științific în împrumutarea oarbă a formulelor izvorîte din complexul împrejurărilor altei vieți; am arătat că această copiare a lozincilor, a programelor și a prac-

ticilor, menite de a rezolvi,—după cuvîntul chiar al magistrului,—„problemele născute în sînul unei societăți ce trece cu totul altă fază a evoluțiunii sociale, e o culme de absurditate....“

Cu atît mai puțin intra în gîndul meu să critic aici însă-și concepția *socialistă* în ce privește progresul omenirii.

Și pentru un motiv foarte simplu.

* * *

Socialismul poate avea două interpretări contrarii.

După una,—cea marxistă,—socialismul e un produs specific și excluziv al societății capitaliste moderne; el nu este—după vorba lui Fr. Engels—decît „expresiunea teoretică a mișcării proletariatului *industrial* din sînul societății *burgheze*“; aci *socialismul* e identificat cu *socialdemocratismul*, cu toate formulele și practicele lui, iar toate curentele de idei ce se indepărtează de acest din urmă, sînt considerate ca *reacționare* și *anti-socialiste*.

Această interpretare, îngustă și unilaterală, nu numai n'a ajuns, de pildă, nici o dată să predomine în Anglia (țară ce merge totuși în fruntea *evoluțiunii capitaliste* și, deci, după formula lui Engels, ar fi trebuit să stea și în fruntea *mișcării social-democratice)*, dar ea este astăzi săpată din temelie chiar în țările ei de baștină, unde peste tot mișcarea social-democratică trece printr'o criză acută.

Astfel, cu drept cuvînt, se poate discuta dacă chiar pentru proletariatul socialist din Apus socialdemocratizmul nu este acum „ein ueberwundener Standpunct“. (Dacă îmi va îngădui vremea, poate altădată voiu întreprinde și un studiu de critică *în fond* a acestei doctrine).

După cealaltă interpretare, socialismul e vechiu ca lumea; în toată desvoltarea istorică a societății omenești, se poate constata lupta neîncetată între două principii opuse,—a solidarității sociale și a liberei concurențe; dela desființarea comunismului preistoric al triburilor primitive, în fiecare fază a evoluțiunii sociale găsim o nouă formă de echilibru nestabil între aceste principii antagoniste; și în desființarea robiei, a iobagiei, în luptele breslelor și ale țăranilor din evul mediu, în prăbușirea societății feodale, și chiar în acea aspră afirmare a individualismului ce i-a urmat, se poate vedea la fiecare pas triumful unei forme superioare a acestui echilibru, în care se degajează și se afirmă, pe o bază tot mai largă și mai înaltă, principiul solidarității sociale.

Din acest punct de vedere, socialismul, deci, departe de a fi un produs excluziv al vieții economice moderne, în fiecare din aceste faze istorice e reprezentat de acele curente de idei și de acele clase sociale, cari afirmă principiul *solidarității sociale*; socialdemocratizmul și mișcarea proletariatului nu sînt ele înseși decît o fază trecătoare, mărginită *în timp și în spațiu*, în evoluția ideii de solidaritate socială; și odată cu mersul omenirii spre formele tot mai superioare ale vieții sociale, gîndirea se ridică la o concepțiune tot mai largă și mai pătrunzătoare a solidarității, a *socialismului*,—luminîndu-ne astfel calea spre o nouă biruință a idealului de dreptate socială.

Dacă socialdemocratismul, cum am spus, e „un punct de vedere învins“ pentru cugetarea modernă,—socialismul însă, în ciocnirea-i violentă cu apoteoza exasperată a liberii concurențe, întreprinsă un moment, sub imboldul împrejurărilor istorice, de către școala clasică a liberalismului, dimpotrivă *a eșit el învingător din luptă*.

(Trebue să recunoaștem, că la acest rezultat a contribuit mult și socialdemocratismul apusean, și prin mișcarea de idei ce a provocat'o, și mai ales prin acțiunea maselor populare, pe cari a știut să le organizeze. In aceasta chiar a constat, putem spune, misiunea lui istorică).

Spre a invedera biruința *socialismului* în cugetarea modernă, voiu cita pe un adversar hotărît al socialdemocratismului, și chiar al socialismului revoluționar în genere, pe celebrul critic literar francez, *Emile Faguet*.

Dacă ideile acestui gînditor,—care nu e economist, nici sociolog,—au în această privință puțină autoritate din punctul de vedere strict științific, ele sînt cu atît mai interesante, cu cît reflectează numai *părerea mijlocie* a claselor culte din Apus, și deci ne pot arăta măsura în care socialismul a pătruns în psihica societății europene.

Emile Faguet își închee cartea, îndreptată împotriva socialismului revoluționar, cu următoarele cuvinte:

„In orice caz, socialismul în sine, *în fondul său*, e o *doc-„trină morală*, care e *ireproșabilă* și *salutară*, și care, ca doc-„trină morală, trebue răspîndită între toate popoarele, ca o reli-„giune, fără să părăsim pentru dînsa ideea de patrie....“

Și ilustrul om de litere, foarte sceptic prin firea lui, nu numai acceptă „socialismul de stat“, dar chiar și „socialismul asociaționist“, pe care îl recunoaște „demn de toată considerațiunea și de tot respectul“, fiindcă „nu este decît o trebuință ce știe să-și creeze organul, în perfectă conformitate cu legile naturale și cu legile sociologice cele mai sigure și mai bine întemeiate....“

Și iată cum e definit acest „socialism asociaționist“:

„Socialismul, care constă în aceea că proletarii se organi-„zează ei înși-și; fie spre a se hrăni mai ieftin; fie spre a înlo-„cui capitalul capitalist prin capitalul colectiv și a crea ei înși-și „o întreprindere industrială, ca stăpîni nu ca servitori; fie pen-„tru a se apăra metodic împotriva exigențelor injuste sau exce-„sive ale patronilor; fie pentru a avea accesul la proprietate; fie „*pentru a constitui proletariatul într'o clasă considerabilă și im-„portantă cu o mare parte în destinele națiunii și în răspun-„derile națiunii....*“ [1]).

1) *Emile Faguet*,—„Le Socialisme en 1907“, p. 370—372, *passim*.

Cum vedeţi, in cadrul acesta poate intra şi sindicalismul şi socialismul parlamentar....

Cînd un cugetător atit de sceptic şi chiar timid, ca Faguet—o încarnare a „bunului simţ",—atit de moderat şi conservator in ideile lui, vorbeşte astfel, liberalismul clasic a trăit, şi triumful concepţiunii socialiste nu se mai poate contesta, şi, vădit, in viitorul apropiat ne putem aştepta numai la lupta intre diferitele curente in cadrul *acestei* concepţii.

In cadrul lucrării de faţă insă, nu intră încercarea, foarte legitimă de altfel, de a lămuri mai de aproape această concepţie asupra progresului social, de a o preciza, sau de a inlătura din ea toate ingredientele străine, ce prejudecăţile, patimele sau greşelile le-au ingrămădit injurul ei.

Cu atit mai puţin, intră—repet—in intenţiunile mele de a ataca o concepţie pe care o găsesc, in fond, conformă ştiinţii şi gîndirii moderne.

* * *

Dar socialismul, ca şi orice formulă teoretică a progresului social, nu se poate justifica decit in măsura in care poate servi pentru ridicarea şi propăşirea unui popor, pentru orientarea lui in imprejurările istorice concrete ale vieţii naţionale.

Cu alte cuvinte, socialismul nu poate fi considerat ca un *scop*, ci numai ca un *mijloc*: un mijloc pentru realizarea,—nu a unui progres social *in abstracto*,—ci a propăşirii *poporului din care facem parte*, pentru infăptuirea in viaţa *lui* a maximului de dreptate socială şi de prosperitate, pentru asigurarea desvoltării neimpiedecate a tuturor forţelor lui materiale şi morale.

Activitatea unui om işi are, mai intăiu, o limită firească, in spaţiu şi in timp, in mediul in care ea se desfăşoară şi care ii formează sfera de acţiune.

„Progresul omenirii", ca şi „omenirea" insă-şi, nu e decit o noţiune abstractă; şi precum „omenirea" nu se alcătueşte decit dintr'o sumă de grupări etnice concrete, tot aşa şi „progresul omenirii" nu poate fi decit rezultanta tuturor acţiunilor de propăşire *din sinul* grupărilor naţionale ce formează „omenirea".

Nimene, deci, nu poate contribui la „progresul omenirii", decit prin şi in măsura prinosului său la propăşirea grupării din care face parte.

E adevărat că creaţiunile geniale trec peste toate hotarele şi imbogăţesc tezaurul comun al civilizaţiunii omeneşti, dar, pe lingă faptul că genii adevărate sint atit de rare, şi că nimănui nu i se poate cere să fie genial,—excepţiunea aci e numai aparentă: şi creaţiunile geniale nu pot servi civilizaţiunii universale, decit in măsura in care intră ca un element integral in cultura diferitelor popoare, sint insuşite, asimilate de diferitele culturi *naţionale* (fără să mai vorbesc că pecetea geniului nu o pot avea

decit acele creaţiuni ce in acelaş timp au şi un pronunţat *caracter naţional*).

In principiu dar, acţiunea unui om nu se poate desfăşura decit in cadrul vieţii naţionale, el nu poate avea acţiune utilă, decit in sinul poporului şi pentru poporul in care s'a născut.

Şi aceasta e mai adevărat pentru *acţiunea politică*, decit pentru oricare alta.

Şi dacă, prin urmare, actele sale sint indiferente pentru propăşirea acestui popor, in economia forţelor progresive ale istoriei universale, toată acţiunea lui e nulă, sau chiar negativă, toată viaţa lui zadarnică.

In cazul acesta poate socialismul să triumfe pentru „omenire",—adică pentru *celelalte* popoare,—dar cei ce n'au ştiut, prin activitatea lor, să asigure propăşirea *neamului lor*, nu numai n'au contribuit cu nimica la acest triumf, oricità dovadă de eroism ar fi dat, nu numai nu reprezintă forţe progresive in mersul istoric al omenirii intregi, ci constitue elemente de *regres*, in toată puterea cuvintului.

Dacă dar concepţia socialistă a progresului universal e adevărată, cei ce s'au pătruns de acest adevăr, cei ce şi-au insuşit-o, mai mult decit ori-cine altul au datoria să lupte pentru desvoltarea politică, pentru ridicarea economică şi culturală a poporului lor, in condiţiunile reale ale vieţii naţionale.

Un cugetător de puterea lui K. Marx, bine-inţeles, işi da bine seamă de aceste condiţiuni materiale ce necesar delimitează sfera activităţii politice. Aceasta rezultă chiar din „Manifestul comunist", unde găsim rîndurile atit de suggestive, ce le-am mai citat odată:

„Toate mişcările istorice au fost până acum mişcările unor „minorităţi in favoarea minorităţilor. Mişcarea proletariatului e o „mişcare spontanee a majorităţii imense *in profitul majorităţii* „*imense.... De la sine se inţelege*, că proletariatul fie-cării ţări „trebue să sfirşească inainte de toate cu *burghezia ţării sale*..." [1])

Pentru K. Marx dar, lupta proletariatului este *inainte de toate* lupta in sinul unei ţări determinate, pentru interesele *majorităţii imense*, impotriva opresiunii unei minorităţi exploatatoare.

Cu alte cuvinte, şi pentru Marx socialismul nu se justifică decit in condiţiunile concrete ale ţărilor din Apus, unde proletariatul poate vorbi *in numele poporului intreg*. [2])

Cum ar judeca el un program politic, ce nu e intemeiat pe lupta politică directă pentru realizarea progresului, *in sinul ţării*, ci pe aşteptarea.... „intransigentă", in numele unei *infime minorităţi*, a darului din afară ?....

* * *

Dar sfera noastră de acţiune este ast-fel delimitată nu numai de aceste consideraţiuni de ordine, cum am spus, materială,

1) *„Manifeste du parti communiste"*, p. 30.
2) Cf. *K. Kautsky*,—„Das Erfurter Programm", 1907, p. 252 urm.

ci și de un inalt postulat moral, cristalizat și in cuvintele amintite ale scripturii, și căruia un mare gînditor i-a dat o expresiune atît de adîncă :

„Legea morală e sfîntă,—spune Kant. In creațiunea intreagă „tot ce dorim, sau tot ce se află sub puterea noastră, poate fi „intrebuințat ca un simplu mijloc ; omul singur, și cu el ori-ce „ființă rațională, este *un scop in sine*,—pentru că, prin autono„mia libertății sale, el este *subiectul legii morale*, care e sfîntă... „El nici odată nu poate fi tratat ca un simplu mijloc, ci intot„deauna ca un scop..." [1])

Dacă acest postulat moral ne impune de a trata intotdeauna ori-ce ființă omenească ca un scop, și nu ca un simplu mijloc, cu atît mai mult un popor intreg de oameni vii sintem datori să-l considerăm ca un „scop in sine", ce nu poate fi subordonat vre-unui alt scop.

Idealuri sociale ori-cît de inalte, formule de progres, programul politic, pentru un popor nu au valoare decît *intrucît îi servesc lui*.

Celebrul profesor de filosofie din Copenhaga, *H. Höffding*, pune chiar toată problema socială in legătură directă cu postulatul formulat de Kant,—ceea ce e adevărat mai ales pentru noi, cei favorizați de soartă, pentru cari această problemă nu poate fi redusă la o simplă chestiune de interes :

„Chestiunea socială—spune el,—este o chestiune *morală*.... „Suprimați in gînd *criteriul moral*, care este noțiunea morală a „unei societăți ideale, și toată *chestiunea* cade deodată, sau mai „bine ca se reduce la o simplă chestiune de forță.... Noțiunea socie„tății ideale, a unui regat al umanității (acest *criteriu de morală*), „cere dimpotrivă ca ori-ce ființă omenească să fie mai mult decît „un mijloc (pentru alții), ca ea să-și ocupe un loc propriu și per„sonal in vastul regat al umanității. E in contrazicere cu idealul „unei societăți omenești, ca un număr mai mult sau mai puțin „mare de ființe omenești să fie considerat numai ca o masă „pasivă, ca o sumă de mijloace și instrumente inferioare, ale că„ror bucurii și suferinți nu intră in socoteală.... Principiul perso„nalității libere (autonomia libertății, după Kant), corolarul cel „mai insemnat al principiului binelui, se află ast-fel violat, fiind„că ființile personale sint injosite pănă la rolul de simple mij„loace, fără să fie considerate in același timp ca scopuri..." [2])

Ast-fel, incercarea de a se subordona interesele vitale ale unui neam cerințelor unei formule, degenerată astăzi intr'o dogmă mistică,—in disprețul caracterului social al majorității lui imense, in disprețul nevoilor urgente și neinlăturabile ale momentului istoric,—este nu numai absurdă, dar și adinc imorală,—și impotriva acestei incercări am afirmat cu tărie punctul de vedere *poporanist*.

1) *Em. Kant*.—„Kritik der practischen Vernunft" (ed. *Kehrbach*) p. 106.
2) *H. Höffding*.—„Morale", Paris, 1906, p. 337—338

* * *

In ce constă, dar, in rezumat „concepția poporanistă" (Bine ințeles aici nu-i pot da intemeiarea teoretică mai largă, căreia am de gînd să-i consacrez o lucrare mai vastă) ?

Cuvîntul „popor" are trei ințelesuri deosebite, cuprinzînd, dacă pot spune astfel, trei noțiuni concentrice :

1) In sensul cel mai larg al cuvîntului, „popor" inseamnă o grupare etnică, cu un tip cultural determinat și o comună viață sufletească.

Am inaintea mea minunatul tratat asupra eticei al profesorului Höffding ; nu mă pot opri de a reproduce aici cuvintele, prin care el arată insemnătatea legăturii de popor in toată viața morală a omului :

„Amintiri comune și o tradiție stabilită e o condițiune pen„tru nașterea unui popor. Ori-ce sentiment de comunitate, im„preună cu sentimentul național, naște din *comunitatea soartei „și a muncii*.... Esențialul este să se producă o impreună-viețuire „care, sub inriurirea destinului și a acțiunilor comune, se desvoltă „intr'o *viață intelectuală și afectivă comună*...."

„Progresele culturii măresc, fără indoială, unitatea și soli„daritatea genului omenesc, dar ele deschid deasemenea ochii „asupra nuanțelor și a diversităților particulare. Fie-care popor „iși duce viața in felul lui deosebit, și viața, prin aceasta chiar, „prezintă, celui ce o privește cu o pătrundere simpatică, mai „multă bogăție și varietate.... Progresele culturii scot la lumină „particularitățile diverselor popoare și dau in același timp fie„cărui popor in parte un prilej mai bun *de a aduce prinosul său „desvoltării comune*....

„....Diversele naționalități apar ca *intermediari naturali* in„tre indivizii izolați și genul omenesc intreg. Elementul univer„sal omenesc nu este impiedicat prin aceasta in desvoltarea sa ; „el ajunge dimpotrivă mai bogat și mai variat....

„Statul este un *popor organizat*.... Fără organizație, un po„por duce o viață cu totul vegetativă. E cu putință oare-care „cultură ; activitatea materială, viața intelectuală și afectivă se „pot desfășura până la un oare-care grad ; dar totul poartă un „caracter de intîmplare și de incoherență. *O desvoltare mai ina„intată are de condițiune necesară concentrarea și solida co„hesiune a tot ce face parte dintr'un popor*..." [1])

Dacă insemnătatea caracterului național poate fi neglijată sau intunecată la acele popoare fericite, la cari ea nu prezintă un interes de dureroasă actualitate, pentru cari demult insăși ființa lor națională nu e in primejdie, și pentru cari desvoltarea normală e asigurată,—ea, dimpotrivă, capătă o greutate deosebită pentru toate acele neamuri urgisite de istorie, cari incă trebue

1) *H. Höffding*.—Op. cit., p. 475—480. *passim*.

să se lupte pentru dreptul cel mai elementar al omului: de a fi și de a se desvolta liber, potrivit cu firea-i sufletească.

2) In al doilea rînd, cuvîntul „popor" înseamnă toate acele elemente sociale *pozitive*, cari într'un moment dat au a îndeplini o anume menire istorică în desvoltarea socială și politică, și—în opoziție cu elementele sociale *negative*—determină o nouă îndrumare în viața națională și socială.

In revoluția din veacul XVIII, de pildă, „poporul" era reprezintat de toată burghezimea franceză, împreună cu clerul inferior și toate clasele muncitoare,—împotriva clerului înalt și a nobilimii, ce formau elementele sociale negative. Iar la 1848, în Franța, din „popor" fac parte numai mica burghezime și muncitorimea,—marea burghezime trecând în lagărul claselor privilegiate.

Asupra însemnătății acestui înțeles istoric-social al cuvîntului „popor", nu am nevoe să insist mai mult, fiindcă această denumire servește astfel numai pentru a trage o linie de demarcațiune, în fiecare moment istoric dat, între forțele progresive și cele reacționare din sinul unui corp politic și social.

3) In sfîrșit, sub denumirea de „popor" se cuprinde totalitatea *claselor muncitoare* din sinul unei societăți.

In această categorie socială de obiceiu se cuprinde (mai ales de către socialiști) numai munca productivă în sensul strict al cuvîntului, munca fizică, munca de brațe, excluzîndu-se munca intelectuală, deși aceasta e tot atît de utilă și de necesară societății.

Nu găsesc, din punctul de vedere al idealului social, această distincțiune rațională, dar și ea poate avea rostul ei, mai ales că ast-fel se subliniază îndatoririle morale ce leagă pe intelectuali de clasa cea mai numeroasă a societății, de temelia ei, pe care se sprijină toată viața noastră materială și sufletească.

Din punctul de vedere pe care l'am numit *poporanist*, această accepțiune a cuvîntului „popor" are mai ales însemnătatea caracteristică.

Și această însemnătate nu se datorește numai faptului, că muncitorimea e clasa cea mai numeroasă, care e, în acelaşi timp, izvorul sănătății fizice și morale a neamului întreg; sau că ea este singura forță productivă în societate și, creînd toate mijloacele existenții materiale, crează, putem spune, viața însă-și, o îmbogățește și o înalță, asigurîndu-i desvoltarea desăvîrșită până la plenitudinea idealului vieții omenești; dar, cum a spus odată L. Tolstoi, în concordanță cu *legea morală* Kantiană: poporul muncitor *„are întotdeauna dreptate"* în fața istoriei.

Filozoful danez citat mai sus dă următoarea desvoltare legii Kantiene:

„Din punctul de vedere al moralei omenești, cuprinsul *legii* „*morale* nu-l poate forma decît acest principiu: acțiunile noastre „trebue să tindă *spre cel mai mare bine și spre cel mai mare* „*progres cu putință al celui mai mare număr posibil de ființe* „*raționale*... Cînd sentimentul moral se desvoltă, pe baza sim„patiei, în *sentiment de datorie și de dreptate*, principiul expri„mat în această lege *e criteriul ultim al judecăților morale*"...[1])

„Poporul muncitor are întotdeauna dreptate," fiindcă numai interesele lui nu pot fi *nici odată* contrarii intereselor societății, considerată ca un tot întreg, numai interesele lui nu pot fi *nici odată* în contrazicere cu idealul moral și idealul social, și numai propășirea lui, înălțarea lui cade *întotdeauna* în direcția progresului societății întregi.

Dacă însă e adevărat acest „criteriu ultim al judecăților morale", dacă „poporul muncitor *are întotdeauna dreptate*,"—sentimentul de recunoștință pentru toate rezultatele progresului, pentru toate bunurile vieții, sentimentul adînc de solidaritate socială, ce ne leagă pe toți de acest ziditor al vieții noastre materiale și morale, ne face în acelaș timp, pe noi toți, *vinovați* față de el, chiar fără de vină, datornici veșnic răi de plată...

De acest sentiment se leagă în chip atît de firesc și revoluțiunea din timpurile noastre în aprecierea valorii morale și sociale a muncii.

După ideile vechi, munca e necompatibilă cu demnitatea omenească, cu nobleța morală a vieții, ea nu poate fi decît blăstemul, destinul robilor sau al „gloatei de rînd", pe cînd în conștiința modernă numai munca poate da adevăratul caracter de nobleță și demnitate vieții omenești.

Din toate aceste considerațiuni rezultă, că muncitorimea, considerată ca *pars pro toto*, se identifică cu societatea întreagă, cu neamul întreg; și progresul social și național se identifică, deci, cu înălțarea și propășirea ei.

Dar această afirmare nu are, vădit, nici un înțeles în ce privește *categoria economică abstractă* a „muncii", ci numai pentru „oameni de muncă" în carne și oase, pentru mulțimea muncitoare din sinul fie-cării societăți determinate, în formele ei *concrete* de existență.

Dacă K. Marx, de pildă, a putut identifica interesele *proletariatului* cu interesele progresului social în genere,—aceasta nu pentrucă proletariatul apare ca încarnarea „muncii pure", liberată de ori-ce ingredient străin (fără amestecul categoriilor economice de „capital" și de „rentă a pămîntului", ca la țărani, de pildă),—ci pentrucă el avea dreptul să afirme că proletariatul în Apus reprezintă *„majoritatea imensă"*,—adică *mulțimea muncitoare concretă*.

Dar dacă într'o țară dată clasa muncitoare reală, clasa producătoare, „majoritatea imensă" nu are acest caracter de „muncă pură", dacă în acea țară nu există *proletariat* în sensul apusean (sau reprezintă o cantitate abia apreciabilă), atunci o categorie fictivă și interese neexistente nu pot substitui—nici în judecata morală, nici în concepția socială—pe oamenii vii ce muncesc și

1) *H. Höffding*.—Op. cit., p. 38–39.

formează „majoritatea imensă", pentru identificarea lor cu interesele societăţii întregi şi cu ale progresului social.

La acest *fetişism* de formulă a ajuns însă socialdemocratismul nostru, violînd ast-feliu „criteriul ultim al judecăţilor morale"...

Concepţia *poporanistă* se reazimă ast-fel, cum am spus, mai cu deosebire pe noţiunea de „popor", ca masă muncitoare concretă. Dar din acest punct de vedere nu poate fi nici o contrazicere cu celelalte două accepţiuni ale cuvîntului.

În ce priveşte noţiunea de „popor", ca elemente sociale pozitive, nici nu e nevoe de multă stăruinţă, pentrucă, vădit, aceste elemente nu sînt *pozitive*, decît prin menirea lor istorică faţă de progresul social, care se confundă cu interesele muncitorimii; şi nu sînt pozitive, decît în măsură în care ele se identifică cu aceste interese.

Dar nu poate fi nici o contrazicere şi între „popor—muncitorime" şi „popor—naţiune":

Dacă există o clasă socială, care, cum se exprimă Höffding, nu poate „lua parte la desvoltarea elementului universal omenesc", decît în formele naţionale şi pentru care „orice progres nu e cu putinţă decît sub condiţiunea concentrării şi a solidei coheziuni naţionale",—apoi aceasta e tocmai muncitorimea (cf. Cap. IV).

Clasele privilegiate, pretutindeni şi întotdeauna, se înstrăinează, relativ, foarte uşor, şi în orice caz *numai lor* le este accesibilă cultura în forme străine.

Aşa dar, punct de sprijin în toate construcţiunile noastre teoretice asupra progresului social, precum şi punct de plecare pentru orice program politic, ca şi pentru orice activitate publică, nu poate fi decît—*poporul* din care facem parte, în toate cele trei accepţiuni ale cuvîntului.

Toată concepţia poporanistă se rezumă în norma de conduită, ce ne impune datoria de a subordona orice acţiune de renovare, şi chiar orice activitate, intereselor reale şi concrete ale poporului *nostru*, în formaţiunea lui istorică, în împrejurările de fapt ale vieţii lui naţionale, sociale şi politice.

Sînt acum exact patrusprezece ani, de cînd am scris în această privinţă următoarele rînduri:

„În ordinea politică poporanismul se manifestă prin aplicarea vechiului adevăr că *nu omul e făcut pentru sîmbătă, ci sîmbăta pentru om;* factorul determinant devin ast-fel masele *concrete* ale muncitorimii, cu toate interesele ei culturale, economice şi sociale,—de cari trebue să ţină seamă toate programele politice,—şi nici într'un caz aceste mase nu se pot considera ca un simplu material de experimentaţie pentru aplicarea formulelor abstracte ale vre unui program, oricare ar fi el: *program pentru popor şi nu popor pentru program.*" [1])

1). „Poporul în artă şi literatură", *Evenimentul literar*, No. 19 din 25 April 1894.

Din acest punct de vedere, şi socialismul însu-şi nu poate fi legitimat decît *ca un moment al poporanismului.*

Noţiunea poporanismului, vădit, e mai largă decît a socialismului.

Orice socialist, şi *de ori unde*, trebue să fie poporanist, şi nici *nu* poate fi socialist, decât *pentrucă* e poporanist,—dacă socialismul lui nu se reduce la fetişism de formulă, la un dogmatism sterp, lipsit de viaţă, la o simplă jonglerie de clişee sacramentale.

Dar nu orice poporanist e şi socialist.

Împrejurările sociale concrete unei ţări, faza de desvoltare prin care ea trece, pot impune un program de acţiune fără caracter socialist propriu zis.

Concepţia socialistă nu poate împiedeca aderarea la un program impus astfel de nevoile reale ale ţării, iar pe de altă parte, practiceşte, speculaţiunile asupra viitorului îndepărtat, sau asupra „scopului final" în politică sînt adesea indiferente (dacă nu şi mai rău):

„Nimic din ceia ce trebue să vină într'un viitor îndepărtat, —spune un *social-democrat* ca Ed. Bernstein, — nu mă interesează, ci numai ceia ce trebue şi poate să fie făcut în momentul de faţă, pentru prezent şi pentru un viitor apropiat....

„Scopul final? Ei bine, el va continua să fie scop *final*.... Acest scop final pentru mine nu e nimic, totul e *mişcarea*.... Însă tot ce, sub forma teoriilor preconcepute asupra rezultatului mişcării, trece peste scopul general ce determină *direcţia principală şi caracterul mişcării*, ajunge, totdeauna şi fatal, la *utopism* şi formează la un moment dat *o piedică pentru mersul ascendent al teoriei şi pentru practica mişcării*" [1]).

Pe baza acestor principii dar,—fiind dat că Rominii sînt un popor ce este încă departe de acea concentraţiune şi coheziune naţională,—condiţiune necesară a oricărui progres, după Höffding; —şi un popor de *ţărani* foarte înapoiat economiceşte şi politiceşte; fiind dată situaţiunea de fapt a statului, în care abia de ieri a reuşit să se organizeze o parte relativ neînsemnată a acestui popor:—ni se impune acea formulă a progresului social şi acele norme de acţiune politică, pe care le-am schiţat în capitolele anterioare, cu destule desvoltări pentru a lămuri concepţiunea poporanistă,—„scopul general" şi „caracterul mişcării" sociale, cum sînt ele cu putinţă în Rominia....

Iar „scopul *final*",—îl putem lăsa în grija viitorului.

De aici concluzia finală în două cuvinte:

Socialişti, şi chiar social-democraţi—adică oameni cu o anume concepţie asupra „scopului final" al mişcării sociale, precum şi cu o anume filosofie a procesului istoric,—pot fi în Rominia, dar *partid* social-democratic, *nu*.

Ideile trec peste toate hotarele, dar partide nu se înfiinţează

1). *Ed. Bernstein*,—„Socialisme théorique", p. 234 şi 278—279, *passim*.

decît sub presiunea nevoilor reale, și nu pentru speculațiuni filozofice sau sociologice (precum nici pentru admirația mutuală),— ci numai pentru *acțiune*, și numai pentru o acțiune ce poate avea rezultate *pozitive: teoria* ce duce la neputință și sterilitate nu poate fi adevărată.

Și acesta este singurul criteriu al adevărului în filosofia politică.

* * *

Am ajuns la sfîrșitul lucrării mele.

Am trăit prea mult, și am trăit *prea multe*, ca să pot avea prezumțiunea naivă, că mi s'a deschis tot adevărul și că mi-a fost dat să spun ultimul cuvînt în această privință.

Cu vremea, desigur, se va da pe față că mi s'au strecurat constatări de fapt greșite, aprecieri nejustificate, generalizări pripite.

Adevărul nu ni-l pot da decît cercetările laborioase, căutările stăruitoare și nepregetate, adesea, ale multor generații.

Dar,—în mijlocul acestei confuziuni intelectuale și morale, cînd unii nu privesc viața decît prin prisma formulelor împrumutate, și-și risipesc forțele în goana după năluciri, iar alții, miopii propovăduitori ai „bunului simț" și ai disprețului pentru „doctrine", socot că în somnolența vegetării dintr'o zi în alta e toată taina înțelepciunii politice; în mijlocul exploziunii de uri atavistice, de porniri canibalice, cînd, pe deoparte, se înalță la valoarea de dogmă obscurantismul și prejudecățile de castă, iar, pe de altă parte, idealul național se confundă cu xenofobia sau iudofagia vulgară și crudă:—ori-cine, al cărui cuget e frămîntat de căutarea unui fir conducător, de trebuința morală de orientare în haosul nimicurilor și grozăviilor vieții, e dator să-și spună cuvintul.

„Bunul simț" e un dar neprețuit, singurul ce ne poate feri de toate poticnirile în drum, dar idealul, care ca o stea să ne îndrepte în lunga cărare a vieții, ca să nu ne rătăcim în mlaștini și în desișuri (ce veche e comparația!....), nu ni-l poate da decît o doctrină întemeiată pe fapte, coordonate în lumina științii și a gîndirii sistematice.

Mi-am făcut datoria.

Și piatră cu piatră se va clădi corpul doctrinal, potrivit trebuinților și aspirațiunilor neamului, dar fără sa ne îngrădească calea largă și luminoasă a progresului universal.

C. Stere

Expoziția VII a „Tinerimii artistice"

„Tinerimea artistică" ne chiamă pentru a VII-a oară la expoziția ei anuală, la care, pe lîngă membrii ei în frunte cu augusta patroană a acestei societăți, au luat parte, ca și în alte rînduri, un număr însemnat de artiști pămînteni (printre cari s'au strecurat întîmplător și două nume străine). Nivelul lucrărilor expuse se susține binișor față de trecut. Pe lîngă lucruri mediocre, mai mult sau mai puțin suportabile de-ale începătorilor, observăm opere bune, care ar figura cu cinste și în alte părți, nu numai la noi. Sunt printre artiștii noștri tehnicieni vrednici de toată stima, dar ceia ce lipsește îndeobște e avîntul, îndrăzneala în concepție și execuție, lucrul inedit și caracteristic al nostru. Dar de cîte ori se întîlnește aceasta chiar în expozițiile din străinătate? La noi cel puțin apasă prea mult trecutul sau mai bine zis lipsa de trecut, insuficiența culturii și împrejurările externe (sărăcia de pasiuni mari în viața noastră publică), pentru ca să avem ceva prea neobișnuit în această direcție. Evoluția aici, ca și în literatură, își urmează cursul firesc. Date fiind aptitudinile unora din artiștii noștri, cred însă că producția artistică la noi ar fi putut să fie și mai îmbelșugată și mai de preț, dacă numărul mecenaților mai generoși și mai pricepuți ar fi mai mare și dacă Statul, din lipsă de control serios, nu și-ar slei dărnicia ajutînd și susținînd persoanele mai mult în paguba decît în interesul și spre binele artei adevărate. Mediocritatea e o plantă netrebnică și rănfăcătoare, și ar trebui stîrpită, nu cultivată dinadins sau de milă. Ea a fost întronată dela început în școală, și acum suferim urmările păcatului originar. Un patriotism miop a crezut de cuviință să apeleze la puterile noastre slabe și nu la bune elemente străine, capabile să dea valoarea tehnică necesară instituțiilor naționale. Era dar fatal ca slăbiciunile începuturilor să se resimtă până astăzi în cea mai mare parte din ceia ce se produce pe acest teren în țară. Împotriva cotropitoarei mediocrității s-a grupat și și-a ridicat steagul «Tinerimea», și 'i o datorie a publicului ales ca s-o sprijine din răsputeri pe calea îndrumării sănătoase a mișcării artistice. O parte din membrii ei și-au cîștigat vaza lor în străinătate, și-i un cu-

vint şi acesta, care cintăreşte ceva în cumpăna cauzei lor. Veţi obiecta că nici ei nu sunt artişti de mina intăi. Că nu sunt, e drept şi se înţelege din tot ce am spus mai sus; dar că nu pot fi—iată ce nu se poate prevedea cu toată siguranţa. Cit de cutezat ar fi răspunsul categoric în această privinţă, se poate deduce din o mulţime de desminţiri ce ne procură istoria artelor. Chiar în zilele noastre trăesc artişti celebri, cari nu şi-au găsit calea proprie şi nu s-au ridicat la inălţimea dorită decit după muncă trudnică şi îndelungată.

In primul rind e vorba de o artă sinceră, adevărată, şi subt acest raport «Tinerimea» e hotărit pe calea cea bună. Exceptind pe Grigorescu şi Mirea, niciodată nu s'a ivit la noi un grup de artişti mai bine dăruiţi, mai harnici şi mai devotaţi în lupta pentru întruparea frumosului. De bună samă, veţi dori ca acest frumos să fie ceva mai naţional sau chiar cu totul naţional. Dar— there 's the rub. Nici celelalte neamuri nu caută altceva; şi uneori cu ce risipă de puteri şi jertfe! Şi cu toate acestea, cite din ele se pot lăuda că au izbutit să aibă o artă proprie, dacă n'au avut tradiţii cu rădăcini adinci în trecutul lor?

Negreşit, caracterul naţional cu greu poate fi rostit numai şi numai prin procedee tehnice. Se ştie că din acest punct de vedere şcoala franceză ţine astăzi hangul mai pretutindeni. Nici Germanii, mulţi şi puternici şi vestiţi de îndărătnici în felul lor de a fi, n'au fost scutiţi de inriurirea de peste Rin.

Cind Romanii au vrut să aibă o literatură şi o artă proprie, n'au găsit alt mijloc mai nemerit pentru aceasta decit adoptarea directă a formulelor tehnice eline şi aplicarea lor la motive naţionale. E mijlocul cel mai simplu pentru a naţionaliza produsele spiritului unui neam, mai ales cind acesta e la inceput sau nu e înzestrat din fire cu daruri extraordinare spre a'şi putea deschide căi cu totul ale sale. Acest adevăr l'a înţeles şi, în chipul cel mai competent, l'a realizat întiia dată la noi Grigorescu, a cărui manieră e împrumutată direct dela şcoala din Barbizon; adaosele sunt achiziţii provenite din preferinţele proprii sau din condiţiile speciale ale ţării. Nu trebue să se creadă că acesta e un rol modest, căci nu e vorba de o simplă localizare, cum şi-ar închipui cineva, ci de o adevărată creaţie, care nu e dată decit unui talent înrudit cu geniul. Izbinda lui Grigorescu pe această cale ne arată dreptatea acestei procedări. Deci nu atit prin originalitate şi virtuozitate tehnică vom bate noi pe Apuseni, cit mai virtos prin noutatea şi alegerea priceputà a motivelor. Şi acestea vor fi mai puţin probleme de lumină şi de aer sau peisaje obişnuite şi mărunte scene de mahala sau de interior ş. a. decit subiecte cit se poate de caracteristice din ţara noastră, din istoria şi prezentul poporului romin precum şi de artă decorativă spre care ne mină în chip firesc legăturile noastre seculare cu civilizaţia bizantină. Ca probă plină de invăţămint ne poate sluji aici cu deosebire procedarea Suedejilor. E drept că aceştia aveau încă din timpul lui Gustav al 3-lea o Academie de arte, dar gustul lor pentru imitarea străinilor s'asămăna foarte mult cu mania păturii noastre de sus pentru limba franceză şi pentru toate produsele culturii franceze. De această boală ei n'au scăpat decit abia din cel din urmă deceniu al veacului trecut, cind tinerimea lor artistică, energică şi conştientă de adevărata ei menire, a rupt-o cu străinismul şi a statornicit punctul cel mai însemnat al programului naţional: *izvoarele artistice ale ţării proprii cu toată libertatea, poezia şi frumuseţa ei*. Prin evocarea lor ei vorbiră de munţii, şi de căderile de ape, de văile şi de lacurile ei cu minunata lor coloare, de casele roşii care se înalţă pe un pămint acoperit de zăpadă, şi de ţarani cu carele lor, de Laponul care străbate marile întinderi întroenite, sub cerul înstelat cu o noapte de iarnă. Şi astăzi nu-i altă ţară, în care arta să fie mai naţională, mai vie, mai adevărată ca în Suedia

Dar cum natura ţării noastre nu-i atit de interesantă şi originală ca a Suediei, va rămînea ca privirea artiştilor să fie îndreptată mai mult spre celelalte izvoare de inspiraţie indicate de noi mai sus. Aici e teren bogat şi neexplorat încă.

Acestea fiind spuse spre îndrumarea noastră generală, să trecem acum în revizie lucrările expuse în sălile Ateneului.

* * *

A. S. R. Principesa Maria ne îmbie ochilor două obiecte de artă decorativă executate în piragravură: E o *masă* scundă şi rotundă din care reies patru colţuri în formă de cruce, rezemată pe patru picioare largi cu spaţiu destul pentru împodobirea lor cu relieturi de crini stilizaţi. Pe masă e o fericită aplicare a motivului cunoscut din biserici: radiarea soarelui. Al doilea obiect e un *dulap*, pe ale cărui canaturi vedem reliefate două cruci (din care una încirligată, ca şi crinii, e un motiv de predilecţie a Principesei) şi coroane de mărăcini. Amîndouă aceste lucrari confirmă fineţa şi originalitatea artistică. E aici un simţămint de stil, o inspiraţie proprie cu caracter bizantin modern, dela care nu lipseşte calitatea şi puritatea. Ceva masiv şi sobru ne izbeşte din prima aruncătura de ochiu şi tradează lucrul unei mini iscusite pătimaş pornită spre căutarea de mijloace nouă şi simple.

Aceasta e o indicaţie pentru unii de-ai noştrii cari se mulţumesc a transcrie ori a măslui reţete importate.

Un pictor care în legătură cu arta noastră decorativă bisericească ne-a dat vădite semne de pricepere, e *Stefan Popescu*. D-sa ne trimite astăzi din Paris 13 pinze, mai toate peisaje: e continuarea operei unui talent care nu mai are nevoe de reclamă, căci a fost relevat în citevă rinduri şi în străinătate. Chiar dacă ar fi să judecăm ceea ce el vrea şi poate după lucrările de faţă, tot trebue să-i acordăm un loc de onoare în mişcarea noastră artistică. E aici calcul, e conştiinţă netăgăduită de artist susţi

nută printr-o rafinărie de gust ce se hrănește din cele mai bune școli apusene. Peste pînzele sale plutește un ritm moale, gingaș, ceva catifelat care topește asprimile și inobilează apariția reală. E aplicarea principiului neoimpresionistic pornit dela Whistler și Manet: nu redarea crudă a formelor și culorilor după natură, ci aranjarea lor în vederea unui acord al întregimii.

In acest chip Popescu, cu marea-i istețiune tehnică și cu innăscutul său simț decorativ, izbutește să ne dea un șir de icoane frumoase, limpezi și depline, dintre care cităm ca mai caracteristice „Zi întunecoasă" și „Toamnă".

Un alt pictor, care tratează natura iarăș subiectiv e *G. Pătrașcu*. D-sa expune 11 bucăți, care dau îndeajuns măsura talentului său sumbru și sugestiv ca o balada nordică. Pătrașcu e opusul lui Grigorescu: pe cît de idilic și luminos e acesta, pe atît de trist și întunecat e cel dintăi. Dacă Grigorescu e un Alexandri al penelului, Pătrașcu e un Nicoleanu. Deci nu orice timp și orice moment al zilei 'l interesează pe el; de obiceiu preferă toamnele, amurgurile și nopțile, căci ele 'i procură elemente necesare pentru a'și rosti emoția. Dar și atunci el nu se mulțumește a transcrie ceia ce vede, ci, cu o paletă alcătuită din puține colori neutre, ne dă în tușuri largi scene neisprăvite, mai mult schițate după natură, un fel de instantanee, pe care, ca artist plin de temperament, nu le prelucrează de teamă ca să nu strice unitatea impresiei. E o inimă cu atît mai simpatică pentru noi cu cît in expresia ei sumbră pare a fi mai bine răsfrîntă starea morală a țării. De aceia și arta aceasta de siluete capătă uneori o insemnătate oarecum simbolică. Compară, bunăoară, fata care șede plecată „Pe prispă", impietrită parcă de o durere, durerea ce apasă de veacuri copila din popor—o cariatidă cu capul încovăiat de greul ce poartă. Acelaș graiu de pustiire și jale ne vorbește fiecare pînză a lui Pătrașcu. Armonia dintre fond și mijloacele de expresie e uneori desăvîrșită. („Peisaj de toamnă", „Casă în Cîmpulung"). Poezia acestei concepții nu trebue însă s'o cauți prea de aproape, cu ochii indiscreți, căci atunci ai înaintea ta «turnată o oală de colori.» Pune-te la o depărtare potrivită, și vei vedea cum, încetul cu incetul, realitatea se desprinde cu fireasca ei scară de culori. Dar dacă artistul păstrează unitatea inspirațiilor sale și înfacă un mulțumitor efect de ensemblu, terenul său din nefericire e incapabil de desvoltare: iți face impresia că se găsește ca într'un impas. Lucruri mari nu pot eși dintr'o asemenea concepție. Ar trebui să'și lărgească cîmpul de activitate, să adîncească natura, să'și clarifice viziunea.

Contrastul acestei picturi ni-l dă talentul sănătos, flegmatic, punctual, aș putea zice *burghez*, al lui *Artachino*, care se continuă aici intr'o interesantă serie de vederi din stradele și mahalalele Sofiei, unde pictorul lucrează de mai multă vreme la frescurile bisericii romînești. Sînt motive predilecte tratate cu o

paletă cam uscată, dar cu un realism și cu o exactitate care'i compensează îndeajuns. Iluzia aici se confundă aproape cu adevărul—atît de bine sînt prinse efectele din natură: cărămiziul olanelor, albul zăpezii, galbenul sau pămîntiul zidurilor, lemnul zaplazurilor și stîlpilor. Apoi o mare calitate a penelului său e desenul: aici Artachino se distinge ca puțini între ai noștri. Probă bună e între altele un portret de femee, desenat în sanguină.

Mult meșteșug, mult simțimînt de adevăr și scrupul în tălmăcirea realității ne arată și *I. Strîmbu* în cele cîteva lucrări expuse și cu deosebire în „Fata cosind". E un luminist îndemânatic, dar nu și atît de rafinat (bunăoară in felul lui Besnard) ca să fi putut izbuti pe deplin in problema ce și-a pus prin compoziția sa mai mare „In fața oglinzii". Mijloacele sale de expresie, cum se vede, nu sînt deajuns pentru redarea bogăției și rafinăriei nuanțelor de stofe luxoase. Căsnindu-se a ne da efectul natural, a căzut în exagerare. Nu numai coloritul, ci și liniile și orînduirea maselor—o mare chestiune și aceasta—nu sînt la înălțimea altor creații ale aceluiaș artist. Se pare că Strîmbu nu'și cunoaște încă bine mijloacele și puterea. Dacă'i meșter desenator, penelul său relativ simplu are o asprime firească, ceia ce'l face impropriu pentru probleme de virtuozitate de felul celei amintite. Date fiind insușirile sale coloristice precum și adîncile cunoștinți ce are despre lumea dela țară, se poate socoti ca și sigur, că Strîmbu, care ne-a dat lucruri frumoase până acum, ar putea fi un minunat interpret al temelor țărănești; pentru asta însă trebue să fie sincer, să se ferească de contactul cu Grigorescu și să'și aleagă tipurile și momentele din natură. D-sa are destule daruri pentru a ne da icoana măestrită a unei lumi atît de puțin complicate și pretențioase in apariția 'i externă.

Desen, tonuri plăcute și calde, sinceritate și natural găsim în lucrările de manieră renaissansistică—coloristică ale harnicului pictor *Vermont*. Schițele sale de față — căci așa ni se prezintă ele în mare parte—sînt surprinzătoare reflexe din natură (mai carateristice „In fața bisericii", „La arat", „La circiumă"). Tot odată Vermont e la noi între rarii care îndrăznesc și isbutesc a ne da compoziții in pictură. Cea mai mare din acestea, „Christus consolator", e născută mai mult din reminiscențe decît dintr'o nouă concepție a motivului; dar ea dovedește aceleași însemnate însușiri compoziționale, care asigură artistului un loc aparte în pictura noastră. Pentru o mai deaproape caracterizare a operei sale, ca și a lui Strîmbu, așteptăm un prilej mai bun.

Aceeași dragoste de adevăr, și mai ales de lumină, de aer, de colori distinse găsim în drăguțele acuarele ale meșterului *N. Grant*. El nu se mulțumește însă cu redarea impresiei generale, ci în chipul unui miniaturist stăruește la amănunte, le prelucrează fără teamă și dă elementelor ce compun un peisagiu aceeași valoare ca și statagiului cu care'l însoțește. Una din lucrările sale poartă titlul «Lenevia»: o fată de țăran se razimă de zaplazul

din fața pridvorului unei case țărănești. Donițele ei sint lăsate jos și brațele'i sint duse pe după git: ea ar fi sufletul, iar scena rurală ce se desfășură la spatele ei ar fi numai fondul tabloului. De fapt însă figura are aceiași însemnătate ca și florile, ca și celelalte accesorii ale tabloului, așa că titlul dat acestuia ar fi tot așa de îndreptățit ca și oricare altul sugerat de prezența detaliilor. Figura deci e numai un prilej care îngădue pictorului să desvăluească ochilor noștri acel miraj de colori primăvăratece, care-i tot farmecul plăzmuirilor lui Grant. In tempo mai repede sau mai încet continuă el ruladele sale hromatice în restul acuarelelor expuse, printre care se disting „In pridvor" și „Râul Tirgului".

Panoul lui *Kimon Loghi*, cu splendoarea și solemnitatea decorativă a colorilor, face impresia unui iconostas datorit unui maestru păgin îndrăgit de roadele țărinii și bucuros de vieață. Este aici un puternic simț artistic cu totul propriu și personal, care răspunde mai bine condiției esențiale a frumosului ce urmărește arta și pe care atit de des o uită în aprecierile lor criticii moderni. Ni-i destul un moment de luare-aminte pentru a descoperi în cele două pînze noi ale artistului, în «Primăvară» și «Adieri de Primăvară», nu amănuntele banale ale acestui anotimp, ci aceea ce am putea-o numi esența lui. Prin elemente caracteristice, reduse la minimul lor, dar rostite cu o frăgezime și o grație aproape feminină, penelul său, ca și lira unui poet liric cu imaginile sale repezi și abia conturate, deșteaptă și acordează în noi tot acel complex de simțiri nedeslușite și dulci, care s'ar putea numi simfonia eternei primăverii.

In afară de Luchian, care'și cîntă cîntecul fără nici o variație (dar despre care am vorbit altă dată pentru a mai stărui acum cu dinadinsul), expoziția cuprinde o mînă de pictori, un mănunchiu de vlăstare tinere cu mai multe sau mai puține semne de vieață și trăinicie. Intre dînșii am putea cita, ca mai promițători sau cunoscuți prin lucrări anterioare, pe *Mărculescu*, pe *Mützner*, pe *Căpidan*, pe A. Baltazar și mai ales pe *Steriadi* care însă, de data asta, nu ne atrage nici prin nobleța și adevărul coloritului și nici prin alegerea fericită a motivelor. Vrednici de amintit, spre complectarea tabloului de pictori, mai sint doi desenatori, *A. Murnu* și *A. Popini*, reprezentați amîndoi prin citeva lucrări, care ca ilustrații nu pot fi trecute cu vederea.

Imi mai rămîne să vorbesc despre sculptură. Dar puținătatea pieselor expuse și îndeosebi lipsa lor de noutate mă scutesc de o apreciere mai amănunțită.

Citeva lucrări mărunte (statuete, medalioane) curățel modelate de *Storck*; apoi citeva specimene interesante de D. Mirea și D. Paciurea, care dă tot mai multe dovezi de tărie, și în sfîrșit citeva bronzuri de *Constantin Brîncuș* și de *O. Spaethe* —iată tot ce avem înaintea noastră ca producție plastică. Insușiri neobișnuite de concepție și tehnică din școala lui Rodin ne anunță dalta lui Brîncuș prin cele două studii de copii ce ne trimite din Paris: Aici nu mai e dibuit, migăleală, ticluire după tipicuri învățate, ci o privire liberă, îndrăzneață a modelului, o tratare largă și pitorească a formelor și ca rezultat o rostire intensă a vieții sufletești și corporale—constatări prețioase, care ne fac să punem nădejdi multe în tînărul artist.

«Portretul lui T. Frumușanu» de Spaethe e o lucrare solidă, dar pare a fixa mai mult un moment trecător din viața lăuntrică a celui reprezintat decit cuprinsul deplin al acestei vieți (cum e bunăoară în portretul lui Luchian făcut de acelaș artist). Splendid modelat e «Dor», figură femeiască datorită tot lui Spaethe. Dar nu dor blajin, tînjitor, potolit umezesc ochii mari și liniștiți ai acestui tip de sirenă; sub părelnica-i liniște se simte ca un prepus de furtună, de patimi ce colcăe și cari nu așteaptă decit un prilej pentru a isbucni cu toată furia lor mistuitoare. Amîndouă aceste busturi sunt dovezi strălucite nu numai de stăpînire a formelor anatomice, ci și de adîncire psihologică—semnul cel mai bun al fazei noi prin care trece talentul viguros al lui Spaethe.

George Murnu

Cronica Artistică

Rolul Societăților de arte la noi

Avem în Capitală în momentul de față 7 societăți de arte și anume: două societăți de protejare (soc. „Domnița Maria" și soc. „Arta Romînească"), trei societăți de pictură, sculptură și arhitectură, („Cercul Artistic", „Tinerimea Artistică" și soc. „Generală a artiștilor din Romînia"), precum și două societăți de arhitectură. In afară de aceste șapte, care sînt privitoare la artele plastice mai sînt încă vre-o trei patru societăți de muzică și de literatură și artă; adecă în total cam vre-o 10—11 societăți de arte.

Acest număr este și îmbucurător, dă însă și de gîndit: îmbucurător, fiindcă dovedește o adevărată mișcare artistică; dă de gîndit, fiindcă sînt prea multe societăți față de producțiunea și numărul restrîns al artiștilor și prin aceasta se micșorează acțiunea lor socială.

Ar trebui, dar, ca studiindu-se cauza înmulțirii societăților să se caute mijlocul de a împedeca tendința aceasta de divizare a forțelor noastre artistice.

* * *

Cauza principală a divizării artiștilor pictori și sculptori în mai multe societăți este, între altele, și insuficiența încurajării ce li se dă.

In adevăr din lipsa de îndemn material către lucrările *de muncă intensivă*, și din cauza lipsei unui local spațios, unde să poată expune toți deodată tot ce produc, artiștii sînt nevoiți să se divizeze spre a expune pe rînd lucrările lor multe și mărunte în sala puțin încăpătoare a Ateneului. Cu măsura aceasta ei își agonisesc adeseori existența lor de azi pe mîne, pe cîtă vreme, dacă ar fi nevoiți să expue deodată toți la un loc în aceiași sală a Ateneului,—cîte o lucrare două cît le-ar permite locul,—mulți n'ar vinde nimic, iar cei care ar vinde nu și-ar acoperi nici cheltuelile făcute într'un an pe văpsele și rame.

Este suficientă cred, această constatare spre a nu mai fi nevoe să căutăm mai departe și alte cauze de despărțire între artiști.

* * *

Lipsa de încurajare însă își are și ea cauzele ei care de asemenea trebuesc știute. Printre cele dintăi pricini ale indiferenții publicului, trebue socotită fără îndoială lipsa lui de pregătire pentru înțelegerea lucrărilor de artă plastică. La noi în țară sînt foarte puțini cunoscătorii și adoratorii pasionați ai acestui gen de producțiune: dintr'acei care să nu poată dormi, cînd au văzut o lucrare frumoasă, până cînd nu o posedă. Și aceasta din pricină că ne-a lipsit mijloacele de educațiune artistică. N'am avut și nu avem galerii bogate de artă, n'avem încă reviste de artă, conferințe interesante de artă foarte puține s'au ținut, iar expozițiile, care sînt cel mai puternic mijloc de educațiune artistică, au fost cele mai de multe ori încărcate cu lucrări slabe, care mai curînd scoboară decît ridică sentimentul estetic.

Fără îndoială că o parte din vina acestor lipsuri cade și în sarcina Statului și anume acea privitoare la sărăcia pinacotecilor noastre. De celelalte lipsuri însă vinovați sînt înseși artiștii, care n'au știut să se organizeze din vreme în societăți cu scopul de a face *educațiunea artistică* a publicului.

Prin societățile lor de până acum artiștii și-au căutat mai mult de ei, de nevoile lor imediate: să-și vîndă lucrările produse ca să poată trăi, să se pue în vază, pentru acelaș scop, și să aspire la clădirea unui local propriu pentru expoziții; care toate nu sînt decît mijloace de traiu, de existență pentru ei, străine aproape cu totul de intenția pură de a face educațiunea artistică a publicului.

Deși este foarte explicabilă și scuzabilă această vină a artiștilor, până acum, fiindcă era natural să se îngrijască mai întâi de ei să aibă cu ce trăi și apoi să se îngrijască de alții, deși va fi explicabilă și de aici încolo atîta vreme cît va dura situația lor de până acum, totuși aceasta nu ne împiedecă de a dori o schimbare în atmosfera vieții lor și a publicului.

* * *

Din cele arătate până aci rezultă că, lipsa de încurajare și lipsa de educațiune artistică, își datoresc una alteia izvorul lor; și amîndurora se datorește piedeca înaintării artelor la noi.

Și fiindcă prin lipsa de încurajare n'am înțeles că nu se fac sacrificii, dar că nu se fac sacrificii pornite din dragostea nestăpînită pentru lucrările de artă, ceia ce ne rămîne de făcut este să ne mulțumim a ne folosi de acele sacrificii din buna-voință și să căutăm ca buna-voința și rațiunea să o punem acolo unde ar fi trebuit să fie entusiasmul involuntar.

Așa de pildă: în lipsa unei porniri spontanee în public de a strînge

bani necesari pentru clădirea unui local de expoziție, pentru atelierele artiștilor, pentru crearea de burse, pentru subvenționarea unei reviste de artă, pentru cumpărarea lucrărilor celor mai de samă spre a le dărui galeriilor statului etc., să căutăm a face acestea prin *stăruință* pe lingă persoanele bogate și bine-voitoare.

Un mijloc și mai bun ar fi organizînd o societate de încurajare pentru artele plastice, așa cum este „Societatea Domnița Maria" pentru artele industriale-naționale. Și aceasta e cu atît mai ușor acum de îndeplinit, cînd fără un motiv bine definit avem două societăți de arte cu acelaș scop, puse sub acelaș patronagiu al A. S. R. Principesei Maria, și sub protecția acelorași membri de onoare. Una dintre aceste două societăți de arte ar putea fi transformată în *Societate de încurajare* a artelor, rămănînd numai cealaltă ca societate de arte plastice. Atunci amîndouă ar avea un rost bine hotărît și bine-cuvîntat, deoarece, fiind amîndouă sub acelaș patronagiu una venind în ajutorul celeilalte, amîndouă ar veni în folosul dezvoltării artelor în țară.

In cazul acesta comitetul, precum și membrii principali ai societății de încurajare, ar trebui să fie fruntașii iubitorilor și încurajatorilor de artă din țară, iar artiștii profesioniști să ocupe un rol secundar, mai mult consultativ decît activ în această societate.—Și mai nimerit ar fi poate, ca puținii artiști din comitetul societății de încurajare să nu fie alții decît artiștii din comitetul societății de arte, sau aleși dintre membrii principali ai acestei societăți.

Măsura aceasta ar fi bună din două puncte de vedere: întăi că nu s'ar strecura în societatea de încurajare decît artiștii de merit, deci cu care s'ar putea consulta societatea în chestiunile de artă, și al doilea că prin aceasta s'ar putea stabili o unitate de vederi și o perfectă armonie în acțiunile ambelor societăți de sub acelaș patronagiu.

Atunci productivitatea selectă a artiștilor din societatea de arte, fiind încurajată de dragostea bogaților și luminaților membri din societatea de încurajare, această productivitate va deveni din ce în ce mai selectă și mai spornică.

Să sperăm că nu va trece mult timp până cînd se va realiza acest bine pentru arte.

Ip. Strîmbulescu
pictor
27 Martie 1908. Profesor la școala de arte-frumoase din București

Expozițiunile dela Ateneu

D-nii Eugène Carrière, Aman Jean, Grandhomme, Henri Martin, Voinescu Eugen, Gropeanu Nicolae, Angelescu Niculae, Serafim Demetru; și d-nii: Kimon Loghi, Lukian, Grant, Ioanid I., Patrașcu N., Artachino C., Aricescu Al., Mihailescu Al., Hîrlescu D., A. Baltazar, Al. Steriade, N. Bassarab, St. Popescu, N. Vermont, Murnu Ary. Müntzner, Ipolit Strîmbulescu, Fay, d-na Cunțescu, P. Capidan, Al. Poitevin, Papini, Stork, Späthe, Paciurea, Mirea, Brîncuși, A. Iliescu de la *Tinerimea Artistică*.

Eugène Carrière. Maestrul francez expune la noi două pînze îndestul de cunoscute publicului, care face un eveniment din apariția oricărei opere inedite a acestui profund artist. D. Carrière, ca toți artiștii mari, a izbutit să impue operei sale acel ceva nou, această însușire esențială pot zice a unei opere de artă, fie că e vorba de concepția operei, fie că se critică tehnica sau că amîndouă laolaltă, concepție și execuție, s'au ajutat una pe alta la înfăptuirea operei. Prin procedeul așa numit *grisaille*—pictură în două tonuri, la Carièrre sepia și alb—artistul execută o compoziție unde, dacă se silește să gîndească cît mai mult, totdeodată însă mănuește tehnica cu acel *brio*, care, orice s'ar zice, imprimă operei acea strălucire totdeauna prezentă în opera marilor maeștri. La noi Grigorescu, scumpa noastră glorie, și-a făcut aproape o unică preocupare din a se îngriji ca tabloul său să fie executat cu brio. Mulți care l-au cunoscut, știu că Grigorescu foarte rar revenea la un tablou. In *Cap de femee* maestrul francez, redă cu prisosință din personalitatea sa, izbutind să facă din această pînză, nu un portret ci un tablou, căruia i-ai putea da în voe un titlu cu totul impersonal. E o mamă care gîndește, o gîndire care abia se cerne de sub pleoapele acelea aburite; o soție tandră sau o gospodină așezată, a cărei singură preocupare încape numai în cadrul grijelor casnice. E multă umbră la Carrière, ca și cum artistul ține să ascundă cît mai mult aceia ce înseamnă realitatea pipăită, aspectul de toate zilele al lucrurilor. Avem în viață momente în care sîntem altfel de cum ne prezentăm sub aspectul nostru obișnuit; tot astfel nu odată figura noastră ia o expresiune, un aspect particular, *interesant*, cum foarte bine se exprimă artiștii-pictori în argoul lor. Sub acest aspect caracteristic maestrul Carrière prinde pe pînză silueta modelelor sale, aceasta e aspectul, expresiunea interesantă a modelului. Iată de ce zicem că e ceva particular, ceva nou în opera lui Carrière, și iarăși că în pînzele sale e ceva care gîndește. In *Femee cu corset* se întîlnește un sentiment de intimitate îndestul de bine exprimat prin mijloacele tehnice de care dispune maestrul, și care abundă aci însemnînd acelaș caracter de superioritate ce-l are și *Christ* al său și energica sa operă *Paul Verlaine*.

E o mîngîiere pentru noi că revedem, deși rar—să sperăm că aceasta nu va fi pentru ultima oară—operele în original ale iubitului maestru.

Aman Jean. O foarte frumoasă pînză, de un culorit suav, intitulat, *Confidență* expune d. Aman Jean, o distinsă personalitate artistică, îndestul de apreciată de publicul parizian. Potrivit unor adînci observațiuni, cum și consecvent unui principiu că opera de artă atunci s'a apro-

piat de înfăptuire cînd ea s'a filtrat în deajuns prin simțirea artistului, d. Aman Jean colorează compozițiunea sa într'o gamă violacee foarte atenuată şi ale cărei tonuri topite cade căldura ce animă opera, se potrivesc de minune cu motivul pînzei: două femei de o eleganță aleasă care se spovedesc una alteia.—Ce-şi spun aceste două femei cu umerii aceia goi şi alunecoşi, care va fi înțelesul acelor şoapte a căror discuțiune e păzită de însăşi piepturile lor—două sinuri care ar face din orice aschet un nou sfînt Antoniu—o spune dela început artistul prin acea discretă armonizare brumărie. În interesul acestei armonizări, artistul se foloseşte de contur cu destulă sobrietate, ascunzînd aproape peste tot, întocmai ca şi Carrière, această linie îndestul de acuzată la academiciani. Lipsesc deasemenea asperitățile rămase din mînuirea pensulei foarte utile în unele compozițiuni energice, în plin aer şi în soare, foarte păgubitoare însă în pînze ale căror subiect reprezintă în esență un sentiment potolit, o acalmie.

În rezumat d. Aman Jean e un artist care vorbeşte deadreptul sufletului, posedînd pentru aceasta destule calități de artist bine ajutate de o ştiință a culoarei, şi toate la un loc cum nu se poate mai bine întrunite printr'un gust particular firilor alese.

Henri Martin Mi-e în minte încă acea *Sérénité* a subtilului maestru, care acum cîțiva ani, cam de mult, mă încînta prin acel vag al poeziei, o însuşire care caracterizează întreaga operă a lui Henri Martin. În Ateneul nostru, maestrul parizian expune două pînze: *Case vechi* şi *Tricoteuse*. Cea dintîi, într'o gamă galben-roşcată, e o operă de *pointilliste*, redată cu ştiința particulară acestei manieri pe care maestrul o stăpîneşte îndeajuns. În „Tricoteuse" întîlnim asemenea aceleaşi calități superioare care au consfințit în Henri Martin pe maestru, alături de marile ilustrațiuni artistice indicate de lumea întreagă, să-şi împartă un renume cu atît mai greu de căpătat cu cît, pentru a-l avea, trebue să trăeşti o viață de om, cum e cazul şi cu marele Puvis, care nu odată a fost respins în debuturile sale.

Nu mai puțin interesante sînt lucrările „Hébé" şi „Madona de Solario", două pînze ale d-lui Grandhomme, precum şi tablourile d-lui Scott şi Madame Grandhomme, alte două temperamente care complectează numărul artiştilor franceji care au trimis cîte ceva din operele lor pentru a fi admirate de publicul romînesc. Cum aceasta e a treia oară cînd ne vine ceva artă din Franța, ținem să o spunem că de data asta am fost mai fericiți decît sub *impressa* Simon Toudouze, cînd s'a avut mai puțin în vedere aceia ce domniile lor, impresarii, numiau „răspîndirea artelor în Romînia" (foarte mulțumim!).

Nicolae Gropeanu. Nu sînt rele unele pasteluri ale acestui artist, ale cărui merite de pictor rămîn încă să fie afirmate, şi aceasta prin cel mai sigur mijloc: acela de a se produce cu cîteva pînze bine studiate.

Pastelul un gen uşurel şi profesat mai mult de domnişoarele din pensioane decît de artişti cu unele pretenții, nu poate da niciodată consistența corpurilor, ceia ce face ca el să fie folosit într'o slabă măsură şi mai totdeauna de unele temperamente puțin obişnuite cu greul meşteşugului pictural. Pastel a făcut şi un Besnard, dar nu „pastelurile" au făcut faima acestui artist.

E în pastelurile d-lui Gropeanu, chiar şi în cele cîteva mai bune, o perseverentă atențiune de a face ceva bătător la ochi, tot aşa după cum e şi o nemărginită prudență de a evita forma. Toți copii aceia n'au capete ca lumea, n'au ochi, n'au nasuri, mînile, dacă cîteodată sînt redate în întregime, nu au degete. Nu e lipsită de unele calități de armonie „Înşiră-te mărgărite", care, aşa cum e, reprezintă abea o schiță pentru adevărata compoziție pe care o aşteptăm încă dela d. Gropeanu; efectul acela de lumină din jurul copilului care povesteşte, e obținut cu pricepere.

Eugen Voinescu. Un cuvînt spus cu asprime ar atinge poate susceptibilitatea unui om, care, la vîrsta cînd alții culeg laurii, s'ar vedea contestat până şi în aşa numitele „succese" ale trecutului. De aceia nu voi mai critica opera d-lui Voinescu, octogenarul pictor, ale cărui pînze nu mi-au încălzit niciodată inima; mă voi mărgini să spun numai că e timpul ca d. Voinescu, pentru prestigiul numelui d-sale, să refuze a mai semna sau expune pînze de felul celor expuse anul acesta, ca „Pe prispă la Rucăr", o searbădă vedere de interior, fără perspectivă şi desen, sau „Călugărițe", lucrări care nu se trec nici atunci cînd cel care le expune e un debutant. Oricît de *practic* ar fi un artist, el nu trebue să se despartă de ceia ce, într'un elan al mîndriei de sine, se numeşte ambițiune; şi ambițiunea în anumite împrejurări e o patimă înălțătoare.

Serafim Demetru. E sigur că iubitorii de o artă originală au fost mai puțin impresionați de pînzele d-lui Serafim, toate concepute, nu din dorința de a exprima cu sinceritate o impresiune sufletească, nici din imboldul de a se apropia încă cu puțin de acel renume pe care îl ambiționează orice artist. Dar d. Serafim va răspunde că d-sa nu e dintre aceia care în tot momentul cată cu ochi lacomi către acel disc fosforescent atribut al gloriei, acea aureolă, care şede atît de bine în jurul atitor frunți gînditoare. Consecvent acestei lipse de ambițiune,—o vanitate ca orişicare, un fel de struguri acri pentru cei ce nu o pot dobîndi (vorbim se înțelege de renume), d. Serafim se lasă dus de curentul cel mai nenorocit, acela care ventilează o artă viciată de tot felul de elemente primejdioase şi pentru gustul public şi pentru bunul renume al picturii noastre. O manieră academică în subiecte banale, ca „țigănci cu flori", „țigănci care se caută în cap"(!) „țigănci care dă în cărți", apoi un Hennerianism rău întrebuințat în Hristoşi deşirați, în Magdalene cu părul veşnic roşu, însfîrşit o pastişare după pictori franceji obscuri, într'o reeditare a clişeelor clasice. Într'aceasta din urmă catego-

rie se poate socoti şi acea *Drayadă* (oamenii cu carte zic: Driadă), care vădit nu e o driadă, deoarece această divinitate însemna la Greci o zeiţă a pădurilor care îşi avea şi ea cultul ei, iar nu o simplă muritoare care venerează cultul unui zeu oarecare. Subiectul, o femee nudă care, potrivit felului de închinăciune antică, oferă un mănunchiu de flori unui satir—ce rînjeşte pe un piedestal—e acelaş dintr'o pînză a unui obscur autor francez intitulată „Offrande", şi care se poate vedea într'un număr vechiu din publicaţiunea Panorama Salon. Dar şi fără această pastişare—ca să nu-i zicem pe numele adevărat—d. Serafim nu iese din cadrul producţiunilor hibride, pentru care nu se cere o simţire deosebită, ci simple aptitudini de a colora şi relativ de a desemna. Nici o pînză deosebită unde să întîlneşti tresărirea unui temperament sau măcar intenţiunea de a te arăta că preţueşti aceia ce se chiamă originalitate. Aceasta e şi cauza pentru care opera d-lui Serafim nu poartă semnul unui caracter oarecare; ea e un cîntec vechiu şi anost repetat din gură în gură, şi care după un şir de ani răsună mult mai nesuferit, pe care îl uiţi oridecîteori întîmplarea ţi-l aduce la ureche. De aceia poate am simţit o jenă particulară, o teamă de a nu mă indispune, atunci cînd am vizitat expoziţia d-lui Serafim, care, pentru a fi apreciată, ar trebui ca şi artist şi public să fi trăit cu zeci de ani în urmă.

D. Angelescu Nicolae. Alături de d. Serafim expune, pentru a doua oară în acelaş sezon, d. Angelescu, un bun pictor printre numeroşii noştri amatori, care se dedau la pictatul florilor, pe care le redau potrivit mijloacelor de care dispun. In artă, însă, se cere şi puţin talent şi totdeodată puţină şcoală; altfel nu izbuteşti să faci opera. Dacă totuşi o faci, atunci.... faci negustorie.

*

Innainte de a trece la artiştii „Tinerimii", ne închinăm cu tot respectul în faţa acelor admirabile decoraţiuni ale *A. S. R. Principesa Maria*, o valoroasă artistă, cea dintăi care a făcut să înflorească şi la noi genul decorativ. Am urmărit acele compoziţiuni de pe „dulapuri" şi „mese", şi din ele mi-am căpătat convingerea că A. S. R. Principesa noastră posedă frumoase calităţi de stilist, cum şi multa preciziune pentru un desen destul de anevoios.

Kimon Loghi. Cu d. Loghi a apărut la noi un fel de pictură pe care nu-l mai întîlneşti nicăiri la ceilalţi artişti. Şi e poate un bine aceasta; întăi pentrucă d. Loghi rămîne singur într'un gen în care nu s'a mai încercat nimeni la noi, şi în al doilea rînd pentrucă am rămas—pân' acum, scutiţi de pastişe în genul Kimon. Pentru a înţelege pe Loghi trebue din capul locului să vezi în artist un tovarăş de gînduri, să fi trecut prin aceleaşi emoţiuni ca şi dînsul şi mai cu samă să ţii ca integritatea inspiraţiunii tale să nu fie cotropită de unele curente de moda cea mai nouă. Dar tocmai pentru aceasta, vor spune unii, Loghi nu e original; ceia ce vezi la dînsul vezi şi la Boecklin. Nu este aşa. Din faptul că Loghi zugrăveşte castele vechi, cu chiparoşi încovoiaţi de furtună, sau balade trăite în aceiaşi atmosferă, în acelaş decor ca şi la Boecklin, nu se poate trage concluzia că Loghi calcă pe urmele maestrului neamţ. Credem că e permis orişicui să guste subiectele medievale, baladele sau orice alte motive *nereale*, fie că ele se întîlnesc prin legende străvechi şi la alte popoare, fie că sînt plăzmuite de mintea artistului, un temperament, o fire vizionară. Atît numai că ceia ce zugrăveşti să fie prefăcut prin temperamentul tău, întocmai cum o oglindă cu o suprafaţă convexă schimbă, poceşte imaginea care s'a proectat într'însa. Aceasta e partea care interesează într'o operă, şi în această privinţă d. Loghi nu datoreşte nimic lui Boecklin, deoarece în opera artistului nostru se răsfrînge temperamentul său. Dacă, însă, voiţi să cîntăriţi opera de artă cu măsura naţionalismului, atunci nu numai Loghi dar şi un Patraşcu, cu acel colorit care nu e al ţării aceştiea, un Ştefan Popescu, cîntăreţul romîn al Bretaniei, vor trebui să fie lăsaţi deoparte, căci şi aceşti doi artişti au ceva nerominesc în opera lor. Astăzi preocupările de şcoală, rafinăriile tehnice, ca şi manierismul unora, sînt atîta de răspîndite, atîta de întrebuinţate de orişicine, în acelaş fel şi în orişice colţ de ţară, încît nu se mai poate zice că există o şcoală franceză sau o şcoală germană, engleză sau alta, şi ca consecinţă că cutare artist lucrează în felul şcoalei franceze, germane, etc. Ceia ce într'o vreme se înţelegea prin *şcoală*, cum de pildă: şcoala normandă (Rubens), şcoala florentină (Michel-Angelo), şcoala boloneză, etc., nu mai poate avea senz astăzi cînd peste tot există o singură şcoală, aceia a *realităţii*, aceia care uzează pretutindeni de aceleaşi mijloace tehnice pentru a reprezenta realitatea lucrului, chiar cînd realitatea aceasta însamnă traducerea adevărului plastic dintr'o operă cu inspiraţie idealistă. Un Hans von Bartels e acelaşi ca şi un Besnard, tot aşa după cum un Sargent e un Segantini şi un John Lavery, un Jacques Emile Blanche, amîndoi portretişti de valoare. S'ar părea că orice artist nou care apare pe arena artei, nu are în vedere decît un singur scop: să redea cît mai bine şi cît mai *personal* aceia ce gîndeşte. Pentru aceasta el nu ţine socoteală că mijloacele pe care le întrebuinţază pentru a-şi ajunge ţelul au mai fost întrebuinţate şi de alţii. Un Von Verner, cu acel tablou care reprezintă „un tîrg de peşte", mînueşte pensula în acelaş fel ca şi un Stevens în „l'Accouchée", o frumoasă pînză ce reprezenta o femee culcată, o lehuză avînd alături pe noul născut.

Din cele spuse se poate vedea că aci nu mai e vorba de şcoală, care să deosebească doi artişti din două ţări deosebite, sau care să ataşeze pe unul la şcoala celuialalt. Ştefan Popescu al nostru lucrează în acelaş fel ca şi maestrul francez Lucien Simon. Nimeni însă nu s'a gin-

dit să spue că artistul nostru calcă pe urmele maestrului francez. Este altceva însă care caracterizază opera artistului, este acea personalitate care trăeşte în compoziţia pictorului în fiece nuanţă sau linie din tablou. Dacă Stevens samănă oarecum cu Whitsler sau un Puvis cu Levy Durmer, şi iarăşi, dacă un Gustav Moreau rămîne un Gustave Moreau, e că un Puvis sau un Moreau au gîndit şi au arătat cum au gîndit în opera lor, fiecare după modul său de a vedea. La unul o profunzime de cugetare vecină cu filozofia, la celălalt o percepţiune a operei prin prizma simbolului. Dacă eşti un observator fin, nu poţi confunda pe unul cu celălalt; acolo unde se face această confuzie, a lipsit, negreşit, o personalitate; acolo e vorba de pastişă. Un exemplu izbitor, pentru a nu merge mai departe, il avem în d. Serafim Demetru, pictor bucureştean care samănă ca două picături de apă cu Henner, pe care-l pastişază fără pic de rezervă.

Pentru a reveni la d. Kimon Loghi, vom spune încheind că, dacă Loghi are acelaş fond de inspiraţie caşi Boecklin, aceasta nu-l rîndueşte printre imitatorii acestui mare artist. Dealtfel opera lui Loghi e foarte *variată*. Ea nu reprezintă, cum nu a reprezentat niciodată, o *unitate* de gîndire, cum e cazul cu maestrul neamţ. Dacă Loghi a făcut „castele cu chiparoşi", a făcut însă şi pe: „Post mortem laureatus" şi „Gavroche" (unde numai de Boecklin nu poate fi vorba) şi *Princessa bizantină*, expusă în expoziţia de care ne ocupăm, o pînză cu reale calităţi de armonie. Tot la „Tinerimea" a expus d. Loghi şi un frumos peisaj, reprezentînd oraşul *Cavalla* întrezărit prin crenourile unui zid de o culoare roşcată. Mult studiu şi mult sentiment în această pînză, o merituoasă lucrare cum puţine se găsesc în expoziţie.

Lukian. Multă simţire în toate acele „Flori" din panoul d-lui Lukian. Am admirat „Garoafe" de o admirabilă frăgezime şi de un colorit încîntător. Nu ştiu cum, cînd priveşti opera lui Lukian, ai perfect aceiaşi senzaţie ca dinaintea pînzelor lui Grigorescu. Simţi că eşti în faţa unui artist care nu te minte cu idei împrumutate, cu culori întîlnite şi la alţii şi mai cu samă cu subiecte pentru care vezi bine că nu i-a tresărit o clipă firea. E numai natura, în simplitatea şi măreţia ei, pe care o prinde un artist ce o înţelege şi mai cu samă o iubeşte.

N. Patraşcu. E un artist Patraşcu, cum puţini sînt la noi, adecă unul care nu prea se sinchiseşte de aceia ce-i place publicului. De aceia nici nu prea se sileşte artistul să intre în voia publicului, care nu odată a întors capul nedumerit dinaintea pînzelor sale întunecate, puţin conforme cu aceia ce ne-am obişnuit a numi realitate. Spuneam mai sus că, tocmai aceia ce ne interesează într'o operă, este această prefacere, această falşificare, dacă mă pot exprima astfel—a motivului prin intervenţia eului nostru. Şi comparam opera de arta trecută prin sufletul artistului cu o imagine oarecare resfrîntă de o oglindă cu o suprafaţă convexă, care, primind imaginea, o denaturează, o poceşte, încît mai că nu o cunoşti. E sigur, că Patraşcu a perceput la fel imagina oricărui peisaj din pînzele sale, ca şi oricare din noi, căci pe fundul retinei fiecăruia din noi, se desenează exact aceiaşi imagine; această imagine a întîlnit însă în artist pe un visător, pe un culorist iubitor de armonii sumbre, şi atunci întreaga imagine, oricum ar fi fost ea, a căpătat acea culoare, care e cea preferită de artistul nostru. Nouă ne place acest artist mai ales că, printre puţinii care se îngrijesc ca ceia ce fac să fie făcut dintr'o convingere proprie, iar nu din cea ce vezi că face altul; de aceia Patraşcu se poate numi şi original.

In „Peisagiu de toamnă", acea privelişte sombră, neînţeleasă, d. Patraşcu abuzează de unele tonuri şi mai ales de o factură care îngreuiază în totul înţelegerea operei, dacă nu chiar nimiceşte *senzul* pe care trebue să-l aibă orice operă. Este acolo... dar ce este? ce-ar putea fi? Un teren cultivat, o arătură, un aluniş. Ce va fi vrut să spună d. Patraşcu? Odată d. Maiorescu vorbea de scopul final pe care trebue să-l ajungă opera de artă pentru a merita acest nume. Şi compara, fermecătorul nostru magistru, opera de artă înfăptuită cu o rachetă care se ridică, sue, sue, şi acolo sus pocneşte, împrăştiind scîntei, lumină, stele.... Aşa şi în poezie, tot aşa şi în pictură. Aduni vers cu vers, strofă cu strofă, pui linie lîngă linie, ton lîngă ton, dar... până cînd?

„Interior de curte" e o admirabilă pînză care străluceşte de frăgezime şi transparenţă; e un abil pictor d. Patraşcu care ştie să redea dintrodată o imagine, cruţînd curăţenia aceia a tonurilor neretuşate.

Artachino. D. Artachino se prezintă cu cîteva peisage serioase, toate vederi din Bulgaria. Privind lucrările sale din anul acesta, mai că nu regăsim pe d. Artachino de altădată, cînd, cu o timiditate ce nu mai stă bine artiştilor formaţi ca d-sa, zugrăvea „felii de pepene" sau „crizanteme". De data asta d-sa se prezintă cu studii complecte, cu unele peisage eboşate cu destulă siguranţă şi în care se oglindeşte mult sentiment. Am gustat fără excepţiune toate pînzele d-lui Artachino. In deosebi acel *Călugăr în repaus* într'acel interior bulgăresc, de o intimitate îmbietoare pentru drumeţii obosiţi care conăcesc pe la hanuri identice cu cel din tabloul d-lui Artachino.

Aricescu. Nu m'am pasionat niciodată de pînzele acestui amator—căci e operă de amator aceia ce face d. Aricescu—care n'a înţeles niciodată senzul adevăratei arte către care d-sa nu va putea să se îndrumeze niciodată, deoarece nu are cu dînsul nici unul din mijloacele indispensabile pentru a face opera de artă. Cu un alt public, d. Aricescu şi-ar fi înmormîntat demult aspiraţiunile sale de pictor—dacă le va fi avut. Ne miră chiar cum de asemenea pînze de un aspect supărător de naiv, o tonalitate dulceagă obţinută ca de mîna unei cucoane senzibile,

oh! prea senzibile—pot sta alături de „Crist Consolator" a d-lui Vermont sau „In fața oglinzii" a d-lui Strimbu.

Alături de d. Artachino expune și un tînăr începător d. *Mihailescu*, care posedă unele însușiri ce îndreptățesc bune speranțe pentru viitorul acestui tînăr. Nu e lipsită de calități lucrarea d-sale „Studii grup", unde, într'un desen aproape corect, se înjghebează o compoziție oarecum echilibrată și cu o bună distribuție a valorilor. Ce păcat însă că asemenea calități sînt puse în serviciul unei școale nenorocite, aceia care falșifică aparența lucrurilor, nu pentrucă așa ceva poruncește simțul tău intern, ci pentru a maimuțări pe cutare maestru neamț sau nemțit. Unde va fi văzut d. Mihailescu ochii aceia nălbiți de acel fum albăstriu, care se ridică din fieștece nuanță și care împiedecă ca obiectele să aibă consistența lor reală; de unde iarăși obrazul acela trandafiriu la bătrîna aceia care stă cu mîna în poală? Sîntem siguri însă că cu vremea d. Mihailescu se va dezbăra de unele apucături nesincere pentru un talent care ia ființă și care trebue ferit de primejdia imitațiunii, tocmai pentru a se putea intitula și original.

Tot ca debutat întîlnim în dreapta d-lui Mihailescu și pe d. *Hirlescu*, care, în portretul d-lui A. I., dovedește că posedă însușirea a ceia ce numim: talent, dar un talent care nu va putea evolua, din pricina acelei lipse de orientare care încurcă orice tendință de a eși la un bun sfîrșit. Cauza e că d. Hirlescu nu se mulțumește, cum s'ar zice, „să meargă la pas, pe drumul cel bătut", ci se grăbește, crezînd că dacă va merge mai repede va ajunge mai curînd acolo unde vrea. Privind opera d-lui Hirlescu mi-am făcut convingerea că d-sa a înțeles că, pentru a te intitula pictor mare, trebue neapărat ca tot ceia ce faci să fie: *larg*, *îndrăzneț* și *original*. Asta se vede din toată acea construcție „largă" și manierată. Decît acest fel de a picta șede bine numai maeștrilor mari, cu un trecut de experiență și care, cînd pun un ton, îl pun sigur și la locul lui. Tehnica picturii are și ea o disciplină, o regulă; nu e un joc oarecare, o anarhie.

* * *

Despre ceilalți expozanți în numărul apropiat.

Spiridon Antonescu

Cronica Științifică

Căldura pămîntului și Radiul

Descoperirea Radiului și a substanțelor radioactive a zdruncinat din temelii edificiul științific clădit cu atita trudă și care părea veșnic; ea a atins principiile fundamentale ale științii, a permis să se rezolve un mare număr de probleme și a pus în discuție altele nouă. Consecințele teoriei radioactivității se resimt în domenii îndepărtate, stabilind legături între fenomene, care păreau cu totul străine unele de altele. Așa o teorie, propusă în timpurile din urmă de către *Ch. Ed. Guillaume*, caută să explice căldura interioară a pămîntului prin descompunerea radiului conținut într'însul. Se știe în adevăr, că radiul, discompunîndu-se, pune în libertate căldură; ar trebui să existe în pămînt cantități însemnate de radium, pentruca toată căldura din interiorul pămîntului să poată fi atribuită descompunerii lui. Vom trece în revistă principalele constatări făcute până acum, pentru a vedea întrucît ele sprijină ideia aceasta a lui *Guillaume*. Se înțelege că va trebui să vedem înainte de toate dacă radiul e răspîndit peste tot locul în pămînt și dacă e în cantitate așa de mare, încît să poată explica formarea căldurii interne a pămîntului. Un mare număr de fapte arată că radiul e răspîndit peste tot locul în scoarța globului. O bucată de argilă roșă, luată din fundul oceanului Atlantic dela o adîncime de 5000 m., era de 16 ori mai radioactivă decît rocele ignee, cunoscute ca radifere. După cercetările lui *Joly*, rocile din Simplon conțin radium în cantități cu mult mai mari decît rocele ignee. Radiul e deci pretutindeni răspîndit: în rocile care formează munții, ca și în fundul Oceanului. Poate acest radiu să dee prin descompunerea lui căldura constatată în pămînt, ori de cîte ori s'au făcut săpături? La această întrebare se va putea da un răspuns, numai dacă se va calcula cîtă căldură dezvoltă radiul aflător în pămînt, și se vor compara rezultatele calculului cu faptele observate. Un asemenea calcul a fost făcut întăiu de *Strutt*. Pe baza calculului lui *Strutt* a găsit *Fischer* că, în special pentru rocile din Alpi, temperatura ar trebui să crească cu 1° pentru fiecare 23 m. adîncime. E un fapt cunoscut că, cu cît ne adîncim în pămînt, temperatura se ridică; în special pentru Alpi este știut, că între greutățile cu care a avut să lupte omul la facerea diferitelor tuneluri pe sub munții aceștia, era și enorma temperatură ce domnea acolo. Către partea Nord la eșirea din tunelul Simplonului temperatura era de 56° și în părțile celelalte s'au întîlnit des 55°. Existența izvoarelor ferbinți întîlnite cu prilejul acestor săpături dovedesc că în interiorul rocilor domnește o temperatură des-

tul de ridicată. S'a constatat la muntele *Cenis* că temperatura creşte cu 1°, cînd ne scoborîm cu 43 m. în interiorul pămîntului, în *Saint-Gothard* cu 1° pentru 46 m. către mijlocul tunelului şi 1° pentru 21 m. la eşirea spre nord. Din acest punct de vedere se vede deci că calculele lui *Fischer* sînt pe deplin confirmate. Pare aşa de naturală legătura între radiu şi temperatura din lăuntrul pămîntului, încît profesorul *Joly* din *Dublin*, odată cu studiul radioactivităţii rocilor din Alpi, a emis părerea că temperaturile constatate în aceşti munţi pot fi datorite radiului. După cum se vede, *Guillaume* caută să generalizeze această ipoteză şi să explice toată căldura pămîntului prin distrugerea radiului răspîndit în scoarţa globului.

Permit oare proprietăţile cunoscute ale radiului să se susţie o asemenea ipoteză? Căldura pămîntului durează de multă vreme, pe cînd viaţa radiului e limitată. Din studiul acestui corp s'a constatat că, din o cantitate anumită de radiu, ar rămînea peste 1300 de ani numai ½ în urma distrugerii celeilalte jumătăţi, şi după 26000 ar mai rămînea din ea numai a milioana parte. Dacă tot pămîntul ar fi din radiu, el ar fi redus la 1 kgr. peste 1000 de secole. Dar vrîsta pămîntului e mai mare decît 1000 de secole. Cum se face deci că a mai rămas radium în el şi nu s'a distrus tot? De unde provine radiul din pămînt? Se vede că ipoteza lui *Guillaume* e în strînsă legătură cu chestiunea originii radiului. *Boltwood* a constatat că, din minerale de *uran*, care nu au *thorium*, se poate obţine un product radioactiv, analog radiului. Cu modul acesta se găseşte confirmată ipoteza lui *Soddy* şi *Mackenzie*, că radiul ar rezulta din distrugerea uraniului. Această distrugere de uran nu dă însă de-adreptul naştere la radium, ci unui alt product, *actinium*, care la rîndul lui trece în un corp necunoscut încă pe pămînt şi numai din acesta se formează radiul. După cercetările lui *Soddy*, *Rutherford* şi *Boltwood* pare deci lucru sigur că radiul ce să găseşte pe pămînt se datoreşte uranului, provine din distrugerea uranului. *Boltwood* a constatat mai departe că în toate mineralele de uran, proporţia între uran şi radium e constantă. Ne explicăm acum de ce mai există radium, pe pămînt, cu toate că se distruge necontenit: el se reformează necontenit din uraniu. Cercetările au arătat că numai după 600 milioane de ani o cantitate dată de uranium este distrusă pe jumătate. Această constatare arată că şi radiul va continua să existe multă vreme în scoarţa pămîntului.

Uraniul se găseşte pe pămînt în terenurile eruptive. Unele din acestea vin de la o adîncime foarte mare, unde desigur domnesc alte condiţii decît cele de pe pămînt. In adevăr corpurile din interior sînt din ce în ce mai puţin atrase spre centrul pămîntului cu cît ne apropiem de acest centru *); pe de altă parte ele trebue să fie supuse acolo

*) Mecanica dovedeşte că un corp aflat în interiorul pămîntului la distanţa *r* de centru e atras numai de materia ce se găseşte în interiorul

la presiuni enorme. *Ch. Ed. Guillaume* complectează ipoteza lui admiţind că această presiune enormă a dat naştere la cantităţi mari de uran în interiorul pămîntului. Acest uran poate ajunge mai la suprafaţă, pe toate căile, pe care un corp din interiorul pămîntului se apropie de suprafaţă: uneori, contracţiunea scoarţei apropie unele minerale de uran din interiorul pămîntului de păturile superficiale; alte ori se pot forma curente ascendente datorite atracţiilor celorlalte astre—fiindcă atracţia spre centrul pămîntului e mică, asemenea curente nu sînt imposibile—; alteori cristalizări produse în interiorul pămîntului schimbă volumele şi fac dizlocări de roci către suprafaţa erupţiei vulcanice etc. De sigur, dacă n'ar fi asemenea cauze care să aducă la suprafaţă corpurile dense din interiorul pămîntului, metalele grele ca aurul, platina, iridiul n'ar trebui să se găsească în păturile apropiate de suprafaţa pămîntului. uraniul format deci în interior, ar străbate şi el către exterior, unde ar da naştere prin dezagregare la radium. In ce priveşte condiţiunile de căldură, pămîntul ar fi supus unui echilibru, care va domni multă vreme. Prin trimetere de căldură către corpurile cereşti, pămîntul se tot răceşte; scoarţa i se tot contractează, supunînd la presiuni din ce în ce mai mari interiorul lui. In păturile adînci această stare de lucruri ar da naştere uraniului, care venind către suprafaţă sufere distrugeri şi se transformă în radium. Distrugerea mai departe a acestuia dă naştere la căldură, care înlocueşte pe cea pierdută prin radiare. Cum se vede totul e ipotetic, ba numărul ipotezelor creşte necontenit. In special ipoteza aceasta asupra originii uraniului e destul de îndrăzneaţă, căci dovezile experimentale directe par a o contrazice. Această ipoteză admite că se poate crea uraniul, o substanţă radioactivă, din roci care pot să nu fie radioactive şi aceasta prin efectul presiunii. Dar *Schuster*, *Eve* şi *Adams* au arătat că, supunînd radiul la presiuni de 3000 atmosfere, radioactivitatea lui nu sufere nici o schimbare, nici nu creşte nici nu descreşte. Dacă în acest caz presiunea enormă n'a influenţat radiul, nu-i o dovadă că ea n'ar putea influenţa alte substanţe, cum sînt corpurile din interiorul pămîntului şi aceasta cu atît mai mult cu cît presiunile ce domnesc acolo sînt enorme faţă cu presiunea de 3000 de atm. produsă de om. Din alte domenii avem dovada, că presiunile exercitează o influenţă considerabilă asupra stării corpurilor şi deci n'ar fi de mirare ca ipoteza asupra originii uraniului să conţie în ea mult adevăr.

Dr. P. Bogdan

unei sfere de rază *r*. Această atracţie se calculează, închipuindu-ne toată materia din sfera de raza *r* concentrată în centrul pămîntului, şi aplicînd legea lui *Newton*: atracţia e proporţională masei care atrage şi invers proporţională cu patratul distanţii. Pentru cazul unui corp de 1 gr., aflat la distanţa *r* de centrul pămîntului, masa atrăgătoare e materia cuprinsă în sfera de raza *r*; volumul sferei e $4{,}18\ r^3$ şi masa materială cuprinsă în ea e $4{,}18\ r^3\ d$, dacă *d* reprezintă densitatea pămîntului. Forţa atractivă e $\frac{4{,}18\ r^3\ d}{r^2} = 4{,}18\ r\ d$, ea scade deci cu *r*.

Cronica Medicală

Citeva cuvinte asupra creşterii, dezvoltării şi involuţiunii organismului la animalele superioare şi în special la om.

Printre multiplele şi importantele fenomene ce se prezintă observaţiunii biologiştilor, puţine au darul de a deştepta un interes aşa de viu ca acelea ale edificării, dezvoltării, modelării şi involuţiunii organismului.

Puţine spectacole sînt aşa de grandioase ca acela al vieţii care construeşte mărindu-şi astfel propriul său domeniu, iar studiul bătrîneţii nu are un interes mai puţin însemnat.

Importanţa acestui studiu e datorit faptului că bătrîneţa, cu lungul ei lanţ de mizerii, e soarta comună a fiinţilor vieţuitoare, care au putut rezista până la această fază. Studiul acestei stări, ca şi acela al boalelor, reprezintă o manifestare a dorinţii de conservare a existenţei şi a sănătăţii atît de adînc înrădăcinată în om.

Voi încerca în acest articol să schiţez, în linii generale şi în limitele cunoştinţelor actuale, mijloacele pe care natura le pune în acţiune în procesul creşterii şi modelării organismelor, spunînd în urmă citeva cuvinte asupra mecanismului bătrîneţii.

Amintesc mai întâi că oul fecundat se poate considera ca punctul de plecare al dezvoltării organismelor ce le avem aci în vedere. Inceputul lor se găseşte în definitiv într'o celulă rezultată din contopirea altor două şi expulzarea unor părţi ce ar fi fost de prisos sau ar fi împiedecat chiar dezvoltarea normală.

In constituţiunea fizico-chimică a oului, prea puţin cunoscută de altfel, trebue căutat substratul eredităţii. Cînd condiţiunile sînt favorabile, oul ajunge prin dezvoltarea sa treptată la un organism mai mult sau mai puţin asemănător cu acela al părinţilor. In el rezidă un mecanism, în virtutea căruia anumite substanţe din mediul intern al mamei sînt atrase şi elaborate, edificînd noul organism cu diferitele tipuri de celule, ţesuturi, organe etc.

S'a zis—şi faptul mi se pare sigur—că fiecare organism se naşte cu un coeficient de vitalitate şi de evoluţie ulterioară. Ar fi însă inexact dacă s'ar induce de aci că, organismul odată născut, fiecare ţesut sau organ evoluează în urmă numai pe contul lui propriu şi independent de celelalte organe sau ţesuturi din organism, în virtutea impulsului primit dela părinţii săi şi care se găseşte în stare latentă în ou.

Studiile din ultimele decenii au arătat că fenomenele sînt mai complicate şi în acelaş timp au început să ne dezvălue mijloacele întrebuinţate de natură în dezvoltarea, în creşterea organismelor, dîndu-ne chiar într'o anumită măsură posibilitatea să ajutăm această dezvoltare cînd e împiedecată, şi să modelăm întru cîtva pasta organismului cînd aceasta evoluează într'un mod anormal.

Creşterea la om, ca şi la animalele superioare, se face prin intermediul unei porţiuni cartilaginoase situată între corpul şi extremitatea oaselor lungi şi care, printr'o înmulţire a celulelor sale şi printr'un proces în amănuntele căruia nu e locul să intrăm, produce la ambele sale capete o nouă zonă osoasă, pe cită vreme partea mijlocie continuă a persista în stare cartilaginoasă. Celulele sale se multiplică din nou, formînd în urmă o altă zonă osoasă, şi aşa mai departe. Cînd şi această porţiune mijlocie se osifică, creşterea se opreşte, ceia ce se întîmplă în starea normală la o anumită vrîstă.

Dar această evoluţiune nu se face numai pe sama cartilagiului, precum s'ar putea crede, ci ea e strict condiţionată de integritatea unor alte organe, precum vom vedea.

In regiunea anterioară a gîtului, sub cartilagele laringelui, se află o glandă numită tiroidă, a cării greutate la omul adult e cam de 25—30 grame.

Dacă această glandă se atrofiază sau se extirpă—precum se făcea altă dată pentru guşă, care nu e decît o dezvoltare exagerată şi patologică a acestui organ—la un copil spre exemplu în vrîstă de 2 sau 3 ani, creşterea încetează şi talia rămîne indefinit ceia ce era în momentul operaţiunii sau atrofiei organului.

Osificarea la cele 2 capete ale cartilagiului nu mai are loc. Cartilagiul persistă, dar vitalitatea lui e scăzută în mod foarte însemnat, înmulţirea celulelor sale şi tot mecanismul formaţiunii osoase se opreşte.

Iată deci creşterea strîns legată de activitatea unei glande.

Ceia ce e încă mai interesant e faptul că administrînd pe cale bucală la un asemenea copil şi mai mult timp a unei anumite cantităţi din glanda respectivă a unor animale (ca miei, viţei etc.), şi nu numai proaspătă dar chiar uscată, pulverizată, creşterea îşi reia mersul normal în timpul cît acest tratament e continuat.

S'a putut chiar extrage, din această glandă, o substanţă chimică destul de bine definită, o combinaţiune albuminoidă a iodului—care are proprietăţi asemănătoare cu acelea ale glandei normale şi funcţionînd în locul ei sau administrată pe cale digestivă precum am văzut.

Putem conchide că acesta e principiul, sau, mai exact, unul din principii activi, ai acestui organ.

Şi cu chipul acesta am ajuns să cunoaştem o substanţă chimică definită, al cărui rol în creştere şi în dezvoltarea generală a organismului e considerabil. Aci nu mai e vorba de o misterioasă materie vieţuitoare, ci de o substanţă chimică definită ce poate sta luni de zile în borcanul unei farmacii şi care totuşi, introdusă după atita timp într'un organism, exercită asupra acestuia o acţiune vitalizantă din cele mai însemnate.

Celulele cartilagiului de care am vorbit es din amorţeală, capătă o nouă viaţă, puterea lor de asimilare creşte, incep a se înmulţi, mecanismul formaţiunii osoase e pus în mişcare şi creşterea reîncepe pentru

a continua în mod normal atita timp cît procurăm organismului această substanţă.

Am zis mai sus că aceasta are un rol considerabil, nu numai în creştere, ci şi în dezvoltarea generală a organismului. Astfel cînd glanda lipseşte, evoluţia întreagă a acestuia se opreşte. Din punctul de vedere intelectual aceşti copii rămîn nişte idioţi sau au o stare intelectuală înapoiată, cînd funcţiunea glandei, deşi mult redusă, nu e cu totul pierdută.

Pubertatea nu apare la aceşti copii, care, oricare ar fi numărul anilor (20—30 etc.), rămîn totuşi în această stare.

De altfel, într'o formă atenuată a insuficienţii funcţiunii tiroidiene, avem ceia ce s'a numit *infantilismul*, în care, fără ca să existe turburări profunde ale inteligenţii, nici o stare bolnavă evidentă a viscerelor, indivizii, în vrîstă spre exemplu de 20—30, ani păstrează aspectul fizic şi starea mentală a unui copil spre exemplu de 10—12 ani.

Dar glanda tiroidă nu e singura care să influenţeze creşterea şi evoluţia generală a organismului. Alte organe intervin de asemenea în aceste procese interesante.

Influenţa glandelor sexuale spre exemplu e bine cunoscută.

Astfel castraţia la om sau la animale, înainte de terminarea osificaţiei, aduce cu sine o persistenţă prelungită a cartilagiului de conjugaţie, a cărui vitalitate e de astă dată exagerată sau cel puţin prelungită, aşa încît creşterea se continuă peste durata normală a ei. De aceia castraţii au talia superioară celei mijlocii. Membrele lor au o lungime exagerată etc. E o formă specială de *gigantism*.

Dar în acelaş timp, în aceste condiţiuni pubertatea nu apare, caracterele sexuale ale sexului nu se diferenţiază, muşchii rămîn moi la bărbat, corpul fără peri, barba, musteţile lipsesc, vocea nu se îngroaşă, iar la femee nu găsim rotunjirea formelor, dezvoltarea mamelelor etc. Din acest punct de vedere castraţii, care în privinţa creşterii sînt nişte giganţi, rămîn totuşi nişte copii sau mai exact nişte infantili.

Anumite organe ce dispar la omul adult, cum e timusul, continuă a persista la castraţi. E un caracter mai mult din acelea ce aparţin copilăriei.

Deci apariţia caracterelor sexuale masculine sau femenine sînt produsul activităţii glandelor sexuale respective.

Şi această activitate e în mare parte cel puţin tot de ordine chimică, secretorie.

Deşi proba terapeutică n'a fost dată aci în mod complect până acum, s'a văzut totuşi creşterea exagerată oprindu-se sub influenţa tratamentului cu preparate din testicule sau ovare şi menstruaţia care încetează la femeile castrate reapărînd sub influenţa tratamentului cu ovare.

Avem din acest punct de vedere şi fapte opuse, care pun în evidenţă în mod indiscutabil rolul glandelor sexuale în apariţia pubertăţii. Astfel un autor italian, Sacchi, a publicat cazul unui copil ce a prezentat o ipertrofie patologică şi de natură parazitară a unui testicul. Ori, la 9 ani copilul acesta avea talia de 1 metru şi 43 centimetri (ce corespunde vrîstei de 13—14 ani), musculatura era puternică, vocea groasă, corpul acoperit de peri, o barbă şi musteţi îi apăruseră, în fine acest adult precoce manifesta înclinaţiuni sexuale. Se ridică acestui bolnav testiculul atins de tumora parazitară (coccidioză), şi evoluţiunea aceasta prematură încetează, ba chiar o bună parte din fenomenele apărute regresează. Astfel perii corpului cad, starea psihică se modifică şi bolnavul redevine iar un copil din acest punct de vedere.

In alte cazuri pubertatea precoce apare în urma unei afecţiuni intracraniene, şi în aceste cazuri trebue să ne gîndim la intrarea în acţiune a unei alte glande—ipofisa—situată în interiorul craniului şi aceasta cu atît mai mult cu cît s'au văzut unele cazuri de întîrziere a pubertăţii sau de nedezvoltare complectă, cu alte cuvinte de infantilism, legate de o alteraţiune a acestei glande, şi că în alte cazuri în care aceiaşi glandă e bolnavă, putem întîlni o creştere exagerată în lungime—gigantismul—sau, cînd aceasta nu mai e posibilă, o îngroşare însemnată a extremităţilor, mai cu samă pe contul oaselor acestor regiuni—*acromegalia*.

Alte glande situate în abdomen deasupra rinichilor, şi numite din această cauză capsule suprarenale, intervin de asemenea în dezvoltarea generală a organismului, şi s'au observat cazuri de oprire în dezvoltare—infantilism—sau de dezvoltare precoce legate de unele alteraţiuni ale acestor organe.

Bogăţia mai mult sau mai puţin abondentă a ţesutului grăsos e de asemenea strîns condiţionată de funcţionarea regulată a acestor diferite glande, zise cu secreţiune internă, pentrucă produsul elaborat de ele nu se varsă în afară sau într'o anumită cavitate ca acela al altor glande—cele salivare spre exemplu, zise cu secreţiune externă—ci se absoarbe în sînge influenţînd, precum am văzut, vitalitatea întregului organism.

Glandele cu secreţiune externă pot de altfel să aibă şi o secreţiune internă şi aceasta pare chiar regula.

Dacă însă secreţiunile interne au un rol aşa de însemnat în creştere, pubertate, în modelarea organismului, e natural să ne gîndim că alteraţiunile lor nu trebue să fie străine involuţiunii organismului, cu alte cuvinte că bătrineţa poate recunoaşte drept cauze imediate modificări în funcţiunile unora din aceste glande.

De fapt această opiniune a fost susţinută de mai mulţi autori şi s'au notat modificări ale acestor glande la bătrîni, iar unele din caracterele acestora amintesc turburările ce apar în alteraţiunile glandelor de care am vorbit.

Aceasta nu înseamnă că şi alţi factori nu pot să intervină în producerea bătrîneţei, nici nu prejudecă nimic asupra mecanismului ei intern, spre exemplu a posibilităţii unei ruperi de echilibru între elementele nobile ale organelor şi alte elemente—aşa zişii macrofagi—conform teoriei lui Metschnikoff, ale cărui idei au fost expuse de colegul şi amicul meu Dr. Slătineanu într'un precedent număr al revistei.

Dr. C. Parhon

Cronica Externă

Situaţia în Franţa

Au trecut mai bine de doi ani, decînd Ministerul Clémenceau conduce destinele Franţei. Astă iarnă s'a putut observa oarecare enervare a majorităţii, împotriva lui. S'au dat chiar mai multe asalturi pentru a-l răsturna, dar ele au fost respinse, şi astăzi, în ajunul alegerilor municipale, el se înfăţişează ţării mai puternic decît oricînd.

Cărui fapt se datoreşte această situaţie atît de bună? Reformelor cu care Ministerul Clémenceau a înzestrat democraţia franceză? Desigur că nu. Ministerul Clémenceau la constituirea lui s'a înfăţişat cu un bogat program de reforme, printre care cele mai însemnate erau: reforma administrativă, impozitul pe venit, asigurarea lucrătorilor, reforma consiliilor de războiu, răscumpărarea căilor ferate, naţionalizarea minelor şi separaţiunea bisericilor de stat. Unele, ca separaţiunea bisericii de stat, a fost moştenită de d. Clémenceau, aşa că el a trebuit, mai ales sub presiunea evenimentelor, s'o realizeze. Ce e drept, a realizat-o cu foarte mult tact şi cu o mare pricepere, ajutat fiind, de d. Briand. Dar însfîrşit n-a avut meritul de a fi fost iniţiatorul, ci numai unul din continuatorii ei abili. Altele, ca reforma administrativă, au fost pur şi simplu înmormîntată în cartoanele ministerului de interne; iar altele, ca impozitul pe venit, ca răscumpărarea căilor ferate şi ca asigurarea lucrătorilor, întîrzie prin secţiile Camerii sau ale Senatului, fără să reuşească a se transforma în legi. Atunci care să fie cauza menţinerii la putere a guvernului Clémenceau? Dacă n'a avut succese înăuntru, să fie oare izbînzile lui din afară, care i-au dat autoritatea de care el se bucură astăzi? Nici măcar atîta. De doi ani decînd d. Pichon conduce politica externă a republicii franceze, situaţia Franţei, în lume, a rămas aceiaşi. Alianţele şi amiciţiile ei nu s'au schimbat şi nici nu s'au înmulţit. Dacă pe ici pe colo, cu unele puteri, legăturile de intimitate au slăbit puţin, cu altele s'au restrîns. Dar, în schimb, Franţa a avut să lupte în Maroc cu greutăţile din zi în zi crescînde ale unei situaţiuni foarte delicate, care i-a pricinuit până acum pierderea multor vieţi şi numeroase sacrificii băneşti. Prin urmare nici de aci ministerul d-lui Clémenceau nu a putut să împrumute puterea pe care o are.

Cauzele trebuesc căutate în afară de guvern. Ele se găsesc, pe deoparte, în atitudinea majorităţii parlamentare şi pe de altă parte în starea de spirit a opiniei publice franceze.

In precedentul parlament, la sfîrşitul legislaturii, în urma politicii d-lui Combes, majoritatea ajunsese să fie condusă de extrema stîngă. D. Jaurès era arbitrul suprem al parlamentului. D. Clémenceau n-a înţeles însă să ocîrmuiască în aceste condiţiuni şi încă din primele zile ei a rupt legăturile cu socialiştii. Cea dintâiu luptă pe care a dat-o în Cameră a fost faimosul său duel oratoric cu d. Jaurès, în care el a tras o linie de despărţire foarte lămurită între partidele din stînga şi între fracţiunile socialiste. Această atitudine n-a putut împedeca pe socialişti ca, în toate reformele cu caracter înnaintat, să voteze alături cu d. Clémenceau, dar ea a avut darul de a-i asigura sprijinul progresiştilor de câteori d. Clémenceau a voit să ferească politica lui de unele exagerări sau să-i imprime un caracter mai moderat. Şi astfel d. Clémenceau a găsit formula unui echilibru parlamentar foarte preţios mai cu samă într-o ţară care a cunoscut prea mult vicesitudinile variaţiunilor parlamentare. Nu e vorbă, mulţi radicali învinuesc pe d. Clémenceau pentru aceasta. Ei susţin că sprijinul progresiştilor a compromis adevăratele interese ale democraţiei, că a introdus în politica guvernului o notă reacţionară, pe cînd tocmai datoria d-lui Clémenceau era să ferească cauza democraţiei de orice amestec, de orice apropiere cu reacţionarismul. D. Combes la Senat şi d. Camille Pelletan la Cameră sînt în fruntea acestui curent de nemulţumiri, care a provocat astă iarnă mai multe displăceri d-lui Clémenceau şi colegilor săi din minister, dară care nu le au putut zdruncina situaţia lor, fiindcă d. Clémenceau putea să spue oricînd Camerei şi Senatului, precum a şi spus'o în ultimul său răspuns către d. Jaurès, că desfide să i se arăte o lege care să nu fi fost insufleţită de cel mai sincer şi de cel mai curat democratism, şi că în definitiv nici el nici nimeni altul nu poate împedeca pe progresişti ca, între două formule democratice, una mai puţin înaintată a lui, şi alta mai înaintată a socialiştilor, ei să prefere pe a lui. Acest lucru, nu e numai firesc, el este chiar de dorit, în situaţia actuală a Franţei, fiindcă sileşte pe progresiştii, care au avut privirile lor atîta vreme întoarse spre dreapta, să se apropie iarăşi de stînga, şi să se convertească astfel, încetul cu încetul, la o politică, pe care până eri o combăteau cu înverşunare. In sfîrşit majoritatea înţelege prea bine, că, precum d. Clémenceau o spunea tot în ultimul său discurs, situaţia parlamentară e astfel încît numai trei feluri de guverne sînt azi posibile în Franţa: sau un guvern care ar urma identic politica d-lui Clémenceau, şi atunci, de ce să-l răstorni, căci nimeni nu poate reprezenta mai bine o stare politică decît el; sau un guvern, mai puţin înaintat decît al d-lui Clémenceau, ori Camera aceasta e prea democratică, pentru a dori vreodată un guvern, care ar căuta să reintoarcă Franţa de pe calea radicalismului; sau un guvern mai înaintat, un guvern „de bons garçons", cum l'a numit d. Clémenceau cu atîta

spirit, al cărui şef nominal ar fi un d. Combes sau Pelletan, dar al cărui conducător efectiv ar fi iarăşi d. Jaurès. Ori de un asemenea guvern parlamentul se teme, fiindcă ştie că Franţa nu-l vrea, şi că n'ar putea decît, prin mişcarea de reacţiune ce ar provoca de pretutindeni, să întirzie realizarea adevăratului ideal democratic.

Dacă din cauza situaţiunii de azi, majoritatea sprijină guvernul Clémenceau ca fiind singurul ce poate conduce republica franceză, acest guvern este sprijinit şi mai puternic încă de către opinia publică. După sforţările mari, vin întotdeauna epocile de stagnaţiune; după avinturile prea îndrăzneţe, e firesc să urmeze oarecare şovăeli şi oarecare sfială. Aceasta se întîmplă în momentul de faţă şi cu mentalitatea franceză. După politica înaintată şi reformele îndrăzneţe săvîrşite de Franceji dela ministerul Waldeck Rousseau încoace, trebuia să vie o fază de lîncezeală, care singură ar fi putut să explice îndeajuns tendinţa Franţei de a reintra într'o epocă de activitate mai restrînsă şi mai adevărată. Dar s'a întîmplat ceva care a mărit încă această firească tendinţă. Politica înaintată a luat în Franţa, în domeniul economic şi în cel politic, două forme noi, necunoscute în trecut, două forme care depăşeau chiar limitele socialismului clasic: sindicalismul şi antimilitarismul.

Sindicalismul, reprezintînd cea mai puternică tentativă de organizare a maselor lucrătorilor cunoscută până azi, a rupt cadrul restrîns al organizaţiunii socialiste de partid şi s'a ridicat ca o forţă adeseaori protivnică socialismului şi în orice caz ca o forţă mai periculoasă decît socializmul pentru organizarea socială modernă, fiindcă este de o aplicaţiune imediată. Iar antimilitarismul este o formulă extremă a internaţionalismului, deasemenea mai îngrijitoare decît dînsul, fiindcă e mai concretă, şi fiindcă seduce masele făgăduindu-le dezlegarea de o datorie grea, datoria serviciului militar.

Aceste două teorii extreme au speriat chiar spiritele înaintate, care s'au temut ca nu cumva urmîndu-le să nu alunece într'o lume cu totul străină, de aceia pe care o făuriseră în visurile lor. Socialiştii însă în parte, dacă nu în întregime, au alunecat pe acest povîrniş, au împărtăşit şi sindicalismul şi antimilitarismul, şi au perdut astfel încrederea opiniei publice, care, cuprinsă de oarecare spaimă, a alergat în jurul d-lui Clémenceau, care ştiuse dela început să combată cu înverşunare aceste teorii.

Aşa fiind, ce mai putea să zdruncine situaţia ministerului Clémenceau şi să legitimeze înlocuirea sa printr'o altă combinaţiune radicală? Numai două lucruri, şi anume: întăi, ca d. Clémenceau să nu fi ştiut să pătrundă cu destul tact linia de purtare ce şi-a tras'o în parlament, şi să nu se fi priceput a evolua printre greutăţile, ce la un moment dat diferitele grupuri parlamentare ar fi putut să i le provoace, şi al doilea ca el să nu fi ştiut să solidarizeze în destul ministerul său, cu lupta împotriva formelor celor mai exagerate ale politicii democratice de azi.

Aceste daruri însă nu îi lipseau d-lui Clémenceau, din potrivă el

le stăpînea într'o măsură, în care nici un alt om politic din Franţa nu le stăpînea. Nimănui nu îi era mai uşor decît d-lui Clémenceau să păstreze linia de purtare ce şi-a tras-o în parlament, fiindcă el a fost toată viaţa lui pe linia de despărţire dintre radicalism şi socialism. El a fost în totdeauna democratul cel mai înaintat, şi în totdeauna vrăjmaşul cel mai hotărît al socialismului. Pentru oameni politici, ca d. Combes de pildă, care au plecat dela clericalism şi au evoluat spre ideile înaintate, e greu să nu treacă peste această linie de despărţire. In focul entusiasmului, li se întîmplă adesea să calce pragul socialismului. Este de asemenea greu pentru oamenii care au fost în totdeauna democraţi, dar care n'au fost niciodată prea înaintaţi, ca pentru d. Poincaré de pildă, ca reacţionarismul să nu exercite cîteodată asupra spiritului lor seducţiuni neaşteptate. Cu d. Clémenceau, care a stat pe loc toată viaţa lui, asemeni fluctuaţiuni înainte sau înapoi nu sînt însă posibile. Afară de aceasta nu trebue uitat că d. Clémenceau nu este numai un politician, el este şi un teoretician politic. Multă vreme el n'a fost chiar decît un teoretician, şi atît de mult un teoretician, încît, în ziua în care i s'a încredinţat conducerea unui minister, aproape toată lumea se îndoia că va putea fi un om de guvernămînt, şi a fost desigur pentru toţi o surprindere de a constata că în d. Clémenceau omul de guvernămînt e tot atît de distins pe cît teoreticianul era de strălucit. Bine-înţeles că fiind un teoretician, nimeni nu putea mai bine decît el lămuri opiniei publice care sînt marginile până la care democraţia nesocialistă înţelege să se întindă, sau să explice cauzele doctrinare ale slăbiciunii socialiştilor. In acest rol un om cu cunoştinţi mai puţin întinse nu ar fi putut să se menţie cu uşurinţa cu care d. Clémenceau se menţine într'o situaţie care, orice s'ar zice, este prin însăşi natura ei o situaţie foarte delicată. Tot astfel, pentru a evolua cu succes printre toate grupurile din majoritate şi din afară de majoritate şi a înlătura loviturile lor, se cereau trei calităţi: o mare autoritate politică, o mare experienţă parlamentară şi un mare talent oratoric.

O mare autoritate—afară de d. Brisson—nici un alt republican nu avea, dela moartea lui Waldeck Rousseau, autoritatea d-lui Clémenceau. D. Clémenceau e unul din cei mai vechi, şi din cei mai statornici republicani, e unul din puţinii republicani astăzi în viaţă, care au contribuit la întronarea regimului republican în Franţa şi la organizarea lui.

O mare experienţă parlamentară.—Dacă în privinţa autorităţii d. Brisson se mai putea măsura cu d. Clémenceau şi poate îl întrecea în privinţa experienţei parlamentare, nimeni desigur nu i se poate asămui. El nu are numai o viaţă parlamentară de mai multe decenii, dar el e şi vestitul răsturnător de ministere, singurul om din vremurile moderne care prin puterea cuvîntului a răsturnat guvernele unui mare popor, de cîte ori i-a plăcut.

Un mare talent oratoric. Cine nu ştie cu ce dar admirabil de vorbă natura a în zestrat pe d. Clémenceau, şi cine îndoindu-se nu ar fi găsit în discursurile ce le a rostit, de cînd e preşedinte al consiliului de miniştri, dovada neîndoelnică a acestui talent fără seamăn.

Iar ca să se solidarizeze cu lupta in potriva antimilitarismului şi antisindicalismului, iarăşi nimeni nu era mai indicat decît d. Clémenceau. In lupta in potriva sindicalismului, nimeni nu putea mai bine decît d. Clémenceau să fie la largul său, pentru a scoate la iveală greşelile socialismului, şi a pune pe socialişti în contradicţie cu ei însăşi. Lupta în potriva militarismului se descompunea în lupta în potriva concepţiei şi în proslăvirea ideii de patrie. Pentru a combate concepţia, teoreticianul Clémenceau trebuia să fie neîntrecut prin cunoştinţile sale. Pentru proslăvirea ideii de patrie, oratorul Clémenceau trebuia să fie strălucit. Şi de fapt el a şi găsit în vasta sa cultură, în cutele variate ale nemărginitului său talent, tot ce trebuia şi teoreticianului şi oratorului.

Totuşi poate că situaţia ministerului Clémenceau ar fi fost mai puţin bună, dacă d. Clémenceau n'ar fi ştiut să prindă o altă caracteristică a evoluţiunii prin care Franţa trece. Franţa a ajuns în faza evoluţiunii sale, în care a rupt ultimele legături cu trecutul, şi în care s'a avîntat pe deplin pe marea necunoscută încă a democraţiei moderne. Ce va fi această democraţie, cum se va cristaliza noianul de idei ce o frămîntă, în forma căror organizaţiuni sociale se va întrupa, nu se poate şti. Timpul singur va desăvîrşi această operă. Mulţi, lipsiţi de simţul realităţii, aşteaptă dela fapta omului îndeplinirea visurilor ce îi călăuzesc şi n'au înţelepciunea se înţeleagă, că vremea singură poate clădi ceia ce mintea lor abea întrezăreşte. D. Clémenceau din scepticism are mai mare încredere în acţiunea lentă a timpului decît în puterile lui, şi preferă să lase vremii să săvîrşască cu tărie ceia ce slabele sale mîni n'ar putea ridica decît vremelnic.

Masele, care percep transformările sociale mai mult decît le pricep, care au intuiţia lor nelămurită dar sigură, simt că d. Clémenceau are dreptate şi sînt atrase fără să vree către scepticismul său, fiindcă recunosc intr'nsul începutul adevăratei înţelepciuni.

Azi democraţia franceză se poate statornici mai puţin prin acte precise de guvernămînt decît prin mentalitatea cu care se rezolvă incidentele zilnice şi prin pătrunderea cu care se ştie să se extragă din diversitatea manifestaţiunilor de organizare democratică, principiile fundamentale ale lumii de mine. Orice politică de precipitare sau de neastîmpăr, ar fi o politică care ar întîrzia izbînda marei organizaţiuni democratice, şi care ar fi osîndită peirii, ca tot ce izvorăşte din credinţa omului în atotputernicia lui.

I. G. Duca

Cronica Veselă

FĂRÎMĂTURI

Epitalam

> Cu o deosebită solemnitate s'a săvîrşit la „Vatra Luminoasă" căsătoria unui bărbat şi a unei femei internaţi în acest azil de orbi.
>
> *Ziarele*

Doi orbi s'au cununat
La „Vatra Luminoasă".
Nevasta e frumoasă?
Frumos al ei bărbat?

Sînt bruni ca negrul corb?
Sînt blonzi cum este luna?
Nu vreau să ştiu!... Ştiu una:
Ş'Amorul e tot orb!

Miha-Tache Drago-maiorescu

Toţi, în critica romînă,
Chendi chiar, scriu cu o mînă,
Numai Mişu scriitorul
Parcă scrie cu piciorul!

In umbra stranei

Pe cînd un popă din scriptură
Cîntă cucernic, dar pe nas,
In umbra stranei, gură 'n gură,
Doi tinerei stau la taifas.

Dar sfînta slujbă-i pe sfîrşite....
—„Cînd, unde ne mai intilnim?"
Intreabă el. Ea, pe şoptite,
Cu glas suav de heruvim:

—„La douăspre'ce evanghelii!"
. . . .
. . . .
....Ş'aşa firesc e tonul său,
Incit guriţa demoazelii
Parc' ar fi spus: „La Herăstrău!"

Nenoroc

Nu! Nu e chip să mă găsească!
De şease zile 's căutat
De un postaş c'un mic mandat
Trimes de „Viaţa Romînească".

Cînd stau acasă, amploiatul
Zelos mă caută 'n oraş;
Pe străzi eu caut pe postaş,
Cînd vine-acasă cu mandatul.

Şi am de bani nevoe mare,
Dar n'am noroc.... O, sînt convins
Că intr'o clipă m'ar fi prins
Cu un mandat.... de arestare!

O crimă din dragoste

Imi pare c'am ucis o ființă vie,
Cînd zmuls-am floarea ce mi-ai spus să-ţi rup....
Parfumu-i, suflet ce-a zburat din trup,
Ca o mustrare-amară mă sfîşie.

Văd parcă din al fluturilor grup
Că se desprinde unul... soţ să-i fie?....
Şi, ca să uite neagra-i văduvie,
Bea la mirezme păn' se 'mbată Krupp.

Şi fug!... Şi 'n urma mea un roiu d'albine
Vor àcele să 'nfigă 'n ucigaş!....
Vor să-l linşeze!...
Dragă, pentru tine

Comis-am groaznica nelegiuire.
Ia floarea ş'o sărută drăgălaş:
Va renviea!—şi scap de ispăşire.

Tarascon

CALEIDOSCOP

„Americanism literar".—Controversă.—„Prin viscolele Bucegilor".—Vremea premiilor.

25 Martie

Eu sînt Americanul literar
Şi 's inzestrat cu 32 dinţi...
Aşa-i, stimate domn S. Mehedinţi:
Tot omul cu modestul lui salar!

Talentul meu e 'ntocmai ca un bar:
Pui banul ici, şi versul a picat...
Sînt, prin urmare, un automat
Ca orice dascăl universitar!

Cum, pentru bani, la ceasul anumit
Se duce bietul om să-şi ţină cursul:
Eu, pentru bani, imi joc la poartă ursul...
Atita tot—şi cred că sîntem chit.

* * *

30 Martie

D-lui M. Dragomirescu şi altor cugetători iluştri contemporani şi viitori.

Garafa este plină
Şi fila ne 'ncepută...
Au care e de vină?

E o 'nrudire mută
Intre pahar şi vers?
Ce au, de se 'mprumută?

E vre-un raport invers?
Cum poate să se 'ntimple
Atare controvers?

Cu mînile la tîmple
Stau ca un alt Esop:
Cînd fila mi se imple,

De ce, cu orice trop,
Garafa se deşartă
Şi scade strop cu strop?...

O, artă pentru artă!...

* * *

7 Aprilie

> In zilele de 24 Martie, patru excursionişti, şi cu d. Becescu Gh. Silvan cinci, „şi-au luat inimile 'n dinţi"—după cum spune „Adevărul" dela 7 Aprilie c.—„şi-au dispărut în Valea Cerbului, spre *Omul*" etc. etc. etc.

Cu inimele 'n dinţi porniră
Cinci Tartarini dela Ploeşti—
O, muză, vino şi mă 'nspiră,
C'aşa subiect nu mai găseşti.

Cu sky-uri, blănuri, scări şi funii,
Cu tîrnăcoape, alpenstockuri,
Cei cinci porniră ca nebunii
Să urce falnicele blocuri.

Pe vremea ast' aşa ursuză
Să-i însoţească prin zăpezi,
Nu s'a găsit o călăuză—
Dar ei sînt curajoşi, ce crezi!

Porniră dar, avînd în frunte
Pe marele turist Silvan
Ce însuşi el e cît un munte...
Ce zic, un munte!—un Caraiman!

Cercau troenii să-l îngroape,
Dar el c'un gest îi da 'ntr'o parte,
Şi cînd vedea un steiu aproape
Că năvălea,—el, de departe

Sufla cu focul său cel sacru
Şi-atuncea steiul de zăpadă,
Schimbat în rîu de lapte acru,
Curgea la vale în cascadă...

Urcau din nou, săpînd tuneluri,
Surpau la brazi să facă punţi
Şi-aveau năstruşnice dueluri
Cu urşi mai mari şi... mai mărunţi.

Scrutau terenul pe 'ndelete,
Natura solului şi clima—
Şi-umplură cîteva carnete
Cu constatări de toată stima.

Gustau în treacăt mineraluri
Şi ciocăneau conglomerate,
Şi pe supt albele portaluri
Ieşeau din peşteri dărîmate.

Îi prefăcea în statui gerul,
Oricît de gros li-era costumul—
Pîn' se 'ndura la urmă cerul
Şi soarele le da iar drumul...

Dar iată-i sus, pe culme 'n fine,
Stăpîni acuma peste blocuri,
Măreţi, cu feţele senine,
Cum stau proptiţi în alpenstockuri!

Şi cum pe piscurile ninse
Nu mai puteai acum să vezi,
Al bandei fotograf aprinse
Cinci chilograme de magnez.

Stau neclintiţi în faţa plăcii
Cei cinci eroi şi marii munţi
Şi tot imperiul vast al păcii
Şi urşii mari şi mai mărunţi.

Stăpîni apoi pe nemurire
Se gratulează călduros—
Silvan atuncea c'o zîmbire,
Nainte de-a porni în jos:

„La anul, Omule, revanşă!"
Şi 'n urmă banda, cît clipeşti,
A înhămat o avalanşă
Şi s'a trezit... iar la Ploeşti!

* * *

8 Aprilie

Fumez mereu şi-am insomnie...
Odaia-i împînzită 'n fum...
E vremea premiilor—vai mie!
Gîndesc la bietul meu volum...

Iar luna care mă priveşte,
La vremea asta 'n orice an,
Nu ştiu de ce îmi aminteşte
Un craniu de-academician...

A. Mirea

Viața Romînească în Bucovina

Catedra de istorie romînă la universitatea din Cernăuț

O față a mult discutatei chestiuni naționale din Austria, care amenință ca sabia lui Damocles capul ministeriilor este şi *chestiunea universitară*. In Austria—fără Ungaria—există 8 universisăți, dintre care 7 complecte cu cîte 4 facultăți şi una necomplectă fără facultatea de medicină. Numărul studenților e 20000, dintre care cei mai mulți şi anume 7700 sînt la Viena şi cei mai puțini sînt la Cernăuț, unde lipseşte facultatea de medicină. Din cele 8 universități din Austria 5 sînt nemțeşti şi anume la Viena, Praga, Graz, Innsbruck, Cernăuț, una e cehă la Praga şi două polone la Krakau şi Lemberg.

De mulți ani cer deja Cehii o a doua universitate şi anume în Moravia, şi, ceia ce provoacă împotrivirea cea mai mare a Nemților şi îngreuiază soluțiunea, e că Cehii pretind ca universitatea să fie în Brünn, capitala Moraviei, oraş cu caracter nemțesc. O cerere tot atît de veche pe terenul acesta este şi cererea Italienilor, care cer crearea unei universități italiene în Triest. Guvernul pare a fi aplicat ca să împlinească Italienilor această dorință, dar nu la Triest, ci în Viena. Slovenii cer o facultate de drept la Laibach; iar Rutenii, care sînt în Galiția cel puțin tot atît de numeroşi ca Polonii, cer o universitate ruteană în Lemberg, iară până la crearea acesteia mai multe catedre cu limba de propunere ruteană. Cu agitările în jurul chestiunii acesteia stă în legătură şi ultimul omor politic, care a produs atîta sensație, fiind primul de felul acesta în Austria, şi arătînd în ce stare disperată au fost aduşi Rutenii prin domnia neomenoasă a Polonilor. Guvernul central a căutat de multe ori să mulțămească pe Ruteni la universitatea din Cernăuț, fiind dispus a le acorda aici cît de multe favoruri, ceia ce ar fi fost egal cu nimicirea Romînilor pe terenul cultural. Pentru fericirea noastră, Rutenii n'au primit până acuma. Ca ultimii în şirul popoarelor austriace care cer concesiuni naționale în învățămîntul superior se prezintă Romînii. Cererea lor e foarte modestă. *Ei cer înființarea unei catedre pentru istoria Romînilor pe lîngă universitatea din Cernăuț.* Un capitol trist al învățămîntului nostru din țară este tratarea istoriei naționale. Poate nică-

ieri în altă parte a lumii nu-i posibil ca istoria țării respective, istoria poporului care locuește într'însa, care a ridicat pe pămîntul ei instituțiuni culturale, a apărat'o prin secoli de năvălirile popoarelor barbare, să nu fie cunoscută de generațiile tinere. Nici în școala primară *) nici în cea secundară **) istoria Romînilor nu este deloc considerată la predarea învățămîntului istoric. Se înțelege că cu atît mai puțin a fost considerată ca o disciplină a parte la Universitate. Cererea Romînilor bucovineni pentru crearea unei catedre de istoria romînă la universitatea din Cernăuț e veche, dar ea n'a fost considerată. Pe vremuri deputații romîni au cerut prin rezoluțiuni votate unanim în dieta provincială crearea catedrei de istorie, dar aceste rezoluții au rămas în cartoanele dietei. Acum în urmă chestiunea a luat o întorsătură nouă, și din ținuta guvernului se poate prognostica ceva favorabil rezolvării definitive a acestei cereri atît de modeste și atît de întemeiate. Acțiunea a pornit dela studențimea universitară romînă din Viena. Intr'o mare adunare studențască, la care au fost de față și studenți slavoni, italieni, ș. a., studențimea a cerut din nou realizarea acestui postulat. Studențimea romînă de pe la celelalte universități, ca Graz, Cernăuț a aderat la mișcarea aceasta. Deputatul *Aurel Onciul* a ridicat chestiunea aceasta în comisia budgetară la discuția învățămîntului superior și a fost sprijinit de reprezentanții tuturor partidelor. Ministrul de instrucție publică, Marchet, răspunzînd lui Onciul a recunoscut că cererea Romînilor e justă, nu se poate însă încă realiza, deoarece nu i s'a făcut nici o propunere din partea universității. Aceiași bunăvoință a 'arătat'o ministrul și unei deputații studențești care s'a prezentat la dinsul, rugîndu-l să accelereze realizarea creării acestei catedre. Și primarul Vienei, Dr. Lueger, a asigurat deputăția că va sprijini din toată inima această cerere îndreptățită a Romînilor bucovineni. Dară tocmai cînd s'ar părea că ne-am apropiat mai mult de realizarea acestei dorințe atît de modeste a unui popor loial, care se mulțumește cu atît de puțin pe terenul cultural și care și așa capătă numai din cînd în cînd dela masa guvernamentală cîteva fărîmături, tocmai atunci dăm peste o piedică neașteptată—peste rezistența pe care se pare că va face-o universitatea din Cernăuț.

Puține cuvinte despre universitatea din Cernăuț. Universitatea din Cernăuț Francisco-Iosefina a fost înființată în anul 1875 cu ocaziunea jubileului de 100 de ani dela încorporarea Bucovinei la Austria. Ea e o universitate cu caracter german și a fost înființată ca un punct de atragere pentru popoarele din Ostul Europei și mai ales pentru Romînii din regat. Merite mari pentru înființarea ei și-a cîștigat Romînul bucovinean Tomașciuc, care, ca deputat liberal în parlament, se bucura de mare trecere. El a fost și primul rector.

*) Vezi articolul d. *Mitric-Brujă* în „Școala" Nr. 8-11.
**) Vezi articolul d. *Iancu Nistor* în „Școala" Nr. 6—7.

Universitatea aceasta niciodată nu s'a bucurat de dragostea guvernului central și s'ar putea spune că ea a funcționat mai mult ca o fabrică pentru trebuințile practice ale țării decît ca un focar de lumină și cultură.

Profesorii trimeși la Cernăuț priveau această stagiune ca o nenorocire și e cunoscut că mulți au susținut că universitatea din Cernăuț e un fel de *Strafkolonie*. Dacă și în prezent nu s'ar putea susținea aceasta pe dea'ntregul, mult în bine nu s'au schimbat referințile. Prietini între profesorii de universitate am avut puțini, dușmani declarați mulți. Profesorii dela această universitate n'au avut legături cu țara și cu poporul din ea, și de aceia a fost posibil ca într'un moment dat un profesor să facă propunerea ca universitatea din Cernăuț să fie mutată în altă parte. Ubicațiunile în care e instalată universitatea, institutele și lipsa mai multor catedre de prima necesitate pentru învățămîntul universitar, ca catedra de estetică și altele, arată că universitatea din Cernăuț nu numai că e unica incomplectă din Austria, dar și cea mai neglijată. Sumele alocate în budget pentru trebuințile acestei universități nu stau în nici o proporție cu cele ale celorlalte universități. Foloasele ce le-au tras Romînii din această universitate constau în înlesnirea ce o au tinerii romîni, dealtmintrelea săraci pentru ași putea face studiile superioare în țară, pe cînd înainte vreme trebuiau să urmeze la Viena. Pe lîngă facultățile laice la universitatea din Cernăuț este și o facultate teologică susținută din fondul religionar, la care corpul profesoral, înainte vreme exclusiv romîn, este în majoritate romîn. Multe cursuri se fac însă în limba nemțască. La facultățile laice există o singură catedră pentru limba și istoria literaturii romîne. Slavii însă au trei catedre: una pentru limba și literatura ruteană, una pentru limba slavă, și una pentru istoria europeană ostică. Și dealmintrelea până acum doi ani n'a fost posibil ca să pătrundă vre-un Romîn bucovinean, în învățămîntul superior. Acuma avem deja doi docenți romîni pe *Dr. Constantin Isopescul-Grecu*, la facultatea juridică, pentru dreptul penal și pe *Dr. Eugen Botezat*, la facultatea de științi, pentru zoologia comparată.

Cererea Romînilor bucovineni pentru crearea unei catedre de istorie nu s'a bucurat nicicînd de simpatiile profesorilor universitari străini. Ei nici nu s'au prea interesat de chestiune cîtă vreme nu s'au interesat nici cei dela centru. De cînd cu declarațiunea favorabilă a ministrului de instrucție chestiunea a luat însă altă față și la universitate. La catedra pentru istoria popoarelor din ostul Europei este un Rutean, dr. Milkowicz. De 24 de semestre, de cînd face cursuri la această catedră, nu i-a trecut prin cap că există Romîni în istorie și pe lume, fie că i-a trecut simplu cu vederea, fie că i-a considerat ca neaparținînd cercului său de activitate, ci a făcut cursuri de istoria Ucraniei, Bizanțului etc. Cum s'a ivit chestiunea creării catedrei pentru istoria Romînilor, sprijinită în comisia budgetară de toate partidele și aprobată de ministru, dr. Mil-

kowicz a descoperit pe Romîni și a anunțat un curs de istoria Romînilor pentru semestrul de iarnă viitor.

Romînii nu sînt și nu pot fi mulțămiți cu acest curs al d. Milkowicz. Romînii cer o catedră separată pentru istoria Romînilor, la care cursurile să fie făcute în limba romînească de un Romîn care poate consulta toate izvoarele, căci Milkowicz e Rutean și nici nu cunoaște limba noastră, iar istoria noastră o cunoaște numai din izvoare străine de mîna a doua. Decît așa un curs de istorie mai bine deloc. O adunare a studenților romîni dela universitatea din Cernăuț a și cerut în două rezoluțiuni crearea acestei catedre și anume cu limba de propunere romînă. Pentru rezoluțiunea intăia, prin care se cere crearea catedrei, sînt și cîțiva profesori nemți, și e probabil că va fi aprobată de corpul profesoral al facultății filosofice și de senatul universitar. Contra cererii a doua, ca la această catedră cursurile să se facă în limba romînă, se ridică toți ca un om, căci prin această dispozițiune s'ar nimici *caracterul german* al universității. Se pare că, după mulți ani de trudă, ne apropiem de realizarea acestei dorinți, dar mă tem să nu ne lovim de altă piedică: lipsa de candidați pregătiți pentru a putea ocupa catedra. Nostim e că Milkowicz—se înțelege fără semnătură—incearcă într'un jurnal nemțesc să dovedească că nicăieri în Austria nu există catedre speciale pentru istoria diferitelor popoare, și că Romînii s'ar putea mulțămi cu catedra pentru istoria popoarelor Europei ostice. Adevărul e că la universitatea din Praga există o catedră pentru istoria Cehilor, că la Cracovia și Lemberg există catedre pentru istoria poporului polon, ba, ce-i și mai mult, la Lemberg există chiar o catedră pentru istoria poporului ucrain (rutean) la care cursurile se fac în limba ruteană, lucru pe care Milkowicz l'a știut desigur.

Cu crearea catedrei pentru istoria romînă la universitate, cred că se va putea introduce această disciplină intr'o măsură suficientă și în programele școalelor secundare și primare.

Un Romîn Bucovinean

*

P. S.—Vizita Bucovinenilor.—In cursul săptămînii luminate, Iașul a avut cîteva zile de însuflețire, mulțumită sosirei unui grup de 500 Bucovineni, în frunte cu păr. C. Morariu, d-nii G. Tofan, S. Pușcariu și Popișor.

Frații Bucovineni au vizitat expoziția istorică, organizată de d. N. Iorga, Universitatea, Frumoasele noastre biserici vechi, etc.

Ar fi de dorit ca astfel de excursiuni culturale, care ne apropie, și ne fac să ne cunoaștem mai bine, să fie organizate cît mai des și pentru Romînii din celelalte provincii.

„V. R."

Scrisoare din Ardeal

Lovitura dela Caransebeș.—Congresul presei.—Alte știri.

S'a vorbit și am avut adesea tristul prilej să înregistrăm cîte o lovitură pe care guvernul unguresc o dă așezămintelor noastre școlare și bisericești. Așa zisa congruă ne-a robit preoțimea, iar legea școlară a lui Apponyi tinde să acapareze școalele noastre confesionale.

Ceia ce s'a întîmplat însă de curînd la *Caransebeș*, în Banat, este fără îndoială cea mai simțitoare lovitură dată autonomiei noastre bisericești și școlare. Pentru unele abuzuri ale cîtorva profesori negligenți și certați cu morala publică, guvernul s'a amestecat și a dispus direct în afaceri care nu-s de competența sa, ci consistorul și sinodul trebue să se rostească. Pe baza unui raport făcut de un comisar guvernial, ministrul destitue pe directorul preparandiei (școala normală) din Caransebeș, precum și pe mai mulți profesori și funcționari consistoriali. Nici măcar atîta condescendență n'a arătat octogenarului episcop N. Popea și consistorului, să ceară ca *și acesta să ancheteze* iregularitățile, ci pe baza unui raport scris la porunceală, destitue vinovați și nevinovați, în loc să se mulțumească cu pedepse mai mici. Iar de obiecțiunile și apărarea consistorului nu ține samă, ci a procedat—ungurește!

Indignarea e mare, printre toți Romînii, căci s'a creat astfel un precedent care repețindu-se nimicește toate drepturile noastre autonome școlare și bisericești.

Sinodul, care se întrunește în sesiune ordinară la Duminica Tomii, nici nu va întîrzia să protesteze împotriva acestor fără-de-legi. Din parte-i Consistorul a făcut remonstrare la minister.

Pe de altă parte, pentru ca să se asigure o mai promptă administrație și controlă în cele bisericești și școlare, episcopul Popea și-a păstrat sieși numai afacerile canonice, celelalte le-a încredințat arhimandritului vicar Filaret Musta.

Trebue să recunoaștem anume, că într'adevăr, între profesorii din Caransebeș sînt cîțiva nevrednici și dacă ei ar fi fost controlați și pedepsiți mai de mult, poate că guvernul tot nu găsea pretext să se ingereze atît de agresiv în afacerile interne disciplinare ale institutelor noastre autonome.

Este, de asemeni, ştiut, că în Caransebeş guvernul are în persoana faimosului Burdea un element de distrugere, o coadă de topor. Cu banii guvernului, Burdea scoate acolo un ziar, care nu face decit să calomnieze şi să denunţe aşezămintele noastre culturale şi pe slujitorii naţionali.

Faptul că unul dintre profesori îşi creşte copiii la o rudenie din Turnu-Severin este considerat drept „daco-romînism", şi presa maghiară strigă unisono ca guvernul să spargă „cuibul primejdios", cetatea tare de odinioară a grănicerilor, care de altfel este în stăpînirea guvernului şi caracter de centru romînesc îi mai dă doar episcopia şi cele două şcoli: preparandia şi seminarul. Guvernul şi-a înfipt acum tîrnăcopul şi intr'aceste! Vrea să prepare astfel terenul pentru complecta maghiarizare, al cărei prime etape sînt gimnaziul maghiar înfiinţat cu bani romîneşti şi internatul din care limba romînească este izgonită.

*

In presa romînă de aici se agită chestia convocării unui congres al presei. Ar fi vorba nu să se întemeeze o societate ori sindicat al presei, căci aceasta am încercat-o, *dar guvernul nu vrea să aprobe statutele*,—ci să se discute şi să se ajungă la o înţelegere în ceia ce priveşte activitatea publică a ziariştilor, concursul ce ei să dea fruntaşilor politici şi apostolilor culturali. Ca loc de întîlnire s'a indicat Aradul ori Braşovul. Cel dintîi se impune ca centru al organizării politice, iar Braşovul tocmai acum serbează jubileul de 70 ani de existenţă a „Gazetei Transilvaniei". In cîteva zile se vor decide unde şi cînd să se ţină *primul* congres al presei de aici.

— Prin Ardeal, dar mai ales prin centrele din Banat, care au toate coruri bine organizate, se fac pregătiri de a comemora amintirea lui Ciprian Porumbescu, compozitorul bucovinean care a murit ca profesor în Braşov şi ale cărui compoziţii se cîntă cu multă predilecţie pe la noi.

— Adunarea generală a Asociaţiunii se va ţine anul acesta la Şimleul-Silvaniei, iar adunarea Fondului de teatru la Oraviţa. In ambele locuri se fac mari pregătiri pentru primirea şi sărbătorirea apostolilor culturii romîneşti.

— Drept pildă despre regimul poliţial sub care trăim dau următorul fapt: în ziua de 8 Aprilie poliţia din Arad a confiscat toate exemplarele din cartea „Romînii din statul ungar" (de I. Russu-Şirianu) cîte a găsit la redacţia „Tribunii" şi la Libräria Weiss şi Klein, măcar că în procesul ce i se intentase autorului, Tabla regească (curtea de apel) achitase pe autor şi decretase că în carte nu se cuprinde agitaţiune, aşa că au fost eliberate exemplarele confiscate pe acea vreme, în 1904. Poliţia, se vede, vrea să corecteze sentinţa înaltului for de justiţie.

I. Russu-Şirianu

Dr. Ion Radovici

În ziua de Paşti ne-a sosit vestea sfîrşitului tragic al D-rului Ion Radovici.

Ne e greu să materializăm memoria scumpului nostru prieten prin nişte cuvinte, cărora nu le-am putea insufla tot ce simţim.... Şi nu ne putem îngădui convenţionalitatea rece a necroloagelor banale.

Căci a trăit ca o încarnare curată a ideei, ca o nestinsă năzuinţă spre ideal:

Atît de tînăr încă, şi deşi nu i-a fost dat să păşească la înfăptuirea credinţelor sale, el a ştiut să simbolizeze, în persoana lui, tot avîntul idealist şi generos al tineretului nostru.

Şi a murit cum a trăit: mîndru, eroic, nesupus chiar în faţa destinului crud şi gelos, cum spuneau cei vechi....

A voit parcă anume să ferească lăcaşul trupesc al acestui mare suflet de materialitatea adesea jignitoare a înmormîntării; să-l confunde într'o clipă în eternitatea impersonală a naturii fără să ne lese vre-o rămăşiţă materială a fiinţii sale; să rămînă pentru noi în veci numai ca o amintire, neprihănită de vre-o legătură pămîntească, a *ideii pure*, a credinţii în ideal şi a jertfirii de sine,—nematerializată măcar printr'o cruce mormîntală....

Şi astfel ne-a făcut pe toţi să simţim mai viu, din tot adîncul inimii noastre, *ceia ce nici odată nu moare:*

Pentru ca în clipele de îndoială şi de şovăire, această icoană, în curăţia ei de eter, să ne dea tăria de a învinge necredinţa şi desnădejdea....

Să doarmă în pace?

O, nu!.... În sbuciumarea eternă a mării,—ca şi neastîmpărul acestei inimi nebiruite,—să se înalţe tot mai sus, spre cer valurile-i măreţe, nerobite; şi fiecare adiere de vînt dinspre întunecata nemărginire a mării să ne aducă pururea roua amintirii, ca o picătură din sufletul ce a fost odată legat de atomii de lut, mistuiţi în nesfîrşitul ei cuprins....

„Viaţa Romînească"

Miscellanea

O SCRIERE POSTUMĂ A DOCTORULUI ION RADOVICI.

In N-rul viitor al „Vieţii Romineşti" vom publica un studiu al dispărutului nostru prieten, Dr. Ion Radovici, asupra chestiei agrare, scris la San-Remo, în momentele de răgaz ce-i dădeau crudele-i suferinţi şi cind nu se mai putea înşela asupra viitorului.

Ca documentare şi argumentaţie, lucrarea e completă. Dar în expunere se simte graba unui om ce ştia că nu mai este stăpin pe vremea lui.

In scrisoarea către d. Al. Radovici, acest suflet ales, care şi ultimele zvîcniri ale inimii sale îndurerate le aducea ast-fel prinos poporului său, spune, cu o resemnare sfişietoare în nobleţa ei, că dacă n'a trimis această lucrare mai înainte, deşi de mult nu mai avea iluzii asupra sfirşitului ce-l aştepta, este din cauză că nădăjduia, totuşi, că o îmbunătăţire vremelnică în starea lui îi va putea da încă, pentru două trei zile măcar, puterea de a veni la Cameră pentru a-şi spune ultimul cuvînt.

A trebuit să renunţe şi la această nădejde...

Socotim ca o datorie de pietate să publicăm acest studiu fără nici o retuşare, chiar acolo unde sînt aruncate două trei cuvinte, cu intenţia vădită de a reveni pentru desvoltarea ideii,—păstrîndu-i ast-fel intact caracterul de ultimă voinţă, ce ne face impresiunea tragică a unei lupte supreme între un cuget senin şi destinul orb, a ultimelor gîndiri smulse fatumului spre a ne transmite din partea unuia din cei mai aleşi fii ai neamului nostru, nădejdile-i şi urările-i de înălţare şi propăşire.

IN JURUL UNEI GREŞELI DE TIPAR.

In N-rul trecut al revistei noastre am arătat la ce se reduce „nepotrivirea" în citaţia făcută de d. C. Stere, relevată în „Convorbirile literare" de către d. C. Hiotu.

În primul moment am crezut, că se poate imputa d-lui C. Stere cel puţin neglijenţa în utilizarea „fişelor" sale, şi am arătat că aceasta în ori-ce caz nu schimbă fondul ideilor autorului citat.

In urmă, ne-am convins că nu este vorba decît de o *greşală de tipar*, mulţumită căreia, prin omisiunea *semnului de parenteză*, lămurirea d-lui C. Stere desvoltată mai jos în acelaşi articol, mai pe larg, cum că tendinţa latifundiilor de a absorbi mica proprietate duce fatal „şi la fărămarea ei," — s'a găsit atribuită direct profesorului Vienez, conform cu ideile sale de alt-fel.

Cu toate lămuririle date, „Convorbirile literare", direct sau prin canalul „Epocei" (doar nu fac politică... vezi „revista revistelor" din acest No.) nu încetează să trîmbiţeze prăbuşirea „reputaţiunii literare" a d-lui C. Stere.

Nu putem eterniza această discuţie, pentru două motive:

1) In ce priveşte buna credinţă, în genere, nu se discută. Pe cei ce sînt porniţi, sau afectează neîncrederea în buna noastră credinţă, nici nu putem, nici nu voim să-i convingem.

2) In ce priveşte *fondul* chestiunii,—efectele economice ale latifundiilor,—discuţiunea este încă deschisă, şi chiar în N-rul viitor al „V. R." va apare un articol asupra naturii latifundiului, datorit d-lui C. Stere, pe care numai împrejurări independente de voinţa sa l'au împiedicat în ultimul moment să scrie acest articol pentru N-rul de faţă.

Cu atît mai puţin putem intra în discuţie asupra valorii intrinseci a lucrărilor d-lui C. Stere, sau asupra utilităţii colaborării sale intense, cu toate „*multele* sale scăpări de condeiu şi neadevăruri", pe care „Convorbirile literare", direct sau prin canalul „Epocei", le deduc dintr'o greşală de tipar.

Desigur noi nu apreciăm aceste lucrări la fel cu „Convorbirile literare" sau „Epoca", căci atunci nu le-am publica.

Nu ne putem deci pierde timpul cu ast-fel de „polemici".

De alt-fel avem şi un criteriu destul de sigur şi lămurit,—succesul revistei noastre.

Dacă „Convorbirile literare" au motive de a nu se încrede în acest criteriu al utilităţii unei colaborări, noi, în cazul de faţă, ne mulţumim şi cu atita.

O SCRISOARE A D-LUI LOVINESCU:

Domnule Redactor,

In numărul de 15 Martie al „Convorbirilor critice", d. Dragomirescu, vorbind de „Insemnările lui Neculai Manea", crede că prin publicarea unui „adaos" la aceste însemnări, aşi fi voit să arăt indirect „uşurinţa şi uşurătatea cu care d. Sadoveanu îşi strînge materialul unora din povestirile d-sale".

Vă rog să bine voiţi a inserà că nu aceasta a fost intenţia mea. Am voit numai să dau cîteva amintiri personale asupra lui Radianu, pe care l'am cunoscut destul de bine. D. Sadoveanu însă era în drept să prelucreze realitatea cum a voit; modificînd'o, istorisirea sa a cîştigat în patetic şi în poezie. Tocmai în prelucrarea realităţii stă talentul scriitorului; departe de a-i face deci o vină, îi găsesc un merit şi o mărturie mai mult de talent.

Primiţi salutările mele distinse.

E. Lovinescu

Paris 2 Aprilie 1908

IN AMINTIREA D-RULUI ION RADOVICI.

În N-rul de Mai al „Vieţii romineşti", d. Dr. I. Cantacuzino, directorul nostru ştiinţific, va publica un articol dedicat memoriei d-rului Ion Radovici.

ERATA

Pagina 21, rîndul 5 de jos în sus, în „Cometa", a se ceti:
Am *zăbovit* prin spaţiu etc.
în loc de:
Am *vorbit* prin spaţiu, etc.

Pagina 46, rîndul 13 de sus în jos, „In Munţii Neamţului", a se ceti:
pe luciul metalic şi inalt al *turnului* etc.
în loc de:
pe luciul metalic şi inalt al *fărmului* etc.

... Cît pentru celelalte greşeli, să ne erte şi colaboratorii şi cetitorii noştri, precum... ertăm şi noi greşiţilor noştri: culegătorilor şi corectorilor...

P. Nicanor & Co.

Recenzii

N. Iorga. *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Rominilor.*

Intăiul cuvint din titlul acestei broșuri de 91 pagini ar trebui, spre a-l face să corespundă conținutului, inlocuit prin acel de *Presupuneri.* Autorul nu constată nimic in tot cursul broșurii, ci se mărginește să emită presupuneri, in sprijinul cărora nu aduce nici umbră de dovadă.

Astfel, la inceputul intăiului paragraf (pag. 5), ni afirmă că *dreptul rominesc* „nu e decit un străvechiu obiceiu *cu îndoite rădăcini tracice—cele mai puternice și mai adînci*—și slave..." Ar fi fost foarte interesant să știm cum dovedește d. Iorga această precumpănire a elementelor tracice asupra celor slave in *dreptul* sau *obiceiul rominesc*, și mai ales să aflăm izvoarele care l'au luminat asupra amănuntelor obiceiurilor agrare ale Tracilor. Din nenorocire aceste izvoare nu ni sint divulgate și invățatul istoric nu găsește cu cale să ne lămurească temeiurile pe care își sprijină această afirmațiune.

In paragraful al III-lea autorul ne primblă pe la Muntele Atos, Patras și insula Cipru, spre a ni arăta că, in evul mediu, o parte din populațiunea acelor localități era alcătuită din oameni cu libertate limitată, șerbi numiți *pareci*, și asămănindu-se intru-citva cu vecinii dela noi, și face să reiasă deosebirea „intre *sistemul bizantin și dreptul rominesc* (pag. 12). Păcat numai că, după cit știu, instituțiunile din Patras și din Cipru, departe de a fi bizantine, fusese introduse de cruciați din apus, și că așăzămintele din Cipru, ca și *obiceiurile din Ierusalim* (*Coutumes de Jerusalem*), erau privite ca cea mai desăvirșită formă a instituțiunilor feodale.

Paragrafele VI și VII, privitoare mai cu samă la sistemul agrar in vigoare in Moldova inainte și după descălecare, sint cu desăvirșire confuze. Din cele spuse de autor este cu neputință să-ți faci o concepție lămurită despre starea de lucruri descrisă, concepție care de altminteri se vede a lipsi și autorului.

Mi se pare totuși că, din cuprinsul acestor paragrafe, reiesă :

1. Că, după d. Iorga, in fruntea satelor, in Moldova, inainte de descălecare nu se găsiau *cneji* ereditari, ci juzi aleși.

2. Că invățatul istoric stărue a susține că răzășii și moșnenii de astăzi sint urmașii unor țărani proprietari hotarului care atirnă de satul lor.

Dovezi in sprijinul acestor păreri nu ni se dau deloc. D. Iorga nu voește deloc să țină samă de faptele următoare :

1. De mulțimea *intăririlor* de *judecii* făcute de Domni vechi ca Alexandru cel Bun, in care judeciile intărite poartă numele de *ocini (patrimonii)*, intăriri neasămănat mai numeroase decit *daniile* acelorași Domni.

2 De imprejurarea că, dacă județii de dinainte de descălecare ar fi fost diregători rurali aleși, despoiarea obștiei poporului, de către intemeetor și urmașii lui, de un drept atit de prețios ca alegerea acestor diregători, ar fi stirnit in mulțime o nemulțămire, care ar fi făcut cu neputință opunerea biruitoare a Moldovenilor la năzuințile cuceritoare ale Ungariei.

4 De faptul că șirul documentelor oricărui sat de răzăși și de moșneni ne arată in chip invariabil cum ei se trag dintr'un strămoș unic sau din frați, care, la origine, au stăpinit judecia intreagă, *luînd de a zecea* dela sătenii așăzați pe hotarul acelei judicii,— pe care ii judecau și care săteni, cu vremea, au fost siliți să părăsească satul spre a lăsa pămînturile de hrană in folosința urmașilor sărăciți ai județului primitiv.

5 In fine d. Iorga nu vrea să țină nici o samă de faptul că moșnenii din țara rominească și-au zis *cneji* până in veacul XVIII, conștienți că se scoborau din *cneazul* care *cnezise* odinioară pe intreg hotarul ce și-l impărțiau acuma.

Afirmările nedovedite și greșelile nu lipsesc din paragrafele următoare, dar semnalarea lor ar cere un spațiu intrecind cu mult cadrul unei simple recenzii. Le voiu lăsa pentru alt prilej spre a mă ocupa cu ultima parte a broșurii, care dă măsura gradului de pregătire și a temeiniciei cu care a fost scrisă.

D. Iorga pretinde (pag. 50) că Regulamentul organic cuprinde că „voia la păduri va fi și de aici inainte cum a fost până acuma".

Dar nici Regulamentul Moldovei nici acel al Țării romînești nu cuprinde o asemene dispoziție. Dreptul săteanului de a lua din pădure lemne pentru trebuința sa, fără vre-o plată, și cherestrea sau alt lemn de speculă in schimbul dijmei (lemnului luat), drept recunoscut de hrisoavele Fanarioților din ultimul deceniu al veacului XVIII, este ridicat cu desăvirșire in Moldova, unde art. 129 al nouei legiuiri hotărăște că proprietarul singur are drept la folosurile „din mori, iazuri, păduri și alte asemenea".

Iar Regulamentul Organic al Țării romînești in paragraful 4 al art. 140 hotărăște că, pe moșiile pe care sint păduri, proprietarul va invoi pe săteni să ia lemne de incălzit, pentru trebuința lor, in păduri și tufișuri, din locurile desemnate de el.

Vorbind in paragraful XVI *de măsurile administrative luate pentru ajutorarea* țăranilor, d. Iorga afirmă că „in domeniul Giurgiului, Statul hotărăște arendașului in ce condiții va da sătenilor pămînturile de prisos (pag. 55), citind și pagina din I-iul volum de *Acte și Legiuiri* in care se găsește textul actului doveditor.

D. Iorga face aici o deplorabilă confuzie. Condițiile de care vorbește sint acele din 1845, relative la arendarea moșiilor mănăstirești și chiriarhicești, după cum rezultă din chiar titlul actului ce să găsește la pagina din *Acte și Legiuiri* citată de d. Iorga. In cit privește domeniul Giurgiului, lucrul stă cu totul altfel. Domnitorul, Alexandru Ghika, a făcut intr'adevăr să se prezinte Adunării, la 1841, un proect de condițiuni pentru arendarea domeniului Giurgiu, in care se mărginea intr'adevăr plata prisoaselor de arătură la legiuita dijmă din roade, dar, cu toate stăruințile Domnului, Adunarea a răspins această mărginire.

D. Iorga ne mai zice că legea dela 1851 a lui Știrbei impunea săteanului o clacă de 20 zile „destul de incărcate și data aceasta, insă el e scutit de multele pocloane". (Pag. 61).

Această singură frază conține trei greșeli. Numărul zilelor de clacă im-

pus săteanului de paragraful 1 al art. 141 al Regulamentului Organic modificat de Ştirbei era de 22 şi nu de 20. Aceste zile nu sint încărcate; *nartul* regulamentar dela 1832 este menţinut in noua legiuire şi acest *nart* este, în Ţara romînească, foarte uşor pentru toate muncile, afară de secere. Iar „multele pocloane", despre care vorbeşte învăţatul profesor, nu s'au suprimat, pentru minunatul temeiu că aceste pocloane nu existau nici în Regulamentul Organic, nici în legiui rea dela 1851 nu se face menţiune de înfiinţare sau suprimare de pocloane. Ceva mai mult: nici un aşăzămînt scris, vechiu sau nou, nu vorbeşte de asemenea lucruri.

D. Iorga mai afirmă (pag. 62) că „statul îşi ia sarcina de a fixa cit se vor plăti loturile luate din prisosul proprietarului" şi că aceste preţuri se fixau pe un period întreg de recensement.

Această afirmare alcătueşte o nouă şi regretabilă confuziune, căci nu există o asemenea dispoziţie în legiuirea lui Ştirbei. Paragraful 8 al articolului 140 prevede că se va fixa, pe un period catagraficesc întreg, preţurile cu care se vor achita de ţărani zilele de clacă nelucrate de ei. Aceste preţuri deosebindu-se, după cum locuitorii erau aşezaţi pe locuri de cîmp sau pe locuri de munte, d. Iorga şi-a închipuit că legiuirea dela 1851 stabileşte un maximum de preţ pentru locurile închiriate ţaranilor.

Reforma săvirşită la aceiaşi vreme în Moldova dă d-lui Iorga prilej să facă o confuziune şi mai regretabilă decît cele de mai sus.

După ce repetă şi aici afirmarea neîntemeiată că această legiuire ar fi desfiinţat toate pocloanele (care nu existau), distinsul istoric adaugă: „Legea lui Ghyka dă voe să se ia dela pădure, din căzături, lemne şi chiar să tae lemne pentru clăditul caselor, rămînînd a se face învoeli numai pentru lemnul de cherestea destinat vînzării, negoţului".

Din textul de mai sus rezultă că autorul crede că legiuirea din 1851 a lui Grigorie Ghyka a dat ţăranilor din Moldova dreptul să ia, pentru uzul lor, lemn de foc şi de trebuinţă din pădurile proprietarilor. Această părere este cu desăvîrşire greşită.

Dacă cetim în *Acte şi Legiuiri* I, p. 536, textul oficial al acelei legiuiri, găsim dispoziţia despre care vorbeşte d. Iorga în articolul 44 sub un subtitlu special intitulat: *Regularea îmbinatelor drepturi şi îndatoriri ale* **locuitorilor din satele de prin munţi.** Iată şi textul în chestiune: „*Locuitorii de munte* sint slobozi a lua din căzături lemne de foc pentru trebuinţa caselor lor, precum şi lemnul pentru clădire de casă, de beiuri şi unelte gospodăreşti, la care trebuind lemne verzi din picioare, li se va da cînd vor avea trebuinţă, orînduindu-se de proprietar locurile unde ar fi mai de îndămănat pentru locuitori, care vor plăti de gospodar cîte şese lei, precum mai jos în tablă se arată pe fiecare an".

Vrea să zică d. Iorga, necetind textele cu băgare de samă, a întins asupra întregii ţări un drept de care se bucurau numai locuitorij satelor dela munte din ţinuturile Putna, Bacău, Neamţ şi Suceava.

Dar greşala d-lui Iorga nu este mărginită în generalizarea unei măsuri parţiale, ea se complică cu o greşală istorică. Articolele figurind în legiuirea dela 1851 sub numerile dela 40 inclusiv înainte nu sint cituş de puţin opera lui Grigore Ghyka, ci alcătuesc *Legea asupra îmbinatelor drepturi şi îndatori ale proprietarilor şi ale sătenilor din satele de prin munţi*, propusă de Mihaiu Sturza Adunării Obşteşti şi votată de aceasta la Martie 1844, al cărui text întreg a fost adăogit fără modificare la acel al legiuirii dela 1851.

Hotărît lucru, d. Iorga nu era pregătit pentru a face istoricul chestiunii ţărăneşti.

R. Rosetti.

***

N. Iorga. *Inscripţii din Bisericile Romîniei.* Vol. II, cuprinzind 1079 N-re, 380 p.p. pr. 6 lei. Socec, Bucureşti, 1908.

Micile însemnări rătăcite prin îndoiturile filelor vreunei vechi cărţi bisericeşti sau aruncate sub cine ştie ce margini de icoane, pomelnicele, inscripţiile crucilor şi bisericilor, toate îşi găsesc loc şi sînt rînduite în colecţia d-lui N. Iorga. O serie de „inscripţii amestecate", alta de „inscripţii felurite", inscripţii dela bisericile din Roman, Piatra, Bacău, Cimpu-Lung, Caracal. Au fost cercetate apoi 20 de biserici din Craiova, aproape 50 de biserici din Iaşi; din celelalte judeţe, Dimboviţa ocupă loc cu mai multe inscripţii în acest volum comunicate în cea mai mare parte de d. V. Drăghiceanu. Multe lucruri noi şi de o deosebită însemnătate se vor afla din acest nou volum, d.p. pentru cine nu va fi o mare satisfacţie ştirea că la mănăstirea Dobrovăţul a lui Ştefan cel Mare au rămas până acum cărţile de slujbă pe care le dăruise Ştefan cel Mare [p. 211]?

Publicarea „Inscripţiilor" înseamnă deschiderea unei noui căi de cercetări şi, deşi unele din lecturile d-lui Iorga vor fi rectificate în parte, căci e firesc ca cel ce cercetează într'o cale deschisă larg să meargă mai sigur, doar cine vede după, va vedea mai bine, prin însuşi acest fapt, întregul însă nu va suferi.—Despre adnotările şi însemnările istorice genealogice care întovărăşesc publicaţia, socot că nu mai e necesar să vorbesc, căci oricine a avut în mînă o publicaţie similară a d-lui Iorga a rămas uimit de modul înalt ştiinţific cu care ştie d-sa să dea la lumină rămăşiţele trecutului.

*

Sublocotenentul Zagoriţ Constantin. *Treisprezece zile din viaţa militară a lui Mihai-Viteazul* (7—20 Octombrie 1600), *Luptele cu Polonii*, cu 5 hărţi, Bucureşti, Carol Göbl, 1908.

După înfrîngerea dela Mirislău Mihai Viteazul a fost silit să treacă în ţară şi să lupte împotriva Hatmanului Zamoyski, care trecuse prin Moldova şi o dăduse lui Ieremia Movilă şi acum venea nu numai ca să intronezе pe Simion Movilă în Ţara Romînească, ci să-l piardă şi pe Mihai, ca să dispară cu el şi zvonurile ameninţătoare ale unei cuceriri a tronului Poloniei din partea lui Mihai.

Operaţiunile militare şi cele mai interesante din întreaga viaţă a eroului (p. 14), care s'au săvirşit între 7—20 Octombrie 1600, în valea cuprinsă între Buzău şi Ploeşti, spre a opri în calea spre Tîrgovişte pe Zamoyski, erau până acum foarte puţin cunoscute.

Urmărirea situaţiilor strategice, a locurilor unde Mihai şi-a aşezat tabăra în timpul luptelor, a cîmpurilor de bătae; caracterizările armatelor de care dispuneau adversarii,—e lucru aproape sigur că pe cîtă vreme Mihai îşi punea nădejdea în pedestrime, Zamoyski dispunea de multă cavalerie (p. 55),—rolul căpitanilor lui Mihai (li se dau şi scurte biografii p. 39—53), toate acestea sunt lucruri noi pe care le pune în lumină pentru întâia dată d. Zagoriţ.

D. Zagoriţ stabileşte două perioade de lupte. Prima perioadă sunt luptele de hărţă între Buzău şi Cricov, „lupte de întîrziere, de slăbire şi de demoralizare a inamicului" şi în a doua perioadă sunt „luptele desnădăjduite" din cîmpul de batae din jurul Ploeştilor (p. 62).

Darea aceasta de samă ceva mai întinsă îşi are rostul, deoarece lucra.

rea d-lui Zagariț e cea dintăi lucrare serioasă de istorie militară din trecutul nostru întemeiată pe cercetarea critică a izvoarelor.

Sunt însă și afirmări cari nu cred că se pot susține. E lămurit că Mihai Viteazul își avea planurile lui în fața luptelor, dar aceste planuri nu plecau dela o cunoștință și studiere intinsă, ci dela intuiția superioară pe care o avea Mihai și o au toate spiritele mari în fața situațiilor, și dela necesitățile terenului și a împrejurărilor. Chiar despre luptele cu Polonii însuși Mihai, dupăce arată împrejurările în care se afla, spune: *„mă văzui constrins* a mă retrage dealungul munților" (p. 61).

E o părere unilaterală, pornită dintr'un exces de zel pentru profesiune, ceea exprimată în prefață (p. 4—5), că, pentru „luminarea întregului nostru trecut, istoricul trebue să caute alianța militarului". Fiecare disciplină științifică adeptă de la disciplinele cu care vine în atingere atît cit are nevoe pentru lămurirea liniei pe care o urmărește, și ar fi o mare confuzie dacă s'ar petrece altfel.

Pe lingă unele neobișnuinți de tehnică, și hărțile pe care le dă d. Zagoriț nu pot fi satisfăcătoare, sunt schițe cari lasă de dorit și ca execuție tipografică.

Un merit deosebit are însă cartea de față. Multe cărți științifice nu se pot citi, între acestea se pune chiar o monografie a lui Mihai Viteazul datorită unui istoric cu reputație. Cartea d-lui Zagoriț se poate ceti. M. T.

***

I. Otescu. *Credințele țăranului romin despre cer și stele.* Extras din Analele Academiei Romine, seria II, tomul XXIX, Memoriile secțiunii literare. București, Göbl-Rasidescu, 1907, 1 vol. in 4⁰ de 88 p. +2 stampe, prețul 1 leu.

Una din cele mai interesante cărți folklorice publicate de Academie in ultimul timp. Pentru alcătuirea ei autorul a întocmit o hartă a constelațiilor pe care a trimes-o, însoțită de un chestionar explicativ, la mai mulți învățători, cu rugămintea de a-i trimete informații respective luate chiar din gura țăranului.

La apelul d-lui Otescu au răspuns 39 de învățători, dintre care 3 din Oltenia, 17 din Muntenia, 1 din Dobrogea și 18 din Moldova (dintre acești din urmă 13 numai din județul Neamț). La informațiile căpătate dela învățători, autorul a adăugat și pe cele cunoscute personal încă din copilărie, pe care ș-a petrecut-o la țară, în județele Ilfov, Vlașca și Buzău. Din acest material d. Otescu, profesor liceal de matematici, a alcătuit o monografie pentru care merită toate laudele.

Țăranul romin cunoaște bine cerul, ori cel puțin il cunoștea (vom vedea de ce). Toate constelațiile îi sint cunoscute, dintre care cele mai multe chiar cu numele pe care ele-l au în astronomie: ursul mare și ursul mic (ursa mare, ursa mică), balaurul (dragonul), crucea, vulturul, vizitiul, văcarul, șerpele (șerpele și Ophiuchus), peștii, berbecul, taurul, gemenii, racul, leul, fecioara (virgina), balanța sau cintarul, scorpia (scorpionul), săgetătorul (arcașul), țapul ori cornul caprei (capri-cornul), vărsătorul, cinele sau dulăul și cățelul (cinele mare și cinele mic), chitul (balena), porumbița.

Dacă pentru aceste constelații Rominul păstrează chiar numirile clasice, pentru două el păstrează numai amintirea lor. Acestea sint: *Hercule*, căruia îi zice *Omul*, închipuit ca un voinic, ca „un Hercule, și *Perseŭ*, căreia îi zic *Căpățina*, luindu-se după steaua numită Algol, care în antichitate reprezenta *capul Meduzei*. Pentru celelalte constelații Rominul a făurit numiri cu totul sugestive: Lira este numită Ciobanul cu oile, Delfinul-Crucea (mică), Cefeu-Coasa, Cassiope-Scaunul lui Dumnezeu, Andromeda-Jghiabul puțului, Pegasul-Toaca ori Puțul ori Gavădul mic, Corona boreală-Hora, Pleiadele-Cloșca cu pui (găinușa), Hiadele-Scroafa cu purcei. Orionul a dat mai mult de furcă. Gruparea stelelor din această constelație s-a făcut și altfel decit este ea în astronomie. De aici diverse numiri: Treisfetitele sau Cei trei Crai, Craii dela răsărit, Toiegele, Cingătoarea regelui (aceste din urmă numiri amintind Toiagul lui Aron și Centura lui Orion, cum încă se mai numesc în astronomie cele trei stele); Rarița sau Rarițele, Plugul, Grebla; Secerea; Sfredelul mare, Spițelnicul sau Spițelnicul mare. Unele din constelațiile numite cu numele lor clasic mai au încă și alte numiri: Ursa mare și Ursa mică se numesc încă, și mai ales, Carul mare și Carul mic, Șerpele se mai numește încă Calea rătăciților, Leul-Calul, Gavădul mare, Perseu-Carul dracului, Barda, Toporul, Vizitiul-Carul lui Dumnezeu, Vulturul-Fata de împărat cu cobilița.

In Carul mare și Carul mic Rominul a văzut Roatele carului și Oiștea (protapul, tinjala).—Odată cu numirile de constelații, Rominul a păstrat și grupările lor. Mici modificări s-au făcut totuș la unele ca d.p. la Gemenii și Taurul, care s-au redus la părțile lor esențiale. Ceva mai mare modificarea a fost la Orion, care a fost subîmpărțit și chiar altfel grupat. Afară de numiri pentru constelații Rominul are numiri și pentru anumite stele. Astfel steaua polară este numită *Impăratul*, *Candela cerului*, *Stilpul* sau *Steajărul* dela arie, *Steaua Ciobanului*, *Țițira*. Steaua numită Alcor, o stea mică lingă steaua a doua din proțapul carului mare, stea care abia se vede, e numita *Cărăușul*, *Paloschița*, *Ucigă-l-toaca*, *Ucigă-l-crucea* sau *Văcarul*. Venus e numită *Steaua Ciobanului*, *Luceafărul de Sară*.—Legendele clasice legate de constelații s-au pierdut firește. In schimb Rominul a creat altele inspirate mai ales din creștinism.

Urmează apoi o ingenioasă legendă populară a cerului, credinți cu privire la calea laptelui, pămint, cer, stele căzătoare, soare, lună, eclipse, comete, meteore atmosferice (vintul, virtejul, ploaia, tunetul, fulgerul și trăsnetul). Partea aceasta este mai slab tratată, autorul mărginindu-se numai la informațiile sale particulare, deși se mai găsesc de acestea și prin alte izvoare, ceia ce nu era cazul și pentru partea întîia.

La sfirșit autorul dă lista învățătorilor care i-au trimes informații. Invățătorii din Moldova dau mai toți și numele și vrista țăranilor la care s-au adresat. Mai toți erau între 60 și 90 de ani, unul singur era de 45 de ani, în schimb un altul era de *105* ani. Aceasta însemnează că tineretul dela țară nu mai cunoaște astăzi cerul după cum il cunoșteau bătrînii. Aceasta însemnează apoi că trebue să facem toate chipurile de a culege folklorul nostru cit mai e vreme, căci, altfel, peste cițiva ani, riscăm a nu mai avea ce culege.

D. Otescu n-a putut scăpa de navități. Un învățător din Argeș i-a comunicat că „Gemenii sint *Romul* și *Rem*", că „în Carul mare și Carul mic punea Traian pe robii ce-i ducea din *Dacia* la *Roma*", că Arcașul este „un războinic *roman*". Ademenit de aceste comunicări suspecte, la pg. 44 d-sa face pe baza lor comentarii cu privire la origina noastră în *Dacia*. Nu vede d-sa că aceste legende, chiar dacă or fi existind în popor, sint cu totul recente? La pg. 62 scrie: „De altfel carul și caii de foc ai acestui car, luați dela soare, [Rominul] i-a dat Sfintului Ilie: chestie de *asemănare de nume* între *Helios* și *Ilie*"!

G. P.

* * *

Eugeniu Dinescu. *Euripide. Ecuba.* Traducere in versuri. Biblioteca pentru toți. București. Prețul 30 bani.

Dintre tragicii atenieni Euripide e poate cel mai inegal în operele sale; alături cu piese de o incontestabilă valoare artistică se grupează tragedii lipsite de viață, cu personaje palide și șterse. Dacă poetul simte profund mizeria omenească, dacă înțelege și descrie în colori fermecătoare tinerețа, iubirea naivă, instinctele nobile și curate, eroismul, tot ce înalță și impodobește pe om, este însă din firea lui un distrugător de iluzii, un spirit satiric și ochiul său nu poate cuprinde ansamblul complex al sufletului, nu-și poate sinteliza observațiile de detaliu, creind ființi vii.

Hecuba, cu prilejul traducerii căreia spunem acestea, e mai puțin o tragedie decit o serie de scene patetice grupate în jurul personajului principal. Rău compusă, fară o unitate profundă și reală, e totuși una din cele mai frumoase piese ale lui Euripide prin scenele ei mișcătoare. Limba lui Euripide, cași a tuturor tragicilor de altfel, este limba epicii și liricii corale, dar mai concentrată, mai plină de savoare, cu nuanțe fine și variate, cu metafore îndrăznețe.

Trebue să recunoaște... deci greutatea, cu care a avut de luptat traducătorul în versuri al acestei tragedii, și pe care regretăm că nu a învins-o. D. D., de cele mai multe ori, a urmărit fidel textul; dar l-a urmărit cu dicționarul, și toată poezia, toată nuanțarea fină și delicată, toată eleganța expresiilor a pierit. Cind Ecuba se aruncă la picioarele lui Odiseu implorind grația Polixenei, în efuzia chiar a durerii și în umilința rugăminților sale ea păstrează demnitatea, ce ne arată pe regina detronată; e o mamă înainte de toate, dar nu o mamă oarecare.

„O nu-mi răpi copila din brațe, nu o ucide; destul singe. Ea o singura-mi bucurie, numai cu dinsa mai pot uita; cu dinsa mă mingiiu de multe, ca e sprijinul bătrineții, toiagul, călăuza mea. Nu, învingătorul nu trebue să depășască drepturile victoriei, norocoșii să nu creadă că veșnic vor fi. Și eu fost-am odată fericită și nu mai sint: o singură zi mi-a luat cu dinsa tot norocul meu. O! pe această bărbie pe care o ating, respectă-mă, aibi milă! Du-te în armata arhaică, spune-le că e urîcios să ucideți femeile cruțate de sabia voastră, cind le-ați smuls dela altare și pe care mila voastră le-a apărat. Legea, la voi, apără viața robului cași pe a omului liber. Respectul ce-l au pentru tine îi va convinge, chiar dacă glasul tău va slăbi; căci nu aceiași putere are vorba unui om de rind și a unui rege" (Versul 276—295). Iată ce devine acest pasaj în traducerea versificată a d-lui D.:

„Te rog plingind cu lacrimi să nu-mi răpești din brațe
Copila și nici *viața să nu i-o luați dintr'însa.*
Curmați la alții firul. Prin ea numai mă bucur
Și-mi uit de rele. Dinsa mă mingie de multe,
Ea mi-i *oraș*, mi-i *hrană*, toiag și călăuză.
Cei care au puterea nu trebui *s'abuzeze*,
Nici cei ce le suride norocul să nu creadă
Că 'n veci *vor duce-o bine. Și eu fui bine odată*
Și acum nu sint nimica. O zi doar sfărimat-a
Intreaga-mi fericire. Dar, o scumpă bărbie!
Respectă-mă, ai milă. *Sosind* în oastea greacă
Arată-le oroarea d'a omori femeia
Pe care n-ați ucis-o dela'nceput, cind silnic
Ați smuls-o *din* altare, ci mile vă cuprinse.
La noi este o lege egală pentru liberi
Și pentru sclavi, cind vorba-i de-a singelui vărsare.
Apoi a ta plăcere, *chiar dacă n-ai dreptate*,

Convinge; căci aceiași vorbire dacă iese
Din gură de om mare sau din vr'un biet oricare
Nu are-aceeași vază." p. 16.

D. D. traduce πολιά prin πόλις, ἔρχομαι prin ἀρχινοῦμαι, ὑμεῖς cu ἡμεῖς, τεθήνη prin τροφή, τῶν τεθνηκότων ἅλις prin: „Curmați la alții firul"!, ca să relevez numai inexactitățile de text.

Din nefericire astfel de neexactități și greșeli de traducere se găsesc în multe locuri. Versul 457 din cintul corului: οἰκτρὰν βιοτὰν ἕξουσιν οἴκοις îl redă prin: „eu ce duc o viață curat de plins în casă", sensul fiind tocmai contrar: să duc jalnicul traiu al robului în casele stăpinilor mei. Versurile 479—483:

...ἐγὼ δ'
ἐν ξείνᾳ χθονὶ δὴ κέκλημαι
δούλα, λιποῦσ' Ἀσίαν
Εὐρώπας θεράπναν
ἀλλάξασ', Ἅιδα θαλάμους

le traduce prin:

„Intr'alt pămint acuma
Port nume chiar de sclavă
Iar țara mi-am lăsat-o
Robită Europei,
Schimbat-am doar locașul
Lui Hades pe unirea
Cu un stăpin de-acuma." p. 26.

Sensul e următorul: Iar eu [de-acum înainte] sint o roabă în țară străină, căci am părăsit Asia și am primit în schimb locuința Europei, casă a lui Hades [pentru mine] etc...

Personajele piesei apoi, în traducerea romînească, ori vorbesc într-un stil încărcat cu neologisme și construcții contrare limbii noastre, ori devin frivole luind tonul și atitudinea unui mahalagiu:

„Pe ducă-s vai de mine! *Și membrele-mi se 'mmoae*.
Apropie-te, *fată*, de mine, 'ntinde-mi mina,
Nu mă lăsa lipsită de copilași.—Mor, *fete!*
Ce n'aș da să văd astfel pe Lacedemoneanca
Cu Dioscurii soră. Doi ochi frumoși distrus-au
Cu prea mare rușine pe fericita Troe!!"

Așa vorbește, în traducerea d-lui D., Hecuba, în paroxismul durerii, cind Polixena pleacă cu Odiseu să fie înjunghiată pe mormintul lui Achile.— Sau, Hecuba stă trintită cu fața la pămint și-și plinge copila; Taltibius, crainicul lui Agamemnon, vine să-i anunțe că sacrificiul s'a făcut, că-și poate lua cadavrul fiicei. Cind vede pe bătrina regină, îl copleșește mila și o atinge încet; dinsa-i răspunde:

„Vai! Cine ești tu care
Nu-mi lași *corpul să zacă?* Oricit ai fi de mare,
De ce mă *sgilții* oare, cind vezi ce intristată-s? pg. 28.

Sint pe ici pe colo expresii fericite și se găsesc versuri binișor redate, totuși ele nu pot răscumpăra proza, în care d. D. a transformat poezia originalului.—Dacă traducătorul este un admirator al antichității, ori a simțit frumusețele piesei poetului atenian, sintem siguri că regretă și el acum gestul grăbit, pe care l-a făcut, dind această traducere publicului romîn.

*

Raymund Netzhammer, *Dem Schwarzen Meer entlang.* Eine Sommerfahrt durch alte Kulturstätten. Bukarest. Buchdruckerei Gustav Albrecht.

Dela Caramurat până la Mangalia dealungul Mării Negre, aceasta e noua călătorie făcută în vara anului trecut de d. N. La Caramurat găsește o populație germană religioasă, muncitoare, econoamă, cu case bune și curate, cu

plantaţii de salcim; in deobşte acesta e caracterul tuturor Germanilor din coloniile dobrogene. Lipsa de pămint insă, unită cu dificultăţile făcute de autorităţi, silesc să emigreze, fie in Argentina, fie in Dakota, pe aceşti muncitori aduşi să servească de pildă elementului romin. — Din Caramurat, prin Taşaul, sat turcesc, prin Caracoim, un curăţel sat lipovenesc, pe lingă anticul Istropolis, pe lingă lacul Sint-Ghiol, cu minunata lui insuliţă, insula lui Ovidiu, ajunge in Constanţa.

Iubitor al antichităţii, regretă că din cauza prefacerii violente, ce a suferit-o acest port, urmele vechiului Tomi, cetate cu străveche cultură, locul de exil a lui Ovidiu, reşedinţa atitor episcopi, ce de aici răspindeau creştinismul şi aveau să se lupte cu ereticii asiani, nu se mai pot cunoaşte. Trecutul cu enigmele lui il ispiteşte şi il pasionează; şi pentru a le descifra cercetează colecţii de monete, muzee etc. Aici citeva cuvinte despre muzeul nostru istoric din Bucureşti: „La inceput m-am izbit fără indoială de faptul că in acest foarte interesant lapidariu nu domneşte nici o ordine, că pietre cu preţioase inscripţii, fragmente arhitectonice stau aruncate de-a valma prin coridoarele universităţii şi in vestibulul senatului [1]". Muzeul nostru cuprinde un bogat material arheologic relativ la Tomi, şi totuşi istoria acestui oraş incă nu a găsit nici un specialist. Material bogat in colecţii numismate e şi in muzeul din Sofia: „Mi s'a atras atenţia asupra bogatei colecţii de monete relativ la Tomi in Sofia, unde alături cu muzeul naţional *frumos orinduit*, este un cabinet numismatic cu monete vechi din Moesia inferioară şi superioară, din Macedonia, din nordul Greciei." Tomi, fundat in al VII-lea veac a. Hr. de Milisieni, reprezintă de preferinţă pe monetele sale pe Dioscuri, cu caii lor albi, cu căciulele de călătorie ascuţite, cu cele două stele. Se găsesc insă reprezintate şi frontoane de temple, şi sint şi monete cu trofeul dela Adam-Klissi; cu Filip Arabul insă, 249 d. Hr., se sfirşeşte şi baterea de monete la Tomi.

Din Constanţa continuă drumul prin Techir-Ghiol, cu băile, cu plantaţia lui săracă, prin Tuzla, prin Mangea-Punar, unde ţăranii germani ii fac o frumoasă primire. Excelenţa sa e foarte iubit de supuşii săi religioşi şi chiar de Romini; aminteşte cu plăcere primirea ce i-a făcut-o un invăţător cu şcoala sa. La Mangalia, după indicaţiile hărţii lui Castorius, trebue să fi fost vechea colonie greacă, Kallatis, ce se credea fundată de Heracles, a cărui măciucă şi tolbă e reprezentată pe monedele lor. Kallatis, port de frunte altădată, a putut infrunta pe Lysimachos, generalul lui Alexandru cel Mare, şi a ocupat citva timp locul intăi printre porturile din această parte; monetele bătute de dinsa arată o indelungă şi frumoasă strălucire timp de multe veacuri. Aici vizitează un interesant şi bine păstrat mormint din vechiul cimitir al coloniei.

Trebue să fim recunoscători d-lui N., că, impărtăşindu-ne continuu impresiile şi reflexiile sale totdeauna interesante de prin excursiile in Dobrogea, ne deşteaptă şi intreţine interesul ce *trebue* să-l avem pentru această provincie a noastră.

M. J

***

Leonida Bodnărescul. *Citeva datini de Paşti la Romini.* Cernăuţ, 1901, 1 broş de 1 leu.

Profesorul Leonida Bodnarescul, unul din puţinii bărbaţi activi la Rominii bucovineni, a tipărit o broşură cu titlul de mai sus, in care cu o temeinică cunoştinţă de cauză se ocupă de datoriile Rominilor dela „lăsatul secului" şi până la Paşti. Arată pe larg cum se roşesc sau „inchistresc" ouăle la ţară. Broşura, care va fi binevenită tuturor celor ce se ocupă cu folklorul, are 4 tabele, care arată diferitele feluri de desemnuri intrebuinţate la „inchistrirea" ouălor şi o tablă colorată, pe care sint reproduse 6 ouă din bogata colecţie a autorului pe care a dăruit'o muzeului naţional din Bucureşti. Broşura costă 1 cor. (1 leu) şi se poate comanda dela autor.

A. B.

1) Vezi V. R. II 102 sqq. articolul d-lui Samureaş, in care se cerceteaza cauzele acestei neorinduieli.

***

Emile Faguet. *Le Pacifisme.* Société Française d'imprimerie et de librairie. Paris, lei 3.50.

Una din problemele cele mai discutate ale vremii noastre e desigur acea a războiului. Opere importante au fost consacrate acestei probleme in ultimul timp, atit de partizani ai păcii ca Richet, Lagorgette, cit şi de apologişti ai războiului ca sociologul Steinmetz. Pătruns de importanţa problemei, Faguet o tratează şi el intr'o operă destul de intinsă şi plină de interes.

Dupăce face pe scurt istoricul teoriilor pacifiste, expune apoi foarte imparţial ideile principale ale partizanilor războiului şi ale pacifiştilor. Discutindu-le apoi pe larg, nu se arată deplin convins nici de argumentele unora, nici de ale altora.

Argumentul cel mai puternic al pacifiştilor e dreptul celui mai slab. Dar pentru bunul simţ ceia ce constitue dreptul e numai slăbiciunea insoţită de oarecare merit. Dar dacă, cind e vorba de indivizi, meritul, deci dreptul, celui mai slab e atit de greu de determinat, cu cit e mai greu cind e vorba de popoare. Dacă se poate susţinea că dreptul individului are ca fundament interesul statului, nu se poate susţinea că dreptul unui popor are ca fundament interesul omenirii. Intre popoare nu există, ca intre indivizi, o societate, ele trăesc unele faţă de altele in stare de anarhie. Dreptul popoarelor nu va putea fi proclamat decit cind toată omenirea nu va forma decit un singur popor, şi până atunci dreptul unui popor slab nu poate fi bazat pe nimic. Dar obiecţia cea mai gravă pe care Faguet o face pacifizmului e că, deşi se dă ca apărător al dreptului celui mai slab, consacră in realitate cele mai mari nedreptăţi. Realizind la un moment dat pacea intre popoare, el previne toate nedreptăţile viitorului, dar declară ciştigate şi intangibile toate acele ale trecutului. Inchizind istoria in beneficiul celor ce se folosesc de dreptul forţei, interzice revanşele şi revendicările cele mai legitime. Războiul e fecund in nedreptăţi, dar şi in reparaţii. In starea de război dreptul celui mai tare e totdeauna deschis, dar şi al celui mai slab. In stare de pace eternă şi dreptul celui mai tare şi al celui mai slab rămin inchise pentru totdeauna. Combătind şi pe partizanii războiului, Faguet arată confuzia pe care o fac aceştia intre cel mai tare şi cel mai bun. Pe cimpul de bătălie un popor nu dă dovadă decit de virtuţile lui militare: curaj, prevedere, activitate, abnegaţie. Dar sint in viaţa unui popor şi alte activităţi demne de laudă care n'au nici o utilitate militară nici prin cele mai depărtate din rezultatele lor. Partizanii războiului mărturisesc singuri că de obicei poporul cel mai puţin inaintat in civilizaţie invinge pe cel mai inaintat, care din cauza aceasta e mai puţin războinic. Aceasta e istoria Romanilor faţă de Greci şi a barbarilor faţă de Romani.

E adevărat, recunosc ei, că după fiecare din aceste mari victorii urmate de risipirea unui imperiu, civilizaţia dă indărăt pentru un timp uneori lung,

dar cu vremea ea se ridică iarăși, căci poporul învingător combinînd civilizația lui elementară cu cea rafinată a poporului învins, crează o nouă civilizație cu un nou caracter. Regresiunea mai mult aparentă decît reală e urmată de o reintegrare a civilizației. Dar, obiectează Faguet, faptul nu se confirmă întotdeauna. Nu se poate spune că Turcii au clădit o civilizație strălucită pe ruinele celei bizantine. Ș'apoi e oare necesar ca aceste palingenezii să se opereze prin transfuziune precedată de o mare efuziune de singe? Pentru mersul progresului regenerările violente nu sînt desigur nici legitime, nici necesare. Mișcări ca stoicizmul, creștinizmul, reforma, dovedesc că regenerările pacifice sînt posibile. Există totdeauna în sinul decadențelor elemente regeneratoare care se pot raspîndi și dezvolta printr'o invazie pașnică. Păstrînd sau perzînd caracterul său etnic, un popor se poate modifica fără ca războiul, acest teribil accident, să intervină. Dar dacă nu se poate dovedi că omenirea s'a dezvoltat numai prin războae și jocuri de forțe, e totuși ceva însemnat, și care nu poate fi trecut cu vederea, faptul că de cele mai multe ori evoluția omenirii s'a făcut prin acest mijloc. Acest fapt ne face să ne punem întrebarea, dacă războiul nu e un mijloc de selecție fericit sau nefericit, dar natural, necesar, mijloc prin care omenirea, dacă nu se ameliorează dar înaintează în mersul ei veșnic.

Faguet lasă această întrebare fără de răspuns, căci cel mai puternic argument împotriva pacifizmului nu sînt pentru dînsul teoriile care legitimează războiul, ci existența patriotizmului. Acesta, e după el, marele obstacol care se opune pacificării generale, o pace durabilă ne putînd coexista cu patriotisme energice și pasionate. Și dacă patriotizmul e recunoscut ca ceva salutar, războiul e aproape justificat.

Analizînd cu multă finețâ patriotizmul, Faguet îl consideră ca fiind la origine o extenziune a sentimentului familial, care se transformă apoi într'o concepție de utilitate și într'o concepție estetică. Elementele care au contribuit la întărirea sa, sînt în primul rînd: limba comună, apoi religia (deși religiile sînt cosmopolite, bisericile sînt naționale), moravurile strămoșești, dragostea trecutului întreținută mai ales de studiul istoriei propriu zise apoi de acel al istoriei artistice și literare, aversiunea împotriva străinului, alcătuită din multe sentimente diverse, dintre care cel mai puternic e amintirea injuriilor primite. Războiul contribue într'un grad însemnat la întărirea patriotizmului, țări ca Italia și Germania au fost create prin războí. Caracterul esențial al patriotizmului e abnegația, renunțarea în folosul comunității, sacrificiul existenței individuale celei naționale. E un idealizm înalt, o formă a instinctului care împinge pe om să-și pună în joc viața pentru a putea să trăiască, instinct care e poate, cum spune Nietzsche, una din condițiile esențiale ale vieții omenești. Patriotizmul e ceva instabil și poate ușor scădea ca forță, fie pentru un timp, fie pentru totdeauna. Dacă elementele lui esențiale, sentimentul de familie lărgit, solidaritatea în muncă și sforțări, limba comună nu pot dispărea niciodată, cele auxiliare se pot schimba sau atenua. Religia poate fi părăsită, moravurile se pot schimba, studiul istoriei poate fi neglijat din cauze politice. Dar factorii care contribue mai mult la decăderea sentimentului național sînt slăbirea caracterelor, prea marea grijă pentru interesele materiale, descurajarea lesne contagioasă. Pentru teoreticienii antipatriotizmului, patriotizmul

e un sentiment contra naturii omenești. Sociabilitatea naturală a omului nu-i naționalitatea ci solidaritatea liberă. Patriile sînt obstacolul principal la realizarea egalității, care nu poate fi stabilită decît odată cu distrugerea lor. Unii socialiști cred că patriile pot fi mai degrabă distruse decît socializmul stabilit pretutindeni, că popoarele pot deveni mai ușor antipatriotice decît socialiste. Faguet crede că această teorie, e nouă. Filozofii din veacul al XVIII erau indiferenți pentru ideia de patrie, dar nu ridicase antipatriotizmul la rangul de teorie. Prima manifestare a acestei tendinți o găsește într'o poezie a lui Lamartine din 1841, Marsilieza păcii. Azi, doctrinele antipatriotice sînt răspîndite în Rusia de admiratorii lui Tolstoi, și foarte răspîndite în Franța de discipolii lui Hervé, pentru care nu există patrii ci numai clase. Ele au pătruns în păturile de sus, în burghezia care urăște serviciul militar, între muncitori, ale căror sindicate fac pe față profesie de antipatriotizm, între institutori și, ceia ce e mai grav, după mărturisirea oficială a lui Clémenceau, chiar în armată. Dar pe cînd în Franța patriotizmul scade, în celelalte țări se afirmă și se întărește tot mai mult. Partidele cele mai înaintate se arată tot atît de patriote ca celelalte. Faguet vorbește de Bebel, care în congresul dela Stuttgard, combătînd pe Hervé, Vaillant, Jaurès a spus că condiția primordială a dezvoltării socializmului rămîne în fiecare țară independența și autonomia națiunii. Antipatriotizmul e pentru un popor un semn de decadență. Civilizația, cași dezvoltarea generală a omenirii, se face prin patrii distincte și nu se va putea face niciodată altfel. Sforțarea pentru a desființa patriile nu poate reuși decît la distrugerea cîtorva, a acelor care sînt deja epuizate, fără a face să înainteze cu un pas lumea spre unitatea dorită, care nu poate să rămînă decît o iluzie. Intre patriotizm și antipatriotizm există, după Faguet, un sistem mixt, combinație de patriotizm cu umanitarizm, în proporții diverse și greu de determinat. Această teorie o numește el patriotizmul internațional, un patriotizm temperat de iubirea umanității, și o găsește susținută cu diferite nuanțe de Jaurès, Aulard, Lavisse, Naquet.

Introducerea umanitarizmului și a internaționalizmului în patriotizm e, după dînsul, un dizolvant subtil și periculos. Patriotizmul adevărat nu poate fi ca cel internaționalist condiționat, subordonat, provizoriu. Ca și altruizmul, el are un caracter absolut. Cercetînd mijloacele practice de pacificare, Faguet nu găsește decît două: dezarmarea simultană și înlocuirea războiului prin arbitraj. Dezarmarea prezintă enorme dificultăți. Hotărîrile luate de tribunalul de arbitraj nu pot fi respectate decît dacă el dispune de o forță de constringere mai mare decît acea a țărilor reunite. Altfel tribunalul de arbitraj e inutil ca pacificator și nu poate fi decît cel mult un moderator. De un folos mai mare ar fi poate o ligă a celor slabi, dar azi în Europa statele mici sînt puțin numeroase și destul de răspîndite. Pacifismul, închee Faguet, e ceva himeric, iluzia unor spirite care n'au simțul realității. El n'ar putea să triumfe decît dacă patriotizmul, acest sentiment etern, ar dispărea în acelaș timp și la toate popoarele. Asupra popoarelor energice această teorie nu poate avea nici o influență, dar poate desigur grăbi peirea celor în decadență. E de dorit ca toate să fie patriote fără de megalomanie și să nu se lese ademenite de teorii pacifice. „Adevăratul pacifizm e încă patriotizmul. Căci ceia ce menține pacea, în chip relativ, dar în singurul chip în care poate fi menținută, e defensiva energică care nu in-

vită cucerirea să inainteze prin indiferență sau nepăsare".

In această operă importantă Faguet a arătat, c'o incontestabilă forță, marile obstacole opuse de starea de fapt a popoarelor realizarii păcii universale. Cu un mare talent a demonstrat legitimitatea patriotizmului și denunțat cu multă dreptate pericolul antimilitarismului și al dezarmării. Războiul nu e insă justificat prin aceasta. Manifestare interioară a impulsivității omenești, oricit de nobilă i-ar fi cauza, războiul rămine desigur un mijloc primitiv de rezolvire a conflictelor internaționale, un mijloc care revoltă mai mult decit oricind conștiința morală a omenirii culte. Și din acest punct de vedere mai inalt, propaganda pacifiștilor nu e poate atit de inutilă, cum crede Faguet. Luptind pentru un nobil ideal, adresindu-se senzibilității omenești, ea o poate schimba cu vremea și, avind un răsunet asupra manifestărilor externe ale omenirii, poate deveni rodnică, cel puțin intr'un indepărtat viitor.

O. B.

* * *

Félix Le Dantec. *Science et Conscience.* Paris, Flammarion.

A. *Teoria conștiinții epifenomen.*

In acest volum filozoful francez dezvoltă teoria conștiinții epifenomen și sub lumina acestei teorii incearcă a-naliza conștiinții omenești.

Cum trebue inteleasă această teorie?

Dezvoltarea știinților pozitive intemeiază afirmarea că orice fenomen natural *s'ar putea* prevedea, deoarece e *posibilă* cunoașterea științifică a condițiilor, in care ia naștere acel fenomen. S'ar putea prevedea, atunci, orice act al unui animal și, in deducțiile ce le-aș face spre acest sfirșit, *n'aș ține samă* de cunoștința sau voința animalului. Principiul conservării energiei e satisfăcut, cașicum n'ar exista conștiință: conștiința, prin urmare, n'are echivalent mecanic.

Cu alte cuvinte, nu există nici un studiu obiectiv ce ar permite să constatăm dacă un corp e conștient sau nu. „Dar, eu sint conștient; dece n'ar fi conștienți și semenii mei". „Admițind in ceilalți oameni o conștiință analoagă cu a mea, in mod logic trebue să admit ceva analog in corpurile brute. Și ceia ce intărește această deducție e și faptul, că in dezvoltarea embriologică a ființelor nu se constată nici o modificare bruscă, ce-ar denota apariția unei conștiinți... „Sint condus a crede că există in lumea brută „elemente de conștiință", despre care știu numai atit, că, prin mijlocul acestor elemente necunoscute, se poate constitui o conștiință asemănătoare cu a mea".

„Dar nu toate fenomenele ce se petrec in organismul meu sint intovărășite de conștiință". Se pune atunci intrebarea: Prin ce mijloc obiectiv s'ar putea constata, care sint fenomenele insoțite de conștiință?

Chestiunea pare paradoxală, odată ce s'a recunoscut mai sus efectiva neputință a „elementelor de conștiință". Totuși, grație comparației ce putem face intre noi inșine și semenii noștri, chestia prezintă o soluție obiectivă. Și acel mijloc obiectiv il dă legea deprinderii (habitude), al cărei enunț din punct de vedere științific este: Funcția crează organul, cind acea funcție se repetă adeseori identică cu ea insăși. Vom zice dar: Numai fenomenele, ce-s intovărășite de o variație, trezesc conștiința. Odată construit definitiv organul unei funcțiuni, această funcție e indeplinită inconștient. In alt limbaj, acelaș lucru s'ar exprima: Disonanța, care contrariază *legăturile* e un fenomen conștient; stabilirea definitivă a unei consonanțe face să dispară conștiința.

B. *Știință și conștiință.*

I. Cazul unei protozoar.

Odată stabilit acest criteriu, Félix Le Dantec trece la studiul paralelismului intre subiectiv și obiectiv, luind ca punct de plecare o ființă unicelulară.

Din punct de vedere obiectiv, unitatea acestei ființi se traduce prin legăturile particulare din masa protoplazmică, legături ce asigură continuitatea protoplazmei in timp și spațiu. Din continuitatea in timp a legăturilor, ce determină asimilația, rezultă din punct de vedere subiectiv particularitatea numită *memorie elementară*. Obiectiv, individul protoplazmic pastrează urma luptelor ce a susținut contra vibrațiilor disonante. Iar memoria e epifenomenul subiectiv corelativ acestei urme obiective.

Mai departe. Un protozoar poate fi influențat de o anumită radiație. Vom putea atunci clasa radiațiile in două categorii: acele active pentru protozoarul considerat și cele ce nu-l influențează in funcționarea lui. Aceste două categorii vor forma respectiv spectrul vizibil și invizibil al speciei studiate. Acelaș lucru s'ar putea spune in cazul unui agent chimic.

Să venim acum la reacțiunea din partea protozoarului provocată de radiații sau de substanțe chimice. *Aceste reacțiuni din punct de vedere obiectiv sint supuse determinismului celui mai riguros.* Subiectiv, ele dau o senzație de voință și iluzia libertății absolute. Intocmai ca un rezonator, care vibrind sub influența unui agent exterior n'ar avea conștiință decit de el insuși; rezonatorul va avea atunci conștiință de un fenomen ce ar *incepe* intr'insul. Ceia ce e extrem de interesant in această ordine de idei, e constatarea că epifenomenul de voință nu e niciodată in contrazicere cu determinismul obiectiv. Se intimplă, adică, că animalul vra totdeauna să facă tocmai ce ar trebui să facă după legile determinismului.

II. Să trecem la ființele superioare.

Din punct de vedere obiectiv amintim că, in producerea manifestărilor conștiente, joacă rol de prima ordine suprafețele sensoriale, prin care sintem sensibili la mișcările exterioare și pe care ajungem să le cunoaștem, datorită legăturii destul de strinse dintre activitățile exterioare și trezirea conștiinții.

Ce raport este atunci intre ceia ce cunoaștem astfel dintr'un fenomen și fenomenul, care este obiectul cunoștinții noastre? Iată o chestie ce pare foarte importantă și care in realitate n'are nici un senz, căci „forma exterioară a unui fenomen exterior nu există in afară de cunoașterea *de către cineva* a acelui fenomen".

Aceste amintite, trecem la studiul imaginilor și imitației.

a. Imagini. Fiecare mișcare periodică exterioară crează, prin rezonanța, in protoplazma sensibilă o mișcare *corespondentă*. Să consider, d. p., o frază muzicală. Ea se poate inscrie pe un fonograf sub formă de linie sinuoasă. Se prezintă urechii sub formă de presiuni, diferite de mișcarea inregistrată de fonograf. Această serie de presiuni determină in nervul auditiv o serie corespondentă de influxuri nervoase. Iată dar o serie de trei fenomene ce le putem descrie in trei moduri diferite (ca fenomen geometric, barometric și protoplasmic) numai cu o singură ecuație.

Senzația va fi dar citirea in langaj auditiv a ecuației seriei de influxuri nervoase. Acelaș lucru putem spune de orice senzație.

Vom numi *imagine* transmisiunea sub formă de influxuri nervoase a unei serii de deformații susceptibile de a fi reprezentate prin o ecuație. Imagina subiectivă va fi seria de epifenomene de conștiință ce intovărășesc transmisiunea influxurilor nervoase. Vom numi

această imagine în timp imagine de întâia specie. Imagini de a doua specie sînt imaginile în spațiu: cunoștința spațială a lumii rezultă din sincronismul documentelor diverse sosite prin diferitele căi în centrele nervoase, rezultă dar din funcționarea simultană a mai multor organe de simțuri.

Organele vizuale sînt desigur, cel puțin la om, cele mai perfecte. Știința are chiar de scop a reduce totul la măsurări făcute cu ajutorul ochilor.

b. Imitație. Imitația propriu zisă consistă în producera de cătră animal de acte sensibile la exterior și *sămănînd* cu alte acte, la care a fost martor. Ce înseamnă *asemănare* între un act observat de animal și unul executat de dînsul? Imitație perfectă, aceia în care fenomenul reprodus e identic cu cel imitat, e un lucru extrem de rar. Se poate spune că există aproape numai imitații prin traducere. In adevăr, cînd executăm un act oarecare, simțim că-l executăm; adică se face în centrele noastre nervoase o reprezentare, despre care nu știm decît, că ea ne permite să știm ceia ce facem. Pierre Bonnier a dat acestui simț numele de *simțul atitudinilor segmentare*. Un exemplu pentru lămurire.

„Cine din noi nu s'a amuzat a imita vr'un tic ridicul al unuia din prietinii noștri? Acel ce execută această contrafacere n'are nevoe a se vedea în oglindă. Dacă s'ar vedea, desigur că în cele mai multe cazuri ar fi decepționat. Si cu toate acestea simțul său al atitudinilor îi trimete o impresie de gesturi, impresie care e de acord în centrele sale nervoase cu amintirea gestului observat de multe ori la amicul său. Vom putea acum defini imitația: Ea consistă în un acord între imagina percepută a unui fenomen exterior și imagina, ce ne-o dă simțul atitudinilor, a gestului ce executăm. Acest acord poate fi cu totul subiectiv și să nu se manifeste pentru un observator străin. Imitația se reduce, așa dar, la o traducere ce n'are valoare imitativă decît pentru animalul ce execută traducerea. Simțul atitudinilor funcționează dela început, dela observarea fenomenului de imitat. De aceia animalul poate prevedea, cînd execută o mișcare, care va fi rezultatul acelei mișcări *considerată numai ca o variație* a atitudinilor segmentare.

Pe lîngă imitația așa definită intervine o complicație, corecția actelor executate, datorită aprecierii prin organele simțurilor a rezultatului exteriorizat al activității noastre. A învăța un meșteșug înseamnă a face educația simțului atitudinilor relativ la acel meșteșug. Așa că ajungem, pentru un act cu care sîntem obișnuiți, să prevedem ceia ce avem să facem.

Rezultă din cele spuse asupra imitației că toate actele noastre sînt imitații.

Organul nostru de imitație cel mai perfect este organul vocal. Nu putem reproduce prin voce toate sunetele ce le auzim, din cauza diferenții dintre urechea noastră și laringe. Acest fapt arată că imitația obiectivă, cea mai perfectă ce-o putem realiza, e tot o traducere.

Organul nostru vocal e susceptibil de o funcționare intelectuală foarte prelungită; de aceia a fost utilizat pentru constituirea vorbirii. *A gîndi* înseamnă a povesti în imagini vocale tot ceia ce se petrece în noi.

c. Știință și morală.

Știința nu ne poate dicta datoria noastră, căci ideia unei datorii, la care te poți după voință supune sau nu, nu este o idee științifică. Dar, omul este ceia ce este și nu ceia ce ar fi fost, dacă știința ar fi existat în totdeauna: și așa cum este omul astăzi, el are dorința de a trăi și de a fi fericit.

„Și fiindcă știința nu m'a învățat ce reguli sociologice să urmez, urmează de aici să cer celor asupriți să aștepte până ce se vor găsi norme sigure, și să sufere în pace până atunci? Acolo unde știința tace, empirismul își reia drepturile, cel puțin provizor; și cred în „minciuna socială necesară ca să existe o societate", de care vorbește Vigny.

„De altfel, ceia ce e o minciună pentru mine, e un adevăr pentru aproape toți ceilalți oameni. Știința nu-i așa de periculoasă, după cum pare, fiindcă omul e legat prea mult de tradițiile sale; omul își iubește principiile și le atribue o valoare absolută, și tocmai de aceia li se supune în mod efectiv; nu te poți supune cu ușurință unor legi, ce le știi că-s alese prin simplă convenție.

„Omul are dar trebuință de principii pentru a acționa; îi trebue o credință, fie în justiție, fie în patrie, fie în artă; această credință va avea utilitate, dacă ne va decide a acționa fără șovăire în diversele împrejurări ale vieții noastre.

„Din nenorocire, oamenii n'au toți aceiaș credință; și, pentru credința lor, ei se luptă. E fără îndoială imposibil ca oamenii să se 'nțeleagă și să primească o credință unică. Și dacă știința, arătînd zădărnicia credințelor, va decide pe oameni să trăiască în pace, nu le va lua în acelaș timp singura lor rațiune de a trăi?

„Pentru a fi înțelept, ar trebui să te resemnezi la o minciună continuă; să crezi orbește în principiile tale conducătoare, cînd ar fi necesar pentru a acționa; și să faci apel la știință, cînd acele principii ar deveni prea tiranice"

A. Z.

***

Mermeix. *Le Syndicalisme contre le socialisme.* Paris. Ollendorff, 1908.

Autorul vrea să trateze despre origina și dezvoltarea „Confederației generale a muncii", însă cu toate că tratează despre una din formele cele mai uriașe de luptă ale proletariatului francez, și care are o importanță socială deosebită, autorul e destul de nepregătit în materie de teorie. Nu are multe idei generale și cunoștințile sale asupra socializmului nu sînt scoase din izvoarele de teorie fundamentale. Probabil că Mermeix cunoaște colectivismul mai mult din scrierile lui Jules Guesde, deoarece numele acestuia revine foarte des, cînd autorul acestei cărți se referă la unele puncte din teoria marxistă. Cu toate că e mediocră ca valoare teoretică, însă această operă e interesantă, prin faptele ce le expune, mai ales pentru acei, care nu-s în măsură de a cunoaște împrejurările din Franța.

Ca pilde tipice că autorul nu prea e mult familiarizat cu teoriile marxiste, sînt definițiile pe care le dă în ce privește *capitalul constant* și *capitalul variabil*, în accepțiunea lor în doctrinele socialiste. Mermeix crede că mijloacele de producție, ce poartă numele generic de *capital constant*, sînt desemnate sub acest nume în marxism, din pricină că acest capital constant „cumpărat de cătră exploatator rămîne acelaș, fie că-i utilizat, ori nu". Iar în ce privește înțelesul capitalului variabil, mîna de lucru poartă acest nume, „deoarece nu-i cumpărată decît pe măsură ce este nevoe de ea". (pag. 134).

In marxism însă mijloacele de producție poartă numele de capital constant, deoarece nu transmit produsului o valoare mai mare, decît aceia, pe care ele o pierd în procesul de producție, adică capitalul constant trece

in produs fără nici o modificare de valoare, pe cind capitalul variabil,—munca—, produce o valoare mai mare decit e costul de întreținere, adică salarul.

Apoi Mermeix, cu toată buna voința, ce o are de a părea imparțial, lasă să se străvadă prin modul de a se exprima, tendințile lui de vrăjmășie pentru socialism. De-alminteri acest fapt nici nu poate fi socotit ca o vină, căci expunerea unor idei de organizare socială niciodată nu poate fi expusă cu o indiferență de înregistrator mecanic, căci lucrurile expuse se leagă cu nenumărate sentimente tainice, născute din cauza legăturilor sociale, în care trăește omul. In expunerea ideilor ce privesc legăturile între oameni, se oglindește în mod inconștient însuși sufletul expunătorului, cu toate năzuințile lui.

In sinul a numeroase sindicate franceze, care multă vreme stătuse sub tutela socialiștilor guesdiști, s-au infiltrat cu vremea, zice Mermeix, tendinți anarhiste. Anarhiștii s-au introdus și ei în sindicate invocind între altele chiar autoritatea cuvintelor lui K. Marx, că „emanciparea proletarilor trebue să fie opera proletarilor înșiși"... Insă față de socialiști, care spun că trebue să se pună mîna pe puterile statului, pentru emanciparea proletariatului, anarhiștii susțin că proletariatul trebue să facă abstracție de stat, părăsind lupta politică și menținîndu-se numai pe terenul luptei economice. Anarhiștii, propovăduind între muncitori că statul în sine este o excrescență parazitară, cu care muncitorimea nu trebue să aibă de-a face, deveniră o primejdie pentru acțiunea parlamentară socialistă, căci „...este o opoziție capitală între partidul socialist, care urmărește transformarea socială prin acțiunea parlamentară și cucerirea puterilor publice, și între sindicaliștii libertari, anti-parlamentari hotărîți „deciși să suprime acest organizm social, Statul" (Discursul lui Keufer în congresul din Amiens 1906).

Mermeix dă la lumină fapte interesante asupra modului cum s-a ajuns la constituirea „Confederației generale a muncii".

In prima jumătate a secolului XIX în perioada haotică a marii industrii, cînd clasele muncitoare fuseseră aduse într-o mare nesiguranță a traiului de toate zilele, din cauza unei dezordonate anarhii în producere, această stare detestabilă a fost și mai mult înrăutățită prin faptul că muncitorii nu aveau dreptul să se coalizeze. Legea Le Chapelier din 1791 și unele dispoziții din codul penal opreau asociațiile, în special pe cele de muncitori. O lege din 1834 și multe dispoziții regulamentare întăreau această pulverizare a puterilor proletariatului.

Către sfîrșitul imperiului II-lea, prin măsuri diferite se primise alcătuirea asociațiilor muncitorești și în 1869 s-a creat chiar „Camera federală a societăților de muncitori din Paris". Colectivismul începu să se introducă în aceste asociații abia pe la 1876 și mai puțin la Paris decît în Provincie. Legea lui Waldeck-Rousseau din 1884 asupra sindicatelor, recunoscîndu-le ființă legală, ele se înmulțiră cu repeziciune, însă, în sinul lor, socializmul marxist, Guesdismul, își cuceri mulți partizani. In intenția Guesdismului era de a se subordona mișcarea sindicalistă în folosul activității politice a partidului muncitoresc (parti ouvrier). Sub inspirația acestui partid s-a format o asociație de sindicate, adică „Federația sindicatelor și a grupărilor corporative muncitorești din Franța", însă mișcarea propriu zisă de organizare economică fu părăsită de către socialiști, și lăsată pe planul al doilea, încît menirea sindicatelor, sub tutela guesdiștilor, fu stingherită.

Legea lui Waldeck-Rousseau din 1884 mai făcu însă cu putință și crearea unor instituții, numite „Bursele muncii", care servesc ca mijlocitoare între patronii care caută muncitori și muncitorii care caută de lucru,—regulînd oferta și cererea de brațe muncitoare. Bursa muncii din Paris, prima creată în Franța, căzu în mîna diferitelor grupări socialiste, antiguesdiste însă, din cauză că marxismul era puțin răspîndit între proletarii Parisului. Diferitele burse create în toate părțele Franței au format „Federația burselor".

Până în 1894 Guesdismul avea o influență destul de mare asupra sindicatelor, însă în acest an circumstanțe fatale au voit ca'și Guesdiștii și „Federația burselor", compusă mai mult din elemente antiguesdiste, profund revoluționare, să țină congres la *Nantes*. In mai multe rînduri se agitase chiar în sinul sindicatelor guesdiste ideia grevei generale, însă fără mult răsunet, din cauză că socialiștii marxiști, conducătorii mișcării, o respingeau ca fiind utopică. Nu e vorbă, că dintre înșiși intelectualii partidului muncitorilor, unia erau apărători ai grevei generale, cum era Briand. (Acum, mutantur tempora, propovăduitor al ordinei la congresele institutorilor din Franța).

Ideia grevei generale, deși era latentă în sinul sindicatelor guesdiste, din cauză că era combătută de conducători,—exista însă pe vremea, cînd s-a făcut congresul din Nantes în 1894, în acelaș timp cu congresul federației burselor muncii.

Sub imboldul socialismului revoluționar, care admitea ca mijloc de luptă greva generală, și care stăpînea federația burselor, ideia latentă în sindicatele guesdiste izbucni și ea, focul ascuns sub cenușă se aprinse. Pe tema grevei generale, în congresul dela Nantes, s-a făcut ruptura între majoritatea sindicatelor, incorporate în partidul muncitorilor și fracțiunea politică, partidul parlamentar propriu zis. In 1895 aceste sindicate, care se desfăcuseră de sub conducerea guesdistă, formară la Limoges „Confederația generală a muncii".

Sindicaliștii, reprezentați prin această confederație, și „Confederația burselor" multă vreme stătură în izolare, și în acest răstimp influența asociațiilor proletariatului nu avu mare răsunet asupra vieții publice, din cauză că nu erau concentrate toate puterile într-o organizare generală. In 1902 din aceste două grupări se născu actuala „Confederație generală a muncii", căci „confederația burselor" se contopi în cealaltă grupare a sindicatelor. Insă noua grupare, sau mai bine zis comitetul ei executiv, a fost cucerită de către anarhiști, și prin disprețul pe care-l au aceștia pentru activitatea politică și pentru deciziunile majorităților, amenință cu ruina sprijinul pe care socialismul îl are în clasa muncitorilor, ca reprezentant al ei în viața politică.

Un exemplu tipic de modul cum privesc anarhiștii, care și-au incorporat „Confederația generală a muncii", partidele politice, fără să cruțe nici măcar partidul socialist, ni-l oferă congresul din Amiens 1906:

„Considerînd că toate partidele politice, chiar partidul socialist unificat, nu sînt înainte de toate decît grupări de opiniuni avînd un scop primordial, acela de a alege membri în Parlament, că în aceste grupări de afinități, lupta de clasă, baza fundamentală a sindicalizmului revoluționar, se găsește nimicită prin faptul că patroni milionari și proletari înfometați se găsesc împreună;...

„Congresul, văzind articolele fundamentale ale confederațiunii generale a muncii și neutralitatea politică, pe care trebue s-o conserve orice sindicat confederat, se pronunță categoric împotriva oricărei apropieri sau raporturi, oricare ar fi ele între confederație și un partid politic oarecare" (pag. 208—209).

Intr-o altă parte Mermeix arată care este organizarea confederației generale a muncii:

„Cum arată d. Pouget,.. organizarea confederală este o serie de cercuri concentrice, suprapuse. La bază e marea circonferență, unde mișună sindicatele. Ele se grupează într-o masă mai deasă, în circonferența mai puțin dezvoltată a uniunelor sindicale sau „Federațiuni de industrie". Deasupra, după ce s-a mai restrins încă cercul, apar Bursele muncii, pe lingă care federațiunile trebue să se afilieze în mod obligatoriu.

„Mai sus încă, în centru, iată comitetul confederal, al cărui sediu e la Paris și care se reunește din trei în trei luni; în fine Biuroul confederal, condensează în sine puterile comitetului confederal" (pag. 193).

Cu toată influența mare exercitată de „Confederația generală a muncii", ea nu reprezintă decit o mică parte din muncitorimea Franței. Dintr-o sumă de 5,000,000 muncitori din Franța, numai 836,0 0 sint sindicați în diferite organizații; iar din totalul lucrătorilor sindicați, sub egida confederației generale a muncii nu se adăpostesc decit 203.273, adică numai 5% din totalul muncitorilor francezi!

Pe lingă sindicalismul englez și german, confederația muncii din Franța e un pigmeu, însă.... condus de anarhiști.

Mermeix are dreptate, cind spune că anarhiștii au avut un rol la crearea sindicalismului; dar cind confundă sindicalismul cu anarhismul, el dă dovadă de nepricepere, pentrucă sindicaliștii nu se ridică în potriva statului, ei pretind că ei fiind marea mulțime a poporului francez, organizarea lor, cind va fi destul de puternică, va înlocui statul „burghez"... Cu alte cuvinte, ei crează pe 'ncetul alt *stat*, care să dea la o parte, la un moment, pe acel actual, al „clasei burgheze"

I. N.

Revista Revistelor

Indrumarea,—No. 1, Aprilie 1908, Iași.

Incă o revistă la Iași!

Pentru a justifica apariția ei, direcția ne spune în articolul-program, „**Scopul nostru**", din fruntea revistei:

„... Noi, pe lingă literatură și știință, vrem mai ales să facem politică. Sint la noi, ce-i drept, multe, poate prea multe, reviste; dar care să facă politică, puține, și încă și acele fac politică mai mult în mod secundar...

„Așa dar pentru cuvintul de-a înălța politica ne manifestăm prin revistă; și ne manifestăm prin revistă a parte pentru cuvintul, că avem de expus și unele idei, care n'ar cadra, precum e lesne de înțeles, cu ale celorlalte reviste. *Ca membri ai partidului conservator-democrat, urmează firește să desfășurăm vederile directive ale acestui partid*, cu deosebire acele care trebue să-l caracterizeze și să-l întărească"...

Așa dar: *revistă de partid*!... „Literatură și știință" de partid!...

Noi, cei dela „Viața Romînească", cari din capul locului am declarat că înțelegem a reprezinta în viața noastră intelectuală o anume *concepție teoretică*, n'am avea, vădit, nimic de zis, dacă celelalte *curente de idei* din lumea noastră intelectuală s'ar grupa pentru a da o expresiune literară ideilor lor într'o anumită revistă.

Literatura și știința sint doar cimpul propriu de manifestare a tuturor concepțiunilor asupra lumii și vieții, a tuturor curentelor de idei și sentimente.

Și întrucit artiștii au întotdeauna o *personalitate* proprie, un fel de a fi, de a reacționa, prin care se manifestează ideile, sentimentele lor, toată concepția lor asupra lumii și a vieții, —ceea ce am numit *tendințele* lor,—totdeauna am susținut, de pildă, că arta poate avea tendinți *poporaniste* sau *naționaliste*, precum poate avea tendinți de *conservațiune socială*, tendinți *revoluționare* sau *reacționare*, tendinți optimiste, pesimiste, morale sau imorale, etc. etc.

Gruparea dar a reprezentanților diferitelor *curente* literare și științifice e nu numai firească și legitimă, dar chiar necesară.

Ast-fel numai ele vor putea servi la luminarea, la educațiunea intelectuală a unei societăți, prin opozițiunea vie și constantă a diferitelor puncte de vedere.

Dar *partidele* politice se întocmesc în vederea unui program *practic* de luptă și sint conduse de considerațiuni de *tactică*, de interesele momentului, presupun o ierarhie, o disciplină de partid, etc.

Cit de mult toate acestea mărginesc libertatea de acţiune şi de apreciare, uşor se poate vedea din presa noastră de partid.

Ce rost poate dar avea o *revistă de partid*, dacă nu de a crea, in forma unei publicaţiuni lunare, o altă varietate a *presei de partid?*

Am spus, de pildă, că arta poate avea tendinţi de conservaţiune socială,—dar poate ea avea tendinţi... *takiste* sau *carpiste* ?...

Nu e ridicol?

Reprezintă oare oamenii, ce au luptat o viaţă intreagă sub acelaşi steag, altă concepţie asupra lumii, alt sistem de idei, prin faptul că din consideraţiuni de tactică, sau sub presiunea imprejurărilor trecătoare, s'au despărţit in două fracţiuni ale partidului conservator, şi cari, de sigur, cu vremea din nou vor „fuziona" ?

Deşi confraţii dela „Indrumarea" ne clasează şi pe noi intre revistele cari „fac politică", sint siliţi insă să recunoască că: *„Viaţa Romînească* in politica reprezintă o anumită şcoală, *şcoala poporanistă*, odinioară zisă până la un punct şi social-democrată (? ! ?...), *neidentificată incă cu şcoala liberală"*...

Dar „şcoala poporanistă" nu reprezintă un *partid* politic: in cadrul acestei largi concepţiuni, pot colabora, şi colaborează de fapt, toţi oamenii iubitori de ţară şi de neam, pătrunşi de *spiritul modern şi democratic*,—indiferent dacă fac sau nu politică, sau in ce partid o fac, după consideraţiuni de tactică sau de convenienţe personale.

Nu ne-am *identificat* cu „şcoala" liberală, fiind-că *nu voim* să ne identificăm, şi credem, că o revistă nici nu are dreptul şi nici nu poate să se „identifice" cu vre-un partid politic, fără să cadă in păcatul politicianismului, spre marea pagubă a „literaturii şi a ştiinţii".

E destul să arunce cine-va ochii asupra listei colaboratorilor noştri, precum şi să-şi aducă aminte că pe aceste pagini, cu deplină libertate, am putut să luăm o atitudine şi să ne spunem cuvintul asupra scrierilor, datorite diferitelor personaje *din cele mai insemnate*, chiar *şefi de partide, fără distincţie de partid*.

Deci nu inţelegem a „face politică" in sensul *Indrumării*, şi nu putem saluta această incercare de a introduce politicianismul până şi in publicaţiunile literare.

Convorbiri literare. (Mart 1908).

Cele spuse mai sus relativ la „Indrumarea", se pot ilustra de minune prin evoluţia pe care o sufere sub ochii noştri bătrina revistă „Convorbiri literare". Nici o dată n'am luat in serios mimica ei dispreţuitoare la adresa „amestecului politicii in literatură". Prin urmare am putea numai să salutăm cu plăcere hotărirea direcţiunii acestei reviste de a arbora insfirşit franc şi deschis stegul *concepţiunii conservatoare*. Aceasta nu poate decit folosi discuţiunii serioase şi contribui la afirmarea adevărului, ce nu poate rezulta—nu-i aşa ?—decit din „ciocnirea ideilor".

Din nenorocire „Convorbirile literare" păşesc mai departe, şi manifestează tendinţa de a se transforma intr'un *organ de partid*, in stilul „Indrumării", avintindu-se in plin politicianism.

Concepţiunea conservatoare, pură, fără nuanţă de politicianism, o reprezintă, de pildă, in No. din Martie, articolul **„Demagogie criminală"** al d-lui Aurel C. Popovici, a cărui insemnată operă „Gross-Oesterreich" o apreciam foarte mult.

Asupra concepţiunii conservatoare, in forma specifică pe care ea o imbracă la d. Aurel Popovici, vom reveni mai jos, cind vom vorbi despre

„Sămănătorul", ce apare acum sub direcţia politică a d-sale.

Desigur, nu impărtăşim această concepţiune, dar acum voim să relevăm unele particularităţi de publicist ale d-lui Aurel C. Popovici, care ne-au surprins la autorul senin şi obiectiv din „Gross-Oesterreich".

Articolul „Demagogie criminală" e un atac vehement impotriva d-lui Oct. Tăzlăuanu, pe care d-sa ni-l zugrăveşte ca „anarhist", „socialist", „revoluţionar", „partizan al lui K. Marx şi ceilalţi tovarăşi" (d. Oct. Tăzlăuanu !... Mă gindesc ce a trebuit să simtă bietul director al „Luceafărului", care odineoară ne denunţa pe *noi* ca „socialişti", şi „revoluţionari"...)

Articolul „Două culturi", care a provocat aceste atacuri, cuprinde, desigur, multe naivităţi şi afirmări nenorocite, şi d. Tăzlăuanu ajunge la concluzii greşite, nejustificate chiar de premisele d-sale, cum am arătat la vreme, dar d-sa, in ori-ce caz, dă dovadă de curaj şi de sinceritate, care ar merita alt tratament, şi spune, cite-odată, chiar unele adevăruri ce trebuesc spuse.

Că intre ţărani şi cărturari sint deosebiri de cultură şi divergenţe de interese (la *armonizarea* cărora ori-ce patriot, in vederea succesului luptei naţionale din Ungaria, e *dator* să tindă, şi deci e *dator* să-şi dee seamă de ele), e un fapt material, pe care cele mai brutale vehemenţe de limbaj nu-l pot inlătura.

Insu-şi d. Aurel C. Popovici e silit să recunoască: „E perfect adevărat că cultura noastră dela oraş *a pierdut multe puncte de contact cu viaţa lui* (a ţăranului). Că ea trebue *desvoltată in armonie* cu tot ce e frumos şi bun şi caracteristic in viaţa ţăranilor. Căci numai păstrind tot ce se poate păstra din ea, cultura noastră poate *deveni* naţională (deci trebue incă *să devină!*). Şi ea va fi naţională *sau nu vom fi noi*. Noi ca naţiune"... („C. L.", No. 3, 1908, p. 306).

Spune alt-ceva *in fond* d. Tăzlăuanu, dacă vom lăsa la o parte incongruenţele şi excursiunile sale in „sferele inalte", unde d-sa nu prea se simte acasă?

Inceputurile de gindire critică trebuesc incurajate, luminate, indreptate, nu reprimate cu brutalitate (mai ales cind sinceritatea e mai presus de ori-ce indoială). Aşa inţelegem noi rostul unei *polemici* adevărate. *Fără critică* nu e cu putinţă doar nici o propăşire!

Şi in ori-ce caz, ce caută in toate acestea „K. Marx cu tovarăşii" ? Sint convins, că d. Tăzlăuanu nu are pe conştiinţă nici măcar *cetirea* vre-unei scrieri de Marx...

Apropos de K. Marx.

Pentru procedeurile polemice ale d-lui Aurel C. Popovici e foarte caracteristic, cum d-sa tratează, sau mai bine zis maltratează, pe acest puternic cugetător (de alt-fel mort de mult, şi chiar de ar fi trăit, i-ar fi indiferente toate vehemenţele revistelor romineşti).

Sintem atit de obosiţi de toate brutalităţile şi lipsa de orice jenă a presei noastre zilnice (a celei de partid, ca şi a celei „independente"), incit nu putem trece cu vederea această incercare de a transporta aceleaşi practice invechite şi in sfera, in orice caz mai senină până acum, a publicităţii din revistele noastre literare.

Lui K. Marx distinsul redactor politic al „Sămănătorului" nu-i recunoaşte nici o valoare, şi-i aruncă cu cea mai mare dezinvoltură epitetele de plagiator sau de şarlatan, etc.

Scriitorul acestor rinduri nu este şi n'a fost nici odată „marxist", chiar in acele vremuri, cind doctrina marxistă nu trecea in Apus prin criza ei de astăzi.

Prin urmare, dacă d. Popovici s'ar

fi mărginit să afirme, că un partid social-democratic n'are nici un rost în Romînia, am fi perfect de acord. Acest lucru l'a afirmat de altfel şi d. C. Stere pe paginile revistei noastre.

Că astăzi doctrina social-democratică, chiar în Apus, nu mai corespunde stării ştiinţii şi a gîndirii moderne? De acord.

Că nu ne putem permite luxul unei *politice revoluţionare*; că *orice Romîn* trebue să ţină seamă de misiunea ce o are statul nostru în împrejurările actuale ale vieţii noastre naţionale, şi deci orice acţiune revoluţionară, ce sapă acest stat din temelie şi-i micşurează puterile, trebue cu energie reprobată? Iarăşi, de acord!

Toate acestea deasemenea au fost spuse şi de d. C. Stere.

Dar ce nevoe este, pentru aceasta, de a nega valoarea ştiinţifică a lui K. Marx, cu toate greşelile lui, pe care nu noi le vom tăgădui?

Voiu reproduce aici în această privinţă un pasagiu din acelaşi W. Sombart, pe care, cu drept cuvînt, il citează şi d. Popovici, spre a dovedi „ultragiile" ce a adus vremea doctrinei marxiste:

„Ceea ce a îndreptăţit pe K. Marx, —spune profesorul din Berlin,—să se urce pană la *primul rang* între sociologiii veacului XIX (den ersten Rang unter den Socialphilosophen des neunzehnten Jahrhunderts zu erklimmen; —în conferinţa sa editată de către „societatea etică" pentru prima oară în Berna în 1897, din care s'a desvoltat scrierea citată, Sombart îl numeşte pe K. Marx şi mai categoric: *cel mai mare social-filosof al vremii noastre*), şi *alături de Hegel şi Darwin* să aibă *cea mai mare înrîurire asupra ideilor timpului nostru*, a fost faptul, că el a unit împreună cunoştinţa celei mai înalte forme a filosofiei istoriei din vremea lui cu cunoştinţa celei mai înalte forme a vieţii sociale din acea epocă", etc. (*W. Sombart*,—„Sozialismus und soziale Bewegung", 1908, p. 59).

Dar profesorul Sombart, deşi în nici un caz nu poate fi socotit ca „marxist", poate fi bănuit pentru „simpatii socialiste".

Iată însă părerea unui savant ca *Gustav Schmoller* (citez după ediţia franceză: „Principes d'économie politique", 5 vols, 1905—1908), care nu numai e un *conservator*, dar are şi o tinctură de antisemetism (cf. Op. cit., vol. I, p. 370), şi, deci, nu poate avea nici o simpatie personală pentru K. Marx,—dar să vedeţi cît de obiectiv îl judecă:

„K. Marx întrece pe toţi din partidul său prin impetuozitate, prin forţa de voinţă în serviciul revoluţiunii, *prin seriozitate şi prin adîncimea gîndirii*, prin sentimentele de ură împotriva tuturor puterilor stabilite... Tabloul desvoltării tecnice şi sociale a marii industrii engleze dela 1750—1850, scris într'un stil lapidar de acuzator plin de ură, *rămîne totuşi un cap de operă*, cu toată parţialitatea lui. Întemeiarea *materialismului economic*... a fost o protestaţiune *legitimă* împotriva concepţiunii idealiste a istoriei, şi *deci un merit*; cu toate că Marx, şi mai ales succesorii săi, prea au exagerat *ceea ce este just* în aceste idei... Chiar *sistemul său de economie politică*, doctrina lui de *plus-valoare*, expunerea sa a producţiunii capitaliste sînt prinosul *unui mare cugetător abstract, plin de pătrundere şi de inteligenţă bogată*. E uşor de a desparţi de acest sistem imprecaţiunile socialiste" etc. (*Op. cit.* vol. I, p. 234—235, *passim*).

Şi în altă parte, vorbind de mişcarea muncitorilor, Schmoller spune, că ea ar fi putut avea o altă îndrumare: „dacă doi oameni *în adevăr mari* (vraiment grands), Lassalle şi Marx, n'ar fi împins-o cu pasiune pe calea ce a apucat-o"... (Op. cit. vol. V, p. 176).

Şi mai departe, înşirînd pe urmaşii lui Marx, între cari şi pe K. Kautsky şi Ed. Bernstein, Schmoller afirmă:

„Toţi aceştia, lăsînd la o parte pasiunea lor de partid, dovedesc *un talent ştiinţific real*: ca şi în revista lor (*Neue Zeit*, dela 1882), se găsesc la ei *multe lucruri excelente din punctul de vedere ştiinţific*"... (ibid., vol. I, p. 237).

Ca un adevărat om de ştiinţă, cu multă obiectivitate, Schmoller ne arată, că multe din greşelile lui Marx se datoresc stării ştiinţii din vremea lui (Cf. vol. I, p. 101, 102, 106, vol. V, p. 180, 348, 463, etc. etc.)

Că Marx a utilizat teoriile lui Ricardo? Dar cine nu are predecesori, a căror muncă e o condiţiune a ori-cărei însintări?

Că astăzi vremea a dărîmat multe din teoriile lui?

Dar mult rămîne astăzi şi din darwinismul *primitiv*, cum se datoreşte lui Darwin personal, şi mai ales ce rămîne din filosofia istoriei lui Hegel?

Totuşi, Sombart, cu drept cuvînt, a putut să afirme că Darwin şi Hegel (alături de Marx) au avut cea mai mare înrîurire asupra gîndirii moderne. Şi desigur, oricîte „ultragii" le-ar aduce vremea, ei, ca şi K. Marx, vor ocupa un loc de onoare în istoria culturii noastre, ca şi în istoria vieţii sociale.

Înţeleg dar să *criticăm* doctrina lui Marx, şi *sîntem chiar datori* să o criticăm, să-i elucidăm greşelile, şi să le înlăturăm.

Dar pentru aceasta nu e nevoe să-l tratăm pe K. Marx „gazetăreşte" şi să ne umflăm în pene spre a micşura pe... „adversar"...

Adevărul nu poate rezulta decît din

studii şi din *gîndirea cinstită*, şi gîndirea cinstită presupune respectul gîndirii altora, ori-cît ne-ar fi ea de contrară.

Invectivele violente, în publicistică, ca şi în literatură şi în ştiinţă, sînt prin ele însăle probe de inferioritate.

Şi de la un om de seamă ca Aurel C. Popovici *avem* dreptul să cerem să nu ne dea aceste probe.

Dar dacă d. Aurel Popovici se menţine, cum am spus, în limitele legitime ale unei concepţiuni conservatoare, „Convorbirile literare", cu „Cronicile" d-lui C. Hiotu, sau mai ales cu articolul d-lui N. Teohari, intră e iar în sfera *presei de partid*, cu toată îngustimea, unilateralitatea, şi chiar cu „trucurile" obişnuite spre a *abima* pe „adversar", nedespărţite la noi de acest gen.

Vom cita, de pildă, articolul d-lui N. E. Teohari („profesor la liceul din Piteşti", cum crede d-sa necesar să-şi singularizeze iscălitura), intitulat „**Răscoalele şi intelectualii noştri**",—în care autorul atribue răscoalele mai ales faptului că ţăranul nu e „religios" şi în care reproduce toate clişeele presei de partid.

Următorul pasagiu, prin care d-sa caracterizează „noul curent aşa poreclit *poporanist*", e semnificativ:

„S'a ivit o mare mulţime de *uscheaţi* cari, în *dorinţa de a parveni*, croesc *opere de porunceală, mediocre*, pline de *declamaţiuni uşoare*, sub care se ascunde un *patriotism prefăcut*. Aşa s'a desvoltat acea *retorică umflată şi pătimaşă*, care inundă astă-zi satele noastre. Din toate aceste lucruri s'a desprins o doctrină, un fel de *socialism agrar cu caracter revoluţionar*, care se răspîndeşte liber prin presă, reviste, şi broşuri, *fără cea mai mică împotrivire sau control din partea celor în drept*"... („C. L.", No. 3, p. 336).

Inţelegeţi, cine e „nechemat", care in „dorinţa de a parveni", „croeşte opere de poruncealâ", etc. şi pentru cari se crede dator să tragă la răspundere pe „cei in drept", d. N. E. Teobari, „profesor la liceul din Piteşti", şi deci un „chemat", care neputind avea „dorinţa de a parveni" (e doar „profesor la liceul din Piteşti", pofta de a parveni o pot avea numai pirliţii de directori ai „revistelor poporaniste", nişte „nechemaţi", ca de pildă, d-nii N. Iorga, C. Stere şi Dr. I. Cantacuzino, simpli profesori universitari, fără nici un nume sau situaţie, decit doar deputaţi, directori ai serviciului sanitar, prefecţi, etc.),—ne putind, spun, avea „dorinţa de a parveni", „croeşte" la „Convorbiri literare", opere neperitoare, de profunzime nespusă, de un patriotism sincer şi luminat, fără retorică şi patimă....

Nu mai insistăm. Am consacrat aici prea mult spaţiu, pentru cadrul acestei rubrici, „Convorbirilor literare".

Dar vom reveni, fiind-că, dacă e de dorit, pentru educaţia noastră intelectuală, ca toate curentele de idei şi de sentimente să-şi găsească expresiune literară, in cadrul unei concepţiuni teoretice asupra lumii şi vieţii, (deci, şi a celei conservatoare), desvoltată cu toată sinceritatea şi amplitudinea ce ne poate da ştiinţa sau filosofia modernă, — transformarea revistelor noastre in *organe de partid*, pătimaşe şi aservite scopurilor politicei curente, ar fi un dezastru pentru tinăra noastră literatură.

Cunosc, de pildă, confraţii de la „Convorbiri literare" acel caz extraordinar, ce ne arată unde poate duce aservirea unei reviste consideraţiunilor de partid? Cazul unei reviste importante care a refuzat, nu de mult, unui colaborator constant o *Cronică*, fiind-că ea privea pe „un membru marcant", ce abia pe atunci se „fuzionase"? (Ştim lucrul, fiind-că, in urmă, această Cronică a fost publicată de noi, după chiar corecturile cenzurate)... Acum după „ruptură", confraţii de la venerabila revistă n'ar mai refuza, desigur, publicarea...

Frumos e să se incetăţenească astfel de moravuri in periodicile noastre „literare şi ştiinţifice"?...

Sămănătorul, (No. 13—16; Martie—Aprilie 1908).

In „Convorbiri literare", cum am văzut mai sus, d. Aurel C. Popovici, sub titlul de „Demagogie criminală", atacă mai ales un articol al d-lui Oct. Tăzlăuanu, şi intrucit in multe privinţi, faţă de acest articol, d-sa are dreptate (in ce priveşte atit unele afirmări pres... riscate, cit şi concluziunile la cari ajunge, in aparenţă, d. Tăzlăuanu), poate n'am fi relevat chiar vehemenţa nejustificată de realitatea lucrurilor, dacă din scrierile d-lui Aurel C. Popovici din „Sămănătorul", n'ar fi rezultat că „demagogia" are pentru d-sa un inţeles mult mai vast.

D. Aurel C. Popovici e o figură in viaţa noastră publică, atit prin trecutul său, prin felul său de a fi, prin lucrările sale (un adevărat arsenal pentru lupta noastră naţională din Ungaria), cit şi prin rolul insemnat ce, de sigur, e menit să-l aibă in viaţa noastră naţională, dacă neamul acesta va avea in curind parte de imprejurări mai fericite.

Nu odată ne-am manifestat simpatiile noastre pentru acest luptător viguros şi bărbat politic de mare valoare, publicist de talent şi cu o vastă cultură.

Dar decind d. Aurel C. Popovici a luat asupra-şi direcţia politică a „Sămănătorului", ni s'a lămurit pe deplin, că d-sa şi-a format o concepţiune politică conservatoare, şi chiar—pentru, ce să nu spunem cuvintul?—reacţionară, nu fără inclinaţii spre obscurantism, şi de o aspră netoleranţă.

Socotim această concepţie greşită din temelie.

In asemenea imprejurări ni se impune datoria de a lupta impotriva *ideilor* d-sale, fiind-că numai de excese de democratism şi liberă gindire nu sufere ţara noastră.

D-l Aurel C. Popovici neagă, pur şi simplu, ori-ce rost *democraţiei*.

Aşa de pildă in articolul „**Doctrine şi Realitate**" („Sămănătorul", No. 13) d-sa ne spune:

„«Democraţia» (ghilimetele de ironie şi cursivele in toată această citaţie sunt ale autorului),—„Democraţia" e o simplă abstracţie mintală ce n'a existat şi nu poate exista decit in eterne făgădueli şi eterne trageri pe sfoară, in continue mustrări şi lupte fratricide. „Democraţia" e o *vorbă*. Pentru că aşa e firea popoarelor, că de fapt numai un singur om sau o mină de oameni le pot guverna. Nici o dată, şi pentru o mie de cuvinte, un popor nu se poate guverna el pe sine insuşi... Că noi, marea mulţime, credem uşor in democraţie, nu insemnează nemic. Faptul pozitiv este că in ori-ce „democraţie", tot numai o mină de oameni, o oligocraţie, stăpineşte, *nici odată poporul*. Fapt pozitiv este că in „democraţie" noi, poporul, nici măcar o indicaţie politică nu putem da... Cu toate astea, noi mulţimea, ne credem atomi suverani, ne place grozav să ni se vorbească de „democraţiune" şi ne credem „adevărata" putere de Stat. O amăgire ca multe altele in viaţă. De existat n'a existat de fapt, şi nu există decit *demagogia*"... (p. 251.

Foarte categoric.

Cu toate acestea, *democraţia* in ştiinţă are un inţeles precis, atit *teoreticeşte*, ca *bază juridică* a puterilor publice („emanaţiunile", de cari işi bate joc in altă parte d. Aurel C. Popovici, joacă, de pildă, un mare rol in Dreptul Constituţional pentru delimitarea sferii de acţiune a organelor puterii publice, pentru determinarea raporturilor intre puterea centrală şi organizaţiunile administrative autonome, pentru interpretarea juridică a drepturilor cetăţeneşti, şi deci pentru mărginirea lor legală, etc.); cit şi din punctul de vedere al *urmărilor practice*, in ce priveşte participarea opiniunii publice organizate, ca factor *legal*, la guvernarea unui popor, până la realizarea idealului de guvernare a poporului prin sine insuşi, de care ideal s'au apropiat foarte mult unele ţări, cum vom arăta indată.

D-l Popovici nu vede oare nici o deosebire *de fond*, de pildă, intre „variantele de oligocraţie", cum se exprimă d-sa, in Rusia „constituţională" de astăzi, şi Elveţia?

Pentru lămurirea d-sale voiu cita pe un savant *englez*—d. Aurel Popovici are mult respect pentru „bunul simţ" şi „spiritul pozitiv" al poporului englez,—şi un savant *celebru*—d. Popovici are slăbiciune pentru celebrităţi,—un *specialist*—d-sa despreţueşte foarte mult pe cei „fără competenţă",—şi anume: pe profesorul de Drept Constituţional de la glorioasa universitate din Oxford, A. V. Dicey, care, pe deasupra, e membru statornic al partidului liberal, legitimitatea căruia o recunoaşte şi d. Popovici, şi care nu e nici „socialist", nici „anarhist", nici „demagog", pe cari d-sa ii detestă atit de mult.

Şi acest spirit pozitiv şi cumpătat, acest *moderat*, afirmă in cursul său că guvernarea poporului prin sine insuşi, şi *directă*, e realizată pe deplin in Elveţia!...

In adevăr, in Elveţia poporul, *massele populare*, aprobă prin sufragiul universal şi direct toate legile şi actele mai insemnate de guvernămînt (dreptul de *referendum*): poate opri,

prin acelaşi sufragiu ori-ce dispoziţiune a „guvernului" său (dreptul de „*veto popular*"); poate chiar impune reprezentanţilor săi, tot prin sufragiul direct al poporului intreg, orice măsură ar crede de cuviinţă (dreptul de „*iniţiativă populară*").

Încît A. V. Dicey, cu drept cuvint, compară situaţia legală, şi *de fapt*, a poporului elveţian, cu a monarhilor constituţionali (fiind-că poporul se manifestează in *forme constituţionale*), dar nu din Anglia actuală, ci din acele vremuri cind, ca in timpurile Elizabetei, regii erau de fapt atotputernici, *guvernau*, nu numai „domneau".

Dar să reproduc cuvintele proprii ale invăţatului englez:

Ideea fundamentală a instituţiunilor Elveţiei moderne, spune el, este—

„necontestata şi directa suveranitate
„a naţiunii:
„In Elveţia voinţa poporului, expri-
„mată in chipul stabilit de constituţie,
„este desigur supremă.... Vechea idee
„a *deosebirii intre guvern şi popor a*
„*disparut cu totul* (has vanished). Toate
„organele de guvernămint, cuprinzind
„in acest termin nu numai puterea
„executivă, ci şi corpurile legislative,
„sint *agenţi recunoscuţi ai naţiunii*,
„şi poporul intervine direct in toate
„actele importante ale legislaţiunii.
„Scurt: in Elveţia *naţiunea este su-*
„*verană in sensul in care un puter-*
„*nic rege sau regină au fost suve-*
„*rani in acele vremuri, cind monarhia*
„*a fost o putere predominantă in ţă-*
„*rile europene.* Şi vom inţelege mai
„bine raporturile intre naţiunea elve-
„ţiană şi reprezentanţii săi, fie cei ce
„formează organele executive, fie cei
„ce fac parte din Parlament, dacă vom
„considera că poporul elveţian posedă
„aceiaşi situaţie pe care o avea, de
„pildă, regina Elisabeta in Anglia. Ori-
„cit de mare a fost puterea acestei
„regine, ea n'a fost un tiran, insă ea
„realminte, in ultimul resort, *guverna*
„*ţara*, şi miniştrii au fost slujitorii ei
„şi aduceau la indeplinire politica ei.
„Regina nu legifera direct, insă prin
„*veto* şi alte mijloace diriguia orice
„act legislativ mai insemnat. Aceiaşi
„este, in genere vorbind, situaţia po-
„porului elveţian (Dar prin *referen-*
„*dum*, prin dreptul de *veto* şi prin cel de
„*iniţiativă*, poporul elveţian astăzi *le-*
„*giferează chiar direct*)... Ideea ce do-
„mină instituţiile elveţiene e vădită:
„*naţiunea e un monarh*, organele e-
„xecutive şi membrii corpurilor legis-
„lative sint numai agenţii şi miniştrii
„poporului..." (*A. V. Dicey*,—„The Law of the Constitution", 1897, ed. 5-a, p. 450—451).

Dacă adăogim la aceasta că in cantoanele mici puterea legislativă aparţine adunării plenare a cetăţenilor, că aceiaşi adunare, de regulă, are dreptul de dispoziţiune in comunele rurale şi alte circumscripţii administrative, alături de o largă *autonomie locală*,—icoana unei „guvernări a poporului prin sine insuşi" va fi completă.

Aşa dar, „fapt pozitiv este, că *democraţia*.... exista"!... Si există nu numai in Elveţia, ci, mai mult sau mai puţin, in toate statele civilizate, şi anume: *in drept*, in măsura in care naţiunea e recunoscută ca *izvorul legal* al puterii statului, in măsura in care acest principiu e aplicat in toate instituţiunile politice şi administrative (faţă de organele centrale şi locale), in măsură adică, in care opinia publică are mijloace *legale, constituţionale* (şi nu numai *morale*), de a inriuri guvernarea unei ţări; democraţia există şi *de fapt*, in măsura in care cultura generală a poporului, educaţia lui politică, conştiinţa drepturilor sale, il fac capabil in adevăr de a participa, pe această cale, in guvernarea ţării.

De aici rezultă că „democraţii", atit

de uriţi de energicul director al „Sămănătorului", au o indoită datorie: de a lupta pentru introducerea principiilor democratice in *instituţii*, in măsură tot mai largă; şi, in al doilea rind, de a lucra pentru educaţia politică a poporului, a opiniei publice, pentru ca poporul să poată şi *de fapt* lua tot mai mult parte la guvernare.

Şi in această direcţie e toată propăşirea politică a vremurilor noastre, in ea constă acea „revoluţie irezistibilă", pe care o privea cu „respect religios" incă Tocqueville.

Mai mult. Numai intruparea in viaţă a democratismului poate da unei naţiuni toată vigoarea şi puterea de expansiune; prin instituţiile ei democratice explică un Tocqueville, un James Brice, etc. expansiunea uimitoare a rasei anglo-saxone.

Din cele două partide, pe cari le recunoaşte indispensabile chiar şi d. A. C. Popovici,—cel liberal, deci, *trebue* să fie şi democratic; iar in măsura in care democratismul biruieşte, se intrupează definitiv in instituţii şi se inrădăcinează in moravuri, e silit să fie democratic şi partidul conservator. (In cazul citat mai sus al Elveţiei, de la sine se inţelege că nici un partid nu mai poate fi *anti-democratic*!)

Bine inţeles, formele democratismului pot, şi *trebue* să varieze de la un popor la altul, de la o epocă la alta. Nici un om intreg la minte n'are să ceară, de pildă, să se copieze in Romînia instituţiunile unei republici federale ca ale Elveţiei. D. C. Stere susţine, de pildă, că *monarhia constituţională* e forma cea mai practică de rezolvire a problemei de guvernare democratică, iar in Romînia, chiar singura cu putinţă (v. „Introducerea in Dr. Constituţional", 1903, p. 196 urm.), pe o bază cit mai largă de instituţiuni democratice, bine inţeles.

Dacă insă „fapt pozitiv este, că democraţia există",—tot aşa de cert este, că ea, pur şi simplu, *nu-i place* d-lui Aurel C. Popovici.

Şi nu-i place, fiindcă d-sa, cu toate că e sincer cind vorbeşte cu dragoste despre popor, şi e sincer cind ii laudă inţelepciunea (sinceritatea şi adinca convingere vibrează in fiecare cuvint la d-sa), totuşi, in fond, ca toate firile conservatoare, toate inteligenţele pornite spre reacţionarism, *nu are incredere in judecata poporului*: d-sale i se pare că e de ajuns ca „băeţandri, liceieni şi studenţi, suflete avintate tinereşti" să ţină poporului un discurs incendiar, pentru ca „un lung şi prelung consentiment să răsună: *Aşa e, Doamnele! Las pe noi, Măria Ta*"... Si „in zarea indepărtată se inalţă plastic coarnele furcilor şi uite—zorile roşii ale răsboiului civil"...

Nu, *vorbele* nici odată n'au răzvrătit nici un popor,—dacă nu sint cauze *adinci* şi *reale* pentru răzvrătire. Să se năpustească mii de „băeţandri" incendiari intr'o ţară ca Danemarca sau Elveţia,—nu vor răzvrăti masele. (De cite decenii lucrează acolo fără nici un rezultat partidele revoluţionare! Şi aici d. Popovici nu poate explica acest fapt prin „militarism", cu toate, că pănă şi in Anglia a descoperit „militarismul"...) Un patriot, deci, nu trebue să lupte numai impotriva discursurilor incendiare, ci mai ales impotriva acelor cauze adinci şi reale ce pot duce un popor la războiu civil. Atunci, discursurile incendiare vor rămînea, in adevăr, nişte exerciţii inofensive de oratorie catilinară.

Şi numai fiind-că acestui aprig publicist *nu-i place* democraţia, d-sa o şi identifică cu „anarhia", „demagogia" şi alte prăpăstii.

In realitate d. Aurel C. Popovici,—deşi nu găseşte cuvinte destul de aspre impotriva „doctrinelor" şi a „doctrinarilor", e un *doctrinar* conservator foarte rigid, cum vom arăta altă da-

tă,—și în virtutea *doctrinei sale*, nu a „bunului simț", cum i se pare, combate democrația.

E una din contrazicerile caracteristice pentru felul de a gîndi al d-lui A. C. Popovici.

D-sa e grozav, de pildă, împotriva „simetriei" și a „abstracțiunilor", dar el insu-și e foarte „simetric" (numai *două* partide: unul „menține", celalalt „schimbă"; și numai două, nu după împrejurările *de fapt* ale unei țări, ca a noastră, ci ca formulă universală) și „abstract" (*Statul* pentru d-sa parcă e o ființă *în afară* de oamenii vii ce-l alcătuesc, etc.).

Sau, altă pildă, scrie: „un ziarist inteligent cu cultură, nu se dedă nici odată la acest fel de polemică-revolver: sau ești ca mine, sau te impușc".

Și iată cum își tratează pe „adversari":

„Mai toți demagogii doctrinari, democrații, socialiștii, anarhiștii, sînt dogmatici, încăpățînați, plini de trufie. Compilatori, copiști ori papagali recitatori ai silogismelor franțuzești, marxiste, ateiste, amoraliste și imoraliste, ei azi sînt secondați de o mulțime de deraiați „intelectuali", declasați și fanfaroni. Și iarăși de o altă categorie de „intelectuali" propriu ziși, mai toți sentimentali scîrbiți de politicianizmul francez d.p.,—de hidoasa prezență a neamului șoricesc și guzgănesc ce mișună și roade prin imensul cașcaval, fabricat de „marea" (ghilemetele sînt ale autorului) revoluție din secolul al XVIII. Întreg acest stat major de minori politici este urmat orbește de năprasnice oștiri de muncitori"...

„...Așa numitele „științe sociale" cad din înălțimile utopiștilor sentimentali, pe mînile calfelor de tăbăcari, de frizeri, tinichigii, de advocăței limbuți, fără clienți, dar cu ambiții, de „intelectuali" cu intelectul în plete, de gazetari fără talent, fără obraz, fără cultură"... (No. 15).

„Nici o indulgență însă nu e admisibilă față cu demagogia fie „științifică", fie ideologică, vanitoasă sau șarlatană, dacă ea persistă în lucrarea ei disolvantă. Căci ea combate credința în D-zeu, în tradiții și moravuri, dragostea de țară și de neam. E republicană și feministă, pacifistă și antimilitaristă, „combativă" și stupidă.... Cu Rousseau și La Mettrie, cu Marx și Büchner, cu Jaurès, Clémenceau, Bourgeois și toată ilustra companie, dimpreună cu „marele" Alfred Fouillée și mulți alții"... (No. 14).

Lui Renan aproape i se aruncă cunoscutul clișeu de *jidovit* sau *vîndut jidanilor* (și d. A. Popovici are multă considerație pentru *E. Faguet*, „unul din oamenii cu adevărat mari ai Franței", zice d-sa. Să citească ce spune *acesta* despre Renan: „Politiques et Moralistes", vol. III.)

Ați văzut cum e „bruftuită" Revoluțiunea franceză, cu toate că *ei* i se datoresc principiile de guvernămînt ale lumii de azi, că *ea*, mai ales, a afirmat pentru prima oară principiul *naționalității*, atît de scump acestui aprig luptător.

Și d-sa are mult respect pentru Kant, aproape cît și pentru... Houston Stewart Chamberlain!...

Dar Kant admira pe Rousseau, admira Revoluțiunea franceză în ideile aruncate de ea omenirii, visa „pacea universală",—era dintre „democrații" cei cu „simetrie" și „abstracții", pe cari îi disprețuește atîta directorul „Sămănătorului..."

În dorința-i pătimașă de a nimici pe „democrați", d. A. Popovici,—nu-i pot pune la îndoială sinceritatea,—ia, de pildă, cuvintele lui Fr. Engels, prin cari el caracterizează starea deplorabilă a *manuscriselor*, a *brulioanelor lucrărilor neisprăvite* de K. Marx, drept caracterizarea valorii *operei* sale însăși, a ideilor sale, ca fiind „confuze"!... Fr. Engels, care a creat *cultul* lui K. Marx!... Fr. Engels, care ocupă primul rang în acea falangă de „discipoli", ce prin exces de zel au compromis doctrina Marxistă, au *osificat-o*, au adus-o în starea de dogmă, neaplicabilă cerințelor timpului, împrejurărilor reale, pe cari nici nu le-a putut prevedea K. Marx!...

„Discipolii" doar, pe cari, cum a spus cine-va, îi secretează chiar fără voe un „magistru", întotdeauna îl compromit pe acesta prin cadelnițare, nu prin critică.

D. Aurel Popovici se poate convinge de aceasta, de pildă, din apucăturile acelor „discipoli", cu cari a venit acum în contact, și cari, jurînd în numele „magistrului"—un om care cugetă *prin sine însu-și*, acesta!—socot că-i reprezintă „școala", numai imitîndu-i—vorba crudă a lui Hasdeu—„gimnastica barbișonului", fără să poată invoca marile lui însușiri de gînditor, și fără talentul lui...

Și credem că facem un serviciu d-lui Aurel Popovici, că nu reproducem aici bucata clasică de polemică din „Sămănătorul", de sub direcția d-sale, la adresa „Omului Ioină, individ marxist" și „planetar"!...

Pentru d. Aurel Popovici deosebirea între d-sa și toți „eterodoxii", ce văd lucrurile alt-fel, sau cred alt-fel, e foarte simplă:

„Cu un cuvînt, totul se reduce la distincția între *știință* și *neștiință*, între *cumpăt* și *pripeală*, *modestie* și *aroganță*, după vechea experiență a poporului nostru, că unde-i „învățătură multă" e de obiceiu și multă—sminteală"... (No. 14).

Dar vedeți, prea multă lume e în lagărul „celalt"...

Aceasta nu mai e „polemică-revolver: sau ești ca mine, sau te impușc",—nu e nici macar „polemică-mitraliează", ci polemică-uragan, polemică-vulcan, polemică-razzia de mare, care tinde să dărîme totul în jurul d-sale, aproape tot ce se „aplică de 100 ani în politică", să rămînă un pustiu—*ad majorem gloriam*... a „anti-doctrinarismului" și a... „bunului simț"!....

Demagogia e un fenomen foarte urît,—dar cînd declari „demagog" pe ori-cine are alte idei („Cu Rousseau și La Mettrie, cu Marx și Büchner, Jaurès, Clémenceau, Bourgeois și toată *ilustra companie*, dimpreună cu „marele" Alfred Fouillée"...!), și ataci cu atîta furie, cu atîta netoleranță, cu atîta lipsă de ori-ce frîu, pe ori-cine nu se închină lui... Houston Stewart Chamberlain, cînd faci apel la prejudecățile mulțimii și zugrăvești pe ori-ce democrat ca pe un monstru, fără D-zeu, fără patrie, un smintit,—nu e și aceasta o adevărată demagogie,—demagogie reacționară, care e tot atît de detestabilă ca și demagogia revoluționară?...

Dar dacă am dori, în interesul unei discuțiuni mai omenoase, ca din stilul d-lui Aurel Popovici să dispară aceste trăsnete și erupțiuni vulcanice împotriva necredincioșilor,—pentru bunul motiv, că credința nu ți-o poți impune cu ciomagul, nici chiar cu rugurile inchizițiunii,—totuși sîntem mulțumiți, că „Sămănătorul" îi dă d-sale prilejul să-și desvolte ideile sistematic, într-un corp de *doctrină* (ori-cît nu i-ar placea acest cuvînt) armonios, fără să cadă în politicianism vulgar.

Desigur pe această cale—prin discuțiune serioasă—poate numai cîștiga educația noastră intelectuală și politică. Cu atît mai mult, că d. Aurel Popovici are și multe vederi juste și salutare (le vom releva cu altă ocaziune), și chiar greșelile d-sale pot servi descoperirii adevărului, fiind-că înse-și greșelile unui om de o cultură serioasă și de o inteligență superioară ne

indică cu siguranţă dificultăţile, pe cari mintea noastră trebue să le învingă în calea-i spre adevăr, prin studii nepregetate şi gîndire stăruitoare.

In aceste numere, mult talentaţii poeţi D. Anghel, St. O. Iosif şi A. Mirea publică admirabile versuri.

Luceafărul (April). O frumoasă poezie,—*Cîntecele mele*,— de Goga.—Versuri de Maria Cunţan, Ecaterina Pitiş, Elena Farago, etc.—*Faceri de bine*, o puternică nuvelă de Sadoveanu, etc.

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice (Anul I, No. 1).

Publicaţie trimestrială, de cea mai mare însemnătate, căci are de scop „să contribue la progresul studiilor istorice, arhitectonice şi artistice, cu specială privire la monumentele noastre istorice şi să rămîe, pentru cei viitori, o arhivă de icoane cît mai credincioase, sub toate raporturile, a stării în care se găsesc azi monumentele noastre străbune". In acest număr,—pe lîngă „Cuvinte începătoare", „Raport general cu privire la lucrările Comisiunii monumentelor istorice în 1907" şi o „Cronică",—ni se dau importante „Note istorice şi arhitectonice", însoţite de admirabile ilustraţii, relativ la Mănăstirea Comana.

Arhiva (Martie). Urmarea şi sfîrşitul bătrîneştilor şi interesantelor *Amintiri de călătorie* ale Vornicului Teodor Burada „In cîteva locuri ale Imperiei Austriace",—şi „Inturnarea din Austria în Valahia-mică". Incolo, colaboratorii ordinari ai revistei.

Revista celor l'alţi (No. 1, 2, 3).—„Ceilalţi" sînt simboliştii romîni, grupaţi în jurul d-lui Minulescu, care, —*d-sa*—nu e lipsit de oarecare talent. Despre chipul cum ceilalţi „Ceilalţi" înţeleg, sau mai bine *realisează*, simbolismul, vom vorbi, probabil, altădată. In ultimul Nr. d. Anghel oferă d-lui Minulescu preţioasa-i colaborare la traducerea, reuşită, a unor frumoase poezii din opera „maeştrilor".

Săptămîna (Aprilie).— D. Panu vorbeşte despre *Invierea lui Isus Hristos*, după evanghelişti, şi arată că, din chipul cum vorbesc evangheliştii, ea nu poate fi considerată ca un fapt sigur, fiindcă Isus le apare sau ca spirit, sau, cînd le apare în carne şi oase, evangheliştii presupun că e Isus, după oarecare semne.

Junimea literară (Cernăuţ, April-Mai 1908). Intr'un articol intitulat *„O pretensiune culturală"* se discută chestiunea creerii unei **catedre de Istoria Romînilor la Universitatea din Cernăuţ**. O conferinţă despre poetul D. Anghel; d. Vica Ţurcan analizează cîteva din poeziile distinsului poet, scoţînd în relief duioşia, gingăşia şi fineţa ce caracterizează scriile acestui autor.—Colaboratorul nostru d. G. Tofan termină studiul său **Agata Bîrsescu în Bucovina** şi d. D. Olinescu sfîrşeşte de înşirat **rămăşiţele traco-dacice**. Poezii şi nuvele de d-nii: Loichiţă, Tr. Brailean, Rolică, Huţan, Iorgu G. Toma şi alţii.

Revista Generală a Invăţămîntului, (Aprilie, 1908. Bucureşti).

Numărul acesta, în deosebi, cuprinde articole de interes didactic. Contribuţiile d-lor *G. Iuga* (**Cum s-ar putea îmbunătăţi metoda de predare a aritmeticei în şcoalele comerciale**), *Gh. Gr. Gheorghiu* (**Concursurile pentru internatele statului**), *I. Tutuc* (**Matematicile în şcoalele secundare**) dovedesc hărnicia cu care membrii corpului nostru didactic studiază chestiile referitoare la şcoală. Interesant şi caracteristic e articolul d-lui *T. Alesseanu*: **Gramatica în învăţămîntul limbii moderne**. Autorul e un partizan al *directismului* în predarea limbilor moderne; cu toate acestea nu e partizan al formulei: „afară cu gramatica". Credem că părerile d-lui *Alesseanu* nu vor găsi protivnici între profesorii de limbi moderne: azi toţi profesorii de limbi moderne s-au convins din experienţă

că eliminarea gramaticii din învăţămîntul limbilor e tot aşa de dăunătoare caşi vechiul exclusivizm gramatical. Şi în metodică calea mijlocie e mai aproape de adevăr decît extremele.

Şezătoarea (vol. X, No. 3—4).

Şezătoarea apare foarte neregulat. Astfel chiar No. acesta, care trebuia să apară în Ianuar, apare abia acum, le finele lui Martie. Ştim foarte bine greutăţile prin care Şezătoarea trece, dar nu e mai puţin adevărat că neregularitatea de apariţie a unei reviste este una din cauzele principale pentru care publicul nu o mai urmăreşte cu interes. Dacă ar apărea regulat, Şezătoarea s-ar asigura fără îndoială cetitori şi colaboratori *statornici* din toate părţile romînimii. Ar fi intr-adevăr de cel mai mare merit, dacă d. Gorovei ar reuşi să facă din revista sa *singura* revistă folklorică romînească, căci astăzi se publică, mai ales în Ardeal, o cantitate considerabilă de material folkloric, care însă, din cauză că apare în reviste şi ziare obscure ori vremelnice, este caşi pierdut.

No. acesta cuprinde, pe lîngă obişnuitul material folositor, şi un preţios articol în care d. Gh. T. Kirileanu descrie **Un vechiu călindar manuscript**, copie făcută în 1798 după un calendar tipărit în Iaşi la 1785, şi care a aparţinut familiei Tabără din Bucovina.

Mercure de France (1 şi 15 Aprilie 1908).

Intr'un articol, **Bovarismul istoric**, *Jules de Gaultier* analizează ideile exprimate de Nietzsche în „Consideraţiile lui inactuale" asupra utilităţii şi inconvenientelor istoriei. In acest studiu Nietzsche cauta să arăte în ce măsură cunoştinţa trecutului e utilă oamenilor din timpul prezent şi în ce măsură e periculoasă, fiind un obstacol la dezvoltarea personalităţii lor. După filosoful german, realitatea socială e un compromis între două forţe, una de schimbare alta de cristalizare şi de conservare. Măsura în care aceste două forţe trebue asociate în sînul aceleiaşi realităţi variază după împrejurări, e o chestie care a preocupat mult pe Nietzsche.

Cunoştinţa trecutului şi a străinătăţii nu poate folosi, după el, decît popoarelor care posedă deja acel mod fiziologic de a fi, acea putere de reacţiune esenţială şi originală pe care Nietzsche o numeşte cultura proprie, un product al acţiunii aceluiaş sol asupra unui grup etnic înzestrat cu obiceiuri şi tradiţii comune, un product care nu se realizează decît cînd anumite condiţii fiziologice sînt îndeplinite.

Numai prezenţa acestei culturi în grupul social, numai existenţa acestui punct fix poate fi condiţia unor schimbări rodnice.

Puţinele popoare, cum au fost Grecii cari au posedat-o, au avut acel simţ critic cu ajutorul căruia au ştiut să aleagă, printre produsele trecutului şi cele ale străinătăţii, acele care erau în armonie cu ele însăle şi le puteau în adevăr înavuţi. Această cultură şi putere de reacţie, care formează personalitatea unui popor, Nietzsche o nega Germaniei. De aceia el socotea simţul istoric ca periculos pentru ea, căci, după credinţa lui, istoria nu poate fi suportată decît de personalităţile puternice, pe cele slabe ea sfîrşeşte prin a le şterge. Acestea să continue mai bine a se dezvolta în chip liber, spontan. Să înveţe întăi a trăi şi să nu utilizeze decît mai tîrziu istoria, în serviciul celor învăţate în şcoala vieţii.

La Revue Latine, (Martie).—Emile Faguet vorbeşte, cu ocazia unei cărţi a lui Zyrowski, asupra lui Sully Prudhomme. După Faguet, Sully Prudhomme a fost un romantic, un „elexir de romantism", şi se poate urmări, în poezia sa, influenţele lui Lamartine,

Mussel, Vigny şi *chiar* Victor Hugo. Parnasul a influenţat, şi el, dindu-i măsura, alegerea, finitul, „scurtul şi forţele"... dacă nu cumva aceste calităţi le avea dela natură, chiar fără influenţa Parnasului.—In deosebire de Parnasieni însă, Sully Prudhomme a fost individualist, personalist, „confidenţial". — Sully Prudhomme a fost un stoic.—A fost *solicitat*, muncit de Pascal, dar Pascal n'a avut asupra sa decit rolul de a-l „excita": Pascal a întrupat în sine negaţia ştiinţei, negaţia spiritului ştiinţific; pe cind Sully Prudhomme a fost apostolul ştiinţei, cerindu-i adevărul şi liniştea sufletească cu speranţa de a le căpăta. — Urmează o pătrunzătoare analiză a filozofiei ce se degajează din *Justice*.—Intr'o „prefaţă a unei ediţii engleze" a celebrei scrieri a lui Montesquieu: Lettres Persanes. Faguet arată importanţa acestei scrieri: o zugrăvire vioae a moravurilor dela 1720 (în genul *caracterelor* lui Labruyère) şi, în acelaşi timp, prin concepţia socială ce se degajază din ea, o prefaţă spirituală şi îndrăzneaţă a marii opere *L'Esprit des Lois*.

Rivista d'Italia (Martie 1908). *Emma Castelbolognesi* „**Ludwig Uhland, ca poet caracteristic al baladei germane.** — Balada germană, cultă, s-a născut supt influenţa baladelor populare ingleze şi scoţiene, care au făcut pe Herder să atragă atenţia Germanilor asupra propriei lor poezii populare. Influenţei lui Herder se datoreşte celebra baladă „Lenore" a lui Iohann Gottfried Bürger, şi aceleiaşi influenţe se datoresc şi baladele scrise de Goethe şi Schiller. Şcoala romantică a cultivat mai departe acest gen literar; cultul pentru evul mediu şi deşteptarea spiritului naţional german erau cu deosebire favorabile baladei. Colecţia de poezii populare a lui Arnim şi Brentano „Des Knaben Wunderhorn" avu o tot aşa de mare influenţă asupra grupei a doua de romantici: fraţii Schlegel, Tieck, Novalis şi tinerii poeţi din Tubingen şi Stuttgart, printre care găsim şi pe Uhland, după cum avusese colecţia lui Herder „Stimmen der Völker" asupra primei grupe din Göttingen. Uhland, deşi mai tîrziu negă cu tărie orice legătură cu scoala romantică, avu totuşi în tinereţă şi el epoca sa de romantism, după cum o probează şi scrierile sale din anii tineri şi legăturile sale cu I. Kerner, Fouqué-Chamisso. Născut la Tubingen în anul 1787 şi-a făcut studiile în oraşul său natal, dedicindu-se jurisprudenţii şi ocupindu-se mai tîrziu cu avocătura. Dragostea sa însă pentru filologie şi literatură, îl făcu să se ocupe cu studiul limbilor franceză, spaniolă şi ingleză şi să înceapă de timpuriu a scrie versuri. La 1810 făcu o călătorie la Paris, cu scopul de a studia codul lui Napoleon, dar în realitate se ocupă mai mult cu studiul vechei poezii franceze şi stabili el cel dintâiu diferenţa între ciclul de poezii epice al lui Carol cel mare şi ciclul breton. Pentru scurtă vreme, ocupă la 1813 postul de subsecretar la ministerul de justiţie din Stuttgart şi după ce în 1819 fu ales deputat, el părăsi cu totul avocătura şi se ocupă numai cu literatura şi filologia, în special cu mitologia germană, până ce în anul 1829 fu numit profesor de literatura germană la univ. din Tubingen, unde profesă până la 1833, cind fiind ales iarăşi deputat, trebui să-şi dea demisia. Politica i-a mai tulburat încă odată viaţa la 1848, cind îl vedem deputat în adunarea generală dela Frankfort, apoi a trăit retras pînă la moartea sa, întîmplată în 1862.

Ca învăţat filolog el a lăsat o operă însemnată „Mitul lui Thor", zeul tunetului, şi o colecţie de poezii populare vechi, publicată la 1844. Ca poet el a dus genul baladei la cea mai înaltă

perfecţie şi a avut cea mai mare influenţă asupra poeţilor următori.

Nuova Antologia (1 April 1908). *Roberto Michels*. „**Werner Sombart**". W. Sombart este una din cele mai însemnate personalităţi ale Germaniei ştiinţifice de astăzi. Impreună cu triada Schmoller, Wagner şi Brentano, numele lui W. Sombart este cel mai cunoscut între savanţii economişti ai Germaniei. Ca o dovadă, care în acelaş timp ne arată şi mişcarea intelectuală din Rusia, poate servi faptul că numai în şese luni din anul 1905 s-au vindut în imperiul Ţarului 24,500 exemplare din operele lui Sombart. Născut în anul 1863 la Ernesleben dintr'o familie de pastori protestanţi din Westfalia, de origină franceză—strămoşii au fost nişte ughenoţi emigranţi pela finele sec. XV în Olanda—Sombart, zice autorul, prezintă caracteristicile raselor încrucişate: francez prin vioiciunea spiritului, eleganţa stilului, fineţa simţului artistic; german prin precisiunea metodei sale ştiinţifice. După sfîrşirea studiilor liceale în Berlin, motive de sănătate îl făcură să se ducă în Italia, unde a petrecut mai multă vreme. La Pisa a urmat întâiul an de universitate; la Roma a studiat mai mult de un an statistica. Acestui fapt se datoresc studiile economice asupra Italiei, din care cele mai însemnate: Studien zur Entwicklungsgeschichte des italienischen Proletariats (în Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik, VI, 177—258, Berlin 1893) constituesc întâia încercare de a explica legile dezvoltării societăţii omeneşti, studiind tipurile mai înapoiate din societăţile actuale. După aceste studii monografice Sombart intră în o fază nouă, acea a marilor sinteze. In rîndul întâiu vine acel ciclu de conferinţe ţinute la Zürich, publicate sub titlul „Socialismul şi Mişcarea Socială", operă care a fost tradusă în 17 limbi (franceză, italiană, spaniolă, flamandă, olandeză, ingleză, suedeză, daneză, rusă, polonă, cehă, croată, slovenă, bulgară, maghiară, armană, japoneză). In 1905 a apărut a 5ª ed. germană a acestei opere (mia a 23ª) şi acuma apare a 6ª ed., care faţă cu prima ed., e o carte cu desăvîrşire nouă. Punctul său de vedere nu e marxist, deşi admite principiul istoric şi filozofic al luptei de clase ca lege a transformării sociale. Dintre operele care i-au consacrat faima de mare economist, cele mai importante sînt: „Der moderne Kapitalismus (2 vol. Leipzig 1902) şi „Economia politică în Germania în sec. XIX" (Berlin 1903).

Cu tot renumele său în întreaga lume cultă, cariera sa universitară a fost departe de a fi strălucită. Numit în 1890—cînd se găsea secretar al Camerei de Comerţ din Brema,—profesor extraordinar la Breslau, n-a mai fost înaintat deloc, până cînd în 1906 şi-a dat demisia primind catedra de economie politică la scoala superioară de comerţ din Berlin, o fondaţie nouă a municipalităţii. Acel lucru se explică prin aceia că în Germania oficială libertatea ştiinţei şi a doctrinelor încă nu există.

Deutsche Rundschau (April 1908). *A. Bossert* „**Hippolyte Taine în scrisorile sale**". Cu al patrulea volum s-a încheiat publicarea corespondenţei lui H. Taine (H. Taine, Sa vie et sa correspondance, 4 vol. Paris, Hachette 1903—1907). Publicarea corespondenţei unui scriitor, zice autorul, nu serveşte în totdeauna gloria sa, cum s-a văzut de pildă prin publicarea scrisorilor lui Sainte-Beuve ori V. Hugo. Pentru Taine însă, corespondenţa sa nu micşorează întru nimic ideia pe care cei care îi cunosc opera, şi-au făcut-o despre el. Rezumăm biografia.

Taine s-a născut în Vouziers, departamentul Ardennes, în anul 1828. Tatăl său era avocat şi om cult care

se-ncerca nu fără succes şi în poezie; el a învăţat pe fiul său elementele limbii franceze şi latine. Un unchiu al lui Taine, care făcuse o călătorie in America, i-a dat lecţii de limba ingleză. Murind în anul 1840 tatăl, Hippolyte fu trimes la Paris într-un institut ce stătea în legătură cu colegiul Bourbon; constituţia sa delicată însă neîmpăcîndu-se cu viaţa de internat, mama sa fu nevoită să se mute şi ea la Paris spre a-şi ţinea fiul acasă. In colegiu Taine legă strînsă prietenie cu Prévost-Paradol, vestitul scriitor politic de mai tîrziu. După isprăvirea liceului, Taine, în urma unui concurs strălucit, intră în şcoala Normală superioară. După trei ani de studii strălucite, el se prezintă la examenul de agregat pentru filosofie, dar fu respins de comisiune pentru ideile sale înaintate, şi fu numit profesor într-un mic oraş de provincie: Nevers şi de aici, mai tîrziu, permutat la Poitiers. In acest timp el îşi pregăti o teză de doctorat „Asupra percepţiei sensuale", dar facultatea o respinse dela început, fără să-l admită a o susţinea şi, în anul următor, fu permutat la Besançon. Atunci Taine îşi luă concediu şi veni la Paris, hotărît să trăiască din lecţii private şi să-şi treacă doctoratul în litere. Teza aleasă „Asupra fabulelor lui Lafontaine" fu primită şi la 1853 Taine era doctor. De aici înainte Taine s-apleacă tot mai mult spre cariera de scriitor şi la 1855 apăru opera sa premiată „Incercare asupra lui T. Liviu". Intră apoi în relaţii cu editura Hachette, şi devine colaborator la „Revue de l'Instruction publique", la „Journal des Débats" şi în curînd la „Revue des deux Mondes". Prescriindu-i-se de medici o cură în Pirenei, Hachette îl însărcinează să scrie un „guide". Taine, care avea nevoe de bani, primeşte propunerea, dar cînd editorul primeşte manuscrisul, găseşte că titlul de „guide" ar fi prea modest şi publică opera sub titlul „Călătorii în Pirenei". In anul 1863 apar 3 vol. din „Istoria literaturii ingleze" şi în acelaş an Taine e numit membru în comisiunea examinatoare pentru şcoala militară din Saint-Cyr, funcţie în care rămase până în 1866. In 1864 îşi începu la École des Beaux-Arts prelegerile sale asupra istoriei artei, din care au eşit acele 2 volume de „Filosofia Artei". Insurîndu-se în anul 1868 cu fiica arhitectului Denuelle, Taine trăeşte de aici înainte mai mult la moşia socrului său în Chatenay, nu departe de Paris. Inchis în odaia sa de studiu, el trăi ca un pusnic, fără să bănuiască nenorocirea ce ameninţa Franţa. Războiul şi înfringerea patriei sale îi tulbură viaţa şi îl făcu să privească cu groază viitorul. In această stare sufletească începu el opera sa cea mai întinsă „Originile Franţei contemporane", care apăru în 10 vol. şi în care crezu că a arătat izvoarele relelor ce zbuciumau societatea. La 1893 el muri şi fu înmormîntat aproape de casa sa, în groapa pregătită de mai înainte. Inscripţia funerară: „Veritatem unice dilexit" exprimă conţinutul întregei sale vieţi.

Deutsche Revue, (April 1908).— Baronul *De Pouvourville*, fost, timp de 8 ani, ataşat pe lîngă guvernămîntul Indochinei franceze, într-un articol intitulat „*Prefacerea în China*", se ocupă cu **mişcarea revoluţionară chineză.** Mişcarea aceasta se întinde mai cu samă între Chinezii din sudul imperiului şi are o îndoită ţintă: răsturnarea actualei dinastii straine şi reformarea radicală a actualei organizaţii învechite şi duşmane progresului. Rezultatul cel mai însemnat pe care l-a ajuns până acuma propaganda reformatorilor, este că a făcut pe locuitorii diferitelor provincii să priceapă că există interese care privesc de o potrivă pe toţi locuitorii imperiului în aceiaşi măsură. Şi acest lucru este capital. Până acum diferitele provincii erau despărţite prin gelozie şi chiar ură şi revoltele izolate puteau fi uşor înăduşite. Această unitate spirituală a poporului chinez este opera unei publicaţii revoluţionare, care a fost răspîndită în toată China în nenumărate exemplare. In acelaş timp, odată cu propaganda, se fac şi pregătirile de luptă necesare: arme şi muniţiuni se introduc cu toată paza funcţionarilor imperiali. Şeful şi organizatorul acestei mişcari revoluţionare este Sun-ya-tsen, care nu de mult s-a reîntors din Singapore iarăş în China. Mişcarea revoluţionară a început în Kwangtung şi în insula Hainau şi începe şi în Sz'tschwan. Guvernul a numit ca vicerege a amîndoror provinciilor Kwang pe faimosul ministru Samtcheong şi acesta a şi anunţat că va începe o luptă fără cruţare în potriva rebelilor. Care partidă va învinge? In China nimeni nu are curajul să facă prognosticuri, dar întreaga opinie publică e de părere că acea partidă va fi învinsă, care va face apel la ajutorul puterilor străine. Această nouă atitudine a opiniei publice este rezultatul propagandei lui Sun-ya-tsen. El ştie bine că fără ajutorul Englejilor dinastia actuală ar fi încetat să domnească de acum şeizeci de ani şi nu vrea ca acelaş lucru să se întîmple şi acum. Toată propaganda sa şi a partizanilor săi a tins tocmai de aceia ca să formeze în poporul chinez convingerea că trebue să se sprijine numai pe sine însuşi şi nu trebue să mai lase pe străini să se amestice în chestiunile ce-l privesc. Pe de altă parte şi el şi toţi partizanii reformelor nu arată nici o duşmănie Europenilor, ci din contra, în cazuri de tulburări, formează garde dintre dînşii care să-i protejeze, lucru pe care guvernul chinez nu l-a făcut niciodată.

Sozialistische Monats-Hefte (April 1908). *Roman Streltzow* „**Situaţia politică şi socialdemocraţia în Rusia.**— Reacţiunea în Rusia s-a întărit din nou şi odată cu aceasta a început şi emigrarea elementelor înaintate. Presa socialistă nu mai poate exista în ţară şi a trebuit şi ea să o părăsească; ziarele socialiste au început iarăş a se tipări în străinătate. Care sînt părerile acestei prese? Organul fracţiunii numite a Bolschewikilor, ziarul *Proletarij*, e de părere că reacţiunea nu are niciun sprijin în popor, că puterea ei stă numai în baionetele armatei; revoluţia e stăpînă pe întreaga ţărănime şi pe întregul proletariat; reacţiunea din potrivă nu are ca sprijinitori decît micul cerc al lumii oficiale, marii proprietari şi marii capitalişti. Cum se vede, redacţia ziarului Proletarij nu e deloc pesimistă. Dar, zice autorul, cum se face— dacă lucrurile sînt aşa—că Reacţiunea a fost totuşi destul de puternică ca să schimbe dreptul de vot în dezavantajul ţărănimii şi a proletariatului? Cum a fost posibil ca micul număr al reacţionarilor să înăduşe orice mişcare a proletariatului?

Organul Menschewikilor, Golos Sozialdemokrata, vede situaţia cu totul altmintrelea. Ne spune: „Revoluţia rusească a fost sfărmată; partidul revoluţionar este dezorganizat şi demoralizat". Adevărul, zice Streltzow, e din partea acestor din urmă şi afirmarea lui e de mai mult folos pentru mişcarea socialistă din Rusia decît iluziile Leninianilor. Fracţiunea Menschewikilor este singura care-şi dă deplină socoteală de situaţia reală din Rusia; ea ştie că multe lupte vor trebui, până cînd partidul se va întrama din nou, dar se poate mîngîia că sforţările sale vor aduce succesul. O regenerare a mişcării socialiste în Rusia, conchide autorul, e posibilă numai pe calea pe care merge Menschewismul.

Zeitschrift für romanische Philologie (1907, No. 6).

Sextil Puşcariu (p. 718) derivă pe

ameţesc din **ammattire — mattus* bat (Georges), in legătură cu ital. *ammattire* a inebuni, a-şi pierde mintea, engad. *ammattir* a deveni furios, nebun, fr. *amatir*.—Meyer-Lübke (p. 716) derivă pe macedorom. *alincesc* a prinde, a se prinde (d. p. in horă) din latin. *adnanciscor*.

North American Review. (April, 908, New-York).—*D. Reginald de Koven*— **„Declinul şi Căderea lui Wagner"**—ne dă un studiu foarte interesant asupra operei wagneriene. Autorul pleacă dela observarea unui fapt. In New-York sint două *Case de Operă*, care au reuşit să alcătuiască cele mai mari şi mai complecte trupe din lume. Azi, necontestat că oraşul New-York este centrul muzical al lumii intregi, in ce priveşte muzica de operă. Autorul a urmărit, de aproape, succesul diferiţilor autori interpretaţi de aceste trupe neintrecute şi a constatat că *Wagner*, care cu citiva ani mai inainte era cel mai apreciat de public, astăzi, deşi interpretarea lui e superioară, nu mai poate ţinea scena; pecind *Puccini* şi *Verdi* au aceleaşi succese. După constatarea faptului, autorul, foarte metodic caută să afle cauzele:—1) in caracterul intrinsec al operei;—2). in artişti;—3). in public. 1) In ce priveşte valoarea intrinsecă artistică a operelor lui Wagner, autorul observă că teoria artistică a lui Wagner nu se conformează deloc unui adevăr prea cunoscut in materie de artă: *trăinicia unei opere de artă este in raport direct cu nobleţa concepţiei ei şi cu adevărul, in ce priveşte natura omenească, cuprins in ea.* Din acest punct de vedere, opera lui Wagner, care işi are izvorul exclusiv in *legendă şi mit*, e lipsită cu desăvirşire de inălţime şi universalitate. Azi ne place viaţa reală, nu romantizmul. Personajele lui Wagner nu sint reale, nu ne inspiră simpatie; atmosfera mistică şi legendară ne incătuşează emoţia sinceră.—2) In privinţa artiştilor d. *Riginald de Koven*, cu drept cuvint impută lui Wagner faptul că el nu dă locul intăi *vocii omeneşti*, care e mai aptă decit orice instrument să trezească emoţii in auditor. In Wagner aproape toată puterea operei e concentrată in orchestră şi chiar partitura vocii e scrisă ca pentru muzica instrumentală: vocile sint tratate ca instrumente de orchestră; de aici distrugerea vocii artiştilor şi repulzia lor pentru muzica vagneriană.—3) Auditorul muzicii wagneriene e impărţit—după autor—in patru categorii: a). *excluzivişti*, care sint fanatici ignoranţi produşi de modă şi de farmecul geniului, şi care azi sint in descreştere; b). *raţionalii*, apreciatori conştienţi şi măsuraţi ai lui Wagner cari, azi, nu mai văd in el pe „reprezentantul muzicei viitoare," ci numai pe urmaşul lui *Beethoven*, pe un om de geniu care a făcut un pas inainte, dar care incepe deja să fie intrecut. Ei nu mai sint idolatorii marelui maestru; c). *intuitivii*, care apreciază pe Wagner nu pentru muzică, ci pentru excitarea violentă a senzaţiilor produsă de elemente secundare. Aceştia găsesc această excitare in furtunele orchestrale din maeştrii moderni, aşa că pentru plăcerile lor muzicale Wagner nu le mai este indispensabil; d). *părtinitorii*, admiratori produşi de influenţa personală a marelui maestru, care dela moartea lui Wagner au scăzut considerabil.—Se vede dar că niciuna din cele patru categorii ale auditorului wagnerian nu mai e in stare azi să susţie curentul wagnerian la nivelul la care se ridicase acum citiva ani. Toate consideraţiile expuse mai sus fac pe autor să creadă că wagnerianizmul va ceda locul unei muzici superioare.

Contemporary Review (April, 1908. London).—*Edouard Rod*—**„Tendinţele Actuale ale Literaturii Franceze"**—analizează de aproape producţia literară din Franţa, din ultimul timp, şi caută să caracterizeze deosebitele curente literare care se desprind din această supraimbelşugată producţie. Cu toată silinţa de a desemna curente bine distincte, autorul conchide că acum, in Franţa, nu e o şcoală dominantă de scriitori, nu-i o direcţie comună; că intreaga producţie literară are caracterul heterogenităţii. Cu toate aceste, din imensa diversitate, un caracter al literaturii contemporane se impune in mod neindoelnic: *dorinţa de adevăr in zugrăvirea vieţii şi descrierea sentimentelor*. Acest caracter apare ca o reacţiune impotriva romantizmului care a dus prea departe falşificarea realităţii şi hiperbola. Reacţiunea impotriva romantizmului incepe in a doua jumătate a veacului al XIX-lea, şi cei mai autorizaţi adversari ai lui, incă îi sint, in parte, victime: *Baudelaire* şi *Flaubert* sint departe de a fi emancipaţi cu totul de influenţa vechii şcoli, iar *Zola* se plinge singur că fără voinţa lui e romantic. Necontestat insă că aceşti scriitori, deşi sacrifică incă idolului Romantismului contribue mult la intronarea Naturalismului. După ei veniră alţii, care au servit cauza Naturalismului mai mult prin sforţarea lor colectivă decit prin prestigiul literar al vreunei sfere celebre. Toţi aceşti scriitori, fie clasici, realişti, unanişti, impresionişti ori neclasificaţi, scriitori care n-au atins inălţimea celebrităţii lui *Hugo* ori *Zola*, toţi, fără excepţie, luptă pentru adevăr in artă. Cel mai artist dintre ei: *Henri Régnier* crede că exactitata termenillor ce intrebuinţează nu e separată de calitatea lor estetică. Noua direcţie, fără indoială, va străbate prin toate şcoalele sau inceputuri de şcoale şi ultimele rămăşiţi romantice vor fi spulberate din literatură de vigoarea naturalizmului, care are mult de aşteptat dela viitor.

Varietăți

Adormirea prin curenți electrici. Invățatul francez *Leduc* a imaginat un aparat pentru adormirea bolnavilor ce urmează a fi supuşi operațiilor.

Adormirea se face cu ajutorul curenților electrici, imaginați de dînsul şi numiți curenți *Leduc*.

Aceşti curenți, de potențial mic, lucrează în aceiaşi direcție şi în mod intermitent. O casă germană a construit un aparat care să dee astfel de curenți şi de curînd *Carpentier* în Paris a construit un aparat, care permite întrebuințarea adormirii electrice ori a unei anestezii parțiale, în practica curentă a doctorilor. *Leduc* s'a supus el, cel dintâi, experiențelor cu curenții producători de somn electric şi descrie impresiile căpătate: viața sufletească dispare aproape; el aude vorbele celor dimprejur ca în vis, ar vrea să comunice cu dînşii, dar nu poate.

Invierea animalelor ucise de electricitate. Aceiaşi curenți *Leduc* fură întrebuințați de o doctoreasă din *New-York*, *Luisa Rabinovici*, în o serie de experiențe cu animalele. Cu un curent de 5—6 volți animalul e adormit, respirația şi pulsul sînt cu totul regulate. Dacă curentul e de 55 volți şi lucrează cîteva secunde, imediat dupăce facem ca el să înceteze, se observă la animal convulsiuni ca în cazurile de epilepsie. Cu un curent de 12—15 volți, care ar lucra 1 minută asupra unui iepure, animalul e ucis. Dîndu-i însă curenți la intervale regulate, i se provoacă respirația artificială şi pulsul şi mişcările respiratorii reîncep. Aceste fapte sînt relatate de *Alfred Gradenwitz* în Revue générale des Sciences No. 5 din 15 Martie 1908 şi el declară că d-ra *Rabinovici* i-a prezentat un iepure „care fusese de mai multe ori ucis şi înviat" şi care totuşi era sănătos. Această respirație artificială electrică dă bune speranțe în ce priveşte readucerea la viață a oamenilor uciși prin discărcările electrice de cel mult 2000 volți; e nevoe să fie însă aplicată imediat. Tot aşa ea ar putea fi întrebuințată cu succes în cazul accidentelor mortale ce au loc uneori, cînd se întrebuințază ca narcotic cloroformul ori eterul.

Fotografii reproducînd relieful corpurilor. Cunoscutul fizician francez *Lippmann* a reuşit să pregătească nişte plăci sensibile, cu ajutorul cărora fotografiile ni redau relieful corpurilor; ca şi corpurile din natură, aceste fotografii presintă aspecte diferite după poziția observatorului. *Lippmann* le numeşte fotografii integrale.

Imprăştiarea norilor de grindină cu ajutorul tunurilor. O sumă de experiențe făcute în Italia de *Blaserna* la *Castelfranco Veneta* păreau să dovedească că zguduirile aerului, datorite tragerilor cu tunul, nu au nici un efect asupra norilor. Fizicianul francez *Violle* arată că e nevoe ca exploziile să se facă chiar în mijlocul norilor. El s'a servit în mai multe rînduri de *baloane captive*. In

August 1907 el a reuşit să rupă un nour în două părți şi să'l împrăştie. Pentru a putea ajunge la rezultate practice, e nevoe încă de numeroase experiențe.

Apa în atmosfera planetei Marte. Făcîndu-se între 15 şi 25 Februar 1908 mai multe fotografii a spectrului luminii ce o primim de la planeta Mart, s'a putut dovedi existența apei în atmosfera acestei planete. Observațiile s'au făcut la *Lowell* în Statele-Unite, unde se află un observator astronomic.

Pompele de incendiu la New-York. In New-York se execută lucrări în valoare de vr'o 20,000,000 lei pentru apărarea părții centrale a oraşelor contra incendiilor. Pentru a avea la îndămînă apă sub presiune, s'au pus 80 km. de conducte de apă, s'au aşezat două stații de pompe în afară de zona primejdioasă şi s'a întrebuințat la construirea lor material care nu arde. Cu ajutorul sistemului de distribuire a apei adoptat, se poate uşor concentra asupra unei clădiri incendiate 60 de guri de apă, dînd fiecare cîte 2200 litruri de apă pe minută. Pompele sînt mişcate electric.

Case înalte în New-York. După o statistică de curînd apărută se găsesc în *New-York* 558 de case, care au mai mult de zece rînduri şi anume:

164 cu 10 rînduri
101 „ 11 „
169 „ 12 „
91 „ 13 până la 20 de rînduri
11 „ 22 „ „ 26 „ „
1 „ 41 de rînduri
1 „ 48 „ „

Şi casa cu 48 de rînduri are o înălțime de 200 m.

Industria blănii de Astrahan în Europa. Oile numite *Karakul* din Turchestan sînt singurele care dau cunoscuta blană de Astrahan. Incrucişînd aceste oi cu cele din Europa centrală s'a reuşit a se crea o rasă a cărei blană e foarte căutată. S'a reuşit apoi să se crească oile *Karakul* în Europa. Aceste încercări au reuşit în Rusia, în Bosnia şi Herțegovina şi în Germania, acum de curînd, la Lindehen.

Legiferarea întrebuințării razelor X în Austria. Intrebuințarea acestor raze în scopuri medicale e aşa de răspîndită şi neajunsurile întrebuințării lor de către oamenii necunoscători atît de mari încît s'a simțit nevoia de a o legifera. Doctorii o vor întrebuința pe răspunderea lor, şefii diferitelor institute particulare trebue să presinte certificate, că au făcut studiile trebuitoare. In afară de institute şi şcoli, expunerea corpului la razele X, în scop de demonstrare redioscopică şi în expoziții, se poate face numai în urma permisiunii autorităților.

Electrizarea curelelor de transmisiune. Pentru ca să nu lunece curelele de roți se zvîrle de obiceiu pe aceste din urmă rişină pulberizată. In Chemiker Zeitung din Decembre 1907 se găsesc redate observațiile lui *Richter*, care a constatat, în urma a numeroase experiențe, că pielea se încarcă cu electricitate pozitivă, iar roțile cu electricitatea negativă. Potențialul curelei poate deveni aşa de mare (13000 volți), încît pot uşor să se formeze scîntei de 2—3 cm. Richter vede în aceste scîntei cauza unui mare număr de accidente, neexplicate până acum, căci o asemenea scîntee poate foarte uşor aprinde un amestic explozibil. Pentru a se evita formarea lor, *Richter* recomandă să se ungă roțile cu glicerină şi apă.

Smochine şi blastofagi. Un cetitor ne cere o lămurire complementară asupra celor spuse în cronica ştiințifică din „Viața Romînească" No. 2 An. III.

D-sa doreşte să ştie ce se'ntîmplă cu smochinele de Smirna, în care n-ar fi putut intra blastofagi ca să aducă polenul fecundator. Autorul

cronicei răspunde că aceste smochine tinere, ce n-au avut norocul să fie vizitate de blastofag, *se usucă repede și cad de pe copac.*

In această privință s'ar putea istorisi pe scurt o păcăleală ce-au suferit-o Americanii din California.

Se pare că Californienii savurează mult smochinele de Smirna. De aceia în 1880 ei au trimes o comisiune la Smirna, cu însărcinarea să caute smochinii cei mai aleși, să-i cumpere și să-i transporte, cu toate îngrijirile trebuitoare, până'n California unde trebuiau să fie replantați. I-a costat mulți bani această întreprindere, dar în fine au reușit să răsădească în patria lor o sumedenie de smochini de Smirna. Cînd colo, ce să vezi! Arborii mergeau de minune, însă fructe coapte n-au putut gusta bieții Americani nici după 15 ani de așteptare. In fiecare vară apăreau pe copaci o infinitate de smochine tinere, dar nici una nu ajungea să se coacă; toate se uscau și cădeau. Bieții oameni începuse să creadă că Smirnejii i-au păcălit, vînzîndu-le cele mai rele soiuri de smochini. Pe la 1894, ei au trimes un delegat în Asia mică, să observe mai de aproape ce se petrece cu smochinii. Deabea atunci au aflat ei că blastofagul este indispensabil pentru ca smochinul de Smirna să dea roade.

Smirnejii cunoșteau importanța blastofagului, încă din timpuri foarte vechi, deoarece și Aristot pomenește de dînsa, dar ei n-au vrut să spună la început nimic Americanilor, de frica concurenței.

Mecanismul intim al fecundării și legătura de viață între smochin și blastofag s-au cunoscut însă mult mai târziu.

Convinși că nu-i de ajuns să ai smochini ca să mănînci fructe coapte, și că mai trebue și blastofagi, Californienii au început să importe din Algeria smochini sălbatici cu blastofagii lor. De atunci a început în California cultivarea și exportul de smochine, care e azi așa de înfloritor.

Schimbări produse la animale și transmise prin ereditate. In volumul 25, fasc. 1, 2 a revistei germane *Archiv für Entwickelungsmechanik* se găsește un articol al lui *Kammerer*, în care acesta descrie experiențele ce le-a făcut în laboratorul profesorului *Przibram* de la Universitatea din Viena cu Salamandra pătată și Salamandra neagră. Intre altele aceste animale se deosebesc prin modul de reproducere, căci cea dintâi dă naștere la larve prevăzute cu branchii și o membrană înotătoare, pe cînd Salamandra neagră (trăește în munții Germaniei merdionale, Franței și Svțierei) dă naștere la doi puișori care respiră prin plămîi și afară de talie samănă cu o salamandă neagră adultă. Larvele Salamandrei pătate sînt silite să trăească în apă ci'âva vreme și numai mai tîrziu trec în Salamandre terestre. *Kammerer* a arătat că, dacă ținem Salamandra patată la un loc uscat și la temperatură joasă, ea dă naștere la doi pui, de coloare închisă, care samănă cu Salamandra neagră. Pe de altă parte ținînd pe aceasta din urmă la temperatura mai înaltă, în aer umed, în vecinătatea apei, ea dă larve, care vor trebui să trăească întâi în apă, întocmai ca Salamandra patată; larvele par patate chiar. Schimbările produse astfeliu se moștenesc, căci Salamandrele negre, obținute din cea patată după chipul arătat, se înmulțesc ca Salamanerele negre, chiar dacă le punem în condițiile de viață obișnuite ale Salamandrei patate. Transformarea speciilor se poate face deci brusc și teoria transformărilor lente capătă deci o lovitură puternică.

Spicuitor

Mișcarea intelectuală în străinătate

FILOSOFIE

Francesco de Sarlo e Giovanni Calò. *Principii di Scienza etica.* Palermo, Remo Sandron editore.

Prima parte a operei cuprinde tratarea fenomenologiei conștiinții etice; a doua, tratează evoluția principiilor de morală în cursul veacurilor.

Erminio Troilo. *La filosofia di Giordano Bruno*, Torino, Bocca, 1907.

Un studiu asupra filosofiei lui G. B., în care autorul vrea să dovedească că Brunno nu s-a preocupat de metafisică.

CHESTIUNI MORALE ȘI RELIGIOASE

Edmond Thiandière. *La conquête de l'Infini.* Paris. Fischbacher. Operă interesantă și serioasă de filosofie religioasă.

Frédéric Charpin. *La question religieuse.* Paris. Société de Mercure de France.

In această lucrare sînt reunite răspunsurile la ancheta internațională deschisă de Mercure de France în privința sentimentului religios.

Lucien Roure. *En face du fait religieux.* Paris. Perrin.

Analiză fină a sentimentului religios.

Bossuet. *Pensées chrétiennes et morales*, édition nouvelle avec introduction et notes par Victor Giraud. Paris. Blond.

Culegere de cugetări religioase și morale cuprinse în opera marelui scriitor.

ISTORIE

Von Lignitz. *Deutschlands Interessen in Ostasien und die gelbe Gefahr.* Berlin, Voss. 1907

Autorul povestește dezvoltarea istorică a Chinei și Japoniei, precum și luptele din 1894—905 din răsăritul Asiei; deasemenea arată relațiile comerciale dintre Germania și China-Japonia.

Prof. Dr. Marian Zdziechowski. *Die Grundprobleme Russlands.* Wien und Leipzig, Akademische Ver lag 1907.

Este o traducere făcută de prof. Stylo din Cracovia. Autorul vrea să explice curentele din Rusia, prin analiza psicologică a celor mai distinse personalități.

SOCIOLOGIE

Ettore Zoccoli. *L'Anarchia: gli agitatori, le idee; fatti, saggio di una revisione sistematica e critica e di una valutazione etica.* Torino, Bocca, 1907.

Autorul bazat pe o adunare cît se poate mai completă a diferitelor lucrări anarhiste, a căutat să expue ideile doctrinarilor și propagandiștilor anarhiști.

CRITICA. STUDII LITERARE

Guillaume Huszar. *Etudes critiques de Littérature comparée. Molière et L'Espagne.* 1 vol. 5 fr. Champion.

Studiu interesant despre influența

literaturii spaniole asupra literaturii clasice franceze.

Michel Salomon. *Charles Nodier et le groupe romantique.* 3 fr. 50 Perrin.

Lucrare interesantă pentru originile romantizmului.

Léon de Séché. *Muses romantiques: Horteuse Allart de Mériteus, dans ses rapports avec Chateaubriand, Béranger, Lamennais, Sainte Beuve, G. Sand, M-me d'Agoult.* Mercure de France, 7.50.

Operă care luminează unele părţi necunoscute din viaţa citorva din marii scriitori ai secolului al XIX.

Carl Albert Bernouilli. *Franz Overbek und Friedrich Nietzsche, eine Freundschaft.* Vol. I. Iena. Eugen Diederichs. 7.50.

Opera care conţine detalii interesante asupra vieţii lui Nietzsche ca profesor la universitatea din Bâle.

Paul Goldmann, *Vom Rückgang der deutschen Bühne. Polemische Aufsätze über Berliner Theater-Aufführungen.* Frankfurt a. M. Literarische Anstalt Rütten und Loening. 1908.

E o colecţie de critici teatrale asupra operelor dramatice ale dramaturgilor germani contemporani, în a căror nouă direcţie literară, autorul vede un regres.

Antonio Fusco. *La filosofia dell' arte in Gustavo Flaubert.* Napoli, R. Ricciardi ed. 1907.

Autorul a adunat toate ideile lui Flaubert asupra artei, culegindu-le mai cu samă din scrisorile sale.

Dr. D. August Vünsche. *Die Bildersprache des Alten Testaments.* Leipzig, Ed. Pfeiffer pr. 4.65 mrk.

O analiză stilistică din punct de vedere al metaforilor şi comparaţiunilor, a scrierilor vechiului testament.

LITERATURA

Alexander Kielland. *Breve* (Lettres) 2 vol. Gyldendal. Kristiania et Copenhague.

Această colecţie de scrisori e foarte însamnată pentru cunoaşterea vieţii şi caracterului cunoscutului scriitor norvegian.

Salvatore Farina. *Il tesoro di Donnina.* Torino-Roma. Soc. Tip. Ed. Nazionale 1907.

Este o nouă ediţie a unuia din cele dintăi romane ale cunoscutului scriitor italian.

Th. Pantenius. *Aus meinen Iugendjanren.* Leipzig, R. Voigtländers Verlag, 1907.

E un roman istoric în care autorul îşi povesteşte propriile sale amintiri din copilărie.

ŞTIINŢA

Dr. Et. Burnet. *La lutte contre les microbes,* 3 fr 50. A. Colin.

O serie de studii asupra boliilor infecţioase: cancerul, tuberculoza, tetanosul, variola, etc. Expunere pătrunsă de spirit filosofic a principalelor probleme şi metode ale medicinii experimetale.

Graf. Zeppelin. *Die Eroberung der Luft.* Stuttgart 1908, Deutsche Verlags-Anstalt. pr. 75 pf.

Este o conferinţă pe care cunoscutul aeronaut a ţinut-o în Berlin în care explică posibilele întrebuinţări practice ale invenţiei sale.

A. Faustoni. *Le terre polari.* Istituto di Arti grafiche, Bergamo.

Prima parte a volumului, cuprinde istoria explorărilor polare; a doua, geografia descriptivă a regiunilor arctice şi antarctice. Are şi vre-o 150 ilustraţii în text.

ETNOGRAFIE, FOLKLOR

Oskar Münsterberg. *Japanische Kunstgeschichte.* Vol. III. Brunswick Verterman. Operă interesantă, aduce date noi asupra vechei culturi asiatice.

Compilator

Dr. Ion Radovici

„Viaţa Rominească", 1908.

Haia Sanis

I.

In mahalalele dela miază-zi locuesc Ovreii, grămădiţi în căsuţe leproase, pe uliţi întortochiate şi înguste. Partea aceasta cuprinde mai puţin de un sfert de tîrg; dar în ea sălăşluesc cu mult mai multe suflete decît în celelalte trei sferturi, ale creştinilor, unde înverzesc copaci şi creşte liniştea cu cît grădinile se măresc. In desimea aceasta a lui Israel, doar în *Broscărie* s'aŭ pripăşit cîţiva Romînĭ, funcţionari mici, odagiĭ, şi puţini Nemţi: un cîrnăţar, cîţiva dubălari. Incolo, pe uliţa mică, pe uliţa jidovimiĭ, pe uliţa şcoalelor, pe uliţa strîmbă,—se înmulţeşte, creşte şi furnică în lumina soareluĭ un popor sărac, care-şi duce încovoiat năcazurile, îşi vorbeşte neturburat jargonul şi se închină Dumnezeuluĭ lor.

Sînt acolo căsuţe vechĭ şi joase: din uliţă trebue să cobori două trepte ca să daĭ într'un miros greŭ de îngrămădire şi să te loveştĭ cu capul de tavan. Ferestrele abia se ridică de-o palmă de-asupra noroiuluĭ din drum. Dintr'o locuinţă ies dimineaţa şi două familiĭ, şi treĭ. Bărbaţiĭ îşĭ încep goana după pîne, femeile ofilite încep a se purta de colo-colo cu sugaciĭ în braţe, pe cînd copiĭ nenumăraţi, cu ochĭ frumoşĭ şi cu părul creţ, cu obrazul plin de murdăriĭ, îmbrăcaţĭ în zdrenţe, îşĭ pornesc traiul pe insulele maĭ uscate ale uliţeĭ.

De-acolo pornesc cotiugariĭ cu straele ninse de făină, cu lemnăria hodorogită pe cele patru roate. Şi triştiĭ caĭ schilozĭ abia înaintează în hamurile rupte şi înnodate cu capete de frînghie, se poticnesc, se opresc din cînd în cînd cu capetele plecate în pămînt şi privesc cu ochiĭ umbriţĭ de trudă înainte-le. Stăpîniĭ grăesc repede, se întreabă, se ceartă,—apoĭ biciul cade, şi cotiuga se urneşte, clămpănind din încheeturĭ.—De-acolo şi nişte omuleţĭ mărunţĭ şi unsuroşĭ pornesc, ducînd cu greŭ tinichelele cu gaz. Intră gîrbovĭ în uliţele maĭ deschise, privesc în pămînt şi înaintează încet cu un strigăt prelung şi tremurător, care găseşte răsunet în toţĭ ştrengariĭ mahalalelor: gaz gaz!—De-acolo pornesc iute calfele spre meşteriĭ din alte părţĭ maĭ bogate ale

tirgului: subțiri, palizi, flăcăiașii aceștia deapănă mărunt din picioare, tremurind in diminețile răcoroase și molfăind încă cea din urmă îmbucătură de pine.—Iar spre bariere, «spre porțile cetății», se îndreaptă babe cu ochi ascuțiți și șireți, cu șaluri grele in spate. Așteaptă pe sătenii din împrejurimi și dezbat crincen prețurile, din cinci în cinci bani, cu supărări, cu jurăminte, cu ochii bulbucați, cu gurile care nu-și mai contenesc melițatul. Acolo insfirșit, în jurul sinagogilor, cresc și pier acele vlăstare ale neamului care niciodată nu ies in ulițile largi, ologii și rătăciții la minte cu fețele pururea triste, ori pururea neclintite și zimbitoare.

In furnicarea zilnică, în zarva obișnuită, răzbat corurile monotone ale școlarilor, cari silabisesc litera legii după glasul dascalului. Din cînd in cînd un ceauș trece grăbit spre sinagogă; altul colindă casele cu oala nouă in care fiecare lasă să cadă banul morților.—Iar drumul spre fundul mahalalelor acestora e totdeauna plin de mîzgă și anevoie te scoate în cimpul acoperit de ciulini, unde într'o pustietate întristătoare se arată *heighesul*, fără o floare, fără un arbor, cu lespezile albe de piatră de-asupra lăcașurilor veșniciei.

Spre *sabăș* deodată toată viața aceasta se oprește. Se aprind luminările; stăpinul familiei, la masa curată, iși începe ruga. După o săptămînă de năcaz și de hrană proastă, pe apucate,—Dumnezeu poroncește poporului lui să mănînce *coilici*, carne și pește. Mai poruncește bărbatului să se liniștească și, în divanul cel mare, sub chilotele de puf de giscă, să-și cerceteze nevasta. Și 'n ziua de odihnă havrele răsună de vaete și de cintări; bătrinii intră in papuci în școală, în laibăre negre și cu cușmă blănită. Și cel din urmă, cel mai sarac și mai umilit, se grăbește spre rugăciune, cu cărțile în coșteiul alb de pinză.

In ingrămădirea aceasta și in sărăcia aceasta a neamului său a crescut Haia, fata lui Leiba Sanis. Până la șepte ani n'a cunoscut altă lume. Mahalalele romînești erau tot așa de departe, ca și America. La șapte ani tată-său Sanis, om sarac, și Rifca, cu toți copiii lor, sau strămutat la Bărgăoani la țară. Acolo aveau o rudă, Meer Avramovici, care făcuse o leacă de avere cu crișma și avea nevoe de-un credincios. S'a dus Leiba Sanis la Bărgăoani în sat și a inceput să facă negustorie în crișmă, iar Meer, om ginditor, cu barba neagră, a prins a face alte speculații.

Din acea vreme, Haia iși aduce aminte de multe lucruri. Acolo era un sat mare; și veneau flăcăii la crișmă, flăcăi frumos îmbrăcați și voinici, și petreceau. Ei îi era frică de dinșii, și stătea într'un ungher privindu-i. Cite-unul o apuca de șuvița de păr de pe frunte, îi zimbea, și-i dădea o bucățică de covrig. Atunci îi trecea un fior prin vine și rămînea cu ochii ațintiți la chimirul sclipitor, plin de alămuri, care se mișca înaintea ei.

Din cînd in cînd intra în casa lui Meer. Se uita la lucrurile curate, la alămurile sclipitoare. *Madama* Ernestina umbla îmbrăcată bine prin casă și avea două slugi cărora le dădea porunci. Iar fata lui Avramovici era acu o domnișoară de doisprezece ani, care citea romînește dintr'o carte.—Iși aduce aminte Haia de o zi cînd a poposit în sat un regiment de soldați. Cîntau cornurile frumos in aerul limpede al amurgului și flăcăi in uniforme începură a furnica în toate părțile. Un ofițer tînăr și frumos, cu mustăcioara neagră, a intrat în casă la Meer.—Haia îl privea uimită dintr'un colț și l-a auzit spunînd: «Vă rog să nu vă supărați... am fost trimis aici în gazdă...»

Meer Avramovici s'a ridicat dela masa lui și a dat mîna cu ofițerul. Ernestina a zimbit cu prietenie și l-a poftit în salon. S'acolo au aprins lampa cea mare și au început să stee de vorbă. Și a intrat și domnișoara Beti și a dat mîna cu ofițerul, și s'a pus și ea pe scaun și a început a vorbi veselă cu el. Asta-i plăcea tare Haei; și dintr'un colț, dintr'o odae de-alături, privea și asculta.—Domnul Meer se uita ginditor intr'o parte și spunea:

«Păn'acu, slavă Domnului, nu mi-a mers rău; da'am de gind să mă lăs de toate celelalte afaceri și să rămin cu pămînt... Am să mai iau în arendă... Acuma numai cu pămint se cîștigă parale...»

Și ofițerul tînăr da din cap; pe cînd Beti suspina cu dragoste:

«Are să dea Dumnezeu, tată, să izbutești...»

Și cum sta pe scaun și-a ridicat ochii mari, negri și sprincenați spre oaspete, și parcă avea flacări în priviri; iar zimbetu-i era de o dulceață nespusă.

Mai tîrziu a inceput Haia a pricepe mai bine lucrurile. Acu crescuse, umbla mai curat îmbrăcată și se ducea mai des pela domnișoara Beti. Îi era dragă domnișoara Beti. Era frumoasă și deșteaptă și citea multe cărți. Și-și aducea foarte bine aminte Haia că fata aceia cuminte și bogată avea o suferință mare și de multe ori plîngea. Și i-a spus ei odată: «Haie, eu sint foarte mihnită... Eu nu vreau să mă mărit cu un Evreu... Eu am o dragoste... Și de multe ori pling...» Pe vremea aceia a venit de multe ori la Bărgăoani un domnișor subțirel, care era subprefect, —și Avramovici il primea bine... Iar Beti umbla atuncea veselă și ridea cu ochii umezi. Pricepea Beti dragostea aceasta și-i era milă de fata stăpinilor... Și asculta ca într'un vis un glas melodios care spunea: «E tînăr deștept și vorbește frumos...» Și madama Ernestina suspina: «Și are legături cu lume bună...» Iar Meer Avramovici stătea la o masă ca totdeauna, și se gindea adinc, palid, cu timpla sprijinită în mina stingă.

Ceva s'a intimplat pe urmă. Ce anume, nu-și dă seamă fata lui Sanis. Poate a plecat domnișoara; poate au plecat cu toții. Dela crișma din Bărgăoani Leiba Sanis și cu ai lui s'au intors iar în tirg; și de-atuncea stau in căsuța cu două odăiți din Broscărie. Au trecut șapte ani și nici-un spor n'a intrat în gospodărie. Săraci au rămas; doi băeți mari au fugit la America, îndată ce-au tras sorții; ceilalți doi creșteau, slabi și năcăjiți, ucenici la un tinichigiu și se gindeau și ei, în odihna Simbetei, cîteodată, se gindeu și visau la țara

aceia îndepărtată, la pămîntul făgăduinţii, unde banul se cîştigă uşor şi unde te poţi îmbogăţi.

Haia era fată mare, cu ochi verzi, plini de lumină; în mahalaua aceasta avea cîteva prietine de neam străin, şi trăia bine cu dînsele; din vreme în vreme îşi aducea aminte de visurile şi de suferinţele dedemult ale fetei lui Avramovici şi cădea pe gînduri... O mişcaŭ deseori amintirile acestea din vremea cînd cu toţii trăiaŭ mai bine.—O clipă însemnată în viaţa ei era şi plecarea fraţilor mai mari cu pribegii. Ii numărase: patruzeci şi cinci de tineri porneaŭ pe jos spre pămînturi străine, spre Hamburgul de unde se întinde oceanul nemărginit. Eraŭ gătiţi de drum, cu tot calabalîcul în spate, şi colindaŭ mahalalele neamului, cîntînd cu durere, luîndu-şi pentru totdeauna rămas bun dela pămîntul pe care se născuseră. Aŭ cîntat şi la casa rabinului, şi rabinul nu s'a arătat; şi aŭ pornit mai departe, întovărăşiţi de o mare mulţime; şi pe lîngă cimitir le-aŭ scăzut glasurile, şi cotind drumul cel mare abia se auzeaŭ ca o adiere mîhnită cîntările lor,—şi 'n curînd aŭ murit sunetele; pe cînd plîngeaŭ mamele şi surorile. Iar Haia nu plîngea. Ea se gîndea că fraţii ei se vor întoarce; că ea niciodată n'ar pleca în ţări străine, niciodată, pentru nimic în lume, acum, în vrîsta cînd dorurile încep a creşte şi dragostele a tremura şi 'n sufletele celor mai umiliţi...

Acuma Haia era o fată nălţuţă 'n boiŭ; şi 'n plimbările de Vineri-seara, cu celelalte fete, se avîntase chiar şi până la grădina publică, şi până 'n uliţele romîneşti, unde era linişte, răcoare, şi livezile risipeaŭ adieri parfumate. La vîrsta ei găsea puţină plăcere numai în aceste clipe de răgaz; iar în ceasurile cînd sta acasă lucrînd la o cusutură ori la un călţun, icoanele văzute i se deşteptaŭ în lumina umedă a ochilor. Viaţa care fierbea în juru-i, săracă şi necăjită, figurile palide şi flămînde, săptăminile şi lunile de răbdare, toate, fără ca să-şi dee seamă, cîteodată o făceaŭ să rîvnească la altă viaţă, să invidieze soarta altor femei din alt neam, mai libere, mai respectate şi mai scutite de griji.

Astfel intraŭ în sufletul ei mai multe năcazuri decît bucurii; şi astfel trăia în mijlocul neamului ei. Bătea drumul părinţilor, până la şcoală, până la feredeŭ; până la săracele croitorii şi magazii din apropiere; trecea printre pruncii nenumăraţi cari umpleaŭ uliţele; ieşea şi intra între femeile care se purtaŭ domol de colo colo, vorbeaŭ moale şi trăgănat, se certaŭ ori se tînguiaŭ fără întrerupere. Plîngea pentru o rochie, pentru o bluză, pentru o păreche de botine, se certa cu maică-sa Rifca şi amîndouă porneaŭ tînguiri nesfîrşite cînd Leiba Sanis intra în casă, tăcut, bocănind rar cu cizmele-i uriaşe. La anul noŭ, la Hamăn, la sărbătorile de toamnă, se veselea cu tot tineretul din jurul ei. Eraŭ uitate năcazurile; glumele, piciliturile, cîntecele, chefurile aveaŭ o putere neobişnuită; petreceaŭ ca într'o înfrigurare, cu grabă, cu teama ascunsă că toate se vor sfîrşi prea curînd.

Uneori cădea pe gînduri, cu inima grea. Dela şcoala statului se întorceaŭ alungaţi şi bătuţi cu pietre copiii Ovreilor. Veneaŭ în goană, speriaţi; se opreaŭ şi se întorceaŭ în loc înjurînd; apoi se răspîndeaŭ prin casele scunde, cu lacrămi şi tînguiri. Şi femeile şi bătrînii se adunaŭ, vorbeaŭ despre întîmplare, blăstămaŭ pe străini, pe *goi*, şi-şi aminteaŭ de toate chinurile din urmă, de cele pe care le apucaseră şi de cele pe care uneori seara, la focurile iernii, cărturarii le murmuraŭ depe cărţi, cu glasuri trăgănate: istorii triste din pribegii fără sfîrşit.—I se împetrea şi ei inima şi nu i se părea nefiresc că, din întunericul şi tristeţa vieţii lor, copiii neamului cînd ies la lumină, privesc pieziş în juru-le şi scuipă cu un blestem murmurat spre biserica creştinului. In clipele acelea i se părea departe tare de la ea până la altă lume, de la ea şi până la puţinii străini curaţi şi veseli ai mahalalei. I se părea departe. Căci ei treceaŭ nepăsători privind în altă parte, fără griji. Şi ea avea într'o clipă o privire de ură spre ei, iar alte ori, în colţul ei de fereastră, avea o strîngere de inimă.

II.

Intr'o vreme, primăvara, Haia a prins a umbla prin casa părinţilor ei cu o deosebită bucurie. In fiecare ceas îşi lua din ocniţa mare a sobei călţunul început şi da fuga în uliţă.

Rifca, maică-sa, îşi ridica ochii negri, fără să-şi clintească trupul gras din locul ei, din cerdacul dărăpănat. Intreba cu voce ostenită:

«Haie, unde te duci, Haie?

— Mă duc pînă la Tudoriţa!» striga repede fata şi apuca la vale, pe cărarea zbicită.

Tudoriţa era fata picherului Ion Rusu, un om cărunt, negru la obraz, fornăit şi lăudăros. Acest Ion Rusu, cu un cortel mare de doc, cu straiele-i ponosite, cu o pălărie cenuşie de pîslă în cap, bătea drumuri lungi, de la canton la canton, de la crîşmă la crîşmă,—şi-şi lăsa gospodăria în plata Domnului. Nevasta de multă vreme-i murise; umblase cu trei copii din mahala în mahala, prin case cu chirie. Pe doi copii îi pusese în pămînt, morţi de anghină; iar fata cea mai mare, Tudoriţa, deodată se prefăcuse într'o domnişoară bălaie şi voinică.

«Mîni, poimîni o mărit! grăia pe nas, cu mîndrie, Ion Rusu. Zestre n'am,—dar chiar să am avere, n'aşi da zestre fetei mele... Cui îi place, aşa s'o ieie!...» Şi pleca, mîndru, cu cortelu-i uriaş şi cu pălăria-i cenuşie.

Ca totdeauna şi aicea în Broscărie, decînd se mutase, fata mai mult singură stătea acasă. Cosea o bluză pentru nevasta unui funcţionar din cînd în cînd, făcea cîte-o leacă de horbotă, şi isbutea să-şi cumpere o panglică nouă, o bluză, ori o pălărie de paie.

Ion Rusu zicea:

«Eŭ, pe Tudorița mea, o port modest... Nu-mi place luxul... Chiar să am avere, tot așa aşi purta-o...»

Şi el colinda pe drumurile lui iar fata se năcăjea singură să se îmbrace. Singură îşi plivea şi-şi prăşea o grădinuță de zarzavat din dosul casei, şi hrănea vre-o cinsprezece găini care-i dădeaŭ ouă. Avea o odăiță curățică, cu lăvicere de petici colorate pe jos, cu «tablouri» pe păreți,—Otelo întinzînd un braț spre depărtări şi povestind Desdemonei isprăvile luĭ, Romeo sărutînd pe Julieta, şi altele.

Haia intra şi se aşeza pe un scăunaş în dreptul ferestrelor deschise, pe care înfloreaŭ flori în oale de lut. Tudorița, aşezată în fundul unui divan, o privea zîmbind; şi amîndouă tăceaŭ o vreme, apoi începeaŭ să vorbească.

«De unde aĭ mată aşa de frumoase portrete? a întrebat într'un rînd fata lui Sanis.

— Le-am cumpărat dela iarmaroc, răspunse Tudorița. Tablourile acestea aŭ şi poveşti... Eŭ le-am citit acŭ doi ani... Aici arată cum istoriseşte Maurul, Desdemoneĭ, vitejiile luĭ... Pe urmă eĭ s'aŭ iubit şi aŭ fugit amîndoĭ departe... Iar la urmă, el a omorît-o...

— De ce-a omorît-o?

— A omorît-o pentrucă o temea... A pîrît-o un om ticălos... Ş'atuncea Maurul a omorît-o... Scrie foarte frumos....

— Da' era vinovată?...

— Nu, nu era vinovată...» răspunse zîmbind Tudorița.

Iar Haia se uita cu luare-aminte pe păreți, gînditoare, turburată.

«Dar dincolo, ce arată?

— Acolo-i Romeo şi Julieta... amanții nenorociți... Şi cartea asta o am... Spune cum eraŭ duşmane familiile lor, şi cum eĭ s'aŭ văzut şi s'aŭ iubit... Amîndoĭ eraŭ frumoşi... Şi pe urmă n'aŭ avut noroc, şi amîndoi aŭ murit... Eŭ cînd am cetit, plîngeam...»

Haia tăcea, mişcată. Deodată întrebă:

«Domnişoară Tudoriță, vraĭ să-mi citeşti şi mie?...

— Ce să-ți citesc?

— Cărțile de care spui... Eŭ îți fac ce vraĭ... Viŭ să-ți arăt cum să te piepteni ca mine, cu valuri, ca să nu se maĭ strice pieptănătura, îți ajut la horbotă, la bluză... Dacă-i aşa de frumos, tare te rog să-mi citeşti şi mie...»

Citirea aceasta a început s'o facă Tudorița în zilele luĭ Maĭ, cînd şi în îngrămădirea aceia de case ajungeaŭ mirezmele pămîntuluĭ umed. Soarele avea o lumină deosebită şi intra şi pe uşă şi pe ferestre în odăița strîmtă în care Romînca cetea rar, monoton, şi fata luĭ Sanis asculta neclintită, mişcîndu-şi numaĭ mînile deasupra lucruluĭ pe care-l avea pe brațe. Din cînd în cînd se oprea şi țintea asupra cărții pe care o ținea Tudorița doĭ ochĭ arzători, pe care îndată şi-ĭ pleca, umeziți, şi-ĭ ştergea încet, pe furiş, cu dosul palmeĭ.

«Tare-i frumos!» zicea ea la urmă, în amurg; şi pleca cu părere de răŭ spre casă. Multă vreme, înainte de a adormi, prin cap îi vîjîiaŭ vorbe şi-i tremuraŭ în ochiĭ închişi icoane nelămurite.

Tudorița era singură în partea aceia de tîrg, şi zilele-i treceaŭ maĭ uşor cu fata luĭ Sanis. Vorbeaŭ despre întîmplările tîrguluĭ şi maĭ ales despre ale mahalaleĭ: despre o lehuză, despre o moarte, despre o bătaie. Sîmbătă, Haia venea gătită şi veselă, după o mîncare bună, la care niciĭ vinul nu lipsise. Ieşeaŭ pe o rohatcă, se plimbaŭ până sub dealul Ulmilor, şi se întorceaŭ cu un buchet de florĭ, vesele şi ațîțate. Tinerĭ palizĭ, stîngaci în hainele lor nouă, treceaŭ pe lîngă dînsele murmurînd frînturi de cîntece; şi Haia, alăturea cu Tudorița, nici nu se uita la eĭ.

Apoĭ prietinia între cele două fete se strînse şi maĭ tare. Într'un rînd, în amurg, Haia intrînd fuga în casa picheruluĭ, se opri uimită în prag. Îndarătul oalelor de florĭ, la fereastră, Tudorița sta de vorbă c'un băiat nalt, negricios, c'o umbră de mustează deasupra buzelor.—Stătu la îndoială. Dar Tudorița începu să rîdă:

«Intră, Haie, intră, nu te teme, că nu te mănîncă...»

Ea intră şi se aşeză pe o margine de divan, tăcută şi mirată. Prietina eĭ spunea ceva tainic, cu mult foc, băiatuluĭ; iar el o asculta cînd c'un zîmbet, cînd c'o încruntare de sprîncene; şi din vreme în vreme îşi oprea ochiĭ ca de păcură asupra Ovreicei. Haia îşi pleca genele, privea în pămînt; apoĭ iar cerca să vadă obrazul celuĭ din fața eĭ, şi ridica pleoapele cu sfială.

Tudorița se ridică şi-şi petrecu prietinul pe din dos, până în huditā; apoĭ îndată se întoarse rîzînd, vorbind:

«Ce stai, dragă, aşa? Până acŭ nu l-aĭ văzut niciodată?

— Nu, nu-l cunosc... Cum îl chiamă?

— Ştefan Bucşan...

— Aista-i Ştefan Bucşan, băiatul luĭ Vartolomeĭ? Eŭ l-am cunoscut, cînd învăța la şcoală... Băeții noştri se temeaŭ tare de el... Îi alunga până 'n ulița noastră... Pe urmă s'a dus de pe-aici... Acŭ nu-l maĭ cunoaştem... El e?...

— Da, el e...» răspunse rîzînd Tudorița. Şi aşezîndu-se alăturea, pe divan, deodată îşi schimbă glasul şi începu să spue o taină mare.

Vartolomeĭ tatăl luĭ Ştefan era un vîntură-țară şi a colindat multe tîrgurĭ şi sate, ba ca notar, ba ca vechil, până ce, la urmă, căzind tot maĭ tare în patima bețieĭ, a ajuns să nu-l maĭ primească nimenĭ; şi s'a întors iar în tîrg aicĭ... Cu un singur băiat a rămas, cu Ştefan, şi pe acesta l-a bătut, l-a horopsit, ca un tiran; l-a purtat desculț şi flămînd; şi el umbla din crîşmă în crîşmă... Şi după aceia a murit. Iar băiatul a maĭ răsuflat, s'a dezghețat, şi pentrucă n'avea maĭ mult de patru clase primare a intrat practicant la judecătorie. «Da-i un băet frumos... şoptea Tudorița; şi deştept... şi nu se teme de nimenĭ... Totdea-

una are parale in buzunar... Și umblă bine îmbrăcat... Toate fetele se uită după dînsul... Dar el nu se uită la nimeni...»

Fata lui Sanis asculta cum se înmlădie in inserarea caldă glasul Tudoriței,—apoi, după ce fata picherului tăcu, ea ridică ochii, o privi drept și parcă îi ceru mărturisirea:

«Nu se uită la nimeni?...»

Tudorița se apropie până la urechea ei. Incepu a vorbi cu foc:

«Haie! să nu spui la nimeni... Auzi? Numai tu să știi... Mie mi-i drag Ștefan... Vine la mine sara; și tata nu știe... Numai ție iți spun, căci tu îmi ești prietină... Să vezi cum îmi spune că i-s dragă, ș'are să mă ieie... Ție nu ți-a fost drag nimeni?...

— Nu!» șopti Haia,—și dintr'odată simți o mîhnire mare în suflet.

Amîndouă tăcură o vreme. Odaia se întuneca pe nesimțite.

«Cînd are să mai vie să te vadă? șopti domol fata lui Sanis.

— Nu știu, poate mine-sară...»

Mai vorbiră un timp, cu greu, despre altceva, apoi Haia se sculă să se ducă acasă. Tudorița o apucă de mînă:

«Da'să nu spui la nimeni. Auzi?...

— Nu. Nu te teme. Nu spun la nimeni...»

Ș'acasă, pe cînd tată-său slab, cu pielea obrazului roșie și tăbăcită, sta tacut in colțu-i obișnuit, lingă sobă, pe cînd Rifca scarmăna pene de giscă in mijlocul casei, — Haia se gîndea la descoperirea pe care o făcuse. Căuta să-și aducă aminte de înfățișarea lui Ștefan Bucșan, de șoaptele Tudoriții, de mărturisirea primită,—și se gîndea, tot așa de turburată ca și'n vremea cînd prietina ei îi cetea istoriile cele jalnice de dragoste. «Trebue să fie fericită Tudorița...» se gîndea ea închizind ochii pe jumătate.

«Ce dai așa din cap?» întrebă deodată Sanis, cu glas gros.

Fata tresări, speriată.

«Ce ai cu fata? strigă dela locul ei, Rifca. Poate se gîndește la ceva...

— Cum se gîndește? Trebue să facă treabă... Eu cum muncesc toată ziua de dimineață până în sară? Și de cu noapte mă scol, ca să mă duc să jupesc vitele la tăetor... Nici pe haham nu-l așteaptă cum mă așteaptă pe mine... Trebue să muncească. Gîndurile ei, ce folos mi-aduc mie?...»

Mama și fata îl priveau uimite. De mulți ani nu rostise Leiba Sanis atîtea cuvinte. El știa atita: cînd se înturna acasă dela abator, scotea de prin buzunări și de prin tureci bucăți de carne și le arunca pe leasa care aștepta sub tingirile de aramă, —pe urmă tropăia cu cizmele-i pline de singe, se așeza la locul lui și nu zicea nimic, până ce nu-l chema nevasta-sa la mincare. Atunci își îndesa în cap pălăria spartă și începea să înghită cu lăcomie. Apoi își ștergea cu dosul mînilor mustățile

roșii, zbîrlite,—se învirtea de două ori prin colțuri căutind ceva și negăsind nimic,—își răsucea o țigară cît degetul, ieșea cu pași rari, și se ducea să-și bee litra de vin în colț la crîșma lui Zeilic Ornștain, poreclit Făluță Laptedulce.

«Ce ai în ia-sară? zice Rifca prelung, privindu-l cu mirare.

— Cineva mi-a făgăduit un mire pentru Haia... grăi Sanis ridicîndu-și privirile șterse.

— Un mire pentru Haia?... strigă femeia uimită. Și cine ți-a făgăduit un mire pentru Haia?

— Hahamul, pe cînd își ștergea cuțitul de singe...»

Rifca întorsese fața spre Sanis, dar se uita în altă parte, căzută deodată pe gînduri.

Glasul Haiei porni deodată:

«Mie nu-mi trebue nuntă încă... Logodnicul meu a murit... Nici măcar nu l-am cunoscut... ș'a murit!»

Părinții nu răspunseră. Ceia ce ar putea spune fata n'avea nici-o însemnătate pentru ei.

Rifca întrebă oftînd:

«Și cine-i mirele acela? Știe hahamul că dăm zestre numai cinci sute de lei?

— Știe. Dar el mi-a spus numai așa: Am un mire pentru fata ta...

— Și nu l-ai întrebat de nume?

— Nu l-am întrebat...

— Leiba! tu totdeauna faci așa!...» strigă cu nemulțămire nevasta.—Iar jupitorul își aduse aminte că mîncase o jumătate de scrumbie cu ceapă; și 'ndată începu să se învîrtă căutind ceva; apoi își răsuci țigara și ieși tropăind ca să se ducă la șfertul lui de vin.

După ce plecă ei, fata începu să se frămînte în locul ei.

«Mie încă nu-mi trebue nuntă! zise ea, întunecată.

— Haie! strigă maică-sa holbînd ochii. Ți-a spus ție cineva ceva? Ce treabă ai tu? Ce te privește pe tine?... Mai bine vină aici și scarmănă și tu pene de giscă... Leiba-i mînios. Dacă nu taci din gură, are să te dea cu capul de părete. Tu mai bine să taci din gură!...»

Haiei nu-i era frică de părinții ei; ar fi putut să strige și să plîngă. Dar mai bine tăcu. Avea ea o turburare în suflet și stăpînea o taină: și iarăși începu să se gîndească, alegind în neștire lingă maică-sa fulgii ușori, ca de zăpadă.

Adoua-zi o neliniște ciudată o cerca din vreme în vreme. N'avea astîmpăr. Lăsa lucrul și cădea pe gînduri, ieșea în uliță, privea la deal și la vale, pe urmă intra în casă și iar se suia pe divan.

«Ce ai tu, Haie? o întreabă maică-sa. Ce te frămînți așa?

— N'am nimic...» răspundea fata întunecată.

Pe după toacă, se cercetă înaintea oglinzii, își mîngiie cu mîna, ușor, părul în unde, își legă la gît o panglică roșie, și ieși grăbită. Intră la Tudorița, gâfîind.

«Ce este? ce-aĭ fugit așa?

— Imĭ era dor să te văd!...» zise repede Haia. Apoĭ se așeză lingă fereastră. Așteptă o clipă; se intoarse după aceia repede spre Tudorița.

«Astăzĭ a fost pe-aicĭ?

— Cine?...»

Fata luĭ Sanis nu răspunse. O roșață ușoară iĭ năvăli în obrajĭ.

«Cine? întrebă adoua oară Tudorița. Ștefan? N'a fost. Poate să vie maĭ pe urmă...»

Haia se alătură de prietina eĭ. Rosti cu glas moale.

«Tare te rog, spune-mĭ și mie...

— Ce să-țĭ spun?...

— Spune-mĭ ce vorbeștĭ cu dînsul... Cum te dezmiardă?... Spune-mĭ tot... tot...»

Tudorița rîdea. Haia iĭ luase o mînă și i-o mîngiia.

«Tare te rog să-mĭ spuĭ...

— Ce să-țĭ spun, dragă? N'am ce să-țĭ spun... Țĭ-am spus tot, că mi-ĭ drag... că ne vedem cîteodată, că tata nu știe nimic... Altceva ce să-țĭ maĭ spun?...»

Totușĭ, în frînturĭ de fraze, începu să-ĭ facă iarășĭ mărturisiri: de cînd îl cunoaște pe Ștefan Bucșan, cum s'aŭ întîlnit întăiŭ, care a fost cea dintăiŭ vorbă a luĭ, cum a zîmbit el și ea a înțeles iubirea luĭ;—și Haia asculta cu ochiĭ pe jumătate închișĭ, strecurînd printre gene o lumină de dorințĭ deșteptate, orĭ de părerĭ de răŭ. Iarășĭ creștea amurgul, și ele de mult tăceaŭ, așteptînd parcă ceva. Fiecare se gîndea, cu privirile ațintite.

Ovreica se ridică în picioare și ieși încet. Dar nu intră acasă. Începu să se plimbe lin pe ulița îngustă, apoĭ pe hudița umedă, prin umbra zăplazurilor și a zidurilor. Din cînd în cînd trecea pe lingă ea, prin umbră, cîte-un locuitor tăcut al mahalaleĭ. Nicĭ n'o băga în seamă; ișĭ căta de drum. Ea se oprea, asculta răsunetul înnăbușit al pașilor, apoĭ pornea iarășĭ. Un vînt cald cu mirosurĭ de pe bălțile stătute dela răscrucĭ sufla în răstimpurĭ; noaptea era fără lună, și stelele eraŭ așa de multe, ca boabe nenumărate de aur și ca o nesfîrșită pleavă a boabelor, risipită în toată întinderea albastră a văzduhuluĭ.

Luminĭ ardeaŭ în casele scunde, dar glasurile eraŭ ogoiate pretutindenĭ. Fata cerca să înțeleagă jocul umbrelor prin ferestrele aburite; zărea un profil de bătrînă cu nasul coroiat, orĭ un moșneag neclintit cu barba răscolită în jurul buzelor.—Deodată tresărĭ. Cineva se apropiase repede de dînsa, ocolind colțul hudițeĭ, o privise plecîndu-se, apoĭ trecuse maĭ departe.

«El e...» se gîndi ea, și încremeni în loc. Iĭ bătea inima. Ascultă pașiĭ cum se depărtează, apoĭ porni și ea după eĭ, se lăsa la vale, spre casa luĭ Ion Rusu. Se opri în drum întăiŭ. Ferestrele eraŭ luminate, perdelele lăsate. Se apropiè de cerdac, cercă să strecoare o privire prin vre-o crăpătură, pe la colțurile geamurilor. Apoĭ ocoli casa și se apropiè de părete. Cercă să tragă cu urechea. N'auzi nimic. Se întoarse iar în drum, stătu o vreme în cumpănă,—după aceia porni încet, cu părere de răŭ parcă, spre casă. Dar nu intră. Se lăsă încet pe prag,—ca să n'o audă ceĭ din casă, ișĭ lăsă fruntea pe genunchĭ, închise ochiĭ și începu să se gîndească. Din vreme în vreme ridica fruntea; aștepta parcă să treacă cineva. Dar tăcerea uliței se prelungea. Se strecură într'un tîrziŭ în casă. Frațiĭ maĭ micĭ veniseră de la lucru și dormeaŭ; Sanis încă nu-șĭ părăsise pe prietinul săŭ din colț, iar maică-sa tot cu penele se năcăjea în mijlocul odăiĭ, clipocind de somn.

O întrebă cu glas obosit:

«Unde-aĭ fost Haie? Da' ce? azĭ e zi de sărbătoare?...»

Haia nu răspunse, începu să se dezbrace încet; apoĭ se ghemui într'un colț.

III.

Ștefan Bucșan, băiatul vestituluĭ Vartolomeiŭ, avea în ochiĭ luĭ negri grămădite parcă focurĭ de patimĭ. Cu greutate mare, ca într'o cușcă, ișĭ făcea munca de practicant la judecătoria tîrguluĭ. Privea pieziș spre țăraniĭ carĭ intraŭ sfioșĭ în grefă, lăsîndu-șĭ căciula lîngă ușă; privea în dreapta și 'n stînga la tovarășiĭ de masă, apoĭ ișĭ ținte ochiĭ asupra grefieruluĭ, care se răsturna pe speteza scaunuluĭ cu mînile în buzunărĭ, cu țigara în gură, și întreba de sus, cu nepăsare:

«Ce vreĭ, bade?...»

Omul incepea o tînguire încîlcită, și «băețiĭ» ișĭ puneaŭ penele după urechĭ și ascultaŭ. Apoĭ începeaŭ dăscălirile grefieruluĭ, cîte timbre trebuesc, cîtă muncă este de făcut; omul se scarpina în cap, iar Bucșan sta cu ochiĭ la pîndă.

«Pentru scris, iaca, înțelege-te cu dumnealuĭ...» rostea domnul Ionescu arătînd cu degetul.

Și Ștefan sărea de la locul luĭ, ieșea cu omul în sală, îl grămădea într'un colț și prindea să-l descînte și să-l cerceteze. Îl făcea să-șĭ scoată punga,—rupea gologan după gologan, supărîndu-se, rîzînd, vorbindu-ĭ de domnul grefier și de domnul judecător. Și omul rămînea amețit, se scărpina în cap, ișĭ căuta căciula, iar Bucșan strecura gologaniĭ în buzunar și se întorcea în vîrful degetelor la locul luĭ. Toată grija, toată luarea-aminte eraŭ îndreptate asupra ușiĭ. Cum zăreaŭ cu toțiĭ sumanul orĭ cojocul, ișĭ încetaŭ scrisul, și Bucșan scotea un oftat de ușurare și de nădejde,—cînd era rîndul luĭ «să dea asaltul». Căcĭ tot meșteșugul era să știĭ cum să aducĭ vorba, unde să vorbeștĭ de judecător, unde de grefier, cum să facĭ pe om să scoată punga, cum să te ridicĭ în vîrful degetelor și să-țĭ cufunzĭ privirea spre franciĭ și spre gologaniĭ cu amar adunațĭ, cum să știĭ să scoțĭ pară după pară... Era o luptă în adevăr, pe care Ștefan Bucșan

știa s'o ducă totdeauna la bun sfirșit cu grabă și cu cruzime.

Acolo în grefă își făcuse tînărul toată învățătura înnaltă a vieții. Acolo învățase să rabde o privire de batjocură dela unul mai tare decit el, să strecoare o vorbă ascuțită ș'o privire de ură spre cel umilit. Și ieșind spre seară, își punea puțin pe-o ureche pălăria rotundă, își aprindea o țigară și se îndrepta spre cafenea. Acolo, după obiceiul tovarășilor, juca un *domino*, o *spaniolă*, citea o gazetă,—și cînd nu se ducea undeva la o crișmă, se îndrepta spre mahalalele lui iubite,—căci un tînăr ca el totdeauna trebuia să aibă o dragoste. Dar în viața aceasta în care se ridicase cu asprime și prin care din greu răzbătea, el nu știa să umble decît pentru puținele și săracele lui plăceri: o beție cu prietinii, un rînd de straie nouă... Iar vorbele schimbate îndelung la un colț de portiță, în fundul unei grădini,—le rostea tot pentru plăcerile lui visate cu cutremur în ceasurile-i goale și singuratice.

Cu gîndul aținitit numai asupra unei plăceri se strecura totdeauna repede, cu ochii lui mari și negri lucind prin fumul înserării, spre căsuța joasă, cu flori în ferestre, unde îl aștepta Tudorița lui Rusu. Intra încet, cu zîmbetu-i plin de lumină; nu spunea o vorbă; închidea repede ușa în urma lui și nările-i tremurau și închidea ochii cînd fata, întinzînd spre el mînile, se alătura, i se lăsa pe piept și-l întreba de ce-a întîrziat.

«Am stat tîrziu la cancelarie... șoptea el, lăsîndu-se pe marginea patului. Pe urmă m'am mai plimbat cu prietinii...

— De ce te duci la cafenea?...» întreba fata privindu-l cu teamă.

El răspundea îndată ațintindu-și asupra ei ochii mari, negri:

«N'am fost la cafenea... Ce să fac acolo?... Indată ce am scăpat de ei—am așteptat oleacă să se facă sară, și întins la tine am venit...

— Nu te-a văzut nimeni?...

— Nu m'a văzut...»

Tudorița îl mîngîia încet cu mîna stîngă pe obrajii bruni, fără strălucire.

«Uite ce obraz moale ai, zicea ea. Parcă-s niște obraji de fată... De ce te uiți așa la mine?...»

Și el rîdea arătîndu-și dinții albi și ascuțiți, și se pleca domol spre ea, cu o sărutare pătimașă.

Tudorița lui Rusu, orfană de mamă, crescusă singură prin străini, fără dragostea tatălui, fără dragostea nimănui. Singură cum se pricepea și cum încet-încet învățase, ducea cu amar, cu ceia ce mai rămînea din puțina leafă a picherului, casa. Răbdase de foame și de frig, plînsese pe la porțile străinilor,—și abia acuma, după optsprezece ani împliniți, izbutea să o ducă mai lesne de azi pe mîni, cu împletituri și cusuturi, c'o leacă de gospodărie orînduită. Și abia acum, după optsprezece ani împliniți, începu să fie mîngîiată de un vis de fericire. Căci de ani, trăind singuratică între femeile mahalalelor, rănită și batjocorită de

priviri, rar auzind o vorbă bună, de ani se mîngîia gîndindu-se că vor veni și pentru ea zile de fericire și de noroc. De ani se mîngîia nădăjduind.

Iar acuma deodată intrase în împărăția visului. Ascultase cu sufletul plin, în tăcerea căsuței ei, vorbele încet strecurate, care-i pipăiau parcă urechile și intrau în mintea ei ca ademenitori, vorbele care-i pipăiau și urechile și gura, și-i învăluiau mintea.

«Mult n'avem s'așteptăm... zicea Bucșan, privind-o stăruitor cu ochii lui mari. Mi-a făgăduit domnu' grefier că are să vorbească cu judecătorul... Are să-l roage, are să-i spue... Grefierul ține la mine. Și dela April viitor mă înnaintează copist... Și pe urmă puțin ne pasă...»

Și rămînea singură după îmbrățișările lui Ștefan, visînd la o căsuță în marginea tîrgului, la o grădină, și la gospodăria curată în care va munci ca o roabă, căci a ei va fi. Și cu amar se gîndea apoi că aceasta va fi singura ei răzbunare împotriva fetelor care i-au batjocorit sărăcia cu privirea și cu vorba,—cînd va fi și ea în rînd cu lumea, cu copilul ei, cu toate ale ei, fără grija nimănui, închizîndu-se în puținul ei și căutînd să fie fericită cu cît de puțin!

Iși amintea de copilul ei,—și i se strîngea deodată inima. În visurile-i de noroc. O îndoială totuși răzbătea. De-aceia încă n'a spus lui tatu-său, căci cine știe... cine știe... Pruncul crește încet-încet în sînul ei, și-i bine întăiu să fie pe deplin încredințată de înnaintarea lui Ștefan, și pe urmă să spue picherului: «Da, am greșit, dar în luna lui Maiu facem nunta...» Dar întăiu trebue să aibă făgăduială în toată puterea cuvîntului. Altfel, dacă ar spune un cuvînt, Ion Rusu și-ar lepăda cortelul și pălăria și ar începe să urle căutînd undeva un par ca să-i rupă spinarea.

Iși făcea visuri în singurătatea căsuței ei și aștepta. Iar Ion Rusu venea din cînd în cînd, prăfuit și negru la obraz, ars de soare și de vînturi, umbla prin casă împiedicîndu-se de lăvicere și întrebînd rar, pe nas, cu gîndul aiurea:

«Ce mai faci tu, Tudoriță?...

— Bine, tată... cu năcazurile...

Ei, lasă, Tudoriță, lasă... Iaca, ține... cîțiva lei... mi-au mai rămas... Caută și fă economie...»

Pe urmă începea să rîdă, pe cînd fata îi punea un ștergar curat pe masă.

«Tot îmi spune unul și altul: de ce nu-ți măriți, *cucoane* Ioane, fata?... Și eu de colo: Apoi fata mea... hapoi fata mea... Eu fetii mele nu-i dau zestre... Cui îi place, așa s'o ieie...

— Cam greu tată...»

Picherul își sorbea încet păharul de vin și se întorcea holbat la dînsa:

«Ce-ai spus? zestre? parale? Da' ce? eu cu lux te-am învățat? Să nu-mi spui fleacuri, că eu nu știu multe... Cui îi pla-

ce, așa să te ieie... Ai înțeles? Eŭ umblu prin ploĭ, eŭ umblu pe vreme rea, vaĭ de capul meŭ... și încă să-țĭ fac zestre?... Tu să fiĭ cuminte, atîta... Iĭ avea noroc, bine; nu, cum a vrea Dumnezeŭ, scurt!... Numaĭ să nu fiĭ proastă... Să nu cumva s'aud eŭ ceva, c'apoĭ atîta țĭ-ĭ leacul...»

Ion Rusu mormăia multă vreme, pe nas, amenințînd. Tudorița se știa străină de inima luĭ, de și el într'una striga: fata mea așa, fata mea pe dincolo; știa că el o singură dragoste are: pentru *considerația* ce i se cuvenea, și pentru vorba *cucoane*. De-aceia chiar ar fi fost în stare s'o calce în picioare «dacă ar afla ceva,» dacă ar afla că «fata luĭ l-a făcut de rușine...»

Altceva nu grăia acasă; stătea o zi, mult două, pănă ce-șĭ dădea raportul, după aceia iar pleca din canton în canton, din crișmă în crișmă, și nu se întorcea cîte-o săptămînă, une-orĭ și maĭ mult.

Dar vorbe despre dragostea Tudoriței cu feciorul luĭ Vartolomeiŭ începură să răzbată în mahala. În fundul uliței, sub salcîmiĭ ceĭ bătrînĭ, sub singuriĭ copacĭ din partea loculuĭ, la casele aprozilor, cîteva cumetre se strîngeaŭ în fiecare seară și stăteaŭ la pîndă. Așteptaŭ pănă ce se întuneca de-al binelea, și vorbeaŭ despre una, despre alta, apoĭ îșĭ aduceaŭ aminte de «fata ceia a luĭ Rusu.» Iar Ovreicele din preajmă îșĭ tîrîiaŭ papuciĭ pe talpă prin pulberea drumuluĭ pănă la ele, se alăturaŭ de zăplazurĭ, și începeaŭ toate odată să spue. Maĭ ales Reiza, care ținea dughenița, și era în orice clipă a zileĭ în prag, știa o mulțime de lucrurĭ, și grăia dînd din mînĭ și trăgînd în fiecare clipă vînt în foile pieptuluĭ.

«Eŭ n'am știut... De unde să știŭ?... eŭ îmĭ caut de treburile mele... de sărăcia mea... Bărbatu-meŭ cu gaz toată ziua, eŭ cu dughenița... Da' pe urmă mi-a spus cineva... Reiză, zice, eŭ știŭ un secret... Reiză, zice, fata picheruluĭ trăește cu Ștefan a luĭ Vartolomeiŭ... Și m'am pus eŭ sara la pîndă și m'am uitat și n'am văzut nimica... Unde-ĭ feciorul luĭ Vartolomeiŭ? zic. Reiză, zice, uită-te bine... Uită-te bine, Reiză... vine pe dincolo, pe hudiță, și intră pe din dos... Și m'am uitat pe hudiță, și așa a fost, l-am văzut cum vine pe hudiță, și intră pe dindos...»

Și Reiza dădea repede din cap, cu tufele de păr fluturînd pe dinaintea ochilor, și arata cum a văzut ea, cum s'a uitat în toate serile, și dădea amănunte cumetrelor, care ascultaŭ cu ochĭ lucitorĭ, în serile acelea calde de vară. Apoĭ Reiza, naltă, uscată, numaĭ pielea și ciolanele, îșĭ întorcea spre maghernița eĭ obrazul prelung și uscat, și pornea, clămpănindu-șĭ papuciĭ; iar celelalte vecine ale eĭ o urmaŭ, vorbind trăgănat, cu pruncii adormițĭ la sîn.

Vestea se răspîndise și 'n alte mahalale, în zilele cînd feciorul cel mic al feredeuaruluĭ, cu șapca luĭ zoioasă și cu redingota flendurĭ, umbla pe ulițele strîmte sunînd dintr'o talangă. În zilele acelea bolovaniĭ din cuptorul feredeuluĭ erau încălzițĭ și fe-

meile se grămădeaŭ spre casa uriașă, cu pereţiĭ totdeauna umezĭ, și în lăuntru, pe treptele de stejar, în aburul năbușitor, bătîndu-se peste trupurile marĭ cu măturile de frunze de stejar, puneaŭ la cale și deosebitele întîmplărĭ din îngrămădirea aceia a tîrguluĭ.

Tudorița îșĭ dădu îndată samă că în jurul eĭ se petrece ceva neobișnuit și «se vorbește». Cînd ieșea cu lucrul în cerdac, după ce se așeza pe scăunașul eĭ, vedea că se întind capete curioase spre ea de pe la colțurile caselor, prin ferestrele deschise. Cînd trecea peste drum, la dughenița Reizeĭ, ca să cumpere ceva, privirile ascuțite ale Ovreicei, de și eraŭ însoțite de rîs și vorbe multe, parcă o cercetaŭ, parcă o spionaŭ pănă în toate cutele îmbrăcămințeĭ. Și toate vecinele încete, cînd ieșeaŭ ca să-șĭ culeagă de prin pulbere orĭ din marginea băltoagelor, odraslele tîrîtoare, aveaŭ și'n spre dînsa o privire de înțeles, o privire ascuțită care deștepta parcă o clipă obrazurile ofilite.

Haia luĭ Sanis venea acuma maĭ rar în odăița curată, în care ascultase povestirile triste de dragoste. Și cînd venea, avea o însuflețire ciudată, aducînd veștĭ de prin alte părțĭ ale tîrguluĭ, despre greșala uneĭ fete, despre despărțenia uneĭ cucoane. Vorbea cu amănunte, se interesa de intrigile de dragoste cu sete, parcă o viață nouă și chinuită se deșteptase întrînsa.

Vorbi de cîteva orĭ, cu teamă însă, și despre Ștefan Bucșan.

«Am aflat și despre domnu' Bucșan ceva...

— Ce-aĭ aflat?

— Am aflat că acŭ un an fata luĭ Gavrilaș iĭ scria bilete de dragoste...

— Bine, putea să-ĭ scrie...»

Și Haia rîdea, cu ochiĭ lucitorĭ; apoĭ pleca, și Tudorița rămînea pe gîndurĭ, cu inima rănită.

Intr'o seară, Ștefan iĭ spuse rîzînd:

«Cum iĭ zice feteĭ celeia pe care am văzut-o aicĭ într'o zi?...

— Aceia-ĭ Haia luĭ Sanis... da' de ce mă 'ntrebĭ?

— Așa... Tot o văd sara pe uliță, cînd trec și vin la tine...

— O vezĭ pe uliță? Și ce face?

— Eŭ știŭ ce face? răspunse Bucșan rîzînd. Parcă mă spionează... Am s'o întreb eŭ odată.

— Ba nu, Ștefane, să n'o întrebĭ... Las' că am să vorbesc eŭ cu dînsa...»

Tudorița avea de cîteva zile bănuelĭ. De ce nu maĭ este fata luĭ Sanis ca nainte vreme? De ce a început să vorbească așa, înfrigurată, despre atîtea? De ce spionează? De ce dă tot maĭ rar prin casa eĭ, și'n schimb, una-două, dă năvală ziua în maghernița roșie a Reizeĭ?

Începu să pîndească dughenița din față. Căuta să înțeleagă ce se spune acolo, între cele cîteva rafturĭ sărace. De auzit nu auzea vorbele; dar mînile Reizeĭ ș'ale Haieĭ se zbăteaŭ, se încîlceaŭ, parcă eraŭ purtate de un vînt năprasnic. Și li se alăturaŭ capetele, și le lunecaŭ ochiĭ în aceiași parte...

Intr'o zi Haia sosi gîfîind, gătită, cu părul luciŭ, mirosind ușor a gaz ca totdeauna. Era cu funtă roșie la gît și cu bluză nouă, trandafirie. Tudorița cosea la o bluză, cu luare-aminte,— și își ridică domol ochiĭ spre prietina eĭ.

«De ce te-aĭ gătit așa? zise ea încet.

— Așa, ca să fiŭ frumoasă... zise tare, rizînd, Haia. Și se așeză pe pat, alăturea.

— Hm. Ți-ĭ drag poate cineva...»

Fata luĭ Sanis simți două privirĭ, care dintr'odată aveaŭ o lucire aprigă, și se înroși. Nu răspunse.

Tudorița se sculă încet. Apoĭ se așeză într'un colț pe un scaun, cu un gemăt ușor. Era galbănă ca ceara, și-ĭ ardeaŭ ochiĭ.

«Ce este? ce aĭ? întrebă Haia țintind-o.

— N'am nimic, dragă; mi-ĭ rău... Mi-a venit așa, o amețeală...»

Fata luĭ Sanis tăcu iar și rămase privind cu luare-aminte, cu curiozitate, la fața bolnaveĭ, pătată ușor în umeriĭ obrajilor și pe frunte.

«Ce te uiți așa la mine?» zise deodată Tudorița, ridicîndu-se în picioare. În glas i se deșteptase un fior de mînie.

«Poate te superĭ?—întrebă Haia, arătîndu-șĭ dințiĭ.

— Haie! strigă deodată Tudorița, privind-o țintă. Tu nu-mĭ maĭ eștĭ prietenă... Văd eŭ bine că nu-mĭ maĭ eștĭ prietină... Viĭ să mă spionezĭ... Pe urmă umbli cu poșta prin toată mahalaua... Stăĭ, stăĭ, nu vorbi, că te-am înțeles... Acu văd și din ochiĭ tăĭ... Tu aĭ spus la toată lumea! Tu aĭ răspîndit vorba, s'acu, toate femeile se uită la mine, mă pîndesc și mă cercetează... Să-ți fie rușine, Haie! Eŭ am avut credință în tine și tu te-aĭ purtat ca o mizerabilă. Așa prietină mi-aĭ fost?...»

Fata luĭ Sanis privi întăiŭ în pămînt. Cercă pe urmă să zîmbească cu stinjenire, apoĭ își ridică hotărîtă fruntea, și între ochiĭ lucitori i se încreți o dungă ușoară.

«Și ce vraĭ dela mine?» strigă ea deodată.

Tudorița rămase încremenită.

«Cum ce vraŭ? Să te ducĭ vraŭ, să nu te maĭ văd!... Crezĭ că eŭ nu știŭ de toate ale tale? Crezĭ că nu știŭ că țiĭ calea luĭ Ștefan? De asta te găteștĭ, ca să-ĭ ieșĭ înnainte!...»

Simți o amețeală, o sfîrșire. Fata luĭ Sanis se ridicase, cu ochiĭ plinĭ de mînie; voia să spue ceva și-ĭ tremuraŭ buzele. Apoĭ izbucni, suerîndu-și cuvintele:

«Crezĭ c'are să te ieie? N'are să te ieie!... Aĭ să rămîĭ cu copilul tăŭ în sărăcie... Da, poate mi-ĭ drag mie,—ce nevoe aĭ?... Iĭ ies înnainte în toată seara, ce nevoe aĭ?...»

O fulgera cu privirile, și i se adîncea dunga de umbră de deasupra nasuluĭ. Tudorița simți în toate mădularele o putere cumplită; se repezi; apoĭ căzu sfîrșită la marginea patuluĭ. Haia se strecurase sprintenă pe ușă și fugea înfricoșată spre casă.

Dintr'odată, într'o izbucnire de cîteva clipe, se sfîrșise prietinia, s'acuma nu-ĭ maĭ părea rău nicĭ de vorbele purtate la Reiza și la salcîmiĭ din fundul uliţeĭ; nicĭ de pîndele eĭ din fiecare seară. Acŭ dintr'odată își simțea sufletul lămurit și înțelegea că de multă vreme nu maĭ avea nimic cu fata picheruluĭ. Ba, după vorbele Tudoriţeĭ, cașicum i s'ar fi luat o greutate de pe inimă, simți o zvîcnire de sînge care-ĭ bătea la tîmple și o orbea, cum sta încruntată, cu ochiĭ ațintiți în colțul eĭ de divan. Simțea un tremur în toată ființa, o dorință întunecată a tuturor simțurilor,—simțea însfîrșit cu toată puterea că iubește pe feciorul luĭ Vartolomeiŭ de mult, din seara cînd a trecut pe lîngă ea, la colțul ludițeĭ.

De-o săptămînă în jurul eĭ, în casă, iar se vorbea despre logodnă. Sanis iar se avînta să rostească douăzecĭ de cuvinte; ea toată vremea tăcuse. Sufletul eĭ parcă aștepta izbucnirea. S'acuma era hotărîtă să se zbată, să se lupte; acuma începea să se simtă tare. Iar pînă ce va fi nevoe de zbatere și de luptă, trebuia să se închidă în sufletul eĭ, să nu-ĭ știe nimeni taina; singură în întuneric să sufere, pînă ce se va bucura!— Sta întunecată în colțul eĭ de pat; nicĭ pe jupitor nu-l vedea cum se mișcă bocănind și mormăe amintindu-șĭ de ceia ce-ĭ spusese hahamul; nicĭ glasul trăgănat al maică-sa nu-l auzea; nu-ĭ trebuia să audă nicĭ să vadă! Voia să fie singură.

Iar după două zile domnul Ion Rusu, picherul, se întorcea turburat de la treburile luĭ, de la cancelaria inginerului, cu cortelu-ĭ urias și cu pălăria-ĭ cenușie, pleoștită. Citea mergînd spre casă cîteva vorbe sgîriate cu o peniță rea pe un petic de hîrtie; citea, și-și ștergea fruntea de sudoare cu basmaua-ĭ mare, roșie, și nu-ĭ venea a crede!—Un băiat de Ovreiŭ îĭ ieșise înnainte în capătul uliţeĭ și-ĭ pusese în mînă hîrtia,—pe urmă se dusese în treaba luĭ, la fugă, desculț și cu capul gol.

Domnul Rusu citea cam greŭ, abia putea citi, dar izbutise să înțeleagă:

«Domnu' picherĭ! află că domnișoara Tudorița trăește cu un funcționar și se întîlnește cu dînsul cînd nu eștĭ dumneata acasă... s'acuma-ĭ însărcinată...»

Domnu' picher citise până la sfîrșit hîrtia, și simțise că i se ridică în cap sîngele. Acuma, aproape de casă, iar o citea, o citea pînă la sfîrșit, frază încurcată după frază încurcată, și își ștergea de sudoare obrazul întunecat. Se uita în juru-ĭ. Băiatul desculț și cu capul gol nu era nicăierĭ. De la ferestre îl priveaŭ cum trece nevestele mahalaleĭ. Zări și capul feteĭ luĭ Leiba Sanis, dar numaĭ o clipă,—maĭ curînd doĭ ochĭ înfocațĭ și iscoditori... El se grăbea la vale spre casă, și se gîndea la rușinea pe care o va avea în fața tuturor cunoscuților, cînd se va afla că fata luĭ, fata luĭ cea crescută fără zestre, fără lux, fata luĭ cea harnică, l-a făcut de rîs, i-a pătat onoarea luĭ! La altceva nu se gîndea decît la asta și-ĭ venea ameţeală.

«Adevărat să fie?...» Și privea spre hîrtia pe care o păstra boțită în mînă.

Pe nesimţite grăbea paşiĭ, pe nesimţite iĭ creştea minia.

«Mă miram eŭ de ce-ĭ ea aşa de mihnită de-o bucată de vreme, de ce umblă aşa în jurul meŭ... parcă vrea să-mĭ spue ceva....»

Tudoriţa nicĭ mihnită nu se arătase umblind pe lingă dinsul, nicĭ nu voise să-ĭ spue ceva; dar domnu' Ion Rusu tot maĭ multe dovezĭ de vinovăţie găsea în cugetul luĭ de tată ruşinat in faţa lumiĭ.

Cind intră în casă, trinti uşa ş'o incuiè cu cheia. Puse cheia în buzunar; trinti pălăria pe un pat şi cortelul pe altul, puse minile în şolduri şi ridică o privire alburie, intăritată, spre Tudoriţa, care sta ghemuită într'un colţ, în fundul patuluĭ.

«Ce aĭ? de ce gemĭ?

— Mă doare capul...» şopti fata. Şi privindu-l, simţi un fior prin inimă.

Domnul Rusu începu să ridă cumplit.

«Te doare capul? Aşa? te doare capul? Crezĭ că eŭ nu ştiŭ de urmările tale, madamo? Crezĭ că dacă eŭ umblu prin coclaurĭ muncind şi asudind, nu ştiŭ nimica? De ce te doare capul? Ce aĭ?...»

Fata privea ţintă hirtia boţită pe care tată-săŭ o ţinea în mina stingă.

«Ce hirtie e-aceia? zise ea deodată, ameţită.

— Mă maĭ intrebĭ? strigă cu minie picherul. Mă intrebĭ ce hirtie? Să-ţĭ spun ce hirtie? Dar tu pină acuma mi-aĭ spus mie? Mi-aĭ spus de ticăloşiile tale? Mi-aĭ spus că-ţĭ făceaĭ de cap cu nu ştiŭ cine, pe cind eŭ lipseam de acasă? Mă făceaĭ de ris şi de ocară! N'am să maĭ pot ieşi in lume de răul tăŭ!... Vină 'ncoace! Spune-mĭ ce-a fost!»

Tudoriţa se ridicase de la locul eĭ şi se zvirlise spre uşă ca să fugă.

«Unde te ducĭ? urlă cu minie Ion Rusu. Stăĭ colea! Vină şi-ţĭ dă seamă!»

O apucă de mină şi o azvirli la loc, în fundul divanuluĭ.

Fata slobozi un ţipăt, apoĭ întoarse capul, cu privirile arzătoare:

«Ce vraĭ? ce să-ţĭ spun? De ce să-ţĭ spun? Ţi-a fost vreodată milă de mine? M'aĭ îngrijit? Mi-aĭ dat ce-mĭ trebue? Aĭ căutat să mă gospodăreştĭ? Ce mi-aĭ făcut? M'aĭ lăsat aşa să trăesc în lume ca o orfană!»

Se opri dintr'o dată, izbită: greutatea cumplită a pumnuluĭ iĭ zgudui oasele capuluĭ; ochiĭ i se umplură de singe.

«Aista-ĭ răspunsul tăŭ, ticăloaso? Aşa? Vra să zică-ĭ adevărat? E adevărat?...»

Şi cu ochiĭ sperioşi, crescuţĭ pe faţa întunecoasă, Ion Rusu se prăbuşi asupra copiileĭ. Începu să o trintească cu capul de părete, odată, de două orĭ, de zece orĭ; apoĭ o izbea cu palma peste obrajĭ şi peste ochĭ urlind. Fata dădu drumul la treĭ ţipete prelungĭ, sfişietoare, apoĭ amuţi,—pe cind singele iĭ năbuşi

pe urechĭ şi pe gură. Glasurĭ şi tropote porniră dintr'odată pe afară, capete de femeĭ se arătară la geamurĭ, cineva zgilţii clampa uşiĭ.

Rusu întreba:

«Cine-ĭ acela? Ştie el de copil? Spune-mĭ cine-ĭ?...»

Dar Tudoriţa nu putea răspunde. Gemea înfiorător şi abia se zbătea.

«Domnu' picher! domn' picher! se auzeaŭ glasurĭ afară. N'o omorĭ, domnule Ioane!...

— Ce este? răcni el întorcindu-se cu minie. Ce vă boldiţĭ pe fereştĭ? Porniţĭ şi vă căutaţĭ de treabă...»

Se repezi la uşă şi o deschise. Ieşi în prag cu ochiĭ încruntaţĭ. Izbucni iar.

«Da' ce-ĭ aicĭ? iarmaroc?...»

Femeile se trăgeaŭ înnapoĭ; Haia Sanis intră în maghernița roşie a Reizeĭ; şi de-acolo şi ea, şi Ovreica lungă şi osoasă, pindeaŭ scoţind în fiecare clipă capetele şi cercetind casa de peste drum...

IV.

Seara, după o zi înnăbuşitoare, începu a bate un vint răsunător, şuerind prin podurile goale ale caselor, bubuind în tablele acoperişurilor: parcă umbla cineva cu cizme grele pe de-asupra lor. Haia luĭ Sanis de cum căzuse amurgul şi văzduhul prinsese a suna, sta toropită într'un ungher, grămădită în perinile de puf. Parcă nu vedea pe nimenĭ; ochiĭ iĭ încremeniseră aţintiţĭ cu dunga de umbră săpată între eĭ; din vreme în vreme un fior iĭ alerga prin trup şi buzele eĭ pline şi roşiĭ aveaŭ un tremur uşurel.

Maică-sa umbla prin casă după treabă; din cind în cind se oprea şi o privea cu grijă.

«Ce aĭ tu, Haie? Spune, poate te doare ceva? poate-ţĭ trebue ceva...

— Nu-mĭ trebuie nimic!... striga fata cu hotărire. Să mă lăsaţĭ în pace...»

Şi Rifca dădea din cap, orĭ stringea din umerĭ şi murmura singură prin colţurĭ:

«Numaĭ dracu poate să ştie... Aşa fată cu toane şi cu mofturĭ încă n'am văzut...»

După ce se întunecă bine, fata se sculă şi se găti repede la oglindă; apoĭ ieşi, ca într'o izbire de vint.

«Unde te ducĭ, Haie?»

Dar fata nu răspundea. Se hotărise. Cu paşĭ iuţĭ se îndreptă la vale, spre colţul hudiţeĭ. Apucă la dreapta, prin umbra de cărbune a zidurilor; se întoarse; apoĭ începu a umbla încet. În jurul eĭ zgomotele ciudate ale nopţiĭ tremuraŭ pretutindenĭ; secerea luneĭ printre nourĭ alburiĭ se purta ca împinsă de o apă năprasnică, undeva, spre asfinţit. Haia se oprea de cite

orî un om se arăta în capătul uliţeĭ, venind din inima tîrguluĭ. Apoĭ iar începea să umble domol; pe cînd necunoscutul înnainta încet şi umbra îl urmărea pe păreţiĭ caselor scunde, dispărînd în bolţi şi iar apărînd, ca un duşman nesimţit.

Fata umbla neliniştită: cîteodată se scutura, ajunsă de răcoarea nopţiĭ; se îndosea în unghiul unuĭ zid, ieşea iar în lumina slabă. Deodată încremeni loculuĭ. Cunoscuse pe Ştefan Bucşan care venea domol la vale drept prin mijlocul uliţeĭ. Venea fluerînd încet un cîntec, şi din cînd în cînd focul ţigăriĭ pe care o ducea în răstimpurĭ la buze, îĭ arunca o lucire fugară pe obraji. Innainte de a ocoli colţul, în hudiţă, zvîrli ţigara. Apoĭ se opri, plecîndu-şĭ capul cercetător. Haia făcuse doĭ paşĭ spre el.

«Cine-ĭ? întreabă el cu glas înnăbuşit.

— Domnule Ştefan... Domnule Bucşan.. eŭ sînt.., nu mă cunoştĭ?... Haia Sanis!...

— Aha!... vorbi tînărul. Te cunosc...» şi începu a rîde încet, cu prietinie.

La risul luĭ, fata simţi cum îĭ tremură o căldură dulce în piept. Şopti pripit:

«Nu ne vede nimenĭ? Aşi vrea să-ţĭ spun ceva... Dar nu trebue să ne vadă, nicĭ să ne-audă nimenĭ...

— Ce vraĭ să-mĭ spuĭ?

— Indată... Haĭ puţin maĭ încoace... pe hudiţă... pe-aicĭ nu trece nimenĭ... Domnu' Bucşan, nu te duce... tatăl eĭ s'a întors azĭ acasă... Domnu' Ion s'a întors acasă... Voiam să-ţĭ spun numaĭdecît... Chiar de aceia te-am aşteptat...

— Te-a trimes Tudoriţa?...

— Nu, nu m'a trimes Tudoriţa. Azĭ a venit domnu' Ion miniat.., I-a arătat o scrisoare... Nu ştiŭ cine a făcut un denunţ... Vaĭ! ş'aşa de cumplit a bătut-o, a lăsat-o maĭ mult moartă... Şi tot o întreba: cu cine, cu cine? A cuĭ e copilul?... Ş'o bătea...

— Care copil? întreabă Bucşan întorcîndu-se spre Haia.

— Nu ştiĭ? ce? dumitale nu ţi-a spus niciodată?

— Nu!

— Cine ştie! poate acŭ e în primejdie... A bătut-o tatu-săŭ şi o întreba... Dar ea n'a spus nimic...»

Bucşan îşĭ plecă capu 'n piept, turburat, şi începu să se gîndească. Apoĭ se întoarse spre Haia şi începu să se uite la ea cu luare-aminte:

«Acŭ ce să fac?» întrebă el încet.

Fata nu răspunse; numaĭ îĭ luceaŭ ochiĭ prin umbră.

«Ce pot să fac? întrebă el iar. Nu pot să-ĭ fac nimic... Eŭ încă n'am slujbă... Dela April era vorba să mă înnainteze, dar de unde pot şti sigur că voiŭ izbuti să fiŭ numit?... La asta nu m'am aşteptat niciodată.. Şi niciodată nu m'am gîndit că va putea să afle tatu-săŭ... De-acŭ nu mă maĭ pot duce pe la dînsa.. Ce pot eŭ să fac? Nu pot să fac nimic... Eŭ n'am cu ce s'o ţin..

Poate chiar să vie tată-săŭ să-mĭ ceară socoteală, că nu pot face nimic... Nicĭ nu pot sta de vorbă cu el... Ea nu ţi-a spus nimic? Ce face?...

— Nu ştiŭ ce face! şopti repede Haia. Nu mi-a spus nimic...»

Apoĭ se apropie cu taină de Bucşan:

«Eŭ nu mă maĭ duc pe-acolo... Eŭ, cu dînsa, m'am sfădit!...

— Atuncea de unde ştiĭ toate acestea?...»

Ştefan se opri şi se întoarse spre fată. Se opri şi ea. Eraŭ singurĭ, într'un colţ depărtat de toloacă, în capătul mahalaleĭ, impresuraţĭ de împletiturĭ fantastice de spinĭ şi buruene, supt pulberea nelămurită, fugară, schimbătoare, a luneĭ. Vîntul fugea slobod împrejurul lor, îĭ impresura în vîrtejurĭ călduţe. — Ea îl privea deodată în faţă cu ochĭ arzătorĭ ţintiţĭ parcă cu două ace de argint. Şi deodată prin pieptul luĭ Bucşan trecu o adiere, prin mintea luĭ o lumină de înţelegere, şi începu să rîdă încet, arătîndu-şĭ dinţiĭ ascuţiţĭ.

«De ce v'aţĭ sfădit?...

— Aşa, ne-am sfădit într'o zi, săptămîna trecută... Parcă eŭ pot să-ţĭ spun?... Vraĭ numaĭdecît să ştiĭ? Eŭ credeam c'aĭ să te opreştĭ odată măcar într'o seară, să mă întrebĭ... Totdeauna mă vedeaĭ, şi treceaĭ înnainte... Nu ţi-a păsat niciodată de mine... Acuma ştiĭ...»

Bucşan întinse mîna. Fata se întoarse în loc, şi porni în fugă, cu fustele fîlfîind în vînt. El se repezi pe urma eĭ, o ajunse la şanţul tîrguluĭ, aproape de îngrămădirea neagră de case, o cuprinse strîns de braţ, o opri ş'o întoarse în loc.

Fata se apăra gîfîind:

«Ce vraĭ? lasă-mă! Ţi-am spus! acŭ ce maĭ vraĭ dela mine? Ţi-am spus tot... ce maĭ vreĭ? Dumitale alta ţi-ĭ dragă şi dela mine n'aĭ ce cere...

— Nu mi-ĭ dragă nimenĭ.. cine ţi-a spus asta?... Ce am eŭ acuma cu Tudoriţa? Eŭ cu dînsa de mult aşĭ fi sfîrşit-o dacă aşĭ fi ştiut... Ea a făcut o prostie: a aflat tatu-săŭ... A făcut o prostie, de-acŭ să se descurce... Şi luĭ tatu-săŭ pot să-ĭ spun dacă vine la mine... Ce am eŭ cu fata dumitale? Nicĭ nu mi-ĭ dragă, nicĭ nimic, acŭ toate s'aŭ sfîrşit între noĭ... Stăĭ, de ce te zbaţĭ? Stăĭ să-ţĭ spun numaĭ o vorbă...»

Fata luĭ Sanis tremura înfrigurată; parcă se grămădeaŭ în sufletul eĭ lacrimĭ, spaime şi bucuriĭ. Iar Ştefan Bucşan simţea tremurul braţelor sub degetele luĭ; o năvală de sînge i se suĭ în ochĭ; cerca să tragă la piept pe fată; se lupta tăcut prin întuneric, cu dinţiĭ strînşi.

«Lasă-mă! gemea înnăbuşit fata. Lasă-mă că mă aşteaptă acasă. Ah! lasă-mă! Acuma ţi-am spus tot, ţi-am spus că-mĭ eştĭ drag, lasă-mă! Vin să ne întîlnim minĭ; acuma lasă-mă! Vin aicĭ mîine-sară, merg unde vreĭ, acuma lasă-mă!...»

Apoĭ deodată tăcu. Simţi aproape lucirea ochilor luĭ, aproape de ochiĭ eĭ. Şi parcă avu un geamăt de durere, cînd simţi o săgeată fierbinte pe buzele întredeschise. Braţele şi picioarele i se

destinseră din încordare, şi începu a merge repede, dusă fără voinţă.

Şoptea încet din cînd în cînd:

«Unde mă duci?... unde mă duci?...»

Şi el se opri într'un timp şi ea iî simţi iar apropierea; şi-l privea ca printr'un abur; şi deodată iî cuprinse tîmplele cu palmele şi se ridică în vîrful degetelor spre dînsul.

Şi pipăindu-l, urmărindu-l aproape, pierdută şi fericită, gifiia:

«Unde mă duci? spune-mi unde mă duci!...»

V.

Pentru Haia luĭ Sanis, acuma, viaţa care se mişca in jurul eĭ nu maĭ avea nici o însemnătate. Puţin iĭ păsa de privirile întunecate ale luĭ tatu-săŭ, de oftările lungĭ ale maică-sa; puţin iĭ păsa de planurile de logodnă care se ţeseaŭ în jurul eĭ, in auzul eĭ. In anul acela nu s'a bucurat ca altădată de sărbătorile marĭ ale neamuluĭ.—In începutul palid de toamnă, de anul noŭ, privea pe gîndurĭ fără să vadă şi fără căldură în suflet la mişcarea din uliţa îngustă. Toate feţele eraŭ vesele; straele murdare dispăruseră; copiiĭ vioĭ, cu pălăriĭ adevărate în cap, făceaŭ zarvă şi se jucaŭ cu nucĭ în tocurile scobite la marginea şanţurilor; darurĭ de turtă dulce treceaŭ de la prietin la prietin. O tinereţă bucuroasă izvora, furnica în toate părţile pe uliţi. Până acuma flăcăiaşiĭ aceştia palizĭ lîncezisera în odăĭ umede şi murdare, plecaţĭ asupra aculuĭ, bătînd încordaţĭ cu ciocanul, trudindu-se în toate meseriile, săracĭ şi umiliţĭ; iar acuma umblaŭ încet, se odihneaŭ parcă în soarele auriŭ de toamnă, care fringea raze şi 'n ochiĭ lor neliniştiţĭ.

Haia Sanis iĭ privea nepăsătoare dela geamul eĭ. Instrăinată a fost în anul acela şi de marile zile ale toamneĭ, de sărbătoarea împăcăriĭ şi a cuştilor. Nu-ĭ maĭ aduceaŭ lacrimĭ în ochĭ povestirile vechĭ pe care Sanis, în odihna zilelor acelora, întors dela şcoală, în cuşca acoperită cu papură, le citea cu glas trăgănat in cărţile cu scoarţe lustruite de piele. Taina trecutuluĭ, tragediile vremurilor întunecate, băteaŭ zădarnic la urechile eĭ. Nicĭ zîmbea slujbaşilor templuluĭ care intraŭ purtînd într'o mînă simbolul legiĭ. Se uita numaĭ la cutia lor de tinichea în care sunaŭ baniĭ,—şi i se părea că perciuniĭ din proaspăt încîrlionţaţĭ li se scutură prea cu grabă, şi că prea din fugă atingeaŭ tablele sfinte bătute în uşorul uşiĭ...

Parcă o jale o cuprindea văzîndu-se aşa de înstrăinată între aĭ săĭ. Apoĭ uita totul, rămînea cu ochiĭ aţintiţĭ în necunoscut, şi se înfiora gîndindu-se la dragostea eĭ, la patima iute care năvălise în ea ca un vînt de nebunie. Abia aştepta seara, nu-şi găsea astîmpăr; n'asculta nicĭ glasurile care o întrebaŭ, nicĭ nimic, intra în întuneric, se ducea; şi tîrziŭ se întorcea, se furişa pe uşă.

Maică-sa ridica un cap mare, cu părul zbîrlit, prin semi-întunericul împrăştiat de lampa cu fitilul micşurat. Cu glas mustrător, cu nelinişte, îngîna:

«Ce ţi-i de cap, fată? Unde te ducĭ? Am să te spun luĭ tatu-tăŭ şi are să fie răŭ de tine...»

Fata încrunta sprîncenele fără să răspundă, se dezbrăca repede şi se ghemuia într'un colţ, cu ochiĭ aţintiţĭ în tavan. Iar maică-sa murmura somnoroasă:

«Mi se pare mie că umbli pe drumurĭ rele!... Spune măcar unde aĭ fost... Tu aĭ să daĭ de dracu....

— Ce-aveţi cu mine? daţi-mĭ pace! Am fost şi m'am plimbat...» răspundea cu o tresărire de mînie în glas Haia; apoĭ într'un tîrziŭ suspina încet, tot trează, cu ochiĭ marĭ umpluţĭ de visul dragostelor eĭ.

Iar în vremea asta Tudoriţa gogea singură prin colţurĭ, în odăiţa-ĭ săracă şi curată. Se simţea uneorĭ slabă; avea învăluirĭ de amărăciune şi-ĭ venea leşin. Abia se putea tîrî până în cerdac şi de-acolo chema pe Reiza, ca să-ĭ aducă ceva din dugheniţa eĭ de mărunţişurĭ. Incolo, tăcea cufundată în gîndurĭ dureroase. Ion Rusu venea din cînd în cînd pe acasă, trîntea într'un colţ cortelul de doc şi pe-un pat pălăria-ĭ cenuşie şi începea să umble morocănos, mormăind, prin odae.

«Asta-ĭ casă? bombănea el pe nas. Vin eŭ flămînd şi năcăjit de pe toate drumurile, vaĭ de capul meŭ, şi găsesc pustiŭ... Nicĭ tu o bucăţică de pîne, nicĭ tu oleacă de mîncare caldă... Imĭ vine să las tot şi să mă duc draculuĭ! Acu nicĭ capu nu-l pot scoate-afară, în lume, cu cinste; ştie toată lumea de pataramia mea; şi copiiĭ m'arată cu degetul... De ce n'aĭ făcut oleacă de mîncare?...

— «De unde să fac?» întrebă într'un rînd, încet, Tudoriţa. Sta palidă şi tristă, într'un colţ.

El se întoarse spre dînsa şi o privi lung; îl privea şi ea ţintă, cu ochiĭ plinĭ de văpaia suferinţiĭ.

«Ce fel de vorbă-i asta? Ce? în casa mea să nu găsesc eŭ o bucată de pîne? Nu-ţi las parale?

— Cîte parale-mi laşĭ?»

Ion Rusu se întoarse domol, cu mînie şi mirare; şi boldi spre fică-sa ochiĭ luĭ alburiĭ, fioroşĭ pe obrazul întunecat.

«Da' dacă te-oĭ zvîrli pe drumurĭ, ha? Dacă oiŭ lua un par şi-oiŭ începe? dacă ţi-oiŭ spune: Eşi! Să nu te maĭ văd, soiŭ răŭ! Du-te şi-ţi fă plodu 'n sărăcie, în ţigănime... Ha?

—Lasă-mă, orĭ bate-mă, orĭ alungă-mă... Aĭ să răspunzĭ odată înaintea luĭ Dumnezeŭ de toate... Staŭ eŭ şi mă gîndesc că am făcut o greşală, dar destulă pedeapsă îndur ş'am să maĭ îndur... De ce să mă daĭ afară?... Puţina chirie la casa asta eŭ o plătesc, o bucăţică de pîne pe care o mănînc eŭ o plătesc, că muncesc cu acul, mă chinuesc şi muncesc, şi treĭ-patru francĭ pe care mi-ĭ laşĭ tot dumitale ţi-ĭ daŭ, cînd viĭ: ba o friptură

ș-o supă, ba vinul de care nu te poți lipsi... Și tot ce-i în casă eŭ am ținut, eŭ am făcut... Am să fiŭ eŭ vrednică, de-oi trăi, să muncesc și pentru cel ce-a veni... Cum a vra Dumnezeŭ și Maica Domnuluĭ!»

Ion Rusu prinse a mormăi cu nemulțămire prin casă, se întoarse în loc cu o privire de minie spre fiică-sa, dar Tudorița închisese ochiĭ și, pe obrazu-ĭ palid, ca niște dungĭ albastre, se cunoșteaŭ semnele bătăiĭ trecute.

In ziua aceia n'a maĭ spus nicĭ un cuvînt; a plecat întunecat, fără să lese un ban pe colțul meseĭ. S'a dus cu straele-ĭ prăfuite și cu cortelu-ĭ mare spre cantoanele și spre crișmele luĭ. In urmă-ĭ, în amurg, Tudorița ceru dela Reiza untdelemn de zece banĭ și, pregăti candela la iconița veche, afumată, rămasă de la maică-sa.

Incepu după aceia să se miște trudnic prin casă, cu mădularele amorțite. Se opri intr'un tîrziŭ sub candelă, în întunericul de amurg al odăiĭ, și începu să se gîndească. Iși aduse, ca prin vis, aminte de maică-sa, o femee voinică și veselă, harnică foc, care ținea o gură cînd intra bărbatul în casă, și-șĭ îngrijea copiiĭ cu dragoste; o văzu, ca prin vis, lucrînd plecată asupra cusuturiĭ de pe genunchĭ; apoĭ o văzu tîrziŭ, în noapte, îndreptată spre iconița afumată, slab luminată de candelă... Ca prin vis își aducea aminte cum povestea maică-sa că a crescut la o călugăriță, la mănăstirea Varaticuluĭ; și dintr'o carte veche prindea să citească istoriĭ lungĭ, în legănarea cărora copiiĭ adormeaŭ... «Mama poate a fost horopsită, poate a fost bătută, poate s'a chinuit crîncen ca să ne poată hrăni... se gîndea Tudorița, cu ochiĭ pe jumătate închișĭ. Eŭ îmĭ aduc aminte că o vedeam împăcată și tare, cercetîndu-ne somnul și plecîndu-se asupra noastră cu dragoste...» Și deodată o vedea pe maică-sa limpede în lumina ochiuluĭ închis, slăbită, tristă, trecînd nemîngîiată spre negurile veșnice...

Și un val de foc i se iezea la inimă; apoĭ lacrimile i se urcaŭ spre pleoape. Așa visînd în singurătatea ceasurilor eĭ, fata aprindea lampa și-șĭ căuta lucrul. Sta neclintită, și acul fugea harnic. Și ea se gîndea iar, lucrînd, la zilele ce aveaŭ să vie, la pruncul care i se mișca în sîn, la cel care a lăsat-o... Cîte-odată o cerca o adiere veninoasă de ură; apoĭ i se limpezea sufletul. Acuma era hotărîtă; acuma aburiĭ dragostelor trecuseră bătuțĭ de un vînt năprasnic; și-l vedea limpede înnaintea eĭ pe feciorul luĭ Vartolomeiŭ, cu rîsu-ĭ de animal de pradă, cu ochiĭ plinĭ de pofte... Nicĭ nu-ĭ trebuia să-l maĭ vadă, nicĭ nu-ĭ trebuia să-șĭ maĭ aducă aminte de el. Ce putea să nădăjduiască de la dînsul? Acuma vedea limpede. Ce-ar fi putut face eĭ în viață alăturĭ? Pe lîngă tată-săŭ, ar maĭ fi avut o sarcină. Și prin mintea ațîțată i se părîndaŭ toate căsniciile nefericite din mahalalele prin care trecuse, unde învățase să sufere, dar nu pricepuse îndestul viața. Acuma înțelegea ceva cu strășnicie, cu încăpățînare, și nimic nu-ĭ maĭ trebuia! — Lucra și se gîndea, că

va găsi ea sub soare un loc pentru dînsa și pentru cel nevinovat, care va veni plîngînd în lume. Va găsi ea atîta putere în sufletul eĭ să îndure toate și să răzbată! — Și tîrziŭ, tîrziŭ, se ridica de la lumina neclintită a lămpiĭ și se întorcea spre icoana rămasă de la maică-sa. De undeva, din necunoscut, poate din umbra cea nețărmurită unde plutea sufletul dus, îĭ venise un dram de mîngîiere pentru rănĭ. La icoane, aicĭ, se simțise ușurată, cu sufletul hotărît să meargă înnainte. I se aprinsese deodată ceva în minte, veniseră amintirile totdeauna dragĭ din trecut, — și într'o seară de gemete, de amar și de disperare, amintirile acestea căzuseră ca mîngîierĭ line peste inima chinuită. Se ruga multă vreme; din sufletul eĭ izvora tălmăcirea tuturor năcazurilor și a rîvnirilor eĭ: buzele murmuraŭ încet, și ochiĭ priveaŭ neclintițĭ marĭ, înnecațĭ într'un văl de suferință, de iertare și de nădejde. Și tîrziŭ, în așternut ghemuindu-se, după ce stinsese lampa, — asculta cum trec pe-afară învăluirile, suspinele și glasurile nelămurite ale vîntuluĭ de început de toamnă; privea un timp la sîmburele de lumină al candeleĭ și la rumeneala de vis și de zorĭ a icoaneĭ; apoĭ adormea.

Iar pe la începutul luĭ Octomvrie, într'o seară, Reiza, de peste drum, auzi țipete sfîșietoare. Cu papuciĭ clămpănind dădu năvală, lungă și osoasă, și deschise ușa. Acuma țipetele se schimbaseră în gemete lungĭ, dureroase. Ovreica închise ușa în urma eĭ, se apropie de pat, unde Tudorița ghemuită, zvîrlită ca de un vînt de spaimă, tremura.

«Ce este? ce aĭ?» întrebă Reiza, apucînd mîna rece a feteĭ.

Tudorița începu să plîngă încet, cu jale, și-șĭ ațînti ochiĭ asupra vecineĭ.

«Vaĭ, madamă Reiză, am să mor... am să mor!...»

O clipă se liniști; apoĭ se strînse cu genunchiĭ la gură; și ca supt o lovitură de fulger se întinse și iar izbucni într'un țipăt de groază.

Vecina de peste drum înțelese, și dădu năvală afară. Glasul i se auzi prelung, tărăgănat, în uliță, chemînd. Femeĭ ieșiră din casele scunde și o împresurară; sosi și Haia cu maică-sa; dar nu stătu mult; numaĭ maică-sa rămase cu păru-ĭ zbîrlit, întrebînd într'una, cu milă și cu curiozitate.

Etel, baba harabagiuluĭ din colțul hudițeĭ, își lăsă gîsca nejumulită lîngă coșteiele de pene, și veni repede cu colțurile șaluluĭ tîrîndu-se pe lîngă papucĭ.

«Moașă! moașă! vină repede!...» striga Reiza bălăbănindu-șĭ brațele în toate părțile. Și pe cînd capete curioase se grămădeau la ferestĭ, moașa deschise ușa dînd drumul gemetelor, și intră înlăuntru. Indată făcu lampa mare: căută în dulap cafeaua și zaharul, și împinse în focul ațîțat ibricul cu apă; își pregăti într'o cescuță untdelemnul; grămădi pe bolnavă într'un colț, răscoli repede patul; trînti în curmeziș o perină de perete și așază pe față cu șelele de-asupra. Apoĭ își lăsă șalul pe-un

scaun, se puse și ea pe marginea patului, plecată spre fața chinuită a bolnavei, așteptînd.

Reiza fugea, ducîndu-și prin întuneric fantoma subțire, fugea spre salcîmii din fundul uliței. Ș'acolo o împresurară femeile aprozilor și Ovreica le povestea repede cum s'aŭ întîmplat lucrurile. Giriia, da din mînî:

«Am adus pe moașa Etel... Ar fi bine... trebue să mergeți și dumneavoastră... că-ĭ de legea dumneavostră... nu trebuie să se zbată așa... poate să moară... Dumnezeŭ știe...»

Și porniră toate spre casa unde gemea fata luĭ Ion Rusu.

Ca o noapte se coborî în simțurile și'n sufletul bolnaveĭ; blestema gemînd, scrișnind, țipînd cu înfiorare; apoĭ într'un tîrziŭ nu-și maĭ aduse aminte de nimic; văzu ca prin vis pe moașa Etel cum îĭ rîdea în doĭ dinți și-ĭ întindea ceva, în scutece sărace.

«A dat Dumnezeŭ să fie băiat...» zise bătrîna. Și Tudorița primi alăturea pe oaspetele acesta necunoscut, slab, care scheuna tremurat.

«Nu-ĭ de toate lunile... șopti iar moașa. Dar are să trăiască... Bine că-ĭ băiat...»

Lehuza nu zicea nimic. Simți cum umblă pașĭ împrejurul eĭ, căcĭ toate simțurile i se deșteptaseră, ațîțate; dar nu se întorcea să vadă ce se petrece în casă; simțea ceva cald lîngă piept și începu să se gîndească cu ochiĭ ațintiți în tavan la tovarășul năcazurilor eĭ, pe care avea să-l crească lîngă dînsa, să-l ridice, să-l facă om, în lumea aceasta a suferinții. Nu văzu nicĭ una din figurile vecinilor, Romînce orĭ Ovreice, n'auzi nicĭ glasurile lor tînguitoare, șoptite:

«Eŭ, drăguță, să fiŭ ca tine, m'așĭ duce și l-așĭ lăsa plodul la ușă...»

Ea își ațintea mintea la duioase icoane dintr'un trecut depărtat; apoĭ ca'ntr'un painjeniș de lacrimĭ vedea înainte candela, și iconița afumată, și toate hotărîrile, îndoelile și mîngîierile nădejdiĭ o cercaŭ...

VI.

In vremea asta Haia Sanis nu voia să știe de nimic în lume, decît de dragostea eĭ. Toamna își aduse înștiințările cu firile lungĭ de argint ale funigeilor plutitorĭ, cu buciumările vînturilor; iar mahalaua prinse a clocoti. Iar se adunaŭ sara cumetrele, în cațaveicĭ, sub salcîmiĭ desfrunziți, iar șopteaŭ nevestele în cete, urmărindu-și pruncii și ridicînd la înnălțimea nasurilor andrelele neliniștite. Dragostea Haieĭ era de poveste. Se știaŭ strecurările eĭ sara, se știaŭ întristările eĭ ziua, și mîniile eĭ cumplite cînd maică-sa punea o întrebare și cerca s'o mustre.

«Bine, fată hăĭ, tu aĭ nebunit! Ce aĭ tu cu feciorul luĭ Vartolomeiŭ? Nicĭ nu te poate lua de nevastă, că el e de altă

lege, nicĭ n'aĭ nimic a aștepta dela dînsul... E un calic ș'un tirie-brîu... Ce ți-ĭ de cap?... Aĭ văzut cum a lăsat pe fata picherului, după ce i-a făcut un copil!

— Lasă-mă 'n pace! începea să urle Haia. Lasă-mă 'n pace! Ce treabă aĭ tu! Mi-ĭ drag, și ce treabă aĭ?... Nu vreaŭ să știŭ de nimenĭ, nu mă tem de nimenĭ!.. Așa vreaŭ, așa fac!... Azĭ mi-ĭ drag, mînĭ n'are să-mĭ maĭ fie drag, ce treabă aveți?...

— Tu aĭ nebunit! striga Rifca. Tu eștĭ bună de legat și de dus la balamuc... Vină-ți în fire și caută-ți de treabă... Mînĭ-poĭmînĭ trebue să te logodim c'un băiat cinstit din legea ta... Are să te-apuce tata-tăŭ de cozĭ și are să te tîrîie prin casă...»

Și Haia, ducînd mînile la tîmple, își creștea gemetele:

«Of! lasă-mă! lasă-mă! lasă-mă! Nu vreaŭ să știŭ de nimic!.. Nu l-am văzut de două zile! Și poate nicĭ în astă sară n'am să-l văd... Puteți să mă bateți, puteți să mă omorîți, nu mă tem de voĭ!»

Și privea cu sălbătăcie la maică-sa, cu dunga de cărbune între ochiĭ arzătorĭ.

Femeile cercaŭ să o urmărească, să vadă unde se duce sara, unde se întîlnește cu Ștefan Bucșan; dar la colțul hudiței, Haia se înturna cu ură spre ele:

«Ce-ĭ? ce-aveți cu mine?...» Și ele să trăgeaŭ cu spaimă înnapoĭ, căcĭ fata era voinică și rea, și era în stare să le rupă cu ghiarele și să le muște cu dinții.

«E nebună, ziceaŭ femeile dînd din cap. E adevărat nebună! Îĭ trebue frînghie și sopon, altceva nimic nu-ĭ trebue...»

Sanis, sara, asculta tînguirile nevesteĭ și da tăcut din cap. Aștepta o vreme, se uita pe sub sprîncene într'o parte, și se ducea tropăind la prietinul luĭ, Făluță.

«Haie! tatu-tăŭ să supără! strigă într'un rînd Rifca.

— Poate să se supere.

— Toată lumea vorbește și te-arată cu degetul. Răŭ aĭ s'ajungĭ!

— Poate să m'arăte. Ce? am tăiat punga cuiva? Am omorît pe cineva? Mi-ĭ drag un băet! Cuĭ stric eŭ? Lasa-ți-mă 'n pace!...»

Totdeauna ajungea la vorba asta: lasați-mă 'n pace! Și toată ziua, încruntată, se gîndea la cel care-ĭ era drag, la cel care trecea din cînd în cînd cu pălăria pe-o sprînceană pe dinnaintea caseĭ eĭ. Ea-l înțelegea din ochĭ. Atuncĭ îĭ trecea pe față singura lumină de bucurie și se gătea, așteptînd cu fior, întîlnirea. Tatu-său nu era niciodată acasă, s'o oprească; iar maică-sa se trăgea de cap, ieșea după dînsa în uliță; apoĭ se întorcea spre vecine, tînguindu-se în gura mare.

«Un blăstăm a căzut peste noĭ... Asta-ĭ blăstăm și pedeapsă...»

Iar Bucșan aștepta în capătul mahalaleĭ pe Haia, fluerînd ușurel. O primea fără nicĭ-un cuvînt, și ea se lipea de dînsul cu strecurărĭ de uncrop prin vine. Apoĭ strîngîndu-se lîngă el

răcită de vîntul nopții, îi vorbea cu dragoste, supusă, se innălța spre ochii lui frumoși, îi apuca tîmplele între palme; și i se tînguia repede despre năcazurile ei, despre ce s'a spus în jurul ei, despre ceasul cînd tătăl, Sanis, se va mînia.

«Dar eŭ nu mă tem de nimeni! Numaĭ de tine mă tem!...»

Despre zilele viitoare nu vorbea: nu îndrăznea să se avînte, alăturea de cel ce-i era drag, în planurile de viitor. Planurile acestea și le făcea singură, ziua, cu ochii deschiși, orĭ noaptea, trează, cînd toți aĭ caseĭ dormeaŭ în odăița strîmtă. Atuncĭ se gîndea: Intr'o zi are să-mĭ spue el: Haĭ cu mine în lume! Atuncĭ am să las totul ș'am să mă duc... Aŭ maĭ făcut așa și alte, innaintea mea!

Iar Rifca, într'o seară, după ce dădu de mîncare bărbatuluĭ, se lăsă pe un colț de pat și începu să plîngă:

«Sanis! ce să facem noi cu fata asta? De două, de treĭ orĭ pe săptămînă fuge sara de-acasă... Se duce și se întîlnește c'un străin... E nebună; nu știŭ cum nu se gîndește că eŭ am să mor de scîrbă... Sanis! ar trebui să te gîndești ce-ĭ de făcut... Eŭ staŭ cu mînile încrucișate și nu știŭ ce să maĭ fac. Degeaba am vorbit; degeaba i-am bătut capul! Strigă la mine și nicĭ nu vrea să știe. Tu te chinuești Sanis, ca să pregătești logodnă și ea se întîlnește c'un străin... Nu te-aĭ gîndit în gîndul tăŭ ce să facĭ?...»

Jupitorul tuși încet în colțul luĭ. Apoĭ își ridică ochiĭ spre nevastă-sa.

«M'am gîndit, vorbi el domol. Am vorbit și cu hahamul... După ce a ales ierĭ carnea cușer, l-am luat deoparte și i-am spus despre năcazul nostru...

— Și ce ți-a răspuns el? Ce te-a sfătuit?

— Mi-a spus așa: poate nu s'a întîmplat nimic între eĭ... De-acŭ vine vreme rea, ș'aĭ să poțĭ stăpîni pe fată acasă... Și după ce s'a maĭ domoli, poți face și logodnă cu băiatul luĭ Malamet...

— Cu băiatul luĭ Malamet Căprar?

— Da, cu băiatul luĭ Malamet Căprar. Acesta-i logodnicul...»

Nevasta suspină cu năduh,—apoĭ șopti:

«Dacă s'ar putea, Sanis, numaĭ dacă s'ar putea!... Mă gîndesc că poate ne pedepsește Dumnezeŭ cel de sus... Ar trebui poate să te ducĭ și la rabinul cel mare, la Pașcani, sa vezi ce ți-a spune și el...»

Sanis dădu din cap:

«Am să mă duc și la el...» Apoĭ tuși și rămase la locul luĭ, cu capu'n piept.

«Acŭ unde-ĭ fata? întrebă el intr'un tîrziŭ.

— S'a dus iar. Iĭ spun eŭ să nu se ducă. Dar eĭ nicĭ de tine nu-ĭ pasă... Mare pedeapsă!»

Sanis rămase gînditor în locul luĭ.

«In ia-sară nu te ducĭ la Fălută?

— Nu mă duc...»

Femeia avu o înfiorare; apoĭ își luă andrelele și călțunul și începu să lucreze pe gîndurĭ în colțul eĭ de umbră.

Bărbatul așteptă pînă ce auzi pașiĭ repezĭ aĭ feteĭ pe podețul de dinnaintea caseĭ. Atuncĭ se sculă în picioare; și cînd fata deschise ușa, el o apucă de-o mînă, o trase în casă—cu dreapta, și cu stînga răsuci cheia, de două orĭ în broască.

«Ce facĭ, Sanis! strigă nevasta tresărind dela locul eĭ.

— Tu să tacĭ din gură...» vorbi cu liniște omul.

Haia se trăsese la o parte, cu ochiĭ scăpărătorĭ, cu buzele strînse. Sanis se întoarse spre ea.

«Unde te ducĭ, sara?»

Haia nu răspunse.

— Tu nu știĭ că-ĭ păcat să te întîlneștĭ cu om de lege străină?... Pin'acŭ am tăcut, dar acuma vreaŭ să-ți cer socoteală.»

Și ochiĭ luĭ ardeaŭ, și gura, împresurată de părul roș, zbîrlit, avea o încrețitură de răutate.

«Ce vraĭ tu să facĭ? Să te ducĭ în lume cu un ticălos care-și bate joc de Dumnezeul nostru? Ce? Eștĭ de capul tăŭ? Aicĭ aĭ să staĭ, aĭ să ascultĭ de mine, aĭ să te logodeștĭ cu feciorul luĭ Malamet, orĭ te omor!

— Nu mă logodesc cu feciorul luĭ Malamet!» strigă deodată Haia, ridicîndu-șĭ ca 'ntr'un fulger ochiĭ spre tatăl săŭ. Privirile luĭ Sanis scăpărară. Bocăni de două orĭ, cu cizmele-i pline de sînge, până la sobă, și apucă de lîngă piuliță din ocniță, pilugul greŭ de alamă.

«Eŭ nu vreaŭ să te alung, nu te blestem! izbucni el, și crescu, 'nalt, lîngă Haia, cu bucata de alamă innălțată. Nebună ce eștĭ! Iți sfărm capul!»

Rifca dădu un țipet și se repezi. Haia căzu cu fața 'n jos pe divan: și prinse a răcni innăbușit:

«Omoară-mă! omoară-mă! Nu mă tem! Nu vreŭ să știŭ de nimica! Omoară-mă! Am să mă duc în lume! Lăsați-mă 'n pace!... Nu-mĭ trebue nicĭ pînea voastră, nicĭ nimica! Am să mănînc pîne neagră, am să car apă, am să slujesc, am să-l hrănesc și-am să mă duc după dînsul!...»

Se zbătea urlind, și Sanis rămase încremenit, cu gura cascată; mîna cu pilugul i se lăsă în jos, se întoarse spre nevastă-sa privind-o lung.

«Vezĭ? vorbi încet femeia. Aĭ văzut? Ce să facem noĭ acuma?.. Cu ce-am păcătuit, ca să cadă asupra caseĭ noastre așa nenorocire?...»

Sanis nu maĭ zise nimic; dar în ochiĭ luĭ era grămădită o adîncă mîhnire. Stătu mult într'un colț, privind spre fată-sa, care plîngea cu fața în jos, la marginea divanuluĭ.

VII.

Veni vremea rea: o săptămînă de ploaie mocnită. Pe urmă ploaia se schimbă în lapoviță, și un vînt aspru porni la începu-

tul lui Noemvrie. Zile mohorîte, zile lungi. Fata lui Sanis, în ceasuri chinuite, nu-și mai găsea astîmpăr. Pe mică pe ceas se scula de la locul ei, de lîngă fereastră, și ieșea afară. Se uita la deal, se uita la vale, zgreburindu-se în polcuța-i subțire. Aștepta să vadă pe feciorul lui Vartolomeiŭ; aștepta de la el măcar un semn, o veste. Dar pe ulița îngustă schimbată într'un pîrăŭ de noroiŭ, nu vedea nimic din ce aștepta ea. Trecătorii își cufundaŭ și-și scoteaŭ cizmele greŭ, năcăjiți, ca printr'o hrubă de chinuri. Triste fumegaŭ prin hornuri casele negre, și rar cîte-un cap de femeie ieșea între aburi, prin ușile scunde. Dudi Bulgarul, bărbatul Reizeĭ de la dugheniță, pornea la ceasuri regulate cu tinichelele-i de gaz, și Zeilic harabagiul, bătrînul moașei Etel, cu straele-i ninse de făină, albe ca și barba lui mare, duruia printre ferestre cu cotiuga-i hîrbuită, trasă de calu-i nalt, slab, cu pielea roasă sub streanguri. Toată ziua Haia se tînguia încet și ofta. Iar noaptea n'avea liniște în somn; se întorcea gemînd în culcuș și parcă-și șoptea cîteodată vorbe tainice.

Maică-sa era bucuroasă. Nu se veselea, nu făcea gură. Numai sub tufele crețe de păr ochii îi luceaŭ împăcați și andrelele săltaŭ mai vioaie, înlănțuind firul albastru în călțun.

Sanis, într'o seară, și-a descleștat fălcile:

«Vezi? a spus el c'un rînjet bucuros. Vezi? Așa a trebuit să se întîmple... Hahamul nostru-i om cu multă știință în cap... Noi n'avem minte; dar a trebuit să ne gîndim la asta... Iaca, a venit și vremea care trebue...»

Rifca dădu din cap, și-și iuți jocul andrelelor. Sanis se întoarse domol spre fată:

«Haie... Haie!.., ți-a mai trecut nebuneala?...»

Haia se uită la tată-săŭ cu ochii rătăciți, arși de plîns. Păru că-l înțelege; îl văzu rîzînd: și o tresărire de răutate îi trecu pe obrazul chinuit.

«Acuși avem să facem logodna... zise Sanis cu liniște, închizînd încet un ochiŭ. De mult n'am băut eŭ, de mult nu m'am veselit... Da' la nunta fetii mele am s'aduc talgere, și clarinet... ș'am să zvîrl sticlele goale peste case... Am să mă uit la tine, Haie, cum umbli legată la ochi... Atuncea se cade să umbli legată la ochi... așa-i legea... Ș'are să cînte muzica, și toți prietinii aŭ să bată din palme... Iar tu ai să te așezi sub cort de mătasă cu feciorul Căprarului...»

Fata se ghemuise în fundul patului; parcă nu-l asculta; dar ațintea asupra lui priviri veninoase care luceaŭ în umbră.

Sanis porni apoi cu cizmele-i uriașe prin noroiul uliței; porni îngînînd moale pe nas cîntecul nunții. În urma-i Haia își lăsă capul pe genunchii ridicați și începu să plîngă.

Rifca zvîrli pe-un scaun călțunul. Porni și ea cu voce tînguitoare:

«Iar începi, Haie? Liniștește-te... Nu mai plînge degeaba!... Ce fel de suflet ai tu, Haie?... Cum vrai tu să fugi în lume și

să ne lași pe noi?... Nu ți-i frică de blăstăm?... Dacă nu ți-i frică să gemi și să fugi alungată de blăstăm, măcar gîndește-te la rușinea noastră!... Cum are să se mai ducă Sanis la școală? Ce are să spue el? Fata lui Sanis trăește în ticăloșie!... A fugit de părinții ei, de legea ei și are să moară ticăloasă! Ce vrai să faci tu, Haie? N'am plîns eŭ destul? Nu m'am tras de cap?... Acŭ trebuie să-ți vii și tu în fire, Haie!... Cît ai să te zbuciumi așa? Ce ai tu cu străinul? El acuma nu se mai gîndește la tine...»

Fata își înnăbuși glasul răgușit între palme: «Am să mă duc după dînsul! am să mă duc să-l caut!... Mîni mă duc să-l caut... Fără el nu pot să trăesc...»

Și maică-sa își urmă și ea tînguirea, căutîndu-și iar călțunul:

«...Așa om ticălos să deie Dumnezeŭ să crăpe!... Ce are el cu noi? Ce are cu fata noastră?... Haie, tu ai să ne vîri în mormînt!... Mai bine fugeam de-aici... Mai bine ne duceam acŭ șase ani la America... America-i altfel de tîrg... acolo-i altfel de lume... Acolo poate aveam parte de mai mult noroc!...»

În noaptea aceia Haia multă vreme nu s'a putut alina.

Iar de ce s'a întîmplat a-doua-zi în casa lui Sanis și azi își mai aduc aminte femeile din Broscărie... Mai întăiŭ un zvon lin a pornit dezdedimineață, apoi a crescut ca un vînt neliniștit. Era cătră mijlocul lui Noemvrie și femei jalnice călcaŭ prin riurile de noroi, lăcrimînd și clătinînd din cap, petrecîndu-și la gară feciorii palizi. Se duceaŭ la oaste feciorii lor; se duceaŭ în alte tîrguri; se duceaŭ spre întunericul acela, spre ocna aceia, la care se gîndeaŭ de multe zile, de multe luni, cu carnea încrîncenată pe ei. Ș'o femeie, o prietină, întoarsă c'o lumină de bucurie, chemă pe Rifca la cerdac și-i vorbi lămurit, cu ochii mari, dînd încet dintr'o mînă:

«Rifcă! de-acŭ ai scapat, de-acŭ toate s'aŭ sfîrșit... S'a dus feciorul lui Vartolomeiŭ!... Îl ia cu trenul și-l duce tocmai la Focșani... Trebue să vie și el la gară... Trei ani are să facă oaste!...»

Rifca se înnălță, cu ochi bucuroși și neîncrezători asupra vecinei. Nu-i venea să creadă.

Dar altă prietină aduse vestea în gura mare; și nevasta lui Sanis bătu din palme și-și dădu ochii peste cap.

«Se duce? Știți voi că se duce?... Știți voi că se duce?...»

Și-și întoarse rîzînd capul spre Haia, care izbucni pe ușă.

«Ce este, Haie?... Ai auzit? Se duce!...»

— Cine se duce? strigă fata privind-o țintă, cu ochi umpluți de mînie.

— Haie! nu fii nebună! nu te uita la mine așa! strigă Ovreica. Se duce! Parcă ce-i pasă lui? El e feciorul lui Vartolomeiŭ... Parcă ce-i pasă lui de tine? El se duce; el are altele în cap... Se duce în treaba lui... Parcă numai o fată este pe lume? Mai are el fete pe care să le înșele, n'ai grijă! Are să

mai înşele multe de-acuma înainte, n'aî grijă! El se duce! tu rămii cu noi!...»

Dar Haia avea o privire cumplită. Fără nici-un cuvint intră în casă. Se auzeaŭ trinttiturile capacelor dela sipete, bubuiaŭ păreţii, pe cînd femeî de-ale mahalaleî se grămădeaŭ la cerdac cu aceiaşi veste. Şi uşa se deschise zmuncită. Rifca îşi holbă privirile, iar fata cu şalu'n cap, ţinîndu-şî fustele cu stinga, se zvirli în uliţă, prin noroiŭ, şi porni repede ca minată de o vintoasă.

Nevasta luî Sanis îşî pocni palmele una de alta şi începu a se frămînta. Scăpa văităr scurte, se întorcea spre femeile care o impresuraŭ în fiecare clipă, fugea în casă, ieşea îndată şi trîntea uşa şi întreba aiurită:

«Unde se duce? unde se duce! Ce-are să zică Sanis?... Ce să fac!... Vaî! vaî!»

Şi porni şi ea dintr'odată prin noroiul uliţeî, după Haia, urmată de ceata vecinelor. Vestea ca un fulger se întinsese, femeî din alte mahalale o impresuraŭ. Şi ea se văita încet, îşî fringea mînile.

Şi la gară, prin ziua leşietică, trenul plecase. Învăluiri de fum negru izvoraŭ în depărtare. Lumea se împrăştia; mamele, surorile, logodnicile suspinaŭ. Şi deodată Rifca văzu pe fiică-sa venind încet, cu trudă, privind în neştire înnainte-î. Îi ardeaŭ ochiî ca de frigurî. Nicî nu băga de samă că femeile o impresuraŭ. Rifca o apucă de mînă. O trăgea repede spre fundul mahalaleî, spre întunericul căsuţeî din Broscărie. Şi Haia tăcea, umbla ca o nebună.

Aşa ajunseră acasă. Fata se opri în cerdac.

«Haî, intră în casă...» vorbi cu sfială Rifca.

Haia o privi cu spaimă.

«L-am văzut... zise ea încet. L-am văzut. S'a dus... Nicî nu s'a uitat la mine... A trecut la doi paşi... S'a suit în tren şi s'a dus...»

Maică-sa o trăgea de mînă:

«Aşa-ţî trebuia... dacă aî fost o proastă. Ce maî aştepţi de la el?...»

Deodată Haia se zmunci, îşi vîri capu 'ntre umerî şi începu să tremure. Îşi zmulse şalul cu care-şi înfăşurase capul şi strigă cu disperare:

«Mă'nnăduş! Mă'nnăduş! Unde s'a dus? de ce s'a dus? Lasă-mă, dă-mî pace! ce aî cu mine? Dă drumul!»

Zvirli mîna maică-sa; şi deodată prinse a-şî întinde hainele de pe dînsa. Năvăli în casă cu capu'nnainte, izbindu-se cu fruntea de uşă, îşi scoase gemînd repede, răguşit, o grimea albă, curată, o udă cu apă, trînti pe fundul de lemn cana de aramă, şi-şi înfăşură fruntea şi tîmplele cu pînza umedă.

«Nu maî pot! nu maî pot!...» Şi năvăli afară, la aer curat. Prin ziua mohorîtă, prin vîntul rece al toamneî, plîngerile eî deodată începură să tremure, umplînd mahalaua. Răcnea cu

mînile în creştet, cumpănindu-se încet la dreapta şi la stînga, răcnea cu jale umblînd dintr' un capăt în altul al cerdacului dărăpănat.

«Nu maî pot! striga în neştire. Mă doare! mă doare inima! Maî bine m'ar înghiţi mormîntul! Vaî de inima mea!.»

Şi capete ieşeaŭ pe uşî; ochî o priveaŭ din toate părţile; urechile vecinelor ascultaŭ cu luare-aminte bocetele de jale. Rifca întindea mînile, chemînd:

«Vină, draga mea, în casă! nu maî boci pe-afară... Parcă ce folos aî acuma! S'a răscolit toată uliţa din pricina ta! S'aude şi pîn' la fata picherului!

— Nu vin! nu vin! Am să mă duc după dînsul în lume!»

Şi se văeta cu obrazul bugezit de lacrimi, cu ochiî roşiî şi umflaţî. O umpleaŭ valurî de mînie, îi venea să sfărme tot din juru-î; se zbătea ca o fiară în lanţurî. Abia într'un tîrziŭ s'a liniştit, a intrat în casă şi s'a ghemuit într'un colţ, privind fix înainte-î cu ochiî arşî de durere.

Şi curînd după aceasta, în casa luî Sanis, în jurul feteî topite, începură a se face pregătirî de logodnă. De două ori, în două Sîmbete, feciorul nalt şi slab al luî Malamet intră în casă şi se aşeză zîmbind pe-un scaun. Schimbă cîteva cuvinte cu tatăl, apoî cu Rifca gătită ca pentru sărbătoare şi zîmbitoare, apoi aşteptă o vorbă de la Haia. Dar fata umbla slabă prin casă, ofta şi gemea ca'n frigurî, nicî nu se uita la dînsul.

Veniră rudeniî bătrîne şi impresurară pe Haia. Se tînguiaŭ încet, impresurînd-o, şi porneaŭ sfaturî lungî, în care era vorba de bucuriile vieţiî şi de păcatele de moarte, peste care nimenea nu poate trece. Fata simţea ca o legănare, parcă plutea într'un gol, şi asculta ca din depărtărî glasurile lor. Ca din depărtărî, lin, parcă-î venea ogoiarea unuî cîntec. O pătrundeaŭ domol, în suferinţa eî amară, eresurile vechî, pluteaŭ în juru-î nelămurite, izvorîte ca dintr'un trecut de negură. Cîte-un răstimp, o cucerea din noŭ lunga domnie a trecutuluî; rămînea cu ochiî ţintă, măriţî, ascultînd o şoaptă tainică, din lăuntru-î.

Murmurînd cu creşterî şi scăderî de voce, une-orî Sanis se închina umblînd pe lîngă patul eî de zăcere. Întunecat, cu cornul din frunte plecat spre cartea deschisă, c'o mînă înfăşurată în curele, cu pînza vrîstată în spate, şoptea rugăciunile vechî, şi izbucnea une-orî într'o plîngere scurtă tremurată, bătîndu-se cu pumnul în piept. Une-orî se oprea. Întreba cu linişte:

«Haie...de ce gemî? Din pricina ta nu pot să-mî fac rugăciunea... Tu aî uitat de Dumnezeŭ, aî uitat de toate...»

Ea voià să strige, să-şî deşerte sufletul de toată durerea. Dar maică-sa umbla pe-afară după treabă, şi Sanis, întorcîndu-şî privirile recî spre cartea veche, îşi pornea iar murmurările tremurate. Şi fata îşi înnăbuşea chinul lăuntric şi se îngropa ca într'un mormînt în deznădejdea eî.

Intr'o seară, nevasta luĭ Sanis tresări speriată din locul eĭ. Din amorțirea-ĭ grea de peste zi, din gîndurile-ĭ nesfîrșite, Haia deodată zvîcnise în plîngerĭ de jale.

«Ce-ĭ, Haie? strigă femeia cu frică. Ce s'a întîmplat, Haie? Ce te zbațĭ așa?...»

Fata o privi țintă, cu spaimă, o vreme, apoĭ începu să geamă:

«Ah! mamă! n'am vrut să cred! n'am vrut să cred! M'a lăsat așa și s'a dus! Nu se poate să mă lese așa! Trebue să mă duc până la dînsul! In genunchĭ am să mă duc pîn' la el! De ce m'a lăsat așa? S'ajung și eŭ ca fata picheruluĭ?... Nu vraŭ s'ajung și eŭ ca fata picheruluĭ! Mamă! mamă! spune-mĭ ce să fac,—căcĭ am păcătuit! Mi-a fost astăzĭ răŭ... Parcă eram plină de venin... Ș'am simțit... Vaĭ! ce să fac! ce să fac! Mă omor! mă daŭ cu capu'ntr'o fîntînă!...»

In glasul eĭ creștea o durere înfricoșată. Se simțea acuma mică și neputincioasă. Dintr'odată, după lungile sfaturĭ ale bătrînelor la căpătăiul eĭ, își vedea zdrobirea, își vedea înstrăinarea. Căcĭ acuma, singură, fără altă urmă din dragostea celuĭ ce-o părăsise, se găsea iar ticăloasă, numaĭ ca o prelungire a tuturor celor ce-o împresuraŭ. Cu păcatul eĭ, era ca o nemernică rîmă în pulberea drumuluĭ. Frigurile nopților de vară pieriră; ca într'un vînt de groază își simți inima.

«Acuma poate să vie... acuma poate să vie tata să mă ucidă!» și-și ațintea ca o nebună ochiĭ spre măciuca de alamă din firida sobeĭ.

Iar maică-sa, înlemnită, nicĭ nu putea să plîngă. Asta era spaima eĭ cea mare. De asta se temuse chiar din cea dintăiŭ clipă; spaima asta îĭ încleștase de multe orĭ inima; ș'acuma de-aceasta n'avea să scape.

«Ce să fac? ce să fac? se tînguia și ea apucîndu-se cu mînele de tîmple... Ce să fac? Unde să mă duc?... Are să afle Sanis s'o omoară... Imĭ trebue un ajutor, îmĭ trebue un sfat!...»

Ș'așa cum era, numaĭ în papucĭ și'n polcuța subțire, năvăli afară, în răceala ierniĭ. Gemînd și gîfîind bătu la ușa moașeĭ Etel, apoĭ în maghernița roșie, de scîndurĭ, a Reizeĭ. Pe amîndouă femeile le trăgea după dînsa, tînguindu-se, cu glas întrerupt, chinuit. Și ele o întrebaŭ speriate, o urmaŭ cu grabă; și tustrele năvăliră în odaia în care Haia rămăsese plîngînd cu capul cufundat în perine. Femeia tremura:

«Ce pot să fac! Eŭ îs un cap slab de femeie... Invățați-mă și voĭ cum să fac... Așa păcat, așa păcat cumplit cum să cadă peste noĭ... Nicĭ din neamul nostru n'a fost, și și-a făcut rîs de noĭ... Să-ĭ dea Dumnezeŭ junghiŭ și spînzurătoare! Să n'aibă parte de pîne și de apă! să moară ca un cîne la marginea drumuluĭ!...»

Până într'un tîrziŭ se boci femeia, blăstămînd, apoĭ se liniști, căcĭ bătrîna Etel și Reiza știaŭ multe lucrurĭ și o sfătuiaŭ de bine; iar murmurele lor umpleaŭ odăița ca bombănirĭ de bondarĭ.

«Ascultă, dragă, șopti baba Etel, într'o vreme, așa ceva se întîmplă rar, dar tot se întîmplă... Așa a vrut Dumnezeŭ... Avem să încercăm noĭ, s'are să fie bine... N'are să maĭ știe nicĭ Sanis nimic, n'are să știe decît Cel-de-Sus. Iaca ce să facĭ. Trimete-l pe Sanis la Pașcanĭ, la rabin... Să ceară și sfatul rabinuluĭ... Să spue așa că fata a avut o patimă după un creștin — ș'acuma tînjește...Să-ĭ ceară sfat pentru logodnă... El n'are să fie acasă, și noĭ avem să facem cum e bine... Nicĭ să nu te temĭ, nicĭ să nu știe nimenĭ... Maĭ ales la străinĭ, la *goĭ*, să n'ajungă vestea...»

Bătrîna se sculă tîrîndu-șĭ în urma papucilor colțurile șaluluĭ. Se apropie de fata care tot cu fața în jos sta, toropită. O atinse cu degetele, o țintí cu privirĭ ascuțite:

«Haie, zise ea, încet, Haie...»

Haia întoarse obrazul răvășit.

«Haie, mare păcat!.. grăi șuerat baba, privind-o cu ochĭ rotunzĭ. Ce-aĭ făcut tu? Cum aĭ putut tu să greșeștĭ așa... Ce-aĭ făcut tu, Haie!...»

Fata întoarse capul fără putere, cu ochiĭ aiurițĭ, c'o spaimă sălbatică năvălită în față.

A-doua-zi Sanis, alungat de tînguirile și lacrimile femeiĭ, porni la Pașcanĭ, la rabin, amărît, fără să știe nimic. Se duse tropăind, spre gară, molfăindu-și bucățica de pîne, și în sufletu-ĭ întunecat abia acum să lămurea o durere și creștea o nădejde.

Iar în jurul feteĭ se adunară cele treĭ femeĭ, cu vorba plină de spaime și blesteme. Mormăind întunecată, moașa Etel ceru zaharnița și cafeaua. Apoĭ desfăcu o legătură murdară, plecîndu-și nasul coroiat și ochiĭ micĭ spre ea.

Haia o urmărea cu privirile prin casă, fără de nicĭ-un cuvînt. Ințelegea că i se pregătește ceva, avea nădejdĭ, avea temerĭ de moarte. Pleoapele-ĭ căzură deodată peste luminĭ și începu să plîngă cu amar.

«Poate-am să mor... șopti ea ca într'o aiurare... Ce voițĭ să facețĭ?...» Apoĭ șopti abia auzit: «Tot mi-ĭ drag... mie tot mi-ĭ drag....»

Se liniști încet-încet, și icoane din singurile-ĭ zile fericite îĭ năvăliră în puțina lumină a mințiĭ.

Moașa Etel se așeză pe marginea divanuluĭ. Haia închise ochiĭ.

«Moașă, de ce te uițĭ așa la mine?

— Dragă fată, zise bătrîna, așa ți-a fost norocul..»

Haia dădu încet din cap. Așa i-a fost norocul! Cine se poate împotrivi luĭ Dumnezeŭ?

«Așa ți-a fost norocul! șopti moașa. Cine se poate împotrivi luĭ Dumnezeŭ? De ce să morĭ în rușine și ticăloșie? Maĭ bine să scapĭ... Ascultă-mă pe mine și fă cum îțĭ spun eŭ... Eŭ am scăpat și pe altele, și pe femeĭ de creștin, de la năcaz... Dar

la noi e altceva... Acuma, tu trebue să lepezi păcatul tău... Trebue să nu știe nimeni, să rămîi curată înnaintea lui Dumnezeu...»

Haia deschise ochii și simţi privirile ascuţite ale bătrînei asupra-i. Maică-sa venea de la sobă, aducînd cu luare aminte o ceșcuţă din care isvorau aburi, împrăștiind un miros tare de cafea. Reiza îi zimbi, un zimbet de prietinie și de îndemn.

«Hai! vorbi moașa. Are să deie Dumnezeu să scăpi... Am adus gîndaci de frasin., Maică-ta i-a zdrobit și ia amestecat în cafea... Nu te speria... Bea! dintr'odată... Scăpi de mare păcat... Peatru ceia ce-ai făcut tu, Haie, legea cere pietre și foc... Ș'o cățea, Haie, acuma-i mai curată de cît tine!...»

Fata să ridică deodată în cot, c'o privire stranie, puse tremurînd mîna pe ceșcuţă ș'o sorbi din trei înghiţituri. Apoi își lăsă capu'n perini, oftă și închise pleoapele.

Seara, tîrziu, cînd se întoarse Sanis acasă, toată mahalaua era strînsă în drum, înnaintea casei lui. Și'n lăuntru, în odaia răscolită, gemea Haia în sudorile morţii. Gemea cu unghiile înfipte în chilote:

«Nu mai pot! mă arde! mă arde, nu mai pot! Ce aţi făcut cu mine... Am se mor!...» Și-i creșteau plîngerile lugubre, subţiri și chinuite. Și se zbătea ca supt împunsături vrăjmașe, cu mii de ace, pe cînd lîngă căpătăiul ei moașa sta privind-o ţintă, cu ochii licăritori.

«Ce este? strigă Sanis căscînd gura cu uimire. Ce s'a mai întîmplat?.... E bolnavă?... De ce n'aţi adus doctor?..

— Nu trebue doctor, Sanis! nu trebue nici un doctor, nu trebie nimic!» vorbi Rifca galbenă, clănţănind cu groază. Lasă-ne aici pe noi. Avem treabă. Știm noi ce are fata... Du-te la Făluţă... Ai fost la rabin? Ce răspuns ţi-a dat el?... De ce-ai sfîrșit așa degrabă? Credeam că vii mîni...

— Ce ai tu de tremuri și-ţi clănţănesc măselele»? vorbi jupitorul — ș'o clipă o privi cu grijă.

Apoi își aduse aminte de întîmplările lui și zîmbi, cu ochii aţintiţi asupra unei icoane ce i se așezase numai lui înnainte.

«Ce răspuns mi-a dat rabinul? întrebă el, și se așeză pe un scaun, cu gust de vorbă. Mai întăiu și mai întăiu a venit la mine un credincios, unul mititel, cu picioarele scurte.... Se legăna așa, ca o raţă.... M'a întrebat el ce necaz am, și eu i-am spus îndată tot... Zice el: Bine, așteaptă aici, răbinul are să te cheme... Aștept eu, aștept, pe urmă vine credinciosul și spune: Intră pe ușa asta... dar încet... Dar în urma mea așteptau și alţii.... Pe mine m'a chemat întăiu.... Cînd intru, văd cărţi, cărţi în toate părţile, numai cărţi...»

Moașa întinsese dela locul ei mîna spre gura Haiei. O clipă gemetele se stinseră. Și fata, auzind glasul domol al tatălui său se încordă, și parcă avu un răstimp de alinare. Asculta și ea, cu ochii închiși, din cari se prelingeau pe timple lacrimi.

«...Și văd pe rabin... grăi încet Sanis. Era într'o haină neagră de mătasă... Și m'am gîndit eu că așa om învăţat trebue să știe multe... Sta cu o mînă la timplă și se uita la mine... — Ce vrei tu, Sanis? zice.— De unde a știut că eu sînt Sanis?...»

Jupitorul se uita cu uimire în jurul lui; ș'avea parcă un zimbet de biruinţă.

«De unde a știut că eu sînt Sanis? Și mai zice: Ai un mare necaz cu copila ta...—Atuncea mi s'au umplut ochii de lacrimi... Invăţătorule, zic, pentru copilul meu am venit.... Și mă întreabă: Ai urmat legea cu credinţă, totdeauna?—Zic: Totdeauna, cu credinţă! Și mi-a spus așa, venind către mine: Du-te, Sanis, și-ţi logodește fata... și silește-o să urmeze legea Dumnezeului nostru! Așa mi-a spus rabinul... sfîrși cu pătrundere Sanis. Trebue să facem logodna cu feciorul Căprarului...»

Dar peste cele din urmă cuvinte ale lui, se revărsară ca dintr'un zăgaz furtunos plîngerile înteţite ale bolnavei. Ţipete aspre, fără sfîrșit, ca în ghiarele unor fiare fantastice. Femeile, cu vorbe repezi, grămădiră pe bărbat spre ușă. Și Sanis, cu gîndul la minunata lui poveste, ieși grăbit s'o spue și altora la un păhar de vin. De pe podeţ totuș mai întrebă odată:

«Bine, da de ce ţipă așa?... Poate trebue doctor...

— Nu trebue nimic! nu trebue nimic!...» ţipă cu spaimă, cu ochii învăpăiaţi, Rifca.

Lumea din uliţă se împrăștiase încet-încet. Femeile vegheau turburate la căpătăiul bolnavei. Urletele răgușite, urletele sălbatice care nu mai aveau nimic omenesc umpleau odaia, și zbaterile necontenite ale cărnii arse de focul din lăuntru nu mai conteneau. Toată noaptea s'a cutremurat Haia, izbită, frămîntată, mușcată cu cruzime de otravă. Și prin gura arsă ca de fier roș abia pătrundeau răsuflări răgușite, pe cînd ochii aveau o sticlire fixă de nebunie.

A-doua-zi dimineaţa, Sanis, speriat în cele din urmă, a dat fuga la doctor. Tînărul, vlăstar al neamului, subţirel, tras la obraz, cu privirile cercetătoare, intră zîmbind și începu a pune întrebări cu glas moale. Femeile răspundeau trudite, cu feţele ca de piatră. Iar jupitorul, în clipe de reculegere, înnainte de a porni la crunta muncă a zilei, se trăsese într'un colţ cu cele trebuitoare pentru rugăciune, și-și murmura în neștire silabele tremurate, bătîndu-se încet cu pumnul în dreptul inimei... Și Haia zăcea în perine, albă ca varul, cu ochii căzuţi în orbite și pierduţi în negura sfîrșitului. Răceala morţii o cucerea clipă cu clipă.

Mihail Sadoveanu.

In chestia agrară*

I

Repartiția proprietății rurale in Romînia

(Valoarea socială și economică a diferitelor tipuri de proprietate: Proprietate latifundiară, mare, mijlocie, mică și parcelară).

In țara noastră, in lipsa unor date precise, - așa cum ni le-ar putea da numai un cadastru, dispunem astăzi de materialul statistic, adunat cu prilejul recensămîntului fiscal din 1896, 1902, 1905. Pe baza acestor date, au fost alcătuite: lucrarea d-lui Creangă asupra proprietății rurale in Romînia, precum și Raportul oficial prin care d. Căpităneanu, pe atunci secretar general al ministerului de Finanțe, rezumă științile dobindite prin recensămîntul din 1905.

Cu deosebiri de minimă importanță, găsim in ambele lucrări acelaș tablou general al repartizării proprietății după intindere. Dar cele două publicații nu au avut de loc aceiași soartă. S'ar zice că acei ce urmau să-și insușească răspunderea constatărilor făcute in Raportul oficial din 1906, au preferit să le dea uitării. In schimb, d. Creangă are până acum onorurile celor mai variate și intețite atacuri. D. Creangă este acuzat c'ar fi alterat cu bună știință limbajul cifrelor, atribuind proprietății mari intinderi de pămînt, pe care nu le posedă și impuținind cîtimea de pămînt aflată in stăpînirea micilor proprietari. Din fericire, cei ce fac d-lui Creangă această gravă acuzație au fost incapabili s'o dovedească, iar pe de altă parte au neglijat să recunoască că, dacă invinuirile lor ar fi intemeiate, ele s'ar răsfringe de o potrivă asupra Raportului d-lui Căpităneanu.

Lucrul insă se prezintă și mai ciudat. Oricine va citi cu atenția cuvenită ambele lucrări se va convinge din comparația lor că d. Creangă atribue proprietății mari o intindere mai restrinsă decit o arată d. Căpităneanu. Și intr'adevăr (controlați la pag. V), pe cînd după d. Creangă, proprietatea mare cuprinde — in pămînt

*) Am socotit de datoria noastră să publicăm acest interesant studiu, — ultima lucrare a doctorului I. Radovici pentru țara lui, — fără nici o schimbare. Atragem insă atențiunea cetitorilor, că autorul n'a putut cunoaște legea Casei rurale, in forma ei definitivă. Unele din dezideratele sale au fost realizate de Cameră (d. p. mărirea lotului minim până la 5 ha.), dar in alte privinți, nu numai nu s'a putut, d. p., unifica administrația Casei Rurale cu a Casei centrale a Băncilor populare, ci chiar, cum era și necesar in acest caz, i s'au luat Casei Rurale toate atribuțiunile relative la arendarea moșiilor, cari rămîn pe seama Casei Băncilor Populare, cu totul deosebită. Ideia fecundă a dispărutului nostru prieten, — de a crea in Casa Rurală un „organism regulator al intregii vieți economice a țăranului", intrunind in mîinile ei toate operațiunile relative la mutațiunea proprietății țărănești, la arendări, la imprumuturi ipotecare și personale, etc., — a rămas in sarcina viitorului...

Nota redacției

cultivabil — 3,810,315 hectare, fiind socotite in această cifră proprietatea Statului și Domeniile Coroanei, d. Căpităneanu afirmă că proprietatea mare stăpînește 3,787,192 hect., fără a socoti domeniile Statului și ale Coroanei. La 1902, Statul și Coroana posedau ca domeniu 297,790 hect. De atunci insă s'au mai distribuit la locuitori, din moșiile Statului, vre-o 80,000 hectare, ceia ce inseamnă că la cifrele d-lui Căpităneanu, adăogind ce-i rămine astăzi Statului, am găsi că proprietatea mare se intinde pe 4 milioane și 5 mii hectare.

Această lămurire trebue pusă alături de celelalte, pe care d. Creangă are grijă să ni le dea, ca să explice deosebirile, de altfel minime, ce există intre rezultatele sale și rezultatele consemnate in Raportul oficial, supus ministrului d. T. Ionescu. Deci, cu siguranța de a ne apropia foarte mult de realitate, ne putem folosi de tabloul general al repartiției proprietății așa cum ni-l infățișează recensămîntul din 1905, servindu-ne apoi, spre a-l ințelege și completa, de științele, datele și amănuntele conținute in lucrarea d-lui Creangă. Să nu uităm că, inaintea apariției acestor lucrări, nu aveam la indămînă decît date cu totul fragmentare, sau cu desăvîrșire greșite.

Și nu e unul din lucrurile cele mai puțin extraordinare că zeci de ani s'a putut discuta in Parlament și presă chestiunea de a ști, dacă țara noastră este o țară de mare sau mică proprietate, — predominătoare, — fără să se cerceteze exactitatea cifrelor improvizate. Pe temeiul unor rezultate pripite și complect eronate, la care ajunsese d. Nenițescu, — in urma unui inceput de anchetă economică intreprinsă de Ministerul de Domenii, — s'a discutat ani de zile. Și la 1906 incă, d. Ioan Lahovary, a cărui bună credință nimeni nu o poate trage la indoială, iși insușea aceste cifre, le reproducea in Parlament, ca să ajungă la concluzia: „că țăranul romîn are un patrimoniu de 2½ ori mai mare decît marii proprietari". Presupunem că d. Lahovary e astă-zi recunoscător d-lor Căpităneanu și Creangă, fiindcă i-au permis să rectifice o eroare de 250%.

In realitate, statistica ne arată că din 8 milioane hectare cultivabile ale solului național, — fără a socoti pădurile și viile, —

Proprietatea mică, până la 10 hectare, deține	41½%
Proprietatea mijlocie, dela 10 h. — 100 „	10½%
Proprietatea mare . . . . . „	48 %

sau, in cifre absolute cuprind:

Mica proprietate	3,319,695 hect.
Proprietatea mijlocie	861,409 „
Proprietatea mare	3,810,351 „

Dar dacă n'am cunoaște decît aceste cifre globale, n'am avea decît o foarte incomplectă imagină a realității.

Cifrele nu pot servi, ințelesul lor nu ne apare lămurit, decît dacă vom ținea seamă că in economia rurală repartiția proprietății, adică raporturile de intindere ce există intre bunurile

fonciare, nu trebuesc apreciate din punct de vedere geometric, cit mai ales din punct de vedere economic și social. După un astfel de criteriu, proprietatea mică până la 10 hectare, ca și proprietatea mare ce trece de 100 hectare, trebuesc în statistica noastră subimpărțite în cîte alte două categorii deosebite ca valoare economică și ca semnificare socială. Și în adevăr, economiștii sînt de acord să deosebească proprietatea mică țărănească (sau proprietatea economică țărănească) de proprietatea parcelară, și proprietatea mare de proprietatea latifundiară.

După cea mai rațională definiție adoptată, înseamnă *proprietate mică* țărănească întinderea de pămînt ce se poate lucra de un țăran și familia sa, ajungătoare ca din valoarea produselor ei să îndestuleze gospodăria proprietarului țăran. Cînd acest minimum de productivitate nu se poate atinge într'o exploatație normală, sau cînd întinderea de pămînt nu ajunge să ocupe toată capacitatea de muncă a proprietarului ei, atunci *proprietatea* se chiamă *parcelară*.

Care este în țara noastră limita ce separă aceste două categorii de proprietate țărănească, sau, cu alte cuvinte, care e suprafața necesară minimă spre a constitui o „posesie țărănească economică"? S'ar putea crede că la noi, unde proprietatea țărănească este în cea mai mare parte creată prin legiuiri succesive, chestiunea aceasta a fost și ea îndelung desbătută. Lucrurile însă s'au petrecut altmintrelea. La 1864 s'a atribuit clăcașilor, ca proprietate, întinderile de pămînt ce li se acordau în folosință în schimbul dijmei și al clăcii,—după legiuirea în vigoare. La 1889 se fixează întinderea lotului de pămînt, pe care țăranul îl poate dobîndi, la 5 hectare, dar mai nici o discuție asupra valoarei economice ce ar reprezenta o astfel de proprietate. De fapt se întîmplă că o întindere de 5 hectare, după cele mai optimiste calcule, rămîne sub limita inferioară a unei proprietăți țărănești economice.

Socoteala poate fi făcută în mai multe moduri: așa bunăoară d. Creangă s'a întrebat care e cantitatea de nutriment uscat ce trebue unei familii țărănești și apoi a calculat productivitatea medie a unui hectar în porumb,—sau nutriment uscat,—ca să vadă cîte hectare sînt necesare spre a îndestula cea mai esențială dintre cerințele vieții. Metoda e riguroasă numai în aparență, și nu mi se pare cea mai demonstrativă. Chiar țăranul, nu trăește numai din nutriment uscat, și poate cultiva și altceva decît porumb. Ne vom apropria mai mult de realitate, calculînd pe de o parte budgetul normal de cheltueli al unei familii de țăran mijlocaș,—compusă din cinci suflete,—și pe de altă parte întinderea de pămînt, pe care un atare țăran ar trebui s'o muncească cu hărnicie și pricepere, ca să-și creeze un egal budget de venituri. Evident, ambele budgete nu pot reprezinta decît o mijlocie, un budget-tip. Norma cheltuelilor unui budget țărănesc mijlociu am stabilit-o după datele găsite în șeapte monografii de comune rurale (Ilfov, Prahova, Vlașca, Vaslui, Gorj, Tecuci), după

științele culese în ancheta condusă de Dr. Proca, asupra alimentației țăranului (Comunicație la congresul științelor sociale).

Și se poate calcula un budget-tip, de oarece costul traiului țărănesc e mai în toată țara acelaș, (produsele ce intră în alimentație: mălai, făină de grîu, leguma, peștele, sarea, oțetul; apoi tutunul, alcoolul, petrolul, săpunul, ustensilele de casă; mai pentru toate prețuri aproape uniforme). După aceste norme se poate stabili că un țăran mijlocaș, avînd 5 suflete de hrănit,—pentru un traiu strict omenesc cu nevoile lui de azi,—cheltuește în medie între 500—600 lei pe an.

Ce întindere de proprietate trebue să cultive țăranul acesta spre a-și procura un venit echivalent? Cunoaștem productivitatea hectarului cultivat cu grîu, cu orz, ovăz, porumb, fasole. Am presupus un țăran harnic, priceput, avînd două vite de plug și o vacă, am admis că introduce în cultura lui asolamentul trienal ameliorat, ce se poate aplica azi într'o proprietate țărănească, mai presupunem că are proprietatea astfel configurată și păzită, ca să-și poată rezerva și loc de pășune artificială. Cu aceste elemente de judecată, și luînd mai ales părerea autorizată a unor agricultori de mare experiență ca d-nii D. Seceleanu, George Radovici, C. Garoflid, am socotit la 120 lei venitul mediu al unui hectar lucrat în bună cultură țărănească. (După datele minist. de Domenii, d. Creangă calculează mult mai jos). Ceia ce înseamnă că o proprietate de 5 hectare ar reprezenta minima proprietate necesară spre a procura țăranului care o muncește strictul trebuitor gospodăriei lui. Aceasta pentru țăranul bun și deplin proprietar pe pămîntul lui. Calculînd însă budgetul țăranului împroprietărit, se cade să nu uităm că el mai are de plătit rata către stat. (La 1889 s'a socotit în mijlociu pămîntul ce s'a dat țăranilor 364 lei hect., ceia ce cu 6% dobîndă și amortisment face 21,60 de hectar pe an; adăogînd 3 lei foncieră, avem 24 lei 60 de hectar, sau o plată anuală de 123 lei pentru cele cinci hectare).

Să admitem însă deocamdată că legiuitorul romîn, care a creat tipul proprietății de 5 hectare, a calculat exact limita inferioară a unei proprietăți țărănești de sine stătătoare. Cîți țărani se mai găsesc astăzi în această situație? Cîți mai posedă încă o proprietate de cinci hectare? După matricolele contribuțiilor directe, unde fiecare contribuabil țăran cap de familie e trecut cu întinderea de pămînt ce posedă, se constată că din 920,939 de contribuabili funciari sînt abia 176,375 care ar stăpîni o proprietate între 5—10 hectare, pe cînd massa cea mare de 744.563 de contribuabili posedă numai o proprietate parcelară, ce pentru 31% dintre ei cade sub două hectare. In realitate proprietatea e și mai îmbucătățită de cît o arată această cifră. In roluri se trece numai numele unui singur proprietar, chiar pentru acele numeroase parcele ce sînt posedate în indivizie de mai mulți copărtași. In chip aproximativ D. Creangă evaluiază numărul copărtașilor între 200—250 mii. Tot pe cale indirectă d-sa socotește că rămîne un număr de 250—300,000 țărani adulți lipsiți cu desăvîrșire de pămînt.

Intr'o formulă simplă şi foarte apropiată de adevăr, se poate spune că din 100 ţărani romîni 14 au o proprietate economică, adică avînd o întindere între 5—10 hectare; 70°/₀ au o proprietate parcelară ce variază între ½ hect.—4 hectare; şi 16°/₀ n'au nici un petec de pămînt.

Sub altă formă, aflăm că din cele 3,319,000 hectare, cite sînt în patrimoniul ţărănimii, abia 1,200,000 hect. ar forma proprietatea ţărănească economică, pe cînd 2 milioane şi mai bine de hectare sînt îmbucătăţite în parcele. De unde rezultă că, din punct de vedere agronomic, 25°/₀ din întinderea cultivabilă a solului naţional sînt condamnate astăzi la cea mai deplorabilă formă de exploataţie agricolă. E bine înţeles că vorbim de parcelele cultivate actualmente cu cereale; şi nu ne ocupăm de posibilităţile de cultură ale acelor proprietăţi, cît de mărunte, ce s'ar găsi în apropierea oraşelor, beneficiind de culturi şi venituri speciale.

* * *

Caracterele proprietăţii parcelare. De fapt proprietatea ţărănească parcelară, prin însăşi distribuţia şi configuraţia ei, se găseşte astăzi supusă la un asolament primitiv şi obligatoriu, ce înlătură, exclude foarte multe din îmbunătăţirile de cultură recomandate ţăranului. De pildă, pe ciţi n'auzim îmbiind ţăranul să-şi semene plante de nutreţ... Agricultorii practici ne vor explica însă că, de cele mai multe ori, ţăranul, care a semănat lucerna pe peticul lui de pămînt, vîrît între peticele celorlalţi, n'are mijlocul să şi-o păzească. De îndată ce se ridică recoltele, se lasă vitele în mirişte, şi e uşor de înţeles ce s'ar alege de lucerna semănată la kilometri de casa omului. Dar sînt şi alte culturi ce nu se pot face pe sforile de pămînt, la care sînt reduse parcelele ţărăneşti.

Din punct de vedere social, situaţia ţăranului proprietar pe o parcelă de pămînt poate fi mai bună, dar poate fi şi mai rea de cît a ţăranului proletar. Alternativa asta nu atîrnă numai de întinderea mai mare sau mai mică a parcelei, ci în primul rînd de raporturile de muncă, de învoiala ce i se dictează de proprietar sau arendaş. Prin însăşi definiţia proprietăţii parcelare, am văzut că posesorul ei, vrînd nevrînd, trebue să muncească şi la altul. Atît timp cît la marele proprietar sau arendaşul vecin poate găsi o învoială uşoară sau omenoasă, el îşi va complecta propriile sale pogoane cu pogoanele ce va lua în dijmă sau în bani şi-şi va îndestula mai bine ca un proletar nevoile gospodăriei. Pe măsură însă ce i se ridică preţul pămîntului de arătură sau imaş, şi mai ales în măsură ce i se sporeşte munca cerută ca ruşfet, situaţia acestui proprietar parcelar se înrăutăţeşte până ce cade sub condiţia lucrătorului agricol proletar, neavînd de cît braţele. Ţăranul proletar sau simplu lucrător cu braţele poate merge oricînd oriunde în piaţa muncii, suferind numai legea cererii şi a ofertei. La noi legea aceasta n'ar fi încă prea aspră pentru lucrător. In perioada muncilor agricole nu se cunoaşte *şomajul*.

Departe de a avea prisos de braţe, sîntem nevoiţi să deschidem fruntariile pentru zeci de mii de muncitori străini. Alta e însă situaţia proprietarului parcelar. Legat de bucăţica lui de pămînt, pe care nu se'ndură şi nu o poate părăsi, nevoia-l sileşte să-şi vîndă munca din iarnă, cu preţ redus, une-ori cu preţ de batjocură, proprietarului sau arendaşului de care atîrnă. Şi fiindcă ţăranul are vite, funia ce-l leagă de proprietarul sau arendaşul vecin e şi mai strînsă. Ori cît de grele ar fi învoelile ce i se dictează, silit e ţăranul să le primească. In distribuţia proprietăţii parcelare pe toată suprafaţa ţării, în nevoia ţăranului legat de bucăţica lui de pămînt de a primi condiţiile ce i se impun stă, în cea mai mare parte, explicaţia urcării precipitate a arenzilor şi deci a creşterii nemăsurate a rentei pămîntului.

* * *

Proprietatea mijlocie. Alături de mica proprietate economică sau parcelară, avem în ţara noastră şi o proprietate mijlocie. Teoreticeşte, proprietatea de mijloc se caracteriză printr'o întindere ce depăşeşte puterile de muncă fizică ale proprietarului şi familiei lui, nefiind însă ca valoare economică nici atît de mare ca să-şi scutească proprietarul de a participa efectiv în exploatarea ei. Moralmente, proprietarul de mijloc e destinat să fie educatorul social şi conducătorul politic al populaţiei rurale în mijlocul căreia trăeşte. In casa lui vor pătrunde primele noţiuni de higienă, în alimentaţia lui intră carnea şi zaharul, cafeaua şi ceaiul, în îmbrăcămintea lui şi a familiei lui—produsele industriei orăşeneşti; şi tot el va căpăta, cel dintâiu, gustul citirii gazetei, nevoia de a şti ce se petrece dincolo de orizontul satului, va simţi superioritatea stării lui sociale şi se va ridica până la înţelegerea intereselor generale şi naţionale.

Cum se prezintă proprietatea mijlocie în ţara noastră?

Foarte slabă. Incepînd măsurătoarea ei foarte jos, la 10 hectare, şi mergînd până la 100 hect., abia cuprinde un total de 861,409 hectare, sau 10¼°/₀ din întinderea cultivabilă a ţării.

Această suprafaţă e posedată de 38,699 de proprietari de mijloc. Din nenorocire, nici aceştia nu-s toţi Romîni. Pe o treime din ei (13,134) trebue să-i căutăm în populaţia străină a Dobrogei. Analizînd mai tîrziu pricinile ce au determinat în ţara noastră actuala repartiţie a proprietăţii funciare, vom lămuri şi obstacolele ce au stat în calea acestei forme de proprietate.

* * *

Ne rămîne să cercetăm *întinderea proprietăţii mari* şi însuşirile ce pot s'o caracterizeze.

Am văzut că din întinderea cultivabilă a solului naţional marea proprietate cuprinde 48½°/₀, adică 3,810,351 hect., împăr-

ţite in 5,385 proprietăţi. 4,436 din aceste proprietăţi mari au o intindere între 100—1000 hect., însumînd 1,619,469 hect., pe cînd proprietăţile mai mari de 1000 hect. sint abia 949 şi acopăr 2,190,802 h. (adică o intindere egală cu cea posedată de un milion de ţărani proprietari de parcele).

Numărul proprietarilor mari e evident şi mai restrîns de cît numărul proprietăţilor trecute în statistică, de oarece sînt proprietari latifundiari care posedă numeroase proprietăţi în acelaş judeţ sau judeţe deosebite. Care sînt caracterele distinctive ale proprietăţei mari? Cum se afirmă ea din punct de vedere economic şi social? In ce măsură, după ce norme putem deosebi proprietatea, moşia mare propriu zisă de proprietatea latifundiară? Profesorul Philippovich, în cartea sa asupra Politicei agrare, defineşte proprietatea mare ca „o proprietate ce reclamă, numai pentru a dirige exploatarea ei, întreaga activitate a unui om din clasa cultivată". „Cînd proprietatea mare—zice economistul vienez—ajunge *să înăbuşe mica şi mijlocia proprietate şi să facă din ţărani şi proprietarii de mijloc o clasă fără nici o însemnătate politică şi socială*, atunci proprietatea mare se chiamă latifundiară".

Definiţiile acestea sînt, desigur, vage şi incomplecte, dar nu avem altele mai bune, şi apoi ele au meritul de a evoca cel puţin unul din caracterele esenţiale ale proprietăţii mari şi latifundiare.

Să încercăm să le precizăm înţelesul, ca să vedem apoi dacă ne-ar putea servi pentru clasificarea proprietăţii noastre într'una din cele două categorii, ce s'ar putea numi, una—proprietatea mare utilă, cealaltă—latifundiul, socotit dăunător şi în economia rurală şi pentru echilibrul social al claselor producătoare.

Odinioară proprietatea mare se putea defini prin funcţia ei socială. Atîta timp cît constituţia proprietăţii funciare a fost feodală şi deci atita timp cît a fost apanagiul unei singure clase conducătoare, exerciţiul acestui drept de proprietate conferea drepturi mari, dar şi mari îndatoriri sociale. Pe atunci funcţia economică a marii proprietăţi nu era diferenţiată, mai tot pămîntul se lucra de ţăran, colon, embaticar, iobag,—se lucra adică cu mijloacele, tecnica şi priceperea ţărănească. Agricultura producea pentru îndestularea nevoilor locale. Mai tîrziu a sporit populaţia oraşelor, s'au deschis şi s'au asigurat căile de comunicaţie, s'au ridicat capitaluri comerciale şi industriale, s'a cerut agriculturii schimbul produselor. Valoarea pămîntului a crescut, proprietarul mare avea tot mai mult interes să exproprieze pe micul cultivator şi să-i robească munca. De la o vreme însă, intensificarea producţiei nu se mai împăca cu o muncă aservită. A trebuit deci să evolueze constituţia juridică a proprietăţii funciare şi regimul muncii ţărăneşti. Proprietatea mare în faza-i modernă se reazimă pe un titlu juridic tot aşa de valabil ca ori ce alt titlu de proprietate. Insemnătatea funcţiunii ei sociale se măsoară după utilitatea ei economică.

Proprietatea mare a avut şi are pe alocurea o vădită superioritate economică asupra micii şi mijlociei proprietăţi. Ea a avut misiunea de a introduce în exploatarea agricolă o direcţie inteligentă, spirit de inovaţie, tecnică perfecţionată, capital abundent, şi în genere a favorizat toţi acei factori care pot spori producţia solului.

Dar superioritatea aceasta nu e nici absolută, nici generală, nici definitivă.

Nu-i absolută, fiindcă dincolo de o anumită întindere,—variabilă după regiuni, după densitatea populaţiei şi economia generală a ţării,—proprietatea mare nu se poate exploata de cît foarte imperfect. In Englitera rămîn proprietăţi imense, dar nici o *exploataţie intensivă* nu cuprinde o întindere mai mare de 1000 hectare.

Nu-i generală, fiindcă sînt ţări de mică proprietate, ca Danemarca, Elveţia, Olanda, unde progresele agriculturii întrec în unele privinţi pe cele realizate în marea exploataţie.

In Italia, regiunea Nordului, cu deosebire în Emilia, cultura făcută de micii cultivatori e ajunsă la un grad de perfecţie ce nu se poate atinge în marea proprietate, cu atît mai puţin i se poate asemui agricultura făcută pe latifundiile din Sicilia.

Nu-i definitivă superioritatea marii exploataţii, chiar acolo unde s'a menţinut până acum, fiindcă astăzi e dovedit că economiceşte toate elementele de superioritate ale marii culturi pot fi asigurate micilor cultivatori prin virtutea şi forţa asociaţiei. Micii cultivatori asociaţi pot avea la dispoziţie capital, instrumente şi pricepere tecnică, pieţe de desfacere şi cunoştinţa necesităţilor comerciale, în condiţii superioare marilor proprietari.

Din punct de vedere social, organizarea tot mai conştientă a muncitorilor va îngreuia tot mai mult exploataţia mare în regim pur capitalist. Producţia se va organiza în cooperaţie, şi în tot cazul pretutindeni se precipită procesul de desmembrare a marii proprietăţi în mica şi mijlocia proprietate [1]).

Sînt însă ţări, unde superioritatea de producţie a marii exploatări se traduce în fond printr'o pagubă a economiei naţionale. Afirmarea aceasta e paradoxală, dar adevărată. Şi cazul se poate ilustra cu ţara noastră. E neîndoios că la noi marea proprietate, exploatată direct sau în arendă, a dat şi dă o producţie superioară în cantitate şi calitate producţiei obţinute în exploataţia ţăranului. Dar dacă privim lucrurile mai deaproape, ni e uşor să recunoaştem că numai o restrînsă parte a moşiei mari beneficiază de o cultură mai îngrijită. Şi în ce condiţii? Noi nu avem o clasă numeroasă de simpli muncitori agricoli. Trei pătrimi din marea proprietate se lucrează de micii proprietari, cu vitele, cu instrumentele lor de muncă şi, pe alocurea, cu seminţele puse de ei. Pe de altă parte constrîngerea învoelilor sileşte pe ţăran să

1) Vezi politica agrară engleză—progresele sindicalismului agrar francez, italian, belgian, danez, „Les syndicats agricoles et leur oeuvre"—*Comte de Rocquigny*.

are, să samene, să culeagă mai intăiu la proprietar, muncind tirziu și prost propriul său pămint. Iată deci pe micul proprietar sacrificînd fără voe propria sa producție, și iată cum ceia ce economia națională ar trebui să ciștige din prisosul de producție al exploatației mari, se pierde din toate exploatațiile țărănești mici și parcelare.

Și cu toate acestea, e evident că în actuala stare de cultură a țărănimii, economia noastră națională are un vădit interes, ca o parte a solului să rămină în domeniul acelei proprietăți ce se exploatează direct de proprietarul ei, c'un capital suficient și cu o tecnică modernă. In ce mod se poate deosebi această parte de proprietate mare, viabilă, utilă, sănătoasă, de proprietatea latifundiară? Deosebirea nu trebue să fie arbitrară și totuși o atare încercare, inconsecventă poate, dictată de imprejurări de sigur, s'a făcut de către Parlamentul conservator, în ziua cind se vota legea contra trustului. Care era principiul acestei legi? Că proprietatea arendată, dacă trece ca intindere dincolo de anumite margini, constitue un rău social și economic, *fiindcă pune pe țăran la discreția marelui exploatator, pricinuind adică, prin greutatea învoelilor, ruina gospodăriilor țărănești*. Cine nu vede insă că raționamentul ar fi tot așa de logic și legitim aplicat proprietății exploatate de către însuși proprietarul ei? Așa dar, după legiuitorul conservator, 4000 hectare ar fi limita proprietății mari ce se poate cultiva de acelaș exploatator, fără a strivi pe micii cultivatori. In realitate avem mijlocul să hotărim nu în mod arbitrar, ci în mod firesc, limita ce desparte proprietatea mare simplă de cea latifundiară. Pentru aceasta e de ajuns să lăsăm proprietatea mare să trăiască din propriile sale resurse. Actualminte latifundiile se pot menține și prospera, fiindcă trei pătrimi din intinderea lor se lucrează cu vitele, instrumentele și munca țăranului proprietar și parcelar, rămas la discreția proprietarului sau arendașului vecin. In ziua cind legea tocmelelor agricole va institui o protecție eficace a muncii țărănești, adică în ziua cind proprietarul sau arendașul va trebui să-și lucreze moșia altmintrelea, de cit cu muncile de rușfet sau cu brațele prinse din iarnă, bună parte din exploatațiile prea intinse vor înceta de a fi rentabile și proprietatea latifundiară se va desmembra de la sine. Pe de altă parte, incapacitatea economică și socială a marii proprietăți se judecă și din practica sistemului de arendare. Moșiile intre 100—1000 hectare sint arendate în proporție de 54,15%, iar moșiile intre 1000—5000 și peste, în proporție de 64.61% din intinderea lor. Prin serioase măsuri fiscale impotriva absenteismului se vor atinge în primul rind latifundiile, fiindcă puțini sint proprietarii care ar păstra în exploatare directă intreaga intindere a domeniului. Și în tot cazul ar fi numai acei proprietari care ar avea capitalul și destoinicia necesară pentru o atare exploatare.

* * *

In rezumat, avem în economia noastră rurală proprietatea parcelară, mică, mijlocie, mare și latifundiară. Raportul de intindere intre aceste proprietăți se dovedește a fi, și din indoitul punct de vedere economic și social, cit se poate de rău. Din intinderea cultivabilă a solului național o pătrime aparține proprietății parcelare, altă pătrime proprietății latifundiare, și numai jumătate din suprafața cultivabilă rămine pe seama proprietății mici, mijlocii și mari, adică a acelor tipuri de exploatare agricolă ce pot și trebue să coexiste spre folosul bogăției naționale și al propășirii sociale.

II

Pricinile care au hotărit actuala repartiție a proprietății funciare.

Evoluția proprietății la noi, ca și aiurea, a fost determinată de pricini economice, sociale, politice și istorice. Noi ne vom ocupa numai de crearea proprietății țărănești prin legile succesive de improprietărire incepînd dela 1864. Fără indoială insă, nici originile chestiunei țărănești, nici viața noastră națională nu va fi pătrunsă de cel ce nu cunoaște aprigul și durerosul proces social prin care țăranul și-a pierdut libertatea și ocina, dar nici odată dreptul de folosință în largul pămîntului pe care sălășuia. Pe temeiu de mii de documente autentice, scoase la lumină în ultimii ani, s'a putut scrie istoria socială a poporului nostru și reconstitui fazele proprietății în Rominia [1]).

Să reținem doar atit: în primele timpuri ale injghebării principatelor, inainte chiar, țara era ocupată de așezări sătești în care oamenii sint liberi și proprietari ohavnici. Fiecare poseda individual fășia sau jirebia lui, iar pădurile și imașurile rămin în indivizie. In capul satului un jude sau kneaz, judecător și șef militar, percepînd dijmă, avind drept de a ținea moară și circiumă,—jus Valachorum. Proprietatea mare se incheagă mai tirziu. Pe moșiile deșarte, luate în stăpinire de Domni se croesc moșii pentru a recompensa isprăvile de războiu, sau alte servicii, dar mai ales proprietatea mare se ridică prin viclenie și silnicie. Pentru biruri sau cisle aruncate în vremuri de războiu, pentru a se rescumpăra de o amendă, de un omor etc., sate intregi își instrăinează libertatea, inchinîndu-se prin legături personale către boerul vecin; altă dată, prin acte prefăcute de danie, spre a ocoli dreptul de protimisis al moșnenilor, boerul cumpără partea unuia dintre moșneni, și repede ajunge să deposedeze prin procese și pe ceilalți. Procesul acesta se intețește din ce în ce, dar proprietățile latifundiare s'au constituit abia în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, adică în cea mai tristă epocă a vieții noastre naționale. Ori cit de jos

1) *Radu Rosetti*,—„Pămintul, stăpinii și sătenii în Moldova"; *I. Nădejde*,—studii în revista lui Gherea „Literatură și știință"; *Sturdza-Șcheianu*,—„Acte și legiuri".

căzuse săteanul, chiar atunci cînd condiţia lui de vecin îl punea sub servitute şi-l apropria de rob, de fapt el a păstrat totdeauna un drept de folosinţă în pămîntul pe care sălăşluia. Aşezămintele, uricile, ofisele, ponturile domnilor măsoară în realitate nu pămîntul ce se cuvine săteanului, ci libertatea lui,—partea de muncă ce trebue s'o dea stăpînului de moşie. Tocmai tîrziu, la începutul veacului XIX, Moruzi mărgineşte la ⅔ dreptul ţăranului în moşia boerească,—zădarnic legiuirile Caragea şi Ştirbey au încercat întâia oară să considere pe sătean de simplu chiriaş al pămîntului.

In ajunul reformei din 1864, starea de lucruri e aceasta. Proprietatea mică ţărănească nu mai rămînea de cît restrînsa moşie a moşnenilor şi răzăşilor, adică a acelor coborîtori din juzi şi knezi care au izbutit să reziste împotriva nevoii şi silniciei seculare. Proprietatea mare avea o constituţie feudală, ţăranul poseda dreptul asupra a două treimi din moşie, şi boerul avea obligaţia să dea fiecărui ţăran la căsătorie un număr legiuit de pogoane de muncă, de imaş, de fîneţă; în schimb ţăranul datorea anumite prestaţii în natură şi muncă, adică dijma şi claca.

* * *

La 1864, prin lovitura de stat a Domnitorului Cuza, proprietatea e aşezată pe noi baze juridice. S'a decretat răscumpărarea clăcii, s'a recunoscut dreptul istoric al ţărănimii asupra a două treimi din moşia boerească, s'a liberat în acelaş timp proprietatea mare de servituţile trecutului, recunoscîndu-se pentru intâia oară partea de proprietate absolută.

Şi reforma nu se oprea aci; pentru viitor se decreta libertatea muncii, adică a contractului de învoeli, şi se înscrie în lege art. 5 şi 6, adică facultatea pentru ţăranul neîmproprietărit de a se strămuta pe moşiile statului.

Doi ani mai tîrziu, constituţia sancţiona această legiuire ca o transacţie definitivă între ceia ce fusese trecutul şi ceia ce avea să fie viitorul proprietăţii funciare.

Multora dintre noi actul împroprietăririi clăcaşilor ne apare până acum ca un act liberator, curagios şi necesar; cunosc azi buni liberali cari încep să aibă îndoeli asupra eficacităţii sociale a reformei şi, în fine, sînt alţii care, deşi în rîndurile liberale, judecă şi condamnă reforma cu severitate. Ba ei merg aşa de departe, că în numele intereselor ţărănimii ne propun astăzi, ca soluţii democratice, măsuri ce ar tinde să restabilească regimul proprietăţii anterior anului 1864.

In realitate reforma, decretată în 1864, a fost îndelung pregătită şi justificată de pricini economice, sociale şi politice. La noi, ca pretutindeni aiurea, pentru intensificarea producţiei agricole, regimul pur feudal al muncii nu mai era ajungător. După tratatul de Adrianopoli şi deschiderea gurilor Dunării comerţului internaţional, agricultura putea să producă mărfuri de schimb şi să capete o rentabilitate tot mai mare pentru pămînt. Din punct de vedere social năzuinţele unei clase neguştoreşti în formaţie, programul partidului liberal care proclamă principiul suveranităţii naţionale, egalitatea cetăţenilor înaintea legii civile şi politice se izbeau de puterea feudală a boerimii. De la 48 partidul roşu înscrie în programul revendicărilor sale răscumpărarea clăcii şi împroprietărirea clăcaşilor. După mărturia lui M. Kogăniceanu (vezi admirabilul discurs pronunţat cu prilejul aniversării celor 25 ani de la fundarea Academiei), diferenţiarea partidelor politice în Moldova s'a făcut în divanul adhoc pe chestiunea ţărănească.

Dar e tot aşa de adevărat că în economia legii de împroprietărire din 1864 au fost greşeli, mărite mai ales prin modul ei de aplicare.

In Franţa, Revoluţia cea mare emancipa pe ţăran, suprimînd fără nici o indemnizaţie toate drepturile feudale. In Austria jumătate din capitalul ce urma să fie plătit de ţăran, ca rescumpărare a clăcii şi a dijmei, fu luată pe seama domeniului Coroanei. La noi Statul n'a participat cu nimic la răscumpărarea clăcii, şi tocmai mai tîrziu se iartă ţăranului nevoiaş plata ratelor întîrziate.

De la binefacerile împroprietăririi legea excludea pe toţi ciţi s'au găsit nefăcînd claca,—şi în prevederea legii mulţi proprietari se grăbise să scutească de clacă pe ţăranii de pe moşia lor, impunîndu-le alte forme de învoeli; aplicaţia legii a fost apoi lăsată în grija unor oameni necompetenţi şi dese ori de rea credinţă. Pămînturile noilor împroprietăriţi le-au fost alese unde a voit şi cum i-a plăcut proprietarului; proprietăţile ţărăneşti au rămas nehotărnicite între ele sau îmbucătăţite în parcele răzleţe.

Toate criticele acestea se pot cu drept cuvînt formula împotriva unei împroprietăriri ce 15 ani mai tîrziu punea pe clăcaşi într'o situaţie mai rea decît condiţia lor anterioară (vezi T. Protopopescu, — *„Casa rurală"*).

Dar nici una din aceste critice nu scoate în lumină marea greşală de a se fi decretat proprietăţi ţărăneşti, ce din capul locului erau osîndite să nu rămînă independente.

In Muntenia, fruntaşii au primit 11 pogoane, mijlocaşii 7 pog. şi 29 prăjini, palmaşii 4 pog. şi 15 prăj. In Moldova întinderile acordate au fost mai mari (fruntaşii 5 fălci şi 40 prăjini; mijloc. 4 fălci, codaşii 2.40), dar totuşi departe de a fi îndestulătoare ca ţăranul să-şi poată întocmi o gospodărie de sine stătătoare. Legea din 1864 pune astfel bazele actualei repartiţii a proprietăţii, creînd dela început nu o mică proprietate ţărănească economică, ci o proprietate parcelară. Să fim însă drepţi. Autorii împroprietăririi îşi făceau iluzii, şi pe atunci ele păreau perfect îndreptăţite. Populaţia era rară şi întinderea pămîntului neogorit foarte mare. Contractul învoelilor avînd să fie pe viitor liber, nu le rămînea nici o îndoială că ţăranul împroprietărit va găsi, pe moşia vecină a proprietăţii mari, condiţii uşoare de muncă şi prisosul de pămînt de care ar mai avea nevoe. Acestor iluzii corespundea teama boerilor că vor rămînea cu moşiile nelucrate. Şi

4

abia un an după punerea în aplicare a legii de împroprietărire, partidul boeresc obținea nefasta lege a tocmelilor agricole ce de fapt a restabilit claca, introducînd în regimul muncii execuția silită. In realitate, mai puternică chiar decît intervenția dorobanțului, nevoia avea să silească pe țăranul, proprietar pe o parcelă, să primească învoelile dictate de proprietar sau arendaș; se întîmplă astfel ceia ce nu prevăzuse autorii reformei agrare. Impotriva intențiilor lor democratice, țăranii, împroprietăriți pe întinderi neajungătoare de pămînt, cădeau foarte răpede sub dependența proprietarului sau arendașului vecin. Și atîrnarea a mers crescînd pe măsură ce populația se înmulțea și se fărîmițea pămîntul dat ca proprietate țăranului.

Proprietatea mică și parcelară n'au fost create în țara noastră numai prin reforma din 1864. Atît timp cît statul a posedat un întins domeniu public, politica agrară a partidelor noastre de guvernămînt a fost dominată de principiul, că statul are datoria să distribue pămînt spre a îndestula lipsurile țărănimii și a împiedeca formarea unui proletariat agricol. Din nenorocire, toate legiuirile de împroprietărire, ce s'au succedat timp de 30 ani, reproduc greșelile și neajunsurile împroprietăririi de la 1864.

Selecția împroprietăriților e considerată ca o injustiție și întinderea loturilor se măsoară că să ajungă la un număr cît mai mai mare din cîți se înscriu pentru pămînt. La 1879 împroprietărirea însurăteilor, motivată în aparență pe art. 5 și 6 din legea dela 1864, are mai mult caracterul unei recompense acordată acelor ce se luptase în cîmpiile Bulgariei. Pămîntul acordat însurăteilor avea întindere de 6—5—4—3 și 2 hectare, după cum se potrivea, după cum se întîmpla să fie moșia împărțită și numărul celor ce trebuia să fie împăcat.

La 1881, Ioan Brăteanu afirma necesitatea socială de a se înființa în țara noastră o proprietate mijlocie, dar legea de împroprietărire ce se votează nu sancționa această intenție. Se prevedea, ce e drept, întăia oară dispoziția de a se vinde moșii în corpuri întregi asociațiilor de țărani, răspunzînd solidar de plata integrală a vînzării și anticipînd o parte din preț. Dar vînzarea se făcea prin licitație publică, ceia ce în practică avu de rezultat că, în virtutea acestei legi, țăranii asociați au putut cumpăra 8,000 hectare, pe cînd alte 63,000 hectare din domeniul public treceau în domeniul marii proprietăți private.

La 1889, sub imboldul revoltei agrare, isbucnită în trei județe ale Munteniei, Parlamentul conservator votă „Legea de vînzare în loturi mici a bunurilor statului". In ciuda etichetei nepotrivite și a intențiilor foarte bune ale d-lui Carp, legea decreta o nouă împroprietărire a țărănimii în condiții mai rele poate decît toate împroprietăririle anterioare. Caracteristica legii stă în acele trei articole, prin care se dispune: 1) că loturile vor măsura 5 hectare, 2) că nimeni nu poate dobîndi mai mult de un lot și, 3), punct capital, că nici un țăran, posedînd peste un pogon de pămînt propriu, nu-și va putea întregi proprietatea cu un astfel de

lot. Și totuși d. Carp dorea crearea, dacă nu a unei proprietăți mijlocii, dar cel puțin a unei proprietăți mai cuprinse, de 10 și 25 hectare. Legea însă prevedea că proprietăți de 10 și 25 hect. nu se pot cumpăra decît la licitație publică, și rezultatul se cunoaște: timp de 7 ani, cît legea a rămas în vigoare nemodificată, abia 1549 de săteni au ajuns ca pe socoteala lor proprie, sau asociați cu alții, să cumpere loturi de 10 și 25 hectare. La 1896 s'a uniformizat cu desăvîrșire loturile și, peste tot socotind de la 1889 până astăzi, în puterea legii s'a distribuit la 105,165 de săteni 526,233 hectare, adică o întindere de pămînt, ce apropie pămîntul cedat de stat clăcașilor la 1864.

Și se poate spune că aplicația practică a acestei legi s'a făcut cu aceiași nechibzuință ca pentru legiuirile anterioare de împroprietărire. La configurația și distribuția loturilor pe teren, la așezarea noilor sate, n'a prezidat un serios plan economic; printre împroprietăriți s'au chemat iarăși oameni, care nu trăiau din agricultură, și numeroși sînt țăranii care nu și-au luat nici odată loturile în posesie, sau care s'au grăbit să le abandoneze cămătarului, întrupat în cîrciumar, perceptor etc.

Dar proprietatea mică, creată prin legile succesive de împroprietărire, n'a fost numai insuficientă ca întindere, rău configurată și rău exploatată, din lipsa de capital și pricepere. Proprietatea aceasta a mai fost și este inalienabilă.

Fără îndoială, inalienabilitatea s'a înscris în constituție ca o prețioasă garanție a micului proprietar, împotriva rapacității, a speculei celor ce ar fi voit să-l deposedeze, profitînd de sărăcia, neprevederea și ignoranța lui. Decretarea inalienabilității a fost în practică una din principalele cauze, ce s'au opus la formarea unei proprietăți țărănești economice. Țăranul nevoiaș a fost menținut ca proprietar fictiv, fiindcă, pe căi piezișe, el s'a grăbit să-și înstrăineze pămîntul, arendîndu-l pe nimica toată cămătarilor din sat: iar țăranul vrednic și econom a fost împiedecat să cumpere și să-și rotunjească proprietatea. Vom vedea însă că leacul ar fi mai rău decît boala, dacă ne-am mulțumi să ridicăm pur și simplu inalienabilitatea. Mutația proprietății țărănești trebue înlesnită, dar totuși îngrădită cu anumite chezășii pentru interesul țărănimii, pentru interesul ce-l avem de a favoriza nu reconstituirea unor mari proprietăți, dar a unei sănătoase clase de mici și mijlocii proprietari.

* * *

Ca rezumat al acestui capitol, putem spune:

Repartiția proprietății mici în forma ei actuală a fost hotărîtă de intervențiile succesive ale Statului. S'a creat astfel, începînd de la 1864, alături de proprietatea mare și latifundiară, o proprietate mică, devenită foarte răpede parcelară. Improprietăririle, așa cum au fost făcute, s'au dovedit ineficace spre a îmbunătăți temei-

nic starea țărănimii și n'au impiedicat ca problema agrară să se pună societății noastre tot mai gravă și mai acută.

III

Casa Rurală

Și totuși am face o mare nedreptate, dacă am spune că bărbaților noștri de stat le-a lipsit prevederea viitorului. Cu o perfectă claritate de vederi, ei și-au dat seamă că, în ziua cind Domeniul Statului va fi pe sfirșite, problema agrară va înfățișa greutăți și mai mari de cit în trecut.

La 1887, Ioan Brătianu propunea ca statul să fie autorizat să se prezinte la licitațiile publice, spre a cumpăra din moșiile particulare scoase in vinzare.

In textul primitiv al legii agrare din 1889, d-l Carp prevăzuse ca o treime din venitul provenit din achitarea loturilor vindute să fie rezervată unui fond, din care avea să se cumpere la licitație publică moșiile mari, destinate să reintregească domeniul Statului. In programul pe care partidul național-liberal și-l da la Iași in 1891, se formula clar ideea unei instituțiuni menite să inlesnească țăranilor creditul necesar pentru cumpărarea proprietăților mari ce s'ar fi ivit de vinzare.

Trebue insă să ajungem la 1897, ca din inițiativa guvernului liberal, prezidat de d-l Aurelian, să ia naștere proectul Casei Rurale. Instituția era concepută ca un organism de Stat, menit „să inlesnească cultivatorilor romini cumpărarea de moșii de la particulari". De fapt, Statul ar fi cumpărat direct, spre a vinde țăranilor.

In cuvintarea remarcabilă, — din toate punctele de vedere, — pe care d-l Aurelian a ținut'o, pentru a sprijini proectul, d-sa zicea: „Am căutat, curat și simplu, ca pămintul rominesc să treacă, cit se poate, in minile cultivatorilor, ca proprietatea noastră să nu se deprecieze și să inlesnim ca cu creditul statului, care este creditul general, să inlesnim achiziția proprietății acelor oameni, care nu au alte mijloace de traiu de cit munca pămintului". Și mai departe: „Noi voim ca fiecare țăran să aibă o bucată de pămint in această țară, urmind astfel tradițiunea fundatorilor partidului național-liberal (Aplauze)".

Iar raportorul legii, regretatul Stolojan, exprima exact aceiași idee: „Idealul posibil este acesta: să nu rămină nici un țăran fără o bucățică de pămint și o căsuță, pentru ca toți să fie lipiți, și cu interesul și cu iubirea, de pămintul patriei sale (Aplauze)." Astăzi concepția ce ne-o facem despre Casa Rurală e poate, in această privință, mai puțin ambițioasă. Intrevedem un ideal mai practic și mai sigur de atins. Am vrea să ne ferim de a cădea in greșala legilor de improprietărire ce s'au perindat de la 1864 incoace. Nu ne e de loc indiferent să știm ce intindere și valoare economică va avea bucățica de pămint dobindită de țărani și vom fi foarte fericiți ca, prin mijlocirea Casei Rurale, să se ridice o clasă sănătoasă și rezistentă de țărani proprietari. Casa Rurală nu se va dezinteresa de soarta celorlalți. O funcție tot așa de mare a Casei Rurale, — pe care nu o prevăzuze proectul primitiv, — va fi să inlesnească asociațiilor țărănești creditul necesar, spre a putea arenda de la stat sau particulari moșii in corpuri intregi. Dar azi, cit de mari ar fi deosebirile de concepție și alcătuire intre proectul din 1896 și cel actual, un lucru e sigur, că atunci, ca și acum, Casa Rurală se inspira din acelaşi principiu just fecund: dreptul statului de a interveni in repartiția proprietății funciare, favorizind procesul binefăcător de transformare normală a marii proprietăți in mică proprietate țărănească.

Nici un proect de lege n'a intimpinat mai multă ostilitate din partea adversarilor partidului liberal. Casa Rurală a fost denunțată ca un atentat impotriva proprietății mari. „D-voastră voiți, — zicea d-l Take Ionescu, — să lucrați fără vreme, să vă substituiți operei cuminte a vremii, vroiți, prin o simplă măsură arbitrară, să decapitați o națiune, să o impingeți cu o sută de ani innapoi, să scoboriți idealul său național și social, să o transformați așa cum n'ați mai recunoaște-o". Și așa își termina cuvintarea cea mai pasionată din cite s'au pronunțat impotriva Casei Rurale: — „După urma Casei Rurale nu văd de cit un dezastru financiar, un dezastru economic și un dezastru social și național".

Din rindurile partidului liberal chiar, se ridicau obiecții. Se aducea intimpinarea că finanțele Statului ar putea fi periclitate printr'o abundentă și precipitată emisiune de rentă. Mulți se temeau de lipsa de destoinicie și imparțialitate a unei administrații de stat avind rolul de a cumpăra și a vinde moșii. Adevărul e, că mai ales criza internă, pe care o străbătea organismul partidului liberal, a impiedicat proectul Casei Rurale, votat de Cameră, să devină lege. Și cine știe dacă, pusă in aplicare de acum 12 ani.... [1])

De atunci ideia Casei Rurale a fost indelung desbătută in Parlament, in intruniri, in presă, in publicații speciale, și astăzi ea nu mai sperie pe nimeni. Ba s'ar zice că ea s'a impus tuturor ca vădită necesitate economică și socială.

Partidul conservator, silit să recunoască, dacă nu gravitatea, dar cel puțin existența unei probleme agrare, tirit, pe de altă parte, de curentul de opinie ce-l stirnise partidul liberal, a incercat să-și apropie ideia Casei Rurale. Dar n'a reușit de cit s'o reducă, s'o deformeze și s'o facă infecundă. In programul ultimului guvern conservator a figurat promisiunea că se vor cumpăra proprietăți

1) De sigur, aci autorul avea intențiunea să revină, pentru a dovedi că, in acel caz, n'am fi avut, poate, să suferim grozăviile din primăvara anului 1907... *Nota Redacției.*

particulare, scoase in licitaţie publică,—pentru a spori domeniul Statului.

Proectul preconizat de generalul Manu, adoptat de guvern, era ca în budget să se inscrie anual, pentru acest scop, o sumă de trei milioane de lei. Cu alte cuvinte, o sumă ce ar fi ajuns să se cumpere un maximum de 5,000 hectare şi să se improprietărească pe loturi insuficiente 1,000 de săteni pe an.

Soluţia aceasta, a unei poreclite „Casete Rurale", nu mulţumea pe toţi conservatorii. Cel dintăiu d-l Take Ionescu s'a lepădat de ea, spre a adopta soluţia acelor ce-şi reprezentau Casa Rurală ca o instituţie de credit privat. D-l T. Ionescu,—intr'un discurs la Craiova,—era de părere că ţărănimea şi-ar putea mări patrimoniul în ziua cind se va face pentru ea ceia ce Banca Naţională a făcut pentru negustori, Creditul Funciar pentru proprietatea mare, Banca Agricolă pentru Arendaşi (spune expres şi d. Stolojan în 1896). Şi d-sa era convins că creditul privat ar fi bucuros să infiinţeze pentru ţărănime o astfel de instituţie, dacă statul i-ar da siguranţa operaţiilor, punîndu-i la dispoziţie aparatul său de percepere şi urmărire. D-l T. Ionescu mai avea grija să spună, că nu s'ar opune ca statul să fie părtaş la capitalul de fundaţie al instituţiei; ne lăsa însă in nedumerire asupra rolului ce d-sa conceda capitalului străin intr'o instituţie menită să prezide la mutaţia proprietăţii noastre funciare şi la inălţarea economică a ţărănimii romîneşti.

Proectul acesta, foarte eclectic în principiu şi vag schiţat ca mecanism, nedeslușit în consecinţele lui, are numai meritul să ne arate drumul, pe care ideia Casei Rurale l'a străbătut în spiritele ce-i arătase odinioară cea mai mare ostilitate.

Dar pe cind partidul conservator ceda asupra principiului Casei Rurale, oprindu-se la proecte menite să-i zădărnicească aplicaţia, în convingerile partidului liberal concepţia Casei Rurale se lărgea, se purifica şi se preciza ca cea mai temeinică soluţie a problemei agrare.

D-l Take Protopopescu, în studiul său asupra Casei Rurale, observă că, în interval de 10 ani de la alcătuirea primului proect de Casă Rurală, o îndoită experienţă socială a venit să ne arate ce poate şi ce trebue să fie această instituţie.

Pe de o parte criza financiară a anului 1900—1901 ne desvălea un adînc dezechilibru al economiei noastre naţionale; nu erau atunci primejduite numai finanţele statului, ci toate acele instituţiuni în care se resfringe situaţia proprietăţii urbane şi rurale. Pe de altă parte tocmai în perioada acea critică ţărănimea, răspunzînd la iniţiativa conducătorilor ei fireşti, dovedea un spirit de asociaţie şi o putere de organizare de care până atunci foarte puţini ne dasem seamă. Succesul crescînd al băncilor populare şi soliditatea obştiilor săteşti, care cumpărase sau arendase moşii mari, nu puteau fi nesocotite de legiuitorul liberal. Spre marea cinste a partidului liberal, Parlamentului din 1900—904 i se datoreşte, pe lingă o liberatoare politică financiară, două intervenţii

de cea mai mare însemnătate economică şi socială: Legea de organizare a Băncilor Populare şi legea privitoare la obştiile săteşti, pornită din iniţiativa D-lui T. Protopopescu.

In discuţiunea răspunsului la mesagiu în sesiunea 1903—04, adversarii partidului liberal au încercat să prezinte legea obştiilor ca o renunţare la însăşi principiul Casei Rurale.

Participînd la desbateri, am ţinut din potrivă să afirm că, de oarece obştiile săteşti vor grăbi procesul de transformare a proprietăţii mari în proprietate ţărănească, e cu atît mai necesar ca statul să intervină în acest proces prin mijlocirea Casei Rurale. Susţineam că statul nu se poate dezinteresa nici de soarta noilor proprietăţi create, nici de repercuţia ce modul lor de exploatare poate să-i aibă asupra bogăţiei naţionale. Casa Rurală urma, deci, să aibă atribuţiuni mult mai largi, de cît acelea ce pot fi îndeplinite de o simplă instituţie de credit.

Şi vorbind astfel, nu exprimam decît păreri pe care le ştiam împărtăşite de cei mai numeroşi membri ai majorităţii liberale.

De la aceiaşi convingere porneşte şi Banca ţărănească propusă de d-l Haret şi dezideratele formulate în luminosul studiu pe care dl. Protopopescu l'a consacrat Casei Rurale.

Evenimentele din Martie au venit însă să arate, mai mult decît orice discurs sau studiu, cîtă înţeleaptă prevedere era în iniţiativa acelor care, acum 12 ani, au încercat să înfăptuiască o instituţie pe care ne-o impune azi o dureroasă experienţă.

* * *

In proectul ce ni se înfăţişează de guvern, Casa Rurală e definită ca o instituţie ce are de scop să procure asociaţiilor ţărăneşti creditul necesar spre a cumpăra sau arenda moşii (vezi definiţia proectului).

Care sînt caracterele esenţiale ale instituţiei? Mai întăiu, în ceia ce priveşte organizarea ei, Casa Rurală va fi o instituţie mixtă, adică formată cu capital procurat parte de stat, parte prin subscripţie publică. In afară de capitalul în acţiuni, Casa va mai avea dreptul să emită obligaţii garantate cu fondul proprietăţilor împrumutate, se va bucura pe deasupra de garanţia creditului public.

In această organizare, Casa Rurală e scutită de neajunsurile ce ar putea să aibă un aşezămînt exclusiv de stat sau o bancă privată şi întruneşte deopotrivă foloasele ambelor sisteme. (v. Take Protopopescu).

Statul nu mai apare ţărănimii ca un atotputernic distribuitor de pămînt. Influenţele politice, lăcomia proprietarilor doritori de a vinde sau de a arenda cu preţuri exagerate, graba ţăranului de a cumpăra o proprietate dincolo de puterile sale, se vor izbi de rezistenţa acţionarilor interesaţi. La rîndul său, statul va păstra misiunea de a îngriji tocmai de interesele generale, el va ţărmuri dorinţa de cîştig a acţionarilor şi va asigura institu-

ției conlucrarea obligatorie a organelor sale administrative și financiare. (v. broșura Protopopescu).

Al doilea caracter esențial îl găsim în mecanismul instituției. Casa Rurală nu mai tratează nici cu proprietarul doritor să vîndă, nici cu țăranul izolat, ahtiat să cumpere. (*Ante-proectul cunoscut de mine*). Clientela ei exclusivă va fi formată din asociațiile țărănești, constituite după anumite forme legale, adică prezintînd garanția răspunderii solidare și putînd să depună o parte din prețul convenit pentru cumpărarea (sau arendarea) moșiei.

Al treilea caracter, de sigur tot atît de important, rezidă în noua funcție atribuită Casei Rurale. Toate moșiile nu sînt de vînzare, și toți țăranii nu pot să cumpere, dar ei au dovedit de mult că, asociindu-se, pot avea priceperea, hărnicia și cinstea celui mai bun și solid arendaș. Le lipsea creditul față de proprietar. Casa Rurală își va lua sarcina să procure tovărășiilor de săteni creditul necesar exploatației și mai ales creditul față de proprietarul care va consimți să le dea moșia în arendă.

* * *

Care sînt criticele ce se pot aduce Casei Rurale, astfel constituită ?

Inlăturînd din discuție obiecțiile ce ar privi însăși principiul Casei Rurale, ca fiind un punct dobîndit, așì avea de făcut următoarele observații de ordin practic.

O primă observație relativă la administrația ei complect independentă de organismul băncilor populare. Casa Rurală e chemată să îndeplinească operațiuni foarte însemnate, dese ori grele și in tot cazul răspîndite în tot cuprinsul țării. Funcționarea ei ar reclama un mecanism complect și costisitor, dacă nu se va putea rezema pe organismele existente ale băncilor populare. Proectul nu stabilește legătura necesară între aceste două instituții, menite să funcționeze paralel.

Minimul de întindere al lotului, ce se poate dobîndi de un țăran fără pămînt, s'a socotit la 3 hectare. Vezi demonstrația mai sus, invederînd insuficiența unui astfel de lot spre a forma o proprietate țărănească economică, și neajunsul de a înmulți numărul proprietarilor parcelari. S'ar putea totuși menține această limită inferioară, pentru loturile așezate în apropierea orașelor (posibilitatea de a face grădinării etc).

Alături de mica proprietate, stă în putința Casei Rurale să încurajeze crearea proprietății mijlocii. Utilitatea ei economică și socială nimeni nu o poate pune la îndoială. Ea va utiliza munca țăranului proletar și va servi de model de cultură a micului cultivator. Casa Rurală ar putea rezerva o zecime din întinderea moșiilor cumpărate, prin mijlocirea ei, spre a înființa proprietăți de 50—100 hectare, pe care le-ar vinde exact în aceleași condiții ca loturile țărănești. Se va pune însă condiția ca acei ce vor să dobîndească atare proprietăți să aibă anumite garanții profesionale. Se va da preferință absolvenților școalelor de agricultură superioară și apoi celor inferioare.

Intervenția și autoritatea Casei Rurale trebue să se exercite

și asupra modului de cultură în proprietățile dobîndite prin creditul ei, bine înțeles atît cît țăranul îi va rămînea debitor. Se invocă dese ori rutina țăranului. Avem în țara noastră o experiență foarte instructivă, avem cultura tutunului foarte reușită,—cît o permite clima și solul,—și rentabilă, dar făcută după norme impuse de administrația monopolului. In 5—6 județe (sînt cîte-va mii de țărani care solicită de la R. M. S. favoarea de a cultiva tutunul) mai bine de 7000 hectare se cultivă după anumite regule hotărîte de șefii de cultură ai Regiei, și cînd țăranul a văzut că-i raportă mai mult de cît altă cultură, s'a supus tuturor regulelor prescrise.

E datoria Casei Rurale să se ocupe tot atît de aproape de contractul de arendare pe care-l girează, ca și de proprietatea ce se va înființa prin creditul ei. Nu-i de loc indiferent numărul țăranilor asociați, întinderea loturilor ce va cădea în partea fiecăruia, relațiile convenite între membrii obștiei și situația ce se crează sătenilor rămași în afară de tovărășie.

Obștia nu va beneficia de creditul Casei Rurale, dacă nu întrunește cel puțin o treime din numărul plugarilor așezați pe moșia ce se ia în arendă. E neîndoios că acolo unde numai 3—4 țărani ar înlocui arendașul, exploatarea poate să continue mai nemiloasă chiar ca în trecut. Cunoaștem cu toții pilde. In cît privește întinderea loturilor ce va reveni fiecărui asociat, e bine să se stabilească un maximum de întindere, ca și pentru lotul căpătat în proprietate, nu e însă acelaș lucru pentru întinderea minimă pe care țăranul s'a învoit s'o țină în arendă. Aci nu mai e vorba de valoarea economică a unei proprietăți, ci de nevoile individuale ale fiecăruia. Țăranul lipsit de pămînt și vite se va mulțumi cu parcele mult mai mici de cît consăteanul lui înstărit ; și dacă e un interes al economiei naționale ca printre țăranii proprietari să se facă o selecție, e din potrivă necesar ca în asociația de arendare să găsească loc cît mai mulți săteni. Se va mai prevedea iarăși situația celor rămași în afară de obștia de arendare, atunci cînd întinderea moșiei luată în arendă întrece suma loturilor maxime ce și-ar putea atribui fiecare asociat. Presupunem o moșie de 1000 hectare, luată în arendă de 25 de săteni. Dacă în mijlociu fiecare asociat și-a atribuit cîte 20 hectare, mai rămîn încă 500 hectare disponibile. Cum vor fi ele exploatate ? Evident prin subarendare. Mai nici odată obștia nu organizează exploatarea colectivă. Trebue deci prevăzute condițiile în care se vor subarenda la alți consăteni. E poate necesar să nu se permită altă formă de învoială, de cît subarendare în bani. S'ar acorda asociațiilor un profit de 10%, bunăoară, peste prețul plătit de ei ca primă arendă, constituindu-se un fond de rezervă al asociației....

Impotriva Casei Rurale se exprimase odinioară temerea că va provoca o prea răpede desmembrare a marii proprietăți spre paguba economiei naționale și a finanțelor publice. Temerea aceasta ar fi astăzi lipsită de orice temeiu. Pe de o parte carac-

terul mixt al instituției, — unde capitalul privat e deadreptul interesat, — pe de altă parte îngrădirile prevăzute pentru cumpărare sînt de natură să'ntîrzie chiar un proces recunoscut necesar. De altmintrelea, cine poate să judece mai departe de cît strîmtul lui interes de moment își dă seamă că proprietatea mare va cîștiga în valoare ceia ce va pierde (pe bani) în întindere.

Acțiunea Casei Rurale se poate exercita, mai repede dacă nu mai eficace, cu ajutorarea obștiilor ce se vor constitui spre a arenda moșii. Asociația solidară a sătenilor, exploatînd pămîntul după raționale norme de cultură, oferind proprietarului pentru plata arenzii garanția creditului public, ne apare ca cea mai fericită soluție posibilă: pentru țăran, pentru proprietar, și pentru economia noastră națională. De fapt experiența e făcută de ani de zile (Vezi Anuarul băncilor populare pe 1906).

E vorba de a generaliza o experiență reușită și privită actualmente cu simpatie de ambele noastre partide. Parlamentul conservator, spre a șterge impresia recensămîntului și desigur spre a dovedi interesul ce-l poartă țărănimii, a votat legea prin care se acordă obștiilor înlesniri la arendarea bunurilor statului *). Asociațiile sînt ținute să depună numai ½ din garanția cerută de legea Contabilității publice pentru a licita și sînt preferite chiar, dacă oferta lor rămîne cu 5% mai jos de oferta concurenților particulari. In practică avantagiile erau minime, de oarece se menținea principiul licitației. Chestiunea va primi o soluție definitivă, cînd prin lege se va hotărî că moșiile statului și ale instituțiilor publice de binefacere nu pot fi arendate decît obștiilor de săteni.

Rămîne însă să ne întrebăm ce s'ar putea face spre a favoriza obștiile ce vor trata cu proprietarii particulari.

Dl. Haret (vezi Banca Țărănească), prevăzînd obstacolele ce vor sta în calea obștiilor de arendare, — neîncrederea proprietarilor, interesele opuse ale arendașilor eliminați, — a propus ca legea să isbească, cu taxe fiscale sporite, proprietățile arendate particularilor și să scoboare fonciera cerută obștiilor.

Principiul diferențierii impozitului funciar, după natura exploatațiunii la care e supus pămîntul, e consacrat de legislația noastră fiscală.

Pentru combaterea absenteismului, s'a impus proprietarul trăind peste graniță cu o fonciera îndoită decît a celor ce-și cultivă de-adreptul moșia. Fonciera e mai ridicată pentru moșia arendată, decît pentru moșia exploatată direct de proprietarul ei. De ce n'am face un pas înainte, se întreabă dl. Haret? Am convingerea că pasul acesta ar trebui să-l facem hotărît, și sigur că vom călca în teren sănătos de dreptate.

Exploatația în sistemul de arendășie nu mai poate invoca în prezent nici o justificare economică sau socială. Aiurea arendașul intervine în exploatația agricolă ca reprezentant al capitalului. La noi multă vreme (și astăzi în bună parte) arendașul a

*) Proectul a rămas înmormîntat în secțiunile senatului.

Nota redacției

fost un colector de dijmă. El îndeplinea o funcție, pe care o abandona proprietarul leneș, incapabil sau avînd alte ocupații. Dar se poate spune, cu drept cuvînt, că prin arendășie s'a ridicat singura burghezie ce o avem astăzi mai înstărită. Dar cu ce preț?... In ultimii 15 ani arendașilor le-a trebuit mai mult capital ca să se poată mănține, și biruința a rămas tot mai mult trusturilor organizate de străini. Exploatarea nevoilor țărănimii a fost împinsă până dincolo de marginile răbdării; — până... la răscoalele din primăvara trecută. Arendășia este astăzi cea mai primejdioasă formă de cucerire străină a solului național și a destinelor poporului nostru.

Din 3180 arendași sînt 915 străini, care în Moldova posedă mai mult de jumătatea întinderilor cultivate.

Trebue să tindem la suprimarea sistemului de arendare, — și ne stă în putere s'o facem prin măsuri fiscale, adică ridicînd fonciera proprietăților arendate la particulari și sporind patenta arendașului cu taxe progresive. Se cuvine să fim drepți; să nu facem cumva pe arendașii de astăzi să ispășească vina unui regim. Pentru cruțarea intereselor lor legitime, ar fi potrivit ca măsurile fiscale ce s'ar vota să nu fie puse în aplicare decît peste 2—3 ani. Am da în chipul ăsta arendașilor răgazul necesar, ca să-și poată desface vitele, instrumentele de muncă și să-și reguleze compturile în bănci, etc. Pe de altă parte, acest interval ar folosi și acelor proprietari, care ar voi să-și întemeeze o gospodărie proprie.

Fi-va considerată o atare măsură ca o atingere a dreptului de proprietate? Se poate. Dar ea reprezintă cel mai ușor sacrificiu ce se poate cere proprietarilor, care atît de mult au păcătuit, lăsînd pămîntul și sufletele romînești în stăpînirea celui dintăiu pripășit din Galiția sau din insulele grecești. De altfel proprietarului îi rămîne, cu întreaga libertate de a-și exploata moșia, putința de a o arenda obștiilor țărănești, sau facultatea de a-și vinde proprietatea prin mijlocirea Casei Rurale. Cunosc însă o altă obiecție: sînt minori, interziși, văduve ce nu au putința să-și exploateze moșia. Răspund, că e un cuvînt mai mult ca aceste moșii să treacă cele dintăi în exploatarea, — prin arendă, — a obștiilor ce prezintă chezășia Casei Rurale.

Prin înlăturarea arendașilor se va combate absenteismul proprietarului, se va asigura propășirea obștiilor și se va obține în mod indirect cea mai eficace îmbunătățire a învoelilor agricole.

* * *

Peste atribuțiile ce i se recunosc în proectul guvernului, Casa Rurală ar putea să aibă și alte atribuțiuni, justificate de principiul instituției și în perfectă concordanță cu scopul ce urmărește.

Am văzut că în materie de împroprietărire Casa Rurală nu va ajuta pe țăran să dobîndească o proprietate întîmplătoare, ci numai proprietăți avînd o valoare economică. Aceste proprietăți

se vor crea prin desmembrarea latifundiilor și din alte proprietăți mari, ce prin libera și buna invoială vor fi cedate de proprietarii lor.

Dar proprietatea țărănească economică de sine stătătoare, s'ar mai putea crea și pe calea transacțiilor libere, spontanee intre micii proprietari. La noi insă, proprietatea țărănească creată prin lege e ingrădită de bariere artificiale. Imposibilitatea sau greutatea,—pentru țaranul ce deține pămîntul de la legile agrare,—de a vinde acest pămînt, chiar atunci cînd prin moșteniri s'a redus la cîteva prăjini, s'a opus la reintregirea acestor parcele in mînile celor harnici și economi.

Pe de altă parte protecția, ce legea a voit să acorde celor slabi sau neprevăzători, a fost in bună parte iluzorie.

La 1879, după intenția lui C. A. Rosetti, Camera votă legea prin care se anulau vînzările deghizate ale pămînturilor date clăcașilor. Operațiile cămătarilor au continuat insă, și statistica arată că in unele județe 14—30% (?) [1] din aceste pămînturi nu se mai stăpînesc de proprietarii lor legali.

E neindoios că inalienabilitatea loturilor țărănești, dintr'o măsură ocrotitoare, s'a intors impotriva unei selecțiuni firești intre muncitori și a contribuit să agraveze procesul de pulverizare a pămîntului, provocat de regimul nostru succesoral.

Din toate părțile, și pe bună dreptate, inalienabilitatea e denunțată ca o piedică la o mai bună repartiție a proprietății țărănești. Și totuși, ni se pare tot așa de evident că, dacă mine loturile țărănești ar fi declarate alienabile, s'ar petrece acelaș lucru ce s'ar fi petrecut și după 1864. In locul unei selecții cum am dori-o, s'ar intîmpla că in fiecare sat 2—3 cămătari și-ar crea adevărate proprietăți mari prin deposedarea consătenilor lor.

Adevărul e că, intre menținerea actualei stări de lucruri și desființarea pur și simplu a inalienabilității, poate să intervină o soluție, ce va permite intregirea parcelelor in proprietăți țărănești inlăturînd posibilitatea speculei. Pentru aceasta, ar fi necesar să incredințăm Casei Rurale o nouă atribuție.

Iată cum imi reprezint lucrurile. Pămîntul țărănesc, fără deosebire de origină legală, va fi declarat alienabil, dar această instrăinare pentru proprietățile mai mici de 10 hectare nu se va putea face decît prin licitație publică, prezidată, condusă de Casa Rurală prin mijlocirea unui organism local, comunal, ce poate fi Banca populară. Casa Rurală va participa la licitație, spre a reține pe socoteala sa proprietatea țărănească ce nu va fi atins minimul de preț fixat pe fiecare regiune. Casa Rurală va mai avea dreptul exclusiv de a institui pentru aceste proprietăți țărănești operațiile unui credit hipotecar putînd să imprumute pînă la $^{2}/_{3}$ din valoarea proprietății. Hipoteca va fi realizabilă, și

1) Semnul de intrebare din manuscris se justifică. In adevăr, din statistica publicată de Ministerul de Interne, pe care autorul nu o putea cunoaște, rezultă că arendările pămînturilor țărănești nu ajung la proporțiile ce se presupuneau innainte.

Nota redacției

fondul vîndut prin licitație publică, in caz de neplată a ratelor. Cumpărătorii loturilor nu vor putea fi decît sătenii ce nu posedă mai mult de 30—40 hectare.

In fine, tot in legătură cu această atribuție de credit rural țărănesc, Casa Rurală și-ar putea lua sarcina să răscumpere contractele de arendare ce grevează proprietatea țărănească, ca adevărate datorii uzurare.

In regiuni unde pogonul se ia in arendă de la proprietar cu 30 lei, țăranul iși arendează propriul său pămînt cu 8—10 lei pe cîte 9 și 11 ani inainte: practică comună și generalizată (Vezi „Camăta la sate", de Take Protopopescu: pogonul cedat cu 5 lei și rearendat de cămătar cu 40).

Se va stabili mai intaiu, că pămînturile țărănești nu se pot arenda, decît dacă aparțin minorilor, văduvelor, infirmilor. Casa Rurală nu va arenda pămînturile țărănești luate in posesie, decît pe timp de trei ani, urmînd după acest interval să le scoată in vînzare.

Pentru anularea inchirierilor existente, s'ar putea proceda in chipul următor: Judecătorul de pace va cerceta toate contractele autentice de arendare. Cînd prețul de arendă stipulat reprezintă un preț normal pentru localitate, contractul va fi declarat valabil incă pe 2 ani, adică se va aplica acestor arendași măsura prevăzuta de noi pentru arendașii moșiilor mari. Atunci cînd contractul prevede o arendă mai joasă de cît cea normală regiunii, contractul va fi declarat nul și neavenit. In ambele cazuri, dacă pămîntul a fost arendat ca plată pentru un capital imprumutat,—și datoria se poate proba,—Casa Rurală va achita pe creditor, constituind o hipotecă de valoare egală in fondul eliberat. Presupunem o datorie de 100 lei, pentru care țăranul, drept dobîndă, a dat creditorului in arendă cele trei pogoane ale sale, socotite in preț de zece lei pe an pogonul, pe timp de 5 ani, urmînd ca la termen să restitue integral suma imprumutată. Casa Rurală va achita suma de 100 lei creditorului, constituind o hipotecă egală in cele trei pogoane. Ceia ce va face că proprietarul acestor pogoane se va regăsi in stăpînirea lor, avînd să plătească Casei Rurale o anuitate (socotită cu 6%), de 18 lei. Prin această operație, țăranul care plătea o dobîndă aparentă de 30 lei (pogonul socotit 10 lei pe an, cînd in realitate arenda valora 20 lei), și reală de 60 lei, pentru o datorie de 100 lei, va plăti in viitor 18 lei pentru aceiași datorie (bine ințeles țăranul indatorat va avea oricînd facultatea să-și ridice hipoteca). Casa Rurală va avea dreptul să arendeze loturile țărănești luate in posesie numai pe trei ani, urmînd apoi să le scoată obligatoriu in vînzare.

* *
*

Casa Rurală va fi pentru țărănimea noastră organismul regulator al vieții sale economice. Casa Rurală ar putea cuprinde patru mari secțiuni sau subdiviziuni:

1) Secția improprietăririlor.
2) Secția arendărilor.
3) Secția creditului hipotecar.
4) Secția creditului personal—(Banca populară).

Apare de o evidentă necesitate, ca aceste secțiuni să fie întrunite într'o direcție unitară, menită să asigure o strînsă legătură și un reciproc control între diversele operațiuni ce cad în atribuțiile Casei Rurale.

Casa Rurală va avea deci ca rezultat: 1) să modifice actuala repartiție a proprietății funciare, creînd mici proprietăți economice, primitoare de o cultură intensivă (aceste proprietăți țărănești vor proveni din desmembrarea proprietății latifundiare și din întregirea proprietăților parcelare); 2) va permite să înlocuim actualul sistem de arendășie, substituind arendașului intermediar și spoliator—asociața țărănească; 3) va pune la dispoziția țărănimii creditul hipotecar și personal, menit să înlăture uzura din sate, să ajute și să ridice gospodăria țăranului proprietar, arendaș sau simplu muncitor cu brațele, să favorizeze numeroase inițiative pe teren de cooperație țărănească.

Casa Rurală întrunește, pentru înălțarea economică și socială a țărănimii, cele două mari forțe ale societăților moderne: intervenția statului și virtutea asociației între muncitori. Casa Rurală înseamnă cea mai temeinică soluție a problemei agrare.

Dr. Ion Radovici

COMETA

Comedie în trei acte și în versuri

ACTUL AL II-lea

Serată dansantă la D-na Gubiu. In fund se întrevede salonul în care lumea dansează pe-o arie de vals. Scena din față reprezintă un alt salon.

Scena I

TANȚA, TITY

TANȚA
(intră făcîndu-și vînt cu evantaiul)
Uf! Nu mai pot! Ce sară!

TITY
(aplecîndu-se pe speteaza fotoliului, cercînd să-i sărute umărul)
Ce umeri! O Carară
Nu i-ar putea întrece! (In acest timp Roro intră cu poetul Colum*)

Scena II

TANȚA, TITY, RORO, COLUM

TANȚA
(amenințînd peste umăr, cu evantaliul)
Galant ești astăseară!

TITY
(aplecîndu-se din nou)
Și brațul...

TANȚA
(retrăgînd brațul)
Nu... nici brațul...

---

*) Pe acest biet poet zețarul nostru, în No. trecut, l'a făcut preot.
Nota redacției

TITY
(acelaș joc)
Nici mîna ?...

TANȚA
Nici-o mînă !
Doar degetele numai, dar... între noi rămînă !

RORO
(din prag)
Discreție garantată !

TANȚA
(întorcîndu-se jenată)
A, bardul !

He ! Colum !...
Cînd ai căzut din lună ? Parc'ai mai prins volum...

COLUM
Eu voiu fi prins, se poate ; dar nu știu editorul...

RORO
(întinzînd brațul lui Colum)
Continuați duetul... Revendic autorul !

(Se'ntoarce șagalnic, făcîndu-se că pleacă)

TANȚA
(căutînd să fie amabilă, către Colum)
Dar unde-ați fost ?

COLUM
La țară.

TITY
Ei, asta-i ! În Olimp !

TANȚA
V'ați recules, desigur ; lipsiți de atîta timp....

TITY
Poeții nu'și dau samă de timp... Ei sînt eterni...

COLUM
(cu o umbră de tristeță)
Sînt paseri care pleacă de frigul asprei ierni
Și noi sîntem ca ele, instinctul nu ne'nșală
Și pribegim îndată ce presimțim răceală...

TANȚA
Din partea cui răceală ?

TITY
Te'nșeli. Un dric, poete,
N'ar fi putut să ducă grămada de regrete
Ce le-ai lăsat în urmă...

COLUM
(cu un fior)
Funebru e amicul !

RORO
(către Tity)
Pe urma Dumitale cînd să trimetem dricul ?

TITY
Eu nu's grăbit ca domnul, și-orice temperatură
În jurul meu veți face : răceală sau căldură,
Le-oiu îndura eroic...

RORO
De asta nu mă mir :
Te știm cum te sacrifici....

COLUM
(către Tanța)
Asemenea martir
Mi-ar fi plăcut și mie să fiu, și-aș fi rămas.
Eu, pentru o zîmbire...

TITY
Cu zeii din Parnas
Te-ai fi luat de peplum ?

COLUM
(cu un ton glumeț)
Nu te lega de zei !
Că zeii se răzbună... Eu mi-i cinstesc pe-ai mei...

TITY
(cu o compătimire comică)
Sărmanul idolatru !

COLUM
Slujește fiecare
Un cult pe lumea asta și îi înalț'altare,
Îi trebue un idol la care să se'nchine
Și căruia el însuși îi dă puteri divine...

Ei e stăpin și poate să-l darme cind voește,
Căci el i-a dat viață... Un idol nu trăește
Decît atunci cînd jertfa pe-altarul lui mai arde...
De aceia nu-ți dau voe...

TITY

Așa! Ei bravo, barde!
Revolta-i legitimă...

COLUM

Ei, domnule Rosnov,
În viață pentru unii e cald ca'ntrun alcov
În care îndulcită pătrunde-orice lumină;
Covoarele'n odaie aștern ca o surdină
Pe zgomotele aspre ce vin până la dinsul...

TITY

Destul, maestre dragă, c'o să ne-apuce plînsul!

TANȚA

Tot elegiac, ca'n vremuri...

RORO

(către Colum)

Urmează pentru mine!

TITY

(scoate batista)

Să plingem mai departe!

TANȚA

Un *tour* de vals mai bine....

(*Tity* gata să accepte: în timpul acesta muzica încetează. D-na Gubin și invitații intră pe scenă).

Scena III

ACEIAȘI, D-NA GUBIN, D-NA MIREA, LUCICA, CLEO, NINETA, SCULPTORUL PRALEA, HALS, RUDI, INVITAȚI

PRALEA

Splendid arcuș!

HALS

Diabolic!

NINETA

Serafic!

RUDI

Sarasate!

HALS

Un *Wasserfall* armonic de triluri și stacate!

TITY

(către grupul din față)

Urcat e diapasonul!

D-NA GUBIN

Frumos!

D-NA MIREA

Aici stați voi?

TITY

(arătind pe Colum)

A re'nviat poetul!

LUCICA

Să-l auzim și noi!

NINETA

Cînd ai sosit, divine?

CLEO

Visez?...

D-NA GUBIN

Ce vă mirați?
La noi întotdeauna artiștii consacrați
Sînt musafirii casei...

COLUM

(inclinîndu-se)

Prea multă cinste, Doamnă!

D-NA GUBIN

Nu... nu... noi știm prea bine talentul ce însamnă...
Și sîntem foarte mîndri!... Pe cînd trăia Gubin,
Alexandri, sărmanul... Ce de-amintiri îmi vin...
Colea-și trăgea fotoliul... și cîte nostimade
Nu ne spunea... Vai, Doamne, ce suflet cum se cade!

TITY

Să-i trecem dar fotoliul... Nu te jena, Colum!

COLUM

Mi-ar prinde poate bine după atita drum...

TITY

Aşază-te atuncea...

RORO
(către D-na Mirea)

Ah! E incorigibil!

TITY
(către Colum)

Ia loc şi te declară de-acum inamovibil!...

D-na MIREA

Pân' nu şi-o spune Tity sentinţa lui, se poate?
Mă rog, ce 'nsamnă asta să rizi mereu, de toate?...

D-na GUBIN

Ei, lasă-l, că nu strică cu gluma nimănui...
Gubin al meu, sărmanul, era la vîrsta lui
Aidoma ca dînsul...

TITY

O, Doamnă, -s încîntat
Că aducea cu mine ilustrul răposat!

RUDI

C'o mică diferenţă: era un om cuminte....

HALS

Ha! Ha!

PRALEA

Ai! A păţit-o jongleur-ul de cuvinte...

TANŢA

Lăsaţi Cometa 'n pace!

HALS

Mă rog, care cometă?
(fetele rid cu înţeles)

PRALEA
(cu mirare)

Cum, n'aţi văzut-o încă? Ciudat! Dar nu-i gazetă
Să nu-i fi dat portretul...

FETELE
(cu mirare)

Care portret?

PRALEA

Ce fel?
N'aţi auzit de noua cometă Baladel?

CLEO

Cum? Baladel îi zice?...

RORO
(către Tity)

Ce! ai un concurent?

TITY
(grav)

Un *interim* pe care il las pe firmament
Cînd mă cobor în lume...

D-na MIREA
(către Pralea)

Şi cum e?...

PRALEA

O splendoare!
Dar numai către ziuă, tîrziu de tot, apare....
Cînd e senin...

NINETA

Ei, asta-i! Noi o vedem şi-acum!
(Fetele rid)

PRALEA
(se uită, mirat, în toate părţile)

Unde-o vedeţi?

LUCICA

Aice!
(haz mare)

PRALEA

Tu o zăreşti, Colum?

COLUM
(distrat)

Eu?.... nu....

PRALEA
(întrebător, către Hals)

HALS

Nici eu, fireşte....

PRALEA
(către Tity)
Atunci... dar D-ta?

TITY
O văd și nu...

PRALEA
Dar unde?...

LUCICA
Ei, las'. N'o mai căta...

CLEO
(cu mirare, luînd traducerea *Iliadei* de pe masă)
Un nou volum?...

NINETA
Al cui e?...

TITY
(luînd volumul din mîna lui Cleo și uitîndu-se la copertă)
Cunoști pe delicvent?

PRALEA
(uitîndu-se peste umărul lui Tity)
Recidivist...

LUCICA
Maestre, il știi?

TANȚA
Are talent?

COLUM
Respins de-Academie in unanimitate! (răsfoind volumul)

Sărmane hexametre așa pios lucrate!
Nemuritorii noștri adună pergamente,
Ei nu vor să trăiască în vremile prezente,
Țin să s'asimileze cu vechile carboave,
Le place atmosfera de mucede hrisoave,
Și-au devenit chirilici ca Biblia Scheiană...
Fotoliul academic e pentru ei o strană
In care dorm in pace un somn metusalemic....
Sînt ingineri, istorici, cîte-un poet anemic,
Ce-asistă la ședință ca intr'un sanatoriu...
Din cînd în cînd un doctor tușește un memoriu
Sporind cu un infoliu celebrele Anale...
Din cînd în cînd s'aude cîte-un *aeternum vale*,

Spre-a da o desminţire, căci foarte-adeseori
Mor și-academicianii, deși-s nemuritori!
Tăcere 'n necropolă și alt postum ia strana
Aceluia ce-și mută fotoliu în Nirvana...
Dar dacă mai există sau nu literatura,
Și dacă arii nouă mai cîntă zeul Pan,
Ei ce-au pierdut de-apururi contactul cu natura,
Nici nu voesc să știe... stau după paravan,
Se 'mbracă în giubele de pergamente vechi
Și cu peceți și-astupă augustele urechi,
Spre-a nu-i lovi—oroare!—cumva curentul nou...

CLEO
Dar sînt atîtea premii?....

COLUM
Da. Dar de-așa cadou
Nu-s vrednici literații... Sînt premii, un nămol...
De pildă, anul ăsta, stațiunea Tekir-Ghiol
A fost încoronată...

TITY
(compătimitor)
Aveți dreptate voi!
Poftim! s'arunci un premiu într'un așa noroi!

RUDI
Se spune că e muncă în opul premiat...

COLUM
(ridicînd cartea)
O fi! Dar asta nu e? Homer reînviat
Prin truda și voința unui Benedictin...
Ce stăruință trebui și ce amarnic chin
Spre a călca pe urma lăsată de-un gigant
S'a întrebat el oare, maturul corp savant?....

PRALEA
De noi, sculptorii-i bine. Noi nici nu vrem să-i știm.
Pe ei ori alți macabri clienți de țintirim
Tot dintr'un lut îi facem... Păcat că mor cam rar...
La mine plastilina stă gata 'n buzunar...

D-na GUBIN
Dar răi sînt azi artiștii! Sărmanu-Alexandri...
Ce suflet cum se cade....

PRALEA
(către Colum)
Ca noi, cînd om muri!

(Muzica reîncepe zgomotos)

HALS
(cătră Roro)
Intiiul vals, *mein Fräulein?*

RORO
O nu... vă mulţămesc.

HALS
De ce?...

TANŢA
Nu-i place valsul...

HALS
Se poate?... Nu-i firesc.
La noi în dulcea ţară cu Dunărea albastră,
So eine schöne Nixe, cum sinteţi dumnevoastră,
Tresare cînd aude acordul unui vals
Şi nu mai are astîmpăr...

RORO
O fi, domnule Hals!

HALS
Da, da... In viaţa noastră nici nu aveţi idee
Ce loc ocupă valsul... La noi toate se 'nchee
C'un *tour* de vals... Da, valsul! Eu îl ador, dudue!
Atita frenezie nici într'un cîntec nu e,
Oricît de plin de viaţă ţi s'ar părea acela...
La Capri, la Sorrento se joacă tarantella
(mimează)
In sunet de tambure... O manolă 'n Sevilla
Bătînd din castagnete danţează seguidilla...

TITY
(imitîndu-l)
Ollè!

HALS
Cu-aprinsul ciardaş se laudă Maghiarii....
Dar nici un danţ nu curge în ritmul unei arii
Mai legănat ca valsul... Nici valul mîndrei mări
Pe dune nu descrie mai sprintene mişcări,
Nici adierea serii n'alunecă mai lin
Pe lanurile 'ntinse... Da, valsul e divin!
Da, ori şi ce mi-aţi spune, nu-i nici o melodie
Aşa de fermecată...

CLEO
Destulă teorie!
La ce să pierdem vremea? N'auzi ne chiamă Strauss...

HALS
Da, 'l recunosc, *mein Fräulein,* divinul *Fledermaus!*
(îi oferă braţul şi deschide valsul).

LUCICA
Să mergem!
(porneşte cu Rudi)

COLUM
(cătră Tanţa)
Domnişoară...

NINETA
(Cătră Roro)
Nu vii?

RORO
Merci, Ninetă!

TITY
(în treacăt)
Ce-aştepţi, domnule Pralea, iar cauţi vre-o cometă?...
(cătră Roro, oferindu-i braţul)
Pot fi mai în favoare ca Neamţul guraliv?
Permiteţi, domnişoară?...

RORO
(respingîndu-i cu un gest)
Merci, de portativ!
(Tity iese cu tot grupul, afară de Roro).

Scena IV

RORO, singură, apoi TITY

RORO
(se plimbă enervată prin salon)
Ce plictiseală!
(Se opreşte în faţa oglinzii căutînd să-şi potrivească o şuviţă)

TITY
(intrînd)
Pace şuviţelor rebele!

RORO
(fără să se 'ntoarcă)
Aţi spus?...

TITY
N'am spus, dar astfel sînt gîndurile mele!
Cu cît le-adun, cu-atîta îmi scapă mai nebune...

RORO

Cum văd, in astă sară nu ești in toane bune...
Te-a 'ntunecat vre-o umbră trecind prin infinit ?...

TITY

O nu, dar mi-a fost teamă de vechiul satelit...

RORO

Escaladezi iar cerul ?

TITY

Ce-aș mai căta in cer
Când ești aici ?...

RORO

Atunce ?...

TITY

Nu... am venit să-ți cer...

RORO

Discreția mea ?...

TITY

O glumă !

RORO

Ți-am spus că-i garantată !

TITY

O, cum nu lași in voe o inimă să bată...

RORO

Ești cardiac, pe semne... De ce-mi spui asta mie
Și nu i-ai spus-o Tanții ?...

TITY

Aceiași ironie
Ce șfichiue și arde cu fiece cuvint...

RORO

Imi pare c'adineăori aveai mai mult avint
Pe cind steteai de vorbă cu blocul de Carara...
Și blocul re'nviase atunci ca legendara
Statue-a Galateei... Noroc de evantaliu
Că e și el o armă... Nici cel mai mic detaliu
Nu mi-a scăpat... De-o pildă :

(imitind pe Tity)

Ce umeri ! O Carară
Nu-i-ar putea intrece !

(imitind pe Tanța)

Galant ești astă seară !

(imitind pe Tity)

Și brațul...

(imitind pe Tanța)

Nu nici brațul...

(imitind pe Tity)

Nici mina ?...

(imitind pe Tanța)

Nici o mină !...

(Tity vrea să-i apuce mina, Roro o retrage)

Doar degetele numai, dar... intre noi rămină...
Așa era ?!... E bine ?...

TITY

Ah, pentr'un compliment
Atita 'nverșunare...

RORO

O, ai atit talent
Să 'ntinzi ascunse mreje viclean ca păsărarii...
Un virtuos ce cintă pe o strună-atitea arii,
Ți-atragi in cursă prada ca șerpii sunători,
Ai orice indrăzneală... De-o pildă, uneori
Te faci smerit ca pajii ce-abia ridică ochii,
Cind duc din urmă trena bogat 'a unei rochii,
Ca Child Harold arare innăbuși un suspin,
Romanticul pe urmă devine-un Arlechin,
Și dacă nu se prinde, mai faci o piruetă
Și te arunci in spațiu supt forma de cometă...

TITY

Cometa, iar Cometa ! Ah, bietul meu simbol !

RORO

Simbolul e o mască...

TITY

Simbolul e-un ocol...

RORO

E deraiarea celor ce-au obosit pe drum...

TITY

Ba nu, e picătura subtilă de parfum
Ce-ți amintește floarea și toată primăvara...

RORO
(ironic)

E stătuia ce doarme în blocul de Carara ?
Nu ?... De ce taci ?... Răspunde ! Allô ! Rămîi afon ?...
De ce-ai venit atuncea ?... (intră Hals, grăbit)

Scena V

Aceiaşi, HALS

HALS
(bătînd din palme din prag)

Poftim la cotilion !

RORO

Merci !...

HALS
(cu desperare)

Nici cotilionul ?...
(plecînd)
Ai, ai... în țara noastră...
(dispare)

Scena VI

Aceiaşi, fără HALS

TITY
(privind pe urma lui Hals)

Dar du-te şi te-aruncă în Dunărea albastră !

RORO
(rîzînd)

Nu îl urmezi ?... Îmi pare că 'n alte vremi erai
În frunte totdeauna la cotilion... Ce ai ?

TITY

Un cotilion e însăşi viața mea întreagă,
Un lanț de zile negre şi albe ce se leagă
Şi se preschimbă 'ntruna şi iarăşi se desfac...
Am ore pesimiste mai negre ca un frac
Şi altele senine, albastre, violete,
Strălucitoare zile în roze toalete,
Ca nişte flori învoalte cu splendide corole
Ce joacă 'ntr'un amestec nebun, de banderole,
De panglici, de volane,—ah, albe,-atît de albe
Ca perle prinse 'n hora unei bogate salbe,
Le văd cum se resfiră... Sînt zilele de ieri...

Şi iată, vin acuma ca negri cavaleri,
Vin zilele funebre şi-aruncă triste pete
Întunecînd lumina atîtor toalete,
Se 'ngeamănă cu ele şi mi le iau pe rînd,
Se duc în farandolă şi mă trezesc oftînd,
Cu două-trei cocarde la piept, şi cu un gol
Nemărginit în suflet,—vezi, asta-i un simbol !

RORO

Şi ziua de-azi ce haină îmbracă ?

TITY

Ştiu şi eu !
Ah, sînt sătul de-atîtea luciri de curcubeu !
Şi-aş vrea să scap odată de veşnicul alaiu,
De acest bizar amestec de caravanseraiu,
De fantasmagoria aceasta de colori,
Ce m'amăgeşte 'ntruna, de'mi vine uneori
Să cred că am drept suflet o prismă de cristal...
O, dac'ai vrea, tot fastul acest de carnaval
S'ar stinge ca o lume răsfrîntă de oglinzi...
(punînd mîna pe inimă)
Pe prisma asta vie dac'ai voi să 'ntinzi
Cu mîna ta o umbră, nebunele lumini
S'ar stîmpăra, de sigur... de-ai vrea să te înclini
Asupra ei o clipă şi'n ea să te priveşti,
Te-ar prinde 'n mii de fețe frumoas'aşa cum eşti.
Şi fiecare față te-ar oglindi întreagă,
Purtînd întotdeauna coloarea ce ți-e dragă...
Dac'ai voi o clipă...

RORO
(rîzînd)

Opreşte-te, cascadă !
Cînd te ascult îmi pare c'aud o serenadă...
Alt'dat'ai face bine s'aduci şi o ghitară
Şi restul,—ca, de-o pildă, tradiționala scară,
O mantă de hidalgo, o casă cu balcon,
Şi să comanzi şi luna pe-al cerului plafon,
De vrei cu dinadinsul să-mi pari un om serios...

TITY

Ah, rîsul, veşnic rîsul, ca un cuțit tăios...
De ce tot rîzi întruna ?

RORO

Dar ce ?.. Voeşti să plîng !...

TITY

De-ai şti de cită vreme şi cu ce grijă string
Eu gîndurile-acestea de care rîzi acuma,
Ai înţelege poate ce crudă-ţi este gluma,
Şi pentru ce 'n saloane cu zgomot uneori
Rizind îmi sun crotalii ca şerpii sunători,
De ce devin multiplu şi pentru-ce mă schimb,
De ce melancolia s'aşază ca un nimb
Pe fruntea mea, de parcă sînt sumbrul Child Harold,
Şi pentru-ce, pe urmă, supt tainicul imbold,
Mă 'nalţ ca o cometă şi rătăcesc prin gol,—
De ce îmbrac intr'una simbol după simbol,—
N'ai mai glumi şi-ai crede ce nu 'ndrăzneam să'ţi spun
Că te iubesc...

(*Roro* rîde cu hohot. In vremea aceasta alaiul cotilionului trece pe-o uşă ca să iasă pe alta. *Tanţa* care-a auzit ultimele cuvinte opreşte grupul, ţinîndu-se de mînă cum se găsea fiecare).

Scena VII

ACEIAŞI, TANŢA, CLEO, LUCICA, COLUM, PRALEA, RUDI ŞI HALS

TANŢA

Ce face?...

TITY

(încurcat)

Spuneam...

RORO

(tăindu-i vorba şi rizînd)

Că un nebun
Avea în loc de suflet o prismă de cristal,
Ce nu-l lăsa să doarmă... Un caz puţin banal
Precum vedeţi...

LUCICA

Sărmanul!

COLUM

Interesant pacient!

RORO

(fixînd pe Tity)

Vă 'nchipuiţi tortură?! La fiece moment
Să simţi că-ţi joacă 'n suflet, răsfrînt de şepte ori,
Un spectru! Şi ce spectru! Un spectru de colori!
Să-ţi fie bietul suflet pestriţ ca o paletă...

S'o vezi aşa, de pildă, pe Tanţa violetă,
Şi indigo, şi-albastră şi verde, străvezie,
Şi galbenă pe urmă,—apoi portocalie
Şi roşie, în fine...

TANŢA

(roşie)

Şi pentru-ce chiar eu
Din toată adunarea?!...

RORO

(către Tity)

Răspundeţi, domnul meu!...

TANŢA

Tot eu?... De ce nu Cleo, Nineta sau Lucica?
E-o veşnică manie... Nu mai pricep nimica...
Ce legătură este între acel nebun
Şi mine? E vre una? Atunci?...

RORO

Tot eu să spun?...

TITY

Pardon, eu sînt nebunul...

RORO

(prinzîndu-se în cotilion)

Hai să-l legăm atunci!
Degrabă, stringeţi lanţul!

TOŢI

(făcîndu-se roată în jurul lui *Tity*)

Da, lanţul!

RORO

Mai arunci
De-acuma invective?

HALS

(conducînd, cu emfază)

La dreapta toţi acum!

COLUM

La stînga! stringeţi cercul!

CLEO

Aşa!

TITY
(cu brațele încrucișate)
Și tu, Colum ?!

COLUM
De sigur!

NINETA
Să nu fugă!

RORO
Să nu-l lăsăm, Ninetă!

CLEO
Rotiți acum!

PRALEA
Mai iute!

TANȚA
Sărmana mea Cometă!

RORO
(luînd cocarde de la Hals)
Vrei două-trei cocarde ?
(i le-aruncă, Tity le prinde în zbor)

RORO
Sau poate-o banderolă ?
(îi flutură o banderolă pe dinainte)

TITY
(umilit)
Destul de-acum! Ertare...

HALS
(comandînd)
Atuncea, farandolă!
La dreapta! Rupeți cercul!
(Cercul se desface și toți trec, înclinîndu-se, pe dinaintea lui Tity)

RUDI
Nainte! Rămas bun!

RORO
Bromură de potasă, simpatice nebun!

CLEO
Păzește-ți bine prizma!

LUCICA
Acuma cum ne vezi ?
Albastre, violete ?...

TANȚA
Rămîi ?... Nu ne urmezi ?...

HALS
(comandînd)
Coloană înainte!

RORO
(schițînd un gest de adio)
Cred că ne-am înțeles!
(Dispare farandola pe ușa din dreapta)

TITY
(rămas singur, privește melancolic la cocardele din mînă și aninîndu-le la piept)
Da,—două trei cocarde... cu-atîta m'am ales!

(CORTINA)

D. Anghel și St. O. Iosif.

Evoluția spiritului critic

— Eminescu și Socialiștii [1]

Pe la sfîrșitul deceniului al optulea al veacului trecut, statul romîn modern e constituit: *Unirea* definitivă a principatelor e un fapt îndeplinit și Principatele-Unite au luat fizionomia unui stat „european" [2])

Vremea *prevederilor* și a *așteptărilor*,—deci a examinării elementelor civilizației străine pentru a valida ceea ce e bun și a invalida ceea ce e rău, a trecut.—Acuma *s'a experimentat* deja și nu mai rămîne decît a *constata* rezultatele experienței, a face bilanțul binelui și al răului, izvorît din introducerea formelor de viață apusene.

Critica, deci, ia un nou aspect. Ea nu mai are de examinat spre a alege, ci de constatat rezultate.—Și, dacă problemele linguistice și literare, atît de importante pentru vechea critică, tot mai sînt la ordinea zilei, ele nu se mai pun cu atîta putere, căci bunul simț aproape a învins. La ordinea zilei, acuma, se pune tot mai mult problema socială,—și, firește, din punctul de vedere al claselor care, avînd să sufere de pe urma nouăi stări de lucruri, au avut motivul să *critice* această nouă stare.

Această nouă fază a criticii,—faza a treia, deci,—care începe pe la sfîrșitul criticii Junimii, e reprezentată, la început, de Eminescu care, avînd în concepțiile sale linguistice și literare multe puncte de contact cu Junimea, și în cele politice cîteva,—se alipește de această grupare, păstrînd însă o atitudine independentă și în mare parte deosebită de a Junimii, ba uneori chiar contrară.

Această a treia fază a criticii este, și ea, un produs al culturii moldovenești,—și Eminescu, cași criticii anteriori, un A. Russo sau un Alecsandri, își dă samă de rolul cultural al Moldovei, de rolul ei de învățătoare a Romînilor de pretutindeni:

1) Un capitol dintr'un volum ce va apare încurînd.
2) Vezi asupra acestei chestii „V. R.", I. 1, p. 112 etc.

„Moldova joacă în dezvoltarea modernă a Romînilor un rol însemnat. Aici, în mare depărtare de șarlatanismul intelectual, de suficiența și corupția centrului politic al țării, s'a făcut binefăcătoarea reacțiune în contra ignoranții și spiritului de neadevăr al „academicianilor" [1])

Eminescu e atît de încredințat de incapacitatea culturală a Munteniei, încît, cînd e nevoit să constate un fapt cultural pozitiv în București, se miră:

„C'o adevărată părere de bine am văzut însă pronunțîndu-se, *spre marea noastră mirare tocmai în București*, o mișcare pedagogică sănătoasă...." [2]).

El se simte, însfîrșit, atît de moldovan, în cît, în vremea războiului, e foarte susceptibil cînd e vorba de gloria ce se cuvine soldaților din Moldova. In articolul „Moldoveni și Munteni", polemizînd cu un ziar din București, zice:

„Ziarele bucureștene, atît literare cît și *conservatoare* (subliniat de Em.) fără deosebire, ignorează acest adevăr și pare c'ar lua mai bine foc în gură, decît să spue anume că Moldovenii se poartă escelent pe cîmpul de războiu" [3]).

*

In privința limbii, Eminescu n'a vorbit mult. Aceasta din două pricini. Mai întâiu, pentrucă nu se simțea competent, sau mai bine specialist. O declară singur:

„Nefiind filolog de competință, declar eu însumi că opiniunile mele sînt cu totul personale, și nu merită de a turbura lucrările filologilor noștri" [4])

In adevăr, *acuma*,—generația lui Eminescu,—oamenii încep să se specializeze. In epoca anterioară, numită, din acest punct de vedere numai, cu drept cuvînt, eroică,—în epoca lui Alecsandri,—pe atunci cînd era de făcut totul, și cînd cei ce puteau face ceva erau foarte puțini,—pe atunci era vremea (și nevoia) spiritelor universale: Alecsandri face politică, scoate reviste, culege literatura populară, e director de teatru, scrie în toate genurile literare, în versuri și în proză, face filologie, etc. etc. iar la capătul evoluției, cîtă am făcut'o până acuma, găsim pe un Sadoveanu sau Brătescu-Voinești care, ca să vorbim numai de literatură, scriu într'un singur gen. (Și dacă Sadoveanu scrie un ziar pentru popor, apoi aceasta, cum o poate pricepe oricine, este

1) *Curierul de Iași*, 1877 (în M. Eminescu, *Scrieri Politice și Literare*, editate de Ion Scurtu, „Minerva", p. 362).
2) *C. d. I.* 1876, (*S. P. și L.* p. 281).
3) *C. d. I.* 1877, (*S. P. L.* p. 388).
4) *Albina*, Pesta, 1870, (*S. P. și L.* p. 74).

pentrucă se mai cere încă și azi oamenilor de elită o activitate străină de meseria lor, în folosul propășirii poporului. In Ardeal, unde condițiile de azi samănă și mai mult cu cele dela noi de acum 40 de ani, un Goga e nevoit să se consacreze mai mult, poate, activității culturale decît literaturii.) — Eminescu e printre cei dintâiu care, dîndu-și samă de seriozitatea lucrurilor, știe să se mărginească, să se specializeze, conștient de greutatea de a fi desăvîrșit măcar într'o specialitate, chiar cînd iți consacrezi ei toate puterile sufletești... Eminescu a fost numai poet, căci proza sa este puțină și e poezie în proză... Afară de aceasta, a mai fost și un *cetățean*, care și-a spus părerile sale,—și atita tot... Că uneori s'a amestecat, incidental, și în alte ramuri, precum în filologie,—aceasta dovedește că el a trăit la sfîrșitul epocei oamenilor „universali"...

Iar o altă pricină, pentru care n'a vorbit mult în privința limbii, este aceia arătată de mai multe ori până aici, și anume faptul că pe la 1880 încetase primejdia stricării limbii. Dela acea dată încetează lupta, în această privință, și a d-lui Maiorescu și a lui Alecsandri. Eminescu e conștient de acest fapt și, constatîndu-l, mai recunoaște încă odată rolul Moldovei în lupta pentru ferirea limbii de atentatele novatorilor:

„*Lupta Moldovei* contra numiților munteni nu este îndreptată în contra elementelor istorice ale Țării-romînești, ci în contra celor neistorice. E o luptă comună, la care tot neamul romînesc ia parte instinctiv, *cucerind bucată cu bucată* bunurile lui naționale. *Azi e limba pe care aceste stîrpituri o prefăcuseră într'o păsărească neînțeleasă*, mîni va fi poate organizarea socială...." [1]).

Acum că cei care prefăcuseră limba „într'o păsărească neînțeleasă" n'au fost tocmai „elemente neistorice", e altă vorbă., Se va vedea mai jos ce însemnează în limba lui Eminescu aceste „elemente neistorice". Dealtmintrelea, acela care a contribuit mai mult în Muntenia la prefacerea limbii „într'o păsărească neînțeleasă", a fost, cum se știe și cum o spune aiurea și însuși Eminescu, Eliade Rădulescu [2]), care n'a făcut parte din „elementele neistorice".

Cu toată „necompetența" sa, Eminescu, cum am spus, atinge, de cîteva ori, și problemele linguistice.—Ba are chiar și cîteva încercări de fonetică: studii asupra pronunției dialectale [3]).

În privința limbii, observăm două faze în cugetarea lui Eminescu.

Eminescu dinnainte de 1874, cînd se afla în străinătate și în legături strînse cu Rominii din Ardeal și din Bucovina, *cînd nu căzuse cu totul sub influența Junimii*, este un alt om decît Eminescu, de după 1874, cînd devine membru al Junimii. (Și vom vedea că, din alt punct de vedere, politic, Eminescu, pe lîngă aceste două faze, mai trece și prin o a treia, aceia cînd e ziarist la *Timpul* în București). În această primă fază, de dinnainte de 1874, Eminescu, deși nu este etimologist ori analogist, nu simte aversiune împotriva reprezentanților acestor sisteme, ba încă e plin de pricepere pentru rolul binefăcător al acestor oameni,—după cum, și din punct de vedere al idealului social, deși nu e un „patruzecioptist", face totuși concesii ideilor „înaintate", în orice caz are o atitudine binevoitoare față cu ele și, cum se știe, admiră, în *Epigonii*, pe aceia care au putut să viseze regenerarea țării.—S'ar dovedi, deci, și pe altă cale, că „fondul prim" al lui Eminescu a fost optimist, cum susține d. Gherea.

1) *Timpul* (în *Culegere de articole d'ale lui M. Eminescu apărute în „Timpul" în anul 1880—1891*, editate de Gr. Păucescu, p. 92).
2) *C. d. L.*, 1877. (*S. P. și L.* p. 301).
3) Manuscris de prin 1870, *S. P. și L.* p. 409).

Dacă este împotriva purificării „*absolute*" a limbii de elemente străine, Eminescu admite, și chiar propune, o purificare moderată:

„Celor care vor o purificare *absolută* a limbii, li vom răspunde că acele vorbe, pe care vor ei să le alunge, sînt așa de concrete, așa de încrustate în țesătura limbii, încît trebue să rupi țesătura toată ca să le scoți....

„Celor care nu vor acea curățire de fel [care vor, ca A. Russo, ca „limba asta turcită, grecită..." să rămîie așa], li vom răspunde că ei singuri sînt neconsequenți, căci ei au lepădat o mulțime de vorbe grece și ruse, pe care le întrebuințau încă părinții lor,—și multe din vorbele pe care le scriu d-nii Florentin, Negruzzi ș. a.... s'or duce calea celor duse...." [1]).

Dar el pricepe și explică cu simpatie geneza tuturor sistemelor extreme:

„Mi se va spune, poate, că părerea lui Pumnul nu e bună. Dacă nu e bună, aceea însă stă, *că cronistice e dreaptă și scuzată*. După estremul latinității, a etimologismului absolut, inaugurat de bătrînul Petru Maior, care scria construcțiuni latine în romînește *(extrem, ce pentru deșteptarea noastră din apatia lungă față cu latinismul, era neapărat trebuincios)*, după ridicarea la potență a aceluiași extrem de către următori, *trebuia neapărat să vină* contra lui extremul *fonetismului* absolut, a iubirii nemărgenite a limbii romînești și escluzivitate față cu limba latină și surori. *Aceste extreme au fost condiționate de însăși natura lucrului*,—nu poți defige mijlocul unei linii, până ce nu vei fi aflat punctele ei cele extreme". [2])

Eminescu, mai departe, apără pe istoricii ardeleni împotriva d-lui Maiorescu cu argumente decît care nici acuma nu se pot găsi mai bune. Se știe că d. Maiorescu a vorbit întotdeauna cu

1) Ms. de prin 1870 (*S. P. și L.* p. 14).
2) *Albina*, Pesta, 1870 (*S. P. și L.* p. 68).

dispreț despre istoricii ardeleni, mai întâiu pentrucă falșificau adevărul istoric, și al doilea pentrucă aceia au fost niște simpli cronologiști. Eminescu răspunde:

„Acei oameni, acei istorici, care au început istoria noastră cu o minciună, după cum zice d. Maiorescu,—de au scris tendențios și neadevărat, *scuza cea mare nu o găsești tocmai în tendința și neadevărul lor? Trebue cineva să fie mai mult de cît clasic, pentru a pretinde* dela cel persecutat... să fie în toate drept... Șincai—chiar dacă n'ar fi atît de mare, *cum pretindem noi că este*, totuși el a fost la înălțimea misiunii sale,—la o înnălțare *cronistice* absolută; *pentrucă dacă criticul ce-l califică de mincinos, ar fi avut bunăvoința de a cerceta istoria istoriei, atunci ar fi putut băga de samă, că procesul între scrierea istoriei la orice națiune, se începe mai întâiu și constă din cronografie...*" [1])

Aceiași atitudine o are Eminescu și față cu redactorii ziarelor din Ardeal, care-și impestrițau limba cu germanisme și pe care d. Maiorescu îi învinuia că corup naționalitatea romînească:

„Criticul [Petrino] ....rumegă—o copie cam infidelă a d-lui Maiorescu—ceia ce a zis acesta în *Convorbirile literare* despre limba romînă în ziarele din Austria... Eu din partea mea, *sînt mai puțin lugubru* de cît d. critic, și deși țin la desființarea acelor greșeli, totuși nu văd în existența lor *desnaționalizarea noastră și corumperea poporului romîn* [subliniat de Eminescu]" [2]).

Și, cu această ocazie, Eminescu se ridică în principiu împotriva atitudinii luată de junimiști față cu fenomenele culturale ale Romînilor. Iată cum se exprimă el la începutul articolului din care am citat mai sus:

„După faimoasele critice, în sine bine scrise, ale d-lui Maiorescu, trebuia neapărat să iasă la lumină o școală a sa de partizani, care, minus spiritul de o finețâ feminină și minus stilul bun și limpede al d-sale, *să aibă și ea aceleași defecte, ce le are părintele, aceeași ridicare la nivelul secolului al 19-lea, același aer de civilizațiune și greutate, care din nenorocire sînt numai o mască, ce ascunde adeseori numai foarte rău tendința cea adevărată și ambițiunea personală*" [3]).

Această atitudine a lui Eminescu se explică și prin inteligența sa, dar ea se explică mai cu samă prin faptul că Eminescu, care învățase în Bucovina și în Ardeal, care cutreerase toate ținuturile locuite de Romîni și care se bucurase de bucuriile lor și suferise de suferințele lor,—acum, cînd scrie, trăește în Viena, între tinerii studenți Ardeleni și Bucovineni, încălzindu-se de luptele lor și îmbrățișîndu-le, până la un punct, aspirațiile, în orice

1) *Loc. cit.* p. 72—73.
2) *Loc. cit.* p. 70—71.
3) *Loc. cit.* p. 63.

caz pricepîndu-le. Această apropiere de Ardeleni și de Bucovineni, de ardelenism și de bucovinism, a avut și un alt rezultat: Limba sa este plină de expresii întrebuințate numai peste munți, ca, de pildă: „a reflecta" (= a răspunde), „a murit innainte *de* atîția ani", „vom *abstrage* dela unele deprinderi", „in Ungaria *veră*", „nu ni se pare *consult*", „*dătorie*", etc. expresii de care nu s'a dezbărat cu totul, în proză, nici mai tîrziu, de pildă cînd scria la *Timpul*.

„Ardelenismul" acesta, Eminescu nu-l va pierde cu totul nici în faza a doua, nici atunci cînd va face parte din Junimea, din școala care și-a bătut joc cu cea din urmă cruzime de ardelenism. Vorbind de o piesă localizată (*Revizorul* lui Gogol), în care localizătorul, d. P. Grădișteanu, pune în gura unui tip graiul ardelean, *șarjat, ridiculizat*, Eminescu protestează, zicînd că:

„a face *ridicolă* o pronunție în lăuntrul unui ș'aceluiași popor, este procedura unui om care caută efect cu orice preț" [1]).

Dar această „procedură a unui om care caută efect cu orice preț" este procedura lui Alecsandri din atîtea comedii! Este procedura lui Caragiale din atîtea schițe! Este una din „procedurile" prin care Junimea se desfăta! In *Amintirile* sale, d. Panu ne istorisește ce efecte comice scotea V. Pogor din această „procedură"...

In această a doua fază însă, cînd Eminescu e sub influența Junimii, atitudinea sa, în privința sistemelor linguistice, dacă nu e disprețuitoare și pătimaș adversară, e totuși deosebită de atitudinea din faza întâia.

In faza întâia, cum am văzut, Eminescu ia condeiul numai ca *să apere* „sistemele"; acuma îl ia,—foarte rar, nu-i vorbă,—numai pentruca *să le atace*.

Vorbind de etimologiștii ardeleni, Eminescu zice că ei, urmărind „așa numita *puritate* a limbii", „au crezut de cuviință *a prăda lexiconul* latinesc și acele ale limbilor romanice..." Vedeți că Eminescu a schimbat tonul... Iar la argumentul că latiniștii au făcut aceasta pentru a dovedi latinitatea limbii, argument la care Eminescu cel din faza întâia era senzibil, acuma răspunde că:

„Dar peste tot Romînii au dat prea mult pe părerea străinilor, *pe cînd această părere ar fi trebuit să ne fie cumplit de indiferentă și atunci poate mergeam mai bine*" [2]).

Aiurea se ridică împotriva „plăsmuirii meșteșugite" a limbii și cugetării „de cătră o anume academie", parcă „poporul în două mii de ani n'a avut nici limbă nici cugetare..." [3]).

1). C. d. l. 1876 (S. P. și L. p. 345).
2). *Conv. lit.* 1877—1878 (S. P. și L. p. 310);
3). *C. d. l.* 1877 (*S. P* și *L.* p. 308).

Dar acela împotriva căruia Eminescu este mai categoric e Eliade Rădulescu:

„Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă cu toată vigoarea în veacul trecut, o datorim în mare parte înriuririi stricăcioase a lui Eliade" [1]).

Am văzut mai sus că, mai tîrziu, în focul luptei sale împotriva păturii grecești suprapuse, „ruina frumoasei limbi vechi" Eminescu o pune în spinarea acelei pături suprapuse...

Dar preocuparea lui Eminescu în privința limbii n'are mare însemnătate și e cu totul incidentală în cariera sa de scriitor. Încă odată: trecuse vremea primejdiei și Eminescu nu era omul care să sfarme uși deschise...

Inainte de a sfîrși cu această chestie, ni se pare interesant a releva o idee pe care Eminescu a spus'o în treacăt, dar care este foarte adîncă și care-l deosebește de junimiști. Este *poporanizarea* limbii științifice de către intelectualii satelor:

„Invățător și preot coboară cultura în jos și traduc limba cosmopolită, nesemnificativă și abstractă a științii, care e domeniul lumii întregi, în formele vii, mlădioase și încîntătoare prin originalitate a poporului" [2]).

Dar acest lucru nu s'a întîmplat și pricinile sînt multe: Și faptul că cultura n'a străbătut, cum ar fi fost de dorit, la țară, și firea limbii romînești care, ca orice limbă romanică, este refractară la creațiuni, de cuvinte, voite—nu poate „da muguri", ca să întrebuințăm o expresie chiar a lui Eminescu. Germanii, Rușii, Ungurii au *naționalizat* mult limba științifică, noi n'o putem face.—Oricum, dorința aceasta a lui Eminescu dă o notă caracteristică concepției lui și ne dovedește, și ea, ceea ce vom constata mai jos: că Eminescu a fost reprezentantul claselor de jos, vechi, romînești.

Să mai adăugăm aici și faptul că, cași Asaki, cași C. Negruzzi,—care vorbeau de „conservativi", „juste-milieu" și „radicali" în limbă,—și Eminescu și-a dat samă de legătura dintre tendințile politice și sistemele linguistice: El constată că acei care au fost „unioniști" în politică, au fost „unioniști" și'n limbă, adică partizani ai unei limbi literare făcută pe baza ambelor dialecte. Cu această ocazie, Eminescu citează *Romînia literară*,—încă o dovadă că, și după dispariția ei, ea era cunoscută [3]). (Numai d. Maiorescu să n'o fi cunoscut?) [4]).

Despre literatură,—lucru curios,—a vorbit puțin cel mai

1) *C. d. L.*, 1877 (*S. P. și L.* p. 301).
2) *C. d. L.*, 1877 (*S. P. și L.* p. 307).
3) Ms. de prin 1870 (*S. P. și L.* p. 413).
4) Vezi discuția în „V. R." I, 1, p. 116.

mare poet al nostru. Nu-i vorbă, și primejdia înstrăinării literaturii nu mai era mare pe vremea lui Eminescu, dar totuși ea era destul de mare ca să inspire încă grijă, în orice caz era mult mai mare decît primejdia stricării limbii.

Și Eminescu poate nici n'ar fi vorbit de literatură, dacă n'ar fi fost oarecum silit, în calitatea sa de redactor al părții neoficiale a *Curierului de Iași*, să-și spună cuvîntul asupra activității teatrului Național din Iași, cu care ocazie el dă dovadă de o strălucită cultură și pricepere estetică, căci paginile sale asupra genurilor dramatice nu sînt deloc mai prejos decît paginile cele mai bune din d-nii Gherea ori Maiorescu. Dar discuția acestor lucruri nu intră în cadrul studiului nostru.

Și'n privința literaturii observăm două faze în ideile lui Eminescu: înainte de a veni în Iași, Eminescu a mai avut ocazia să vorbească de teatru, ca colaborator al unor gazete din Ardeal, unde se agita ideia unui teatru romînesc ardelean. Și ideile *literare* ale lui Eminescu din această epocă se deosebesc de cele din epoca următoare. Dacă nu poate, de pildă, gusta piesele lui Bolintineanu, el gustă pe ale lui V. A. Ureche! [1]). Prin urmare el nu judecă încă literatura romînească, ca junimiștii, „dela nivelul secolului al 19-lea", cum am văzut că se exprimă însuși el despre atitudinea disprețuitoare a d-lui Maiorescu...

In această vreme, Eminescu,—reacționarul de mai tîrziu,—recomandă cu entuziasm pe Victor Hugo, pe acel „adorator al poporului și al libertății":

„Pe acel bard al libertății îl recomandăm cu multă seriozitate junimii, ce va vrea să se încerce în drame naționale-romîne" [2]).

O altă idee esențială a lui Eminescu din această epocă e preocuparea,—anti-junimistă,—de valoarea *etică* a artei:

„Voim ca piesele, de nu vor avea valoare estetică mare, cea etică însă să fie absolută.... nu numai să *placă*, ci să și *folosească*, ba înainte de toate să folosească",

și, din această cauză, se declară împotriva imitării autorilor de limbi oculte:

„Ca un post-scriptum voiu adauge un consiliu *esențial*, acela adică de a nu imita autori de limbi oculte, care n'au făcut calea în jurul lumii, d. e. ruși, maghiari, sîrbi,—din cauza simplă cum că aceștia au în adevăr cîte ceva original care place, însă elementul etic din ei e infectat" [3]).

1) *Familia*, Pesta, 1870 (*S. P. și d.* p. 57).
2) *Loc. cit.* p. 61.
3) *Loc. cit.* p. 62, 63.

Eminescu, cum se vede, in faza intăia e, caşi in privinţa limbii, comprehensiv, conştient de nevoile momentului, el îşi apără

sărăcia şi nevoile şi neamul

şi, încă odată, nu priveşte lucrurile, dela „nivelul secolului al 19-lea"...

In faza a doua, junimistă, nu că dezvoltă în cronicile teatrale, ce scrie, cine ştie ce idei contrare celor din faza întâia, dar nu mai găsim nimic din acele idei şi simţim bine că, dacă poate tot ar face caz de condiţia etică a operei de artă, în orice caz nu ar mai recomanda pe Hugo, *pentrucă* este cîntăreţul *libertăţii*.

Acuma şi Eminescu priveşte lucrurile „dela nivelul secolului al 19-lea". Relativ la teatru, el declară că publicul e şi mai prost decît prostul teatru din Iaşi [1]) şi, generalizînd, scrie:

„La noi în ţară succesul mediocrităţii e foarte uşor şi lupta tuturor elementelor mai bune peste măsura grea" [2]).

In această fază, Eminescu se ridică cu putere împotriva teatrului francez modern. Eminescu este dintre aceia care, oridecîteori pot găsi motivul, ocazia sau chiar pretextul de a arunca o săgeată împotriva culturii franceze, o aruncă cu bucurie. La noi, anti-franţuzismul, cu cît este mai pasionat, cu atita este o dovadă mai mult de reacţionarism. „Noutăţile" ne-au venit din Franţa, şi mai cu samă „noutăţile" în ordinea politico-socială, şi orice reacţionar, odată cu Franţa revoluţionară, a urît şi Franţa literară,—şi cu drept cuvînt, căci, conştient sau inconştient, toţi şi-au dat samă, ori au simţit, că în literatura acestui popor, mai ales în periodele lui de viaţă intensă, circulă spiritul lui critic ireverenţios şi *frondeur*, cum se zice,—atentator la toate formulele tradiţionale şi sacro-sancte, ne respectuos faţă cu „familia", „religia" şi „proprietatea"... [3]).

Şi faţă cu lipsa de cultură şi de gust în lucrurile literare, în ce îşi pune Eminescu speranţa? Natural că el, ca toţi criticii dinaintea lui,—caşi'n privinţa limbii, caşi'n privinţa politicii,—îşi pune toată speranţa în Moldova, care „joacă în desvoltarea Rominilor un rol însemnat".

Aşa dar, în privinţa limbii şi a literaturii, Eminescu face parte din curentul critic moldovenesc, dînd criticismului o nuanţă de eclectism: dreptul tuturor dialectelor; şi admiţînd, cel puţin în faza întâia, şi oarecare înrîurire a sistemelor linguistice novatoare.

1) *C. d. I.* 1876 (*S. P. şi L.* p. 347).
2) *C. d. I.* 1877 (*S. P. şi L.* p. 354).
3) Pentru Eminescu, revoluţia franceză e datorită „instinctelor celtice", iar mişcările revoluţionare din Rusia „instinctelor tartare"! (*Culegere etc.* pp. 98, 99).

*

Dar dacă pe la 1880 problema linguistică şi literară nu mai este atît de însemnată, primejdia înstrăinării fiind în mare parte înlăturată,—problema socială se pune cu o mare putere.

Formele politico-sociale europene, introduse în ţară, îşi dăduseră roadele.—Innainte de a fi introduse acele forme, toate clasele sociale îşi puseseră mari speranţe intr'însele. Chiar boerimea mai inteligentă, nevăzînd mare primejdie în ele, le îmbrăţişase. Iar ţăranii, dacă ar fi ştiut de reformele ce se pregătesc, ar fi fost mulţumiţi şi ei. Se părea că acele schimbări vor aduce fericirea generală, buna stare a tuturor claselor, armonia socială.

Dar lucrurile au fost altfel: realitatea a desminţit aşteptările.

Acea parte a boerimii, care a ştiut să se adapteze la noua stare de lucruri, e drept, n'a suferit nimica. Cel mult dacă libertăţile şi mai cu samă accesul mulţimii la trebile statului, acordate de constituţie, au putut s'o nemulţumească, nu atît pentru prezent, ci ca o ameninţare în viitor, cînd acele libertăţi şi acel acces s'ar fi putut realiza în dauna păturilor de sus.—De aici s'a născut, în această clasă, un curent împotriva „relelor" *politice*, rezultate din noua stare de lucruri.—Să se observe bine: un curent împotriva relelor *politice* şi *nu economice*!—Teoretizarea cea mai conştientă a acestui curent s'a numit *junimism*.—La acest curent s'au alipit cîţiva mandarini ai păturii intelectuale, cîţiva aristrocraţi ai profesiunilor liberale, dintre puţinii care, cel mai însemnat, a fost d. Maiorescu.

Dacă d. Carp a fost reprezentantul boerimii conservatoare, d. Maiorescu, al doilea corifeu al Junimii, a fost reprezentantul mandarinatului intelectual.

Iar cînd aceştia n'au vorbit în numele intereselor claselor de sus, au vorbit în numele „Statului",—şi nu în numele mizeriei claselor de jos.

Clasa cea nouă, burghezimea comercială şi financiară şi arhi-infima burghezime industrială, ca şi profesiunile liberale născute din noua organizare a ţării,—aceste clase nouă, care-şi datoreau existenţa nouăi stări de lucruri şi a căror condiţie de existenţă şi înflorire era această nouă stare de lucruri,—au fost mulţumite, n'au criticat nimica, nici rezultatele *politice*, nici pe cele *economice* ale introducerii formelor europene...

Clasele însă care *au suferit* pe urma acestei nouă stări de lucruri, care au suferit *economiceşte*, căzînd în mizerie, şi fără ca organizarea politică, care le-ar fi fost *favorabilă*, să le aducă vre-un folos, căci nu ştiau să se folosească de ea,—au fost: *ţărănimea* cu *răzeşii* şi *meseriaşii*... Ţărănimea, ne putîndu-se desfiinţa, a căzut într'o mizerie din ce în ce mai mare; răzeşii au fost ruinaţi şi în parte desfiinţaţi; meseriaşii au fost în mare parte distruşi...

Pe la 1880 procesul de sărăcire a ţărănimii, datorit acelor

împrejurări care au izvorît din comerțul de cereale, cași procesul de ruinare a răzeșilor, cași procesul distrugerii meseriașilor, datorit importului de fabricate străine,—este destul de înnaintat, ca unii oameni, îndurerați de acest lucru, să dea alarma.

Și acei care dau alarma fac parte dintre *intelectualii* acelei vremi, oameni care, fie din pricina altruismului, fie din pricină că înșiși, prin naștere, făceau parte din clasele de jos, a căror durere, deci, o puteau simți în mod mai egoist, fie din pricina, mai intelectuală, a înnaltelor interese de conservare a statului, amenințat prin ruina temeliei sale,—își însușesc nevoile acelor clase și fac, *în numele acelor nevoi*, procesul formelor sociale nouă și, deci, procesul acelei clase nouă,—a burghezimii,—care reprezintă aceste forme și care se folosește de ele în exploatarea claselor de jos.—Critica aceasta nu va fi, ca a junimiștilor, numai *politică*, ci și, și mai ales, o critică *economică*.. Acești intelectuali nu vor critica societatea din cauza lipsei unei cam metafizice necorespondențe între fond și formă, ci din cauza suferințelor celor mulți și mici.

Și acești critici vor găsi un sprijin puternic în pătura intelectualilor, și nu numai în altruismul acestei pături, ci și în interesele ei de clasă, căci acum, pe la 1880, clasa aceasta crescînd din cauza multelor școli, începe concurența între membrii ei și deci deprecierea lor, ca nu mai este o clasă privilegiată ca mai înainte,—„*proletariatul* intelectual" își face apariția...

Aceste interese, ale țărănimii, ale răzeșilor, ale meseriașilor și ale născîndului proletariat intelectual, vorbesc în critica socială a lui Eminescu. „Reacționarismul", cași „naționalismul" lui Eminescu, la aceste interese se reduc! Căutînd *principiul* criticii lui, desbrăcind această critică de frazeologia filozofiei de stat germană, ajungem la concluzia, că Eminescu a făcut procesul nouăi organizații politico-sociale, în numele intereselor acelor clase, deși, la o privire superficială, s'ar părea că Eminescu este un junimist, care duce la extrem critica junimistă. In realitate junimiștii au criticat o organizare politică și critica lor a avut ca principiu, ca punct de plecare, interesele boerimii amenințate, în viitor, de către liberalism, pe cînd critica lui Eminescu, pe lingă critica anomaliilor politice, făcută din punct de vedere reacționar (și într'aceasta el e junimist), a fost mai cu samă critica unei organizări sociale, din punct de vedere al intereselor claselor de jos, al claselor vechi, „pozitive", cum le zice Eminescu (și aici nu e junimist).

Vom dovedi aceste lucruri.

In privința problemelor sociale, Eminescu a trecut, cași în privința limbii și a literaturii, prin mai multe faze, și anume prin trei.

Deosebirea între aceste faze, mai ales între întăia și a doua, nu stă atîta în ceea ce spune nou în faza a doua, cît în ceea ce *nu mai spune* în această fază.

In faza întăia, deși,—*fenomenalist*,—concepe societatea ca un

organism[1]),—concepție pe care, în afară de socialiști, n'au avut'o decît reacționarii, căci liberalii au fost raționaliști,—deși se declară pentru domnia absolută [2]),—totuși, politicește, nu este partizan al conservatorilor romîni, declarînd că ambele partide sînt egal de rele [3]) și spunînd că „burghezia" se dă cînd cu Albii, cînd cu Roșii [4]). Mai mult, în această fază, *care ține până la intrarea lui în Junimea*, el are afirmații care, cași cea de mai sus relativă la partide, nu se poate imagina că le-ar fi făcut în faza a doua și mai des în faza a treia. Intr'un rînd laudă pe Dimitrie Brătianu [5]), pe care mai tîrziu îl va ocărî cu cruzime; altă dată declară că în Rusia s'ar face calăul tiranilor [6]), aiurea prevede cu bucurie că *republica franceză* (subliniez ambele cuvinte!) va bate pe Nemți după pace [7]), altă dată explică starea anormală a Austriei prin rămășițele *trecutului* [8]), etc. Intr'un loc apostrofează clasele de sus că au făcut „din o parte din oraș tirana celorlalte cinci părți" ca să aibă „alegători pe sprinceană" [9]). (Mai tîrziu va fi pentru menținerea celor 4 colegii). Iar în privința influenței străine, în general, declară că educația străină e rea, căci „implică spirit străin", cultura străină însă nu [10]).

Această primă fază se caracterizează, deci, prin poziția independentă a lui Eminescu față cu partidele politice, pe care le acuză la un loc, precum și prin oarecare *juvenilitate*, dacă se poate spune astfel, a sentimentelor, prin oarecare „idealism" și concesii făcute „revoluționarismului". Dacă la acestea adăogăm și atitudinea lui Eminescu tot din această fază, față cu d. Maiorescu, despre care am vorbit mai sus, atunci ni se va lămuri și mai bine fizionomia morală a lui Eminescu dintre 1870—1874.

In faza a doua, care începe cu stabilirea lui Eminescu la Iași și intrarea sa în Junimea și care se caracterizează mai ales prin ideile cuprinse în conferența sa, din 1876, despre „Influența Austriacă", Eminescu nu mai face nici o concesie „revoluționarismului". El desvoltă acuma pe larg teoria domniei absolute, singura formă bună de guvernămînt [11]). Acuma el nu mai are o poziție independentă față cu cele două partide, se ridică cu putere împotriva „franțuziților" (liberalilor) [12]) și începe, *deja*, să facă, incidental, teoria păturii grecești suprapuse din Muntenia (liberalii),

1) Ms. (*S. P. și L.* p. 1).
2) Ms. (*S. P. și L.* p. 10.
3) Ms. de prin 1870 (*S. P. și L.*, p. 26).
4) Ms. de prin 1870 (*S. P. și L.*, p. 390).
5) *Romanul*, 1871, (*S. P. și L.* p. 420)..
6) Ms. de prin 1870, (*S. P. și L.* p. 33)
7) Ms. (*S. P. și L.* p. 35).
8) *Federațiunea*, Pesta, 1870, (S. *P. și L.* p. 37).
9) Ms. de prin 1870 (S. *P. și L.* p. 30).
10) Ms. de prin 1870, (S. *P.* și *L.* p. 31.)
11) *Influența austriacă*, 1876, (S. P. *și* L. pp. 84—88, 98—100, 102), C. d. I. 1876, (S. P. *și* L. p. 201,) etc.
12) C. d. I. 1870. (S. P. *și* L. p. 223).

rasă străină [1]), de „baltă" [2]), rasă căreia se datoresc toate relele ţării, distrugerea în vreme de 50 de ani a claselor pozitive [3]).

Faza a treia se caracterizează prin înregimentarea sa în partidul conservator, în care devine un militant, şi prin faimoasa teorie a păturilor suprapuse. Caracteristic acestei faze e şi faptul că Eminescu, fiind acum „gazetar", nu mai poate vorbi ca până acuma, cu toată sinceritatea convingerii sale, ci caută să facă compromisuri de conştiinţă :

Am văzut că în faza a doua, înainte de a intra în redacţia ziarului „Timpul", Eminescu a fost duşman al constituţionalismului şi partizan al domniei absolute. Cînd vine la „Timpul", ne-am aştepta să combată constituţionalismul, acea formă nouă de organizare politico-socială introdusă din străinătate, fără ca ţara să aibă nevoe de ea, acea formă care, după Eminescu, nu e bună nici pentru popoarele apusene, căci, cum zice el de atitea ori (uitînd însă pe Anglia şi făcînd anacronisme), tăria ţărilor apusene se daroreşte absolutismului (....din veacurile trecute !!). Dar nu ! Eminescu, *acuma*, nu mai e împotriva constituţionalismului, sau, vom vedea, nu mai e consecvent împotriva constituţionalismului.

Deşi, într'un loc, zice că ar trebui să ne „întoarcem parţial la trecut" [4]) ; deşi aşteptarea ca formele nouă să dea un rezultat bun o compară cu aşteptarea ca în cîteva ceasuri să avem o grădină bătrînă din nişte copăcei răsădiţi fără rădăcină [5]) ; deşi formulează undeva lozinca, ce ar trebui să urmăm, în cuvintele : „*Forme vechi*, dar spirit pururea nou" [6]) ; deşi declară că acei care au introdus formele nouă sînt *străinii* din Muntenia [7]) ;—totuşi nu numai că, aiurea, declară că reîntoarcerea la trecut e imposibilă şi utopică [8]), dar face toate sforţările ca să dovedească cum că constituţionalismul n'a fost introdus de liberali, ci de boeri, la 1859, şi de conservatori la 1866 [9]), că reformele dela Unire încoace (adică *reformele cele „rele"*.... complectarea *formelor nouă*) au fost făcute de conservatori [10]), însfîrşit aşa cum face, şi azi, orice gazetar de partid, silit să dovedească că partidul *său* a făcut totul !....

Dar atunci pentruce teribila luptă a lui Eminescu împotriva „Roşilor", dacă formele nouă nu *mai* sînt rele ca la 1876, ca.. în unele articole chiar din Timpul (în care Eminescu îşi descopere fondul) ? Eminescu, fireşte, găseşte argumentul : Lupta con-

1) C. d. I. 1876, (S. P. şi L. p. 127).
2) *Conv. Lit.* 1874, (S. P. şi L. p. 297).
3) *Infl. austr.* (S. P. şi L. p. 93).
4) *Culegere de articole d'ale lui M. Eminescu*. p. 5.
5) *Culegere etc.* p. 20.
6) *Culegere etc.* p. 79.
7) *Culegere etc.* p. 91.
8) *Culegere etc.* pp. 57. 78 etc.
9) *Culegere etc.* p. 15. 56, 62.
10) *Culegere etc.* p. 51.

servatorilor,—şi deci a sa,—împotriva „Roşilor" e de dragul... constituţionalismului şi al formelor nouă ! Eminescu se simte chemat ca, împreună cu partidul său, să conserve *intactă* constituţia [1]) (cum se repetă banala istorie !) şi să dea un fond formelor nouă [2]).

Iată-i dar, în „Timpul", departe de reîntoarcerea totală la trecut din „Influenţa Austriacă", departe chiar de acea reîntoarcere „parţială" la trecut dintr'un articol de pe la începutul activităţii sale de ziarist la „Timpul", departe de necesitatea „*formelor* vechi" din alt articol din „Timpul" etc.

Aceste contradicţii se explică, de sigur, prin necesităţile de oportunitate ale partidului pe care-l servea Eminescu. În realitate marele nostru poet a fost, întotdeauna, împotriva formelor nouă, şi dacă la „Timpul", (unde dealtmintrelea nu s'a putut opri să nu arunce uneori fulgere împotriva acelor forme), le-a admis şi le-a apărat, aceasta a făcut-o din motive de tactică ale partidului pe care-l reprezenta...

Fără a mai insista asupra altor contradicţii, vom releva încă numai una. Eminescu, care în faza a doua acuză mişcarea dela 1848, acuma, pentru a combate pretenţia „Roşilor" că ei au făcut totul în această ţară, citează, între semnele de vigoare şi manifestările de independenţă naţională, anterioare Roşilor, şi această mişcare dela 1848! [3]).

Un alt caracter, decît contradicţia, al activităţii lui Eminescu în faza a treia, este pasiunea şi nedreptatea de care dă dovadă în scrierile sale. El merge aşa de departe pe calea aceasta, încît înjură pe liberali îngrozitor,... pentrucă fac spitale la ţară, căci... nicăeri, zice el, nu sînt spitale la ţară şi liberalii, care au pornit un fel de războiu de exterminare împotriva poporului, s'au simţit datori,—şi nici pentru aceasta măcar Eminescu nu le e recunoscător !—să facă şi ambulanţe !

*

Aşa dar politiceşte, Eminescu a fost un reacţionar caşi junimiştii. Dar în Eminescu nu vorbea interesul vre-unei clase diriguitoare, ci al claselor mici, al meseriaşilor, al răzeşilor şi al ţăranilor. Din acest punct de vedere a criticat Eminescu formele nouă, care sînt rele, *pentrucă* sărăcesc şi distrug *aceste* clase.

Ca să pricepem şi mai bine deosebirea dintre Eminescu şi junimişti, să ne gîndim la atitudinea cîtorva corifei junimişti. Pe cînd Eminescu, cum vom vedea, a criticat societatea romînească în numele claselor de jos, d. Maiorescu a criticat societatea romînească din punct de vedere al necorespondenţei între fond şi formă şi a luptat pentru ideea de „stat", în numele statului, şi nu al

1) *Culegere etc.* p. 16.
2) *Culegere etc.* p. 50.
3) *Culegere etc.* p. 9.

claselor de jos, ba dimpotrivă, a fost pentru preponderenţa celor de sus, caşi d. P. Carp care, însă, a reprezentat ideea de „stat" încă şi mai mult din punct de vedere al claselor de sus, decît d. Maiorescu. In privinţa d-lui P. Carp, faţă cu Eminescu, avem de făcut o observaţie esenţială: Eminescu a fost cu putere un adversar al Evreilor, pe cînd d. Carp le-a fost întotdeauna favorabil. Acum, *dacă* d. P. Carp ar fi fost un reprezentant al claselor mijlocii—*inlocuite* de Evrei la început, *distruse* de Evrei, cît mai rămăsese din ele, mai pe urmă,—ar fi putut d-sa avea atitudinea ştiută faţă cu dînşii? Ar fi putut privi cu linişte, ca la un proces firesc, la inlocuirea claselor de mijloc prin acest element străin? Şi, dimpotrivă, un reprezentant al claselor mijlocii ca Eminescu, putea el privi liniştit la acest lucru? Nu era fatal ca, sub o formă sau alta, să protesteze îndurerat?—De *civilizaţia* străină s'au folosit mai întăiu clasele de sus, boerimea. *Din introducerea* acestei civilizaţii, de către boerime, a urmat infiltrarea Evreilor (vezi mai jos explicaţia lui Eminescu însuşi). Boerimea a avut nevoe de aceşti străini, care s'o servească. Ea n'avea de ce să-i urască.—Nu tot aşa şi clasele inlocuite şi distruse de aceşti străini.—Şi Eminescu reprezintă aceste clase:

„Istoria celor din urmă 50 de ani, zice el, pe care mulţi o numesc a regenerării naţionale, mai cu drept cuvînt s'ar putea numi istoria nimicirii răzeşilor şi breslaşilor".

Şi adaogă imediat:

„Nimicindu-se însă talpa ţării, era neapărat ca şi stîlpii să cadă. Au căzut şi boerii" [1]).

Şi Eminescu insistă pe larg asupra cauzelor ruinării claselor mijlocii.—Meseriaşii, zice Eminescu, au fost distruşi din cauza răpezii modificări a vieţii, încît croitorii, de pildă, n'au putut să urmeze această răpede schimbare, şi au fost inlocuiţi

1) *Infl. austr.* (S. P. *şi L.* p. 93).—Clasele mijlocii, fiind distruse, caşi privilegiile boeremii şi caşi insăşi acea parte a boerimii care nu s'a putut adapta formelor nouă (mai cu samă boerimea moldovenească) au simţit întotdeauna, in veacul al XIX-lea, simpatie pentru boerimea veche, caşi aceasta pentru acele clase. Este in simpatia reciprocă dintre aceste clase, care au coexitat in timp şi care au fost lovite de acelaş duşman, un aspect curios de solidaritate in lupta pentru traiu. *De aici* simpatia reprezentanţilor acelor clase mijlocii pentru boerimea veche; *de aici*, deci, acel reacţiorism „boerese" al unor oameni eşiţi din păturile de jos, pe care l'am observat, cu altă ocazie, şi 'n literatura acestor reprezentanţi ai claselor mijlocii. (Toate *iubitele* lor sînt fiice de boeri; Delavrancea, in *Odinioară şi acum*, suspină după vremea cînd căruţaşii trăiau bine, căci iecă nu erau căile ferate, iar in *Ziua*, ca *pendant*, suspină după vechea boerime, arătindu-şi tot dezgustul pentru burghezimea „parvenită", etc. etc.) De aici, insfîrşit, cauza socială (căci este şi o altă psihică) a acelui „1400"!

de străini; din cauza concurenţii fabricatelor străine; din cauza desfiinţării breslelor; din cauza lipsei de măsuri de apărare a „desrobiţilor"; din cauza egalităţii sociale introduse pripit în Rominia, care a dat naştere „boeririi" claselor mijlocii, cărora a început să le fie ruşine de muncă şi să se arunce in funcţionarism [1]). De aici infiltrarea Evreilor aşa de adinc în organismul rominesc: ei au umplut golurile lăsate de Romini. Formele nouă de viaţă, zice Eminescu, distrug clasa meseriaşilor, ai cărei membri se 'ngrămădesc la slujbe şi:

„prin această grămădire la porţile privilegiilor şi ale slujbelor,—rămîn goluri economice, pe care le umplu un element străin,—*Evreii*. Unde bacalul boerit şi-a închis dugheana, şi-a deschis'o Evreul, unde fiul blănarului s'a făcut cinovnic, blănarul evreu şi-a deschis dugheană, unde ciubotarul romîn s'a făcut custode al urbei,—adică paznic de noapte,—acolo Evreul şi-a deschis ciubotărie" [2]).

In acelaş timp, sînt săraciţi şi răzăşii, prin procese nedrepte [3]) (dar Eminescu nu spune *cine* a sărăcit pe răzeşi. O spune acuma d. Radu Rosetti...).

Iar „desfacerea parţială a latifundiilor, înmulţind numărul clasei feudale, „apăsarea devenind atomistică, ţăranul începe a săraci şi a da înnapoi" zice Eminescu [4]), cu drept cuvînt, căci în vremurile vechi, în formele vechi de viaţă, *înnainte de comercializarea agriculturii*, înnainte ca produsele agricole să ia caracterul de marfă, cotată la bursă,—un boer, cu cît avea mai multe moşii, cu atîta putea să ia mai puţin dela ţărani, căci nici nu prea avea ce face, pe atunci, cu ceea ce nu ar fi putut consuma.

La aceasta Eminescu mai adaogă şi aparatul formidabil al formelor nouă, pe care aceşti ţărani, singura clasă, după Eminescu, care produce într'o ţară [5]), au fost nevoiţi să-l susţină din munca lor [6]).

E clar, credem, ce interese,—ce dureri,—vorbesc în critica socială a lui Eminescu. Şi, dacă ar mai rămînea vre-o îndoială, programul său economic, expus în ultimul său articol din *Culegerea* din „Timpul":

„Ţinta noastră a fost totdeauna conservarea elementului naţional... Conservarea *mai cu samă* a proprietăţii *mici* în mîna proprietarului romîn, conservarea *meseriilor* în mîna meseriaşilor romîni" [7]),

nu mai poate lăsa nici o îndoială.

1) C. *d.* I. 1877. (S. P. şi L. p. 226).
2) *Infl. austr.* (S. P. şi L. p. 95 etc.)
3) *Infl. austr.* (S. P. şi L. p. 97).
4) *Infl. austr.* (S. P. şi L. p. 97).
5) *Infl. austr.* (S. P. şi L. p. 86).
6) *Infl. austr.* (S. P. şi L. p. 101).
7) *Culegere etc.* p. 132.

Pentru Eminescu, cum se vede, păstrarea claselor vechi și păstrarea naționalității sint două fețe ale aceleiași probleme. Și ni se pune întrebarea: Fost-a Eminescu partizan al acelor clase vechi, *rominești, pentrucă* a fost naționalist, ori a fost naționalist, pentrucă a fost partizan al acelor clase? E greu de răspuns. Un indiciu pentru ipoteza a doua ar fi faptul că Eminescu, în deosebire de toți ceilalți „naționaliști“,—Alecsandri de pildă,—nu vede în țăran un element pitoresc și arhaic, pe care să-l cînte ca pe un păstrător al rominismului, ne băgîndu-i în samă sărăcia,—ci, dimpotrivă, insistă întotdeauna asupra sărăciei lui. Și poate am avea dreptul să conchidem din aceasta, dar nu insistăm.

*

Acum, după ce am văzut mai ales atitudinea lui Eminescu față cu clasele sărăcite ori distruse de formele nouă, să vedem atitudinea sa față cu purtătorii formelor nouă, să vedem procesul pe care îl face acestora.

Eminescu, cum am văzut, bănuește, tuturor oamenilor politici în faza întaia, numai Roșilor mai pe urmă, că au copiat orbește Europa, aducînd formele nouă de viață. Această clasă a Roșilor, zice Eminescu, e alcătuită din oameni fără meserie, corupți și incapabili să aibă o convingere [1]). Această clasă este timpită și leneșă [2]); ea n'a produs nici un scriitor [3]) (ceea ce nu este adevărat; și întrucît este adevărat, lucrul se explică prin aceia că această clasă și-a cheltuit energia pentru transformarea țării: Am văzut că C. A. Rosetti, de pildă, făgăduia mult ca poet)—Această clasă timpită și leneșă, a pus totuși mîna pe stat [4]), pe o țară de oameni harnici și inteligenți, (cu toate că nici condițiile istorice nu explică acest lucru ne mai auzit. Eminescu dă dovadă, în aceasta, de o curioasă concepție în sociologie, căci este ne mai auzit, ca o clasă fără nici o însușire favorabilă în lupta pentru traiu, și *împotriva* necesităților istorice, să pună mîna pe conducerea unui stat!).—Această clasă parazită trăește exploatînd munca claselor pozitive. Ea le exploatează prin frazeologie,—„export de grîne, import de fraze“ [5]),—și prin crearea a o sumedenie de funcții inutile [6]). (Deși aiurea, pentru a combate guvernul care voia să desființeze unele funcții, zice că nu sînt mulți funcționari, ci răi [7])). Acești Roși exploatează cu atita mai crud, cu cit au gusturi foarte multe și foarte costisitoare, contractate la Paris,—gusturi care se plătesc cu sărăcia și mortalitatea țărănimii.—In sfîrșit Eminescu prevede că, dacă domnia

1) *Calegere etc.* p. 52.
2) „ p. 124, 126.
3) „ p. 123
4) „ p. 64.
5) „ p. 64.
6) „ p. 15.
7) *C. d. I.* 1877, (S. P. și L. p. 225).

acestei clase mai durează, catastrofa, moartea țării, e de neinlăturat în cel mai scurt timp [1]). (Că într'un loc Eminescu constată în ultimii 50 de ani, de la introducerea formelor nouă, un progres, „mai cu samă pe terenul politic“, datorit „contactului cu civilizația, cu ideile apusului“ [2]),—aceasta este una din neconsecvențele lui Eminescu).

Dar la Eminescu, cum am văzut, chestia socială se confundă, ori, mai bine, ia aspectul de chestie națională, întotdeauna.

Clasa cea nouă dacă este rea, și dacă a adus forme străine, trebue să fie și de neam străin. De aici teoria păturii grecești suprapuse: Iar Roșii sînt în Muntenia, și nu în Moldova, [3]) pentrucă în Muntenia clasa „de baltă“ (adică de cîmp) nu e rominească, e bulgărească și grecească,—și mai ales grecească [4]). Roșii și funcționărimea sînt strănepoții acelor Greci, pe care i-a alungat și afurisit Mateiu-Basarab [5]) (Căci pe vremea lui Eminescu istoria cunoștea un asemenea Mateiu-Basarab), sînt urmașii Fanarioților din veacul al 18-lea [6]), sînt fiii grecilor de la 1821 [7]).—Că unii dintre Roși sau dintre funcționari or fi fost Greci ori Bulgari, e sigur, deoarece orașele noastre sînt impestrițate; dar că toți, sau cel puțin marea majoritate, erau străini, nu e adevărat, și o spune și Eminescu, în „Influența Austriacă“, cînd nu avea pasiunea xenofobiei și cînd explică funcționarismul ca product al declasării vechii clase rominești: meseriașii [8]).—In opera lui Caragiali, zugrăvirea burgheziei liberale, critica acelorași lucruri ca și în proza lui Eminescu, proporția Grecilor față cu autohtonii cred că e justă—și această proporție o cunoaște oricine. De altmintrelea, în partidul celălalt, pe care îl reprezintă Eminescu, erau de asemenea mulți Greci, lucru foarte natural, deoarece și boerimea și orășenii,—elementul politic al

1) C. *d. I.* 1876, (S. P. și L. p. 242).
2) *Culegere etc.* p. 20—21.
3) Am văzut de atitea ori că în Moldova, care n'a avut o clasă revoluționară, „burghezia“ fiind compusă din Evrei fără drepturi, liberalismul („Roșii“) n'a prins ca în Muntenia. Eminescu, deci e plin de laude pentru Moldova, și din acest punct de vedere (*Culegere etc.* p. 46). Iar lupta Moldovei *critice* împotriva Munteniei novatoare Eminescu o consideră, conform cu teoria păturei suprapuse, ca lupta elementului autohton împotriva elementului străin (*Culegere etc.* pp. 79, 92). Eminescu, cu această ocazie, observă cu bucurie faptul că liberalii din Moldova,—„fracțiunea“,—nu sînt „Roșii“ au altă origină decît „Roșii“, *cu care sînt în dușmănie*, sînt produse ale curentului ardelean (*Culegere etc.* pp. 59, 74). Observație interesantă, căci, în adevăr, curentul ardelean care n'a avut în Moldova influență asupra limbii și a literaturii, a avut în politică,—puțină, nu e vorbă, dar însfîrșit destul de apreciabilă, ca să formeze un partid, mai bine zis o școală, de doctrinari.—Pentru ce n'a izbutit în linguistică și literatură, am văzut; pentru ce a izbutit mai mult în politică,—nu e locul să discutăm aci.
4) *Culegere etc.* p. 99.
5) „ p. 97.
6) „ p. 47.
7) „ p. 106
8) S. P. și L. p. 96 etc.

celor două partide,—s'au amestecat, mai ales în veacul al XVIII-lea, cu elemente greceşti.

Eminescu e aşa de cu pasiune pornit împotriva formelor nouă, în cît, uitînd că vechiul regim a fost fanariot, îl laudă [1]. Laudă pe boerii vechi [2] (mulţi fanarioţi ori fanariotizaţi, etc.), laudă pe cei ce ajungeau în rîndul boerilor,—„prin muncă" !—(mulţi fanarioţi ori fanariotizaţi) laudă pe subprefecţii [3] vechi [4] (mulţi fanarioţi ori fanariotizaţi, etc.), laudă legiuirile vechi, ca Pravila împărătească [5]. (*importaţie străină*, tradusă din greceşte).—El urăşte atît de mult liberalismul, în cît acuză pe boerii Goleşti că s'au amestecat cu „Roşii [6] (Dar Russo, Ghica, Alecsandri, etc.?)

Ura sa împotriva liberalismului, pe care el îl traduce prin „fanariotism", e aşa de mare, încît Eminescu,—deşi antisemit,—preferă pe Evrei Grecilor, cu alte cuvinte preferă pe Evrei liberalilor! Evreii, zice el, sînt de zece ori mai oneşti, mai morali, mai umani decît Roşii [7], urmaşii Grecilor dela 1821! [8].

*

Aşa dar, rezumînd, Eminescu, critic al curentelor linguistice, literare şi politico-sociale, a fost un reprezentant al claselor vechi, distruse de formele *străine*, apusene, introduse în veacul al XIX-lea. Cum acele clase au coexistat în timp cu boerimea, Eminescu are simpatie şi pentru această clasă veche.—Din cauza urei sale împotriva formelor străine, el urăşte nu numai pe acei care au introdus acele forme, ci şi clasa care s'a născut de pe urma acestor forme nouă,—şi, pentru a înfiera mai puternic pe acei care au introdus formele nouă, precum şi pe acei care au fost creaţi de ele, Eminescu îi declară, şi pe ei, de străini. De aici xenofobia lui Eminescu, mai puternică împotriva celorlalţi străini, care ne-au dat şi adus formele nouă, decît împotriva Evreilor, care s'au infiltrat graţie acelor forme nouă.—Să observăm, întreacăt, că la noi mai toate clasele sînt, mai mult ori mai puţin, antisemite; dar împotriva altor străini, nu se ridică decît reprezentanţii claselor de jos, distruse de formele nouă, venite din străinătate. Xenofobia lui Eminescu este încă o însuşire care-l deosebeşte de junimişti, care au fost, uneori, învinuiţi chiar de cosmopolitism, pe nedrept bine-înţeles....

1) *Culegere etc.* p. 121.
2) „ p. 112.
3) „ p. 117.
4) „ p. 225.
5) „ p. 232.
6) „ p. 107.
7) Culegere, etc. p. 107.
8) Fiindcă a venit vorba de antisemitismul lui Eminescu, trebue să spunem că acest antisemitism e şi civilizat şi e şi lipsit de esclusivism. Vorbind de o reprezentaţie a unei trupe evreeşti, el o laudă, (S. P. şi L. p. 363), vorbind, ca revizor şcolar, de o şcoală evreiască, el o laudă (S. P. şi L. p. 258). E împotriva violenţelor faţă cu Evreii, (S. P. şi L. p. 122). Să plece 99% în America, cu restul ne-am împăca uşor: Unii Evrei merită drepturi (S. P. şi L. pp. 106—107, 109). Evreii s'ar putea asimila prin încrucişare. Îi pare rău de cei *spanioli*, care-s buni, că trebue să fie puşi laolaltă cu ceilalţi. (S. P. şi L. p. 116). Intr'un loc vorbeşte de nişte Italieni de confesie „israelită", care sînt cu totul altăceva decît „Itzig", „Şloim", etc. (S. P. şi L. p. 121).

Idealul (şi uneori şi programul) politico-social al lui Eminescu este reîntoarcerea la trecut. El nu poate concepe o altă stare decît cea trecută, în care categoriile sociale, în numele cărora vorbeşte, să fie mai fericite, ori măcar să nu fie distruse. Eminescu, spirit simplist în chestiile sociale, se opreşte mai degrabă asupra unei forme, reală odată, deci concretă, decît să conceapă nişte forme viitoare, alcătuite din dezvoltarea elementelor prezente. La acest simplism a contribuit, desigur, şi firea sa particulară, acea poetizare a trecutului, acea tendinţă de a face abstracţie de părţile rele şi urîte ale trecutului şi de a exagera pe cele bune şi frumoase. La aceste două cauze ale *reacţionarismului* său, a mai contribuit, întărindu-le, o a treia, îndeletnicirea sa continuă cu *istoria* trecutului. Studiul istoriei e nu numai folositor, dar şi indispensabil, nu numai pentru orice om de cultură, dar mai ales pentru un om care se ocupă cu probleme politico-sociale... Dar el poate să aducă şi mari primejdii. Numai acela care pricepe viaţa prezentă, numai acela care are destulă vigoare de a trăi viaţa prezentă, numai acela care are destulă energie vitală de a voi desfăşurarea vie a vieţii—„care este un act de creaţiune constantă, mişcare, dislocare şi improvizaţie de fiecare clipă",—numai acela care are destulă putere de iniţiativă intrinsul ca să nu se mulţumească a fi un simplu *urmaş*, ci şi un creator, numai acela care imitează pe strămoşi creînd mai departe, cum au făcut şi ei, în loc de a-i copia,—numai acela se poate folosi cu adevărat de istorie, transformînd'o în substanţă vie, în factor de progres, căci „trecutul nu poate fi interpretat decît prin cea mai mare putere a prezentului". [1]) Observ, în treacăt, că la noi, unde studiile istorice sînt singurele, poate, studii serioase, reacţionarismul păturii culte se explică, în parte, şi prin preocuparea cu aceste studii, *necontrabalansate prin studii de altă natură*, ca sociologia, economia politică, biologia, filozofia biologică, etc.

Şi Eminescu, din toate aceste cauze, a fost unul dintre aceia care se mulţumesc a fi urmaşi. In „Sărmanul Dionis", cea mai caracteristică bucată pentru psicologia lui Eminescu, el se complace în visul că trăeşte pe vremea lui Alecsandru cel Bun. El nu poate concepe viaţa decît ca o copie a trecutului... La această stare sufletească a mai contribuit

1) A se vedea, în privinţa acestei chestii, studiul lui Nietzsche asupra „Folosului şi neajunsurilor studiilor istorice", tratate din punct de vedere al filozofiei sale energetice; şi analizele lui Jules de Gaultier asupra acestui studiu, făcute din punct de vedere al „bovarismului" său, în *La Revue des Idées* No. 52 şi *Mercure de France*, vol. LXXII, No. 260.

și un alt fapt: firea sa, înnăscută ori cîștigată mai tîrziu, lipsa sa de voință, neputința sa de a reacționa,—catehisată în *Glossa*,—care este și cauza *psihică* a pesimismului său, cum am arătat aiurea [1])

După Eminescu, vor veni alți representanți ai acelorași dureri, — care vor face societății romînești același proces, dar care vor căuta soluții în altă parte, decît în trecut, în combinarea a înseși elementelor prezente. Aceștia vor fi socialiștii de altă dată, care reprezintă a patra fază a criticii, și care sînt o apariție tot moldovenească. Dar vom vedea că și aceștia, fiind nedrepți în multe puncte ale criticii lor, adică ne pricepînd nici ei realitatea, vor recomanda tot soluții utopice,—utopia revoluționară, în loc de utopia reacționară a lui Eminescu,—și ambele aceste faze critice se vor pierde în zădar, durerile celor mici așteptînd, mai departe, pe aceia care, pricepînd și nevoia criticii, dar și nevoia construcției pe baza formelor nouă și în marginile lor,—vor fi în stare să facă sinteza criticismului și a patruzecioptismului, cum a făcut'o altădată Russo ori Kogălniceanu.

II

După cum la o privire superficială s'ar părea că Eminescu a fost un ultra-junimist,—și am văzut că in realitate n'a fost așa—deasemenea, la o privire superficială, unora li s'ar părea că socialiștii ar fi fost reprezentanțiii proletarilor, iar altora că ei ar fi plecat dela niște *teorii* cetite în cărți și ar fi încercat să facă aici un partid, care să nu corespundă nici unui interes adevărat. In realitate, ei au plecat dela dureri și interese adevărate, dela aceleași dureri și interese, dela care a plecat și Eminescu.

In critica socialiștilor de altădată vorbesc interesele țărănimii, ale răzeșilor și ale meseriașilor, și aproape deloc ale născîndului proletariat.—„Proletarianismul" și „internaționalismul" socialiștilor de altă dată, cași „reacționarismul" și „anti-străinismul" lui Eminescu,—la aceste interese se reduc! Căutînd *principiul* criticii socialiste, dezbrăcînd această critică de frazeologia socialismului german,—după cum la Eminescu am dezbracat'o de acea a filozofiei de stat germane,—ajungem la concluzia că socialiștii, pe căi deosebite de ale lui Eminescu,—dar care de cele mai multe ori se'ntîlnesc,—au făcut *acelaș* proces al *aceleiași* organizări sociale, în numele *acelorași* interese ale *acelorași* clase, cași Eminescu. Iar leacurile propuse, deși exprimate în frazeologia altor programe, au fost, în mare parte, inspirate de situația reală, făcîndu-se numai foarte puține concesii, cum vom vedea, programelor „proletariatului"...

1) *Curentul eminescian*, Noua Revistă Romînă. vol. 3 No. 36. Voiu arăta altădată cum cauzele sociale, studiate în acest articol, s'au grefat pe *această* cauză psihică, pentru a da naștere pesimismului lui Eminescu.

Evanghelia vechiului socialism a fost „Ce vor socialiștii Romîni" [1]). In acest studiu-program, se analizează clasele sociale din Romînia, relele societății,—și se propun și soluții.

E foarte curios că în acest studiu se analizează *toate* clasele sociale pe larg,—afară de..... *proletariat!* Și proletariatul nu e analizat, pentru un motiv foarte simplu, pentrucă nu exista! Mai mult: Socialiștii dovedesc cu o serie întreagă de argumente că industria mare e imposibilă în Romînia:

„Deci oricum vom învîrti și suci lucrurile, este văzut că burghezimea noastră n'are cel mai mic teren pentru a întemeia o industrie națională, pentru organizarea producțiunii industriale" [2]).

Și, dacă nici *în viitor* socialiștii nu prevăd o industrie națională, e clar că ei nu pot spera, *nici în viitor*, în existența unui proletariat.

Socialiștii de pe atunci nu doresc *nici* proletarizarea țărănimii:

„Și ce vom avea în viitor în schimb cu jertfirea producătorilor mici? Vom avea o aristocrație bogată în ale cărei mîni va fi adunat pămîntul țării romînești, o aristocrație dobitoacă, crudă, tîmpită, ca și cea din străinătate și vom avea proletariat agricol. *Frumos viitor!*.... Grîul produs de proletarii agricoli va trece în străinătate, și mai mult decît azi, pentru a aduce juvaere, pălării, mătăsuri, catifele, etc. Am putea descrie încă multe din relele... etc." [3]).

Și dacă nu există proletariat, dacă prevăd imposibilitatea proletariatului industrial și nu doresc proletariatul agricol,—atunci în numele căror interese se ridică socialiștii? In numele căror clase fac procesul societății romînești de pe vremea lor?

Socialiștii se ridică împotriva acelorași „Roși" ai lui Eminescu, cărora ei le zic „burghezi".—Și, cași Eminescu, ei deplîng mizeria țărănimii și nimicirea meseriașilor, și în numele acestor clase se ridică împotriva formelor nouă:

„Meștera noastră burghezime, pentru a zidi clădirea netemeinică a întocmirii burgheze capitaliste [introducerea formelor nouă de către Roși, ar zice Eminescu] și-a luat totodată sarcina, cu știre ori ba, de a nimici, de a expropria pe proprietarii țărani, de a îngropa în zidul acestei întocmiri pe țaranul romîn; întocmai după cum Meșterul Manole a zidit pe soția sa în zidurile mănăstirii dela Argeș" [4]).

Desvoltîndu-se gusturile de bun traiu ale acestei „burghezii",

1) *Revista socială*, 1884.
2) *Rev. soc.* p. 437 etc.
3) *Rev. soc.* pp. 439—440.
4) *Rev. soc.* p. 428.

importul creşte, şi cu cit creşte el, cu atita creşte exportul de cereale, cu alte cuvinte exportul „hranei poporului", încît

„producătorii mor de foame, in timp ce hrana lor se trimite peste nouă ţări şi nouă mări cu drumurile de fier făcute pe seama poporului" [1]).

Şi zugrăvind această mizerie a ţărănimii, pricinuită de formele nouă, socialiştii, caşi Eminescu, constată că sub vechii boeri, înainte de formele nouă, ţăranii stăteau mai bine [2]).

Aceiaşi burghezime aduce nu numai sărăcirea ţărănimii, ci şi distrugerea industriei mici, a *vechii* industrii casnice ţărăneşti, caşi a meseriaşilor din oraşe:

„Cu cît creşte importul şi mai ales acea parte a importului care face concurenţă producţiilor ţării, cu atita aceste producte şi ramurile de industrie ce le produc pier, se sting. La ţară pier industriile casnice, la oraşe industriile şi meseriile vechi. Despre însemnătatea ruinii producţiunii orăşeneşti vom vorbi mai jos, cît despre ruinarea industriei casnice de pe la sate este uşor de văzut că lucru de samă nu poate fi" [3]).

. . . .

„Meseriaşii noştri expropriaţi prin concurenţa unei fabrici din Austria, nu vor merge în acea fabrică să lucreze ca salariaţi, ci vor pieri de foame şi de alte lipse aice, în patria lor" [4]).

Dar socialiştii nu uită să suspine după nici o clasă *veche* („reacţionară").

Ei arată cum introducerea formelor nouă ruinează şi o altă ocupaţie productivă, cărăuşia:

„Drumul de fier ia ţăranului cărăuşia din mîni şi-l leagă de oraşe care îi sug toată viaga ce i-a mai rămas după ce şi-a luat proprietarul partea. Cu drumul de fier vine o exploatare care îi dă lovitura de moarte şi *ne unim în totul cu poetul* nostru cînd zice...." [5]),—

şi se citează „Doina" lui Eminescu:

Şi cum vin cu drum de fier, etc...

Amintesc aci, încă odată, jalea lui Delavrancea după această clasă a căruţaşilor şi aversiunea lui pentru clasa nouă burgheză.

Unde sînt „proletarii" în tot acest proces ce-l fac socialiştii de pe atunci formelor nouă?

Dar poate mai interesant încă de cît această analiză ce o

1) *Rev. soc.* p. 423.
2) *Rev. soc.* p. 407.
3) *Rev. soc.* p. 414.—Vedeţi pe socialişti! îi doare inima de meseriile vechi!
4) *Rev. soc.* p. 424.
5) *Rev. soc.* p. 422.

fac socialiştii societăţii romîneşti din vremea lor, este programul practic, pe care-l propun.

In acest program este numai o singură cerere pentru „lucrătorii de fabrici":

Cu totul în dezacord cu constatarea lipsei de industrie în Romînia, deci cu lipsa de lucrători de fabrici, programul cere ajutorul statului pentru societăţile de lucrători care ar voi să deschidă fabrici... [1]). E, evident, un chip de a-şi achita conştiinţa .....socialistă, căci de unde erau să se găsească lucrători de fabrică, dacă nu erau *încă* fabrici?....

Incolo, tot programul „socialist" e un program *ţărănist*, cam utopic în idealul lui, dar foarte cuminte în concesiile pe care este dispus să le facă: „a lucra individual, pe pămînt împărţit, în bucăţi" [2]), program care ar putea fi însuşit de orice democrat înnaintat şi cam utopic, fie el chiar duşman al socialismului.

Iar dacă la acestea vom adăoga munca practică, mai caracteristică decît programele, a vechilor socialişti, care se mărgineau aproape numai la organizarea petiţionării ţăranilor pentru a li se vinde dela stat, sau cu ajutorul statului, parcele de pămînt necesare pentru traiul lor,—atunci vom înţelege şi mai bine ce dureri concrete au dat naştere socialismului de altădată.

Socialiştii au criticat formele nouă, pentru că erau în dauna unor clase vechi, „reacţionare". In lupta lor practică, au luptat mai în special pentru una din aceste clase „reacţionare", pentru ţărănime.

*

Să vedem acuma cum critică, în special, socialiştii pe aceia pe care Eminescu i-a numit „Roşi", şi pe care ei îi numeau „burghezi".—Vom vedea că şi aici critica socialiştilor e la fel cu a lui Eminescu.

Socialiştii, dacă n'au ajuns la teoria păturii suprapuse străine (şi nu aveau motive să ajungă: erau „internaţionalişti"!), apoi, în critica „burgheziei" (a „Roşilor" lui Eminescu) se întîlnesc perfect cu dînsul.

CaşiEminescu,—şi caşi junimiştii,—socialiştii susţin că formele „burgheze" au fost introduse fără ca condiţiile sociale ale ţării să necesiteze aceasta:

„Istoria va învinui cu drept cuvînt pe tinerimea dela 1848 cum că a copiat fără critică instituţiile burgheze, atunci cînd aceste instituţii arătaseră ce frumuseţi cuprind" [3]). [Prin această „critică", socialiştii înţelegeau alegerea acelor lucruri care ar fi fost favorabile... *ţărănimii* şi *me-*

1) *Rev. soc.* pp. 445, 448.
2) *Rev. soc.* p. 441.
3) *Rev. soc.* p. 395.

seriașilor, de oarece procesul pe care-l fac „burghezimii" e, cum am văzut, făcut în numele acestor clase !].

Această clasă,—zic socialiștii, cași Eminescu,—„burghezia", venită din Paris, cu gusturile exigente și stricate, avînd nevoe de un mare import de lucruri scumpe pentru satisfacerea acestor gusturi,—dă grîul țăranului pe mătăsurile franțuzești [1],— și, cu cît „sus cresc cererile", cu atîta „jos", din cauza formelor nouă, „se 'mpuținează producția" [2]).

Clasele de jos sînt sărăcite, zic socialiștii, cași Eminescu, prin „un număr nespus de mare de slujbași", „o droae de prefecți, subprefecți, comisari, spioni polițienești, controlori, controlori de controlori, copiști... magistrați, portărei, avocați etc. etc.", creați de formele nouă, „care iau mare parte din producțiune, consumînd'o fără nici un folos",—prin slujbașii care se recrutează din vechile clase pozitive, „îndepărtîndu-se dela producțiune tot mai multe brațe" [3]). Această stare socială e, apoi, caracterizată, cum constată și Eminescu, „prin desvălirea corupției, lipsei de rușine, de convingeri, de conștiință la partidele noastre politice" [4]). Și, tot cași Eminescu iarăși, socialiștii văd catastrofa, „moartea chiar a existenței noastre naționale", dacă programul lor nu se aplică imediat [5]).

*

Așa dar, socialiaștii, *deși* profesau socialdemocratismul, în realitate vorbeau în numele și în favoarea claselor apăsate, „reacționare", și cele mai romînești.—Ei profesau, ca social-democrați, „internaționalismul"... Vom vedea că, *în fond*, ei n'au fost internaționaliști.

Pentru aceasta, să vedem atitudinea lor față cu alte probleme,—acolo unde, nefiind vorba de politică, unde *programul* ne impunîndu-le nimic, putea să apară fondul lor adevărat.

Acești reprezentanți ai claselor *vechi* și mai cu samă ai țărănimii,—în privința limbii și a literaturii, au fost și în teorie, dar mai cu samă în practică, adevărați „țărăniști", ba chiar „moldoveniști", ducînd principiile și procedeele școalei critice moldovenești până la extrem. Socialiștii de pe atunci își fac un merit de a scrie cît mai aproape de limba poporului și întrebuințează cît pot expresiile moldovenești, considerînd oarecum expresiile muntenești ca deja mai „străine". Un alt izvor din care ei scot cuvinte și forme ale cuvintelor, e literatura bisericească veche. (Ei scriu, de pildă, *beserecă*, etc.). Ei își fac un punct de onoare de a întrebuința cît mai puține neologisme, este o emulație între

1) *Rev. soc.* p. 414.
2) „ p. 434.
3) *Rev. soc.* p. 404, 426.
4) *Rev. soc.* p. 425.
5) *Rev. soc.* p. 434.

dînșii ca să găsească echivalentele romînești ale neologismelor, și dorința lor supremă este a scrie o bucată întreagă fără nici un neologism... Acești reprezentanți ai... „proletarilor", au fost cei mai „țărăniști" și mai „moldoveniști" oameni. Stilul lor mișună de „hăul", de „jariștea", de „pojarul", etc... Închipuiți-vă în Apus pe socialiști (=reprezentanți ai *proletarilor*) făcînd școli linguistice și literare *țărăniste*, făcînd din țărănism un articol din cele două-trei ale crezului lor! Și culegînd expresii și forme din textele vechi religioase! Din acest punct de vedere, socialiștii sînt adevărații urmași ai lui Alecu Russo care,—mai mult decît oricare alt critic, decît chiar Kogălniceanu căruia Russo îi bănuește că întrebuințează prea multe neologisme în *Steaua Dunării*,—a fost împotriva oricării schimbări și înnoiri în limbă, rugîndu-se de novatori să lase Romînilor „limba asta așa grecită, turcită", cum s'a format în cursul vremii [1]).

Acest arhi-naționalism linguistic și literar al reprezentaților... „proletariatului" „internațional", ne dă dreptul să spunem că, dacă doctrina nu ar fi *impus* acestor oameni internaționalismul, ei ar fi fost printre cei mai încărnați naționaliști [2]).

1) Nu vom vorbi mai pe larg, aici, de rolul „Contemporanului" în privința problemelor linguistice și literare.—La aceasta, să se adaoge și activitatea lui științifică, *introducerea* teoriilor științii moderne, precum și lupta lui *împotriva* plagiatorilor, adică *pentru* asimilarea științii străine,—activitate despre care am vorbit aiurea („V. R.", I, 2, p. 258—259, nota). Transcriu aici o parte din programul „Contemporanului", publicat în No. 1, anul I (1883) al acestei reviste, pe care îl laudă, firește, *Convorbirile literare* și pe care „Contemporanul" l'a îndeplinit cu sfințenie:

„Scopul nostru e a face cunoscut publicului romîn cum privește știința contemporană lumea. Vroim să aducem în țara noastră discuțiunea asupra marilor teorii științifice la ordinea zilei la popoarele civilizate din Apus...

„Scopul nostru mai e de a purta o luptă înverșunată în contra producțiunilor științifice greșite și mai ales contra cărților de școală, căci dacă acestea vor fi rele, atunci nu putem aștepta nemică, nici de la generațiunea nouă... Cursurile profesorilor din toată țara încă vor fi criticate în revista noastră...

„Pentru a mîntui cultura noastră științifică de o decădere mai mare decît cea de acum, trebue să luptăm fără milă în contra ignoranței și șarlatanismului și să rupem maștele...

„Cauzele acestei stări ticăloase în care ne aflăm, cauza, că avem forme fără fond [acest strigăt îl scosese demult d. Maiorescu], trebue căutate în nesocotința cu care s'au împlut locurile de profesori cu tot felul de oameni. S'au fundat școli peste școli și profesorii au trebuit să fie improvizați.

„În privința literară vom critica producțiunile... Vom fi foarte aspri în critica noastră, dar sperăm că și alții ne vor critica pe noi. Ar fi un bine necalculabil, cînd ar ști oricine, că ceea ce s'ar scrie și publica nu va trece neobservat și că ceea ce va fi bun se va deosebi și lăuda".

2) În 1889, un socialist trecînd în partidul radical, își justifică trecerea sa prin aceea că partidul radical are acelaș program cași socialiștii minus numele („socialist") care sparie lumea și împiedecă răspîndirea programului.—Cineva, probabil tot autorul broșurii „Ce vor socialiștii romîni", recunoscînd că d. Panu are acelaș program cași socialiștii, insistă însă asupra foloaselor etichetei de „socialist", arătînd „însemnătatea psicologică a firmei, influența ei asupra spiritului". Autorul scrie: „Se zice „no-

In arhi-naționalismul lor linguistic și literar, care mergea *alăturea* de doctrinile lor împrumutate și care, în orice caz, nu izvorau din acele doctrine,—în acest arhi-naționalism, în care socialiștii își exprimau adevărata lor „fire", vedem noi că fondul lor prim a fost naționalist. Poate că dacă ar fi simțit că „eticheta" îi „obligă" să nu fie naționaliști nici în limbă și literatură, ei ar fi fost și aci împotriva „firii" lor, ar fi fost franțuziți, neologiști, etc.

Democrat, aristocrat, naționalist, internaționalist, etc.,—omul se naște așa. Aceste lucruri sînt organice. Și naționalismul socialiștilor, manifestat, în vremea cînd erau robi ai *formulelor*, numai în limbă și literatură,—naționalism de care acei socialiști dau dovadă acuma, cînd au scăpat de jugul *formulei*, și pe care unii îl duc până la șovinism și xenofobism,—ne face să credem, încă odată, că fondul prim al socialiștilor, *reprezentanți și ei ai claselor mijlocii și ai celei țărănești, și protivnici ai acordării de drepturi la Evrei*, a fost un fond naționalist. Vechii socialiști, care au fost niște internaționaliști de formulă, în fond au fost niște naționaliști, dar cărora le-ar fi fost rușine să se declare naționaliști.

*

Acum, cînd am văzut că critica socialiștilor se asamănă cu acea a lui Eminescu,—că și ei și el se ridică împotriva formei sociale din vremea lor, în numele intereselor claselor de jos, oropsite și sărace, că se ridică nu numai împotriva aspectului politic al formelor nouă, ca junimiștii, ci împotriva felului de împărțire a bogăției naționale, revendicînd o mai mare parte pentru categoriile sociale obijduite,—acuma pricepem mai bine, ceeace am mai relevat altădată [1], că sufletul *reacționarului* Eminescu n'a fost așa de străin pentru socialiști, că, cu toată deosebirea de *soluții*, socialiștii au simțit în Eminescu un suflet tovarăș, de unde a urmat că mai toți socialiștii, dacă nu toți, au fost eminesciani, găsind în poezia maestrului răsunetul propriilor lor dureri. Desigur că poezia lui Eminescu e condiționată și de alți factori [2]; dar factorul social e, fără îndoială, tristeța produsă de ruina claselor „pozitive",—și această tristeță, care n'a găsit răsunet în patruzecioptiști, a găsit răsunet în tinerimea îndurerată de mizeriile claselor *vechi*, care a îmbrățișat „socialismul".

Din acestea se va înțelege, apoi, și alt fapt: acela că Eminescu a fost considerat, acum vre-o 20 de ani, de către spița lui Cuconu Leonida și Titircă Inimă rea, ca un *socialist*.—Chiar pentru aceia care nu cunoșteau proza sa,—nemulțumirea, revolta, atacul la formele sociale ce respiră poezia sa, erau deajuns pen-

blesse oblige", adică faptul că ai un titlu de nobil *te face să faci uneori lucruri peste firea ta*, ori să te oprești de la fapta *la care natura te-ar împinge cu tărie*. Așa putem zice și „Socialisme oblige"..." (*Drepturile omului*, 16—19 Februarie, 1899, reprodus și în *Contemporanul*, Anul VI, No. 12).

1) *Noua Revistă romînă*, vol. 3, No. 36.

2) Am vorbit mai sus, în treacăt, de factorul pur psihic.

tru ca Eminescu să fie calificat, de către vulgarul care știa ceva despre dînsul, ca *socialist!* [1]).

*

Așa dar, în *critica* societății, Eminescu și socialiștii samănă perfect. Și, dacă tinerimea a fost atrasă de acești oameni, aceasta se datorește criticii, și nici de cum soluțiilor propuse. (Și tot critica, iar nu soluțiile junimiștilor, au atras mulți tineri de valoare în partidul junimist).

Acele soluții, la ideal, erau: pentru Eminescu, reîntoarcerea la trecut (la care trecut?); pentru socialiști: societatea socialistă sau, mai bine zis, „viitoare"...

Dar nici Eminescu nu crede (în majoritatea afirmațiilor sale) realizabil idealul lui,—și nici socialiștii.

Și Eminescu și socialiștii se mărginesc la un program,—mai vag al lui Eminescu, mai precis al socialiștilor,—program favorabil claselor mijlocii și țărănimii.

Deosebirea dintre dînșii este numai politică. Eminescu este un conservator. Lui nu-i place liberalismul politic, dar se resemnează. Se resemnează însă cu greu, și ca să dăm un exemplu care ilustrează totul, el e împotriva reducerii celor patru colegii la trei. *Democratismul*, pentru Eminescu e sinonim cu *demagogismul*. Cînd înșiră formele posibile de guvernămînt, el scrie: *despotismul, oligarhia* și... *demagogismul*,—acolo unde altul ar scrie *democratismul*. [2])—De aici ura lui cea mai mare împotriva celui mai înnaintat democrat dintre patruzecioptiști, împotriva lui C. A. Rosetti.

Socialiștii, din potrivă, voesc democratizarea țării. Ei cer votul universal. De aceia, omul pe care-l vor stima mai mult dintre patruzecioptiști va fi C. A. Rosetti.

Cînd socialiști protestează împotriva asămănării lor cu junimiștii, [3]) n'au dreptate în totul, căci în critica introducerii formelor nouă se asamănă; dar protestul lor e în mare parte îndreptățit, căci socialiștii, în deosebire de junimiști, au criticat aceste forme din punctul de vedere, al claselor de jos, și apoi, ca

1) Vezi *Culegere etc.* p. 127, unde spre a se apăra de socialism, forțează nota reacționară.—De altmintrelea, Eminescu se pare că a avut momente de „socialism", și aceasta rezultă nu din „Împărat și proletar", cum au voit unia, căci „socialismul" din prima parte a acestei poezii are acolo numai rolul de piesă de sprijin pentru partea a doua, care e teoretizarea pesimismului. *Socialismul* lui Eminescu, manifestat în poezii cel mult în „Viața", apare în proza sa sporadic ca, de pildă, cînd, vorbind de suferințele lucrătoarelor dela Regie (în „Viața" e vorba de lucrătoarele cusutorese) scrie că: „chestiunea socială, atît de ventilată în Europa, trebue s'o revedem la noi în forma ei cea mai crudă" („Diverse" în *C. d. I.* 1876, *S. P.* și *L.* p. 236). Vedem de aici că Eminescu ar fi știut *unde* să aplice socialismul: în adevăr la proletari. Dar aceasta e absolut incidental la Eminescu. De socialismul său nu se poate vorbi.

2) *Culegere etc.* p. 81.

3) *Rev. soc.* p. 429.

soluție, au dat soluții economice și politice. favorabile acestor clase.

Cu Eminescu, asămănarea e și mai mare, cum am văzut: Singura deosebire stă în soluțiile politice.

*

Am expus faptele. Am putea să isprăvim și aici.—Dar se impun oarecare judecăți asupra atitudinii acestor critici.

Catastrofa, pe care au prezis'o și Eminescu și socialiștii,—dispariția țării,—nu s'a întîmplat. Oricît de rău ar fi în acest moment, privind lucrurile *în bloc*,—viața economică, politică, socială, culturală, etc,—vedem, de atunci până azi, un progres.

Aceasta e de ajuns ca să conchidem că acești critici n'au fost drepți în critica lor socială, căci nimic nu poate dovedi dreptatea sau nedreptatea unei critice, de cît îndeplinirea ori neîndeplinirea prevederilor scoase din acea critică.

Iar în atacurile pătimașe aduse reprezentanților formelor nouă, ei n'au avut dreptate deplină, pentrucă nu și-au dat samă de *fatalitatea* lucrurilor.—Ba nu! Uneori și-au dat samă. Așa Eminescu, își dă samă de o latură a lucrurilor, cînd scrie că în ultimii 50 de ani, lucrîndu-se pentru emanciparea națională, n'a fost vreme de studiat condițiile reale ale țării [1]).

Această simplă afirmare răstoarnă toată critica lui Eminescu împotriva „Roșilor". Căci, dacă a fost *fatal* să fie cum a fost, atunci clasa Roșilor n'a fost vinovată; relele criticate au fost, cum s'ar zice, datorite unui caz de „forță majoră".

Dar Eminescu, în locul criticii, a uitat întotdeauna această considerație...

Socialiștii, care nu și-au dat samă de acest lucru, și-au dat samă, în schimb, de un altul de care nu și-a dat samă Eminescu. Ei au priceput că instituțiile nouă au fost, însele, *fatale*, căci ele au fost datorite presiunii Europei [2]).

Apoi, dacă forma politică și socială,—cu toate relele ei inerente,—a fost *impusă*, mai este vinovată cutare sau cutare categorie de oameni?

Dar socialiștii spun că patruzecioptiștii ar fi fost datori să facă o selecție, să aleagă și să importe numai părțile bune ale formelor nouă din Apus [3]). E serios acest lucru? Și mai ales în gura unui socialist, a unui determinist, chiar fatalist, în politică? Apoi dacă în Apus, într'o societate cultă, și unde păturile populare puteau opune o mai mare rezistență conștientă, formele nouă dăduseră atîtea rele,—de unde pretenția ca la noi *aceleași* forme să dea roade mai bune de cît în Apus?

Era *fatal* ca la noi formele acelea să dea roade și mai rele, din atîtea pricini, pe care nu e locul să le înșirăm aici,

1) *Culegere etc.* p. 131.
2) *Rev. soc.* p. 403.
3) *Rev. soc.* pp. 396, 432, etc.

pricini care, în mare parte, rezultă din însăși acea lipsă de „condiții istorice" și autohtone pentru formele nouă, „burgheze", de care vorbesc și socialiștii și Eminescu.

*

Și dacă se putea ca formele nouă să dea un rezultat cu puțin mai bun,—și se putea, *dacă* între purtătorii, între reprezentanții acelor forme ar fi fost mai mulți oameni buni și inteligenți,—atunci vinovații cei mari au fost aceia care au făcut „eminescianism" politico-social și socialism.

Ne înțelegînd *fatalitatea* lucrurilor, ne înțelegînd că Romînia trebuia să îmbrace *acele* forme nouă, dacă nu din alte cauze, cel puțin din cauza presiunii europene, eminescianii și socialiștii, în loc să ajute, prin colaborarea lor, la stoarcerea maximului de bine ce puteau da aceste forme,—și-au cheltuit energia în chip steril, *criticînd*, luptînd împotriva purtătorilor acestor forme, în loc să se amestece între ei și să colaboreze la introducerea și adaptarea acestor forme.

Dacă toți acești critici s'ar fi alipit, de pildă, de C. A. Rosetti, *care voia ca aceste forme (fatale) să servească cît mai mult claselor de jos*, lucrurile ar fi mers cu totul altfel,—presupunînd că C. A. Rosetti ar fi avut stofa unui om de stat.

Acești critici, făcînd ca tot ce a fost mai bun în cîteva generații să critice, în orice caz să stea deoparte,—de unde a urmat că formele nouă au avut ca purtători tot ce a fost mai rău,—au făcut o operă dăunătoare pentru țară, au oprit progresul țării, au pus, deci, piedeci la îmbunătățirea soartei acelora tocmai, în numele intereselor cărora vorbeau... au făcut operă de reacționari.

G. Ibrăileanu.

Cronica artistică

— Monumentele noastre —

Să le zicem monumente publice sau istorice?

Legea le numeşte într'un fel, iar Buletinul oficial [1]), acum apărut, într'altul. Oricum le-am boteza însă, ele aceleaşi rămîn. Adăogind unul sau altul din epitete, noţiunea nu se schimbă şi nici nu se clarifică. Obţinem din potrivă un pleonasm, inutil ca de obiceiu. Căci un monument e prin firea sa chiar istoric sau, în cel mai defavorabil caz, public. Este istoric, fie prin vîrsta sa, care îl trece în domeniul trecutului, al istoriei; fie prin faptele însemnate, deci istorice, pe care le aminteşte sau la care a slujit. De cele mai multe ori asemenea monumente sînt şi de domeniul public, cum de pildă numeroasele biserici.

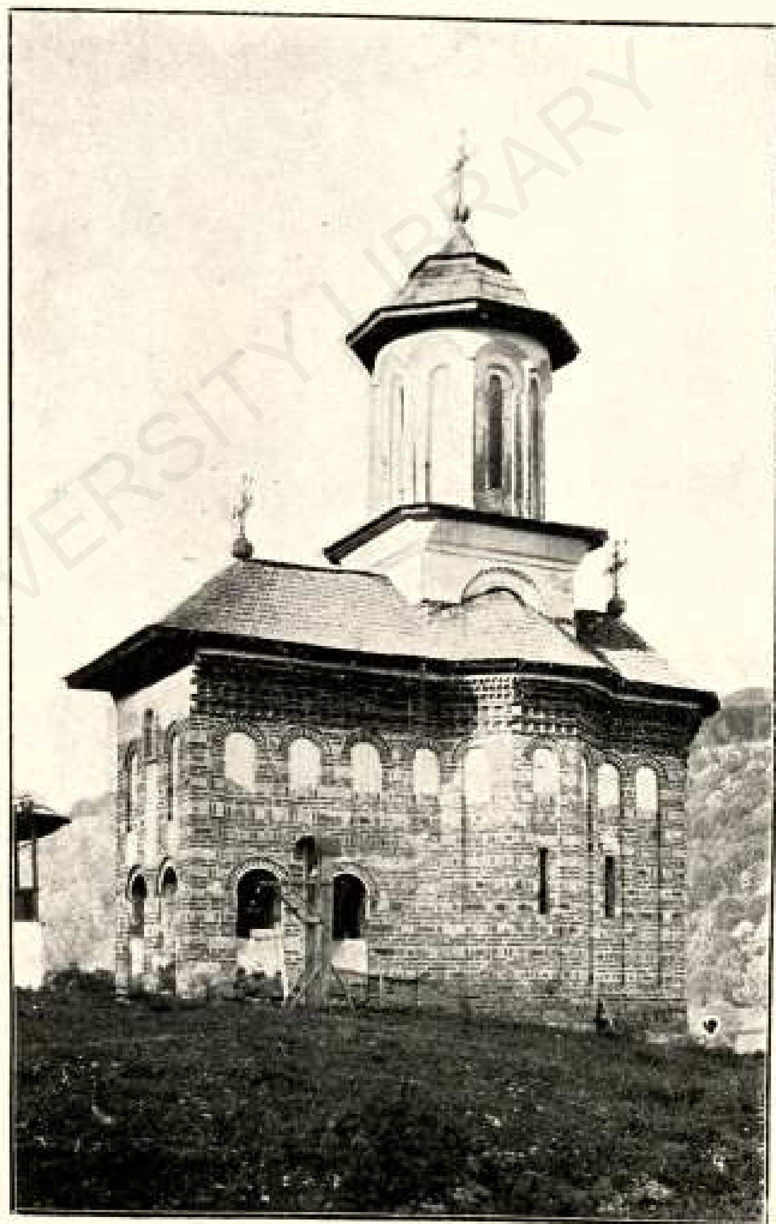
Denumirea legală de monumente *publice* este desigur cea mai puţin nimerită. Printr'însa se exclud toate monumentele cari nu intră în această categorie, deşi multe din ele pot aveà o însemnătate necontestată.

Oricare ar fi deci epitetele, ele nu schimbă întru nimic calitatea ce au avut monumentele. Nouă este numai grija ce li se acordă acum. Această preocupare numai, şi mai ales legiferarea ei, e într'adevăr modernă. Căci au persistat monumente din vremurile cele mai depărtate şi fără ca să li se fi dat o îngrijire specială, impusă prin legi şi regulamente.

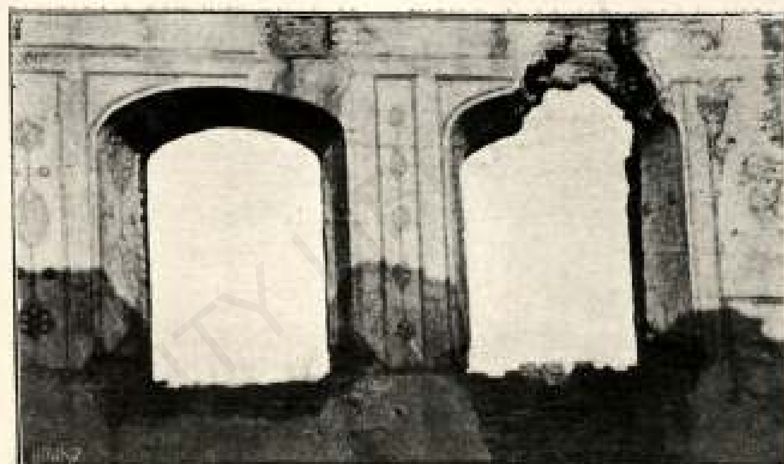
Conservarea monumentelor, aşa cum se practică acum, este o consecinţă a deşteptării spiritului istoric a vremurilor noastre. Azi, un monument nu mai este considerat numai după valoarea sa artistică, ca altă dată. Orice rămăşiţă, care face parte din avutul nostru naţional sau servă la lămurirea trecutului nostru,—este azi tot atît de apreciată ca oricare operă de artă veche. Iar acestor din urmă, în special,—cercăm să le facem posibilă o viaţă cît mai lungă. Vrem să ajungem să asigurăm şi operelor plastice sau arhitecturale nemurirea de care se bucură operele literare.

---

1) *Buletinul comisiunii monumentelor istorice.* Publicaţie trimestrială sub auspiciile Ministerului de Culte şi instrucţiune publică şi în editura Administraţiei Casei Bisericei. 1908 Ianuarie-Martie; Bucureşti, Göbl-Rasidescu. In 4° mare: 48 pag. cu numeroase ilustraţii.

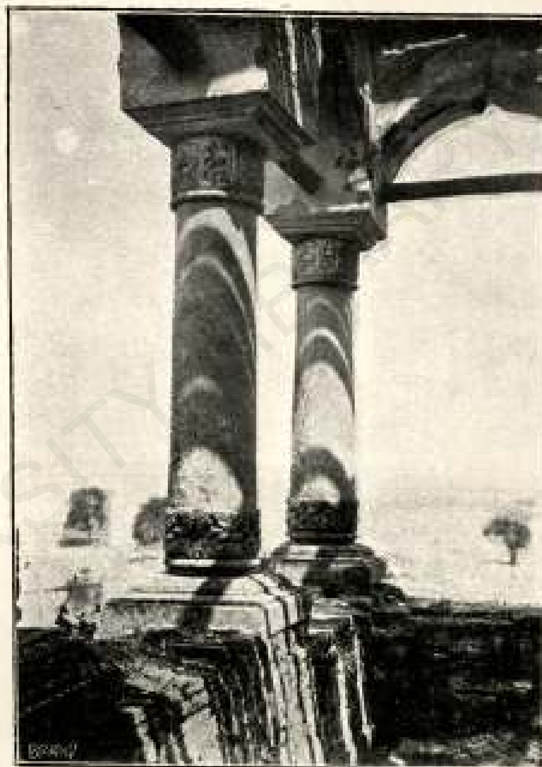
Bolniţa M-rei Cozia
(înainte de restaurare)

Din interiorul palatului Brâncovenesc dela Potlogi

Palatul Brâncovenesc dela Potlogi

Stâlpii foişorului dela M-rea Comana

Clopotniţa şi chiliile M-rei Comana

Biserica Monăstirei Snagov

Asemenea sentimente şi îndatoriri sînt cu totul noi. Nici chiar revoluţia franceză, dela care am moştenit atîtea idei mari şi generoase, nu cunoştea respectul monumentelor. In timpul ei, din potrivă, s'au distrus cele mai multe documente artistice ale predecesorilor. Caracteristic este, pentru psihologia vremii, procesul verbal al Consiliului comunal al oraşului Strassburg din 1793, publicat în urmă. Cu o vădită mulţumire se înregistrează în acel act că, în scurtul timp de trei zile numai, municipalitatea, a reuşit totuşi să distrugă 235 statui dela vechiul şi splendidul Dom al oraşului! Se mai adaogă că sfărămăturile au servit la şoseluirea drumurilor.

Azi domneşte cu totul altă mentalitate. In Veneţia, de pildă, se reclădeşte cu mari cheltuieli şi întocmai după modul cel vechiu campanilele dela San Marc, a cărui valoare curat artistică nu motivează singură o asemenea măsură. Respectul tradiţiei predomină însă azi. Din fericire s'au înpămîntenit şi la noi asemenea sentimente. După ce pînă mai deunăzi am nesocotit şi dărîmat fără cruţare tot ce era vechiu, azi, în fine, începe reacţiunea. Şi la noi, caşi aiurea, vremurile cele mai dăunătoare monumentelor au fost cele mai apropriate de noi. Respectul firesc ce aveau bătrînii pentru clădirile vechi reiese şi din frumoasa scrisoare a lui Vasile Lupu prin care opreşte pe Logofătul său Racoviţă să ia pentru o clădire nouă piatră dela ruinile curţii lui Ştefan Vodă din Vaslui. *„Acesta lucru nu să cade să facem, că nu iaste cu cinste"* [1]) scria Vodă Vasile Lupu, acum 273 de ani. Iar noi am eternizat printr'o statue de bronz pe primarul Capitalei Regatului, care, sînt numai 20 de ani de atunci, a încuviinţat dărîmarea solidului şi istoricului turn al Colţei!

Din fericire însă putem înregistra şi alte fapte îmbucurătoare în această privinţă. In primul rînd se cuvine să menţionăm bine executatele restaurări ale celor mai de frunte biserici din ţară, efectuate sub înalta ocrotire şi în parte chiar cu fondurile personale ale M. S. Regelui. Astfel ni s'au redat în întreaga lor splendoare de odinioară Catedrala din Curtea de Argeş şi Trei Erarhi din Iaşi, exemplare unice în lumea întreagă şi cu care nu ne putem în deajuns făli. Deasemeni s'au asigurat generaţiilor viitoare frumoasele biserici ale sfîntului Neculae din Iaşi, a Mitropoliei din Tîrgovişte şi a sfîntului Dumitru din Craiova. Tustrele sînt pedeoparte demni reprezentanţi ai năzuinţelor artistice şi evlaviei voevozilor noştri şi totdeodată foarte interesante documente din punct de vedere al istoriei arhitecturii noastre.

In acelaş timp, cîte alte biserici şi monumente în genere nu s'au distrus şi se nimicesc încă până azi. Şi cu toate acestea şi noi, ca toate popoarele civilizate, avem o *„Lege pentru conservarea şi restaurarea monumentelor publice"*. Constat în treacăt numai că şi în această privinţă am fost codaşii Europei: Bulgarii au o lege încă din 1889; a noastră e din Noembrie 1892. Mai trist este însă că această lege a noas-

1) Buletinul Com. Mon. istorice, p. 47.

tră, deşi promulgată şi întărită printr'un regulament de aplicare, a rămas totuşi o ficţiune, pe cînd la Bulgari a avut rezultate excelente. Mai mult încă: autorul ei însuşi, Directorul muzeului nostru de antichităţi, a nesocotit-o în modul cel mai ruşinos.

Dealtfel şi legea e defectuoasă. Alcătuită în pripă după alte legi străine ea nu corespunde condiţiilor noastre speciale. Un prim mare defect este caracterul personal al acestei legi. Printr'însa şi mai ales prin *„Regulamentul pentru descoperirea monumentelor şi obiectelor antice"*, sancţionat în Ianuarie 1893, Directorul Muzeului, pe atunci membru influent în Parlament, şi-a rezervat monopolul exclusiv al antichităţilor. Efectul dezastros al acestei acaparări de putere se cunoaşte: unele monumente au fost distruse cu banii statului chiar, iar alte antichităţi au trecut graniţa şi împodobesc muzeele vecinilor noştri.

Legea nu a servit decît pentru a asigura monopolul Directorului, care astfel ocrotit a putut comite, fără a fi impiedicat, devastările ce cu toţii cunoaştem. De aplicarea legii nu s'a mai ocupat nimeni. Membrii cei buni ai Comisiunii monumentelor fiind impiedicaţi de a lucra, s'au retras. Comisiunea de fapt n'a existat decît cu numele. Singurul ei semn de viaţă a fost *„Inventarul monumentelor publice şi istorice din Romînia"*. Deşi prin Regulamentul legii se prevedea la art. 20 că *„cel mult până la 20 Noembrie 1893*, comisiunea monumentelor publice va întocmi, prin mijloacele ce i se vor pune la dispoziţiune de către Ministru, inventarul general al tutulor edificiilor şi obiectelor vechi din ţară", totuşi acest inventar nu a apărut decît peste zece ani, în 1903, fără însă să fie complect chiar atunci.

Devastarea monumentelor şi nesocotirea legii ar fi continuat desigur, dacă, din fericire, nu s'ar fi ivit o mînă binecuvîntată, care să dea o altă întorsătură acestor porniri periculoase.

In 1902 ivindu-se o vacanţă în zisa comisiune, Academia propune numirea d-lui I. Kalinderu. D-sa însă, după cum se constatată prin procesul verbal al şedinţei din 3 Mai 1902 „consimte a fi recomandat spre a fi numit în comisiune, cu rezerva expresă ca, dacă nu-i va fi cu putinţă a da viaţa necesară lucrărilor comisiunii, d-sa se va retrage" [1]. Precauţii necesare şi întru destul motivate, căci se cunoşteau prea bine reaua voinţă şi intenţiunile suspecte ale chiar promotorului acestei legi. I-a trebuit jertfa de sine şi stăruinţa patriotică care caracteriză toate operele sale şi la care se adaugă, în acest caz, întinsele cunoştinţi artistice, pentruca dl. Kalinderu să reuşească să reînvieze lucrările comisiunii. Căci, dupăcum afirmă „raportul comisiunii" apărut în Buletin şi iscălit de însuşi directorul muzeului, „Legea pe temeiul căreia fusese întocmită (Comisiunea), prin neobservare şi neaplicare, căzuse în dezuetudine".

Astfel se confirmă în mod oficial observaţia ce făceam mai sus asupra defectuozităţii legii. De îndată ce a urmat să se pue de fapt în aplicare, s'au dovedit lipsurile şi greşirile ei. Ar fi timp ca să se revadă această lege personală, acomodîndu-se intereselor şi nevoilor generale. Să se dea cuvenita însemnatate şi acestei ramuri de activitate a Ministerului Cultelor. Ar trebui ca Comisiunea Monumentelor să formeze, ca pretutindeni aiurea, un serviciu de sine stătător şi să nu mai fie expus a depinde cînd de serviciul construcţiunilor, cum prevedea art. 14 al regulamentului încă în vigoare, cînd de Casa Artelor—„de efemeră durată efectivă"—cînd, în fine, de Casa Bisericii, cum e în prezent. Aceste schimbări aduc întrerupere în continuarea şi unitatea lucrărilor. Excelentele măsuri provizorii luate de dl. Kalinderu, în lipsa unui regulament aplicabil, ar trebui statornicite printr'o modificare a legei actuale. Cu acest deziderat se încheie şi raportul Comisiunei către Ministrul Cultelor, publicat în Buletin (p. 46). El e iscălit de însuşi autorul şi raportorul legei actuale, care e ast-fel constrîns să recunoască greşala sa. Reproducem în întreg acest pasaj, care sperăm în curînd va fi realisat; „Cîtă vreme comisiunea va sta sub regimul actualei legi pentru conservarea şi restaurarea monumentelor istorice, nu va putea lucra, după cum doreşte şi după cum cer împrejurările. Căci, prin această lege, ea nu are decît un rol *consultativ*, astfel că atunci cînd nenorocul face să nu aibă în juru-i bărbaţi mai zeloşi şi mai stăruitori, care să aducă la îndeplinire lucrurile recomandate, hotărîrile sale pot rămînea—cum s'a întîmplat—literă moartă în dosarul proceselor verbale. Se simte deci nevoia unei modificări sau refaceri a legii, în sensul de a se da comisiunii un rol efectiv în iniţiarea şi conducerea lucrărilor sale, creîndu-i şi un serviciu special de arhitectură, în care să găsească loc şi să se pregătească cei chemaţi a supraveghea şi conduce lucrările de conservare şi restaurare a monumentelor noastre istorice".

Avînd în vedere iubirea sinceră şi grija necurmată ce domnul ministru Sp. Haret are pentru arta şi monumentele străbunilor noştri, nădăjduim în o apropiată realizare a acestor legitime dorinţe. Iar dl. I. Kalinderu, promotorul ei, va putea număra încă una din acele fapte mari, pentru care pe lîngă noi îi vor fi recunoscătoare generaţiile viitoare.

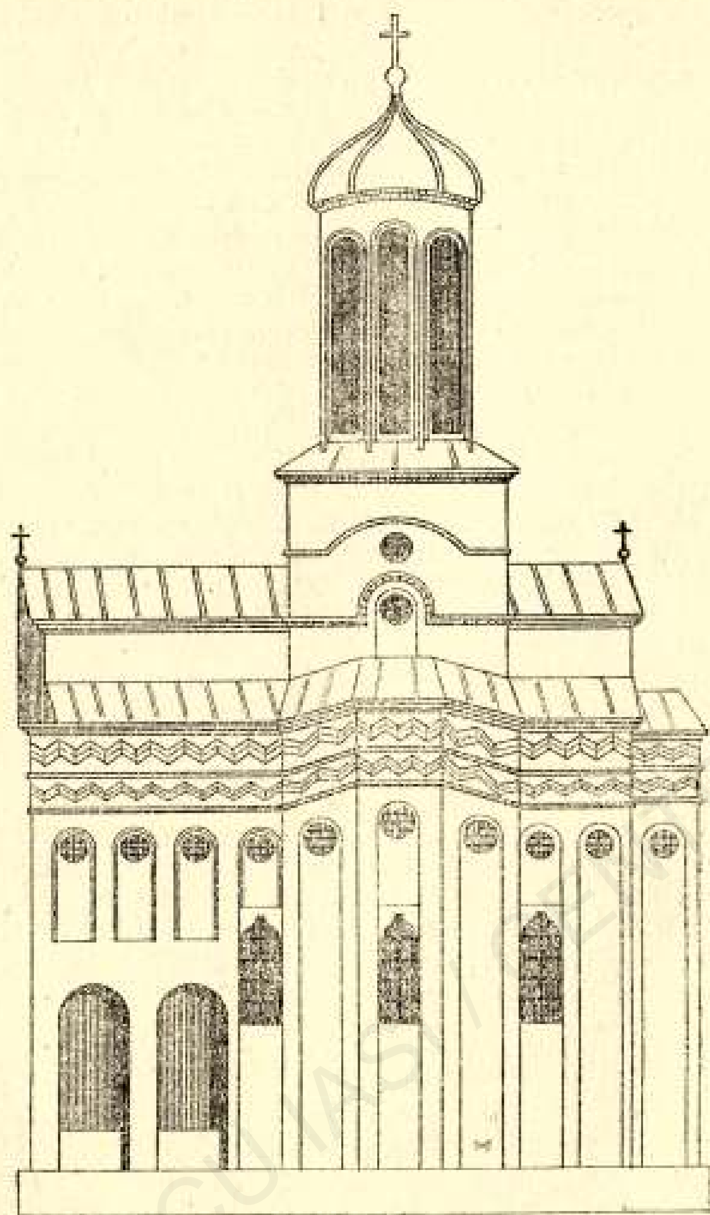
* * *

Primul număr al Buletinului cuprinde, în afară de raportul menţionat, şi un studiu complect asupra monăstirei Comana.

Partea istorică, foarte interesantă şi bine documentată, e datorită d-lui Al. Lepadatu, a cărui competinţă e atît de bine stabilită. Sub îngrijirea d-sale de alt-fel, în calitate de secretar al comisiunei, apare întreg buletinul, al cărui text e scris într'o frumoasă limbă cu tendinţe archaice, foarte potrivite cu conţinutul.

Dl. N. Ghika-Budeşti, într'un studiu foarte substanţial, arată însemnătatea architectonică a Comanei şi referă asupra lucrărilor de consolidare ce a executat. Vastele sale cunoştinţe asupra architecturei romîneşti, pri-

1) Analele Academiei, Tom. XXV. Partea administrativă. p. 10.

Planul bisericii Bolniţei dela M-rea Cozia
după vechea pictură murală din interior.

ceperea şi ingrijirea cu care execută lucrările de consolidare sau restaurare, au găsit întreaga aprobare a comisiunii, care i-a şi incredinţat cele mai grele şi frumoase lucrări. Pe toate le-a indeplinit în condiţiile cele mai fericite, atît din punct de vedere al exactităţei documentare cît şi al cerinţelor estetice.

Nu tot atît de îmbucurătoare sînt rezultatele reparaţiunilor întreprinse direct de serviciul tehnic al Casei Bisericei.

Astfel, pentru a preciza, voiu aduce aci exemplul Bolniţei dela M-rea Cozia, reparată de dl. N. Mihăescu. Refacerea din nou a învălitoarei nu corespunde cerinţelor unor asemenea lucrări. Prin reproducerea celor două fotografii în Buletin, una reprezentînd biserica înainte şi alta după lucrările de conservare, s'a căutat să se dovedească că acoperişul a fost refăcut *întocmai* după cum era. Şi dovada este într'adevăr pe deplin făcută: s'a imitat aidoma acoperişul anterior.

Mulţumitu-s-au printr'aceasta însă toate cerinţele unei consolidări după principiile azi adoptate? Cred că nu. Căci nu e de ajuns a se copia în mod servil o stare de lucruri care, departe de a ne da aspectul original al clădirii, nu este decît o prefacere mai tîrzie. Astfel e cazul nostru special. Acoperişul de şindrilă, pe care l'a înlocuit dl. Mihăescu, nu era desigur acoperişul original, ci lucrarea vre-unui simplu cîrpaciu de acum 20—30 ani. A reface întocmai acest acoperiş, fără altă critică, nu e operă de restaurator serios. Căci înainte de a reface acoperişul ar fi trebuit să se observe că el acoperea o parte din tamburul turlei, şi anume partea în care se mai vede foarte clar o mică ferestrue închisă de o semiarcadă cu zimţii de cărămidă, după cum se vede clar şi din fotografia alăturată. Această ocniţă însă nu era desigur menită să fie ascunsă de acoperiş. In cazul de faţă, greşala e cu atît mai neiertată cu cît presupunerea noastră e întărită printr'un document a cărui veracitate e neîndoioasă. E desenul cel vechiu al Bolniţei care se află pictat pe însuşi peretele din interiorul ei. Se impunea dar ca reparatorul din zilele noastre să ţie samă de o aşa preţioasă dovadă şi cu ocazia aceasta să înlocuiască acoperişul cel nepotrivit printr'altul conform originalului. Şi dacă s'ar fi ţinut samă de aceasta, s'ar mai fi evitat şi alte nepotriveli. Nu s'ar mai fi îngreuiat turla cea sveltă şi splendidă în proporţii cu acel acoperiş comun şi nepotrivit cu stilul ales al monumentului. Disarmonia e clară pentru cine compară aspectul actual al Bolniţei cu planul ei cel vechiu. Acesta e reprodus aci după desenul ce încă din 1904 a binevoit a-mi face dl. Architect I. Busuioc, în vederea unui studiu ce întreprinsesem asupra acestui prea frumos monument al nostru. E păcat că atunci cînd se execută lucrări chiar la opere de aşa mare însemnatate, nu se iau toate precauţiile necesare.

Asemenea greşeli, mici numai în aparenţă, mari însă în realitate, s'au mai repetat şi la alte clădiri, cum de pildă la M-rea Snagov, despre care a fost vorba aiurea. Cu atît mai îmbucurătoare sînt lucrările d-lui

Ghika, care se distinge printr'o mare îngrijire, bazată pe un studiu priceput și amănunțit.

Cele două fotografii aci alăturate, și mai ales acea a foișorului, ne dau o idee de importanța M-rei Comana, acum consolidată. Planul și numeroase fotografii însoțesc studiul d-lui Ghika din Buletin, asupra căruia nu mai revin aci.

In afară de monumentele religioase, Comisiunea'și propune să ia sub a sa ocrotire și celelalte clădiri de un interes istoric sau artistic. Astfel se anunță în Buletin lucrări viitoare la Palatul Brîncovinesc dela Potlogi, după care am dat aci două vederi executate mai demult [1]). Ar fi de dorit ca fără întîrziere să se salveze ce mai rămîne din acest palat, care mai păstrează urme așa de interesante de decorație interioară a camerilor. După cum se vede din fotografia alăturată, zidurile sînt îmbrăcate cu motive ornamentale cu caracter pur oriental (persan chiar) scoase în relief în tencuială. La Potlogi sînt încă mult mai bine conservate ca la palatul Cantacuzinesc dela Măgureni și la Filipești. Încă o dovadă a dependenței noastre artistice de străinătate, chiar în preajma veacului al 18-lea.

Ar fi de dorit ca toate lucrările executate de Comisiune să fie însoțite de fotografii și planuri, după modelul studiului d-lor Lepadatu și Ghika asupra Comanei. Numai astfel se va atinge scopul urmărit de Comisiune de a ni se da prin Buletin o arhivă de documente care se contribue în mod serios la deșteptarea interesului publicului pentru comoarele noastre de artă și să serve totodată și la ușurarea studiului încă așa de incomplect al istoriei artei în România.

Pentru aceasta ar trebui cași execuția grafică a clișeelor să fie ireproșabilă. Despre asemenea amănunte însă, 'mi propun să revin altă dată. Căci sper că apariția regulată a Buletinului 'mi va da în curînd prilej să mai reiau acest subiect, atît de interesant și încă puțin discutat la noi.

Deocamdată încheind se cuvine să aducem omagiul nostru de recunoștința d-lui I. Kalinderu și colaboratorilor săi efectivi, cari au isbutit să ne dea acest prim număr al Buletinului. Cu plăcere și încredere așteptăm pe cele următoare.

Al. Tzigara-Samurcaș

---

1) Toate fotografiile ce însoțesc acest articol, deși reprezintă aceleași monumente ca cele despre cari tratează Buletinul, nu sînt luate din publicația oficială.

Cronica Științifică

Relațiunile Chimiei fiziologice cu Chimia pură și cu Fiziologia

Chimia fiziologică este o parte integrantă a marii științi numită Fiziologia generală sau, dacă vreți mai larg, o ramură a *Biologiei*, înțelegînd sub acest nume pe toate științile ce studiază organizmele viețuitoare. Ea se ocupă în primul loc cu cunoașterea amănunțită a substanțelor felurite ce alcătuesc organismul, fie el animal ori vegetal. Cunoașterea compozițiunii chimice a substanțelor ce intră în constituirea organismului are o importanță deosebită, fiindcă ne arată de care anume materiale din mediu are nevoe ființa pentru a-și construi și întreținea țesuturile sale.

Afară de asta, cunoștința alcătuirii chimice a unui organ ne poate da oarecare indicațiuni asupra modului său de funcționare.

Raporturile de natură chimică ce există între organism și mediu sînt de resortul chimiei fiziologice. In această ordine de idei, ea și-a propus, încă dela primele sale începuturi, să cunoască sub ce formă intră în organism substanțele alimentare și în ce stare sînt ele eliminate dupăce și-au îndeplinit rolul.

Comparațiunea *ingestelor* cu *excretele* a arătat că unele substanțe, zise alimentare, nu sînt eliminate în aceiaș stare, ci foarte transformate. Din transformarea lor organismul trage beneficii.

Multă vreme chimia fiziologică s'a mulțumit, cînd era vorba să studieze transformările unei substanțe în organism, să confrunteze ingestele cu excretele. Astăzi însă, ea se sforțează să pătrundă mai adînc în misterele organismului. Nu ne mai mulțumim să știm că cutare substanță alimentară intră sub cutare formă și ese sub cutare alta. Vrem să cunoaștem toate transformările intermediare între starea inițială și cea finală. Și în aceste stări intermediare, noi vrem să știm în ce stare ajunge ea la țesuturi și ce fac cu dînsa celulele organismului. Ținta chimiei fiziologice moderne este să ne arăte toate peripețiile prin care trec toate substanțele alimentare, dela intrarea în intestin până la eliminarea lor; să urmărească destinația și rolul lor pas cu pas, pentru a ne

putea prezenta un tablou general, un lanţ neîntrerupt al tuturor transformărilor variate ce încearcă aceste substanţe. Vedeţi, dar, că chimia fiziologică îmbrăţişează şi întreaga chestiune a schimburilor nutritive.

Dar cu toate progresele ce a făcut această ramură a fiziologiei generale, ea nu este încă în măsură să ne dea soluţiunea complectă a problemelor ce i se pun. De pildă, deseori ea nu ne răspunde, cînd o întrebăm cum şi ce mijloace întrebuinţează cutare celulă ca să sintetizeze, ori chiar să descompună, cutare substanţă. Sînt în adevăr multe materii ale căror transformări le putem urmări dela intrarea în intestin până la contactul lor cu ţesuturile. Acolo însă perdem firul. In aceste cazuri chimia fiziologică se izbeşte de marele necunoscut numit *celulă*. Celula opune o barieră rezistentă cunoştinţilor aprofundate ale mecanismelor sale intime. Dar această barieră nu va rezista multă vreme; avem chiar indicii recente că a început să slăbească pe unele locuri.

Deşi departe de ţinta la care priveşte, cu toate progresele făcute în ultimii ani, putem însă spune—şi aceasta să n'o scăpăm din vedere—că chimia fiziologică, chiar dela primele sale începuturi, a adus servicii imense ştiinţii biologice în general. Ea ne-a dat posibilitatea să vedem, din ce în ce mai clar, ceia ce se petrece, sau ce se poate petrece, în organism. Ea a fost aceia care a dat cele mai mortale lovituri teoriilor vitaliste de tot felul, care urmăreau zugrumarea libertăţii de dezvoltare a ştiinţii biologice.

Mulţumită metodelor sale şi rezultatelor satisfăcătoare ce ea obţine, chimia fiziologică a început să-şi întindă sfera sa de acţiune şi în alte domenii, cu care se părea mai înainte că nu are nici o legătură. E vorba de patologie. Incursiunile chimiei fiziologice în domeniul patologiei nu sînt decît o confirmare mai mult a adevărului spus de *Cl. Bernard*, care zicea că „nu există decît o ştiinţă în medicină şi această ştiinţă este fiziologia, aplicată la starea sănătoasă şi morbidă" a organismului. In această privinţă ştim că sînt boale de acele în care leziunile anatomice sau nu există, sau au o întindere surprinzător de disproporţionată cu turburările funcţionale ale organismului întreg. Este evident că în atare cazuri, mai mult mersul normal al proceselor chimice din acel organism este deviat şi cunoaşterea exactă a acestor abateri nu poate fi dată decît de chimia fiziologică.

Chiar patologia infecţioasă face azi recurs, pe o scară destul de întinsă, la chimia fiziologică şi se felicită de rezultatele luminoase pe care le capătă.

Afară de toate astea, chimia fiziologică e chemată să aducă lumină în unele chestiuni de ordin foarte general, care până acum sînt enigmatice. Prea cu toţii ne îndeletnicim să studiem chimia organismelor superioare şi neglijăm destul de mult organismele inferioare. Acest mod de a proceda are, după cum vom vedea, avantajele sale, dar nu e mai puţin adevărat că şi studiul chimico-fiziologic al fiinţilor inferioare

are o importanţă cît se poate de însemnată. După cît ştim până acum, se pare că, la ele, fenomenele chimice nu se petrec exact în acelaş mod ca la cele superioare. E foarte drept că există fenomene chimice de ordin general ce se găsesc la toate fiinţile vieţuitoare, de pildă: oxidări, hidrolizări, reducţiuni, etc., dar cită varietate în mijloacele de a ajunge la aceste sfîrşituri. Noi nu cunoaştem decît foarte puţine din aceste mijloace. Avantajul ce am avea din cunoştinţile întinse de chimie fiziologică comparată ar fi că ele ne-ar putea poate servi, între altele, ca să înţelegem din ce cauză *formele animale* diferă una de alta. Pe cită vreme ne vom ţinea numai de studiul lor anatomic, de studii filogenetice şi ontogenetice, nu vom putea înţelege mare lucru din secretul ce determină formele fiinţilor. De multe ori structura microscopică a unui organ dela o fiinţă inferioară nu ne poate spune nimic asupra funcţiunii sale; din contra determinarea proprietăţilor sale chimice este mai totdeauna decizivă. In această privinţă e foarte sugestiv faptul că fermenţii digestivi ai multor nevertebrate diferă mult, ca proprietăţi, de cei ai vertebratelor ce studiem de obiceiu în laborator. Ceia ce se petrece cu fermenţii digestivi, s'ar putea petrece şi cu alte procese chimice. Chimia fiziologică comparată e menită ca, într'un viitor mai mult ori mai puţin îndepărtat, să dea altă bază studiilor morfologice.

Din toate acestea reesă că studiile chimico-fiziologice au un rol din cele mai importante cu privire la toate ramurile ştiinţilor biologice.

Dar cînd e vorba să judecăm valoarea rezultatelor date de o ştiinţă şi să-i putem întrevedea viitorul, este nevoe să examinăm *metodele* întrebuinţate de dînsa, pentrucă se ştie că rezultatul preţueşte tot atît cît metoda ce a servit spre a-l obţinea. Ei bine, cu toţii ştim că metodele întrebuinţate de chimia fiziologică sînt aceleaşi ce servesc şi chimiei pure. Mai mult, putem afirma că mai toate descoperirile mari în chimia pură au avut un răsunet puternic asupra chimiei fiziologice, făcînd'o să progreseze în mod simţitor. In foarte multe privinţi chimia fiziologică e strîns legată de chimia pură.

Insă, cu toate că aceste două ştiinţi întrebuinţează aceleaşi metode, există între dînsele o deosebire aproape fundamentală în ceia ce priveşte *sistemul de conducere a cercetărilor*, şi iată în ce sens.

Chimia pură este o *ştiinţă exactă*, care pretinde celui ce se ocupă de dînsa ca să întrebuinţeze totdeauna sistemul *dovezilor directe*, pentruca să poată ajunge în mod cît se poate de obiectiv la stabilirea rezultatelor. I se prezintă chimistului un corp necunoscut, el trebue să-i stabilească *individualitatea*. Pentru asta, el îl aduce în stare cristalizată, cînd lucrul e posibil, îi studiază forma şi celelalte particularităţi ale cristalelor, apoi îi determină compoziţia chimică, greutatea moleculară, temperatura de topire şi alte proprietăţi fizice. Il poate apoi angaja în combinaţiune cu alte corpuri, spre a-i studia derivatele, îl poate descompune în fragmente mai mici, pe care apoi se sileşte să le recombine

spre a obţinea din nou substanţa dela care a plecat. In fine, cînd a mai reuşit să-l sintetizeze, plecînd dela corpuri cît se poate de simple, chimistul poate să spună că a adus toate dovezile directe pentru stabilirea individualităţii chimice a substanţei studiate şi.... toată lumea e mulţumită.

Mult mai complicată şi plină de greutăţi este sarcina chimistului-fiziologist. Am amintit mai înainte cît de complicate, şi în mare parte necunoscute, sînt procesele chimice din organism. Ne este uşor să înţelegem că, dacă chimia fiziologică ar fi adoptat exact acelaş sistem de demonstrare ca chimia pură, ea nu ş'ar fi putut găsi un rost folositor decît analizînd ingesta şi excreta, rol la care s'a mărginit în primele faze ale dezvoltării sale.

Nu rămîne însă nici o îndoială că, de cîte ori chimia fiziologică are de stabilit individualitatea chimică a unei substanţe căpătate din organism, ea întrebuinţază exact acelaş sistem de cercetare caşi chimia pură. Deosebirea de sistemă începe atunci cînd chimia fiziologică îşi propune să urmărească transformările suferite de o substanţă, alimentară sau nu, în contactul ţesuturilor. Aici întîmpină ea dificultăţile cele mai mari. Ca să înţelegem mai bine aceste dificultăţi, să reamintim o noţiune întrebuinţată în mod curent în fiziologie, cu toate că e foarte obscură. Noi zicem că o celulă îşi ea din mediu substanţele nutritive pe care le descompune, le recompune, îşi clădeşte cu dînsele substanţa sa proprie, vieţuitoare; ea mai elimină din interiorul său productele aşa zise de dezasimilaţie sau, cum mai zicem, productele rezultate din schimburile materiale.—Dacă aţi încerca să traduceţi toate lucrurile astea într'un limbaj chimico-fizic, vă veţi convinge uşor că toate cuvintele acestea nu au alt înţeles decît de a ascunde neştiinţa noastră asupra acestor fenomene, care, pe cît sînt de importante, pe atît sînt şi de necunoscute. *Asimilare!* e un cuvînt frumos, dar ce însamnă asta în limba fizico-chimică. Desigur că explicaţiunile filozofice nu lipsesc; sînt chiar prea multe. Sînt filozofi care au pus un zel şi o muncă, demnă de o cauză mai bună, în a explica fenomenele vieţii, pentruca să ajungă la sfîrşit a ne spune că *viaţa nu e decît mişcare*. *Driesch* a zis cu multă dreptate că autorul acestei definiţii ne-ar fi putut lumina tot aşa de mult dacă, vroind să ne explice valoarea lui Kant, ne-ar fi spus pur şi simplu că.... *Kant a fost un vertebrat*.—In loc de filozofie întortochiată, nouă ne trebue fapte pipăite, căci numai cu ele ne găsim în lumea realităţii. Ei bine, cu studiul chimismului intracelular a început să se ocupe chimia fiziologică modernă, şi veţi conveni că problemele ce şi le pune nu sînt uşor de rezolvit.

Chimia organismului este tot ce poate fi mai complicat; cine se ocupă de ea, e nevoit să se mişte în mijlocul unei fenomenalităţi atît de întunecoase încît, pentru a putea să aducă cît de puţină lumină, trebue să ştie a mînui cu iscusinţă *ipoteza*. Şi în adevăr chimistul-fiziologist face larg apel la ipoteză, ca să studieze o problemă ce'l interesează. De multe ori chiar rezultatul unei cercetări de asemenea natură nu se poate exprima decît în mod ipotetic, provizoriu. De aceia filozofii spun că chimia fiziologică are păcatul de a da rezultate ipotetice. Se 'nţelege că dacă te pui din punct de vedere al *absolutului*, chimia fiziologică păcătueşte prin prea multe ipoteze. Dar, oricît de paradoxal s'ar părea unora lucrul, putem spune că progresele ce le-a făcut această ştiinţă până acum, precum şi cele viitoare, sînt şi vor fi datorite în mare parte ipotezelor şi demonstraţiunilor indirecte. Inchipuiţi-vă că chimistul-fiziologist ar fi refuzat cu obstinaţie demonstraţiile indirecte şi că n'ar fi vrut să se conducă decît de sistemul de cercetare al chimiei pure; ce-ar fi putut el demonstra riguros din această amestecătură de fenomene, care se provoacă şi se condiţionează unele pe altele? Nimic, sau aproape nimic. Nu zic că ipoteza şi demonstraţia indirectă pot fi deajuns pentru a stabili adevărul; vreau să zic numai că ele sînt ajutoare preţioase pentru a te putea mişca în întuneric, dar cu o singură condiţie: să nu uităm nici un moment că ele sînt *mijloace* şi nu *scopuri*. Zic asta, fiindcă adese ori, mai ales la începători, se constată o confuziune regretabilă între fapte şi ipoteze. Nimic mai dăunător pentru progresul chimiei fiziologice şi a oricărei alte ştiinţe.

Chimistul-fiziologist trebue să se servească de demonstraţii indirecte; ele-i sînt impuse de natura însăşi a fenomenelor cu care se ocupă, mai ales atunci cînd e vorba de prefacerile materiale din celulă. Asta nu însamnă însă că trebue să ne mulţumim cu concluziuni provizorii. Chimia fiziologică se serveşte de dovezi indirecte, nu pentrucă ele îi sînt deajuns, ci pentrucă prin ajutorul lor, cînd le-a înmulţit îndestul, ea se apropie de *dovada directă*. Aici ţinteşte ea, întocmai ca şi chimia pură.

Idealul urmărit de chimistul-biologist este tot dovada directă, însă, dată fiind complexitatea fenomenelor ce studiază, lui îi va trebui o muncă mult mai îndelungată pentru a ajunge la dînsa, decît îi trebue chimiei pure pentru a căpăta pe ale sale. Ne putînd ataca direct problemul ce'şi pune, chimistul-fiziologist e nevoit să facă ocoliri îndelungate pentru aşi da samă de împrejurimile cetăţii şi a găsi locul cel mai potrivit de unde ar putea-o ataca cu mai mulţi sorţi de izbîndă.

Pentru înţelegerea celor spuse şi mai ales pentru a arăta cît de multă atenţie trebue să avem cînd e să scoatem concluziuni din munca noastră de laborator, e bine să luăm un exemplu. Aţi auzit cu toţii de *diabetul pancreatic*. Unui cîne i se scoate pancreasul şi constatăm că el începe să aibă urina foarte bogată în zahăr. Animalul pierde până la moarte zahăr prin urină. Experienţa aceasta a servit ca mijloc pentru a rezolvi problema, dacă zaharul din organism mai poate avea ca origină, afară de hidrocarbonate, şi alte substanţe organice, ca grăsimele sau substanţele proteice.

Prima experienţă făcută in acest scop a fost că s'a suprimat, din hrana cinelui depancreatizat, alimentele hidrocarbonate, cu gîndul de a se vedea dacă animalul va mai continua să elimineze zahăr prin urină ori nu.

S'a văzut că zăharul continua a se perde prin rinichi. Concluzia a fost că zaharul se poate forma in organism şi pe socoteala grăsimilor ori a albuminoidelor. Dacă vă gîndiţi bine, veţi vedea uşor că dovadă celor afirmate in concluzie nu este făcută prin această experienţă, fiindcă se putea prea bine ca zahărul eliminat in timpul lipsei de hidrocarbonate alimentare să fi provenit din rezervele hidrocarbonate ale organismului.

S'a observat însă că dacă unui cine depancratizat i se dă o mare cantitate de alimente proteice, atunci cantitatea de zahăr din urină se măreşte şi merge aproape paralel cu sporirea cantităţii de azot eliminată. Constatarea aceasta a fost luată ca o *probă directă* de provenienţa zahărului din proteice, căci s'a zis: în cazul acesta molecula proteică se desface, în organism, în zahăr pe de o parte şi in producte azotate pe de alta, ambele produse find eliminate prin urină. Cantitatea de azot şi de zahăr din urină nu pot să crească decît în mod paralel din moment ce provin din desfacerea aceleiaşi molecule.

Pflüger însă, căruia ii datorim cele mai multe cunoştinţi asupra mutaţiunii hidraţilor de carbon în organism, face o obiecţiune foarte raţională acestei dovezi aşa zise directă.—Să amintim, zice el, că azotul şi cu zahărul merg crescind paralel în urina animalului depancretizat şi nutrit cu proteice; asta incă nu e o dovadă directă că zahărul in surplus provine din descompunerea proteicelor, şi iată cum. Noi admitem în general că celulele din organismul cinelui depancreatizat, precum şi cele ale oricărui diabetic, au perdut proprietatea de a utiliza zahărul venit sau format în organism, lucru ce pare dealtfel confirmat prin micşurarea coţientului respirator al diabeticilor. Insă aceasta proprietate de a oxida zahărul se poate să nu fi fost perdută în totalitate de celule. E foarte posibil, chiar admisibil, că ele să-l consume încă, cu greu şi'n mică cantitate, dar totuşi să-l consume, pentru a-şi extrage din el măcar o parte din suma de calorii de care organismul are nevoe. Să presupunem acum că unui atare organism ii dăm proteice in mare cantitate. Celulele sale, nefiind atinse de infirmitate faţă de substanţele albuminoide şi avindu-le cu prisosinţă la dispoziţie, ele le vor ataca pe acestea, ba chiar le vor preferi zăharului, faţă de care n'au destule mijloace de atac. In loc să caute a-şi extrage toate caloriile de mai innainte din zahăr, ele-şi extrag acum o bună parte de căldură, descompunind proteicele. Urmarea va fi că zahărul neconsumat se va aduna în singe; şi findcă orice mărire a cantităţii de zahăr în singe, are de rezultat eliminarea lui prin urină, se explică uşor pentruce cantitatea sa creşte acum în acest lichid. Pe de altă parte, fiindcă celulele consumă mai multe proteice, e foarte natural ca azotul să sporească in urină. Am avea a

face aici cu un fel de economisire a zahărului, produsă de albuminoide.

Vedeţi dar cum se prezintă şi cum se rezolvă problemele în chimia fiziologică. Spiritul critic trebue să ţină locul de frunte. Trebue să avem o pătrundere ascuţită şi puterea de a vedea clar unde e vorba de fapte, unde de concluziuni provizorii şi unde-s părţile slabe ale cîmpului nostru de cercetare. Cînd am descoperit partea slabă, datoria noastră e să nu ne oprim până cind nu vom fi îndepărtat toate obiecţiunile, pentruca să ne putem apropia cît mai mult de concluziunea directă.

Aşa bătae de cap nu intră în obiceiurile chimiei pure. Cîmpul ei e mult mai neted, n-are atîtea şi atîtea tufişuri şi ciuline ca chimia fiziologică. Iată pentruce se poate zice că un chimist sadea, forţamente nedeprins cu obiceiul de a privi în organismul viu, nu poate face cu mult folos pe chimistul fiziologist. Aici trebue o mentalitate ştiinţifică specială, formată printr'un îndelungat studiu al biologiei. Aşa se face că cele mai importante probleme de chimie fiziologică au fost abordate şi bine rezolvite,—pe cît se poate astăzi—, de către fiziologişti, nu de către chimişti. N'aş avea să citez decît pe *Cl. Bernard*, *E. Pflüger*, *Chauveau*, *Abderhalden*, *Kossel* etc.

Nu zic că chimiştii n-au adus servicii mari în domeniul biologiei. Zic numai că aproape toate descoperirile lor ce aveau relaţiuni cu organismul au fost puse în valoare de fiziologişti, pentrucă ei au înţeles mai bine rostul acelor lucruri în lămurirea fenomenelor vieţii.

Din toate astea aţi priceput că, pentruca cineva să poată aduce foloase chimiei fiziologice, trebue înainte de toate să fie fiziologist, să fie deprins cu mânuirea şi disociarea fenomenelor complicate. De fapt, în cercetările lui chimice, el are nevoe să cunoască cu temeiu fiziologia şi uneori chiar patologia. Căci închipuiţi-vă un chimist foarte erudit, care e complect stăpîn pe ştiinţa de care se ocupă, dar ale cărui cunoştinţi de biologie ar fi rămas cele din liceu, sau ar putea să fie şi ceva mai ridicate, aşa fel ca el să ştie că există fiinţi superioare, a căror organizaţie e foarte complicată şi altele inferioare, mult mai simple. Şi stind el acuma şi gîndindu-se la atîtea şi atîtea fenomene încurcate ce există în organismele superioare, îi va veni desigur, printre alte idei măgulitoare, şi aceia că toate fenomenele acestea trebue să fie mai simple şi mai uşor de dezlegat la fiinţile unicelulare, cele mai simple ca morfologie precum, va zice el, şi ca fiziologie. Dacă va persista pe această cale, aproape toată munca lui va fi inutilă, pentrucă noi ştim că cu cît un organism are o morfologie mai simplă, cu atît el are un mecanism chimic celular mai complicat, deoarece aceiaş celulă cumulează într-însa toate funcţiunile vieţii. Acelaş protoplasmă cu nucleu serveşte de o potrivă şi ca aparat digestiv şi ca aparat circulator şi ca sistem nervos şi ca sistem muscular şi ca sistem excretor etc.

Pentru chimistul-fiziologist organismele de tot inferioare ca morfologie sînt dezavantajoase în multe privinţi ca subiecte de studiu.

Chimia fiziologică va preferi, spre a se lumina, să studieze organismele relativ superioare, unde funcțiunile sînt gata disociate și localizate în anumite organe speciale. Aici poate ea mai cu înlesnire studia chimismul digestiunii, al secrețiunii, al sensibilității chiar etc. Din punct de vedere al *chimismului funcțiunilor*, organismele superioare reprezintă o simplificare, o ușurare a sistemelor de cercetare.

Aceasta nu va să zică însă că organismele inferioare nu trebue studiate din acest punct de vedere. Din contra aceasta ar trebui făcută pe o scară cît mai întinsă. Singurul lucru ce nu trebue să pierdem din vedere este acela că nu trebue să ne așteptăm să găsim la ele exact aceleași fenomene chimice ca la cele superioare. Aproape tot chimismul lor este încă necunoscut și, cum spuneam mai înainte, studiul lor chimico-fiziologic ar fi extrem de prețios. Unul din rezultatele ce le-ar aduce încă, ar fi și acela de a încurca pe filozofii care diserteazã cu atîta ușurință asupra fenomenelor vieții și contribue astfel a îndepărta pe mulți tineri dela munca de laborator, făcîndu-i să creadă că totul e explicat și că, în chestiuni de biologie, nu mai este nimic de făcut.

Viața se arată uniformă la toate ființele numai cînd o privim în mod superficial. In fond însă, totul pledează în favoarea ideii că ea are amănunte necunoscute, cu care stau în legătură cele mai importante chestiuni de biologie generală, ce se discută astăzi printr'o inlănțuire nesfîrșită de ipoteze, cum ar fi specificitatea organismelor, hereditatea, imunitatea naturală etc. Fiecare specie are, foarte probabil, un chimism deosebit în relațiune directă cu conservarea caracterelor sale. Chimiei fiziologice îi revine rolul de a da la iveală aceste variațiuni și de aceia chimismul ființilor inferioare are o nespusă importanță.

Fiindcă vorbim de filozofi, care explică fenomenele vieții, să mai amintesc o specie de filozofi, caracterizați prin aceia că se silesc din toate puterile să pună o limită cunoștinților omenești. Printre ei se găsesc unii, *biologiști* de profesie, care afirmă cu cea din urmă energie că știința omenească nu va putea niciodată să facă în laborator o celulă vețuitoare.

Nu vă potriviți, Domnilor. Astea sînt vedenii destinate de a paraliza spiritul de inițiativă a cercetătorilor. Cînd știința va ajunge să cunoască toate fenomenele vieții, cu toate variațiunile și amănunțimele lor, pentruca să fie stăpînă pe ele spre a le modifica, împiedeca sau provoca după dorință, atunci ea nu va fi departe de a face și sinteza unei celule. Chimia fiziologică va avea și aici unul din rolurile capitale.

In prezent, cum vroiți D-v să construiască cineva o celulă vie, cînd noi nu știm mai nimic din chimismul intim al fenomenelor vieții unei amibe?

Oricum ar fi, D-v vedeți că chimia fiziologică se îndreptează spre alte orizonturi decît chimia pură. Evident, sarcina ce-și impune este foarte grea, însă aș putea spune, cel puțin pentru începutul acestor orientări, că ea nu ar putea păși cu folos dacă s'ar ținea strict de sistemul

de cercetare al chimiei pure. Chimia fiziologică trebue să se alipească strîns de fiziologie, trebue să se servească în abondență de experiența fiziologică, să întrebuințeze experiențele de control, e obligată să țină samă de variațiunile individuale, să recurgă pe cît se poate de des la organele izolate din corp și întreținute în viață; toate lucruri de care chimia pură nu are nevoe.

Ținînd samă de aceste condițiuni de progres, veți înțelege pe deplin deosebirea dintre chimia pură și chimia fiziologică.

In urma celor spuse până aici, ați fi poate ispitiți să ziceți: bine, dacă chimia fiziologică e așa de legată de fiziologie, de ce s'a mai inventat numele? De ce la universitățile străine s'au mai înființat catedre speciale pentru ea? De ce să n'o lăsăm ca o parte esențială a fiziologiei?

Aflați că spunîndu-vă tot ce v'am spus, nu mi-a trecut nici o clipă prin gînd că chimia fiziologică ar putea fi despărțită de fiziologie. Vă asigur chiar că, dacă această despărțire artificială s'ar produce, ea ar fi în detrimentul amîndurora. Chimia fiziologică și cu fiziologia trebue să meargă mînă'n mînă, dacă vor să propășească. Ele se luminează una pe alta și dacă într'un timp nu prea îndepartat se ivise ideia despărțirii lor, ea a trebuit să cadă ca absurdă, știut fiind că un fenomen chimic din organism nu merge *alături* cu „fenomenul fiziologic", ci *împreună* cu dînsul.

Pentru ce universitățile străine au cadedre speciale de chimie fiziologică? Tălmăcirea faptului e următoarea: Ca orice știință, fiziologia a făcut progrese considerabile. Metodele de studiu s'au înmulțit foarte simțitor. Unele chestiuni de fiziologie cer metode de fizică, altele de chimie. Fizica și chimia au invadat întreaga fiziologie și asta e în folosul ei cel mai mare. Cu chipul acesta, o mulțime de chestiuni de fiziologie generală au cîștigat o așa importanță, că nu se poate face un curs modern fără a nu se insista asupra lor. Pe de altă parte metodele de cercetare s'au înmulțit și complicat în așa grad, că este peste putință unui singur cercetător să le stăpînească pe toate de o potrivă. De aci a rezultat în mod forțat o specializare în fiziologiei. Asta a dus pe unii la ideia greșită de a pune granițe între fiziologia pură și chimia fiziologică. Mie mi se pare că exprim adevărul cel mai riguros zicînd că chimia fiziologică și cu fiziologia sînt două organisme simbiotice a căror legătură este absolut indisolubilă. Nu se pot despărți una de alta fără pericol pentru ambele. Poate foarte bine cineva să se ocupe numai cu lucrări de chimie fiziologică în laboratorul său, însă trebue să se țină la curent cu tot ce se face mai de samă în celelalte ramuri ale biologiei. Numai așa va putea fi de folos și sieși și științii.

Existența catedrelor speciale de chimie fiziologică în străinătate nu corespunde la altceva decît la *diviziunea muncii* pe cîmpul întins al fiziologiei generale.

Dr. D. Călugăreanu

Cronica internă

Latifundiile şi fărămiţarea proprietăţii ţărăneşti.

Politica de struţ, politica ochilor închişi, în faţa mizeriilor vieţii, a fost întotdeauna refugiul suprem al tuturor voinţelor slabe şi al inteligenţelor timide, şi mai ales — al intereselor egoiste, ameninţate în folosinţa netulburată a avantajelor ilicite ale unei situaţiuni nenormale.

Aceasta e şi politica, în chestia agrară, a partizanilor actualei stări de lucruri în Romînia.

Am văzut, cum ei se încercau să tăgăduiască mizeria ţărănimii noastre, cum se sileau să ne dovedească că ţăranul nostru are mai mult pămînt „decît ori-care altul", şi că totul atîrnă de introducerea unor „sisteme mai raţionale" de cultură, etc.

Acum se tăgădueşte şi existenţa latifundiilor...

Să vedem cu cîtă dreptate.

După datele recensămîntului oficial din 1905, rezumate în raportul d-lui N. Căpităneanu,—avem 1500 de *proprietăţi* mai mari de 500 ha, în întindere totală de peste 3,000,000 ha. de teren cultivabil, fără păduri,—adică în mijlociu cîte 1920 ha. de *proprietate*.

Subliniez: de *proprietate*, nu de *proprietar*.

Am arătat în altă parte [1]) că, întrucît un sigur proprietar poate avea mai multe proprietăţi, în realitate toată această întindere aparţine cel mult la 1000 de persoane (în afară de domeniile statului şi ale instituţiunilor publice).

Mai mult. Am arătat, tot acolo că, dacă vom ţinea samă şi de întinderea pădurilor particulare, aceşti 1000 de proprietari stăpînesc aproximativ 4,200,000 ha. de terenuri cultivabile şi forestiere, adică în mijlociu *4200 ha. de proprietar...*

Introducerea în calcul a întinderii forestiere este indispensabilă pentru comparaţii cu alte ţări, fără de care comparaţii nu ne putem da samă de adevăratul caracter al marii noastre proprietăţi.

---

1) *Viaţa Romînească*, vol. III.—„Ţară de latifundii"

Şi aceste comparaţii ne duc la rezultate uimitoare.

În ori-ce manual de economie politică, veţi găsi citîndu-se pilda Marii Britanii, stat de *latifundii exorbitante*, ce primejduesc tot viitorul acestei ţări.

Situaţia a fost recunoscută ca abnormă în însăşi Marea Britanie, şi în ultimii ani o serie de măsuri legislative, unele mai energice decît altele, până la expropriare şi arendare silită, au căutat, cum voiu arăta cu altă ocazie, să remedieze răul, să reducă întinderea latifundiilor, şi să creeze o proprietate ţărănească cît mai întinsă.

Guvernul conservator al d-lui Balfour, ca şi mai ales guvernul liberal actual, au fost silite să recurgă la aceste măsuri, cu toate că în Marea Britanie nici ţărănimea nu are acea însemnătate socială, nici agricultura nu joacă acel rol economic, ca în ţara noastră.

Şi ce întindere au „latifundiile" Marii Britanii?

Bine înţeles n'am în vedere întinderile excepţionale: ducele de Richmond, de pildă, stăpîneşte 90,000 ha., iar ducele de Argyle—peste 60,000 ha. Nu am la îndămînă datele relative la moşiile celor 2-3 proprietari mai mari din Romînia, şi nu ştiu dacă domeniile lor cad cu mult sub această fantastică întindere. (Fiind şi o ţară cu mult mai mică, e chiar firesc să avem şi mai puţine averi excepţionale).

Dar *economiceşte* nu au însemnătate cele două sau trei mari domenii excepţionale, care pot contribui la strălucirea a două sau trei nume istorice, ci întinderea mijlocie a marilor proprietăţi, care determină *caracterul economic al întregii categorii* de mare proprietate fonciară.

Din acest punct de vedere, comparaţia cu Romînia ne aduce în faţa unei realităţi foarte triste.

Voiu cita datele dinainte de reformele agrare, care au schimbat radical situaţia în Irlanda, şi foarte simţitor în Anglia şi Scoţia (şi au schimbat, bine înţeles, încă mai mult în defavoarea noastră),—adică *tocmai acele date care au îngrozit pe economiştii şi bărbaţii de stat englezi*:

În 1890 în Anglia, propriu zisă (cu Wales), erau în total 5207 proprietari, cu proprietăţi mai mari de 400 ha. (1000 *acri*), în mînile cărora se afla o întindere totală de 7,286,000 ha., — adică în mijlociu *1400 ha. de proprietar.*

Iar în Irlanda, unde guvernul actual s'a crezut dator să recurgă la exproprieri silite în favoarea fermierilor, la aceiaşi dată se numărau 3745 de proprietari, cu moşii de peste 400 ha., care stăpîneau împreună 6,164,800 ha.,—adică în mijlociu cîte *1700 ha. de proprietar.*

Cu alte cuvinte: în Anglia propriu zisă întinderea mijlocie e *de trei ori mai mică*, şi chiar în Irlanda *de 2½ ori mai mică* ca în Romînia, unde ea este de 4200 ha!... Această mijlocie, deşi cuprinde şi pădurile, e chiar cu mult mai mică decît mijlocia de *proprietate*, dată de d. Căpităneanu pentru Romînia *cu excluderea pădurilor* (1920 ha)...

Chiar dacă luăm datele numai relativ la Scoția, reputată ca avînd cele mai vaste latifundii din Europa (acolo se află, de pildă, vestitele domenii ale ducelui de Richmond, amintite mai sus), încă constatăm, că 1751 de mari proprietari scoțieni (cu moșii de peste 400 ha) posedă o întindere de 6,980,000 ha.,—adică cu o mijlocie de mai puțin de 4000 ha. de proprietar, ce abia se apropie de mijlocia noastră...

Vădit, dacă datele relative la Romînia ar fi mai cunoscute învățaților din Europa, ea ar întuneca faima Scoției, ca țară ideală de latifundii !...

Dacă considerăm cifrele globale *pentru întreaga Marie Britanie* (ceea ce e mai just, de vreme ce comparația se face cu cifrele globale din Romînia, cu toate că în unele părți, ca în Dobrogea, lipsesc latifundiile), ajungem la următorul rezultat: 10.703 mari proprietari posedă o întindere de 20,430,800 ha., — adică o mijlocie de 1800 ha. de *proprietar*, —mai puțin ca mijlocia de *proprietate (fără păduri)* după d. Căpităneanu, și mai bine de două ori mai mică decît mijlocia reală...[1])

Iar după reformele agrare din Scoția, Anglia, și mai ales Irlanda, situațiunea e și mai urîtă pentru noi.

A tăgădui, în asemenea împrejurări, existența latifundiilor în Romînia, înseamnă a o tăgădui *ori-unde*, a renunța la noțiunea însăși a latifundiului, de care fac atîta caz economiștii.

Dar aceasta nu e decît o *reductio ad absurdum*...

Și să nu uităm,—repet iarăși și iarăși,—că în Anglia sistemul de arendășie atenuiază, pe cînd la noi *agravează* încă situația; și că în Anglia populația rurală formează abia 20%, față de 80% ale populației orășenești, pe cînd la noi raportul e invers:

Fiindcă pentru noțiunea de latifundiu nu are atîta însemnătate *întinderea absolută* a marii proprietăți, cît *caracterele economice* ce sînt legate de o întindere a ei *prea mare*, variabilă după timp și loc.

„Noțiunea (de latifundiu), — spune de pildă profesorul I. Conrad, „—e *relativă*. Într'o regiune de stepe, chiar o proprietate de o milă pă„trată (aproximativ 6000 ha., fiind vorba de o milă germană) nu poate „fi considerată ca latifundiu, fiindcă valoarea ei e foarte neînsemnată și „numai puțini oameni pot găsi ocupație pe o ast-fel de moșie. Despre „*stingerea țărănimii* (Verdrängung des Bauern) nu poate fi aici vorba. „Cu totul alt-fel stau lucrurile în Germania, Anglia și alte țări cu o po„pulație deasă și cu o cultură intensivă, și cu cît e mai mare valoarea „*economică* (wirtschaftliche) a pămîntului, cu atît o mai mică întindere „poate avea caracterul de latifundiu, atît prin valoarea proprietății, cît și „prin puternicele-i mijloace de exploatațiune"...

Și în ce constă mai ales acest *caracter de latifundiu?*

1) Datele sînt luate după *Dr. A. Wirminghaus*,—„Statistik des Grundbesitzes", în *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. vol. IV, p. 167 (ed. 1892).

„In ori-ce caz, — cetim tot la profesorul Conrad, — acesta (latifun„diul) presupune *stingerea (Verdrängung) micii și a mijlociei proprie„tăți*, și într'aceasta trebue să vedem o deosebită primejdie"...

Și mai jos:

„Prejudiciul ce aduc gospodăriile latifundiare constă în stingerea „(sau *înăbușirea*) micilor gospodării"... [1]).

Tot ast-fel caracterizează latifundiile și profesorul din Viena Dr. Eug. v. Philippowich.

In studiul d-rului Radovici, chiar din No. de față, veți găsi o traducere a *definițiunii* latifundului, datorită acestui învățat, mai reușită decît cea dată de mine în Cronica din Ianuarie a.c.

Iată această traducere:

„Cînd proprietatea mare ajunge *să înăbușe mica și mijlocia pro„prietate* și să facă *din țărani și proprietarii de mijloc o clasă fără „nici o însemnătate politică și socială*, atunci proprietatea mare se chiamă latifundiară"..."[2])

De aici d-rul Radovici, cu drept cuvînt, conchide că latifundiul se începe dela „limita proprietății mari ce se poate cultiva de același „exploatator fără a strivi pe micii cultivatori"..."[3]).

Așa dar, latifundiul,—după d-rul Radovici, cași după profesorii Conrad și Philippovich, citați mai sus,—se caracterizează nu atît prin întinderea lui, cît prin efectele lui economice, și anume prin faptul că *absoarbe*, sau *înăbușe, strivește, stinge* proprietatea mică și mijlocie, întinzîndu-se tot mai mult.

In Argentina, unde alături de întinderea de 100 milioane ha. a terenurilor cultivabile nu sînt decît vr'o patru milioane de locuitori, nici chiar în măsura, despre care ne vorbește pentru „stepe" profesorul Conrad, domeniile,—oricît de mari—nu pot avea totuși caracterul de latifundii,—și alta încă e măsura, în această privință, în Anglia, țară covîrșitor industrială și cu o enormă întindere a terenurilor cultivabile față de populațiunea ei rurală, și iarăși alta pentru o țară mică ca Romînia, dar cu o populație agricolă covîrșitoare, etc.

Cu alte cuvinte: latifundiul îl constitue nu o întindere determinată *în sine*, ci *raportul* între această întindere a marilor proprietăți pe de o parte, și celelalte proprietăți, pe de altă parte [4]).

1) *Dr. I. Conrad.*—„Latifundien", *(Handw. d. Staatswissenschaften*, Vol. IV). p: 971—972, *passim*.

2) *Dr. I. Radovici*,—„In chestia agrară", *V. R.*, No. de față. p. 212.

3) Ibid., p. 214.

4) Dl. C. Hiotu, spre a dovedi contrariul, citează pe *D. L. Paul-Dubois*,—„L'Irlande contemporaine", relativ la rezultatele politicii agrare a landlorzilor irlandeji, cari goneau pe fermeri spre a-și preface domeniile în pășuni: „*Latifundiile se întind cît ține zarea*".

Și d-sa se întreabă: „Se schimbase ceva în repartiția proprietății? Nu", etc..

Nu cunosc cartea citată, dar probabil dl. C. Hiotu face o confuziune: după cum spune și profesorul Conrad, cuvîntul „latifundiu" are două înțele-

Am arătat în altă parte toată înrîurirea dezastroasă a sistemului latifundiar asupra economiei naționale, și asupra gospodăriei țărănești, mai ales în Romînia,—precum și caracterul repartizării proprietății funciare la noi [1]).

Aici voiu insista puțin, mai ales asupra unelor efecte ale latifundiilor, contestate de onorabilul cronicar al „Convorbirilor literare", cunoscutul fruntaș al partidului conservator, d. C. Hiotu.

Vorbesc despre fărămițarea proprietății țărănești, la care fatal duce regimul economic, în care predomină latifundiile.

Prin caracterul lor *absorbant*, *înăbușind*, *strivind* mica proprietate, —după ce fac să dispară și proprietatea mijlocie,—latifundiile nu numai fac cu neputință ca efectele diviziunii proprietăților mici, prin moșteniri, să fie îndreptate, dacă nu înlăturate, fiindcă *impiedică expansiunea economică normală a țăranilor*,—dar accentuiază încă procesul, ruinînd direct țărănimea (cum arată și d-rul Radovici), creînd imposibilitatea pentru ea de a se urca la sistemele superioare de cultură, sărăcind-o și aservind-o (cf. Cronica din No. 3 al „V. R").

Am citat în altă parte cuvintele profesorului G. Schmoller, că regimul actual „duce pe deoparte la *fărămițarea excesivă*, iar pe de altă parte la *concentrațiunea* proprietății în cîteva mîini"...

Dl. C. Hiotu mi-a răspuns, că din aceste cuvinte ar putea tot așa de bine reeși că „latifundiile duc la fărămițare cît și că fărămițarea duce la latifundii", și că profesorul Schmoller afirmă aici, numai, că la aceste rezultate duce—*libertatea transacțiunilor*,—libertatea proprietarului de a înstrăina, ipoteca, împărți, sau de a-și rotunzi proprietățile, cum crede de cuviință, etc.

Bine înțeles, libertatea transacțiunilor.

Însă, cum am avut prilejul să arăt, nimene nu poate fi silit, *fără voia lui*, „să-și rotunjească proprietățile", pecînd în fie-care zi vedem cum, fără voe, cineva e silit să-și vîndă, să-și ipotecheze, sau să-și imparță pro-

suri: 1) *proprietate* latifundiară și 2) *exploatațiune* latifundiară (Handw. vol. IV, loc. cit, p. 971).

In Irlanda, țara de *proprietate* latifundiară, predomină exploatațiunea mică; landlorzii, gonind pe țarani, tindeau să introducă și *exploatațiunea latifundiară*. (Acest înțeles, probabil, au cuvintele citate din Paul-Dubois).

In Romînia proprietatea latifundiară este îmbinată cu o exploatațiune latifundiara, care de altfel *nicăieri nici nu se poate naște*, *decît pe temeliile unei proprietăți latifundiare*,—amîndouă însă se caracterizează *nu prin întinderea absolută*, *ci prin raporturile economice*, cum am lămurit în text.

1) Nu pot în această privință îndeajuns recomanda cetitorilor noștri lucrarea, în care și-a așternut gîndirile sale înainte de a ne părăsi, D-rul I. Radovici, publicată mai sus. Pe lîngă o inteligență superioară și o inimă nobilă, din ea ne răsare o adîncă cunoștință a chestiei și o analiză pătrunzătoare.

prietatea moștenită, fără să mai fie în stare „să și-o rotunjească, cum ar crede de cuviință".

Prin urmare, e clar *prin ce mecanism* libertatea economică poate duce la rezultatele semnalate, după profesorul din Berlin: cei mai tari economicește, latifundiarii, se folosesc de această libertate pentru a-și „rotunji, cum cred de cuviință", domeniile pe seama celor slabi, reducîndu-i pe țărani la neputința de expansiune economică, și, deci, la fărămițare.

Și, iarăși, prin urmare, cuvintele citate nu pot avea decît un singur înțeles: „latifundiile duc la fărămițarea excesivă" a proprietății țărănești...

De alt-fel, dacă d. C. Hiotu ar fi cunoscut cursul lui Schmoller nu numai din citația mea (sau dacă l'ar fi studiat mai cu băgare de seamă), numai peste cîte-va rînduri după cuvintele citate mai sus, și ca o concluzie firească din ele, ar fi găsit următorul deziderat, care ne lămurește pe deplin asupra raporturilor ce se nasc, după acest învățat, între latifundii și gospodăriile țărănești, sub regimul de libertate economică:

„Chestiunea ce se pune serios,—zice Schmoller,—mai ales în Irlanda, Sicilia, (țări de latifundii!), și în altă parte, este de a ști în ce „măsură Statul și legislația trebue să proteguiască pe micii fermeri (ță„rani) împotriva *opresiunii și a exploatațiunii marilor proprietari*"...

Și cîte-va rînduri mai jos:

„Trebue să venim *în ajutorul clasei țărănești* prin o mare politică „agrară, *să transformăm o parte din proprietatea nobilă* încărcată de da„torii și ajunsă inutilă, *în loturi țărănești înconjurate de garanții*", etc. [1])

De aici se poate ușor deduce, ce temeiu are presupunerea că, după Schmoller, nu latifundiile ar duce la fărămițarea proprietății țărănești, ci această fărămițare la latifundii...

Și mai explicit e lămurit mecanismul acestui proces de către profesorul I. Conrad:

„Țărănimea,—zice acesta, dîndu-ne cifre ce dovedesc reducerea pro„prietăților țărănești în Prusia,—e primejduită, după arătările de mai sus, de „către marele proprietar funciar, ce dorește să-și rotunjească proprietățile, „sau de către capitalistul, ce năzuește să-și alcătuiască prin cumpărături „o moșie mai mare. Mai ales în vremuri de împrejurări neprielnice, cînd „țărănimea se află la strîmtoare, ea astfel ușor pierde terenul. Iar cînd „vremurile chiar se îmbunătățesc, pentru ea e foarte greu să-l cîștige „din nou... Din aceleași motive e greu să fie reconstituită o proprietate „țărănească din parcele... *Fărămițarea odată începută* (eine eingetretene „Parzellierung), numai foarte încet și cu jertfe însemnate, numai în îm„prejurări deosebit de prielnice, ea poate da îndărăt... Momentele amin-

1) *G. Schmoller*,—„Principes d'économie politique", vol. II, p. 389.

„tile sînt *întărite* (unterstützt) prin principiul de egală împărțeală a „moștenirilor" [1]).

In țara noastră, mulțumită inalienabilității loturilor țărănești, ele nu pot fi direct „absorbite" (deși sub diferite forme deghizate, țăranul adesea își înstrăinează de fapt proprietatea). Dar tendința latifundiului de „absorbire", de „înăbușire", „strivire", „stingere", etc. a proprietății țărănești, despre care ne vorbesc toți economiștii, se manifestează mai cu deosebire prin *fărămițarea* acestei proprietăți, din cauză că regimul latifundiar împiedică și la noi, ca și pretutindeni, cum arată mai sus profesorul Conrad, expansiunea proprietății țărănești. Și astfel, *pe această cale*, și la noi țărănimea ajunge „o clasă fără nici o însemnătate politică și socială",—situație în care, cum am văzut, profesorul Philippovich găsește *semnul caracteristic al latifundiului* (din acest motiv învățatul vienez tratează chestia dezavantajelor economice ale latifundiilor în legătură cu pulverizarea proprietății țărănești).

Pe temeiul acestor considerații, am tras numai o concluziune logică, rezumînd—*pentru a le aplica la situațiunea concretă a țării noastre*—părerile tuturor acestor economiști, în ce privește efectele caracteristice ale latifundiului, în următoarele rînduri:

„Latifundiul, prin puterea lui de atracțiune, prin puterea financiară, pe „care o reprezintă, tinde în mod firesc să cuprindă cu timpul în corpul „său toate proprietățile mijlocii vecine, și în acelaș timp lipsește și pe „proprietarii țărani, cari ar fi pus la o parte micile lor economii, de puțința de a se ridica în scara economică prin cumpărarea de loturi mici „de pămînt, fiindcă, în aceste condiții, nici nu se pot găsi întinderi „mici de pămînt de vînzare, și nici țăranii nu pot ușor închipui mijloacele necesare, sau a se organiza pentru a cumpăra trupuri mari de moșie (cf. citația de mai sus din profesorul Conrad, a cărui argumentare „se reproduce aici aproape textual). Ast-fel... țărănimea fiind restrînsă la „cel mult acea întindere de pămînt în posesiunea căruia se află, e condamnată la o tot mai mare fărămițare cu timpul a pămînturilor ei"...[2])

In această privință, d. Radu Rosetti, cel mai profund cunoscător al chestiunii țărănești și al istoriei noastre agrare,—poate afirma, că—

„Țăranul care s'a îmbogățit, care a strîns un capital de 15, 20, „30 mii de lei, *nu găsește la noi pămînt de cumpărat pentru acești „bani*; proprietățile, cari au această valoare, sînt foarte puține și foarte „scumpe, cu greu te poți apropia de ele"...[3])

* * *

Mă rezum:

In Romînia cei vr-o 1000 de mari proprietari stăpînesc peste 4.000.000 ha,—cu o mijlocie de proprietar, care nu numai e de trei ori mai mare ca această mijlocie în Anglia și 2¼ ori mai mare ca în Irlanda, dar care întrece chiar și pe cea din Scoția,—țări vestite prin latifundiile lor.

Proprietatea mijlocie, în acelaș timp, e redusă la proporția jalnică de 2% din întinderea cultivabilă.

Iar proprietatea țărănească este atît de fărămițată încît 85% din acel milion de gospodării țărănești stăpînesc petice ce nu ajung nici la 5 hectare, cea mai inferioară limită a unei „proprietăți economice",—iar o treime din ele nu posedă nici cîte 2 hectare... (cf. Dr. I. Radovici.—„În chestia agrară").

Dacă nici această situație nu e, pentru teoreticianii de la „Convorbiri literare", îndestulătoare pentru a recunoaște caracterele unui regim latifundiar, atît de nefast după toți economiștii, și dacă ei pot găsi argumente în sprijinul ei,—le putem admira puterea de iluzie și seninătatea sufletească...

Sîntem însă mulțumiți, dacă am reușit să convingem pe cei mai puțin interesați în *statu quo*...

Economiștii sînt de acord în privința mijloacelor de îndreptare, față de această situație: politica de colonizare internă, Casa rurală, mărginirea dreptului de dispoziție absolută, în ce privește proprietatea funciară, etc...

Și n'am sfîrșit.

C. Stere.

1 *Dr. I. Conrad*,—„Bauerngut und Bauernstand" (Handw. d. Staatswissenschaften. vol. II, 1891), p. 269—270.
2) *Viața romînească*, No. 1 1908, p. 106.
3) *R. Rosetti*,—„Pentru ce s'au răsculat țăranii"?, p. 496.

Cronica externă

Situația în Balcani

Chestia Balcanilor a intrat într'o nouă fază. Ințelegerea, care se stabilise la 1897 între Austria și Rusia cu privire la afacerile peninsulei balcanice, nu mai există decît cu numele. De cînd Baronul de Aerenthal a anunțat în delegațiuni că Austria e hotărîtă să construiască în peninsula balcanică un drum de fier care să înlesnească comerțului Austro-Ungar drumul spre Salonic, se poate spune că compromisul a încetat să mai existe. Intr'adevăr în ce a stat acest compromis ? : în asigurarea pe care Austria și Rusia și-o dădeau reciproc că nu vor urmări foloase proprii în orient și că vor mărgini activitatea lor în acea parte a lumii, luptînd, cu o egală dezinteresare, pentru ridicarea populațiunilor creștine supuse Imperiului Otoman. Cît timp Rusia era îngrijită de situația ei internă sau de războiul din Extremul Orient și nu putea să joace în Balcani rolul pe care și-l țărmurise prin compromisul dela 1897, ea nu putea să fie jignită nici de faptul că Austria i se substituise, nici că căuta să urmărească în Balcani mai multe foloase decît era îndreptățită să urmărească după litera și spiritul cuprinsului. Dar azi cînd, situația internă a Rusiei, fără a fi limpezită, e mai puțin îngrijitoare, cînd în Extremul Orient înfringerile au pus capăt pentru multă vreme ambițiunilor moscovite în acea parte a lumii, cînd prin urmare Rusia se găsește iarăși în măsură să ia în Balcani rolul ei de odinioară, ea nu poate tolera ca Austria să continue a o lăsa la o parte și a denatura astfel ințelegerea ce intervenise între ele. Mai puțin încă Rusia poate tolera acest lucru, cînd Austria vrea să afirme, în dauna ei, pretențiuni pe care nu îndrăznea să le formuleze nici în ziua în care gloria armelor rusești se prăbușea pe cîmpiile dela Liau-Yang sau cînd flotele rusești dispăreau în valurile roșite de sînge dela Tsu-Shima.

Totuși, poate că dacă acestea ar fi fost singurile cauze ale nemulțumirilor dintre Austria și Rusia, compromisul nu s'ar fi desfăcut cu totul. Diplomații din Petersburg ar fi intervenit pe lîngă cei din Viena ca să revie la sentimente mai prietinești. Cei din Viena ar fi ținut samă de

aceste demersuri și o ințelegere s'ar fi restabilit repede. Dar Rusia n'a făcut nimic ca să scape compromisul, fiindcă nu mai are nici un interes să păstreze în Orient atitudinea pe care și-a impus'o iscălind în 1897 ințelegerea cu Austria. Ea făcuse compromisul, atunci, numai ca să poată să se avînteze în Extremul Orient și să facă dintr'însul centrul de gravitate al întregii sale politici externe. Cum nu putea întreprinde o asemenea acțiune fără să lămurească situația ei în Orient, și fiindcă pe de altă parte nu voia nici să abdice cu totul la influența ei în Balcani, ințelegerea cu Austria, adică cu principala ei rivală, era formula cea mai înțeleaptă. De fapt compromisul dela 1897 nu era deci decît un armistițiu pe care diplomații din Petersburg se gîndeau să-l transforme într'o adevărată abdicare, dacă visurile lor se realizau în Extremul Orient, dar grație căruia să poată, fără a perde nimic, relua firul acțiunii lor în Balcani, dacă cumva în Extremul Orient lucrurile nu ar fi mers după placul și după prevederile lor. Ori tocmai așa s'a și întîmplat. Deci nimic nu e mai firesc decît ca Rușii să caute a relua în Orient rolul lor pe care au consimțit să'l reducă numai întru cît atenția și ambițiile lor erau concentrate asupra unei alte părți a lumii.

Afară de aceasta Rușii au putut să-și dea samă în ultimul timp de un lucru, și anume că compromisul, departe de a înlătura dela afacerile balcanice pe celelalte mari puteri, a sporit influența lor, care a devenit astăzi cu desăvîrșire covîrșitoare în deslegarea problemelor ce agita Orientul. Doi factori au contribuit mai ales la aceasta : în primul rînd evenimentele din Balcani, care au luat o astfel de întorsătură, încît marele puteri au fost constrînse să intervie pentru a găsi soluția și a asigura pacea, și în al doilea rînd neputința Rusiei de a mai juca rolul la care avea drept prin compromis și tendința puterilor de a i se substitui pentru a contrabalansa influența Austriei, și a o împedeca de a dobîndi o putere prea mare asupra naționalităților balcanice. Așa fiind, Rusia nu mai avea nici un interes să mărginească activitatea ei în Orient, din potrivă avea tot interesul să fie cît mai liberă în mișcările ei ca să poată juca rolul la care aspira printre toate puterile ce în lipsa ei, intraseră pe scena Orientului.

In fine Rusia mai avea un alt temeiu pentru care nu ținea să păstreze neatins compromisul ei cu Austria. Rusia e eșit prea știrbită în prestigiul și în influența ei din războiul cu Japonia și din revolta ei internă, pentruca să nu caute o reabilitare. E știut că puterile învinse nu se gîndesc decît la revanșă. Cu cît statele au formă de guvernămînt mai puțin democratică, cu atît dorul răzbunării e mai viu la ele. Democrațiile, care judecă mai practic, care au un spirit mai mult comercial decît cavaleresc, se pot deprinde cu ideia înfringerii. Monarhiile, și mai puțin încă autocrațiile, nu se împacă niciodată cu această idee, ele sînt obsedate de nevoia de a șterge umilința suferită. Asupra Japoniei autocrația rusească nu-și poate lua revanșa. Singura scăpare a vanității sale rănite stă deci într'o izbîndă în altă parte a lumii, a cărei strălucire să arunce vălul uitării peste pierderile rușinoase încercate

în Extremul Orient. Din nefericire pentru autocraţia rusească, trăim într'o vreme în care războaele, izbînzile militare nu mai sint la ordinea zilei, unde fără motive grave de tot, lumea nu mai consimte să-şi verse singele, unde sint întotdeauna oameni care intervin pentru a impedeca pe cei dornici de conflicte înarmate să-şi satisfacă gusturile.

In asemenea condiţiuni, diplomaţii lui Nicolae II au trebuit să renunţe la ideia unor succese militare; nu le-a mai rămas scăparea decît în succesele diplomatice. Şi atunci au pornit în căutarea unor succese diplomatice. In apusul Europei asemenea succese, însă, nu se puteau dobîndi. Situaţia e prea limpede şi dorul de pace prea adînc înrădăcinat, pentruca să poată prinde chiar intriga cea mai bine meşteşugită. In schimb peninsula balcanică era indicată. Cătră dînsa diplomaţii ruşi erau atraşi prin tradiţiunile politicii lor externe. Nicăeri diplomaţia rusească nu a dat lupte mai crîncene şi n'a cîştigat victorii mai renumite, decît în Orientul Europei. Tot cătră Peninsula Balcanică diplomaţii ruşi erau atraşi şi prin situaţia actuală. Prin greutăţile de tot felul ce naţionalităţile, ca şi marele puteri, au de învins acolo, Balcanii sînt terenul ideal al intrigilor internaţionale. Cu oarecare pricepere, exploatînd nemulţumirile unora împotriva celorlalţi, un stat poate orişicînd repurta acolo sbînzi uşoare.

Pentru toate aceste cuvinte, Rusia nu a făcut nimic, ca să menţie compromisul şi, deşi nu l-a abrogat în mod formal, lucrează deja caşicum el nu ar mai avea fiinţă. De pe urma noei sale atitudini în Balcani, Impărăţia moscovită nu poate, dealtminteri, decît să cîştige. Materialiceşte nu va cîştiga nimic, şi nici nu umblă după asemenea cîştiguri. Dar din prestigiul ei, ea poate recîştiga mult şi, aceasta-i trebue astăzi. Ciocnindu-se zilnic cu toate marile puteri ce sînt amestecate în afacerile Orientului, fiind chemată să-şi spue la fiece pas cuvîntul alături de celelalte, Rusia va reuşi să impue pe ici pe colo punctul ei de vedere. Nu prea ştiu însă ce cîştig va avea Austria. In rolul acesta de intrigant Austria nu s'a distins niciodată şi succese de intrigă, succese diplomatice platonice, nu pot aduce nici un folos monarhiei Habsburgilor, care n'are nici vreun prestigiu de redobîndit, nici de şters amintirea vre-unor înfrîngeri recente. Aşa că, poate, Baronul de Aerenthal ar fi fost mai bine inspirat, dacă n'ar fi rupt cu propriile sale mîni compromisul.

Compromisul, odată desfiinţat, naşte întrebarea: va contribui oare aceasta la schimbarea situaţiunii din Balcani, la îmbunătăţirea soartei popoarelor ce locuesc în peninsula balcanică? Este netăgăduit că sub regimul compromisului austro-rus, soarta populaţiunilor balcanice s'a îmbunătăţit. Compromisului îi se datoreşte proectul dela Muerstegg, reformele, bune sau rele, cu care Macedonia a fost înzestrată. Nimeni nu pretinde că aceste reforme sînt strălucite. Macedonia e, încă, un focar de anarhie şi populaţiunile ei îndură încă multe suferinţi. Dar nu e mai puţin adevărat că primul nucleu al emancipării lor a fost creat, şi că Macedonia îi datoreşte marilor puteri şi în deosebi iniţiativei austro-ruseşti. Prin desfiinţarea compromisului, oricît ar părea lucrul de paradoxal, populaţiunile din Balcani nu pot însă decît să cîştige, fiindcă progresele Balcanilor nu stau numai în reformele cu care marele puteri înzestrează naţionalităţile balcanice; ele stau şi în putinţa ce acele naţionalităţi au de a se întări şi de a îndeplini ambiţiunile lor naţionale. Ori simţimintele şi idealurile naţionale se puteau dezvolta mult mai greu sub regimul unui compromis austro-rus, care tindea să rezolve chestia Orientului printr'o tutelă europeană, decît sub regimul unor competiţiuni internaţionale numeroase. Căci, din două lucruri una: sau puterile vor sfîrşi prin a se înţelege între ele, şi atunci din diversitatea tutulor puterilor va eşi pentru Balcani un program de reforme mai largi şi mai însemnate, sau puterile nu vor putea să se înţeleagă, şi atunci din certurile lor, în virtutea proverbului „cînd doi se ceartă al treilea cîştigă"— vor cîştiga naţionalităţile.

Concluzia ar fi, deci, că trebue să ne bucurăm de era nouă în care Balcanii au intrat, prin încetarea compromisului. Cu toate acestea să nu ne bucurăm, deoarece se va ajunge la ţelul mai sus arătat în orice caz, dar calea pe care s'a luat spre a se ajunge la el, e o cale grea şi plină de spini. Marile puteri, şi în deosebi Rusia, nu vor cerceta numeroasele probleme ce se pun în peninsula balcanică nici cu dorul de a îmbunătăţi soarta deosebitelor naţionalităţi, nici cu dorul sincer de a găsi soluţia cea mai bună, a acestui grav problem. Ele le vor cerceta cu gîndul de a-şi asigura succese, şi pentru asemenea succese vor recurge la intrigile cele mai periculoase pentru naţionalităţi, se vor opri chiar la soluţiile cele mai puţin în măsură a dezlega greutăţile balcanice. Unii se vor gîndi la ambiţiile, alţii la interesele lor, la visurile cuceritoare, de care nu toate au reuşit încă să se dezbare, şi cînd în această atmosferă, încărcată prin natura ei, Rusia, în căutarea unor succese efemere, va stîrni fel de fel de intrigi, la care ceilalţi se vor crede datori, desigur, să răspundă prin alte intrigi, Balcanii vor cunoaşte zile grele şi vor trece prin multe griji şi prin multe zbuciumări.

La rezolvarea chestiunii Orientului puterile ar putea contribui, dar urmînd o altă cale, o cale largă şi desinteresată. Să se înţeleagă între ele, să întocmească un plan mare de reforme serioase, să-l impue împreună Sultanului şi, împreună, fără reticenţe şi fără gînduri ascunse, să lupte pentru îndeplinirea lui. In ziua aceia—pe care însă nu vom trăi-o—naţionalităţile balcanice vor putea fi recunoscătoare Europei. De dragostea ce ea le arată astăzi, ele s'ar lipsi, fiindcă această dragoste nu se manifestă, decît ca să impedice chestia Orientului să se deslege singură prin jocul normal al forţelor ce o compun.

Singura mîngiere ce le rămîne azi naţionalităţilor e că marile puteri, care le întîrzie fericirea prin intervenţia lor nepricepută şi interesată, îşi pierd vremea în sforţări dela care speră să cîştige ceva, dar din care, la urma urmei, nu se vor alege cu nimic.

I. G. Duca.

Cronica Vesela

FĂRIMĂTURI

38 grade la umbră.

De ce, la noi, pe timp de vară,
Văzduhul parcă e defoc?
Pesemne că s'a strîns afară
Căldura toată 'n astă ţară,
Şi d'aia 'n inimi nu-i deloc!

Bîlciul Moşilor

Trei cîrduri derbedei gălăgioşi
Cu fel de fel de muzici,—cor temut
Chiar de timpanul unui surdo-mut...
Vrei linişte, poete? Du-te 'n Moşi.

Din rînced untdelemn dela gogoşi
Se 'mprăştie-un parfum nesuferit,
Şi prafu-i gros să-l tai cu un cuţit...
Ce aer sănătos respiri la Moşi!

De haină punga dacă n-o să-ţi coşi,
Şi ceasu 'n ghete de nu ţi-l piteşti,
Eu nu puiu gir c'o să le mai găseşti....
Doar lume bună vezi în bîlciu la Moşi!

Aceleaşi „panorame" pe strămoşi
I-au desfătat, iar azi tot alea sînt...
Ah, nu-i distracţie p'acest pămînt
Cu haz ca panoramele din Moşi!

Turcoaicele atrag pe curioşi
Cu danţuri autentice turceşti....
Ovreicile din Calea Văcăreşti
Fac bine pe „turcoaicele" la Moşi!

La cîrciumi cu vopsite vinuri roşi,
Consumi fripturi de stîrv ne 'nbălsămat
Şi ciorbe 'n care muşte vii se zbat....
Da 'n schimb, ce bine se petrece 'n Moşi!

Sf. Petre în dilemă

Sus, în parcul Paradis,
Sfîntul Petre bea o halbă,
Cînd i se aduse-o jalbă.
Iată ce în ea sta scris:

—„Sfinte Petre, eu sînt un
„Antreprenor de grădină.
„Dacă plouă, e ruină;
„Cînd nu plouă, teatru-i tun."

Sfîntul sorbea un mişmaş
După ce halba băuse,
Cînd factorul îi aduse
Jalba unui arendaş:

—„Sfinte Petre, te implor,
„Seceta mă prăpădeşte,
„Norilor deci porunceşte
„Să stropeasc 'al meu ogor!"

Sus, în parcul Paradis,
Sfîntul Petre, tot la masă,
Tîmplele 'ntre palme 'şi lasă,
Gînditor şi nedecis.

—„Ce să fac? Zău, ce să fac?
„Lumea asta e nebună,
„Rea e ploaia, ori e bună?....
„Chelner, dă-mi un coniac!...."

Tarascon

CALEIDOSCOP

Sonete indignate.

Proprietarului meu,

distins genealogist

23 April (Sf. Gheorghe)

M'am săturat de zarvă şi bucluc,
M'am săturat să dau din puţ în lac —
Ca Diogene, marele sărac,
Vreau să trăesc o viaţă de bursuc.

Apartamentul meu e un copac —
De cînd doream eu mobilă de nuc!
Drept ceas deşteptător îmi cînt'un cuc,
Iar patul meu e un splendid hamac!

Sînt fericit şi nici o grijă n'am...
Dac'aş fi fost şi eu un cap mai logic,
De mult din Capitală mă mutam...

Adio dar, proprietar infam!
Şi du-te de te spînzură de un ram!
Al arborelui tău genealogic!

Contrast.

25 April.

Asemeni unui japonez lampion
Luceşte luna pe un ram de tei —
La masă şade-un editor cu trei
Mari scriitori, şi beau vin cu sifon.

E'n vervă azi simpaticul patron
Şi-aprobă cele mai sanchii idei —
Entusiast pledează pentru ei
Privighetoarea 'ntr'un ascuns amvon.

Natura 'ntreagă 'n contra lui conspiră...
A doua zi, cînd însă-i înminez
Ceremonios volumul meu cel nou,

Se uită lung la mine şi se miră:
E altul editorul la birou —
S'a stins acum lampionul japonez!

Vis atavic.

30 April.

Visam că umblu prin păduri virgine,
Că mă hrănesc — nu cu iluzii vane —
Ci substanţial, cu *beafsteak*-uri umane
Şi mă simţeam aşa nespus de bine.

Nu mai scriam nici versuri, nici romane...
Sub baobabi dormeam... O, nopţi divine!
Trăia în vis exoticul din mine
In mijlocul naturii suverane.

Ca un goril eram agil şi tare,
Aveam stomac să 'nghit o antilopă
Şi o dantură ca un mastodont...

Nu mă spălam pe dinţi cu kalodont...
Cum nu te-aş renega cu indignare
Cînd mi-amintesc, stupidă Europă!

Beţivul solitar.

1 Mai.

Lipsit de viaţa binefăcătoare
A aerului sănătos de ţară,
Visînd intr'o tavernă solitară
Eu stau cu lăutarul şi beau soare!

Căci orice bob de strugur e-o 'nchisoare,
In care fierbe chestia agrară,
Şi'n orice sticlă arşiţa solară
A 'nchis puteri in veci renăscătoare.

Eu desrobesc un şir de raze moarte...
Aşa sînt eu! sus ridicaţi dar teascul!
Lăsaţi-mă stăpîn pe tot fantascul...

Stimez capacităţile deşarte...
Cioroiule mai cîntă'mi un adagiu!
Aşa... şi după mine — naufragiu!

Premiul meu.

4 Mai.

Azi la Băneasa-i mare *handicap*
Şi ori şi cine-ai fi, de nu eşti cal
Sau un jocheu, ori cel puţin muscal,
Ori o ţesală, sau măcar valtrap,

Nu ești nimic... Dă *starterul* semnal...
Pornesc celebritățile în trap
Și *Straja* a bătut pe *Flirt* c'un cap
In veritabil intelectual.

E-o zarvă și-o 'mbulzeală la tribune
Și prosperează *turful* de minune:
Au trecere mirțoagele de azi...

De-aceia m'am decis și eu, A. Mirea,
Să pun un premiu spre 'mbunătățirea
Degeneratei rase-a lui Pegaz!

Portret.

5 Mai.

Un speculant de speța cea mai pură,
Un purăț deci. Un antic anticar
Evoluat cu vremea în librar —
Căci toate-evoluiază în natură.

Din toată casa lui de editură
El este cel mai cinic exemplar —
Ca mine o să-l vezi milionar,
Nefericita mea literatură!

Cincizeci de lei oferă pe-un volum,
Făr' a-l ceti, căci — crudă ironie! —
El nici măcar nu știe să citească.

Așa e tipul meu. — Feriți, de-acum!
Eu mi-am făcut o sfîntă datorie:
Am smuls de pe-un obraz încă o mască!

Excelsior!

6 Mai.

Cunosc atîți netrebnici care zic:
„Să nu pui preț pe anii care zboară!"
Ei nu pricep că viața-i o comoară
Și nu prevăd în moarte-un inamic.

Lor li se pare natural să moară,
Că după moarte nu mai e nimic:
Nu știu că firea e un alambic,
In care tot renaște-a doua oară.

Sub care formă viața-o să te cheme
Ca s'o trăești din nou în altă vreme,
Tu nici nu poți măcar să bănuești...

De-aceia mergi și luptă înainte,
Ca *dincolo*, de-ți vei aduce-aminte
De viața ta de-acum să nu roșești.

Nostalgie.

8 Mai.

Ah, suflet vagabond de Robinson,
De zece luni ești rob al Capitalii!
Te-am îmbrăcat în fracul de salon,
Ți-am arătat și flirtul mahalalii,

Te-am dus prin fel de fel de saturnalii,
Prin locurile zise de *bon-ton*,
In *kake-walk*, *matchich*-uri și *boston* —
Dar mi-e rușine să mai dau detalii...

Ce mai voești?... Eu ți-am făcut de toate,
Ți-am dat ce-ai vrut: distracții de tot felu —
Ai să-mi pretinzi acu ce nu se poate...

Devii bucolic?... Insă n'am ce-ți face
Că fonduri n'am. — Vreau liniște și pace.
— Ei lasă, că te-oiu duce și la Belu!

Preparative.

9 Mai.

E ajunul zilei celei mai mărețe
Și de pe-acum bătrîna Capitală
Se piaptănă cu grijă și se spală
Ca prinsă de-un acces de tinerețe.

Ghirlănzi de flori și-atîrnă pe ostrețe
Și tot cercîndu-și rochia-i de gală
Ca o cochetă 'n marea zăpușală
Iși face vînt cu mii de stegulețe.

Apoi se dă petrecerilor pradă...
Iluminații, muzice sonore,
Și toate celelalte ca 'n tot anul...

Mariţă, 'nchide geamul dinspre stradă
Că simt că mi se sfarămă timpanul
Şi 'ncep să am vedenii tricolore...

Defilare

10 Mai.

Imi fac revista mea, de zece Mai.
Stau pe Pegaz şi nu 'mi incap în piele,
Căci azi prin faţa maiestăţii mele
Trec versuri după versuri în alai,

Dela Minerva, Socec, Alcalay
Sosesc troheii mei cu arme grele,
Iambi răsăriţi din ceşte de cafele,
Dactili uşori în trap mărunt de cai.

Trec anapeşti, trec iambi, trec iar trohei,
Prezintă arma toţi supt ochii mei,
Şi iată iar dactilii cu duiumul...

Şi iar trohei şi iambi... Ho, mai sinteţi ?!
M'am plictisit de voi. Destul, băeţi!
Căraţi-vă şi re 'ntegraţi volumul!

A. Mirea

Scrisori din Ardeal

Sinoadele eparhiale.—Pentru şcoală.—Prigonirea învăţătorilor.— Procese de presă.—Noul regulament al dietei.

In săptămina ce a urmat după Duminica Tomii, conform Statutului Organic, cele trei eparhii romîne gr. orientale şi-au ţinut Sinodul, forul lor suprem în afacerile bisericeşti şi şcolare. De astădată pe lingă importanta chestie a menţinerii şi apărării şcoalelor confesionale, greu ameninţate de legea lui Apponyi (1907), fiecare diecesă a mai avut o mulţime de afaceri grele de rezolvat.

La Arad, Sinodul a avut să se rostească, între altele, asupra regulamentului de administraţie a Fondului preoţesc, menit să ajute pe văduvele şi orfanii preoţilor, precum chiar şi pe preoţii care nu mai pot servi, ori din vre-o cauză oarecare n'au destul salar. Fondul acesta s'a întemeiat la 1877, sub episcopul Ioan Meţianu (azi mitropolit în Sibiu) şi a ajuns la suma de 1 milion 40.000 coroane. Regulamentul a fost întocmit astfel, ca din venit (dobînzi şi cotizaţii) 40% să se capitalizeze.

S'a hotărît apoi, în urma propunerii vicarului V. Mangra, ca pe 1912, cînd se împlinesc 100 de ani dela întemeiarea institutului pedagogic din Arad (azi pedagogic şi teologic, şcoală normală şi seminar), consistorul diecesan să se îngrijească a se scrie monografia acestui institut, de care se leagăe dealtfel întreaga mişcare culturală şi politică a Rominilor din Ungaria şi Bănat.

Subscrisul a propus ca prin consistor să se adune şi materialul care să serve la scrierea monografiilor cel puţin a comunelor mai însemnate din diecesă, unele expuse să se maghiarizeze şi foarte multe să li se schimbe numirile romîneşti. Administraţia politică a comitatelor chiar acum lucrează pe capete să dea numiri ungureşti comunelor neaoşe romîneşti.

Privitor la şcoale, s'a raportat că o parte însemnată a comunelor din diecesă a hotărît să susţină şcoalele şi fără ajutor de stat. Sint însă şi sate care, plătind deja 70—80% dare pentru cult, nu mai pot de unde mări salariul învăţătoresc, cum prescrie legea lui Apponyi. Sinodul a decis deci ca anul acesta, şi de-aci încolo mereu, să se pună o stăruinţă deosebită din partea autorităţii noastre bisericeşti (Consistorul, care are la dispoziţie pe toţi protopopii şi preoţii), pentru a se mări aşa zisul fond cultural, din care să se ajute comunele mai sărace, să-şi facă şcoale corespunzătoare şi să plătească pe învăţători.

O idee foarte bună i-a venit, în privinţa asta, deputatului sinodal dr. Miron Cristea, protosincel în Sibiu, care în Sinodul de acolo a propus să se ia măsuri pentru înfiinţarea unei *bănci culturale*. Banii bisericilor, care se urcă la mai multe milioane, apoi ai atitor fonduri administrate de consistoarele noastre, să fie elocaţi în acţiuni de ale acestei

bănci, ori cel puțin să fie depuși la banca nouă ce s'ar întemeia nu cu scop să dea dividende mari, ca actualele bănci, ci ca din veniturile acestei bănci să fie ajutate școalele noastre. Particularii, fruntașii intelectuali și bogații, deasemeni și-ar considera drept înaltă datorie a se face acționari la banca aceasta, mulțumindu-se cu dividendă cît mai puțină, ca astfel să se poată jertfi cu atît mai mult pentru cultura națională.

Afacerea va fi studiată de consistor, care va veni apoi la viitorul Sinod cu propunere asupra modalității înființării acestei bănci.

La Caransebeș discuțiunile s'au învîrtit deasemeni în jurul chestiilor școlare, fiind acolo vorba nu numai de școalele primare, ci de școala normală din centru, în afacerile interne ale căreia guvernul și-a permis să se ingereze așa fel, încît pretinde destituirea aproape a tuturor profesorilor, pe baza unui raport făcut de un agent guvernial și nelăsînd ca autoritățile noastre bisericești să disciplineze pe cei vinovați, dacă într'adevăr sînt, ceia ce în nici un caz nu se poate constata numai pe baza anchetei făcute de agentul guvernului.

Sinodul a protestat împotriva acestei ingerinți a ministrului și a invitat pe consistor să nu cedeze, ci judecată să aducă numai pe baza anchetei făcute de comisar numit de autoritatea noastră bisericească autonomă.

*

La 11 Maiu n. s'a dezbătut înaintea comisiei disciplinare comitatense procesul pornit împotriva a doi bravi învățători romîni. Pe unul, D. Popovici din Cuvin, îl cunoaște și amicul Stere, care i-a lăudat mult școala. Amîndoi erau acuzați că au agitat împotriva naționalității maghiare.

Să vă spun însă întăi ce însemnează „comisia disciplinară comitatensă". Foarte nimerit, „Tribuna" de-aici a numit-o *ghilotină politică*. Conform legii lui Apponyi, se institue adică în fiecare comitat (județ) o comisie compusă din fișpan (prefect), inspectorul școlar (revizor), secretarul județian și alți membri, să judece asupra învățătorilor noștri acuzați fie că n'ar face spor în școală (mai ales în ce privește limba maghiară), fie că n'ar avea o purtare morală bună ori că ar avea o atitudine politică „dușmănoasă statului", adică guvernului. Un denunț, subscris de oricine, poate să aducă pe cel mai brav învățător înaintea acestei comisiuni.

De astădată procesele acestea apăreau cu atît mai trase de păr, cu cît nu numai învinuirile erau ridicole (învățătorul din Cuvin era acuzat că ar fi îndemnat pe copii să le zică „Unguri" celor ce umblă la școala de stat maghiară, iar învățătorul Magier din Vidra era învinuit că ar fi zis, la chef cu doi unguri, un advocat și un notar, că Rominia își va mări hotarele până la Crișul alb; însuși martorii de mai sus au spus că totul era zis în glumă), ci „crimele" s'au săvîrșit cu un an și cu doi înainte de a intra în vigoare legea lui Apponyi. Advocatul dr. I. Marșeu a dovedit că nici din acest punct de vedere comisia nu este în drept să judece, dupăcum a ridiculizat întreaga inscenare a procurorului, pus

la cale, se înțelege, de administrația județiană, căreia îi este spine în ochi toți învățătorii romîni harnici și cinstiți.

A mai arătat advocatul romîn că învățătorul din Vidra a fost achitat de tribunal, unde i se intentase proces pentru aceiași „crimă"(?) pentru care vrea să-l judece acum comisia disciplinară. N'a folosit însă nimic splendida apărare: într'un nor de fum (căci membrii acestei comisiuni fumau ca la cafenea) s'a adus sentența: destituire pentru învățătorul din Vidra și 5 ani să nu aibă voe a concura să se aleagă în altă parte. Învățătorul din Cuvin a scăpat cu 100 coroane amendă. Recurs pot face la—ministru. Zadarnic ar face însă, căci doar din porunca ministrului au fost scoși amîndoi cu puterea jandarmerească din școala romînească, cărei cel grav pedepsit a servit 22 ani, iar celălalt 16 ani.

Este, desigur, îngrijitor faptul, că în felul acesta pentru învățătorii noștri sînt *două feluri de justiție*: dacă scapă la tribunal, îi apucă pe cale administrativă, unde se judecă nu după vreun paragraf al legii, ci după necesitățile politicei șoviniste ori din răzbunare... Mai grav este însă că se pedepsește și școala și satul romînesc. În școala al cărei învățător a fost pedepsit de comisia disciplinară, conform legii lui Apponyi obștea satului nu mai poate alege decît un învățător pe care să-l aprobe și ministrul, nu numai consistoarele noastre! Iar școala în care și al doilea învățător a fost pedepsit pe cale disciplinară, va fi închisă și guvernul face în locul ei una ungurească...

Cred că e de prisos să mai fac comentar.

*

Pe ziua de 19 Maiu n. este chemat înaintea curții cu jurați din Oradia-Mare redactorul responsabil al „Tribunii", d. Sever Bocu. Aceasta dupăce alaltăeri acelaşi tribunal l'a mai pus sub acuză în alte două procese. Peste tot, „Tribuna" are nu mai puțin decît 9 procese de presă.

Sfîrșitul acestor procese se cam știe: condamnarea la ani de temniță și mii de coroane amendă și cheltueli.

*

De eri, în Camera ungară se aplică noul regulament, cu două ședințe pe zi, dela 10—2 și dela 4—8,—iar proectul de buget care este la ordinea zilei a fost declarat urgent... S'au și învîrtit șuruburile astfel, încît discuția generală eri a și fost închisă și mare minune dacă azi ori mine nu se termină și „discuția" pe articole... Adică vorba vine, căci discuție nu-i, deoarece opoziția cît cricnește, e amenințată cu—comisia de imunitate, ghilotina parlamentară.. Alaltăeri deputatul ungur Nagy György i-a și strigat prezidentului: „În loc de clopoțel mai potrivit ar fi să iei un revolver și să împuști asupra opozanților care întrerup!"... O stare ca în republicile din America de sud.

Arad, 2 | 15 Maiu. **I. Russu-Șirianu.**

In amintirea lui Ion Radovici[1)]

Gloriosul avînt de la 1848, plin de visuri de frăţie universală, însufleţit de cel mai curat ideal de redeşteptare naţională, avu drept consecinţi practice unirea principatelor şi organizarea unităţii noastre naţionale. Mai în urmă apăru şi se desvoltă o nouă generaţie de politiciani, condusă de aspiraţiuni mai materiale, aplicînd, în scop de îmbogăţire personală, cele mai cinice metode politice şi administrative. Astfel se formă o plutocraţie burghezească care, economiceşte, se substitui vechei boerimi a ţării.

Era momentul cînd vastele încercări de sinteză ştiinţifică socială sau filozofică ale occidentului cult începeau să pătrundă şi în tineretul nostru; cînd, în contra capitalismului industrial, proletariatul apusean îşi organiza forţele sale conştiente; cînd, faţă de autocratismul rusesc, începeau să protesteze elementele liberale ale naţiunii în numele demnităţii omeneşti.

Evoluţionismul în biologie, în domeniul ştiinţelor fizice transformismul forţelor şi identitatea între energie şi materie; pe de altă parte panteismul Hegelian şi puternicul criticism social al lui Karl Marx; strigătele de durere şi de desnădăjduire aruncate, din profundul conştiinţii lor, de poeţi, de Beethowen şi de Richard Wagner; acest formidabil uragan de idei şi de sentimente care, spre mijlocul secolului trecut, zgudui Europa intelectuală, avu răsunetul său puternic în sufletele tinerei generaţiuni de şcolari romîni dintre 1880 şi 1890. Faţă de materialismul ambiant se ridică, din centrele noastre universitare, un tineret vibrant, însetat de înaltă cultură şi de criticism ştiinţific, însufleţit de un nobil ideal de justiţie socială. Acestei generaţiuni aparţinea Ion Radovici. El fu, de la început, unul dintre reprezentanţii ei cei mai generoşi, cei mai pasionaţi, cei mai profund devotaţi idealului ei.

1). Sosindu-ne manuscrisul acestui articol prea tîrziu, regretăm că nu i-am putut da locul cuvenit, în fruntea revistei.

Nota redacţiei

Un curaj combativ şi veşnic dispreţuitor de moarte, o putere de indignare gata să reacţioneze la orişice nedreptate, un orgoliu discret şi nesupus, asociat cu o extremă delicateţă sufletească şi cu o admirabilă facultate de induioşare faţă de cei obijduiţi, constituiau lui I. Radovici o fizionomie din cele mai caracteristice şi mai rare. Avea pasiunea copiilor şi celor slabi. Un bun simţ afinat şi pătrunzător făcea din el un ironist înţepător dar fără răutate, căci bunătatea sa sufletească era imensă. Inzestrat cu o comunicativă putere de convingere, el ştia, uneori, să se ridice până la o adevărată elocvenţă pornită din claritatea ideilor sale şi din profunda-i sinceritate de sentimente. Adversarii săi politici (vorbesc de cei sinceri) în mod unanim admirau cavalerismul şi lealitatea sa în discuţiunile cele mai violente. Cabotinajul, sub toate formele sale, îi provoca un sentiment de nespusă scîrbă; iar puterea sa de a domina manifestaţiunile exterioare ale impresiunilor sale era aşa de mare încît această fire de elită a rămas necunoscută şi nepricepută de mulţimea superficială, înţeleasă numai de cîţiva prieteni care ştiau să citească în fizionomia sa energică şi mobilă nuanţele fugitive ale sentimentelor sale intime.

I. Radovici studiase medicina în Paris, şi a funcţionat mai mulţi ani ca şef de clinică la facultatea de medicină din Bucureşti; calităţile sale de bun simţ şi de fizionomist pătrunzător îi asigurau o carieră de distins clinician. Insă natura sa combativă şi preocupările sale sociale îl depărtau de practica pur medicală. Avea sentimentul net că medicina modernă se va orienta din ce în ce mai exclusiv spre problemele de profilaxie generală; iar interesul lui, ca medic, se concentra mai ales asupra boalelor în care factorul economic şi social joacă un rol hotăritor, cum este de exemplu tuberculoza. Timp de 6 ani el fu sufletul vivifiant, deşi ignorat de public, al societăţii pentru profilaxia tuberculoşilor săraci, iar amintirea lui va rămînea strîns legată de dezvoltarea acestei opere filantropice.

Temperamentul de luptător generos al lui Radovici îl împingea deci în mod irezistibil spre studiul problemelor economice şi spre o acţiune politică concretă. Apărător convins al social-democratismului şi al doctrinelor marxiste, el evoluă, mai tîrziu, împreună cu majoritatea prietenilor săi de idei, spre con-

cepțiunile poporaniste, condus și susținut, in toată evoluția sa, de cel mai pur, cel mai dezinteresat spirit democratic.

I. Radovici era un adinc iubitor de neam. Spre țăranul nostru desprețuit și apăsat; spre acest țăran fin, inteligent, însă fatalist, fără spirit de inițiativă, deabia desrobit, incult și, economicește, dezarmat, pornea tot avintul de dragoste al prietenului nostru. Expresiunea acestei vii simpatii era mărită la dinsul, prin senzațiuni estetice; iar amintirea luminoaselor orizonturi și a elegantelor siluete evocate de Grigorescu revenea mereu in convorbirile sale despre țară și țărănime.

I se părea, ca multor din generația sa, că intr'o țară, unde clasa agricolă constitue imensa majoritate a populațiunii, chestiunea țărănească constitue problema socială primordială, dacă nu unică; idealul liberator, spre care erau incordate toate aspirațiunile sale de socialist, era deci cultura intelectuală, morală și igienică a acestui țăran, liberarea sa economică prin stăpinirea capitalului agricol, liberarea sa politică prin introducerea votului universal.

Treceau însă zile și zile; partidele politice se succedau la guvern, încătușate prin egoismul lor de clasă, sfîșiate prin veșnicul conflict al intereselor personale, nepăsătoare și oarbe. Deziluzionat, profund amărît de mizeria vieții noastre politice, Radovici era gata să o părăsească, precum odinioară părăsise medicina.

Dar iată! Din seninul inșelător al cerului deodată tună și fulgeră; o scintee cade, incendiul izbucnește; din Dorohoiu până in Mehedinți revoluția țărănească se aprinde și se intinde; spaima deșteaptă pe cei adormiți; speranța se redeșteaptă in sufletul acelor care desnădăjduiau: nu cumva va răsuna semnalul unei noui activități de reorganizare, fecundă și liberatoare?

Zilele revoluționare trăite anul trecut supuseră sensibilitatea vibrantă a lui Radovici unei teribile incercări. Eși-va din această furtună atmosfera purificată prevestitoare a unei ere de justiție mai mare? Sau poate cataclismul final in care este menită să dispară până și naționalitatea noastră? In acest interval de citeva zile, Radovici trecu printr'o adevărată agonie morală, pe care n'au putut-o aprecia decit intimii săi. Palid, intr'o stare de mută agitație, aștepta, torturat, rezultatul evenimentelor. Din această luptă interioară el a eșit sfîșiat, lovit de moarte, fiziologicește distrus. Tuberculoza, de care, ca student, suferise, se redeșteptă amenințătoare in organismul lui debilitat. Cu toate a-

cestea el primi fără ezitare să plece la Vaslui, ca prefect, convins că in acele momente decizive trădătorii sint acei care se abțin.

Această hotărire, așa de banală in aparență pentru acei care judecă superficial, fu din partea lui Radovici un sacrificiu sublim și numai rezultatul unei violente lupte interioare; căci, in luminata sa conștiință a realităților, îi apăruse ca posibilă necesitatea de a interveni prin forță in contra poporului său cel iubit. Pentru cine a cunoscut sufletul curat și plin de dragoste al lui Radovici, plecarea sa la Vaslui a fost pur și simplu un act de eroism. Ciți însă nu-l vor înțelege!

In puținele zile cit a durat activitatea sa de prefect, el cheltui tezaure de neobosită activitate, de tact, de finețã, de energie și de spirit de dreptate in aplanarea conflictelor. Toți acei cari l'au putut urmări in această scurtă perioadă au avut revelațiunea unei firi superioare.

Acum însă se produce peripeția tragică a acestei vieți, care nu-și dăduse încă roadele sale. Din acest dar complect, pe care Radovici il făcuse de sine, organismul lui a eșit definitiv zdrobit; iar fantasma morții apropiate și ineluctabile se ridică dinaintea ochilor săi tocmai in momentul cind i se părea că toate puterile sale de idealist activ își vor găsi, in fine, intrebuințarea lor.

Chiar de atunci, acestui spirit lucid, fără spaimă și disprețuitor de viață, o singură soluțiune apăru ca logică și ca estetică, moartea voluntară. In leagănul etern al vieții și al frumosului, unde cintecele sirenelor atrag pe nenorocitul rătăcit al vieții, in sinul mării auguste și nepăsătoare, departe de manifestațiunile barbare ale doliului omenesc, I. Radovici a vroit să scufunde zdreanța sa trupească, inutilă și odioasă din momentul ce nu mai putea servi la indeplinirea idealului său.

Acest poet și acest orgolios a invins soarta mai inainte de a fi invins de ea.

Dr. I. Cantacuzino

Recenzii

Elena Farago. *Șoapte din Umbră.* Edit. Revistei „Ramuri" Craiova 1908.

D-na Elena Farago nu e o necunoscută pentru publicul cititor. Muzica versului său e din acele ce nu se uită ușor. Adeseori această muzică dulce, melancolică, poate cam monotonă, exprimă mai bine decît insuși versul simțimintele pe jumătate destăinuite ale autoarei. Mulțumită ei poți stăpîni mai ușor nerăbdarea ce te cuprinde pentru unele versuri așa de puțin clare, incit poezia intreagă devine un rebus, cum e de pildă intre altele „De vorbă cu trecutul"... Această lipsă de claritate, ce-o imputam autoarei și la primul ei volum, vine poate din acea delicateță intimă ce se împotrivește unei confesiuni publice, fie ea și în versuri. Din teama de a comite o indiscrețiune vine poate acea tendință a poetei de a se exprima prin lungi circumlocuțiuni, de a căuta să redea pe departe și prin vorbe prea multe simțirea ce pierde astfel puterea de a se comunica cetitorului și dă frazei acea cădere greoae în desfașurarea ei din unele poezii, mai ales din „Scrisori", care, pentru a avea interes, trebuiau tocmai să răsfringă simțirea în toată sinceritatea ei.

Dar tocmai alarma aceasta a simțirii intime ce pune stavilă sincerității trebuia să dea de știre d-nei Farago, că subiectivismul în oarecare măsură se opune artei. Desigur opera de artă ia naștere dintr'o simțire, din emoția intimă a artistului, dar voința de a o realiza in operă de artă vine din nevoia de a exterioriza, *de a obiectiva* această stare intimă. Această obiectivare nu invoește insă revărsarea simțimintelor in forma lor primitivă, și poezia de dragoste, pentru a fi operă de artă, nu trebue să fie un jurnal intim scris in versuri, ea trebue să dea glas nu numai dragostei *noastre*, ci dragostei din sufletul tuturor.

Poezia aceasta personală poate ușor cădea intr'o greșală de artă și primejdia o simte instinctiv și autoarea, care, silindu-se să nu depășească in expresie oarecare limită impusă de simțimintul intim al pudorii sufletești, devine obscură și emoția nu se comunică, versul e șters, citeodată banal.

Versul d-nei Farago apare din această cauză ca o mască pe care și-a pus'o autoarea din discrețiune și delicateța, de după care insă se arată uneori chipul ei adevărat in sinceritatea zimbetului și a lacrimilor fără pompă și podoabă literară in versuri drăguțe ca acestea:

Stai singură 'n grădină
Și dragostea ți-o cinți
Și-atita ți-i de bine
Că parca te 'nspăiminți...

Lași cintecul și iară
Pierdută'n gînduri cazi...
N'a fost nicicind sub ceruri
Seninul care-i azi...

I-atita primavară
In mugurii de tei,
Și-au înflorit ast noapte
Atițea stinjenei...

Și iar incepi un cintec
Duios incetinel...
O! nu-ți intinde mina
Spre bietul stinjenel!..

O nu-ți intinde mina
Să rupi o floare, cind
I-atita duioșie
In farmecul din gind!...

. . . .

Dar in aceste versuri nu mai e personalismul din celelalte.

Versurile în formă populară cer anumite daruri pentruca sufletul artistului cultivat să se unească intr'o armonie desăvirșită cu sufletul poporului, atit de plin de spontaneitate, și să dea acea impresie de firesc și de completă sinceritate din poezia populară. Genul nu mi se pare a fi tocmai acel mai potrivit cu talentul d-nei Farago, deși ne-a dat acea frumoasă poezie, destul de reușită: „Busuioc floare cu dar"...

Cit despre partea de la urmă, Martie-Decembrie 1907, ar fi fost mai bine ca ea să lipsească din volum. Evenimentele la care se face aluzie sint purtate in sufletul nostru de o atit de dureroasă amintire, incit numai glasul vre-unui vers ca acel al lui Goga ar putea să le atingă fără să ne jignească și să ne doară.

*

Elena Farago. *Traduceri libere* (versuri). Editura Revistei „Ramuri", Craiova, 1908.

In aceste drăgălașe interpretări ale cintăreților apusului se desfașoară toate calitățile versului d-nei Farago: muzicalitate, o limbă mlădioasă ce invoește redarea celor mai fine nuanțe a simțimintului și cugetării acestor maeștri, ritmu variat și bine potrivit conținutului. Dar, deși gustul d-nei Farago a călăuzit-o, cum era de așteptat, in alegerea cintecelor, sint totuși unele care nu mi se pare că ar fi trebuit să fie alese, mai cu samă cind volumul e atit de mic și mărgăritarele din poezia apusului atit de numeroase. Pe cind altele, foarte frumoase in original, cum e „Stinca" lui Sully-Prudhomme, nu au fost cizelate cu ingrijirea ce s'ar fi cerut pentru asemenea javaere, și de care d-na Farago a dat dovadă că e capabilă in alte traduceri.

*

M. Dunăreanu. *Răsplata.* Nuvele. Edit. Minerva, București.

In volumul acesta de povestiri d. Dunăreanu evocă scene din viața pescarilor din Dobrogea, un colț de lume pitoresc și interesant prin el insuși, prin felul lui de a fi, atit de osebit de al nostru.

„Răsplata" e povestea suferințelor unui veteran, care plecat in Dobrogea după miragiul unui petic de pămint, duce o viață de mizerii și chinuri amare in așteptarea indeplinirii formalităților, indepliniri insă ce se pierd din ce in ce in infinitul vremilor viitoare, din cauza necinstei funcționarilor. Mai bine insă rees sentimentele și părerile autorului exprimate direct decît concretizate in povestirea vie a faptelor, și autorul nu reușește decît să ne dea o slabă și palidă imagină a suferințelor acestui om atit de crud inșelat in nădejdea lui și atit de lipsit, de singur și strain, departe de vatra lui.

„Vania", a doua nuvelă, cuprinde scene din viața pescarilor, pe care autorul le povestește cu destulă viziune, reușind destul de bine să redea culoarea locală, viața sufletească a acestor oameni simpli, in care cele citeva noțiuni despre viață și oameni, căpătate in lupta lor aprigă cu greutățile vieții și primejdiile elementelor, sint simple și neschimbate, simțirile tari și violente, hotăririle nestrămutate. Conflictele intre acești oameni și mării au ceva din furia oarbă și fatalitatea elementelor dezlanțuite, in lupta cu care-și ciștigă ei, din cea mai fragedă copilărie, pinea de toate zilele. Caracterul acesta e foarte bine prins și redat in conflictul dintre fecior și tată, care sint impinși spre dramă și deznodămintul fatal de aceleași puteri oarbe care-i mină in largul mării, in primejdie de moarte, ca să-și apere cirmacii! O trasatură de

caracter foarte bine prinsă e iarăși naivitatea copilăroasă a acestor suflete tari, ca in scena cind Vania se duce la iubita lui cu ceas de nikel și haine de „domn".

Autorul insă, cum am avut deja ocazia s'o spun, prinde și redă lucrurile cum prinde și redă țiganul cintecul după ureche, nu are ceia ce se chiamă literatură și, atunci cind se mărginește să aștearnă pe hirtie aceia ce vorbește și place sufletului său, dă povestiri bune ca „Vania" sau plăcute ca cei „Doi slujbași", „Intr'o noapte de pândă" etc.

Cind insă vrea să facă literatură, cu toate realele sale calități de observație și puterea sa de viziune, nu reușește decit să ne dea sarbede compoziții fara nici un relief, ca d. Davidescu, sau de un romantism fals, ce jignește gustul, ca „Maxim Ciacara" „Povestea unei iubiri", etc.

Nu e destul ca povestirea să fie plăcută și să dea până la un punct iluzia că s'ar putea să fie adevărată. Ea trebue sa producă o impresie puternică, care să ramie. Dar pentru aceasta trebue cași sufletul pe care o răsfringe sa fie puternic și să știe interpreta faptul brut, să se știe folosi de puternica-i viziune a realității pentru a concretiza in opera de artă o concepție despre viață și lume, căci aceasta dă operei de artă *unitatea* care se cere oricării *creațiuni* care vrea să fie și vie și durabilă. I. S.

* * *

I. Kont. *La littérature hongroise d'aujourd'hui*. Paris, E. Sansot, 1908, in -18, 89 pag. prețul 2 fr.

Numele autorului acestei cărți este demult cunosc t in lumea științifică; stabilit de vre-o șaptesprezece ani la Paris, insărcinat cu un curs de limba și literatura maghiară la Sorbonne, de mulți ani, prin recensiile sale din Revue Critique, de sub direcția lui Arthur Chuquet, el ține in curent lumea filologică cu producțiunile de pe terenul filologiei maghiare. Pentru un public mai intins, a publicat mai multe lucrări asupra literaturii ungurești foarte bine apreciate, două chiar incununate de Academia franceză, și tot el a fost insărcinat să scrie istoria literaturii ungurești in colecția „Literaturile răsăritului" (Litteraturen des Ostens), care apare la Leipzig in editura lui C. F. Amelang: Geschichte der ungarischen Litteratur, von Dr. I. Kont, 1906. VIII+272 pg.

Lucrarea de față, apărută de curind, are de scop de a face cunoscut curentele principale și tendințele care caracterizează literatura ungureasră contemporană. Bazindu-ne pe numele autorului și increzindu-ne in obiectivitatea sa, ușurată oarecum prin faptul că de atiția ani trăește departe de patrie, noi, care nu cunoaștem limba ungurească și nu-i putem controla afirmările și aprecierile, ne mărginim să impărtășim cetitorilor citeva din constatările făcute de autor asupra literaturii țării sale.

Data dela care pornește literatura nouă este anul 1867, anul compromisului Austro-Ungar, care insamna o eră nouă in Ungaria, nu numai in literatură, ci pe toate terenurile. Dela această dată pornind I. K. schițează evoluția literaturii ungurești in toate genurile principale, pe care le studiază in patru capitole: I Poezia, II Teatrul, III Romanul și Novela, IV Critica și Istoria. La sfirșit, in ultimele pagini (77—89), intr-un mic appendix se dă o listă alfabetică a autorilor pomeniți, cu scurte detalii bio-și bibliografice.

Fața de literatura mai veche, de inaintea dualismului, care se inspira numai din istoria națională și al cărui fond era numai patriotismul—cum se vede in operele celor trei corifei ai poeziei ungurești: Vörösmarty, Petöfi, Arany—literatura nouă a luat cu totul altă direcție. Părăsind trecutul

ca izvor de inspirație, ea se ocupă de nevoile actuale ale societății, punind preocupările sociale pe planul intăi. In locul patriotismului, ca sentiment dominant, scriitorii sint stăpiniți de idei largi, umanitare, citeodată chiar cosmopolite: „artistul nu-i mare decit atunci cind are un suflet larg; cind in mijlocul oamenilor, el își uită naționalitatea sa", cintă, intr-o poezie, poetul Iuliu Reviczky. Tendința democratică, citeodată chiar cu o nuanță de socialism, caraterizează intreaga literatură nouă. Aproape toți scriitorii urmăresc prin operele lor schimbarea neajunsurilor de care sufere societatea. Mai toate operele literare urmăresc pe deoparte tendința de a discredita clasa nobililor, care, profitind de un sistem nedrept de vot, trăesc din exploatarea mulțimii și singuri ajung la cirma afacerilor publice, iar pe de altă parte de a răspindi iubirea pentru cei sărmani și nedreptățiți, pentru muncitorii din orașe și pentru țăranii din sate. Astfel *Iuliu Reviczky*, mort in floarea vristei la 1888, *Emil Abrányi* „parnasianul tinerii generații", *Alexandru Endrödi* „maestrul *lied*-ului unguresc după Petöfi", toți se inspiră din motive sociale, toți sint plini de sarcasm pentru nobili și de milă și de iubire pentru cei de jos, pe cind *Francisk Kozma* iși păstrează toată dragostea pentru țăran și scrie in contra clasei diriguitoare satire despre care I. K. zice că „vor răminea", iar *L. Palágyi*, *Csizmadia* și *Ady* cintă revendicările proletariatului. Acelaș lucru și in literatura dramatică, care, ca pretutindeni, e cea mai tinără. Pe cind primii scriitori dramatici erau discipulii ai romanticilor francezi, iar mai tirziu—după 1848—ai lui Scribe (cel mai talentat, in această epocă, a fost E. Szigligeti), scriitorii tineri crează drama socială: *Gr. Csiky*, „cel mai mare dramaturg din tinăra generație", ridiculizează pe scenă tipurile de nobili scăpatați, micii funcționari, care vor să trăiască ca oamenii bogați: *Herczeg* scrie drame cu teză socială, *Arpad Berczik*, „maestrul comediei", biciuește „la jeunesse dorée", etc. etc. In proză, vechile și voluminoasele romane istorice, așa cum le scriea Mauriciu Jókai și Nicolai Jósika, dispar și sint inlocuite cu romane scurte și nuvele realiste, caracterizate prin aceași tendință: zugrăvirea societății, dragostea de cei slabi și mai ales zugrăvirea vieții țăranului. Șeful e *Coloman Mikszáth*, de a cărui școală țin *Stefan Petelei*, *Tömörkény*, *Alexius Benedek* etc.

Un caracter principal al liricei ungurești mai nouă, este și importanța pe care poeții o acordă *amorului*, sentiment care in poezia mai veche—cu excepția lui Petöfi - avea un rol cu totul șters. Acest fapt, in unire cu preocuparea socială care domineează intreaga literatură, a făcut ca epopeia, așa de iubită inainte, să dispară cu totul. Acuma din genul epic, in versuri, inflorește numai balada—nu cea istorică, ci tot socială,—a cărui maestru este poetul *I. Kiss*, evreu de origină.

Ceia ce te surprinde cind cetești volumașul lui I. K. e mai intai numărul mare de scriitori, citați ca distinși pe diferite terenuri și in al doilea loc bogăția producției lor: Prozatorul *Mikszáth* are 20 volume—și numai operele alese—; *Victor Rákosi*, 16 vol., dramaturgul *Eugen Rákosi*, care de mult a incetat să producă, consacrindu-se jurnalisticei, are 20 vol. opere de teatru; *Csiky* a scris 31 de piese: tragedii și comedii, etc. etc. Nu mai puțin demnă de admirat este rivna cu care se traduc capodoperele, literaturilor străine; mai toți scriitorii insemnați, poeți și prozatori, pe lingă operele lor originale, au tradus și citeva opere straine. Astfel I. K. ci-

tează ca traduși de către generația nouă: Sophokle, AEschyl, Plaut, Shakespeare, Goethe, Molière, Schiller, Heine, Byron, Sully Prudhomme, Coppée, Rostand, Leconte de Lisle, Gauthier, Hérédia, Baudelaire, Verlaine, etc. etc., toate traduceri în versuri și în metrele originale.

*

Romeo Lovera.—*La letteratura rumena con breve crestomazia e dizionarietto esplicativo.* Ulrico Hoepli, Milano, 1908, 199 pg., pr. 1.50 lire.

E un volumaș din cunoscuta colecție italiană a manualelor Hoepli. Literatura romînă e tratată pe 124 pg., crestomația se întinde până la pg. 186, restul îl ocupă un „vocabolarietto", ca complement al crestomației.

In prefață autorul declară cu prudență că lucrarea nu are „nicio pretenție, nici științifică, nici estetică", ci „ținteșle numai a da o idee despre mișcarea literară" romînească.

Că nu poate fi vorba de nici-un fel de pretenții, te convingi pe dată ce răsfoești volumașul. D. L. ne vorbește în el despre „ultimele cercetări ale Rominilor" care ar dovedi proveniența dacă a sunetelor *ă* și *î* (pg. 13); despre elementul „basso-latino" al limbii noastre (pg. 12); despre diftongii *descendenți ea* și *oa* în cuvinte ca: *frumoasă, mireasă* (pg. 13); ne spune că G. Lazăr a tradus „operele lui Kant" (pg. 18); că D. Cantemir a scris între alte opere una intitulată *Descriptio Moldaviae* și alta *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (pg. 22); că Milescu a fost profesorul lui Petru cel Mare (pg. 24); că Cronica lui Șincai merge cu povestirea până în anul 1808 (pg. 30); lungește viața mai tuturor scriitorilor, punîndu-i să se nască mai de vreme și să moară mai tîrziu, etc. etc.

Toate cunoștințile autorului sînt parcă niște vagi reminiscențe din vreun manual elementar de literatură, tipărit acum cîteva decenii în urmă. Astfel într'un loc vorbește de V. A. Ureche—pe care-l consideră drept cel mai mare istoric al nostru—așa fel încît parcă ar crede că și acuma ține lecții la universitatea din București. Aiurea ne pomenește despre teoria lui Roesler, pe care o combate d. Maiorescu și rupe o lance contra d-lui P. S. Aurelian, în chestia purității sîngelui nostru.

Din literatura recentă, pe care o tratează într'un capitol intitulat „Bolintineanu e i poeti minori", așezat în urma capitolului consacrat lui Eminescu, nu cunoaște decît pe Cușbuc (sic), „poeziile critice de Nicolae Iorga" și pe „Vlahutza și Vojen pesimiști ca și Eminescu, de care se apropie și în formă". (pg. 120).

Nici limba romînească nu o prea înțelege bine d. L., care a scris și o „Grammatica rumena" în aceiași colecție. Lucrul acesta se vede și din greșelile din vocabular și din felul cum traduce unele citații, ca de pildă: Ciocoiașul, boer mic, poartă șlic cît un mirtic; evghenistul oboroacă, unde șoarecii se joacă, tradus: „L'omuncolo rifatto, piccolo boiaro, porta turbante come il *mirto*: il *piccolo nobile* s'innalza fin dove giuocano i sorci". O mică confuzie între mertic și oboroacă (ambele it. moggio) cu planta *mirt* și verbul „a aburca" desigur!

Vădit, directorul școalei comerciale din Palermo, fostul profesor la „Liceul real, „N. Balcescu" din Brăila și aprigul luptător pentru metoda directă în învățarea limbilor moderne, nu era cel chemat să ne facă cunoscută literatura noastră publicului italian. Cu toată dragostea pe care o arată pentru poporul nostru, cu toate laudele pe care le-aduce scriitorilor ce nu i-a cetit, noi nu-i putem mulțumi pentru opera pe care a scris-o.

Și o asemenea lucrare nu ne trezește decît îndoeli în privința seriozității colecției „Manualelor Hoepli".

C. B.

Revista Revistelor

Sămănătorul, No. 18—20 (April-Maiu).

In momentul cînd dăm aceste rînduri la tipar, în No. 20 al „Sămănătorului" găsim, sub titlul de „**Idei disolvante**", numai începutul răspunsului d-lui A. C. Popovici la observațiile noastre din N-rul trecut.

Dar și acest început e foarte caracteristic.

Firește, că „ideile disolvante", pentru distinsul publicist, sînt ale noastre, fiindcă, după d-sa, toate ideile, ce nu le împărtășește, nu pot fi decît cel puțin „disolvante".

Tot așa, de la sine se înțelege, că nici epitetul de „demagogic" nu a putut lipsi din acest răspuns, și pentru aceleași motive.

Și nici învinuirea de „șurubăria ghilemelelor": cînd cineva se află în posesiunea adevărului absolut, toți eterodoxii sînt cel puțin niște „șurubari".

De asemenea, e foarte natural ca d. Aurel C. Popovici să creadă de cuviință a ne pune *o notă rea la purtare*: „Rău face d. Stere ce face, foarte rău"...

Aceasta nu mai e decît un inofensiv *tic* profesoral...

Dar necruțătorul polemist al „Sămănătorului", nu ne declară *încă* nici criminali, nici șarlatani, nici intelectuali cu intelectul în plete, fără obraz, și nici măcar papagali recitatori ai aforismelor franțuzești, ateiste, amoraliste, imoraliste, feministe, pacifiste, etc. etc,—și nici măcar... indivizi planetari!..

E un progres, care ne dă nădejdea unui viitor mai bun: poate, cu timpul, va da D-zeu să putem sta de vorbă cu d-sa, fără a ne teme la fiece moment de a fi striviți sub o avalanșă de imprecațiuni, — în „*ilustra companie* cu K. Marx, Büchner, Jaurès, Clémenceau, Bourgeois și cu *marele* Alfred Fouillée", pentru... ori-ce lipsă de reverență, oricît de ușoară, față de H. St. Chamberlain...

Cu o îndoită plăcere dar, vom urma să discutăm cu D-sa.

Dar mai întâiu: două observații.

Dl. Aurel C. Popovici pare a se formaliza întru cîtva, că recensiile noastre asupra articolelor d-sale n'au fost iscălite, că îl critica un „anonim".

Este o simplă chestie de obiceiu: am apucat să nu iscălim notițele din această rubrică, ca și cele din „Miscellanea", cari adesea sînt rezultatul colaborării colective. Dar bine înțeles, direcția (C. Stere, afară de articole de știință pozitivă) își asumă toată răspunderea, încît d. Popovici putea să nu mai releveze anonimatul.

Dar spre înlesnirea d-sale, declar că scriitorul acestor rînduri, ca și al recensiilor relative la „Convorbiri literare" și „Sămănătorul" din N-rul trecut, sînt chiar eu, C. Stere, și spre a

fixa mai bine ţinta săgeţilor acestui director al „Sămănătorului", voiu urma să scriu în persoana întâiu.

In al doilea rînd, d. Popovici se miră pentru ce m'am „amestecat" în polemicile d-sale, cu toate că nici d-sa, nici adversarii d-sale nu au cerut arbitrajul „Vieţii romineşti", etc., şi mă întreabă, ce aşi zice, dacă d. Popovici s'ar amesteca în polemicile mele cu d. Hiotu?

Cum?!..

Orizontul cîmpiei monotoane a literelor romîne e de o dată întunecat prin subita apariţie a unui vulcan în erupţiune, ce aruncă spre cer stîlpi de foc, acopere împrejurimile cu cenuşă, scorii şi lavă, ameninţînd să schimbe tot relieful nostru literar,—şi noi, cronicari conştiincioşi ai acestei rubrici, ne-am putea face datoria, trecînd asupra acestui fenomen extraordinar, fără să căutăm a-l *descrie*, a-l *caracteriza*?

Căci de „amestecat" propriu zis, nu ne-am amestecat în polemicile d-lui Popovici, ci numai le-am *caracterizat* (Deşi aveam şi multe motive pentru intervenţie directă, fără să mai vorbesc de atîtea aluzii străvezii la adresa noastră).

Crede d. Popovici că, dacă n'ar fi datoria de cronicari, am găsi noi tocmai acest moment, cînd sînt atîtea chestii grave la ordinea zilei, potrivit pentru discuţia asupra pretinselor „plagiate" ale lui K. Marx sau asupra valorii lui Ed. Bernstein?

Ce aşi zice dacă ar interveni în polemica cu d. Hiotu?

Hm! Foarte subţire..

Iată ce, prietene:

Un om competent, dacă şi-ar spune cuvîntul, de bună credinţă, într'o chestiune atît de arzătoare ca cea relativă la raporturile dintre latifundii şi gospodăriile ţărăneşti,—întotdeauna va fi bine-venit, ori-care ar fi părerea lui. Chiar dacă s'ar „amesteca" în discuţia patetică asupra greşelilor de tipar, în legătură cu chestia agrară, încă această intervenţie ar fi mai instructivă, mai interesantă şi mai utilă, privind *o problemă concretă* a vieţii noastre publice,—decît războiul furibund, pornit tocmai în *acest* moment, împotriva „ilustrei companii a marelui Alfred Fouillée", cu prilejul nevinovatelor exerciţii literare ale unui novice neghibaciu...

„Apăr pe dl. Tăzlăuanu"?...

Nu. Am spus destul de lămurit gîndul meu asupra încercărilor literare ale tînărului director al „Luceafărului", şi am scris, avînd în vedere numai acţiunea d-lui Popovici *în ţară*.

Dar cînd d. Popovici, justificîndu-şi apariţia pe arena publicisticei noastre prin necesitatea de „înfrăţire" în viaţa noastră politică, îşi inaugurează acţiunea de „înfrăţire" prin această *campanie de exterminare* motivată de teoria conservatoare,—nu pot să nu-mi exprim nedumerirea. Mai cu deosebire, cînd pentru Ardeal, unde, lupta fiind dată înainte de toate pentru apărarea fiinţii noastre naţionale înseşi, toate divergiinţile teoretice, oricît de adînci, au o însemnătate prea secundară. Şi mai ales, că nici nu mi-aşi putea măcar încărca conştiinţa, atribuind d-lui Tăzlăuanu vre-o teorie precizá...

Şi atitudinea mea n'a fost dictată de consideraţii personale: cu d. Popovici aproape de 15 ani păstrez legături de prietenie, pe cînd în ce priveşte pe dl. Tăzlăuanu, însuşi dl. Popovici citează cuvintele sale agresive la adresa „poporaniştilor"...

Dar dacă nici o dată n'am putut înţelege psihologia oamenilor porniţi să tragă cu tunul în vrăbii, în cazul de faţă „acţiunea de înfrăţire", întreprinsă de dl. Popovici, ameninţă să ne ducă la rezultate neaşteptate.

Directorul „Sămănătorului" a şi ajuns să impute revistei lui Octavian Goga,—„Ţara noastră".—„*critici şi batjocuri la adresa religiunii noastre creştine*"... Şi la „Ţara noastră" colaborează trei fruntaşi ai clerului de peste munţi, cari au depus pentru ea şi cauţiunea necesară...

Infrăţire... şi nu *demagogie*?... *)

De aci puteţi vedea nota în care e scris „răspunsul" d-lui Popovici.

In acest prim articol, d. Popovici nu intră în fondul chestiunii, ci numai „prepară atmosfera". Şi trebue să spunem că d-sale, cu toată atitudinea-i de Jupiter tonans, nu-i repugnă şi oarecari „abilităţi".

Aşa, d-sa ştie să se folosească de cunoscuta zicătoare franceză: „declară turbat pe cine vreai să-l impuşti".

Şi la acest rezultat d. Popovici încearcă să ajungă pe trei căi deosebite:

1) Caută să dovedească că „sînt şi rămîn socialist cu *profunde simpatii marxiste*";

2) Să arunce o bănuială asupra „scrupulozităţii mele ştiinţifice";

3) Să stabilească că eu „*ţin parte unei politici care caută a rupe rîndurile Rominilor de peste munţi în mijlocul luptei*"...

Să ne oprim puţin, pe rînd, asupra acestor trei puncte.

Faţă de faptul, că nu numai am declarat de atîtea ori că n'am fost nici o dată marxist, dar am şi scris *împotriva* marxiştilor noştri o carte întreagă (studiul meu în curînd va apare în volum),—d. Popovici strecoară chiar un cuvînt, că eu numai „mă arăt" poporanist...

Adică *mă prefac*, d-le Popovici?...

Cetitorii îmi vor îngădui să nu mă opresc asupra acestei ciudate concepţiuni, după care o convingere se asămăluieşte unei boli ruşinoase, ce se ascunde, nici asupra reflecţiunilor de ordine morală ce ea îmi inspiră...

Să trecem mai bine la argumentaţia d-lui Popovici.

D-sa reproduce formula progresului economic dată de mine, în care—după ce am consacrat un capitol întreg (cap. III.) de peste 30 pagini pentru a dovedi *imposibilitatea de fapt* a desvoltării la noi a unor ramuri de industrie mare—vorbesc de necesitatea de a introduce monopolul de stat în acele ramuri ce *nu se pot desvolta* în mod normal, sau fără a se înstrăina (şi acesta e cazul normal, celelalte excepţionale, cum am dovedit).

Imediat după această citaţie, şi *ca şi cum s'ar referi la cuprinsul acestei formule*, d. Popovici citează cuvintele: „mai mult, chiar pentru socialistul *din Apus* nu poate da nici marxismul cel mai „ortodox" şi neprihănit"...

„Cred şi eu!",—adaogă d-sa.

Mai întâiu, monopolul de stat, care intră în practica zilnică a politicei noastre economice tradiţionale (Salinele!), n-are nimic comun cu marxismul,—cel mult el intră în sfera *socialismului de stat*, practicat şi de un Bismarck, predicat de aşa numiţii „socialişti de catedră" (din cari cei mai mulţi sînt *conservatori*, d-le Popovici; nu e o contrazicere aceasta, şi în ori ce caz ei sînt *duşmani* ai marxismului). Dacă pentru d. Popovici acestea sînt „distincţii subtilisime"(!),—îl priveşte.

Dar ce este mai rău, cuvintele citate nu au nici o relaţiune cu formula amintită, cum s'ar fi invederat pentru ori-cine, *dacă d. Popovici le-ar fi citat în legătura ce o au în text*.

Iată pasagiul în întregime:

„Dar idealul nostru ne poate da,—şi acesta e rostul *unui ideal*,—în învălmăşagul inextricabil al luptelor de fie-care zi, *firul conducător, călăuza statornică şi credincioasă*. Şi mai mult, chiar pentru socialistul din Apus, nu poate da nici marxismul cel mai „ortodox" şi neprihănit". („V. R"., No. 4, p. 68).

Adică, d-le Popovici, *chiar pentru socialistul din Apus*, marxismul,—*ca şi*

*) *Adaus la corectură*: Coala de faţă fusese culeasă, cînd ziarele ne-au adus vestea sfîrşitului lamentabil ce l'a avut conflictul între d-nii Popovici şi Tăzlăuanu. Nu pot schimba cele scrise în text. Dar, cred, consecinţile „acţiunii de înfrăţire" au ajuns palpabile...

orice ideal, — nu poate da mai mult decit *un fir conducător*...

Cu alte cuvinte, nu numai nu rezultă din spusele mele, că eu aş considera formula dată progresului nostru economic ca un deziderat marxist, ci nu recunosc însuşi marxismul, *chiar pentru Apus*, ca un program de soluţii politice imediate, ci, cel mult, ca un ideal, ce poate da un fir conducător în lupta de toate zilele (de alt-fel în altă parte a studiului meu se poate găsi această idee dezvoltată mai pe larg)...

Şi deaici se deduce marxismul meu!

Nu e o „şurubărie de ghilemele" ?...

Că citez pe Kautsky, Bernstein, etc.? (Şi d. Popovici exclamă cu ironie: „ce-i Faguet faţă cu Kautsky, Bernstein şi Sombart!!"... Tot aşa de logică ar fi imputarea făcută unui om ce ar preferi să poarte ghetele dela un ciobotar Ionescu oare-care decit dela marele Leon Tolstoi, căruia îi place a se lăuda şi cu iscusinţa sa în arta ciubotăriei: „Ce-i Leon Tolstoi faţă cu Ionescu!")

Dar pe cine să citezi în polemica *împotriva marxiştilor*, mai ales cind ţii să întrebuinţezi arme mai sensibile pentru ei?

Nu l-au putut face pe d. Popovici să mă înţeleagă acele cuvinte ale studiului meu, în cari afirm, că încercarea de a sădi socialdemocratismul în Rominia „*este nu numai absurdă dar* „*şi adinc imorală*, şi împotriva aces„tei încercări am afirmat cu tărie „punctul de vedere *poporanist*"? („V. R." No. 4, 1908, p. 74).

Nu l'au deşteptat atacurile violente împotriva mea ale social-democraţilor?

Nu! Şi d. Popovici găseşte că pentru mine: „Fireşte, poporul (este) pus mereu în opoziţie cu toţi Rominii ce umblă în haine orăşeneşti, cu *albăstrimea*"!...

Asta după ce consacru un întreg capitol (cap. V) pentru a preciza noţiunea „elementelor sociale positive", şi arăt că astăzi la noi nu pot avea un rol mai activ, decit „clasele mijlocii", intelectualii etc.—adică, „surtucărimea"; după ce chiar în capitolul de încheere desvolt pe larg *cele trei accepţiuni* ale cuvintului „popor";— şi după ce închei acea analiză cu cuvintele: „punct de sprijin *în toate construcţiunile noastre teoretice* asupra progresului social, precum şi punct de plecare pentru *orice program politic*, ca şi pentru *orice activitate publică*, nu poate fi decit—*poporul* din care facem parte, *în toate cele trei accepţiuni ale cuvintului!*"... („V. R." loc. cit., p. 78).

Ah, amice!...

Aşa polemizează în Rominia, în anul 1908, chiar un om ca Aurel C. Popovici...

Şi mai delicată ajunge chestiunea, cind d. Popovici atacă „scrupulozitatea mea ştiinţifică".

D-sa vrea să arăte, că eu falşific ideile lui Faguet, şi caut prin „şurubăria ghilemelelor", să-l prezint ca avind simpatii pentru socialism, şi acceptind socialismul de stat „*fără rezerve*" (!)

Judecaţi:

Eu fac o distincţie riguroasă şi categorică între socialismul revoluţionar, social-democratismul sau marxismul, pe de o parte, şi concepţia socialistă, ca o *concepţie de solidaritate socială*, în opoziţie cu apologia curentă a liberei concurenţe, pe de altă parte.

Şi *după* ce fac această distincţie,—afirmind că social-democratismul e învins, şi nu socialismul,—scriu textual:

„Spre a învedera biruinţa *socialis*„*mului* (în text anume e subliniat nu„mai acest cuvint), voiu cita pe **un „adversar hotărit al social-demo„cratismului, şi chiar al socialismu„lui revoluţionar în genere**, pe ce„lebrul critic literar francez, Emile Fa„guet" („V. R.", No. 4, 1908, p. 71).

Ce face d. Popovici?

Mai întăiu, *nu relevează* distincţia pe care o fac între socialismul revoluţionar şi concepţia de solidaritate socială, sau socialistă pură, apoi din fraza de mai sus *nu reproduce* tocmai acele cuvinte în cari arăt că Faguet e *adversar hotărît* al socialismului revoluţionar.

Ast-fel d-sa reuşeşte(!) să mă învinuiască că atribuiu lui Faguet simpatii pentru „socialism" (în *alt* sens), şi citează în urmă, spre a mă dobori, pasagii împotriva colectivismului, etc!...

Ce-i asta?

Mai departe. Eu spun anume că nu citez pe Faguet, ca pe un specialist, ca pe un om competent (acest gînditor, pentru care nu odată ne-am manifestat aici admiraţia, scrie întotdeauna ca *moralist*, ca psicholog individualist, nu ca economist şi sociolog), şi nu-l pot cita astfel, fiindcă ideile sale asupra socialismului, cum voiu arăta poate altă dată şi cum rezultă chiar din citaţiile d-lui Popovici, sint foarte *confuze*, ci îl citez tocmai spre a arăta, prin exemplul unei mentalităţi *refractare socialismului*, „măsura în care socialismul [repet, ca concepţie de solidaritate socială] *a pătruns în psihica* societăţii europene" (cf. „V. R." loc. cit., p. 71).

In adevăr, poate fi o dovadă mai bună de triumful unui curent de idei, decit acea infiltrare a lor pe nesimţite în inteligenţele cele mai refractare, încit ele ajung cu timpul să formeze „părerea mijlocie",—cum m'am exprimat, luind drept pildă pe Faguet,—a unei societăţi?

Spre a dovedi acest proces de infiltrare, am citat cuvintele proprii ale lui Faguet, pe cari d. A. Popovici le reproduce *trunchiat*, sau nu le reproduce de loc.

Aşa, d. p., reproduce trunchiat fraza că socialismul „e o doctrină morală, care e ireproşabilă şi salutară", şi „*ca doctrină morală trebue răspîndită între toate popoarele ca o religiune*", etc.

Cind spun că Faguet *acceptă socialismul de stat* („fără rezervă"—d. Popovici adaogă de la sine), învederez de asemenea un alt moment de „infiltraţiune socialistă", bazindu-mă tot pe cuvintele sale proprii.

Dar mai ales, d. Popovici lasă la o parte din articolul meu (şi din Faguet) întreg pasagiul, relativ la „*socialismul asociaţionist*",—încă un caz de infiltraţiune.

Iată acest pasagiu în întregime, în care pun în ghilemele şi subliniez numai cuvintele proprii ale lui Faguet, *omise de d. Popovici*:

Ilustrul critic, spun eu,—recunoaşte acest socialism asociaţionist „*demn de* „*toată consideraţiunea şi de tot res*„*pectul*", fiindcă „*nu este decit o fiin*„*ţă ce ştie să-şi creeze organul, în* „*perfectă conformitate cu legile natu*„*rale şi cu legile sociologice cele mai si*„*gure şi mai bine întemeiate*"...

Şi iată cum e definit acest „*socialism asociaţionist*":

„*Socialismul, care constă în aceea* „*că proletarii se organizează ei în*„*şi-şi; fie spre a se hrăni mai ieftin; fie* „*spre a înlocui capitalul capitalist* „*prin capitalul colectiv şi a crea ei* „*înşi-şi o întreprindere industrială,* „*ca stăpîni nu ca servitori; fie pen*„*tru a se apăra împotriva exigenţi*„*lor injuste sau excesive ale patroni*„*lor; fie pentru a avea acces la proprie*„*tate*; **fie pentru a constitui proleta„riatul într'o clasă considerabilă „şi importantă, cu o mare parte „în destinele naţiunii şi în răspun„derile naţiunii**"...

Cum vedeţi, în cadrul acesta poate intra şi sindicalismul şi socialismul parlamentar... („V. R", No. 4, p. 71—72; *Faguet*, loc cit. p. 371—2).

In socialismul său „asociaţionist" Faguet nu mai rămîne în limitele unei doctrine pur morale, ale *ideii de*

caritate, ci formulează un *program de luptă*, și de luptă a *proletariatului*. Și pentru a se convinge că aceasta nu e pentru marele critic francez o simplă scăpare de condeiu, îl rog pe d. Popovici să cetească ce spune el asupra *socialismului lui Lassalle* („*Propos littéraires*", 2-me série, 1904, p. 296).

Las la o parte, că pentru mine, ca și pentru Höffding d. p., cum am arătat în studiul meu citat, toată chestiunea socială *nu este decît o față a problemei morale*.

Și cînd un *adversar hotărît* al socialismului, un scriitor cumpătat și sceptic (da, d-le Popovici!) face aceste concesiuni socialismului, socot că am dreptul să citez această pildă „pentru a învedera triumful concepțiunii socialiste", a concepțiunii de solidaritate socială, în opozițiune cu doctrina clasică a liberii concurențe, a tot salvatoare.

Cum să calific dar operațiunea, căreia d. Popovici supune cuvintele mele pentru a mă prezinta drept un „șurubar"?...

Aici nu mai e vorba de „scrupulozitate științifică", ci de scrupulozitatea, pur și simplu, indispensabilă pentru ori-ce discuție serioasă.

Vădit, dacă aș putea crede pe d. Popovici capabil de o falșificare conștientă, de rea credință intenționată, n'aș mai pierde timpul discutînd cu d-sa.

Dar îl cunosc prea demult pe acest om, prea m'am deprins să-l stimez, ca să pot da această explicație simplistă procedării sale.

Pănă la proba contrară, nu poate fi decît o singură explicare: pasiunea oarbă, care-l face să-și peardă libertatea de judecată, să vadă în toate numai ce-i convine și cum îi convine.

E un caz analog cu ceea ce i s'a întîmplat cu Fr. Engels.

(A propos.

D. Popovici, iar revine asupra acestui caz și, deși recunoaște, că Fr. Engels „îl consideră pe maiestrul său aproape infailibil", dar adaogă că aceasta—„îl privește".

Nu, amice: dacă Engels crede pe Marx infailibil, *nu ai dreptul* să citezi „chiar și pe Engels", pe baza cuvintelor sale asupra *brulioanelor* maiestrului, pentru a dovedi *confuziunea în idei* și *lipsa de spirit științific* a acestui maiestru. Și numai despre *aceasta* era vorba.)

Nădăjduesc, iarăși, că cetitorii îmi vor da voe să nu mă opresc asupra *ipotezei* d-lui Popovici, că aș fi putut vorbi despre cartea lui Faguet fără să o cetesc...

Incă două cuvinte asupra acestei chestiuni, în fond.

N'am citat cazul lui Faguet, pentru a învedera triumful concepțiunii socialiste, decît din întîmplare, fiind-că aveam înaintea mea această carte, pe care o cetisem de curînd, și avînd de gînd să revin asupra chestiunii, cu altă ocazie, mai pe larg.

Cu mult mai bine, de alt-fel, aș putea dovedi acest fapt, invocînd pildele de „Socialism de stat", practicat de guvernele cele mai conservatoare, citînd declarațiile unor bărbați de stat, ca Gladstone, Harcourt, Morley, Salisbury, Clémenceau, etc., până la d. Stolypin,—precum și amintind faptul, că astă-zi e cu putință participarea la guvern a unor oameni, ca J. Burns, Lloid George în Anglia, Millerand, Viviani sau Briand în Franța; aș putea face paralele între vechile și noile programe economice ale diferitelor partide „burgheze"; precum m'aș putea sprijini pe curentele dominante în știința economică, a căror una din manifestări e și „socialismul de catedră", în cadrul căruia intră fruntașii științii germane, etc.

Știu, că d. Popovici iese din încurcătură, cu multă eleganță în asemenea ocazii, declarînd pe toți cei ce nu se potrivesc calupului d-sale, ca oameni de nemic, sau ca niște „zăpăciți", ce „și-au perdut capul", etc.

Asupra acestui procedeu, de a împărți toată lumea științifică și literară, în genere, în două tabere de „țapi și oițe", întrebuințînd numai două culori,—albă și neagră.—adică asupra catastifului d-lui Popovici, în care d-sa clasifică geniile și „zăpăciții",—una din armele de predilecție ale d-sale,—voiu reveni cu altă ocazie.

N'a ajuns d-sa d.p. până la a declara, *pentru a ne dovedi nulitatea lui Lassalle*, că acesta a reușit să „zăpăcească" pe... Bismarck?...

Cît de simple sînt toate lucrurile pentru d. Popovici, cînd d-sa operează cu... „bunul simț"!...

Dar nu mă pot opri să nu-i servesc d-sale o pildă: cum explică, admiratul și de d-sa, Emile Faguet „zăpăceala" lui Bismark.

El spune că „jidanul" de Lassalle în 1859 „se révéla homme politique „*à vue perçante et dont le regard va „très loin*"... El, cel dintăiu, a văzut consecințele indepărtate ale campaniei italiene *pentru unitatea germană*: „il „n'y avait peut-être que *deux hommes* „qui en eussent une idée nette en Al„lemagne: *Lassalle*, et je n'ai pas be„soin de nommer l'autre"... („*Propos litteraires*", 2me série, p. 288 și 289). Acest al doilea e *Bismark*, „zăpăcit" de Lassalle...

Aș putea să înmulțesc până la infinit ast-fel de apreciări ale lui Faguet (îi recomand d-lui Popovici, d.p., „Propos lit.", 2me série, p. 286, și 4me série, p. 72—73 asupra lui Jaurès; sau asupra altui „jidan" L. Blum, de ideile căruia Faguet spune totuși că are o adevărată oroare: în „Revue Latine", No. 2, 1907, p. 66 urm.).

Dar mă tem, că eruditul director al „Sămănătorului" va declara și pe Faguet „zăpăcit", ce „și-ar fi perdut capul", dacă nu și „papagal recitator"...

In ce privește al treilea punct de acuzație, că eu aș „ținea parte" unei acțiuni de desbinare a Rominilor de peste munți,—nu mai am nici loc, și la drept vorbind, mi-i și silă să vorbesc...

Cei ce n'au cetit din cîte am scris, decît Cap. IV și VII din „Socialdemocratism sau poporanism?", încă își pot da seama ei înșiși de tot temeiul unor ast-fel de acuzațiuni.

O discretă observație însă: se vede că guvernul unguresc judecă lucrurile din același punct de vedere al *patriotismului rominesc*, ca și d. Popovici, încît pentru a feri, probabil, pe Rominii din Ungaria de acțiunea „ideilor disolvante" ale *Vieții romînești*, ce sapă naționalismul lor *rominesc*, din toate revistele ce apar în Regat, —dela „Viitorul social" din stînga, prin „Neamul romînesc", până la „Convorbiri literare" și „Sămănătorul", în dreapta,—*numai* „Vieții romînești" i-a închis granițele...

Să nu roșiți, d-lor...

Dar până acum cel puțin, însă-și „politica de desbinare" e o fantazie; incidentul, regretabil în sine, citat de d. Popovici, nu poate dovedi realitatea ei; ast-fel de incidente și „neisteții" se întîlnesc zilnic, ori-unde, în toate întrunirile publice, și ar fi copilăresc să ne alarmeze până într'atîta.

Toate acestea sînt *mijloace mici*, iubite amice, — și cu mijloace mici nu se poate susținea nici o cauză,—teoretică, sau politică, indiferent,—cu șanse de reușită.

Adevărul adesea e atît de greu să fie dezvălit, problemele vieții sînt atît de complicate și încurcate, — încît ori-ce încercare de lămurire teoretică e în totdeauna bine-venită; ori-cît de greșită ar fi ea, tot poate lumina cel puțin o față a problemei, sau cel puțin ne poate ajuta să înlăturăm definitiv unele greșeli.

De aceea, departe de a imita pe d. Aurel C. Popovici, spun hotărît: „bi-

ne, foarte bine face d-sa", întrucît încearcă să ne dea o doctrină consequent conservatoare.

Şi social-democratismul a fost mai cu uşurinţă înlăturat, cînd şi-a desvoltat toate ideile până la ultima lor consequenţă.

Tot acest serviciu ni-l pot face şi sforţările d-lui Aurel C. Popovici, în ce priveşte concepţia *reacţionară*.

Voiu urmări pe viitor acţiunea d-sale numai din *acest* punct de vedere,—lăsînd la o parte artificiile de polemică. Si nimic n'aş regreta mai mult, decît dacă aceste artificii ar face discuţia cu d-sa imposibilă,—inutilă şi neinteresantă.

In ce priveşte observaţiile critice ale directorului „Sămănătorului" asupra recentului meu studiu, în fond, voiu reveni altă dată.

Până acum constat, că în urma acestui studiu, „Egalitatea" şi „Cronica Izraelită" m'au clasat ca „antisemit", punîndu-mă alături cu cei mai feroci „mîncători de jidani"; în „Neamul Romînesc", şi chiar de pe o catedră universitară, am fost numit „jidovit" şi „plătit de jidani"; socialiştii m'au denunţat ca „burghez", şovinist şi reacţionar;—iar d. Aurel Popovici acum—ca marxist, cosmopolit, demagog, ce lucrează să rupă rîndurile Romînilor de peste munţi...

E vădit că *toate* aceste acuzaţii contrazicătoare nu pot fi adevărate, în acelaşi timp,—dar se poate ca *nici una* să nu fie adevărată.

Şi acesta este cazul: *nu se potrivesc pentru speţă etichetele obicinuite*...

Pot avea o mîngîere: d. Titu Maiorescu de mult şi foarte bine a arătat că această cale trebue să o percurgă stabilirea ori-cărui adevăr.

Pot deci privi toate atacurile cu seninătatea omului convins, şi cu credinţa că pentru aflarea adevărului sînt inutile vociferările, insultele şi gesturile desordonate.

Voiu stărui deci să discut, cu toţi cei ce merită discuţia, cu aceiaşi obiectivitate şi urbanitate ca şi până acum: Fiindcă, dacă urmărirea adevărului e singurul scop vrednic de un publicist serios, acest scop nu se poate realiza fără o anumită cultura sufletească.

Intr'o ţară, unde polemicele sînt atît de neînfrînate,—nu numai în ziaristică, unde ori-ce sfetnic al tronului din „partidul advers" e cel puţin pungaş, dacă nu trădător de neam, dar chiar şi în literatură şi ştiinţă (cetiţi polemicile filologilor noştri, de pildă), —chiar numai stăruinţa în formele unei polemici civilizate e un act însemnat de cultură, de educaţie sufletească.

Şi ceea ce regret, e că aceste reflecţiuni am fost silit să le scriu cu prilejul ieşirii în arena publicisticii a unui fruntaş al politicii noastre naţionale, ca Aurel C. Popovici.

D-nii Anghel şi Iosif publică o frumoasă traducere a poemului dramatic „Camoens" de Fr. Halm.

Luceafărul (Maiu) ne aduce o poezie de mare inspiraţie a lui Octavian Goga: *Prăpastie*.—D. Sandu-Aldea începe o nuvelă, *Dora Prigoreanu*.

Şcoala. (Februarie-Martie, 1908).—D. *N. Iorga*.—**Cu privire la universităţile de vacanţă**—invită pe Bucovineni la Universitatea de vacanţă din *Vălenii-de-Munte*, „tîrguşorul de munte din Prahova, unde d-sa şi-a întemeiat tipografia şi unde se strămută statornic". Cursurile vor începe la 1 Iulie şi vor fi „predate de un număr mic de oameni competenţi şi cu sentimente frumoase". „Din Bucovina s-a cerut întîi, spune d. Iorga, ţinerea într-o localitate potrivită din Romînia a unor cursuri de vacanţă, privitoare la neamul şi ţara noastră supt toate raporturile, cursuri la care să poată veni şi Romîni de peste hotare".

Necesitatea înfiinţării Universităţii de vacanţă din Vălenii-de-Munte se impune pentru toţi Romînii: „Cei care nu locuesc în Regat nu se pot bucura de cultura romînească superioară; cît priveşte pe cei din Romînia învăţămîntul secundar e cu totul formalist şi nu insuflă nimic decît dorinţa de a parveni prin orice mijloace. De naţionalismul cultural se teme. Statul romîn, reprezintat prin partide exploatare. Universităţile... nu există, se poate zice pentru cultura naţională modernă". Faţă de otrăvirea culturii oficiale din Regat de către Stat chiar, d. Iorga a hotărît să înfiinţeze Universitatea din Vălenii-de-Munte. Cine va forma corpul didactic al acestei Universităţi? D. Iorga ne spune: „Un număr mic de oameni competenţi şi cu sentimente frumoase". Cine va forma auditorul universitar? Tot d. Iorga ne spune: „Vor veni puţini Romîni din Romînia. Vor veni Ardeleni, se întreabă d. Iorga? Poate nu." Dar, speră d. Iorga că vor veni mulţi Bucovineni? Deloc. D-sa, adresîndu-se către Bucovineni, cu neîncredere, le zice: „Să vă vedem! D-stră aţi cerut; acum vi se dă. Dacă nu se va izbuti, nu va fi păcatul celor ce au dat." Cu tot scepticismul d-lui Iorga, noi îi apreciem încercarea şi-i respectăm amărăciunea, cînd se plînge de „acea atmosferă de desconsiderare pe care o crează în jurul oamenilor de merit tăcerea meşteşugită sau calomniile josnice ale unei prese, politice şi literare, imunde".

Ne facem datoria să nu tăcem.

Buletinul Societăţii Filologice (1907).

O publicaţie care a ajuns deja în anul III, şi totuş noi abia acuma ne-am putut-o procura. In cel mai lung articol d. Ovid Densuşianu se ocupă de *istoria migraţiunilor păstoreşti ale Valdesilor*, ceia ce-i permite a afirma că „între Carpaţi şi Balcani deoparte, şi Alpi de alta, a existat în trecut, prin mijlocirea păstorilor, o legătură care explică asemănările de limbă dintre o regiune şi cealaltă".—D. Candrea stabileşte origina dublă a sufixului *—iŭ* (din *—ivus* şi *—ineus*).

Intr-o notă d. Densuşianu spune cîteva cuvinte juste cu privire la d. Gustav Weigand: „*D. Weigand, care până acum n-a reuşit să lămurească bine nici istoria unui singur cuvînt*, critică cu toate aceste în diferite ocazii ce nu e de criticat sau propune explicări care te fac să surizi. In fascicolul din urmă din Kritischer Jahresbericht publicat de Vollmöller *vedem pe d. Weigand susţinînd etimologii imposibile*, aşa la p. 90 admite că *pipotă* poate fi *hepate* + **ficatum* + influenţa lui *pipă* şi că aceasta e „so klar wie nur möglich" (de cetit şi nota dela p. 100 pe care te miri cum cineva o iscăleşte); despre *ţîrţiă*, cuvînt aşa de interesant, pe care ne mirăm că d. Weigand nu l'a auzit, pentrucă e foarte cunoscut în unele regiuni, ca Mehedinţi, Prahova, Banat, ş. a., d-sa spune (p. 92—93) că trebue să fie disimilaţiune din *ţîrţiă*, pe cînd *t* se explică foarte bine în derivatul din **tertius* prin faptul că nu se mai găsea dinaintea unui *e* deschis accentuat şi nu putea deci trece la *ţ*;... greşit spune d. Weigand că *sară* e necunoscut în aromîna (p. 102), pentrucă e citat chiar în articolul de care se ocupă d. Weigand". Insfîrşit d. Densuşianu se ridică „în contra sistemului de a te exprima asupra unor lucruri care cer mai multă critică cu simple cuvinte ca möglich, unmöglich, einleuchtend". Observaţiile d-lui Densuşianu sînt foarte juste şi ele ne arată cît de folositor ar fi ca noi Romînii să avem o *revistă* filologică periodică care, între altele, să cuprindă şi un repertor bibliografic critic de *tot* ce se publică de către străini cu privire la limba romînă.

Şezătoarea (X, No. 5—6). Material folkloric publicat de d-nii Mateescu şi Lupescu.—D. Gorovei publică statutele Societăţii folkloriştilor din Romînia întemeiată de curînd şi căreia noi îi dorim tot succesul.—La sfîrşit d. Gorovei reproduce cele „cîteva cuvinte pentru Şezătoarea„ scrise de d. G. Pascu în Arhiva din Iaşi, „pentru-ca colaboratorii noştri—zice d-sa—să le aibă în vedere, cunoscînd că d. Pascu are dreptate". Iar într-o notă finală acelaş autor se plînge cu multă amărăciune de neajunsurile produse de tipografia locală. Nici noi nu sîntem în această privinţă cu mult mai fericiţi decît d-sa!

Revista din Iaşi (April 1908). D. I. Tanoviceanu aduce probe de-

finitive după care „talerul zis al principelui Holmski" este în realitate moldovenesc și a fost bătut de Nicoară vel vornic de țara de sus pentru soția sa Todosia, în primele deceniĭ ale secoluluĭ al XVII.—D. **Ilie Bărbulescu** atacă chipul cum d. **Gh. Ghibănescu** înțelege a publica documente.

La nouvelle Revue (Mai).—*Raqueni* scrie un articol elogios asupra lui **De Amicis**, relevînd calitățile sale artistice și nobleța lui sufletească. Conversiunea lui la socialism îl făcuse popular în clasele muncitoare și la moartea lui socialiștii italieni au publicat un manifest care se termină astfel: Cași Zola în Franța, De Amicis în Italia a simțit că literatura trebue să redevie militantă, că în conflictul dintre apăsători și apăsați trebue să îmbrățișeze cauza celor din urmă, chiar dacă aceasta ar displăcea zeilor, că a se înrola soldat al ideii care are contra ei prezentul și pentru ea viitorul e suprema datorie care nu se discută și că numai cu această condiție cineva poate să trăiască și să moară cu demnitate.

Mercure de France. (Mai).—Intr'un art. **Citeva cazuri de bovarișm colectiv**, *Van Gennep* discută în cîteva cazuri concrete problema pusă de Nietzsche: în ce măsură convine unui popor să se conceapă, după imaginea propriului său trecut istoric sau după imaginea trecutului istoric a omenirii? Interesant e cazul republicii de Negri Liberia din Africa. Ea e formată din coloniști veniți din America pela 1829. La început rolul preponderent l'au avut cîțiva albi. Odată cu pierderea preponderenței lor efective, regresiunea mintală și culturală a locuitorilor negri din Liberia a urmat cu răpeziciune. Mîndria lor a crescut însă, ei au un mare dispreț pentru albi ca și pentru negrii indigeni pe care-i numesc frați păgîni. Un observator serios Delafosse explică această regresiune prin părerea după care negrii în general și Liberienii în particular sînt capabili de perfecționare și de progres, dar perfecționarea și progresul lor se opresc brusc, dacă căutăm să-i orientăm în senzul civivilizației europene. Van Gennep conchide că colectivitățile cași indivizii nu se pot adapta decît la anumite medii mentale.

Revue des idées. (Aprilie-Mai).—*Th. Reinach* scrie despre două descoperiri papirologice de cea mai mare importanță, acea a **analelor lui Kratippos** și acea a **comediilor lui Menandru**. Cele dintăi, scrise de un istoric continuator al lui Tucidide, ne dau detalii interesante asupra raporturilor dintre Atena și Persia în urma războiului pelopenezian. Cele din urmă ne dau posibilitatea să pătrundem mai bine personalitatea literară a lui Menandru și să apreciem întrucît elogiile pe care i le-a adus antichitatea sînt îndreptățite. Intrigile și situațiile în comediile lui nu sînt variate și se repetă dela o comedie la alta, dar în studiul caracterelor principale Menandru arată o facultate de pătrundere care nu a fost depășită. Acest epicurian luminat și delicat nu a putut vedea decît aspectele frumoase ale Atenei din secolul al III, așa cum era ea atunci, elegantă, sceptică, ușoară, incapabilă de a se pasiona pentru cauzele mari, gustînd numai subtilitatea filosofică și literară. Dar totuși, rămînînd omul timpului său, Menandru a știut să nu se piardă în detalii și să degajeze ceia ce era general și etern în sufletul personajelor observate. Primul autor al comediei de caractere apare, prin fragmentele de curînd găsite din comediile lui, ca adevăratul fundator al comediei clasice.

Nuova Antologia. (Mai 1908).—*Pietro Carmine*. **Binefacerea modernă.** Autorul își propune să studieze una din cele mai moderne forme de asistență publică, anume acea exercitată de institutele menite să învețe și să procure posibilitatea de a lucra și acelora care, din pricina unor deformări fizice, nu pot să-și cîștige prin ei înșiși existența. Meritul primei aplicări în Italia a acestei forme de asistență revine profesorului Riccardo Galeazzi, directorul Institutului de rachitici, din Milano. Se'nțelege dela sine că metoda instrucției profesionale în asemenea institute trebue să fie cu totul deosebită de acea întrebuințată pentru indivizi normali. In cele mai multe cazuri, elevii trebuesc—pe cît e posibil—vindecați și apoi puși la muncă și de aceia în Germania, multe din asemenea institute sînt anexate pe lîngă spitale. Scopul acestor institute fiind ridicarea moralului celor ajutorați, dîndu-le posibilitatea de a-și cîștiga singuri existența, după părăsirea institutului, se-nțelege că nu pot fi primiți în ele decît numai acei care, cu toate diformitățile lor, pot, printr-o instrucție specială, să învețe un meșteșug care să le dea putința de a se întreținea singuri. Primirea și acelor nenorociți, pe care diformități mai grave îi opresc a ajunge vreodată în stare să se întreție singuri, ar transforma școala într-un ospiciu și, prin cheltuelile provocate, ar împiedica să atingă adevăratul scop. Rezultatele date de diferitele institute existente sînt destul de încurajatoare. Astfel în institutul din Copenhaga—care dealtmintrelea poate fi considerat ca model—din 47 de elevi care și-au terminat educația lor în anul 1901, 20—mai mult de două cincimi din total, prin urmare—și-au învățat meșteșugul așa fel ca pe viitor să poată ei singuri cîștiga suficient pentru asigurarea existenței lor. Asemenea institute însă nu pot să trăiască numai prin ele înșile, fără ajutor fie dela stat, fie dela societăți de binefacere și pretutindenea, în Germania, Danemarca, Norvegia acest ajutor nu le este refuzat.

Rivista d'Italia (April 1908). *A. Faggi*. **Un poet al științii.** Mulți au socotit, zice autorul, că domeniul poeziei ar sta în cel mai desăvîrșit antagonism cu acela al științii. Aceasta era și opinia lui Leopardi, pe care a și exprimat-o într-o foarte frumoasă poezie. Cu toate acestea n-au lipsit poeți, în timpurile moderne, care inspirîndu-se din triumfurile științii, au știut să se ridice la cele mai mari înălțimi ale poeziei. Nu e vorba, se-nțelege, de poezia didactică care are de scop de a ne învăța, ci de poezia științifică, al cărei singur obiect e frumosul, pe care ea crede că îl poate extrage și din marile descoperiri ale științii. Intre științi, acelea care au inspirat mai mult poezia, sînt geologia și astronomia, și se-nțelege ușor pentruce: cea dintăi ne sugerează infinitul în timp, cea de a doua, infinitul în spațiu. Dintre toți poeții științii însă, acel care s-a ridicat mai sus e, fără îndoială, Sully Prudhomme, poet și filosof, nu numai pentrucă a scris opere filosofice, ci pentru caracterul intim al înseși poeziei sale. El, prin exemplu, a probat că progresul științii nu restrînge întru nimic cîmpul poeziei, ci din potrivă îi deschide orizonturi nouă și nesfîrșite. Arta, după el, poate și trebue să pună spiritul nostru în comunicație cu cele mai înalte adevăruri filosofice și științifice. Poezia lui Sully Prudhomme nu e numai filosofică, în înțelesul obișnuit al acestui cuvînt, ci adesea ea își scoate inspirația din descoperirile știinților pozitive. In al său Testament poétique el arată cum ipotezele moderne științifice sînt cu mult mai poetice decît vechile plăzmuiri ale mitologiei antice. Pentru el esența poeziei stă în a sugera un sentiment prin mijlocul unei imagini; această imagină însă poate la rîndul său să fie un simbol al unei idei științifice. Imagini poetul trebue să găsească și pentru cele mai abstracte idei. Astfel Sully Prudhomme ajunge să stabilească—în opera sa Expressions dans les beaux arts—că abstracția, la urma urmei, este instrumentul poeziei ca și al științii, numai că poeții operează abstracția prin comparație, pe cînd oamenii de știință prin simplificare. Poeții au geniul comparației, prin care stabilesc legături între obiecte diferite, legături pe care nimeni altul nu le-a găsit. Aceasta însă presupune operația analizei mai întăi, și de aceea el își definește singur poezia sa:

Le reflet vivant

D'une âme qui analyse un monde en l'éprouvant.

Deutsche Rundschau. (Mai 1908). *Wilhelm Lang*, **Eduard Zeller. Amintiri.** Suab din naştere, în oraşul Tübingen din Suabia, şi-a făcut Zeller studiile, şi tot acolo s-a abilitat ca privat docent de teologie. Patria sa însă nu l-a distins şi 13 semestre a profesat, avînd sălile de curs pline de auditori, fără să obţie nicio înaintare, aşa că fără părere de rău, la 1847, a părăsit oraşul Tübingen şi a primit catedra de teologie oferită, în Berna. De aici înainte cariera sa academică merge din succes în succes. După doi ani el este chemat la Marburg şi de acolo la 1862, la Heidelberg, unde este preferat rivalului său Kuno Fischer. Acuma Zeller lasă teologia şi îşi îndreaptă cercetările spre domeniul filosofiei, anume spre teoria cunoştinţii. In cuvîntarea sa inaugurală, el, între cei dintâi, rupe cu logica lui Hegel şi ridică lozinca: „Zurück zu Kant". La 1872, Zeller primi chemarea la universitatea din Berlin şi rămase una din gloriile acelei universităţi până ce se retrase, în vîrstă de peste 80 de ani, în anul 1894. Membru al academiei din Berlin, cavaler al ordinului pour le mérite, doctor al tuturor facultăţilor, consilier cu predicatul de Excelenţa, astfel se întoarse Zeller în patria sa, în Suabia, stabilindu-se în oraşul Stuttgart, aproape de fiul său, un chirurg mult apreciat.

Activitatea sa ca scriitor este foarte variată şi vastă. Teologia l-a preocupat întâiu, supt influenţa profesorului său Baur, din Tübingen, pe a cărei fiică, Emilia, mai tîrziu a luat-o de soţie. Această influenţă a fost atît de puternică, în perioada începătoare a lui Zeller, încît s-a răsfrînt şi asupra stilului chiar.

In diferitele sale scrieri filosofice, destul de numeroase, între care cea mai vestită este istoria filosofiei greceşti, Zeller n-a dezvoltat nicăiri un sistem propriu filosofic. După cum spune el însuşi, într'un articol publicat la 1899 în „Deutsche Rundschau", sistemele filosofice n-au decît o valoare relativă şi veşnic sînt răsturnate de către ştiinţa care progresează; de valoare prin urmare sînt numai cercetările serioase, pe teritorii mărginite, care pot completa şi rectifica lacunele sistemelor de până acuma. In felul acesta a contribuit şi Zeller prin numeroase cercetări asupra diferite puncte, cercetări în care se vede uşor că sînt părţi ale unui tot, expuse fragmentar, dar gîndite unitar, astfel că fără multă greutate s-ar putea reconstrui un sistem filosofic", consequent cu care Zeller a fost totdeauna.

Nici de viaţa politică a timpului său Zeller n-a rămas străin: adesea ori a publicat articole asupra chestiunilor politice însemnate şi chiar la vrîsta de 93 de ani, nu-l putea reţinea nimene ca să nu apară la urna de vot. Puterea de muncă nu l-a părăsit până la urmă: ultima sa lucrare din „Archiv für Philosophie" este din anul 1902, cînd el era în vrîstă de 88 de ani!

Deutsche Revue (Mai 1908). *Sir Henry Roscoe*, marele învăţat inglez, publică un articol asupra **raporturilor dintre Anglia şi Germania.** Arătîndu-şi admiraţia pentru poporul german şi mai ales pentru ştiinţa germană, căreia el îi datoreşte atît de mult—marele chimist şi-a completat studiile în universităţile germane—el se ridică contra acelor care ar căuta să tulbure relaţiile prieteneşti dintre cele două state. Aceste relaţii prieteneşti sînt favorizate, zice el, nu numai de sentimentele de simpatie reciprocă, care leagă pe monarhii ambelor ţări, dar şi de sentimentul poporului. Aceasta o probează vizitele diferitelor autorităţi municipale, ziariştilor şi a altor persoane influente, precum şi prieteneasca atitudine a celei mai bune părţi din presă. Dacă din nefericire aşa numita „presa galbănă" face o excepţie, nu trebue să se uite că ea nu exprimă adevărata opinie publică. Un singur nour tulbură seninătatea acestei prietenii: flota germană. Anglia nu poate trăi decît a-

vînd supremaţia pe mare. De ce Germania îşi întăreşte necontenit flota, silind şi pe Anglia la continue cheltueli? Ca să-şi apere negoţul şi interesele din colonii? Dar contra cui să le apere, cări nimene nu le atacă? Anglia nu opune nicio piedică comerţului german, care poate foarte mult profita din principiile liber schimbiste ale comerţului inglez. De aceea la mulţi în Anglia, se nasc bănueli. Toate ar lua un sfîrşit, dacă împăratul german ar scrie o scrisoare regelui inglez, în care s-ar stabili un statu quo şi i-ar aduce astfel încheiarea unei politice păgubitoare pentru ambele ţări.

Acestui articol al lui Sir H. Roscoe îi adaugă *V. von Brandt* un răspuns în care arată că mărirea flotei germane nu trebue să supere deloc pe Ingleji. Germania a suferit multe neplăceri şi chiar ruşine din pricina lipsei unei flote: la 1848, cînd corăbii daneze au blocat porturile germane: la 1864, cînd nici cu ajutor austriac n-a putut să-şi asigure stăpînirea în propriile sale ape; la 1870, cînd se aducea pe drumurile mării ajutoare inamicului învins, ca să poată rezista mai mult. Se poate face acuma o vină Germaniei că ia măsuri ca pe viitor să nu mai păţească asemenea lucruri? Germania, zice von Brandt, a probat pînă acuma că se mulţumeşte cu ce are şi nu pofteşte proprietatea nimănuia. In ce priveşte propunerea lui Sir Roscoe ca împăratul să scrie regelui inglez, vestigia terrent, zice el. În Anglia o asemenea scrisoare ar fi interpretată ca un amestec în afacerile interne ale ei şi ar stîrni mari nemulţumiri.

Sozialistische Monats-Hefte, (30 April 1908). *Etienne Buisson*, **Acţiunea directă şi Socialismul.** Ideia acţiunii directe, în timpurile din urmă, ocupă un loc din ce în ce mai însemnat în discuţiunile socialiste şi sindicaliste din Franţa şi Italia. Şi totuşi această idee nu e aşa de nouă pe cît se pare. Intâia oară a fost formulată de Proudhon, în ale sale *Confessions d'un révolutionnaire*, iar dacă ne urcăm la originea sa psihologică, apoi toate răscoalele şi revoluţiile ce-au fost altăceva decît acţiuni directe? Cum se explică dar succesul acestei idei în Franţa? Mai întâi proletariatul francez e prin temperament revoluţionar. Apoi reformele sociale propuse de parlament, de către reprezentanţii proletariatului, n-au putut fi aşa grabnic aduse la îndeplinire. Cei interesaţi, pierzînd răbdarea, au ajuns să creadă că mai bine ar fi întrebuinţarea unei alte metode mai repezi. Această nepopularitate a parlamentarismului a mai fost mărită apoi prin polemicile şi certurile dintre diferitele grupe socialiste din parlament. Astfel teoria acţiunii directe, fără persoane mijlocitoare, s-a potrivit cu gusturile unei părţi dintre muncitori, la care s-au adăogat şi anarhiştii. La început teoria, cum era şi natural, oferi unor fanatici ocazia de a predica orice violenţă; cu timpul însă, teoreticienii o moderară mult, cum se poate vedea din cele ce scrie Victor Griffuelhes, secretarul confederaţiei generale a muncii şi unul din cei mai convinşi partizani ai acţiunii directe. Astfel moderată, teoria aceasta n-ar fi o pricină de separaţie între sindicalişti şi socialişti; ceea ce îi separa adînc însă este chestia acţiunii parlamentare. La sindicalişti sînt două teorii: una, antiparlamentară, cere o puternică propagandă pentru abţinerea dela vot. Alta, parlamentară, care nu se interesează deloc de opiniile politice ale partizanilor săi, pe cîtă vreme nu părăsesc lupta economică. E uşor de văzut, că în practică aceste două teorii sînt de-potrivă: amîndouă duc la indiferenţa faţă de alegeri. Socialiştii nu pot accepta asemenea teorii, căci ei nu pot să nu vadă ceeace Parlamentul poate însemna pentru proletariat, cînd muncitorii conştienţi ar trimete cîţi mai mulţi socialişti în el.

The Contemporary Review. (Mai 1908). *L. March Phillips*. **Rolul criticii artistice moderne.** Se spune adesea, zice autorul, că funcţia criticii

de artă stă numai în a explica operele de artă şi a ne face să le pricepem şi să le simţim mai adinc şi că facultatea critică trebue să urmeze pe cea creatoare. Dacă ne mărginim observaţia numai la marile epoci artistice creatoare, de exemplu epoca de înflorire a artei greceşti şi renaşterea, s-ar părea că asemenea păreri despre rostul criticii sînt cu totul justificate, căci aceste epoci n-au fost deloc însoţite de o dezvoltare similară a criticei filosofice. Decît numai ceea ce s-a putut întîmpla în anumite epoci, nu urmează să se întîmple totdeauna. Dacă presupunem că anumite împrejurări, în epoca greacă şi în acea a renaşterii, impuneau dela sine anumite restricţii salutare artei şi ţineau veşnic în lumină înaintea ochilor artiştilor un anumit punct de vedere, care-i ferea de a cădea în greşeli şi dacă putem arăta că astăzi asemeni împrejurări nu mai există, atunci se poate uşor pricepe că rolul criticii nu mai poate fi şi astăzi acela care era în trecut. Epoca renaşterii coincide, sau mai bine zis e provocată, de o „mare deşteptare intelectuală; intelectul este acela care ascute simţul vederii; ochii artiştilor se luminează şi încep a vedea lucrurile sub adevăratele lor aspecte. Ca urmare, figurile tradiţionale şi nenaturale ale artei bizantine, încep să dispară şi în locul lor apar figuri de oameni adevăraţi. Deşteptarea intetelectului se face încă încet şi progresiv. Interesul e îndreptat întăi numai asupra omului şi mai apoi, treptat treptat, se întinde şi asupra celorlalte lucruri şi numai întrucît ele stau în legătură cu omul, care formează centrul. Mai întăi asupra lucrurilor făcute de mîna omului; arhitectura, apoi asupra naturii care înconjoară de aproape pe om: natura „domestică", florile, copacii din grădină; şi numai la urmă şi mult mai tîrziu asupra naturii sălbatice. Lucrurile pentru care interesul nu s-a trezit, ochiul nu le vede, nu le poate observa, şi de aceea, artiştii mari ai renaşterii, care pot zugrăvi minunat, şi realistic, figuri de oameni şi monumente arhitectonice, nu pot zugrăvi cum se cade o stîncă ori un nour. Şi de aceea, urmărind aceste studii de dezvoltare, poţi cunoaşte imediat din ce perioada a renaşterii face parte un artist. Astăzi însă dezvoltarea intelectului a făcut ca artiştii să poată observa orice şi deci să poată imita în arta lor, pictură ori sculptură, orice. Tecnica şi dexteritatea manuală astăzi a atins culmea şi tocmai aici stă primejdia pentru artă: Facilitatea în reprezentare şi universalitatea interesului expune mult mai uşor pe artist la greşeli. Nu e nevoe să predici selecţie şi sobrietate unui artist care nu poate zugrăvi decît figura unui sfînt în rugăciune şi un acacia; dar astăzi, cînd artistul poate zugrăvi orice, lucrul să schimbă. Acuma criticii de artă îi revine rolul de a stabili, după criteriile eterne ale artei: coherenţă, semnificaţie şi simplicitate, un fir conducător în labirintul alternativelor care înconjură pe artist.

Russkoe Bogatstvo. — No. 4. (April 1908). D. I. K-off. scrie despre „**Noul guvern din Bulgaria**", şi arată că un puternic curent al opiniunii publice a determinat chemarea la cîrmă a şefilor *partidului democrat*. D-nii Malinov, Takev, cu colegii lor din minister, sînt *radicali*, cu idei foarte înaintate în chestii politice şi sociale, dar opera lor întîmpină mari dificultăţi, din cauza lipsei de organizare şi a opoziţionii ce le fac elementele democratice, din afară de partid. Autorul explică această situaţie dificilă mai ales prin lipsa de educaţie politică atît a intelectualilor, cît şi a maselor populare în Bulgaria.

Mişcarea intelectuală în Străinătate

FILOSOFIE, STUDII SOCIOLOGICE

Prof. Dr. Edmund König. *Kant und die Naturwissenschaft*, Braunschweig. Vieweg und Sohn 1907.

Se studiază poziţia lui Kant faţă de ştiinţa naturii a timpului său, precum şi influenţa sa asupra şt. naturale din sec. 19.

Eugen Zabel. *Russische Kulturbilder.* Erlebnisse und Erinnerungen. Berlin, Karl Curtius, 1907.

Autorul, care a călătorit în întreg imperiul Ţarilor şi a legat multe cunoştinţi cu diferite personalităţi, dă în acest volum mai multe studii asupra ultimelor evenimente politico-sociale.

ISTORIE

Emile Magne. *M-me de Suze et la Société précieuse.* Société de Mercure de France.

Studiu serios asupra moravurilor din prima jumătate a secolului al XVII.

Gabriel de Mun. *Richelieu et la maison de Savoie.* Plon Nourrit.

Operă care aduce cunoştinţi nouă asupra politicei externe a lui Richelieu.

Dauphin. Meunier şi Georges Leloir. *La comtesse de Mirabeau.* Perrin.

Studiu asupra vieţii lui Mirabeau.

Julien Tiersot. *Les fêtes et les chants de la révolution française.* Hachette.

Operă interesantă pentru psihologia epocii revoluţionare.

Grisar Harthmann. *S. J. Storia di Roma e dei Papi nel Medio Evo.* Vol. I. *Roma alla fine del mondo antico.* Edit Desclée.

Volumul îmbrăţişează epoca dela al IV la sfîrşitul sec. al. VI. E o ediţie nouă, îngrijită de prof. Angelo Mercato, şi redă cu multă exactitate textul german.

Pietro Vigo. *Gli Annali d'Italia dal 1871 al 1900.* Treves, Milano 1908.

E primul volum şi cuprinde numai evenimentele dela 1870—1874: transformarea Romei în Capitala noului regat; Garibaldi şi Vaticanul; Papa Pio IX etc. etc.

Alexander Weber. *Preussen und Polen.* Der Verlauf und Ausgang eines zweitausendjährigen. Völkergrenzstreites und deutschslawischer Wechselbeziehungen. München 1907. Verlag von I. F. Lehmann.

Autorul încearcă să lămurească politica prusiană în provinciile răsăritene, studiind atingerile etnografice şi istorice ale slavismului şi germanismului, din primele timpuri pînă astăzi.

Prof. C. Schäfer. *Einführung in die Kulturwelt der Griechen und Römer.* Hannover, Carl Meyer 1907.

Cartea conţine o schiţă a geografiei greceşti şi o expunere a legendelor antice, cu multe citaţii din autorii greci şi latini.

Emil Reich. *The General history of western nations from 5000 b. c. to 1900a. c.*

Vol. I and II (Antiquity). Macmillan and Co.

E opera unei munci de 27 de ani, după cum spune autorul în prefaţă. E o istorie generală a civilizaţiei

europene. Autorul repudiază doctrina „întîmplării" în istorie și admite cinci factori care determină mersul istoriei: 1) cause geo-politice, 2) producția, 3) repartiția averii 4) relația bărbatului față de femee 5) personalitățile istorice.

CRITICĂ LITERARĂ

Pietro Toesca. *Masolino da Panicale*. Institut. Arti Grafiche Bergamo 1908.

Autorul studiază opera artistului, căutînd să o deosebească de acea a lui Masaccio, marele său discipol.

A. B. Walkley. *Drama and life*. Methuen and Co. New-York, 1908.

Un volum de critică dramatică, asupra dezvoltării dramei în Anglia și Franța. Studii asupra unor opere ale dramaturilor: Shaw, Barrie, Pinero; asupra lui Shakespeare, și asupra unor din marii artiști: Irving, Duse, Bernhardt, Réjane.

C. E. Vaughan, *Types of the tragic Drama*. Macmillan and Co. London 1908.

Autorul urmărind evoluția dramei, primește diviziunea obișnuită a dramei, în „clasică" și „romantică".

LITERATURA

Georges Fonsegrive. *Ferdinand Brunetière*, 1 vol. 1 fr. Blond & C-ie.

Biografie și studiu interesant asupra marelui critic.

Georges Pellissier. *Anthologie des poètes français du XIX siècle*. (1800—1866). Delagrave.

Cuprinde multe bucăți interesante din operele unor poeți ignorați acum.

Ernest Renan. *Nouveaux cahiers de jeunesse*. 1 vol. in 8°. 328 p. 7 l. 50. Calmann Lévy.

Note interesante luate de Renan însuși asupra lui. Aduc o vie lumină asupra formațiunii spiritului său.

Arturo-Colautti. *Il terzo peccato. Poema degli Amori in XXIII canti annotati*. Hoepli. Milano.

Prima ediție a acestui volum s-a publicat cu ocazia centenarului al VI a Divinei Commedii, numai în 400 de exemplare. Poema cuprinde ca o continuare a cîntului al V din Infern, marele păcate și marii păcătuitori lascivi din ultimele șese veacuri ale istoriei europene, dela cei doi cumnați din Rimini pînă la austriacii amanți din Mayerling.

COLONIZARE

Louis Aubert. *Américains et Japonais*. 430 p. A. Colin.

Raporturile dintre aceste popoare sînt studiate mai ales din punct de vedere economic.

E. Tonnelat. *L'expansion allemande hors d'Europe*. 1 vol. in 16, 277 p. 3 fr. A. Colin.

Studiu interesant asupra vieții Germanilor din colonii.

ARHEOLOGIE, VOIAJE, GEOGRAFIE

L'abbé de la Mauvinière. *Poitiers et Angoulême*. Collection des villes d'art célèbres. Laurens 4 fr.

Studiu asupra vechilor monumente din această localitate.

Fernand Laudet. *Souvenirs d'hier; Rome, Gascogne*. Perrin 3 fr. 50.

Observații interesante de moravuri.

Gabriel Faure. *Heures d'Ombrie*. Sansot. 3. fr.

Delicios volum de impresii de călătorie.

General Beylié. *Prome et Samara*, voyage archéologique en Birmanie et en Mésopotamie. E. Leroux.

Conține detalii prețioase pentru arheologia orientală.

Elive Holland. *Au Japon*. Vibert et Nonny.

Note asupra vieții japoneze.

Renato Paoli. *Nella Colonia Eritrea*. Treves, Milano. 1908.

O descripție a coloniei italiene; autorul se ocupă cu problemele navigației pe marea Roșie cu rostul misiunilor catolice și protestante, cu școalele, construcția de căi ferate, organizarea justiției etc.

Compilator

Bibliografie

(Asupra unora din cărțile de mai jos vom reveni la recenzii)

Sub-Locot. Zagoriț Constantin. *Luptele cu Polonii*. Sărata-Nănii-Ceptuca-Bucovalul. Reconstituire istorică militară. București. Editura „Carol Göbl". 1908. Fără preț.

Bernardin de St. Pierre. *Coliba indiană*, traducere de I. Mihălcescu, Biblioteca Universală. Prețul 25 b.

Iosif Nădejde, *Goethe*, *Faust*, traducere. București, Biblioteca p. toți, 1908. Prețul 60 b.

V. Alexandri, *Poezii populare ale Romînilor*. București. Minerva, 1908, 1 vol. de 264 p. Prețul 1.50.

I. L. Caragiale, *Nuvele*, *Povestiri*, București, „Minerva", 1908, 1 vol. de 256 p., Prețul 1.50.

M. Sadoveanu, *O istorie de demult*, București „Minerva". 1908, un vol. de 250 p. Prețul 2 lei.

Călăuza practică pentru măsurarea diferitelor forme de ogoare, păduri, moșii, vii, etc., Bîrlad, Petroff, 1908, 1 vol. de 260 p., Prețul 3 lei.

Gh. Necșanu, *Apoteoza Meseriașului*. Iași, 1908, Tipografia H. Goldner. Prețul 50 bani.

I. Tănăsescu, *Sir Humpry Davy*, Apologia chimiei sau filozofiu științelor, traducere. Craiova. Pavlovici, 1907, 1 broșură de 32 p., prețul 50 b.

Andrei Lăzărescu, *Fața economică a pămîntului. Studiu de Geografie economică. Omul și natura. Evoluția comerțului. Marile căi de comunicațiune*. Craiova, Fulgerul, 1907, o broșură de 100 p., Prețul 1.30.

St. Michăescu. *Iohn Tyndall. Căldură și Frig*, traducere. Craiova, Fulgerul, 1 broșură de 65 p., prețul 80 bani.

St. Michăescu, *Augustin Cauchy, șapte lecțiuni de Fizică generală*, traducere. Craiova, 1907, 1 broșură de 48 p., prețul 60 b.

C. O. Călin, *Karl Marx*, schiță biografică. Iași, Viitorul Social, fără an, 1 broșură de 20 p., prețul 25 b.

Emanuel C. Manoliu. *Decadența comerțului romînesc*. Bîrlad, Lupașcu, 1908, 1 broșură 45 p., prețul 75 bani.

Dr. C. I. Istrati, *București-Cairo*, note de călătorie. Biblioteca p. Toți. Prețul 60 bani.

M. Eminescu, *Proză*, Colecțiunea C. Sfetea. Prețul 1 leu.

C. Cioroianu, *P. S. S. Athanasie Mironescu Episcop al Rîmnicului, Noului Severin ca scriitor. Dare de samă*. București, Cucu, 1908, o broșură de 35 p., fără preț.

Biblioteca Populară Petre Armencea din Brăila, *Istorie, Statute, Repertoriu*, Brăila, Minerva. 1908, o broșură de 80 p., prețul 50 b.

V. Mangra, *Ierarhia și Mitropolia Bisericii Romîne din Transilvania și Ungaria*. Sibiiu, 1908, fără preț.

N. Timiraș, *Judecata din urmă. Povestire din viața Răsculaților*. București, Jubileul, 1908, 1 vol. de 110 pg., fără preț.

Ludovic Zeisi. *Le Français parlé*. Recueil de conversations franςaises-roumaines, Bucarest, Minerva, 1908, 1 vol. de 246 pg., Prețul 2.50.

Statistica *prețurilor de munci agricole după contractele scrise și învoelile verbale din anii 1904—1907*. București. Göbl, 908, 1 vol. de 392 pag. fără preț.

Raymund Netzhammer. *Axiopolis und Troesmis. Die Ruinenfelder zweier verschwundener Städte der Dobrogea*. Separatabdruck aus „Alte und neue Welt", 1908, o broșură fără preț.

Eug. Boureanul, *Povestea Lăcrămioarei*, Tipografia „Dacia" Iliescu, Grossu & Comp. Iaşi, vol. de 104 pg., preţul 2 lei.

Bucura Dumbravă, *Haiducul*, tradus de T. N. Bucureşti, 1908, Editura C. Sfetea, Preţul 2 lei.

Ana Codreanu, *Suflete de copii*. Tipografia Tache Pavlovici, Craiova, Preţul 80 bani.

G. H, *Poezii pentru copii*. Bucureşti, Sfetea, 1908, vol. de 184 p. Preţul 1.50.

I. L. Caragiale, *Momente, schiţe, amintiri*. Bucureşti 1908. „Minerva". Preţul 2 lei.

Corneliu Moldovanu, *Cîntarea Cîntărilor*. Bucureşti 1908, „Minerva. Preţul 1 leu.

M. Sadoveanu, *Dureri înăbuşite*, ediţia II, „Minerva", 1908, Preţul 2 lei.

Adina Gr. Olănescu, *Cugetări*. „Minerva". 908. Preţul lei 1.50.

Guy de Maupassant, *O viaţă*, traducere de Em. Gîrleanu, „Minerva", 1908. Preţul 2 lei.

Maria Baiulescu, *Extaz*, poezii, „Minerva", 1908. Preţul lei 1.50.

N. Dunăreanu, *Răsplata*, nuvele, „Minerva", 1908. Preţul lei 1.50

C. S. Ballau, *Cauzele Criminalităţii*. Focşani. Preţul 1 leu.

Dobre Rădulescu, *In Plaiu. Poveţe despre viţele altoite*. (Biblioteca administraţiunii Domeniului Coroanei). Bucureşti, „Gutenberg". 1908.

C. Filipescu, *Imbunătăţirea agriculturii ca bază a îmbunătăţirei soartei ţăranilor*, Bucureşti. 1908.

Duiliu Zamfirescu, *In Războiu*. Roman. Bucureşti, „Biblioteca pentru Toţi". 60 bani.

A. Orna, *Două căi*, Dramă. Galaţi, „Moldova". Preţul 1 leu.

Richard Wagner, *Tannhäuser* sau *Lupta Cîntăreţilor dela Wartburg*. Dramă muzicală. Traducere de *St. O. Iosif*. Bucureşti, „Biblioteca pentru toţi". Preţul 30 bani.

Victor Poruţiu. *Adevărul asupra situaţiunii din Cluj*, Cluj, 1908, 1 broşură de 14 p., fără preţ.

A. Vlăhuţa. *Din durerile Lumii*. Bucureşti, Bibliot. p. Toţi, 30 b.

Constantin Sandu (Aldea). *Cărticica plugarului*. Bucureşti, Minerva, 1907 preţ. 56 b.

C. Sandu Aldea. *Sfaturile unui plugar luminat. Cărticica I-ia*. Bucureşti, Minerva 1908 preţul 50 b.

Edmond Rostand *Cyrano de Bergerac*. traducere in versuri de Barbu Creangă. Editura Ath. I. Niţeanu. Bucureşti, 1908 preţul 2 lei.

Camille Flammarion. *Ce e viaţa*. Traducere de Victor Anestin. Bucureşti, 1908, Biblioteca pentru Toţi, 30 bani.

Ana Octav Petrescu. *Recunoştinţa Copiilor către Părinţi*. Botoşani, Saidmann, 1908, 1 broş. de 48 p., preţul 40 b.

Al IX Congres al Camerilor de Comerţ. *Organizarea comerciului de exportaţiune al Cerealelor*. Botoşani. Reinvierea, 1908, 1 broş. de 18 p., fără preţ.

Const. I. A. Nottara. *De dincolo de Moarte*. Bucureşti, Socec. 1907. 1 vol. de 214 pg., preţul 3 lei.

Emil A. Chiffa. *Din zile Senine*. Poezii. Bistriţa, Matheiu, 1908, 68 pg., fără preţ.

Al. G. Florescu. *Sando*. Piesă in trei acte. Bucureşti, 1908, 2 lei.

Isidor Ieşan. *Rominii din Bosnia şi Herţogovina în trecut şi prezent*. Comunicări făcute Academiei Romine. Arad, George Nichin, 1906, 1 broş. de 90 p., 1,50 coroane.

Dr. Emil Fischer. *Über den Ursprung der rumänischen Bojarenfamilien*. Aus der Zeitschrift für Ethnologie, Heft 3, 1908.

Fischer. *Die Haar-und Kleidertracht vorgeschichtlicher Karpaten-und Balkanvölkerschaften*. Extras din Archiv für Anthropologie, Neue Folge, Band VII, Heft 1. Braunschweig, Vieweg, 1908, 1 broş. de 15 pg. + 2 table.

Em. Panaitescu. *Cronicarul Radul Popescu şi Istoriile Domnilor Ţării-Rominești*, Göbl, 1908, 1 broş. de 30 p., fără preţ.

Stăpînia odată....

Stăpînia odată o împărăţie mare Impăratul Drăgoiu, ce-i zicea şi „Ciolac-Impărat" dela un războiu cu Roşu-Vodă.

Roşu-Vodă fusese umilit din moşi-strămoşi de moşii şi strămoşii lui Drăgoiu, şi, îndată ce ajunse la domnie, se puse pe lucru, ziua şi noaptea, şi strînse ordii, şi le împărţi, după priceperea lui ageră, în flăcăiandri de cinsprezece ani, în voinici de pînă la douăzeci şi cinci şi în oameni copţi la minte mai mari de douăzeci şi cinci şi pîn' la patruzeci de ani. Pornise întăiu băeţii cu praştiile, după ei, ceva mai departe, voinicii cu săbii şi cu lănci, şi mai la urmă, pe cei în vîrstă cu căruţe ferecate, cu coase şi cu arcane aruncătoare. Aşa intrase în împărăţia lui Drăgoiu, prefăcînd în scrum satele pe unde trecea.

Cum auzi Drăgoiu răcni de trei ori şi-şi amestecă părul cănepiu cu barba cîrlionţată şi aspră. Adună sfatul. Şi pe care cum punea mîna îl scutura şi-i lăsa vînătăi.—Ai auzit?—Da.—Bine!—Inhăţă zeaua. Mîneca stîngă nu-l încăpea. „Fie!" zise împăratul. Indesă coiful cu coadă de cal alb, şi nu i se vedea decît ochii. Incinse sabia şi 'ncălecă calul ce rîncheza a războiu. Curtea palatului, plină de ostaşi. De pretutindeni buciumile răsunau cărind după ele piotă nemiluită. Impăratul trase sabia, o învîrti pe deasupra capetelor, şi porunci: „Inainte!".

— A! împărăteasa şi Irina....

Atît avea, că nu-i dase Dumnezeu băiat. Dar nu se întoarse din drum, ci zise robilor să spue împărătesei şi fetei „să ne vedem sănătoşi". Şi plecă ducînd după el, la vale, mulţime ca frunza şi ca iarba de parcă se 'ndoia pămîntul sub greutatea ei. Cerul se posomorî. Norii se rostogoliră cătrăniţi ca şi cum ar fi fost un foc în depărtările pustii. Incet, încet, noaptea îi înghiţi. Un fulger, şi la lumina lui se văzu oştile ca turmele de

oi şi, la un geam al palatului, împărăteasa şi fiică-sa ştergîndu'şi ochii cu naframele.

— Săracu împăratu, n'are odină....

— De ce n'are odină, mamă ?

— Ehi-ei! războiu după războiu....

— Ah! că nu sînt băiat!

Impărăteasa o sărută.

— Şi-o să ţie mult, mamă ?

— De, cum o vrea Dumnezeu. Uneori abea torc o furcă de in şi s'a întors împăratul. Alteori torc d'o pînză, cu mîna mea, nâvodesc, urzesc, ţes, nălbesc, fac cămăşi lui tat'tău, le calc şi le aşez binişor în lacră, şi inverşunarea nu mai ostiează; urzesc de borangic, şi ţes, şi te 'mbrac de sus până jos, şi, abia-abia, se'ndură sfîntul de se 'ntoarce împăratul. Ah! mare e cînd se duce, dar mai mare e cînd se 'ntoarce biruitor de nu se mai ţin hartanele pe el! Cade lat şi eu privighez la capul lui, şi'l apăr cu apărătoarea. In ceasurile d'intâiu se 'ncruntă 'n vis, dă ordin, mătură cu mîna în faţa ochilor lui, şi-i scapă năbuşit cîte un gemăt: „uiu-iuuu!" Apoi doarme dus, să spargi pietre pe dînsul şi nu se deşteaptă.

— Şi pe urmă ?

— A fost să fie viteaz cum nu se află doi....

— Şi pe urmă ?

— Pe urmă ?.... Cîte nu ştiu copiii şi nu trebue să ştie....

— De ce nu trebue să ştie ?

— Căci unele le înveţi de la alţii şi altele le înveţi singură.

— Singură ? A! da! zise Irina şi se strînse la sinul mă-sei.

Impărăteasa îi netezi fruntea din păr şi o sărută. Se duseră în eatacurile lor de culcare, şi se rugară de sănătatea împăratului şi de izbînda oştilor lui.

Adouazi împărăteasa luă furca şi toarse, până pe supt seară, zece caere de in. Şi fata îşi făcu de lucru pe lîngă mă-sa. Şi eră frumoasă, frumoasă, de pica. Naltă, subţire, mlădioasă, se 'nvîrtea ca fusul împrejur. Şi părul, ca nişte sculuri de ibrişim gălbui îi impresura capul cu o lumină răvărsată pînă la mijloc; şi ochii verzi ca zmaraldul, cu gene răsfrînte şi lucioase; şi mersul uşor, că nu s'auzea de călca, au nu, cu nişte picioruşe în doi conduri albi cu tocuri de argint; şi vorba ei, bună şi blîndă, descînta pe împărăteasa care'i zîmbea uneori lăsînd fusul să plutească şi să zbîrnie a lene.

— Ş'o să torci mult, mamă, pân' să vie tata ?

— Cîte strungăreţe la spată de două ori atîtea fire, cîte fire atîtea fuse....

— Atîtea fuse ?....

— Asta, urzeala, dar bătătura ?.... şi tat-tău poate să nu vie.

— Şi tata... poate să nu vie....

Irina stătu pe gînduri. Se 'ntristă. Se 'ntoarse cu spatele. Muiă deştele arătătoare în gură, le învîrti, şi zise: „vine, nu vine, vine..."

— Vine, mamă, că făcui de trei ori, şi-a treia oară svîrrr, cap în cap înnemerii.

Impărăteasa surise.

— Bătu-te-ar norocul de fată! Să nu fi făcut cu şoalda ?

Irina descheie dela gît un şir de mărgăritare băşicate şi zise: „vine, nu vine...." Impărăteasa se uită cu tot dinadinsul. Isprăvise caerul. Fata: „vine, nu vine..." Şi boabele de mărgăritar, scăpate din deştele ei rumenii, alunecau în jos unele peste altele.... pic.... pic.... Impărăteasa o luă de mijloc, o puse pe genuchii ei şi mormăi şi ea „vine, nu vine", până se isprăvi şirul. A de pe urmă căzu. Pic. „Nu vine!" Amîndouă se schimbară la faţă.

— Voi ţese pînza!

— Şi va veni ?

— Cine ştie ?

— Tu să ţeşi, eu să nălbesc.

— Da, de cămăşile lui să nu s'atingă nimeni....

— Nimeni....

Nu mîncaseră toată ziulica. Se sculară şi trecură în pridvor. Impărăteasa bătu în palme. Un rob. Porunci de masă. Robul aduse mînele la piept. Din pridvor se vedea grădina cu zmochini, cu lămîi şi portocali, iar dincolo se'ntindea un codru de stejari, groşi şi bătrîni, străbătuţi de chiparoşi închişi care se subţieau la vîrfuri ca nişte suliţe uriaşe. Codrul se perdea în depărtări fumurii. La dreapta palatului aluneca o apă lată şi repede, şi vuetul ei răguşit creştea de ce s'apropia întunericul. Apunea soarele.

— Ce roşie e apa!

— Roşie şi necăjită, zise împărăteasa.

— Parc'ar fi sînge....

— Cînd e războiu soarele se 'ncruntă.

— Şi păsările nu se aud,...

— S'a dus stăpînul lor....

— Nici berzele nu toacă....

— Nu, fata mea. Cocostircul, ca un zodiaș, pășește agale și smulge iarba unde calcă. Ce trist întinde gîtul!

— Mănîncă, mamă.

— Mănînc maică, mănînc, și scăpă dumicatul din gură. Muma purcarului are un jerpelit ș' un font, dar n'are împărăție de'ngrijit.

— Birrr! Ea bătrînă, el ciumă! Ce-ar face leneșul ăla să se vază împărat?

— Că bine zici, fata mamei! Dimineața îl deșteaptă porcii cînd le-abate de mîncare, seara îl deșteaptă porcii cînd li se face de culcat. Și bătrîna îl văicărește că „toată ziulica aleargă".

— Mănîncă mamă, mănîncă.

— Mănînc mamă, mănînc.

Și împărăteasa se uită la jețul împăratului, și-l închină, și se plecă ca și cum ar fi fost cineva.

— Eu văz ochii tatii, zise Irina. Eu văz mînele tatii... Ce Dumnezeu! Numai una?...

— Păreri, răspunse împărăteasa.

— Ai isprăvit, mamă?

— Isprăvit. De ce?

— Păreri! zise Irina și se șterse de nădușeală.

— Ți-e cald?

— Mi-e frig....

— Să ne culcăm.

— Să....

Și împărăteasa toarse inul, urzi, puse de pînză, și fata privea, de cum scăpăta soarele, cum pasările cerului se trăgeau binișor pe la cuiburile lor. Și la jețul împăratului nu s'au mai uitat, acoperindu-l cu un plocad ales și cu ciucuri de mătasă. Așa petrecură vremea, una țesind, alta depănind, mama tăcind, fata tăcind, zile lungi, nopți scurte, amîndouă... de mîine mîine... și veste dela împărat nu sosi, să știe și ele la un fel: de e lae de e bălae.

Intr'o zi eacă vine, din cotro porniseră oștile, un tînăr, într'un suflet, fluturind naframa împăratului. Împărăteasa și fata cum îl văzură: — „Ce e?" — „Ce e?".

— Nici rea, nici bună, răspunsă ostașul. Un pahar cu apă, să'mi ud buzele.

După ce-l sorbi dintr'o suflare, să șterse la gură, trecu mînica cămășii pe la nas, tuși, înghiți, se scărpină în cap și oftă din baerile inimii.

— Așaaa!

— Spune, băete.

— Spui, măria voastră, spui....

Și rămase înmărmurit, cu vorba pe limbă.

— Ci spune odată, omule, zise împărăteasa, că n'ăi fi mut!

— Iacă spui... Ciolac Împărat....

— Ce Ciolac? Care Ciolac?

— Dă, cum sînt ostașii, cu porecla.... Ce zăpăcit sînt....

Împărăteasa și Irina schimbară fețe fețe.

— S'o iau pe șeart. Trecurăm o vale și-un deal, ș'altă vale ș'alt deal, pân' la zece. Dai o pădure, dai două, dai nouă. Apoi un pept de stîncă. Suirăm ce suirăm, și împăratul, Drăgoi al nost, zise: „stai!" și noi stăturăm. Să-l fi văzut, măria voastră, ca Arhanghelul! Lac de apă. Și sue, sue până ce ajunse pe creastă. Acolo întinse ochianul, și cată, cată, pân' se opri. Făcu cu mîna. Scoase coiful. Pasă-mi-te, la ălălalt împărat, la Roșu-Vodă. Dacindea erau ei. Veni și Roșu. Vorbiră ce vorbiră, și bătură în palme, și zornăi fierul de pe dumnealor...

— Spune, băete, spune.

— Spui... Noaptea poposirăm. Și cum stam, ceata și focul, se răspîndi știrea că adouazi au să se bată în săbii numa împărații, să nu se verse sînge. Adică, da. Care pe care, pân' or cădea de pe cai, și de nu le-ar fi ceva, să'nceapă și pe jos, care pe care, apoi de li s'ar rupe săbiile, să se strîngă'n brațe, la trîntă dreaptă, și care o birui să'i pue ăluilalt frîntura săbii pe frunte și să se mărturisească învins...

— Apoi?

— Apoi... Să revărsa de zori. Împăratul nost, ție'l Dumnezeu, ce să vezi? Se scoală și 'ncalecă calul, îi pune pinteni și calul țîști, sare de trei stînjeni. Și toată oastea strigă uraaa! Și dincolo s'aude uraaa, de se clătinau munții. Se'ntîlnesc, se măsoară, se reped, și săbiile ca două fulgere. La cap, nimic; la șale, nimic. Se grămădesc, se despart și s'aruncă unul într'altul ca două vijelii. Sar scînteile, și nouă, stele verzi...

— Ei, ei?

— Odată se ridică'n două picioare roibul nost și dă drept pe spate, ș'apucă pe împărat supt el; și namila lui Roșu-Vodă se împleticește și cade cu Vodă cu tot. Amîndoi caii horcăiau în două bălți de sînge negru...

— Ah! Doamne! Oamenii... nu dobitoacele.... se resti împărăteasa.

— Oamenii... dă... Sabia, la al nostu, rămase d'o șchioapă; ălălalt s'alese cu plăselele...

— Apoi...?

— Să trage de supt cal împăratul nost...

— Și...?

— Să trage și Roșu-Vodă, și cade mototol. Îi tăiase laba de la un picior...

— E! împăratul...?

— Împăratul...

— Da... Împăratul!

— Împăratului i-atîrna mîna stîngă din cot, aninată doar într'o piele și sîngele curgea gîrlă...

— Ah!

— ...Că nu'l încăpuse zeaua și ferul lovise drept la ciolan. Ș'așa, ș'aruncă coiful cît colo, și coiful se rostogoli ca și cum ar fi căzut cu cap cu tot. Și'i curgea năduşelele dela tîmple pe barbă, din barbă pe trunchiu, și răsufla din greu, și se uita, aci la mîna care bănănăia, aci la Roșu-Vodă care se ridicase în capul oaselor pin' la șezut. La urmă se albi la față și se lăsă în brațele ălor mari. Nu se putuse birui, și se porni harța de amîndouă părțile. Și împăratul s'a făcut bine și fără o mînă, și dușmanul iar bine și fără o labă. Și ostașii, ca dracii, azi așa, mîne așa, pînă auzi împăratul că'i zic Ciolac, și rîse, și i-a rămas „Ciolac Împărat". Și m'a trimes să vă spui.

Împărăteasa mai plînse, mai se 'nsenină.

— Mi se făcuse semn. Vedem pe tata întreg-întreguleț, afar' de mîna stîngă.

— Să-l văz biruitor și fără o mînă...

— Făr' o mînă...

— Cu capul descurcă belelele împărăției...

— Cu capul...

— Nouă ne trebue mîini...

— Nouă...

— Să toarcem, să urzim, să țesem...

— Să țăsem...

— Lui...?

— Lui...?

Și împărăteasa sărută pe Irina și o strînse cît putu la sîn.

Ion, purcarul palatului, dormia cu fața în sus, cu părul ciufulit și cu cîrîe pe obraz. Cămașa zloată pe el, chimirul abia se

ținea într'o curea, ismenile rupte 'n genunchi, opincile sparte 'n talpă și cu năjițele învîrtite pe picioarele goale și jegoase. O pălărie, roata carului, găurită'n fund, c'o floare de lipan veșted, îi sta la cap într'o moacă groasă și lustruită. De cu seară, cum picase așa adormise. Făcuse mușiță la gură, și sforăia, sforăia, și porcii guițau p'afară, mai ales o procletă de scroafă cu zece purcei, că soarele era de mult sus, și Ion, pace, nu se scula.

— Mînce'l muica pe el, zise o bătrînă, că toată ziulica muncește. Ci ca ho! porci împielițați! nea! nea! o să crăpați! Acu se scoală băiatul maichii.

Și băiatul maichii sforăia dus, și porcii guițau, și scroafa cu zece purcei o lua de jos și se suia sus, țipînd de-ți împuia urechile.

— Ioane, Ioane...

— Ce e fă? răspunse Ion și se 'ntoarse cu fața 'n jos.

— Ioane, Ioane, binișor copilul maichii...

— Ce vrei, fă?

— Măricel, măricel!... Cum samănă cu răposatul! E leit tat' său! Haidi... hop... măricel...

Ion, cu chiu cu vai, se ridică într'o rînă, crăpă un ochiu, și se întinse de-i pîrîi oasele.

— Să mai umble ș'altul cu porcii, că m'am spetit.

Bătrîna îi vîrî mămăligă și pește sarat în traistă, i-întinse măciuca și'i puse pălăria în cap.

— Vezi, să n'o uiți.

Cum apăru în curte porcii îl grămădiră, spuindu-și fiecare păsul.

— Häidea! N'ăți fi mîncat d'un an, juvine, zise Ion și plecă buimăcit de somn.

Se duse, se duse, porcii înainte și el după ei, pînă ajunse la o fîntînă cu apă rece. Fagii își scuturau jirul. Porcii se puseră pe treabă, și mîncau cu clăbuci la gură. Ion se tolăni la umbra fîntînii și'nbucă mămăligă și pește pin' se umflă.

— Uf! că bine mi-ar prinde un căuș cu apă rece!

Și căușul și apa la nasul lui.

Soarele ardea. Setea 'l birui. Se sculă bombănind. Lasă căușul în fîntînă și dădu să-l scoață.

— Măăă! da greu' e!

Se opinti.

— Ca niciodată...

Şi trase din toate puterile. Cînd colo aruncă pe iarbă un peşte cu solzii de aur ce strălucea de'ţi lua ochii.

— A! tu mi-ai fost? Bună ciorbă!

Peştele se bătea de moarte, cînd în coadă, cînd în cap. Dădu să pue mîna pe el. Minune! Peştele începu să vorbească. Ion se cruci.

— Ioane, nu-ţi mînca norocul.

— Ce, mă?

— Ioane, fie-ţi milă!

— Iacă, mi-e...

— Nu ţi-e lene?

— Ba...

— Ioane, ia-mă binişor şi du-mă'n apa de lîngă poarta palatului, că mult bine ţi-oi prinde.

— Departe, mă!

— Ioane, fă ce 'ţi spui şi să nu spui nimărui.

— Ei....

— Şi cînd ăi dori ceva, gîndeşte-te la mine.

Bine, să nu mănînce o ciorbă, dar să'l ducă? Cum să'l ducă? Departe. Porcii cui rămîn? Bate lupul. Nu se poate. Da, d'ar fi pe vorba lui ar fi clipa şi dusu, clipa şi 'ntorsul.

— Ei, drăcia dracului!

Se simţea uşor ca fulgul.

— Hai, neiculiţă, să te duc.

Intr'o clipă ajunse. Îl aruncă în apa lată şi repede. Apa se lumină ca de un foc. Ion îşi făcu cruce. Într'o clipă se'ntoarse. Adună porcii; îi păzi rezimat în moacă; îi adăpă, şi pe 'nserate porni acasă. Se simţia şi el om, prost nu e vorbă, dar om. Cum sosi îi băgă în cocină, puse doi drugi d'a curmezişul strungii şi plecă în capul oaselor.

In tindă.

— Sărutăm dreapta, mamă.

Mă-sa se uită lung. De unde şi pînă unde?

— Maică...?

— Sărutăm dreapta.

Nu mai semăna cu bietul tat' său.

— Ţi-a pus, mama, de mîncare.

— Doar n'o să-mi mănînc norocul...

— Ai...?

— Ce tot foale, foale...

— Oi fi bolnav? Mai ştii?....

— De lene.

Îşi găsi de lucru. Orîndui curtea. Sapa la locul ei, şi lopata, şi securea. Se duse în magazie, luă o piele de capră, se desculţă, îşi luă măsură, trase cu cuţitul şi'şi croi opinci.

— Ioane ce faci, maică?

— Ce e azi?

— Sîmbătă.

— Mîine duc purcelul la palat.

— Maică a Domnului!

Şi'n mintea femeii: „ţine-mi'l Luminată!"

Adouazi plecă cu purcelul în sac. Ajunse la apa lată şi repede. Trecu p'o punte din doi ştejari aruncaţi cap în cap de pe maluri pe steiul din mijloc. Se plecă pe nişte zăbrele şi privi în curtea palatului, aşteptînd să vază pe cineva ca să'i deschiză porţile. Se uită bine, bine. I să împăenjenise vederea? Prinţesa, cu fustele ridicate în brîu, cu mînecele sumese, nălbia. O roabă scotea apă din fîntînă şi'i turna în albia în care bătea pînza de in ş'o aşeza în foi dela un căpătâiu la celălalt. Fata se opri să se odihnească. Ce obraji, ce păr, ce ochi, ce picioruşe! Şi sinul...!

— Maic'a Domnului! zise Ion şi începu să facă mătănii. „Ei, acum să-ţi văz puterea, peşte de aur!" socoti Ion, şi rise, şi se uită cam unde-l aruncase. Apa clocoti în cercuri luminoase. Întoarse capul. Prinţesa, cum bătea pînza, se opri, întinse mîinele şi se cutremură.

— Du-mă'n casă... Nu mi-e bine....

Irina căzu în braţele arăpoaicei.

Şi p'aci'i fu drumul lui Ion cu purcelul în spinare.

Impărăteasa nu ştia unde 'ie capul.

— Ce ai?

— Nu ştiu...

— Ce te doare?

— Şalele...

— Să nu mai nălbeşti, puiul mamei.

— Nu, mamă.

— Cum 'ţi-a venit?

— Ca un fulger, d'aci şi pin' aici.

— Să te odihneşti.

Impărăteasa o desbrăcă. Haina şi sărutul. Inchină perna. O culcă şi adormi cu mîna 'n mîna mă-sei.

— Niţele friguri. O să treacă.

Adouazi rău, atreiazi rău. Impărăteasa își petrecu zilele: o rugăciune pentru fie-sa, o rugăciune pentru împărat. Chiemă doftori, vraci, și nimeni nimic. Ce-i da lua, că era blîndă ca un miel. Insfîrșit, să vie și Bică, o babnă bătrînă și ciupită, cu ochii albi și cu luleaua'n gură, să'i ghicească ca ce să fie cu Irina.

Țiganca cum o văzu:

— Trasă'n obraji și grăsună, turturica bunichii.

Scoase ghiocul, bolborosi, suflă, se uită, și scutură din cap.

— Nu se poate...

— Ce, bătrino, ce? întrebă împărăteasa.

— Nimic, răspunse țiganca și se uită țaglă la prințesă.

Ceru un cuțit. Trase pe jos ca o pînză de paianjen. „Aci, dorul de tată; aici dorul de...; aci boală... ici rea, colea bună; colo, dăochiul; aci, dragostea; dincoace, din ele; și mai colo... d'alte alea...". Și punea, pe unde apăsa cu destul, un ban de aramă, de argint, de aur, sare, pine, fer și cărbune. Prinse o muscă. Ii smulse aripele și'i dete drumul drept la mijlocul semnelor. Și spuse, și bolborosi, și urlă, pe limba ei, și se bătu'n piept, și plecă fruntea la pămînt, pân' ce făcu spume la gură, și'i curgea nădușelele de pe ea. Se opri. Musca o luă pe spița dorului. Se duse pân' la „tată" și se 'ntoarse. Se îndreptă spre „boală", dar își luă seama, ș'o rupse la fugă și se duse drept la „alte alea...". Aci își spălă piciorușele de bot și nici că mai plecă în altă parte.

Țiganca, ca și cum ar fi calcat p'un șarpe.

— Aoleo!

— Ce e?

— Ce se fie...

— Spune, bunico, zise împărăteasa, spune...

— Nimic... răspunse țiganca și se uită la fată.

Irina zîmbi. Impărăteasa se'nfurie.

— Spune, cioară!

Țiganca călcă pe muscă și-o slei.

— Nea!

— Să spui, dar numa dumitale, zise Bica și șterpeli o naframă, o băgă'n sin, făcînd că se scarpină.

„Acu, măria ta." — „Ba, în prag." — „Ba, în ceardac." — „Ba, în capul scării." — „Ba, la poartă." — După ce deschise poarta, se plecă la urechea împărătesei și'i șopti ceva. Țiganca se făcu nevăzută. Impărăteasa înlemni.

Să duse sus. Irina îi petrecu mînele pe după gît.

— Ce am, mamă?

— Nimic! răspunse împărăteasa și se'ntunecă.

Fata slăbia și se îngroșă. Impărăteasa, cu ochii roșii, nu pricepea „de unde?"

— Ce am, mamă?

— Nimic!

In vremea aceea umbla vorba că Ciolac, — asta, să zic, Drăgoi, — ar mai fi avînd puțin de lucru cu Roșu-Vodă.

Impărăteasa, de colo pînă colo, bombănia.

— Mai tărziu, Doamne, mai tărziu!

Și pin' se mături Drăgoi pe Roșu, Irina născu un cocon cu părul de aur.

Fata plîngea să se răpue, mama plîngea și îngrijia copilul. Copilul creștea în eatacul lui, și nimeni nu știa ce se petrecuse, afară de un doftor bătrîn, alb colilie, și credincios curții. Ce-o să zică el? Dar, ce-o să facă? Așa rușine? Cin' să crează: „copil fără tată?" Că ele știau bine că e făr de tată. Ele? Bine. Dar, el? Și era frumos coconul, ș'un se repezia cu bucile umflate la sînul mă-sei, și sugea, sugea, ca un șarpe, apoi se uita în ochii ei parc'ar voit să zică: „de ce plîngi, mamă?"

— Destul, fata mamii, ca vezi să nu dai copilului țîță înfierbîntată.

Irina se spala cu apă rece, se răcori, și luînduși inima în dinți:

— Ce-o fi să fie!

Broasca crescu, c'apropria un an, și era ca de doi; și vorbia vorbă îndesată, că împărăteasa și fata ascultau la toate secăturile lui, și'i făceau toate voile, afară de una: nu trecea pragul odăii unde se născuse.

Implinise un an și jumătate între s-tă Mării.

Și se porni cărăuș după cărăuș, care cu piciorul retezat, care cu capul cît banița, și aducea știri că vine împăratul biruitor.

Și eacă și Impăratul. Și muzicii ziceau, din buciume aduse la vîrf și din gură, ce-apucase din bătrîni. Alaiul ținea cît bătea ochiul. Impăratul intră în curtea palatului p'un cal bălțat și șchiop. Cum văzu pe împărăteasă, în capul scării, dete pinteni calului, și calul, șotinc, șontic, făcu pe împărat de rușine.

— Nea, nea, pui de zmeu!

Descălecă și se duse drept la împărăteasă, o sărută, o coprinse cu dreapta iar cu ciolaca o mîngîe ca și cum ar fi fost avînd un pămătuf. Și plîngi împărăteasa, și plîngi.

— De ce plingi, buna mea ?

— N'am de ce ?

Ba avea, cum de nu. Impăratul crezu... Și'și retrase ciunga de pe obrajii ei.

— Dar fata, lumina ochilor mei, unde e ?

— Irina, măria ta, d'ale fetei.. cam bolnavă... dar n'are nimic... doarme...

— Da, s'a făcut măricică de cind n'am văzut'o.

Și' ntorcindu-se către flăcăi :

— Voinici, pe veselie!

Ș'o dată: „ura! să trăiască Ciolac-Impărat!" Că giamurile palatului răsunară și unele se sparseră.

Să porunci să se scoață buțile, să se aprinză focurile, să se pue berbecii 'n cirlige și boii in pari cu piele cu tot. Trei zile și trei nopți dură petrecerea și cheful.

In vremea asta de cite-ori impăratul ridica cornul de bou cu vin roșu, intreba „ce e cu fata lui?" Și impărăteasa răspundea :

— D'ale fetei... cam bolnavă... n'are nimic.

— Imi lipsește ca mina stingă!

Și impăratul se intuneca. Sufla des. „Immm! Da? bine!" Impărăteasa se făcea mică dupe pulpana lui.

A patra zi, să vază fata! Se plimba in sala tronului mai ostenit de chef ca de război. Ș'o închipuia mică, cind se lungia pe jos, și ea încaleca pe grumaji, și 'l apuca de mustăți. In fundul urechilor îi suna „di, calule!" Și ridea, beat și de bucuria tatălui care n'are pe lume de cit una, fată fie, dar un singur copil.

Ușa se deschise. Impăratul tresări. Nu era ea, ci bătrinul doftor, ca un cline care ar fi făcut vre-un rău.

— Bine ai venit, doftore! Da, ce te-ai făcut nevăzut ?

— Cu bătrinețele, măria ta.

— Dar Irina mea, vine ?

— Nu...

Să fi jurat că'și dăduse sufletul. Alb ca varul.

— A!... De ce...? A murit?... Mai iute!

Și impăratul puse mina la coapsă.

— Prințesa are.... un copil...

Pin' să sfirșească se sfirși cu el. Il izbi cu sabia drept in cap și'l desfăcu în două. Impăratul bolborosi, se muie de la genuchi, și căzu pe lespezile roșii de singe.

Un cimpoi in fundul grădinii. „Ș'apoi una!" „Ș'apoi două!" Un pilc de robi, setoși de petrecere, zobiau pămintul.

Impăratul se deșteptă in odaia lui de culcare, inconjurat de sfetnicii credincioși. Făcu cu mina unuia, celorlalți să iasă afară. Șopti ce șopti cu el. „Afară!" Și boerul ieșia d'a-indaratele încovoiat de mijloc. Așa, cu toți. Chiemă pe impărăteasă. Biata femee crezu că s'a isprăvit cu ea. Un fior rece, și nu mai simți nimic.

— Ei ? intrebă impăratul... Cu cine ?

— Jur! Din senin, măria ta!

Și se motoli la picioarele lui. Impăratul o ridică c'a p'un mort. O privi de sus pină jos.

— Ochii ăștia au văzut!... gura asta mă minte!

Ș'o apăsă pe ochi ca și cum ar fi voit să'i scoață, ș'o intinse de gură ca și cum ar fi voit s'o rupă.

— E a mea ?... Cu tine seamănă!... Toți mă mint in impărăția mea!... Dar voi afla!

Și'i făcu cu deștul spre ușe.

— Eși!

Eși.

Impăratul porunci să'i aducă pe Bica țiganca. Cum o văzu să prefăcu că e vesel.

— Bine ai venit, Bico.

— Bine să dea Dumnezeu, măria ta.

— Șezi.

— Eacă șez...

— Vrei tu să fii bogată ?

— Eu ?...

— Vrei tu să ai calească cu cai și să fii cucoană mare ?

— Păi... țigancă...

— Ei și ? Vrei ?

— Să-mi zică, mie, cucoana țiganca ?

— Așa.

— Vreau, d'o vrea măria ta.

— Ei bine, să'mi ghicești... prințesa... cu cine ?

— Păi asta e ușor. Să dai la baba un merișor de aur, și să'l descinte ea, cum știe. Pe urmă să'l dai copilului să se joace, și pe cine o izbi cu mărul să știi că ăla e.

Se ridicase un tron in mijlocul curții. Avea să treacă pe supt ochii impăratului toți flăcăii, de la o poștă imprejur. Și

nimeni nu știa de ce. Scoase pe copil afară. Impăratul se cutremură cînd îi puse merișorul de aur în mînă. Copilul se uită la măr, se uită la Impărat. Drăguțul! Nu mai văzuse lumea. Nu îndrăznea să meargă. Apucă pe împărat de mînă.

— Nene, asta ce e? Și asta ce e?

— Pacat! zise împăratul printre dinți. Ah! cățea!

Se sui pe tron mai tăcut și mai negru ca noaptea. Și'i trecură pe dinainte feciorii de boeri mari muiați în fir și cei de boernași muiați în argint. Și pace! Copilul se juca, săltînd pe umeri palele de aur. Impăratul nu'l slăbia din ochi. Porni și gloata opincarilor cu sucmane. Pace! Tocmai la urmă, iacă și Ion porcarul. Copilul cum îl văzu svîrrr cu mărul, și'l izbi drept între umeri. Și rîzi, și rîzi...

— Cum se poate!

Ce să se poată? Oamenii se uitau unii la alții. Impăratul se repezi pe trepte. „Să'i lege pe Ion și să'l arunce în temniță". Se sparse adunarea. Boerii, ducîndu-se pe la casele lor, vorbiau minunați, ca ce să fie. Unul din ei, aducînd mîna la cap:

— Poate...

— Mai știi?...

— Ar fi păcat...

Și se uitară îndărăt.

Impăratul luă securea și intră în codru. O bocăneală, cînd mai tare, cînd mai încet, după cum bătea vîntul. Impăratul se'ntoarse la miezul nopții, ca o momie, descuiè ușa palatului și se făcu nevăzut. Așa ținu trei săptămîni, până ce într'o zi, pe înserate, îl văzură curtenii și robii c'un car cu patru boi și în car o butie lătăreață aproape încheeată, că'i lipsia doar trei doage. Mîna de foc, și slab, de i se număra coastele. Opri în dreptul gîrliciului. Dejugă boii. Miercan scoase limba, o băgă și pe-o nare și pe alta, pufui și s'așeză pe partea dreaptă rumegînd. Impăratul trînti ușa după el. Nici-o vorbă, că pe cine întîlnea împietrea locului. Adouazi, să vie Mitropolitul.

— Părinte, să grijești fata c'am s'o mărit, și'ntâiu să mi-o spovedești bine. Auzitu-m'ai?

Și rînji.

Mitropolitul se uită pe supt sprincene la împărat. „...și de zmintirea minții..." Mitropolitul mișca buzele. Impăratul ciocăni cu maiul de lemn scurt și gros, împănă butia și pregăti tot ce'i trebuia, scripeți și odgoane.

Mitropolitul, binișor pe lîngă el, cu lacrămile în ochi.

— Măria ta...

— A mărturisit tot?

— Da, măria ta...

— Cum?...

— Cum l'a făcut cu măria ta, au cu mine, uitatul de Dumnezeu, așa l'a făcut și cu porcarul.

— Piei, părinte!

Impăratul zise să-i pue beteală Irinii, să-i acopere fața cu năframa, și s'o aducă pe ea, pe copilul ei și pe Ion porcarul. Fata păși cu mîndrie. Nu se rugă și nu plînse. Ținea copilul de mînă. Porcarul tremura vargă. Pe împărăteasă o duceau de subțiori două roabe. La urmă bătrîna, muma lui Ion, cu vițioanele despletite, în brațe c'o mămăligă din care eșia fumul, înfășurată într'un ștergar.

— Tăcere!

Nu, nu mai era de ertat.—Făcu semn cu deștul. Nici-o vorbă. Intâiu intră în butie prințesa cu copilul, la urmă porcarul. Impăratul aruncă în butie o ploscă cu apă și două șiruri de zmochine. Bătrîna cu legătura.

— Ține, maică, să mînînci sănătoșel, înainte ca să mori!

Și începu să țipe. Arapii o înhățară. Impăratul potrivi cu mîna lui cele trei doage,—una cu vrană. Izbi cu maiul. Incheie butia și îi dete drumul pe apă.

— Du-te, Irina mea, din apă în apă, pân' în zmircurile mări!

Butia să răsuci de cîteva ori, prinsă în ochiuri, ș'o luă apa umflată și lină ș'o duse, ca p'o luntre la vale. Impăratul privi până o perdu din ochi. Impărăteasa leșinase. O luară pe sus. Impăratul sui scările, dădu ușa de perete, trecu în catacul nevestii-sii, deschise altă ușă și intră în odaea în care crescuse fata lui. Șezu pe pat. Trase un sipet. Jucăriile ei, păpușa ei, furca ei micuță și încondeiată, pe care i-o dăruise cînd împlinise patru ani; și sabia, și scutul împodobit, și coiful săpat cu un leu în frunte, dăruite tot de el cînd împlinise șapte ani și nu mai voia să fie fată. Simți că nu mai vede.

Se scutură, să sculă și plecă.

— Femee! Rușine!

In fundul buții Irina plînge și-și strînge copilul la sîn.

— De ce plîngi, mamă?

— De nimic...

— Da ce făcui eu, neiculiță?

Ion, din ălălalt capăt.

— Ce e asta, mamă?

— Luntre, sufletul mamii.

— Și un' ne ducem, mamă?

— Hei! departe... undeva...

— E frumos, mamă?

— Frumos, frumusețea mamii.

— Da ce făcui eu, neiculiță?

— Pe un' ne ducem noi, mamă?

— Pe apă, mamă.

— Și pe urmă?

— Ear pe apă...

— Ear? Și pe urmă?

— Până dăm în mare...

— Și marea ce e, mamă?

— Tot apă, odorul maichii.

— Tot?

— Da ce făcui eu, neiculiță?

— Și până unde ne ducem noi, mamă?

— Până la Dumnezeu maică.

— De ce plîngi, mamă?

— Așa îmi vine, de mă uit la tine și te văz frumos și cu minte...

— Uită-te și la ăla... cine e ăla, mamă?

— Un rob, să ne slujească, maică.

— Cine ni l'a dat, mamă?

— Impăratul...

— Impăratul?

— Ce făcuși Ioane, ce făcuși? Că porcii porci, scroafele scroafe, că biata mama știe... la jir... la fîntînă... ș'acasă...

Iși făcu Ion socoteala singur și trase cu ochiul pe furiș la prințesă și la coconul cu părul de aur. Cărlionții lui luminau mai tare ca lumina ce străbătea prin vrană.

— Că poate la noroc... cine știe?... poate...

Irina trase cu urechia.

— Să prea poate... și de ce nu?

Să rupse ghiața. Ce strica bietul porcar?

— Ce să se poate, Ioane? întrebă prințesa.

— Eacă, măria ta, o minune...

— O minune? care?

— Să zic, să mergem tot așa. Asta se ție preț de trei zile și trei nopți, ș'avem să intrăm la o cotitură, și de vale lesele pescarilor și pe dreapta și pe stînga apei. Și cum ne-o fi norocul. Avem? Bine. Nu? Ne-am duuus!

Prințesei 'i ticăi inima. Doamne!

— Ioane, treci mai colea.

— Eacă trec, măria ta.

— Ioane...

— Măria ta?

— Ioane, să ții socoteală de zile și de nopți după zarea ce licărește prin vrană...

— Să țiu, măria ta...

— Și la cotitură să țipi cît oi putea...

— Cît oi putea, măria ta.

— Să imparți mămăliga în trei și să mănînci cite-o parte in fiece zi. Ai auzit?

— Auzit, măria ta.

— Și eu am să impart zmochinele în nouă părți. Două copilului și una mie. D'oi leșina să'i spui că dorm, d'oi muri să'i spui c'am adormit.

— Ce să spue, mamă?

— O vorbă, maică.

Impărțiră merindele. Prințesei ii venia zece zmochine pe zi. Mîncară. Bău, Irina și copilul. Intinse plosca și lui Ion. Ion abia o atinse cu buzele ș'o stersese cu mineca la gură. Copilul adormi. Intr'un tîrziu somnul învinse pe Irina. Plecă capul p'o mînă. Se lipi de copilul ei și adormi.

Adouazi copilul se deșteptă. Abia crăpase ochii.

— Mie foame, mamă!

Irina se uită la șirurile de zmochine. Scăzuseră. Se hotărî ca ea să nu mai mănînce. Copilul ronțăia zmochină după zmochină. Muma își udă gura cu nițică apă.

— Nu mănînci, mamă?

— Nu mi-e foame, maică.

Ion 'i-intinse bucățica lui de mămăligă.

— Nu, Ioane, tu să fii în puteri.

Și se sfîrși dela inimă. Se lungi binișor.

— Ți-e somn, mamă?

— Da, mi-e somn, puiul mamii.

A treazi cu greu deschise ochii și ear ii închise. Copilul, flămînd, îmbuca întruna. Mai rămăsese cîteva zmochine.

— Ioane, mama ce face?

— Doarme, dar n'a adormit.

Ion înghiți în sec. Apa era mai repede. S'apropiau. Simția Ion cotitura după cum se ducea butia, în sus și'n jos. Și strigă cît luă gura.

— Măi pescari, măi, prindeți butia că ne rămîn doagele!

Irina dădu să se scoale și nu putu. Copilul o luă de gît cu amîndouă minuțele.

— Mamă, mi-e foame!

— Ia! șopti Ion.

De pe maluri s'auzi: — „Puneți mîna pe ea." — „Ațineți, mă." — „Na, ne-a scăpat!" Irina leșină. Copilul plîngea.

— Ce face mama, Ioane...

— Doarme neică... și eu am să dorm... și tu ai să dormi...

Butia plutia lin și se ducea pe firul apei. Ion să scărpina în cap.

— Ei, ce te faci Ioane? Ce făcuși, neiculiță? Ce rău făcui eu pe lume? Ba un bine, da...

Ș'odată se lumină ca ziua.

— Dar asta, ce fu? Eeeee! Ia să mă gîndesc, neiculiță!

Și se gîndi la peștele de aur. Ba să'i dea vin, ba mîncare ba cuțite, ba cîte alea toate. Ș'odată, ciocnituri de pahare, de farfurii, de solnițe, și două damigene pline, rase, și pește fript, și pește prăjit. Se puse masa.

— Eeeee! păi stăi verișcane!

Puse mîna pe mînele prințesei. Mînele calde. Freac'o pe mîini și pe tîmple cu vin negru, pân'o trezi. Prințesa se șterse la ochi.

— Ioane, eu sînt, mă?

— Da, măria ta.

— Ioane, tu ești, mă?

— Cum să nu, măria ta, eu Ion, purcarul, feciorul mamii din sat.

— Ei, cum, Ioane?

— O taină, măria ta. Să mîncăm, și'ți spui de unde.

Mîncară bine ha și Ion spuse toată istoria cu peștele de aur. Prințesa se cruci. Se gîndi, se răsgîndi, se'nroși pîn' în vîrful urechilor.

— Toarnă încă un pahar și se'mi respunzi la ce te-oi întreba.

— Cum să nu măria ta.

— Mă, Ioane, și cînd aduseși purcelul, eu nu nălbiam pînzele?

— Ba nălbiai, măria ta.

— Biiine. Și, tu, ce făceai?

— Mă uitam, măria ta.

— Ei, unde?

— Eacă, așa...

— Ei, cum așa?

— Eacă, în cotrovașilea, ca omul...

— Mă, tu te uitai la mine...

— Apoi dă, măria ta, tot să mă fi uitat, ca de cînd venisem și pân' am tulit'o...

— Și la ce te gîndiai?

— Dă...

Și plecă ochii în jos. Irina, ca un bujor.

— Mă Ioane, tu, te gîndiai la mine...

— Dă.....

— Și la peștele de aur.....

— Dă.....

— Și.....

— Știu eu?

— Dacă e așa, de ce nu te-ai gîndi tu să te facă un prinț leit?

Ion întoarse capul. Se rugă ce să rugă, și simți în toată ființa lui o prefacere. Din cap pân'în picioare fu altul, în zale și fireturi, la mijloc un cordon poleit și coiful îi strălucia de te vedeai în el. Copilul îl privi uimit și zise:

— A! Impăratul Ion!

Și se duse în brațele lui.

— Ei, Ioane, îi zise prințesa, cît o să plutim? Nu ne-a fost destul?

Ion se plecă frumușel înaintea ei, îi sărută mîna, și'și croi planul cari se izbîndi întocmai. Butia se lăsă la mal, plesniră cercurile, și se pomeniră la un luminiș cu iarbă, cu flori, cu un palat de marmură, cu roabe și robi de toate felurile, negri și buzați, albi și rumeni de'ți era mai mare dragul să te uiți la ei. Și toți se plecară la pămînt.

— Lung drum făcurăm, băeți.

— Lung, măria ta.

— Să ne odinim.

— La poruncă, măria ta.

Irina luă de braț pe Ion care se inroși para focului. Ajungind la etacurile lor, prințesa îi zise:

— Ei, măria ta, să faci acum, cind o veni împăratul, să se intimple tot ce-oi gindi eu. Ah! tată, am să ți-o coc eu!

— Ori ce-oi pofti.

Nu trecu mult și împăratul Drăgoi auzi că de vale, la o depărtare de patru zile, un nebun 'i-a turburat împărăția, a ridicat palate și a pus stăpinire in silă și fără de știrea lui. Repezi intr'acolo o ceată de cercetași, cari dădură o raită și'l vesti că așa e după cum auzise el. Imparatul se cătrăni și se puse în fruntea a o sută de călăreți, ostași aleși, unul și unul. In două zile și jumătate n'avură ce face, că goniau ca călușarii la nuntă. Zăriră palatul de marmură.

— Să mi'i legați cot la cot și cucoana lui să ne slujească nouă la masă.

Mai trecu puțin și văzură o femee, p'un cal iute ca o săgeată, alergînd împotriva lor, c'o rochiă de borangic, cu coiful tras pe ochi și de supt coif părul curgea ca niște sculuri de ibrișim gălbui. Și sabia, invirtind'o pe d'asupra capului, scăpăra fulgere, fulgere.

— Ah! iepuri fricoși! strigă femeea.

Abia scăpă vorba, și caii lor speriați o tuliră pe unde veniseră. In zadar călăreții trăgeau de frie, în zadar împaratul se pleca pe coama calului și să da pe spate opintindu-se din toate puterile, că se duceau intr'un nor de praf și nu se opriră de cit noaptea cind se ridica luna cu coarnele de argint în jos. Impăratul era ca pămîntul și sufla indesat de minie. Poposiră. Adoua zi împăratul se arunca pe cal, și toți după el. Răsunau pădurile de tropotul viforos. Ear zăriră palatul de marmoră. Și femeia iar le eși inainte. Caii nu se mai speriară.

— Ah! d'acuma....! Navală flăcăi!

Ca grindina căzură asupra ei. Armele zăngăniră.

— Dați, măi!

Mulți răbufniră ca niște bușteni rasturnați.

— Dați, măi!

Răcni împăratul și să repezi. Calul alunecă și rostogoli pe călăreț. Cei cari rămaseră in șea, strinse rîndurile și năvăliră chiuind de clocotiră valea și zăvoaele. Care cum se apropia se scutura din scări și se ducea de trei ori peste cap. Pînă să se ridice, două roate de arcași, negri ca abanosul, picați ca din genune, îi legară cobză și'i duse ca pe niște măgari, unii după alți. Și mergeau cu capetele'n jos umiliți de rușine.

In mijlocul curței, și în fața lumii, îi rîndui pe trei șiruri, să le tae capul.

— Eu am murit de mult! zise împăratul.

Trei-zeci de gialați cu securile'n miini inaintară.

— Ridicați coiful, mai zise împăratul, să văz, cine m'a invins?

— Da? răspunse femeia și'și dete coiful peste cap. Privește bine.....

Impăratul căzu cu fruntea în țărînă. Irina il ridică, cu miinele ei, și plinseră, plinseră, amestecîndu'și lacrămile. Apoi îi spuse tot, și se puseră p'un chief de se duse vestea în patru părți ale lumii.

Pe Ion îl așeză peste jumătate din împărăție.

Ear împărăteasa, mama Irinii, umbla toată ziulica cu copilașul de mînă.

8 Mai—1908.

Delavrancea

Simbolismul

II

In articolul precedent am arătat in treacăt, intre alte caractere ale poeziei noi, şi năzuinţa de a răspunde nevoii de sinteză a generaţiei contimporane. Urmînd după o generaţie ce a adunat comori prin analiză, simţim acum nevoia de a construi. Mersul firesc al evoluţiei inteligenţii larg comprehensivă şi mlădioasă, moştenită dela inaintaşii lor realiştii, mînă pe cîntăreţii generaţiei actuale spre o reprezentare sintetică a lumii, şi ei au căutat să ne-o reprezinte răsfringînd in aparenţa ei fenomenală toate simţirile şi gîndirile intrupate in ea de sufletul omului prin veacuri. Natura în opera lor răsfrînge in lungi şi repetate ecouri zimbetul, plînsul şi visarea omenirii ce a contemplat-o de veacuri. In viaţa din jurul nostru, caşi in viaţa din sufletul nostru, trăcşte şi se frămîntă viaţa omenirii intregi, sufletul omului, acel reflecs in mii de feţe al unei imense şi necunoscute infinităti de fenomene inconştiente. Ei caută imaginea, simbolul, sinestezia ce ar putea mai bine exprima sau mai bine suggera această concepţiune sintetică a lumii. Această tendinţă generală a sufletelor lor face să pară in contradicţie opera lor artistică cu teoriile lor estetice.

Individualişti declaraţi in teorie, avînd cultul unei poezii inalte şi curate, inaccesibilă vulgului, mergînd cu exclusivismul până acolo incît să se revolte împotriva muzeelor publice ce profanează „Frumuseţa" învoind tuturor „băcanilor" să contemple Duminicile şi sărbătorile pe Venus de Millo, opera lor totuşi este, şi tinde se devie din ce in ce, reflexul sufletului omenirii intregi, expresia vieţii sociale, sinteza „sufletului colectiv" şi a strînsei legături dintre lumea internă şi externă. Acest fenomen sufletesc se explică însă foarte uşor. In Morala sa Höffding consideră individualismul cu toate exagerările lui ca simptomul unei schimbări însemnate in mişcarea culturală. El este o protestare, o formă a aspiraţiilor dintr'o epocă spre un stadiu al evoluţiei ce nu e încă lămurit. E plînsul energiei ce nu s'a îndrumat încă spre cea mai desăvîrşită adaptare ce constitue progresul unei epoce. Poezia nouă e in adevăr o protestare in potriva realismului aşa cum se prezinta el pe la 1885, ca o reprezentare a unei omeniri dezgustătoare, in opere ce nu aveau alt merit şi altă preocupare decît redarea cît se poate de exactă a viciilor şi tuturor uriciunilor realităţii, fără poezia şi lumina cugetării marilor realişti, promotorii mişcării aceştia literare, şi ca o reacţiune in acelaş timp in potriva pesimismului ce rezultă in mod firesc din acest spectacol dezesperat.

> Le pessimisme cher, comme un crêpe, enveloppe
> L'existence de son ombre désespérante ;
> La prose rampe au ras du sol, flairant l'immonde,
> Etalant au dégout les vices pathétiques.
>
> *(Vielé Griffin)*

Nietzscheismul in filosofie, caşi simbolismul in literatură, sint mişcari de reacţie, şi ca stări conţin, pe lîngă erorile şi lipsurile datorite împrejurărilor ce le-au produs, şi germenii cugetării noi dintr'un moment al evoluţiei. Mişcarea culturală se desfăşoară mai departe dezrădăcindu-se incetul cu incetul de greşeli şi exagerări şi îndrumîndu-se pe calea pe care trebue să urmeze.

Concepţiunea filozofilor din vremea noastră tinde a reprezinta viaţa ca o putere in realizare, ca o veşnică tendinţă de a deveni, ca o acumulare de energie ce tinde a se cheltui in acţiuni variate ca o putere unică, din mişcarea căreia in vederea unor scopuri mereu altele, a unei finalităţi spre un progres indefinit ca ultimă consecvenţă, se intrupează infinita varietate de aspecte a omenirii intregi. Această sinteză a unei puteri unice şi infinit de variată ar vrea s'o redea poezia nouă răsfrîntă, concretizată în operele de artă.

Gustave Kohn in teorie, caşi in intreaga sa operă de artă, urmăreşte mereu acest ideal: răsfringerea mişcării veşnice a vieţii în opera de artă, forma care să exprime intr'o viziune unică complexitatea infinită a vieţii: peisajul trebue să reproducă in opera de artă nu numai armonia liniilor şi toate frumuseţile ce cuceresc sufletul dela prima aruncătură de ochiu, ci toate visurile care s'au răsfrint in el din sufletul trecătorului, el trebue să redea nu numai ceia ce e el exact in natură ci *„l'heure de rêve du passant"*, ideia trebue să se tălmăcească in opera de artă legată cu toate fenomenele nedesluşite cu care a izvorît din inconştient, cu emoţia deosebită, de care era intovărăşită, şi cu toată puterea ei de reprezentare; trecutul, prezentul, lacrimile, zimbetul, visarea şi speranţa, legenda şi istoria sint in versurile lui trăsăturile variate ale sufletului colectiv, epizodele unei mentalităţi complicate, fixate şi legate intre ele. Mai ales in volumul său *„Le livre d'Images"* e vădită această tendinţă de a sintetiza sufletul colectiv. Toate epocile din istoria Franţei sint reprezintate in acest poem, dar nu pentru a evoca aceste epoce in culoarea vremii lor, nici pentru a caracteriza evoluţia spiritului naţional. Chipurile din acest poem apar nu ca personajele unei drame, ci ca elementele unei simfonii: sufletul po-

porului din Ile de France, în care fiecare trăsătură are nota sa personală, dar numai pentru a degaja mai bine fizionomia întreagă, acea veselie ușoară și plină de vioiciune ce predomină peste tot. Ceia ce urmărește G. Kohn e închegarea într'o puternică sinteză de artă, într'o ideală armonie de sonorități și de culori a sufletului unui neam, în care trăește trecutul, sufletul antic, cu legendele vechi ce s'au născut din patimi vechi și s'au asimilat totuși atît de adînc vieții sale sufletești, incit se schimbă cu ea după împrejurări, realizînd în imagini întregul suflet al poporului francez în diferitele lui momente, dar cu aceiași fizionomie gingașă, înflăcărată și plină de spirit.

Francis Vielé Griffin în teorie e partizanul celei mai aristocratice concepții de artă. El cere poetului să creeze numai în vederea artei sale și numai în vederea ei să înfrumusețeze visul de Frumusețǎ a omenirii. E cel mai desprețuitor față de vulg. Totuși opera sa prea direct inspirată din viață, tinzînd să o prindă și să o răsfrîngă cît mai mult în versurile sale, îl duce pe nesimțite spre acea simpatie largă și din ce în ce mai puternică, spre acea concepție a sufletului în care partea sufletului mulțimii, a sufletului colectiv, e din ce în ce mai mare. El însuși împins de această dragoste de viață colaborează și la „Entretiens politiques et littéraires", culegerea plină de polemici înflăcărate și revoluționare, ce a avut un rol așa de însemnat în începuturile simbolismului.

Ceia ce urmăresc deci simboliștii, alături de filosofia nouă, poezia nouă, în deosebi de poezia veche, e redarea vieții în mișcare „c'est la passion du mouvement au geste infini, de la vie même, joyeuse ou triste, belle de toute la multiplicité de ses metamorphoses, passion agile et protéenne, qui se confond avec les heures du jour et de la nuit, perpétuellement renouvelé, intarissable et diverse comme l'onde et le feu, riche du rythme éternel, prodigue comme la terre puissante, profonde et voluptueuse comme le mystère" [1])

Din această tendință spre reprezintarea vieții în mișcare s'a născut și nevoia de a modifica forma exterioară a versului, crearea unei prozodii noi, a cărui principiu e de a înlocui vechea distribuire a silabelor după cantitate prin o nouă distribuire după calitate, așa numitul vers liber, care să fie mai mlădios și să posede mai multă bogăție în variații, spre a exprima astfel mai bine noul ideal: viața în mișcare. Vielé-Griffin este acel ce are versul liber cel mai muzical și mai artistic adaptat cugetării pe care vrea să o exprime, și libertatea aceasta a ritmului se potrivește de minune în „Les Joies" veseliei nebunatice, plină de vioiciune și izbucniri neașteptate. Frumusețea acestor versuri e tocmai această mișcare zburdalnică și plină de tinerețǎ a sufletului, pentru care poetul alege adeseori forma populară, în care fantazia fină împrumută simplicitatea și naivitatea, mișcarea spontană și capricioasă a simțimintelor din sufletele ce sînt aproape

1) Mercure de France, Oct. 1895.

de natură și în care mai trăește adevărata veselie. In *Les Cygnes*, în „Clarté de vie" viața se desfășoară în scene de o realitate surprinzătoare, sau pline de o poezie adevărată, urmărind însă pretutindeni să dea acea impresie de „tot", să desfășoare un poem întreg, ale cărui mii de aparențe schimbătoare izvorăsc din jocul luminilor vieții și a umbrelor morții.

Trecînd dela operele lirice ale lui Vielé-Griffin la cele dramatice simbolul devine din ce în ce mai uman, tendința e din ce în ce mai vădită spre sinteza sufletului colectiv, interesul din ce în ce mai pronunțat pentru partea din sufletul nostru în care se reflectă solidaritatea. Caracteristic în această privință e „*Phocas le Jardinier*", capodopera dramatică a lui Griffin. Acest Phocas e un tip în care viața individuală, proprie e covîrșită de greutatea celor moștenite dela generațiile trecute. Creștin, fiindcă așa a apucat dela părinți, fără credință vie, printr'un caprițiu al soartei e osîndit să sufere martirul, tocmai în clipa în care se pregătea să iasă în fine din grădina în care trăise mereu până atunci și să meargă spre Thalia pe care o iubea, pentru a-și trăi viața după visul sufletului său. Are putința să scape de moarte și Thalia vine să-l libereze, dar el alege moartea, fiindcă nu simte energia să o rupă cu trecutul, sufletul său slab și plin de îndoială nu se poate libera de apăsarea „morților" ce-i poartă în el. Idealul lui Vielé-Griffin se schimbă mereu, împlinindu-se, desăvîrșindu-se și amplificîndu-se, pentrucă atît la el, cît și la mai toți simboliștii, el izvorăște dintr'o arzătoare și sinceră dragoste de viață.

A iubi viața e a o înțelege și a resimți în bucuriile și durerile ei, a răsfrînge bucuria și durerea altora în sufletul tău, și cu cît trăești cu atît răsfrîngi mai mult durerea, cu atît vibrează mai puternic simpatia pentru această durere din jurul tău. De aceia găsim la mulți dintre simboliști preocuparea pentru dezlegarea chestiei sociale alături de preocupările artei celei mai rafinate și opera multora dintre ei e plină de cele mai puternice simțiminte pentru suferința și mizeria celor mici și umiliți.

Cu Verhaeren, Stuart Merril și Maeterlinck tendințele acestea spre simpatie și sinteză a sufletului colectiv se afirmă precizîndu-se din ce în ce.

Emile Verhaeren se caracterizează în toată opera lui prin o putere neobișnuită de a reda impresiile dela lumea reală, pe care le percepe violent, exagerat, ca un tip din cîmpiile flamande în care s'a născut și a crescut. Tablourile din primele sale poeme „Les Flamandes" n'au nimic din eleganța și delicateța scenelor țărănești ale lui Greuze. El nu-și curăță și împodobește țăranii, cum face Greuze, pentru a-i înfățișa boerilor cu glasuri subțiri. Eroii lui sînt oameni de muncă arși de soare cu sufletul simplu, porniți la mînie, cu veselia enormă și cam grosolană din Kermesele lui Rubens, al cărui colorit îl au adeseori și tablourile din versurile sale, scăldate în lumină, precis redate în amănunțimi și în o așa desăvîrșită armonie cu sufletele simple ce-și petrec viața în ele. Dealtminteri el înțelege, și să răsfrînge ad-

mirabil în opera sa, legătura tainică dintre pămîntul strămoşesc şi viaţa căreia i-a fost leagăn. Din pămîntul gras şi îmbelşugat al Flandrei viaţa nu poate izvorî decît plină şi arzătoare, fie că se revarsă în plăcerile materiale şi senzuale din kermese sau în evlavia pasionată din ordinele lor aşa de neîndurate (Les Moines, Paris Lemerre 1886) sau în însuşi versul lui Verhaeren.

Dar nu în aceste opere de primă tinereţă se manifestă personalitatea lui Verhaeren în ceia ce are mai caracteristic şi mai original. In ele se răsfringe bucuria de a trăi, fericirea aproape fizică de a se bucura de viaţă, nici urmă de ideia pură şi conceptul înalt. In poemele următoare însă: *Les soirs, Les Débâcles, Les Flambeaux noirs*, cugetarea se trezeşte, îndoiala veştejeşte culorile strălucitoare şi violente în care i se arătase viaţa până acum şi stinge bucuria şi fericirea de a trăi. Durerile „vieţii dela ţară" îşi varsă tînguirea în cîntecele celor pe care-i văzuse poetul până acum numai în veseliile kermeselor, se răsfringe în frumuseţa cîmpiilor, în tristeţa amurgurilor, în freamătul frunzişului şi înfiorarea vîntului de sară, viziuni fantastice ce întrupează durerea sufletului lui şi durerea omenirii întregi şi-i bîntue sufletul ca nişte vedenii cumplite din împărăţia de dincolo de cugetarea sănătoasă, din împărăţia fioroasă a nebuniei. Versurile lui, turnate într'o formă atît de suggestivă şi de intensă ca putere de expresiune, te urmăresc multă vreme dupăce ai închis volumul cu imaginile lor violente şi căderea ritmului regulată la aceleaşi intervale, ca o idee ce te stăpîneşte şi te obsedează cu puterea unei halucinaţii. In poemele din *Les Apparus dans mes chemins* străfulgeră, în tablouri întunecate şi pline de groază, viziunile tragice şi dureroase ale *„celui din zare"*, care, sfăşiat de dorinţi, plin de groază pentru el însuşi, aleargă pe drumuri sterpe printre stînci spre altă viaţă şi alte chinuri noi. „Cel ce ştie" cu privirea ascuţită şi neliniştită pentrucă a căutat atîta vreme să pătrundă întunerecul şi „Cel ce se ridică din neant", „regele putreziciunilor" ironia nimicniciei omeneşti, a putreziciunii stăpînitoare peste toate ce aşteaptă acolo în împărăţia morminte!or...

Necunoscutul, îndoiala, taina veşnică ce ne înconjoară se răsfring cu spaimă în aceste splendide şi ciudate viziuni, chinuitoare ca vedenii din visele de boală şi de nebunie. Sufletul patriei flamande, acel suflet viguros şi plin de sevă nu se dă învins însă, el reuşeşte să însenineze frigurile aceste ale răzvrătirii şi îndoelii în *Les Heures claires* (1896). Veselia fizică din primele poeme, caşi groaza bolnavă din *Les Apparus dans mes chemins*, se revarsă în versuri pline de o bucurie calmă şi ideală cu mîngîerea Ertării, a Dragostei şi a Sacrificiului. Şi dacă Verhaeren rămîne în celelalte poeme acelaş suflet deschis la simpatia pentru durere, dacă bucuria calmă nu ne arată decît rar pe ici pe cole în versurile sale, ce nu răsfring bine şi cu putere decît tragicul realităţii, totuşi puterea sa de viziune nu mai răsfringe spaima în acele groaznice halucinaţiuni din poemele precedente, ci haina măreaţă, imagina violentă îmbracă ideile, sintezele sale sociale, dă expresie materială, realitate artistică unor sentimente şi concepte, pe care epoca noastră nu le-a exprimat încă decît prin limbajul abstract al filozofiei şi sociologiei

Această faţă nouă a talentului său e în volumul *Villages illusoires* (1899). Viaţa din cîmpiile Escautului, cu pescarii, morarii şi lucrătorii ei, e fondul acestor versuri. Dar chipul lor, gesturile obişnuite cu care trăesc nu răsfring numai viaţa lor proprie, greutăţile cu care fiecare-şi duce povara, ele se schimbă în viziuni puternice ce *însamnă toată durerea* cu care trăesc aceşti umiliţi din cîmpiile întinse. Ideile şi sentimentele puternice ale poetului se încarnează în ele şi ele devin *mitul vremilor în care trăim*, haina strălucitoare de artă ce îmbracă sinteza vieţii celor ce luptă din greu pentru a realiza spectacolul acesta al vieţii din care-şi iau hrana dispreţuitorii partizani ai nietzscheismului şi ai artei pentru artă:

Le passeur d'eau, les bras tombants,
s'affaisse morne sur son banc,
les reins rompus de vains efforts...
. . . .
Les fenêtres et les cadrans
avec des yeux béats et grands
constatèrent sa ruine d'ardeur,
Mais le tenace et vieux passeur
garda pour Dieu sait quand
le roseau vert entre les dents.

Sau acel împletitor de frînghii, ce pare că trage din orizonturile îndepărtate infinitul vremilor şi al spaţiului, lumina ce joacă în firile lor de cînepă, şi acel ferar, ce lucrează mereu de ani şi ani de zile aruncînd în foc durerea, răzvrătirea, pornirea şi mîniile sufletului său, din care va făuri cîndva strălucirea ţelului şi a fulgerului... Şi toţi acei nenorociţi, ce ca pescarii de pe malul apei, stau aplecaţi mereu spre năvodul în care pescuesc micile lor mizerii, chinuri, remuşcări şi boale uitînd

Qu'il est au firmament
Attirantes comme l'aimant
Des étoiles prodigieuses!...

Pentru a-i face să-şi întoarcă privirile spre această stea minunată se devotează el şi în activitatea lui socială, căutînd să fondeze cu Vanderwelde şi Eekhoud la Casa Poporului din Bruxelles o secţiune de artă în care să facă educarea poporului, la 1892, şi acestor preocupări corespunde admirabila sa trilogie *Campagnes hallucinées, Les Villes tentaculaires* şi *les Aubes*.

Oraşul se ridică la răscrucea tuturor drumurilor ce vin de la ţară, cu luminile lui extravagante şi înecate în fum, el atrage „comme un colosal et nocturne espoir" cu puterea neînvinsă a unei fericiri amăgitoare pe cei ce n'au nimic: „les buveurs de

pluie, lécheurs de vent, fumeurs de brume"..... Cîmpiile, ogoarele și satele rămîn pustii înecate în tăcere și singurătate, la kermese nu joacă decît cițiva nebuni în sunetul unei flașnete hodorogite, mizeria a alungat veselia, și ogorul zace înțelenit, pe cînd nenorociții săteni zdrențuiți, cu privirile rătăcite, se 'ndreaptă spre orașul îndepărtat purtînd atîrnate de toiag bocceluțele vărgate: „le linge usé de leur espoir". Au ajuns la țelul călătoriei lor, orașul, dar apariția strălucitoare și vrăjită din depărtare s'a șters. Pe piețe se mai ridică încă statuele, *Soldatului*, *Călugărului*, *Burghezului* și Apostolului cu gesturile lor convenționale și protectoare; în jurul lor însă e infernul unde se frămîntă poftele neînfrînate de bani, patimile josnice, dorințele hilpave, spaime și gînduri de omor, sub aparența unei străluciri amăgitoare se tîrăsc trupuri istovite de desfrîu și lipsuri, suflete josnice rătăcite în împărăția mașinelor

> **Des mâchoirs d'acier mordent et fument;**
> **de grands marteaux monumentaux**
> **broient les blocs d'or sur des enclumes,**
> **et dans un coin s'illuminent des fontes**
> **en brasiers tors et effrenés qu'on dompte**

și în acest haos, în mulțimea aceasta ce se rostogolește într'o pornire nebună spre bănci, localuri de desfrîu, fabrici și catedrale, se frămîntă sufletul omenirii în durerea muncii și a lipsei, indeferent și rece pentru cele patru stoluri, simbolurile visurilor de odinioară. Dar în această frămîntare se plămădește *visul cel nou* din „Ideile" ce plutesc luminoase și imateriale deasupra haosului orașelor.

In *Les Aubes* toate forțele dezlănțuite în acest haos se zbuciumă, se ciocnesc și prăbușesc în neant orașul, curățind murdăriile și josniciile vieții de azi, pentruca să răsară apoi zorile vieții noi, nesigure încă în închegarea visului nou, ca orice lumină de zori, dar, tocmai pentru asta, mai frumoase și mai poetice....

O lumină nouă răsare în sufletul poetului din clipa în care durerea lui devine durerea milei, și simbolul său întrupează aspirații largi și înalte. El se resemnează și primește viața în duroasa și tragica ei luptă, lipsită de bucuria în care se încrezuse atît de copilărește în tinereță și a cării stingere îl aruncase odinioară în desnădejdea și spaimele îndoelii:

> **La joie helas! est au delà de l'âme humaine.**
> **Les mains les plus hautes n'ont arraché que plumes**
> **à cet oiseau qui vole en tourbillons d'écume**
> **avec son ombre seule à fleur de nos domaines!...**
>
> *(Visages de la vie 1899)*

Filosofia lui se înseninează cu cît concepția lui despre viață devine mai largă, cu cît simpatia lui îmbrățișează mai mult din

manifestările ei. Viziunile puternice, violente ce păreau că-l stăpînesc, dînd o aparență de neregulă și exagerare bolnăvicioasă operelor sale în care-și răsfrîngea numai propria lui durere, se desciplinează, devin o forță sub controlul rațiunii, se întrupează în opere de o artă originală și puternică, care răsfrînge cugetări înalte și simțiri adînci, în imagini mărețe, în strigăte de durere nesfîrșită izvorîte parcă din glasul omenirii în luptă cu Destinul[1]).

Opera lui e epopeia vremilor noastre ce răsfrînge și concepția noastră despre viață, realizează sinteza vieții universale cu miile de forțe pe care le pune în mișcare pentru a se transforma, a deveni, a crea (mai ales în Forces tumultueuses), durerea cu care se realizează în omenire această viață precum și partea ce o luăm la durerea din jurul nostru, puterea cu care se răsfrînge sufletul mulțimii în sufletul modern, suferința și sforțarea cu care năzuește acest suflet colectiv, social spre o formă nouă de adaptare spre alte visuri și idealuri noi.

Simpatia, adînca și de veacuri țesuta legătură dintre viețile ce trăesc alături, într'o comună sforțare și durere pentru realizarea acestei tainice puteri de viață ce se agită în noi, ne cucerește tot mai mult. Drepturile *„mulțimii"* se întind pe neștiute, pe nesimțite chiar în sufletele mîndre ale individualiștilor înveterați ce o hulesc și o disprețuesc. Ea bîntue mentalitatea modernă, ne urmărește, ne obsedează, se impune meditațiunilor noastre filozofice, înviorează simțimintele obosite de veșnica îndoială cu care se realizează cunoștința și ca un nou „Fontaine de Juvence" reîntărește arta, care dezamăgită de încercările zadarnice spre idealul absurd și obscurantist al „artei pentru artă", se întoarce spre ea căutînd să răsfrîngă viața ei bogată.

Caracteristică în această privință e opera lui Stuart Murril. Cîtă vreme sufletul său duios și melancolic s'a trudit să făurească versuri în care să se realizeze acea faimoasă „artă pentru artă", pentru care s'au războit atîția critici și literați, el n'a dat decît opere curioase, artificiale și sterpe. El n'a izbutit decît să îngrămădească aur, sidef, purpură, rubin și marmoră, în fulgerări și străluciri orbitoare, în poemele sale „Les Fastes" și o imensă plictiseală în sufletul cititorului, ce nu poate resimți decît doar mirare pentru sforțările și „les tours de force" pe care acest artist le săvîrșește în dragostea artei, falșificîndu-și și talentul și gustul publicului cititor.

Adevăratul poet nu s'a dezvăluit decît atunci cînd s'a hotărît în fine să fie el în ciuda esteților și a artei pentru artă. Din sufletul său larg deschis acum la durerea milei, din simpatia arzătoare cu care se'ndreaptă el spre cei ce sufăr, izvorăște o cîntare în care palpită o inspirație adevărată, largă și calmă, un vers, a cărui formă desăvîrșită, dar simplă, nu mai sună de zingănitul aurului, a săbiilor și vorbelor rare și ciudate, poetul nu a mai căutat idealul său în „artă pentru artă", în vise pline de deșertăciune:

---

1) A. Beaunier. Poésie nouvelle.

Reviens ô toi, des cavalcades et des batailles,
Et laisse choir tes étendards en loques dans le crépuscule:
Tu es las, ce soir de la guerre et des représailles
Et de la hache du bourreau *que le sang des pauvres macule*

Versurile din „Les quatre saisons" sînt scoase din sufletul său şi accentele lor adînci răsună în sufletul cititorului, poezia lui nimereşte puterea de emoţie şi de artă a poeziei adevărate.

Concepţia sufletului omenesc ca una din manifestările puterii de viaţă din univers, în armonie cu tot ce viază în jurul său, e concepţia poeziei moderne în genere în operele cele mai disparate ca culoare poetică. La Stuart Murril ea devine un fel de panteism, acelaş suflet palpită în toate, şi sufletul omului cu sufletul lucrurilor e într'o veşnică şi caldă înfrăţire; durerea, mizeria se ivesc atunci cînd omul uită şi calcă în picioare aceste legături primordiale şi veşnice între sufletul lui şi natura. Fericirea nu se găseşte decît în sînul ei, în viaţa calmă şi simplă dela ţară. Poetul ştie unde e locul tainic în care îşi poate realiza visul său de fericire simplă şi liniştită, dar nimănui nu-i e îngăduit să se închidă în cetatea egoismului. In raiul dragostei şi al fericirii te opreşte o clipă să-ţi împrospătezi puterile şi apoi ia-ţi toiagul şi pleacă mai departe, pe drumul greu al vieţii, pentruca să izbîndeşti pe pămînt împărăţia păcii şi a „iubirii":

Nous ne connaitrons plus les tristes maisons
Dont, le soir, les miroirs sont pleins de trahisons.

Et tandis qu'étranglée aux mille poings du sort
La Ville hurlera, louve ou chienne, à la mort
Nous réverons tout bas, saisis d'un peu de crainte
Et n'osant, pour agir, délacer notre étreinte

A ce petit jardin tout parfumé de fleurs,
Dont la porte était close aux passantes en pleurs
Jusqu' au soir saint ou nous sûmes, sans plus de doute,
Que l' esprit du Seigneur s'avançait sur la route!

Durerea milei care tremură în sufletul poetului şi-l alungă din locaşul fericirii, grija de a trăi după idealul său de înaltă şi curată simpatie şi pentru uşurarea suferinţei din jurul său, dă o mare putere democratică poeziei sale senine şi adeseori duioasă. Forma versului de o frumuseţă gravă, biblică zice Beaunier, poate să exprime în acelaş timp bucuria vieţii adevărate, gîndirea plină de amărăciune „că pretutindeni e luptă" şi nobila voinţă de a revărsa în omenire gîndul păcii şi al înfrăţirii. Cît de departe sînt aceste versuri oglinda unui suflet deosebit, generos şi plin de umanitarism, de încercările falşe şi artificiale în care poetul şi-a sacrificat tatentul şi-a înăbuşit sufletul nobil, pentru a servi o concepţie de artă absurdă şi antiumană!..

Din acelaş izvor de caldă simpatie îşi ia caracterul, viaţa, originalitatea şi opera lui M. Maeterlinck.

Evoluţia operei lui Maeterlinck e aproape aceiaşi ca a lui Verhaeren. Atît doar că cîntarea lui nu începe cu imnurile de veselie şi bucurie ale unei vieţi în plină înflorire, ca acele din Les Flammandes. Sufletul său chinuit lîncezeşte izolat de lume şi viaţă în sera caldă şi artificială a „Artei pentru artă", dar viaţa de care el s'a dezlipit îl urmăreşte în singurătatea lui şi se răsfrînge prin geamurile serii, în visarea-i plină de urît, deformată în vedenii înfrigurate de boală, într'o fantasmagorie de păuni albi ce păşesc agale spre locul nemişcat sub cerul fără soare, sau în imagini ciudate de plante ostenite cu frunze late lăsate în jos, cu flori de nufăr galbăn şi fără vlagă, ca visele izvorîte din urîtul şi lîncezeala sufletului său, sau în alegorii de o subtilitate bolnăvicioasă şi plină de turburare, cu cînii galbeni ai păcatului, hainele urii şi leul măreţ al dragostei, pe dinaintea cărora trec *„oile ispitei"*. *(Serres chaudes* 1889)...

Incetul cu încetul sufletul acesta turbure se limpezeşte până ce ajunge la senina şi măreaţa filosofie din *La Vie des Abeilles*. Din această turburare însă i-a rămas, plutind pretutindeni în opera sa, simţul ascuţit al misterului, tendinţa de a privi viaţa cu mirare şi spaimă, tendinţa spre misticism: certitudinea e numai în misticism, căci adevărurile mistice au asupra adevărurilor ordinare un privilegiu ciudat: „Nu mor şi nu îmbătrînesc" zice el. Filosofia aceasta indicată abia în „Princesse Maleine" (1896) se precizează în operele „les Aveugles", „les Sept Princesses", „Pelleas et Melisande", „les Trois Petits Drames" şi în acea culegere de studii şi reflecţii „Le Trésor des humbles" (1896) în care Maeterlinck motivează şi justifică filosofia sa, filosofia spre care tinde epoca sa. Adevăratul eu nu e acel ce se manifestă în ideile şi simţimintele clare, conştiente. Esenţa lui intimă, adevărata lui activitate izvorăşte din inconştient. De aceia fiinţile simple, ce ascultă de pornirile aceste din adîncul fiinţii lor intime, sînt mai aproape de adevăr, în spontaneitatea lor de fiinţi primitive, decît cei ce lucrează numai după raţiunea conştientă. Femeile în specie, zice el, par a fi păstrat legături tainice cu puterile primitive: „Elle savent des choses que nous ne savons pas. .....Et c'est par elles que malgré les envahissements de la raison discursive, s'est conservé sur terre le sens mystique". Revărsată în imagini clare şi conştiente viaţa sufletească se falşifică, nu mai e imaginea exactă a acelui *„nu ştiu ce"* din care s'a născut, mai ales însă o falşifică vorbele. Sufletul adevărat e în tăcere, şi prin tăcere se comunică stările sufleteşti ce încearcă în zădar să se realizese în vorbe. Taina e deci în sufletul omului şi în legătura lui cu evenimentele. „Aujourd'hui, zice Maeterlinck, l'idée du Destin se réveille". Destinul nu exclude posibilitatea ştiinţii, perfecţionarea cunoştinţii noastre despre cele ce sînt, dar cu cît cunoştinţa îşi măreşte domeniul cu atît se măreşte şi împărăţia tainii şi a neexplicabilului în jurul nostru. Destinul e taina nedezlegată ce învălue întîmplările din viaţa omului.

în fața destinului și a tainei sufletului se cuvine să ne minunăm și să ne umilim, căci numai astfel vom privi viața așa cum e și atunci ea ne va apărea cașicînd am fi în puterea unor forțe ciudate ce ar sta în legătură cu întîmplările. Întîmplările înseși se vor realiza anume pentru fiecare suflet, și ele se presimt de cei ce sînt atenți la ușoarele zgomote cu care se anunță ele sufletului.

Privită astfel viața e mult mai bogată și probabil mult mai aproape de adevăr decît redusă în mod arbitrar la cele cîteva percepții clare ce sînt pentru făuritorii de sisteme realitatea... Din această concepție filozofică își scoate el estetica și în special estetica teatrului său. Teatrul, zice el, e în urmă față de evoluția sufletului modern, căci autorii dramatici pun tot interesul dramei în anecdotele pe care le reproduce ea. În realitate nu întîmplările mari sînt cele mai grave, în viața omului, ci acele ce se petrec în tăcerea, taina și adîncurile sufletului. Deci trebue pentru a le realiza altă-ceva decît gesturi mari și potop de vorbe, asasinate și întîmplări grozave. La cei ce se pretind psihologi și studiază caracterele, drama e iarăși falșă, căci psihologia lor e rudimentară și se reduce la cîteva fenomene conștiente. Deosebirea dintre Racine și Shakespeare de pildă e tocmai în aceia că personajele lui Racine nu se înțeleg decît din cele ce exprimă, căci, dacă ar tăcea, tăcerea lor nu ar însemna nimic și ele nu ar mai exista, pe cînd toată frumusețea dramelor lui Shakespeare nu rezidă în întîmplările violente și ca străine de drama înseși, ci în cuvintele pline de un înțeles tainic, ce deschid perspective neașteptate asupra vieții și soartei omenești. În aceste vorbe se răsfrînge poezia invizibilului, emoția măreață a infinitului ce învălue pretutindeni cugetarea omenească, căci ele adeseori sînt nefolositoare în desfășurarea acțiunii și totuși dau vaseori sînt nefolositoare în desfășurarea acțiunii și totuși dau valoarea operei de artă. După Princesse Maleine subiectul dramelor sale nu va mai fi întîmplarea cutărui sau cutărui erou, ci drama însăși a Vieții și a Soartei.

În armonie cu această concepție sînt și concepțiunile lui etnice, așa de frumos redată în la Sagesse et la Destinée (1898), un fel de manual de morală mistică.

Înțelepciunea, zice el, nu poate izvori numai din rațiune, fiindcă omul nu e numai ființă rezonabilă, căci faptele noastre bune, cugetările înalte, își au de multe ori obîrșia în partea sufletului pe care n'o putem nici cunoaște, nici explica. Și totuși, de și caută să pue în conștiința morală simțimintul necunoscutului, și al misterului, în armonie însă cu aceste tendinți soluțiunile sale etnice sînt pozitive, căci el privește ca cea mai gravă și mai dăunătoare eroare acea de a clădi și făuri sisteme ce nu au ca bază cunoștința solidă și temeinică a realității. El nu admite supra-naturalul, minunea unei lumi ce ar exista în afară de lumea noastră, ci vrea să deschidem ochii asupra celor ce se petrec în viață, asupra întîmplărilor care ne apar ca foarte naturale și care în realitate sînt stranii și supranaturale, vrea să deștepte în conștiință simțul tainei care există și are aceleași drepturi la interesul nostru cași cunoscutul, realitatea din domeniul cunoscibilului. Pozitivismul categoric ce înlătură taina și necunoscutul, cași credința religioasă care ne oprește de a le cerceta, sînt deopotrivă greșite, unul fiindcă le tăgăduește existența, alta fiindcă le îndumnezeește, și de greșelile acestea ne va feri studiul, cercetarea științii. Din cunoașterea adevărului vom putea cunoaște și *ce sîntem* și *ce trebue să facem*.

Acestea sînt perspectivele noi, ideile și simțimintele cu care poezia nouă reîntinerește arta și inspirația poetică.

Din cauza cadrului în care a trebuit se restring subiectul destul de vast al acestui articol, am fost nevoită să trec ușor asupra modificării formei versului, asupra calităților estetice ale operelor acestor poeți noi și am fost silită să nu mă opresc deloc și asupra altor poeți destul de talentați, ca Paul Fort, Francis Jammes, Max Elskamp etc., scopul meu fiind mai mult de a desemna în linii mari această nouă mișcare a cugetării și artei contimporane.

Simbolismul este una din miile de fețe ale spiritului timpului „l'esprit en marche". El reprezintă nobila încercare a spiritului modern de a face din artă expresiunea cea mai desăvîrșită a concepțiunilor despre viață și lume, a aspirațiunilor și idealurilor morale cele mai înalte și mai curate ale timpului în care trăim.

Izabela Sadoveanu

COMETA

Comedie în trei acte și în versuri

ACTUL III

Acțiunea se petrece la D-na Mirea.

O casă la țară, cu terasă și un balcon îmbrăcat în vreji de trandafiri. Balconul dă spre o grădină cu alei, care se prelungesc pe planul întâi și în fund. La marginea scării, de-oparte și de alta, leandri înfloriți. Mai încolo bănci de piatră și straturi de flori. Copaci mari prin care se străvede cerul de noapte.

La ridicarea cortinei toată societatea e în așteptarea Cometei; singură Roro, supt un lampadar, stă izolată și citește.

Scena I

RORO, TANȚA, CLEO, LUCICA, NINETA, COLUM, PRALEA, RUDI.

CLEO

Relâche și 'n astă seară!

PRALEA

Cum?.... Se 'nnorează iar?

LUCICA

Iar a lăsat cortina divinul impresar?

COLUM

De ce n'aveți răbdare?

RUDI

Eu nu sînt noctambul
Ca dumneata....

CLEO

Ieri noapte am așteptat destul....

TANȚA

Eu nu știu, dar ai spune c'o face intradins....

COLUM

Ieri noapte-abia plecaseți și norii s'au desprins
Și-a răsărit deodată acolo, între brazi...

NINETA

Eu una, mi se pare c'o să renunț și azi...
Prea 'și bate joc de public...

PRALEA

Conjur'o tu, poete!

TANȚA

Roro! tu pui pe goană sărmanele comete....

LUCICA

Roro-i de vină numai!

NINETA

De asta nu apare!

CLEO

Așa-i!... ca bietul Tity...

PRALEA

Dar ce s'o fi făcut?

COLUM

L'am întîlnit odată... Era cam abătut
Și îmi spunea că pleacă....

TANȚA

Cum? Fără nici un gest?
Făr' să depun' o cartă?

COLUM

Vorbea de Hamerfest,
De fiorduri și ghețare, de nordice minuni,
De noaptea care ține într'una șase luni,
De pinguini, de Ibsen, de ursul alb feroce,
De vesta ce-o să-și facă din pielea unei foce,
Că nu mai merge-aicea cu traiul monoton,
Și pleacă deci să moară ca cetățean lapon.

TANȚA

Și a plecat?

RUDI

E 'n stare nebunul!

PRALEA

Ce păcat!

Era aşa de vesel!

RUDI

Ei aşi! Un desperat!
Un om ce n'are 'ntr'însul nimica.... Un smintit
Ce 'şi bate joc de toate, c'un rîs nesuferit
Rînjind ca o reclamă expusă de-un dentist....

COLUM

(cu căldură)

Eu cred că, dimpotrivă, în fond e un artist,
Un suflet ce vibrează adesea mai profund,
Mai sincer decît alţii..... că 'ntr'însul se ascund
Simţiri mai delicate, mai gingaşe, mai rare,
Ce parcă se sfieşte să le rostească tare,
Că-i un poet din fire, ce nedeprins să scrie,
Ca un Nabab aruncă imensa-i bogăţie
In daruri de cuvinte şi glume sclipitoare....

RUDI

Lăsaţi-mă în pace!... Ce? Parcă-i lucru mare
Să 'nşiri mereu la vorbe, fără vre-un scop anume?
Şi chiar artist să fie! Ce face el pe lume?....

PRALEA

(furios, către *Rudi*)

Ştii dumneata ce-i lutul, un vers sau o coloare?
Ştii ce-i să dai o formă simţirii ce te doare?
Ţi-ai dat vreodată samă ce însemnează artă?
Cum îţi permiţi atuncea, mă rog?

RUDI

(înţepat)

Mă rog, mă iartă!
Dar ce-are-a face arta cu micul meu erou?

PRALEA

(se ridică furios; în momentul acesta intră D-nele *Mirea* şi *Gubin*).

Scena II

ACEIAŞI, D-na MIREA şi D-na GUBIN

PRALEA

Dă-mi voe, ce-are-a face?...

D-na GUBIN

(căutînd spre cer)

Ei, cum stăm? Ce mai nou?

D-na MIREA

(acelaş joc)

A apărut vecina?.... Da' scumpă-i la vedere!

PRALEA

(cu mînile la spate, se plimbă furios)

D-na GUBIN

Dar ce-are domnu' Pralea?

RUDI

Ce are?.... N'are bere!

PRALEA

(împăcat, rîzînd)

Aici ai nimerit-o! E drept că n'o reneg,
Şi-o am în mare stimă.... dar totuşi, nu 'nţeleg
Ce are-a face berea cu ce vroiam să spun.
In lume fantazia-i un dar puţin comun
Şi trebue-admirată... Ce'mi pasă că nu scrie,
Cînd poate să arunce puţină poezie
In lumea asta plină de sportsmeni, cum e domnul...
(arătînd pe Rudi)

RUDI

S'a supărat maestrul!...

D-na MIREA

(întrerupînd)

Dar nu găsiţi că somnul
Işi are şi el rostul?.. Se vede c'aţi uitat
Excursia de mine...

TANŢA

Nu, eu am renunţat...
Eu ţin să văd cometa cu ori ce preţ...

CLEO, LUCICA, NINETA

Şi noi!

RORO
(ridicind ochii de pe carte)

Lăsați că peste-un secol se'ntoarce ca 'napoi !

NINETA

Noi azi o vrem !

TOATE

(ca la teatru)

Cometa !

D-na MIREA

Ei bine, dar e nor
Și e cam frig... Pe mine m'a prins ca un fior...

D-na GUBIN

Da, 's reci nopțile-acuma... Hai să intrăm în casă...
Poftim, domnule Pralea... Dă'mi brațu-așa, și lasă...
Știm noi cum sînt artiștii... Ii știm noi cum s'aprind
Pentru-o nimică toată și ce greu se deprind
Cu lumea... Pentru-o vorbă înalță baricade !
Alecsandri sărmanul...

NINETA
(imitînd-o, către *Colum*)

Ce suflet cum se cade !

RUDI

Nici vorbă ! Niște îngeri artiștii... cui o spui ?

CLEO

Nici morți nu scapi de dînșii că se prefac statui !

D-na MIREA

Hai, fetelor, că-i rece... Roro, nu vii ?

RORO
(ridicind ochii de pe carte)

Acum !
Să'mi isprăvesc pasajul...

D-na MIREA

Hai !

(Toți pornesc spre ușa salonului, afară de Roro, care oprește pe Colum în treacăt)

RORO

Domnule Colum !

Scena III

RORO, COLUM

RORO

O vorbă...

COLUM

Domnișoară...

RORO

E-adevărat ce-ai spus?

COLUM

De cine ?

RORO
(încurcată)

A, de nimeni... **(schimbînd vorba și arătînd cerul).**
Uite-o rachetă sus
Cum își descrie arcul !... Și alta... E-o splendoare !

COLUM

Da,—e-anotimpul ploii de stele căzătoare !

RORO
(reluînd fraza de mai nainte)

Și... a plecat ? **(încurcată din nou, arată cerul)**
A treia !

COLUM
(zîmbind)

Am înțeles acum
De cine este vorba !

RORO

Da, domnule Colum !
Te știu că-mi ești prieten...

COLUM

(mișcat se face că se uită și el la cer)
Privește încă una !

RORO

Să le lăsăm... Prieteni am fost întotdeauna...
Deci nu 'ntreba nimica și spune'mi : a plecat ?

COLUM

Da.

RORO

(după o pauză)

Mulțămesc... Atuncea, era adevărat...

(pauza)

La revedere dară...

(îi întinde mina)

COLUM

Mini iarăși va fi soare!

RORO

Nu... eu rămin cu ploaia de stele căzătoare!...

(Colum pleacă).

Scena IV

RORO apoi TITY

RORO

(rămine pe gînduri un moment, apoi încearcă să citească. Un colț de cer întunecat se deschide, luminînd balconul și o parte din grădină. După un timp se aud de departe acordurile unei ghitare. *Roro* tresare și ascultă. Crede întîi că vin din casă și se uită într'acolo, apoi se întoarce repede spre balcon, ghitara tace).

Mi s'a părut...

(încearcă să reiee cititul)

TITY

(în vremea asta apare de supt arbori, cu o scară de funie pe umeri, cu o lungă mantie de hidalgo și cu o ghitară. Se uită și vede pe *Roro* își ia o atitudine de amorez romantic și zdringăne ghitara).

RORO

(tresărind se pleacă pe rampă uimită, scăpînd cartea din mină)

TITY

(își dă bereta pe ceafă, și prinzînd un acord, începe:)

Aicea iat'o casă
Și iată și-un balcon,
Și luna-i radioasă
Pe-al cerului plafon:
Arată-te, frumoasă,
Și vin-o pe balcon!

(zdringăne ghitara)

RORO

(se apleacă din nou și ride)

Ce-i asta?

TITY

(continuînd serenada, grav)

Mi-ai spus s'aduc ghitara
Și iată, m'am supus!
Mi-am procurat și scara
Să urc pe ziduri, sus. —

(Un gest larg)

Romantică e sara
Și toate's cum mi-ai spus!

RORO

(rizînd cu hohot)

Vai, Doamne, ce nebun!

TITY

(zdringănind *cu brio*)

M'am travestit, privește
In mîndru trubadur,
Nici manta nu'mi lipsește:
Admir-o, te conjur!
Nimic nu mă oprește
Ca inima să'ți fur!

(zdringăne cu furie)

RORO

(abia ținîndu-se de ris, ia un trandafir din păr și-aruncă'n el.)

Taci că te-aude lumea...

TITY

(întinde ghitara și prinde trandafirul. Inspirat:)

Ei, lasă-mă să spun...

Nu-i gata serenada...

(continuînd:)

E ora cînd am brio,
Las' să mă manifest,
Că de nu vrei, adio!
Plec iar la Hamerfest!

(Mai zdringăne odată ghitara și se uită la Roro, mîndru)

Și atita..

RORO

(rizînd)

Vino sus

Și te prezintă mamei...

TITY

A, nu's deloc dispus...

Laponul nu admite astfel de etichete...

RORO

Să fi rămas acolo...

TITY

(ameninţător, gata să reînceapă)

Anunţ alte cuplete!

RORO

A... nu! Destul! Dar spuneţi, vă rog, de cînd în ţară?

TITY

(pregătindu-se din nou)

Ghitara mea...

RORO

Mă supăr... Surdină la ghitară!

TITY

De va tăcea ghitara, atuncea eu voiu plînge...
Dar mă supun... Priveşte!

(aşezînd ghitara pe bancă)

Şi ca un strop de sînge

(lăsînd trandafirul se cadă uşor pe strune)

Pe coarde drept surdină rămîie trandafirul...

RORO

Mi-e teamă iar de-o criză... Se'ntoarce iar delirul?

(indicînd trandafirul de pe ghitară)

Redă-mi-l! (se pleacă peste balustrada balconului)

TITY

(acoperindu'şi ghitara cu braţul)

Nu se poate!

RORO

(coborînd cîteva trepte)

Ba da!

TITY

(ridicînd trandafirul de pe ghitara care vibrează)

E-al meu de-acum!
S'a îmbibat de sunet suavul lui parfum
Şi cîntă toată floarea din suta ei de foi...
Sonoră cîntă floarea...

(duce trandafirul la gură)

RORO

(alergînd spre dînsul)

Nu... dă-mi-l înapoi!

(întinde mîna să apuce trandafirul. *Tity* se apără şi în luptă floarea se scutură.)

TITY

(consternat)

Vezi ce-ai făcut?... Acuma nu-i nici al dumitale
Şi nici al nimănuia...

RORO

(consternată)

Sărmanele petale!

(cearcă să adune petalele de jos, dar se opreşte cu resemnare)

Ce-i scuturat odată nu mai re'nvie iar!

TITY

(privind melancolic la cotorul fără foi)

Dar aruncat, ce-i dreptul... oricum, era un dar!

RORO

(mişcată)

Îţi pare rău?...

TITY

(dă din cap afirmativ)

RORO

Şi mie...

TITY

(brusc)

Roro!

RORO

Da! mi-eşti drag!
Mi-eşti drag cît nu'ţi închipui, laponul meu pribeag!
Mi-ai fost întotdeauna, şi mai de mult, şi azi
Şi fără de ghitară, şi cu... Şi poţi să'mi cazi,
De crezi că se cuvine, chiar şi 'n genunchi acuma...

TITY

Roro, de-i iar o glumă, hotare are gluma
Şi inimile noastre puteri ce's măsurate....
Mi-e frică...

RORO

Fericirea pe slabi îi înspăimîntă!
Ei, să te văd acuma!... Ia harfa ta şi cîntă!

(îi întinde ghitara)

TITY

Surdină la ghitară!

RORO

(trezind un acord)

Cum? Nu sîntem de-acord?
Ce? S'a 'ndreptat busola din nou spre polul nord?

TITY

Roro, mi-e frică totuşi de-atîta fericire....

RORO

Copil ce eşti! Ascultă! Intreaga mea iubire
O ai! Auzi? Intreagă! Şi'mi dau prea bine seamă
Cît preţueşti, de-aceia, vezi, mie nu mi-e teamă!

TITY

(reluîndu'şi veselia)

Ghitara!... Dă'mi ghitara atunci,—şi-o sărutare!

RORO

Nu.... să lăsăm ghitara, şi pentru rest—răbdare!
Ghitara 'ntre relicvii vom pune-o într'un cui,
Şi-acum sărmana floare adună-mi-o s'o pui
In cutioara asta, petală cu petală....

(*Tity* adună foile de jos şi i le dă. *Roro* le pune în ghitară).

Să stea drept mărturie în viaţa conjugală
Cum într'un scrin închise stau primele scrisori...
Aşa, acum ghitara-i mormîntul unei flori...
S'o respectăm...

TITY

Şi dacă, tîrziu, între-amîndoi,
S'a declara vreodată iar starea de războiu,
Eu voiu lua ghitara, şi ceasul de acum,
Trezit ca printr'un farmec de anticul parfum,
Ne-a sfătui mai bine ca interpreţii legii:
In loc de paragrafe, cu două-trei arpègii
Voiu readuce 'n casă pierduta armonie....

(schimbînd tonul şi ridicînd mantaua)

Dar cu mantaua asta ce facem?...

RORO

Panoplie!
Şi scara, şi mantaua... Să le-atîrnăm pe toate!
Şi luna....

TITY

Da, şi luna...

RORO

Păcat că nu se poate
S'o punem ca *ex-voto*....

TITY

Roro!... şi tot decorul
Acestei nopţi în care eu, pseudozburătorul,
Modernizat cu totul, am apărut pe scenă,
Trezind florile 'n straturi cu-a mantei mele trenă,
Tot ce trăeşte 'n colţul acesta de natură
Să nu-l lăsăm să piară.... Vezi, ce frumos e cerul!
Ca 'ntr'un *Kodak* în suflet noi să-i furăm misterul
Şi să-l păstrăm de-apururi în camera-i obscură....

RORO

Nu mă opun....

TITY

(grav)

Atuncea nu mai mişca....

(Se apropie, şi cu gesturi exagerate de fotograf)

Iar eu...
Profit!.... Şi-acum.... (o sărută)

RORO

(surprinsă)

Ce-i asta?

TITY

(rîzînd)

Un prim instantaneu!

RORO

Nu eşti serios! Nu-i bine... De ce nu ai răbdare?
Nu ştii că fericirea-i sporită de-aşteptare?
Că'n stăruinţă-i poate mai multă fericire,
Şi mai frumos e drumul ce duce la iubire
Decît iubirea însăşi, de multe ori...

TITY

Admis!
Dar vream să mă asigur întâi de nu-i un vis....
Căci am visat atîta... Dac'aş fi fost Colum,
Aş fi putut, desigur, să scriu, nu un volum,
Ci o bibliotecă cu-a mele jeremiade....
Dac'ar fi fost ca mine acolo unde cade
Zăpada şi e cronic amurgul, unde renul
Cel iute de picioare înlocueşte trenul,
Acolo unde cerul pe faţa lui cea pală

Iși pune roșii farduri de-auroră boreală,
Schimbînd mereu costume, întocmai ca Fregoli,
Făcînd să joace acul magnetic al busolii
Ca 'ntr'un *delirium tremens*,—dac'ar fi fost acolo
S'audă asprul crivăț gemînd lugubru-i solo,
Cu gîndurile'mi negre și triste și amare
Ar fi 'mpletit un ciclu de cîntece polare
Să plîngă toți Laponii ca streșinele vara....

RORO

Dar ce-ai cătat p'acolo?...

TITY

Crezi c'am lăsat eu țara
Așa, de bună voe?.... Și-am părăsit eu tot
Ca să urmez o cură de emulsiune Scott
La obîrșie însăși?.... Nu.... M'am expatriat
Ca să te uit, și totuși degeaba am plecat...
Am suferit atîta, Roro, de vrei să'ți spun,
Incît acuma dacă mă port ca un nebun,
E că o fericire prea mare covîrșește
Simțirea omenească...

RORO

Dar eu!...

TITY

Și tu?...

RORO

Firește!

(Se așază amîndoi pe bancă, *Tity* îi ia mîna).

RORO
(liniștit)

Intâi nu mi-am dat seamă deloc.... dar, mai tîrziu,
O întristare vagă, așa fără să știu,
M'a cucerit cu 'ncetul, și-adeseori simțeam
Că cineva lipsește... dar cine?... nu știam...
Pierise parcă verva, și până și Colum
Mă plictisea, sărmanul.... Și 'n urmă, nu știu cum,
Mi-am explicat deodată cine lipsea din casă
Și ce era simțirea aceia ne'nțeleasă...

(pauză)

Și de-am ghicit că tu ești, eu n'am mai întrebat,
Dar din minutu-acela, vezi tu, te-am așteptat....

TITY

Roro! Ce farmec are orișice vorbă-a ta!
Eu ceasul ăsta dulce n'o să'l mai pot uita....

Ce viorie-i umbra!... Vezi colo un leandru....
Il vezi cum strălucește?... Ai spune-un policandru
Cu blînde flăcări roze, aprins pentru-o serbare....
Și 'n scorbura de colo... vezi colo, supt umbrare,
Unde-un painjen meșter hamacul și-a țesut,
Cum arde-un strop de rouă ca un diamant pierdut....
N'o să găsim noi ceasul acesta niciodată!
Increde-te în mine, Roro, și te îmbată,
Să ne prefacem una cu tot ce ne'nconjoară...

(*Roro* se lasă cucerită, plecîndu-și capul pe umărul lui)

Increde-te în mine, Roro, c'a doua oară
N'o să găsim noi ceasul acesta... Simți acum
Subtil cum se strecoară supt ramuri un parfum,
De parc'ar trece 'n umbră procesii cu buchete?
Poți să ghicești ca mine, ce floare ni-l trimete?
Inchide ochii...

(*Roro* închide ochii și aspiră aerul)

Spune!

RORO

Garoafa!

TITY

Nu.

RORO

Verbina?

TITY

Nici ea!

RORO

Nu-i măgheranul?

TITY

Nici el...

RORO

Atunci sulfina...

TITY

Nici!

RORO

Spune-atuncea care?

TITY

E crinul! Nu-l simţeşti?
Închide ochii bine... Aşa...

(*Roro* inchide ochii. In timpul acesta *Tity* se pleacă şi-o sărută repede).

RORO
(lăsindu-se îmbrăţişată)

Şiret ce eşti!

(intră Tanţa)

Scena V

Aceiaşi, TANŢA

TANŢA
(intrind, caută pe *Roro* şi negăsind-o pe terasă, se apleacă peste balustradă şi asistă la scena sărutării. Rămine uimită un moment, apoi pleacă repede in casă, ca inspirată de-o idee subită, fără să spue un cuvint).

Scena VI

TITY, RORO, apoi TANŢA, cu tot grupul.

TITY

Ce dulce!...

TANŢA
(intrind cu un aer misterios, urmată de toţi)

Sst!... Cometa!...

(Toţi işi indreaptă privirile către cer, căutind cometa).

PRALEA

Aş!... farsă!

TANŢA
(din nou intorcindu-se către grup)

Sst!... Incet!...

(Conduşi de *Tanţa*, se apropie cu toţii de balustradă)

LUCICA
(ridicind din umeri)

Nu văd nimica...

TANŢA
(arătind in grădină banca unde stau *Tity* şi *Roro* îmbrăţişaţi).

Iat'o! Şi incă in duet!

(către *Roro* şi *Tity*, tare:)

Nu vă jenaţi!

FETELE
(in cor)

Cometa!

RUDI
(din fund, auzind exclamaţia)

In fine!

TITY
(ridicindu-se, fără să lese pe *Roro* de mină)

Da! sint eu...

RORO

Adică noi...

TANŢA

Nici vorbă!

D-na MIREA
(către *Tity*, cu severitate)

Dar bine, domnul meu,
Ce insemnează?...

TITY

Doamnă...

D-na MIREA

Pardon!

RORO

Te rog, *mamă!*

D-na MIREA

Tu taci!

TITY

Stimată doamnă...

D-na MIREA

Eu cred că se cădea
Ca să-ţi anunţi sosirea cum face lumea toată...

RORO
(rizind)

Cometa nu-şi anunţă sosirea niciodată!
Şi-apoi, la urma urmei, noi toţi n'o aşteptam?...
In lipsa celeilalte,
(arătind pe *Tity*)
cu vă servesc ce am!

D-na MIREA

(mustrător)

Roro!

TITY

Iubită doamnă, văd bine că-s greșit...
Dar ce să fac? E poate cam neobișnuit
Să vii la ceasul ăsta și totuși prea firesc
Să se'ntilnească astfel acei ce se iubesc...
Și eu sint printre-aceia... La ginduri n'am mai stat
Ci... (arătind manta și ghitara)
mi-am luat ghitara și manta, și-am plecat
Să-mi cuceresc mireasa...
(arătind pe *Roro*)
Mireasa e găsită!
Acuma, ce-mi lipsește e mina ei iubită...
Vă stă'n putere, doamnă, de vreți să nu-mi rămină
Ca Venera de Milo (indicind mina lui *Roro*)
să-mi dați și-această mină!

(Rid cu toții. In timpul acesta cerul se luminează 'n fund și *Cometa*, neobservată de nimeni, apare d'asupra copacilor).

D-na MIREA

(răspunzind lui *Tity*)

Incet... că despre asta... om descurca-o noi!
Acum, haidem în casă.... (către *Tity* și *Roro*)
Urcați, vă rog, și voi! (Toți rid)

COLUM

(care-a stat deoparte zărește deodată *Cometa* pe cer)

Stați c'a eșit cometa!

TOȚI

(se uită într'acolo. Exclamații de uimire și admirație. *Tity* se oprește din mers, pe scară, și se razemă de rampă privind, și ținind cu un braț pe *Roro*).

D-na GUBIN

(ducindu-și lorneta la ochi)

Ce splendidă-i, copii!

PRALEA

Zburlită-i!

RORO

Ce mai trenă!

TITY

(cu brațul întins către *Cometă*)

Știam eu c'o să vii,
Colegă vagabondă! Te presimțeam pe drum...
Atotstăpinitoare poți să rămii de-acum:
Rivalitatea noastră de astăzi încetează!...
Desfășură-ți beteala pe cer, și luminează
Această clipă sfintă,—și-apoi reia-ți avintul:
Al tău rămie cerul—că eu prefer pămintul!
Tu du-te și-ți urmează destinul mai departe,
Și de 'ntilnești în cale pe-amicul nostru Marte,
Pe Jupiter, Uranus sau alt distins bărbat
Al cerului,—le spune că Tity s'a fixat.
Iar dacă vrei acuma să-ți dau și o povață,
Fixează-te ca mine și tu, că nu-i o viață
Vagabondajul ăsta prin fel de fel de sfere...
Ia-ți manta ta de raze și fără 'ntirziere
Mergi la bătrinul soare de-i cere o planetă...
Și de acum adio, iubita mea cometă!

(CORTINA)

D. Anghel și St. O. Iosif.

Despre votul universal

In țările apusene și în special în Romînia 1)

In articolul precedent am arătat pe ce temeiuri puțin temeinice se combate introducerea votului universal într'o țară. Aceste argumente invechite ca *nematuritatea maselor, necesitatea de-a le pregăti prealabil prin instrucție, primejdia intronărei anarhiei sau a absolutizmului*, au dispărut însă cu totul din arsenalul celor ce combat votul universal *a posteriori*, ceea ce dovedește că fantezia sau frica prevăd cu totul alături de realitate. Combaterea aceasta *după* acordarea și funcționarea reformei e cu mult mai interesantă căci e de presupus că protivnicii de astăzi vorbesc in cunoștință de cauză, se intemeiază pe fapte și nu pe inchipuiri.

Nu-i vorbă că nici astăzi nu lipsesc fanteziștii, dar ne e îngăduit cel puțin să facem haz de dînșii.

Așa bunăoară mi se istorisește că un profesor, de arhaică reputație, dela una din Universitățile noastre, speriat că iar se agită la noi chestia votului universal, l-ar fi combătut mai dăunăzi astfel de pe catedră:

— Ce nerozi sînt partizanii votului universal! Dar ce bine a adus el in Franța de pildă? A inmulțit numărul sinuciderilor.

Curat vorba cîntecului:

> Il est tombé par terre,
> C'est la faute à Voltaire!
> Il est tombé au ruisseau,
> C'est la faute à Rousseau!

Imi inchipui că avînd asemenea idei, venerabilul profesor renunță de a-și mai face lecția în ziua cînd eșind de acasă ca să meargă la Universitate, intilnește un popă în drum sau pornește din prag cu piciorul sting.

O fi crezînd poate și d-sa că numai prin răspîndirea instrucției se pregătesc masele pentru viața politică. E el insuși o vie dovadă de puterea acestei susțineri.

1) Vezi „*Viața Romînească*" No. 2, 1908, p. 240.

Dar nu lipsesc protivnicii serioși, și numai de aceștia ne vom ocupa.

A tout seigneur, tout honneur! Ca un democrat inaintat ce mă cred că sînt, să încep cu revoluționarii, cu acei revoluționari ce nu văd posibilitatea schimbărilor în bine decît prin mijloace violente. Nu că ar fi oameni bătăioși din fire și insetați de sînge, din contra, mai rar întîlnești naturi mai blînde și idei umanitare ca la majoritatea revoluționarilor. Dar ca chestie de principiu, mai exact ca chestie de izbîndă sigură și de așezare temeinică a unei reforme, ei nu văd altă cale mai eficace decît revoluția. N'ar dori-o, dar cred că fără ea nu se poate. Revoluționarii nu sînt prietenii votului universal, pe care-l acuză că n'a dat nici un rezultat de seamă, că numai înșală omenirea și o ține în loc.

Va părea poate parodaxal ceea ce voiu spune, dar mi se pare că prin acest mod de-a vedea revoluționarii, de astăzi se arată a fi rutinari. Dacă e adevărat că în trecut numai prin revoluții violente s'a ajuns la prefaceri adînci și temeinice, nu urmează că este și azi adevărat aceasta și va fi pe vecii vecilor. Armele și felul de luptă se schimbă, evoluiază și ele. Nu e permanent în firea oamenilor de-a izbuti numai prin revoluție sau de-a ceda numai revoluției, ci a fost în felul împrejurărilor din trecut ca să se intimple așa.—Un individ sau un popor recurge la mijloace violente numai cînd n'are încotro, cînd nu poate lucra în alt fel. Dar cînd putem ajunge tot acolo pe o cale pacinică, de ce să punem mîna pe chibrit, pe topor sau pe pușcă?

Revoluționarii răspund că votul universal, calea pacinică, nefiind în stare de-a învinge singur dificultățile cele mari, acestea trebuesc ridicate la un moment dat cu forța. La ce-au ajuns țările apusene cu votul universal, întru cît s'a împuținat mizeria celor de jos, ce reforme însemnate s'au realizat ca să simțim vre-o deosebire între trecut și prezent? Masele populare, mereu înșelate, delegă într'una puterea tot stăpînitorilor și apăsătorilor lor, care acum ca și altă dată fac tot ce știu și ce vor.

Chiar de-ar fi adevărat aceasta, încă nu e un argument în favoarea revoluției violente, căci dacă masele populare nu știu să se apere împotriva apăsătorilor și nu sînt în stare să-și croiască o stare mai bună prin votul universal, sau prin ori și care alte căi pacinice, cu ce se vor folosi ele mai mult dela revoluție? Căci doar starea de revoluție nu poate dăinui la infinit ci trebue să-i urmeze neapărat o perioadă de liniște în care se va stabili necesarminte tot un fel de sistem de delegații, de alegeri, și dacă stăpînitorii vor ști și vor putea să triumfe, vor face-o tot așa de bine atunci ca și acum.

Cărei revoluții nu i-a urmat o stare de reacțiune, cîteodată mai rea ca cea veche răsturnată, și cum ne putem închipui altfel rezultatele unei revoluții decît ca o organizare mai bună și mai dreaptă pe bază de înțelegere reciprocă, de alegeri, de vot, de lucrare prin delegația puterei celor mulți în mînile a mai puțini? Adică, în definitiv, cam ceva analog cu votul universal, pe

care-i avem deja și cu care putem lucra cum am lucra și cu sistemul de organizare politică ce s'ar naște *după* o revoluție, însă cruțindu-ne-o pe aceasta.

Dar votul universal așa cum îl posedăm astăzi nu e tot de origină revoluționară, nu izvorăște el tot din revoluțiile ce s'au săvîrșit mereu dela 1789 încoace? Doar nu s'a dat din buna voința citor-va de sus, nu s'a născut din senin, ci el este rezultanta tuturor frămîntărilor sociale ale unui veac întreg.

Să ne folosim deci de dinsul ca de un dar al revoluțiilor, ca de un dar pe care revoluțiile ni l'au făcut spre a nu se mai repeta sub forma lor cea violentă.

Mai e încă ceva de spus, și pare-mi-se mai important ca toate. In definitiv, privind lucrurile foarte de sus, pe lungi perioade istorice, e indiferent dacă o schimbare în bine se petrece într'o țară sau în omenire pe cale pacinică ori violentă. Puțin ne mai impresionează astăzi grozava frămîntare a marei revoluții franceze și tot așa de mult ne-am fi folosit de roadele ei și dacă lucrurile s'ar fi petrecut în mod pacinic. Tot astfel cam de un mic interes va fi pentru urmașii noștri din veacul al XXI dacă li s'ar hărăzi o stare foarte prielnică printr'o teribilă revoluție săvîrșită în veacul al XX sau prin acumularea de reforme cu încetul pe calea pacinică a votului universal.

Dar pentru cei chemați să trăiască momentele unei revoluții și mai cu osebire pentru soarta imediată a reformelor de realizat, lucrul nu e de loc indiferent. Să mă explic puțin.

Revoluțiile,—atît de fatale în trecut,—cînd au izbutit, au dat naștere la o stare imediată cu mult prea înaintată de ceea ce ar fi fost normal să urmeze. E foarte natural. Prin apăsarea de veacuri, interesele legitime și coapte, ca și cele necoapte încă, toate dorințele, patimele, suferințele, au isbucnit cu furia unei năprasnice explozii. Toate visurile, ideile și idealurile făurite în veacurile de comprimare, neputînd fi supuse la discuție publică, la analiză, la discernămînt, s'au crezut fiecare în parte pe dată realizabile și în toiul fierberii, cînd regimul vechiu era sfărîmat, cu toatele au dat buzna la viață, la realizare. Dar cum nu putea isbuti decît ceea ce era în cerințele vremii, a venit *reacțiunea neagră*, care a înăbușit pe cele prea timpurii și deci neviabile, făcînd ca mai tîrziu, după un nou șir de suferințe și de frămîntări, să se stabilească numai acele idei și reforme pentru care omenirea era pregătită.

Cînd revoluțiile n'au isbutit, a urmat *reacțiunea roșie*, teribila represiune care a înecat în singe mișcarea necoaptă, ducînd starea de lucruri și mai înapoi decît fusese mai înainte.

De aci s'a născut probabil și ideia că mișcările omenirei sînt ritmice, că unui pas înainte îi urmează fatal unul îndărăt, că progresul și regresul se alternează ca ziua cu noaptea, că la orice revoluție corespunde o contra-revoluție.

Acest mers ritmic, care e de natură a insufla mai curînd idei pesimiste sau sceptice, nu-l cred etern. El a fost numai o

fază a desvoltării omenirii, care nu e menită să se repete la infinit. Ritmul acesta, de rău augur pentru destinele omenirei, e numai un compliment al necesității de până astăzi de a se realiza schimbările în bine prin mijloace revoluționare, și va înceta de-a se mai produce cu putința revoluțiilor pacinice, izvorîte din mersul încet dar sigur și continuu al reformelor pe calea liniștită a exercițiului suveranității populare.

Nu este deci indiferent dacă o reforma se va căpăta prin revoluție violentă sau prin dreptul de vot al popoarelor, căci prin al doilea mod nu mai riscăm așa de mult să cădem în reacțiuni de acelea care echivalează cu o dare înapoi tot așa de importantă pe cît o revoluție poate fi o împingere înainte.

Revoluționarii pretind că votul universal n'ar fi realizat speranțele puse în el de partizanii lui. Cum se poate oare dovedi una ca asta? Reacționarii se înspăimîntă de rezultatele lui prea revoluționare. Adevărul trebue să fie la mijloc, ca mai întotdeauna.

Multe sau puține, bune sau rele, în parte, rezultatele sînt ceea ce sînt și ce pot să fie. Asta este și n'avem ce face decît să lucrăm ca votul universal să ne dea nouă dreptate și nu adversarilor. Nemulțumirea e și ea un semn bun, e pîrghia progresului. Pentru toate epocile mari din omenire au fost nemulțumiții vremei, ceea ce nu împiedică că epoci mari au fost, sînt și vor fi.

De altmintreli, cum am mai spus-o, votul universal nu e altceva decît o armă, o formă de luptă și atita tot. Dintre toate formele folosite până astăzi mi se pare că aceasta e tot cea mai eficace, chiar prin faptul că e cea mai modernă, că s'a ajuns la ea după ce s'au încercat atîtea altele. Să ne slujim dar de dinsa în loc s'o criticăm numai, și dacă e s'o criticăm s'o facem în senzul îmbunătățirii, a perfecționării ei, punct asupra căruia vom reveni mai jos.

* * *

O a doua categorie de nemulțumiți de votul universal sînt aceia cărora nu le place nimic din ce se face. Nemulțumiții subiectivi, i-aș putea numi. Pe aceștia e de prisos să-i întrebi ce vor să pue în loc, căci n'au nimic de propus.

Sînt o seamă de oameni care s'au născut ca să critice. Deși fac și ei parte din specia omenească, tot ce e omenesc le displace, în toate direcțiunile. Dacă i-am prenumărat și pe ei printre adversarii votului universal este că atunci cînd vine întîmplarea să-i întrebe cineva și despre votul universal, îl critică cum critică orișice. Ei îngroașă numărul protivnicilor dar fără a adăuga un argument nou și fără a ridica vre-o obiecție specială, cu atît mai puțin au o soluție de indicat.

La noi, unde cele mai multe se maimuțeresc decît se cugetă propriu, numărul acestora e cu mult mai mare decît al ad-

versarilor conștienți. Noi n'avem votul universal, și cu toate astea cred că, proporțional, avem mai mulți critici ai votului universal din.... alte țări, decit în chiar țările acelea. Nici n'am inceput bine lupta pentru o reformă care în altă parte e de mult aplicată, nici n'am avut deci a suferi măcar un inceput al neajunsurilor, și criticii noștri născuți o critică deja. Ei se aseamănă cu acel vecinic deziluzionat citat de Jules Claretie care cînd vedea prima floare a primăverei, exclama cu desnădejde: uite au eșit florile, de-acum vine și iarna!

Sint mulți de aceștia care n'au cea mai mică idee de ce este chimia, fizica, astronomia, biologia, dar proclamă falimentul științei. Fenomenul e frecvent în țările semiculte, unde puțini sînt acei ce-au trecut prin toate gradele de cunoștințe și de muncă, ci găsind roadele de-a gata produse de învățații și muncitorii țărilor inaintate, nu le înțeleg gustul, le par fade sau amare. Lui nătăfleață poate să-i pară rea para mălăeață ce-i cade de-a gata în gură, pe cit timp ce dulce i se pare pinea, și de ce preț, aceluia ce-a ciștigat-o cu sudoarea frunții!

Dintre toți acești puțin demni de interes critici, trebue totuși să deosebim pe-o parte care merită oare-și care atenție, anume pe cei ce sînt indiferenți la marile lucruri sau reforme, nu din insuficiența minței și a inimei ori din pur snobism ci pentru că le e greu, lipsiți cum sint de o cultură mai întinsă și de o mai adîncă înțelegere a lucrurilor ce-i înconjoară, să-și dee seamă de importanța lor. E interesantă această categorie, căci pe acești fel de oameni se bizue mult reacționarii cînd îndrăznesc a ataca prezentul și a lăuda trecutul. Oamenii simt neajunsurile prezentului și nu cunosc de loc trecutul, sau îl cunosc după povești, și cad astfel ușor în cursa reacționarilor.

De cite ori nu ne este dat să auzim zicîndu-se: Da ce-a făcut, mă rog, revoluția franceză? Ce bine a eșit pentru omenire din elucubrațiunile unor nebuni și criminali, care au atacat bazele seculare ale societății pentru a încerca să le înlocuiască cu smintitele lor idei! Naivii sau inculții care nu cunosc nici cine erau nebunii aceștia, nici ce voiau, nici care erau bazele seculare ale societății atacate de criminalii revoluționari, sint gata să se întrebe și ei, ca un ecou, că în adevăr de ce s'a întîmplat așa și ce bine a eșit de-aici?

Sau li se zice: Pe ce am schimbat noi bunele noastre așezăminte din bătrini! Am stricat tot ce era vechiu, tot ce era strămoșesc, am dărimat casa în care părinții și-au dus traiul lor tihnit, pentru a le înlocui cu maimuțării apusene, care ni se potrivesc ca nuca în părete! Și aceiași naivi și inculți, cad triști pe ginduri, însă fără ca habar să aibă de cum era acel trecut, de cum trăiau strămoșii și dacă civilizîndu-ne după felul apusului am făcut rău sau bine.

Să luăm o pildă foarte vulgară, dar perfect de bine potrivită pentru caracterizarea acestui fel de oameni pe care reacționarii îi momesc ca să-și îngroașe rîndurile.

E destul să pleci dela București la Ploești ca să auzi în totdeauna povestindu-se ce pacoste nesuferită sint căile ferate. Nu e neajuns pe lume care să nu-l aibă, până și pe aceia de a merge încet. Dar întreabă-i pe nemulțămiți dacă unul măcar a călătorit cu vechea diligență, dacă au citit o iotă din ce erau voiajurile acum 40—50 de ani. Nici vorbă că s'ar mira grozav dacă le-ai spune că fără aceste mizerabile și nesuferite căi ferate n'ar fi cu putință să se cultive nici un sfert din pămîntul ce se cultivă astă-zi, că mai nici o industrie n'ar putea exista, că chiar hrănirea zilnică a orașelor mari ar deveni o problemă aproape insolubilă.

Pentru acești vecinic nemulțămiți de toate dar fără a le înțelege, cari simt și ei, fără îndoială, neajunsurile vieței moderne, dar mai mult repetă ce aud de la alții, e un singur răspuns de dat potrivit cu mintea lor: să-și închipue că ce este ar dispare subit și să cugete la ce-ar urma.

E prea puțin lucru Constituția pentru țara romînească, dar să presupunem că am suprima-o și atunci îi vom înțelege importanța. Legile cite le avem se calcă mereu în favoarea citorva și în defavoarea celor mulți, dar ce-ar fi fără ele! Căile ferate merg încet, sint scumpe, te înăbuși în vagoane, e murdar în ele, fac un zgomot infernal, te asfixiază cu praful și cu fumul, personalul e impertinent, etc., dar ce-am deveni dacă le-am desființa și ne-am reintoarce la diligențe!

Nemulțumirea e, în adevăr, pîrghia progresului, dar cu condiția că ea să producă reflecția și dorința de-a cunoaște pricinile răului. A fi nemulțumit pur și simplu, este a-ți amări viața degeaba, este a avea sentimentul cel mai steril.

* * *

Sint însă două mari categorii de nemulțumiți de votul universal cari știu ce spun și știu ce vor: reacționarii și..... chiar partizanii lui.

Criticile reacționarilor nu sint lipsite de temeiu, ca chestie de fapt. Neajunsurile pe care le găsesc ei funcționării actuale a votului universal, le găsim, la fel, cu toții. Bine înțeles că sint nuanțe, sint deosebiri în modul de-a privi lucrurile, dar faptele în sine le vedem aproape cu toții la fel. De altmintrelea e prea cunoscut că în critica relelor presentului extremele se ating. Conservatorii ca și socialiștii nu arare ori sint de acord în găsirea și descrierea relelor de care sufere societatea modernă. Lucrul e foarte natural, și unii și alții fiind partide de opoziție, și unii și alții representanți ai celor două clase care nu au puterea și nu se bucură pe deplin de roadele ei, unul fiind-că a pierdut-o, celălalt fiind-că n'a ajuns s'o posedă încă. Deosebirea între ele începe însă de îndată ce se indică soluțiile relelor constatate. Pe cînd reacționarii, de scîrba unui prezent uricios — de altmintreli la fel cu toate presenturile ce au fost și pro-

babil și cu cele viitoare—vor să ne ducă înapoi; partidele înaintate găsesc leacul în perfecționarea stărei de lucruri de astăzi și introducerea de reforme noui cu un caracter și mai progresist.

Iată de pildă pe reacționari găsind votului universal cusurul de-a da puterea în mîinile unei mulțimi ignorante, care nu știe să aleagă între oameni pe cei mai de seamă ci pe acei ce-i lingușesc patimele sau o încîntă cu vorbe goale. Destinele unei țări sînt astfel la discreția voinței mulțimei josnice, pătimașe, ignorante, imbecile.

S'a vorbit și s'a scris mult, în rău, pe socoteala psihologiei mulțimilor, de sigur cu mare doză de dreptate. Dar oare psihologia coteriilor e mai bună și mai prielnică? Cu greu, dacă nu chiar cu neputință, este ca mulțimea să pue la cale un complot în potriva binelui public, să ia o hotărîre, care să surprindă țara, să făurească și să ducă la capăt planuri menite să tulbure și să asuprească lumea. Pentru o coterie lucrul e cu mult mai lesnicios. Tirania mulțimei e vagă, șovăitoare și de scurtă durată, pe cînd tirania unei coterii poate dura cu zecile de ani. Crimele și nedreptățile ce se pot atribui mulțimilor, ca atare, se numără pe degete, și fără o adîncă și specială cunoaștere a istoriei, un individ de-o cultură mijlocie nu ți-ar putea înșira decît două-trei. Dacă amintești de poporul atenian care a silit pe Socrat să bea otravă și de poporul ierusalemitean care a preferat pe Barabas lui Hristos, le-ai cam isprăvit pe cele de căpitenie. In schimb crimele și nedreptățile coteriilor sînt nenumărate și cu mult mai bine cunoscute.

In viața de toate zilele nimeni nu se plînge de relele ce le sufere din partea mulțimei, doar numai că te calcă Duminica pe picioare prin locurile de petrecere, dar de relele coteriilor țipă lumea zilnic. Ori-cine îți poate înșira zece fapte chiar din cursul lunei curente, fără ca măcar să fi fost o alegere în luna aceea.

In definitiv în chiar această învinuire ce se aduce votului universal că folosește mai mult coteriilor, găsim mai curînd o dovadă în defavoarea coteriilor decît în a mulțimei, o dovadă că influența rău făcătoare a coteriilor e așa de teribilă încît nici cu votul universal n'a putut fi pînă acum cu desăvîrșire înlăturată.

Asta revine la a zice, pentru a lua lucrurile mai de sus, sau mai din adîncul lor, cum voiți, că ne aflăm încă tot sub puterea domniei unei clase, că tot interesele ei triumfă încă și cu votul universal, după cum triumfau și cu colegiile restrînse. Dar asta însamnă nu că votul universal e o formă rea de luptă, o armă imperfectă, ci că menirea istorică a acestei clase nu e încă sfîrșită și că noua alcătuire socială ce va să vie nu e încă coaptă. O dovadă mai mult dar că votul universal nici nu sdruncină imediat societatea din temelii, nici n'o dă înapoi, ci o lasă să evolueze în mod natural, decît numai că formează mai repede masele pentru rolul lor istoric, smulge mai multe și mai bune reforme de la clasa stăpînitoare, pregătește mai bine vii-

torul și ne duce înspre el mai repede, dar totuși incomparabil cu mai puțin sdruncin și cu mai puțin sacrificiu decît ori ce alt sistem politico-electoral.

Domnia coteriilor, dacă ar fi fost bună, potrivită progresului și prielnică tuturor n'ar fi ajuns să fie repudiată, răsturnată și înlocuită cu domnia maselor sub care, ori de cîte neajunsuri am suferi, sîntem departe de a fi atît de rău ca sub vechile domnii înlăturate.

De altmintreli puterea nu se hărăzește de o față externă societăților omenești, cum ar fi de pildă un Dumnezeu, ci posesiunea ei rezultă dintr'un lung șir de lupte în care triumfă cel mai înarmat și forma cea mai prielnică progresului. Dacă coteriile au căzut, măcar nominal, de la putere și mulțimile le-au luat locul, este că domnia mulțimilor corespunde unor necesități fatale, izvorite din chiar mersul omenirei.

Că și cu domnia mulțimei sînt și se vor mai ivi mari neajunsuri, nimeni nu neagă. De cît ce e de făcut, de mers înapoi? Dar cum? Pe ce forță vor să-se întemeieze reacționarii ca să ne readucă la vremile trecutului? Au avut toate puterile în mînă, Stat, biserică, justiție, armată, jandarmi, avere, și cu toate astea au fost înlăturați de ideile democratice care n'aveau altă față decît pe ele însuși. Azi cînd democrația ajunsă la putere are ea la dispoziție statul, armata și justiția, cum ar putea reacțiunea să o doboare, cînd ea n'are nici măcar forța ideilor?

Socotesc unii că lumea înșelată în speranțele ei, desgustată de slabul în aparență rezultat dobîndit cu reformele democratice, dela care se aștepta așa de mult, își va reintoarce privirile spre trecut, ca o slugă care schimbînd pe-un stăpîn rău pe un altul și mai rău, revine la cel d'intăi?

Abdicarea de bună voe poate fi fapta unui individ, nici o dată a unui popor sau a omenirei întregi. Nu e cu putință de gîndit măcar, că o țară care a practicat odată suveranitatea națională, aibă aceasta și cele mai grozave inconveniente, să mai nutrească chiar veleitatea de-a voi să abdice dreptul ce l'a căpătat. Și chiar de s'ar întîmpla o minune ca asta, de scurtă durată ar fi renunțarea.

Reacționarii se arata a fi cei mai extraordinari utopiști, cînd năzuesc a vedea lumea readusă la o turmă și-un păstor, de-a face din mulțime iarăși turma mută și supusă, care n'are a se amesteca în trebile publice, n'are a-și spune cuvîntul în chestiile la ordinea zilei. Asta nu se mai poate. De ne e sortit să cădem în prăpastia ce ne stă deschisă în cale, după cum susțin conservatorii, e cu 99 la sută mai probabil că vom cădea în prăpastie mergînd înainte decît să ne mai reintoarcem la trecut. Pe unde a fost, omenirea nu mai trece, după cum la clipa ce-a sburat nimeni din noi nu se mai reintoarce. Așa zisul mers ritmic al istoriei în senzul de progres și regres alternant, eu unul nu-l cred adevărat. Popoarele n'au mers mereu cînd înainte, cînd îna-

poi, ci vecinic înainte, schimbînd forme care *puteau părea* unele mai înapoiate ca cele din trecut, dar de fapt nu erau.

Orice s'ar zice, feudalitatea a însemnat un pas înainte față de antichitate, domnia burgheziei un pas înainte față de feudalitate.

Doi oameni pleacă spre-o țintă. Unul în drumul lui se află pe-o culme, cela-l'alt într'o mocirlă. Dar mocirla fiind mai în apropiere de ținta comună, cel de pe culme va fi mai îndepărtat de ea. Dacă la două popoare ce trăesc simultan am descoperi, la unul înflorirea intelectuală a antichității dar cu formele ei sociale înapoiate, iar la altul întunerecul feudalismului dar cu formele lui sociale mai înaintate, trebue să conchidem că cel de al doilea e mai avansat pe calea progresului.

Chiar de-am presupune că conservatorii ar fi în stare să ne dea o mai statornică pace socială și o înflorire economică și culturală mai mare dacă am consimți să ne reîntoarcem la formele trecutului,— ceeace nu e cituși de puțin, nici probat, nici probabil,—omenirea s'ar găsi mai înapoiată pe calea progresului căci, oricît ar fi de rea starea prezentă—și știm că e mai bună ca cea din trecut, sub toate privirile—această stare prezentă e un inel al lanțului ce ne leagă cu viitorul, e, dacă voiți, mocirla prin care trebue să trecem ca să ajungem mai departe, mocirlă care se află mai în apropiere de ținta finală decît culmea din urmă spre care sintem îndemnați să ne urcăm.

Criticile ce le aduc deci conservatorii votului universal nu pot fi întemeiate decît în fapt, de loc în principiu.

Și noi cu toții găsim că votul universal e departe de-a fi dat cine știe ce roade ideale. Dar le-a dat pe acelea ce le putea da până astăzi și unul din cele mai mari foloase ale lui este tocmai educarea, formarea, maturarea acelei mulțimi care ar fi fost pentru mersul omenirei cea mai mare primejdie dacă rămînea străină de problemele politice, economice și sociale ce ni se pun în timpurile moderne.

Prin suveranitatea populară aceste mulțimi, de votul cărora depinde venirea și șederea la putere, au fost până în adînc pătrunse de toate curentele de idei. In cincizeci de ani de practica votului universal s'a făcut mai mult pentru formarea, educarea și maturarea mulțimilor decît s'a făcut în tot timpul scurs mai înainte. Prin aceasta principiul suveranității populare a fost ideea cea mai progresistă, mai folositoare și mai salutară din cîte au existat până astăzi în omenire. Cînd vor trece veacuri după veacuri și se vor putea vedea bine roadele ideei, fără îndoială că în istorie ea va apare ca una din culmele cele mai înalte, cum e filozofia greacă, codificarea romană, morala evanghelică și arta Renașterii.

* * *

Votul universal cum e practicat azi are defecte, și încă mari. E adevărat că politica de gașcă își joacă încă mendrele. Dar leacul nu stă în restringerea dreptului de vot care ar spori încă puterea coteriilor, ci în mărirea și mai mult a colegiilor. In loc de votul pe plasă și pe candidat, e de preferat votul pe județe și încă pe județe mari, cu scrutinul de listă. Astfel influența de gașcă se va atenua cu vremea. Cînd ideile imperialiste vor slăbi și în Europa, se poate închipui alegeri cu votul universal numai pe regiuni mari, chiar cu plebiscituri. Sistemul american e și mai de preferat poate, dar trebue ca ideile democratice să prindă rădăcini și mai adînci în Europa.

E adevărat că coteriile din parlament fac și desfac totul. Leacul ar sta probabil în înființarea referendului pentru toate legile importante votate de parlament.

Mai e adevărat că tirania de altă dată a minorității a fost înlocuită cu acea a majorității, cu tirania mulțimei. Leacul ar sta nu în îndepărtarea mulțimilor dela vot ci în reprezentarea proporțională cu suprimarea balotajelor, ocazii de cele mai josnice compromisuri.

E adevărat încă că cu votul universal nu pătrund în totdeauna în parlamente oamenii cei mai de seamă și că multe interese mari sînt jertfite. Sînt numeroase relele ce se observă dar e de remarcat că fiecare din aceste rele semnalate cu votul universal, existau înzecit și însutit cu colegiile restrînse.

După cum cînd criticăm neajunsurile căilor ferate nu ne gîndim să ne întoarcem la dilijențe, tot astfel cînd criticăm votul universal nu trebue să ne gîndim la restringerea lui. Ar fi să cădem din lac în puț. Tendința noastră trebue să fie spre perfecțiune, și tot ce ne supără azi trebue îndreptat. Ca ori ce pe lume, și votul universal e susceptibil de îndreptări și de perfecționări de-o mai bună organizare, care, cu vremea i se vor aduce neapărat, însă nu în senzul reacționar ci progresist.

* * *

Acestea zise,—și ar mai fi încă multe dar nu ne îngădue spațiul—să ne reîntoarcem la țara noastră asupra căreia mai am ceva de spus cu privire la introducerea votului universal.

Prietenii mei pretind că îmi plac uneori paradoxele. Să le dau aci o confirmare de formă, lansînd un paradox, care totuși mie mi se pare a fi cel mai adevărat adevăr. Voiu zice și susține dar că votul universal se impune tocmai la popoarele cele mai sărace, cele mai înapoiate și mai inculte și că la acestea mai cu osebire e menit el să facă cel mai mare bine și să fie de cel mai mare folos.

Da, văd bine, acum cînd îl scriu pe acest paradox de atîta vreme numai gîndit, cît e el de puțin un paradox! In orice caz sînt logic cu mine insu-mi, căci dacă am spus că popoarele au votat din caverne și până astăzi, necontenit, dar cu toporul, apoi e adevărat că toporul, crima individuală ca și cea colectivă, adică dreptul de vot sub forma *ab antiquo*, s'au mânuit, și se mânuesc încă și astăzi, mai mult de popoarele înapoiate, inculte și sărace. Niciodată nu simte cineva mai puternic nevoea de a fi cetățean activ ca atunci cînd e nevoiaș sub toate raporturile.

E încă un paradox, dacă voiţi, dar e un fapt că virtutea cetăţenească e mai cu samă practicată de cei mici şi săraci decît de cei mari şi bogaţi.—Insă o fac cum pot, cum li se îngădue de împrejurări.

Revoluţii—nu tulburări superficiale—puţine pornesc de sus în jos, mai totdeauna de jos în sus. Popoarele votează mereu, cum le vine mai la îndămînă. Faceţi-le să le vie mai la îndămînă buletinul de vot şi revoluţia violentă nu-şi va mai avea rostul.

Un olandez, care cîştigă bine, e administrat bine, e instruit, trăeşte într'o ţară cu moravuri blînde, civilizate, se poate dispensa la o adică de dreptul de vot,—Olanda n'are încă votul universal—fiind-că posedă omul atîtea şi atîtea mijloace isvorîte din bogăţia lui, din dreptatea relativă ce i se face, din instrucţia lui, din civilizaţia generală a ţării, de a putea trăi cum se cade. Ce poate să facă bietul romîn, bietul rus sau bietul italian chiar, dezarmat cum e din toate punctele de vedere? cu ce să se apere el, cum să ajungă la dreptate şi la o stare mai bună? Rabdă cît poate, dar cum şi răbdarea are margine, începe a şi-o perde şi votează, devine cetăţean activ: dă foc, omoară, dărîmă. Puneţi-i în mînă un buletin de vot, dar cu votul universal, şi i se va auzi glasul şi i se va face dreptate măcar cît de cît, căci trebue să răzbească el măcar zece ţopîrlani cu vremea in cameră, de cei *aleşi* nu de cei *numiţi*, şi se vor deda acolo la un tărăboiu al dracului.

Credeţi că dacă în Parlamentul ăsta al nostru de acum ar fi fost vre-o zece veritabil aleşi de ţărănime, de cei care pun picioarele în strachină, nu s'ar fi schimbat complect fizionomia şi atmosfera Camerei? Puteţi dv. să credeţi ce voiţi, eu cred că da.

Ori cîtă durere şi amărăciune am simţi spunînd-o, Romînia nu e încă decît o expresiune geografică, nu e o ţară constituită de un popor omogen avînd strînse legături între straturile ce-l formează. Negreşit că ţara nu e împărţită după limbi, după rase sau după religii deosebite, dar e împărţită în două popoare tot aşa de îndepărtate între dînsele ca şi cînd le-ar despărţi mări şi oceane: în poporul dela tîrguri şi în cel dela sate. Ce folos că dincolo de barierile tîrgurilor se vorbeşte aceaşi limbă şi să crede în acelaşi D-zeu, dacă între suflete nu e aproape nici o legătură! Tot atît de mare deosebire de neam întîlneşte un tîrgovăţ romîn cult sau bogat care ar merge cu vaporul zece zile dincolo de hotarele ţării ca şi cînd ar păşi cu zece chilometri dincolo de bariera oraşului natal.

Revoltele din Martie trecut n'au vădit numai mizeria materială a poporului de la sate, care se găseşte şi la alte popoare şi care e în definitiv felul de mizerie cel mai puţin primejdios, ci şi mizeria intelectuală şi sufletească cea mai profundă, care e simptomul cel mai alarmant pentru viitorul unui neam.

Ideile, problemele, dorinţele, aspiraţiunile care ne frămîntă pe noi orăşenii, lipsesc dela sate; mai rău, nu le preocupă de loc; şi mai rău, pe unele din ele ţărănimea le înţelege de-andoasele.

Vorbim aceiaşi limbă, dar numai dacă nu trecem de-un vocabular de cel mult două sute de cuvinte. Mai departe nu ne mai putem înţelege cu ţăranii. Cărţile, broşurile şi gazetele noastre, dacă nu tratează despre fapte mărunte şi diverse, nu spun nimic ţăranilor ca şi cum ar fi scrise pe chinezeşte.

Pînă şi ideia naţională lipseşte la sate. Pentru mine unul, care de cîţi-va ani am de-a face cu ţărănimea şi-mi place să mă interesez şi de sufletul ei, ancheta d-lui Banu la Seminarul Nifon n'a fost o revelaţie ci o palidă reflectare a realităţii.

Nu voesc să zic că ţăranul romîn e o brută, cum vor unii să ne facă să credem. Din contra am convingerea că e foarte inteligent şi foarte priceput în ale lui. Am cunoscut de aproape pe ţăran în Italia, în Belgia şi in Franţa şi cu toate că sînt departe de-a fi şovinist, il găsesc pe al nostru mai ager la minte. Cînd vrea să-şi deschidă inima şi gura, te uimeşte modul lui clar, înţelept şi adînc de a privi şi înţelege lucrurile. Dar suferinţele şi incultura seculară, l'au făcut să judece ca un primitiv, cu logica acea simplă şi geometrică a individului pe care nu-l încurcă ideile şi problemele mai innalte, cu scepticismul acela care isvorăşte din felul fatalist de-a privi viaţa, special omului care nu o preţueşte fiindcă pentru el ea n'are nici o valoare şi nici un farmec mai superior.

O singură pildă. Ori cărui ţăran, din adevăraţii ţărani, i-ai vorbi de primejdia naţională, de primejdia de-a se cotropi ţara lui de-o ţară străină, nu-i vei face nici cea mai mică impresie. Ba cei mai mulţi îţi vor răspunde că n'ar fi rău să se întîmple una ca asta. De ce? Fiindcă poate o fi mai bine atunci ca acum.

Ori de cîte ori s'a rupt un trup dintr'o ţară, măcar cît de puţin, părţile rupte au singerat şi în membrul instreinat a rămas dorinţa, fie măcar veleitatea de a se reîntregi cu trupul. In orice cas o comunitate cît de mică de aspiraţiuni şi dorinţi comune a plutit de la unii la alţii peste noua graniţă despărţitoare. Intrucît ţărănimea basarabeană simte că a fost ruptă de noi şi întru cît ţărănimea noastră cugetă la cei rupţi de dînsa? Dacă basarabenii ar fi fost duşi la antipozi, n'ar fi fost mai mare şi desăvîrşită înstrăinarea lor de noi şi a noastră de ei.

Mă tem grozav că dacă o catastrofă politică ar redespărţi pe Moldoveni de Munteni sau dacă pe fiecare în parte i-ar cuceri alte popoare, nici unii, nici alţii n'ar simţi catastrofa şi n'ar mişca un deget din propria-le iniţiativă ca să redevie la starea anterioară. *Vorbesc numai de ţărănime*, bine înţăles.

E aceasta o stare de lucruri care să ne lese nepăsători? Putem să ne socotim o ţară serios închegată şi cu viitor dacă vom continua a fi împărţiţi în aceste două popoare aşa de streine unul de altul, în poporul orăşenilor şi al sătenilor? Dar evenimentele din Martie trecut au dovedit ceva mai rău de cît atît, au dovedit că aceste două popoare sînt mai mult decît străine unul de altul, sînt duşmane între dînsele şi adînc duşmane.

Mergem între două prăpăstii ţinîndu-ne în echilibru pe-un ascuţiş de sabie.

Aşa am mers decînd sîntem, de sute de ani, şi tot n'am pierit, se va zice poate.

Asta nu e motiv ca să nu cădem odată. In trecut am fost încunjuraţi de popoare la acelaş nivel cu noi. Avîntul nou dat omenirei de Revoluţia cea mare a făcut să se urce repede nivelul în jurul nostru, şi avîntul acesta n'a atins încă masele noastre populare. Popoare noi şi mici create la graniţele Rominiei merg mai repede ca noi. Vom ajunge în curînd să asistăm la culmea ironiei pentru neamul romănesc, că părţi rupte din acest neam şi subjugate de alte neamuri, să se bucure de o viaţă politică şi intelectuală mai superioară ca poporul din Rominia zisă liberă, după cum se bucură deja de o stare economică cu mult mai bună.

In Transilvania, în Banat, în Bucovina şi în Basarabia neamul romînesc *subjugat* duce un traiu material cu mult mai omenesc de cît cel *liber* şi *independent* şi, exceptînd Basarabia, e mai luminat, mai instruit. Cînd vor căpăta ca miine votul universal *subjugaţii*, în ce situaţie inexprimabilă se va găsi Rominia liberă şi independentă ?

Din tot ce s'a încercat la noi, ceea ce a dat rezultatul cel mai de plîns a fost Liga pentru unitatea culturală a tuturor Rominilor. E un fapt prea cunoscut. Şi cum se putea să fie alt-fel ? Cum putem noi, un popor de mizeri şi de neştiutori de carte, un popor fără drepturi reale, să ne încumetăm a slobozi şi a instrui pe alţii ?

In loc să fim un far de lumină pentru cei ce ne înconjoară şi să stîrnim rîvna printre vecini prin buna noastră stare culturală, politică, economică şi socială, sîntem pentru dînşii un misterios şi îngrijitor punct de întrebare, ca să nu zic mai mult.

Să nu ne fie cu suparare, dar nu arare ori se întîmplă că ţăranii din Transilvania cari vin ca *servitori* pe la noi, să fie superiori în multe privinţi chiar stăpînilor la care se tocmesc. Ştiu un caz admirabil, care merită să fie cunoscut şi de alţii.

Nişte servitori transilvăneni, tocmiţi la o şcoală publică din Bucureşti, roagă pe corpul profesoral al acestei şcoale să le cumpere cîteva bilete de bal—Ce era cu aceste bilete ? Din comuna respectivă se aflau în Bucureşti vreo 80 de inşi, care formaseră o societate ce da regulat anual două baluri, cu produsul cărora se contribuia la susţinerea şcoalei din satul lor.

Şi pe de-al de aceştia voim noi, rominii liberi din regat, să-i desrobim şi să-i unim cultural cu noi, iar ca pildă şi îndemn le oferim starea culturală, morală, politică şi economică a ţărănimei noastre !

Revoltele din Martie trecut au fost ca un fulger care au luminat sub picioarele noastre adîncuri prăpăstioase din cele mai îngrozitoare. In ele se pot nărui visurile, dorinţele, năzuinţele noastre toate, împreună cu ţara, dacă nu vom şti să astupăm repede aceste prăpăstii.

N'avem de dat numai pîine poporului, n'avem numai să'l învăţăm şcoala primară, nu e vorba numai de-o mai bună gospodărie. Cu acestea nu se civilizează un popor şi poporul nostru trebue civilizat, trebue innălţat măcar la nivelul rominilor subjugaţi din Austria şi Ungaria.

Cu ce-l putem scoate din starea aceasta, ce punte să aruncăm peste prapastia dintre el şi noi, cum să-l facem să se simtă şi *om* şi *romîn*, legat de ţara asta cum sîntem şi noi, tîrgoveţii mai luminaţi ?.

Pînă acum n'am văzut arătîndu-se decît aceste trei soluţii : *pămînt, şcoală, bună administraţie*.—Eu unul le cred cu totul insuficiente, sau ca să exprim mai bine ce gîndesc, prin ele nu se răspunde la întrebările de mai sus.

Cîntărim noi patriotismul cuiva prin averea ce-o are ? Nici ţăranul nu va fi mai bun patriot fiindcă va poseda cîteva hectare mai mult. Preţuim noi calităţile cuiva fiindcă poate descifra buchile ? Nici ţăranul nu va fi mai format pentru viaţa modernă dacă va şti să descifreze cîteva slove. Buna administraţie nu cred că se poate realiza numai prin măsuri de sus în în jos, singurele care se iau acum.

Pămînt, carte şi administraţie sînt foarte bune dar nu rezolvă problema.

Trebue să ridicăm pe ţăran pănă la noi şi noi să ne scoborîm pănă la dînsul. Trebue o apropiere morală şi intelectuală între cele două popoare străine din ţară şi atît de duşmane. Apropierea aceasta nu se poate săvîrşi decît pe calea de reforme politice, prin votul universal.

Prima şi cea mai puternică legătură dintre straturile unui popor e egalitatea înaintea drepturilor ca şi a datoriilor. Constituţia a proclamat-o dar încă n'am realizat'o. Am dat ţărănimii un rol şi un loc de robi şi ne mirăm că ea are mentalitatea, viaţa şi psihologia unor robi ! Cum se putea săfie altfel ? In formele vieţii moderne am lăsat să subziste toate păcatele trecutului. Deşi am proclamat că nu mai sînt deosebiri de clase, ele subzistă chiar din punct de vedere politic. Şi ţăranul continuă a trăi ca o clasă cu totul aparte, fără a avea nici una din egalităţile de drept care în alte ţări există, şi fără a simţi nici o solidare cu celelalte clase. Trebue să ajungem a desfiinţa şi noi clasele politice, dacă pentru desfiinţarea celor economice şi sociale n'a venit încă vremea,—şi asta nu se poate face decît cu votul universal.

Cînd toţi locuitorii ţării vor fi egali în faţa urnei şi cînd puterea politică în stat va emana egal dela întreaga masă populară, dela sine se vor stabili, şi încă imediat, întinse legături între oraşe şi sate. Vom fi nevoiţi a ne scobori în mijlocul poporului suveran şi, cu solicitarea votului, fie chiar cu cerşirea lui, fie măcar şi cu smulgerea lui, va trebui să ducem pănă la el ideile noastre, să i le spunem, să-l facem să le înţeleagă ; iar pe el va trebui să-l ascultăm, la rîndul nostru.

tatul, numai acolo candidații tremură de emoția necunoscutului.

Știu ce mi se va riposta: că unii circiumari, proprietari mijlocii sau învățători și preoți duc de nas pe țărani, îi înșală ca pe niște copii, și acești aleși pentru cari bieții săteni se devotează, sînt nu arare ori niște mizerabili. In totdeauna se poate da acest răspuns la o alegere. Cei căzuți găsesc că alegătorii sînt niște oi, niște brute sau niște corupți. Trebue o mare înalțare de spirit cui-va ca să primească înfrîngerea cu seninătate și cu simțul dreptății. Tot așa se critică izbînda electorală în Franța, în Anglia, în Germania. De aci ar trebui să tragem concluzia extra-ordinară că numai invinșii sînt morali, numai cu ei e dreptatea și adevărul, iar învingătorii sînt totdeauna niște mizerabili și niște corupători?!

E admisibil ca un circiumar, un preot sau un învățător să aibă, *într'un sat romînesc* o putere mai mare decît proprietarul unit cu guvernul? Iar dacă o au, să nu fie oare fiind-că ei, în anumite cazuri, și față de proprietar sau față de guvern, ori de ambii împreună, reprezintă mai bine interesele sătenilor? Frecvența cazurilor, repetarea lor necontenită de 50 de ani, intenzitatea rezistenții sătenilor în alegerile comunale, dovedesc că e la mijloc existența unei adevărate virtuți civice.

Am spus'o și mai sus, ori cît s'ar părea de paradoxal, cei mici și săraci sînt, cînd e un interes serios la mijloc, mai independenți decît cei mari și bogați. S'a scris mult despre defectele mulțimei, dar cît ar fi de scris asupra calităților ei! Să reținem numai un singur fapt: De cînd lumea toți reformatorii religioși, politici, sociali, mulțimelor s'au adresat și nu claselor restrînse.

Chiar în alegerile legislative țărănimea a dat dovadă de independență. Lucrul e aproape miraculos cînd ne gîndim la ce e colegiul al 3-lea!

Alegerile d-lor Dobrescu, Mille, Popovici, Morțun, Nădejde, Veniamin, Dincă Schileru, spre a nu pomeni decît pe acestea, dovedesc ce virtute cetățenească e în țăran și cum știu sătenii să se atașeze de acei in cari capătă încredere.

Eu unul nu m'am îndoit și nu mă indoesc un moment de virtuțile civice ale țărănimei romîne. Explicația că am rămas politicește coada lumei stă tocmai în marea siguranță ce au avut-o clasele noastre de sus că nu vor putea să-și joace mendrele cu țăranii. Nu nematuritatea maselor a împiedecat acordarea votului universal în Romînia ci mai curînd teama de aceste mase, de inteligența lor vie gata de-a se adapta la ori-ce împrejurări și a pricepe ori-ce i s'ar expune, de caracterul dirz în fond al unei populații supusă orbește numai în aparență.

In rezumat votul universal mi se pare singurul mijloc de-a ajunge la vindecarea temeinică a relelor de care sufere țara și sînt convins că poporul romînesc e perfect apt de a exercita cu folos și pricepere suveranitatea națională.

Cine crede și poate dovedi contrarul, să vorbească.

I. Teodorescu

H. DE REGNIER

din La corbeille des heures *

Îți închipui tu că ceasul poate trece mai încet
De-l trăim cîntînd în preajmă-i ca să nu-l simțim cum trece
Ca să n'auzim cum trece cu paneru-i înflorit.—
Strecurîndu-și pururi umbra după gard, și după zid,
După an, și după vreme,—
În mers pașnic ori zorit?...
Fie-i umbra de cenușă ori de-azur,—paneru-i fie
Înflorit atunci din proaspăt, ori cu totul veștezit.—
Drumul ceasului i-acelaș de zîmbește, ori suspină,
De se'nalță drept, ori trece aplecîndu-se în pas,—
Și la fel se scurge vremea și în umbră și 'n lumină
Ceas cu ceas....

Tu-ți torci caeru ori poate împletești ceva cununi;—
Rîndunica ciripește și albina 'n zumzet sboară,
Cade-un fruct,—se'nclină pomul,
Cîte-o frunză se 'nfioară,
Și se 'ndoaie cîte-un spic,
Tu culegi din fericire ici și colo cîte-un pic,

---

*) Odelette V.

vinţă declaraţii categorice şi din partea altor culegători. În tot cazul ar trebui pornită o anchetă în această privinţă, căci, împreună cu scurgerea vremii, poeziile populare tind şi ele a dispărea.

Declar dela început că eŭ mă pun din punctul de vedere nu al estetului, care abordează literatura populară înarmat cu teorii de clasificaţie a genurilor literare, ci din punctul de vedere al filologului, care *constată* un lucru *la popor* şi caută să-l explice *ca atare*.

Spuneam că *doina exprimă orice sentiment* şi are ca substrat *melancolia şi resemnarea*.

Melancolia doinei a fost observată demult: „*Doinele* sînt cîntice de iubire, de jale şi de dor, *plîngeri duioase* a inimii Rominului în toate împregiurările vieţii sale", Alecsandri 223; — [Mocanii] cîntă tot felul de cîntice şi moldoveneşti şi mocăneşti şi ardeleneşti şi însfîrşit ştie a o întoarce şi pe struna acelei poeme aşa de simplă şi nevinovată, aşa de dulce şi plină de dor şi *duioşie*, ce se chiamă *doina!*", A. Russo, Soveja, în Revistă Romînă 1863 pg. 448; — „*inimă albastră* are omul cînd e *trist*, mâhnit, cînd pe dînsul nu-l mîngăe nemic din frumuseţele ce-l încunjoră. *Doinele sînt cîntece de inimă albastră*", M. Lupescu la Hasdeu, Etymologicum 719; — „Rominul cîntă în şezătoare: cîntă la munca cîmpului, la drum şi, ca cioban, pe cele dealuri. *Doina* lui e *duioasă* caşi el... Rominul la chef e sfătos, dă la poveţe ori îi vin în minte toate amărăciunile şi cîntă *doina de jale*, de se topeşte inima-n el", I. Paul, Ţaranul romîn şi ungur în Ardeal Iaşi 1899, p. 37, 40. Acelaş lucru şi despre *aria doinei*: „Toţi păstorii romînî port în brîŭ un fluer mic ce se numeşte fluer ciobănesc şi sună din el deosebite *arii*, unele vesele, iar cele mai multe *melancolice* şi foarte espresive... La Bicaz, pe malul Bistriţei, am întîlnit un păstor, anume Brîndușă, carele se înălţa la gradul unui adevărat artist prin talentul cu care cînta *doina* din fluerul săŭ" Alecsandri 193; „Balada Dolcăi precum şi aceîa a Mioriţii le-am cules din gura unui baciŭ, anume Udrea, dela stîna depe muntele Ciahlăŭ. Acel păstor suna din bucium cu o putere estraordinară, încît munţii se răsunaŭ în mare depărtare. El cînta şi din fluer mai multe cîntice ciobăneşti, iar mai cu samă *doina* cu o espresie de *înduioşire ce aducea la lacrimi* în ochii celor care-l ascultaŭ", acelaş, ibid. 57. Faptul a fost remarcat şi de străini: „Un muzic de mare talent, d. Henri Erlich, care a locuit cîţiva ani în Romînia şi a publicat un album de arii romîneşti, zice în precuvîntarea acelui album: „naţionalitatea Rominilor se arată curată şi necontestabilă atît în limba şi datinele lor cît şi chiar în muzica lor deosebită de oricare alta. Negreşit *ariile romîneşti* vor părea foarte curioase popoarelor occidentului pentru melodia lor cu totul originală şi cîteodată, putem zice, sălbatică, şi pentru companiamentul lor ce cuprinde uneori acordurile cele mai capricioase, cele mai bizare, şi alteori foarte simple şi monotone. *Ele aŭ însă o espresie de melancolie dulce şi dureroasă chiar.* Sînt mai cu samă unele pasaje misterioase carele fac să se prezinte dorinţi înfocate şi ascunse în fundul inimii, şi care se manifestă *printr-un soiŭ de plînset melodic. Aceste sînt ariile doinelor*", Alecsandri 233 [1].

Resemnarea doinei n-a fost însă observată îndeajuns. Bibicescu XXXVII spunea că „*doina transilvăneană* e tot un fel de *consolare* a oricăror suferinţi", dar se grăbea să adauge că „Rominul e optimist, dar nu fatalist" (ibid. XL) şi că „optimismul înăscut poporului romîn esplică doina lui" (ibid. XXXIX). Totuş o doină din Transilvania spune:

Fii, inimă, răbdătoare,
Că-ai pămîntul supt picioare!
Rabdă, inimă, şi taci
Ca pămîntul care-l calci!
(Bibicescu 3)

Pe acest fond de melancolie şi resemnare şi în mijlocul naturii poetice a Carpaţilor, Rominii aŭ brodat *doina, care cîntă iubirea, dorul, durerea şi natura.*

Cu totul altfel înţelege doina d. Delavrancea. Intr-o conferenţă, pe care a ţinut-o la Iaşi şi pe care a publicat-o în întregime şi în Calendarul Minervei pe 1903 p. 95 — 103, d. Delavrancea a susţinut că doina a fost la origină un cîntec de războiŭ: „Cuprinsul doinei trebuia să fi fost vitejesc, iar nu jalnic. Nu plîngere, ci strigăt de bărbăţie; nu melancolie, ci energie naţională. Prin ea se exprima nu poezia iubirii, ci energia etnică a celui mai războinic popor de acum cinci secole. Altfel dece s-ar fi gîndit Cantemir la „Marte", cînd vroia să-şi dea samă de origina doinei? Şi de ce el, pela începutul secolului al XVIII, leagă doina de faptele războinice?" D. Delavrancea nu bagă de samă, între altele, că Cantemir nu face etimologie în sensul filologic al cuvîntului. Notiţa lui, foarte preţioasă, se referă la doina din timpul lui, nu la doina primitivă născută în Carpaţii Transilvaniei. Apoi, adevărata etimologie a doinei, acea dată de d. A. Philippide, exprimă tocmai durere. Amintesc însfîrşit d-lui Delavrancea că „din toată înfăţişarea fizică a Rominului, din expresia feţei şi din mişcări, vezi *temperamentul melancolic saŭ flegmatic*, pe omul cumpănit şi liniştit, care nu-ş iese cu una cu două din sărite" (I. Paul, Ţaranul romîn şi ungur din Ardeal, Iaşi 1899 p. 11). Conferinţa d-lui Delavrancea este însă importantă prin faptul că în ea s-a admis ideia de evoluţie a doinei, idee emisă deja mult mai înainte. A. Russo, Poesia poporală în Foia societăţii pentru literatura şi cultura romînă în Bucovina an. 1868 p. 189 — 195 spusese: „Cele mai multe balade [= cîntice bătrîneşti], ce le avem, datează dela seculii XVI, XVII şi

1) Despre Ehrlich şi colecţia lui de arii romîneşti, v. mai pe larg Alecsandri, Melodiile romîneşti, în Romînia Literară an. 1855 pg. 110—113.

XVIII, precum Toma Alimoș, Gruia Grozovan, Codreanul, Ghimiciŭ, Novac, etc. Societatea depe atuncĭ era războĭnică; toțĭ oamenii eraŭ inarmați, toate ideile pornite spre luptă cu dușmaniĭ țăriĭ... Frumoase timpurĭ de vitejie aŭ fost acelea, unde Romînul intra în doĭ ca în doĭsprezece, și unde Hanul Tatarilor trimetea jalobă cătră Domnii Moldoveĭ cu rugăminte ca să poruncească Grozovenilor depe atuncea de a nu li maĭ opri calea, cînd se întorceaŭ cu pradă din țara leșască! Însă roata noroculuĭ se întoarce! Starea Principatelor se schimbă, neatîrnarea lor piere; poporul sufere, vitejia luĭ amorțește și trece dela gloate la cete, dela cete la indivizĭ, și prin urmare *baladele strămoșeștĭ sînt înlocuite prin cîntice de frunze, cîntice hoțeștĭ [= doĭne haiducești]*".

Iarnik și Bîrseanu împart *doĭnele* din colecția lor în: *doĭne de dragoste* (puterea dragosteĭ, lauda ibovniculuĭ și ibovniciĭ, dragoste nehotărîtă, îndemnărĭ la dragoste, dragoste cu frică și cu zulie, dragoste ascunsă și cu piedicĭ, dragoste pizmuită, dragoste cu gluma, deosebite), *doĭne de dor și de jale* (puterea doruluĭ, năcazurĭ din pricina doruluĭ, drăguțiĭ depărtațĭ unul de altul, moartea unuĭa dintre iubițĭ, dragoste stricată, jalea celor ce n-aŭ nimerit bine cu căsătoria, jalea celuĭ mustrat și pizmuit, jalea celuĭ depărtat dela aĭ săĭ, jalea orfanuluĭ, deosebite), *doĭne de mustrărĭ și de blăstămurĭ* (neînțelegerĭ între iubițĭ, dojenirĭ făcute celor necredincioșĭ în dragoste, mustrărĭ și blăstămurĭ din partea drăguțeĭ părăsite și drăguțuluĭ părăsit, mustrărĭ din pricina socrilor și părinților, mustrărĭ din partea feteĭ silite la măritiș, deosebite), *doĭne haiducești, doĭne de-ale cătănieĭ*.

Dar aceste sentimente se găsesc și în alte poezii decît acele publicate supt titlul de *doĭne*, se găsesc și în *cîntece*, în *hore* și în *bocete*. Deja din citațiile precedente s-a putut vedea că *doĭnă=cîntec*. Alecsandri definea *doĭnele* prin *cîntece*, ba chiar adăuga: „Unele *doĭne* port și numele de *cîntece*, *voĭniceștĭ* in Moldova, *olteneștĭ* în Valahia și *haĭduceștĭ* în Ardeal" (ibid. 223), și într-adevăr unele *doĭne* poartă la el titlurile: *cînticul răzeșuluĭ*, *cînticul plugaruluĭ*, *cînticul călugăruluĭ*, *cînticul orbuluĭ*. — C. Negruzzi, Opere I, Bucureștĭ 1905 p. 317: „Sînt deosebite *cîntece* populare [în Moldova]: cîntul ostășesc saŭ istoric, cîntul religios, cîntul dragosteĭ și a nunțiĭ și cînticul codruluĭ saŭ voĭnicesc"; acelaș, ibid. 321: „Aceĭa însă ce caracterisește pe Moldovan sînt *doĭnele* saŭ *cînticele muntene*". Decĭ sînt *doĭne Cîntece(le) Moldoveneștĭ* publicate de Elena Sevastos, împărțite în cîntece privitoare la *părințĭ și fiĭ, dragoste, codru și cîmp, străinătate, soartă*, apoĭ *cîntece de chef, ostășăștĭ și bătrîneștĭ*. Sînt *doĭne* și *Poezii(le) populare din Transilvania* culese de I. G. Bibicescu, privitoare la *iubire* (dragoste, drăguțiĭ certațĭ, iubirea de familie), *străinătate, cătănie, codru*. Sînt *doĭne* și *horele*, căcĭ „*hore* se numesc și ariile ce împreunează danțul, precum și versurile ce sînt improvizate în vremea jîoculuĭ. Caracterul lor e vesel și glumeț și maĭ adesea *iubitor*" (adică privitor la *iubire*),

Alecsandri 323; — *horă=cîntec, doĭnă, baladă*. Poporul din Maramureș nu face deosebire între *baladă* și *doĭnă*. Cîntecile maĭ lungi, *baladele*, de comun le numește *hore* pl. *horĭ*; cele maĭ micĭ, *cînticéle, doĭnéle, hore* și *dîrlaĭŭ*; cest din urmă de regulă însamnă melodie; diminutiv *horicé*" Țiplea 110 b.: „*[ariile horelor]* răsună cu o veselie la care omul nenorocit se dă în momentele sale de uitare și de plăcere", Henri Ehrlich, la Alecsandri 223. — Sînt *doĭne* și *bocetele* care se cîntă la morțĭ „cu glas jalnic și monoton" și pe care le-am putea numi *doĭne elegiace*. Într-adevăr în *bocete* se cîntă *jalea* pe care o lasă cel răposat. Însă, firește cu o intensitate ceva maĭ mică, și fără să fie vorba de moarte, acelaș subiect îl aŭ și unele *doĭne* și *cîntice*. Astfel sînt *doĭnele* pe care Iarnik 191—210 le-a publicat supt titlul 'Jalea celuĭ depărtat dela aĭ săĭ' și 'Jalea orfanuluĭ' și unele *cîntice* pe care Sevastos 7—36, 211—223, 227—254 le-a publicat supt titlul de 'Părințĭ și fiĭ', 'Străinătate' și 'Soartă'. În Maramureș „cînd moare vreun fecior tînăr orĭ vreo fată din sat, atuncĭ nu-l *cîntă (=bocesc)* femeile, ci-l *horesc* fetele, adică îl petrec cu *horĭ, cîntece*, până la groapă, de regulă cu acompaniarea maĭ multor lăutarĭ" (Țiplea 110 b), de unde rezultă că *hore=bocet*, și am văzut maĭ sus că *hore=doĭnă*. În ținutul Oașuluĭ (Candrea, Graiul Oașuluĭ 50 a) *a horĭ=a cînta*, iar în Ardeal *a cînta* și *a chiui*: „Prin grădină pe cărare, pagubă că-ĭ iarba mare și nu pocĭ mere *horind*, mîndruluĭ versurĭ făcînd!" Iarnik 253. (Se știe că în popor *v(i)ers=cîntec*). — „Ce *horeștĭ*, ce chiueștĭ, că de glasul gureĭ tale, da stă apa-n loc pe vale!" Bibicescu 301. *(Horeștĭ* este imediat alăturĭ de *chiueștĭ)*. — „Văd o dalbă de cătană ce *horăia* și chiuia. De cîntecele luĭ pica frunza codruluĭ". Bibicescu 301. *(Horăia* este alăturĭ de *chiuia* și se spune cu privire la *cîntece)*. Din cauză că *a horĭ=a cînta* și *horă=bocet*, în ținutul Oașuluĭ (Candrea ibid 49 a) și în Maramureș (dupăcum rezultă din citația dată maĭ sus după Țiplea) *a cînta=a bocĭ, a jeli un mort*.

În sfîrșit sînt *doĭne* și *strigăturile (chiuiturile)*: *strigel= doĭnă, cîntec, chiuitură* (Candrea, Graiul din ținutul Oașuluĭ p. 52 b); iar în prima parte a acestuĭ studiu am arătat că în Moldova *cîntecele de leagăn* se numesc și *doĭne de leagăn* (Șezătoarea IX 162). Deși nu am la îndămînă o informație pozitivă, totuș acelaș lucru se poate spune și pentru Ardeal, căcĭ din *daĭnă=doĭnă* s-a derivat verbul *a se dăĭna*, care, după Viciu Glosar 39 a, însamnă *a se legăna în huĭț, în scrînciob* (de pildă „ierĭ toată ziŭa *m-am dăĭnat* cu scîrcîomu la gura văiĭ"), de unde apoĭ *dăĭnuș, dăĭnĭuș* 'huiț cum fac copiiĭ, țuțul', ibidem. În cele maĭ multe părțĭ ale Ardealuluĭ *horele* se numesc *strigăturĭ* (Iarnik IX).

Ca observație finală notez că în Maramureș la orice poezie se-ntrebuințează ca refren cuvintele *daĭna* și *daĭnu=doĭnă*. Țiplea 108 a: „*Daĭna* și *daĭnu* e veșnicul refren în poeziile din Maramureș. '*Morțĭ daĭnu* și *daĭna*', orĭ 'heĭ *daĭna*, mîndră *daĭna*.

și iară mîndră *daina*' și așa mai departe. Sînt melodiĭ așa întocmite, unde după fieștecare vers urmează vreun '*duĭnu* mîndră și *daină*' orĭ altele".

Pentru maĭ multă edificare iată cîteva apropieri:

Fratele răzleț
(cîntic)

Frunză verde păduref,
Olteilo frate răzleț,
Pela noĭ tîrziŭ te-arăți,
Că decînd te-aĭ răzlețit,
Pela noĭ n-aĭ maĭ venit!
Cum te plîng surorele
Pe toate cărărele,
Cum te plînge cea maĭ mare,
Cu păr galbăn pe spinare,
Cu lacrămĭ pănă-n paftale;
Te plînge cea mijlocie,
Cu rochiță vișinie,
Cu lacrămĭ pănă-n bărbie:
Cum te plînge cea maĭ mică,
Cu rochița de-alestincă,
Frunza-n codru să despică,
Să despică, să usucă,
Și la pămînt jos că pică.
Cum te plînge maĭcă-ta,
Nu te plînge nimenĭ,
Ți să rupe inima!
(Sevastos 7)

Variantele 'Fratele răzleț' și 'Fratele rășneț' sînt date de Alecsandri 379, 280 ca *doĭne*.—Tot ca *cîntic* este dată și varianta din Șezătoarea X 52 b.

Bocet

Scoală, scoală, voĭnicel,
Dragul mameĭ tinerel,
Și te uĭtă, tu, la mine,
De privește cum îțĭ vine
Toată ceata preuțască,
Dela noĭ să te pornească!
Aŭ tare te-aĭ supărat,
Tu pe mama de-aĭ lăsat
Și de ea te-aĭ depărtat
In pămînt întunecat?
Ziŭa bună n-aĭ luat!
Dece, dragă, nu grăieștĭ,
Lingă tine nu privești,
Cum te plîng surorile
Pe toate cărările,
Cum te plînge cea maĭ mare,
Cu păr galbăn pe spinare,
Cum plînge cea mijlocie
Cu lacrimĭ pănă-n bărbie,
Cum te plînge cea maĭ mică
Frunza-n codru se despică,
Pică jos și se usucă.
Scoală, scoală, pe picioare
Si fă umbră pe cărare
Pănla casa ta din vale,
Ca să-ți vezĭ tu armele,
Armele și gloanțele,
Că decînd tu le-aĭ lăsat
Rugina că le-a mîncat!
(Burada Bocete 116—117)

Doĭnă

Săraca străinătate,
Mult avuĭ de tine parte!
Vaĭ mîncatu-s de străinĭ
Ca iarba de boĭ bătrînĭ,
Și mîncatu-s de dușmanĭ
Ca iarba de boĭ bălanĭ:
Mîncatu-s de răutate
Ca iarba de vacĭ cu lapte,
Și mîncatu-s de nevoĭ
Ca iarba de cele oĭ!
(Iarnik 191)

Bocet

Nicĭ n-aĭ mamă, nicĭ n-aĭ tată,
Parcă eștĭ lăsat din peatră;
Nicĭ n-aĭ frațĭ, nicĭ n-aĭ surorĭ,
Parcă eștĭ lăsat din norĭ;
Eștĭ mîncat tot de străinĭ
Ca iarba de boĭ bălanĭ,
Eștĭ mîncat tot de nevoĭ
Ca iarba crudă de ploĭ!
(Burada Bocete 106)

La Podețul cel de piatră
(cîntic)

La podețul cel de piatră
N-am nicĭ mamă, n-am nicĭ tată:
La podețul cel cu florĭ
N-am nicĭ frațĭ, n-am nicĭ surorĭ.
Creșteți florĭ cît gardurile
Ș-astupațĭ pîrlazurile
Să vă bată vînturile
Ca pe mine gîndurile.
Creșteți florĭ ș-îmbobociți
Bobocițĭ și nu-nflorițĭ,
Că mie nu-mĭ trebuițĭ.
Că decînd v-am semănat,
Tot cu lacrimĭ v-am udat,
Și decînd v-am răsădit,
Tot cu lacrimĭ v-am stropit.
Es afară cat la munțĭ,
Intru-n casă, n-am părințĭ;
Es afară cat la brazĭ,
Intru-n casă n-am nicĭ frațĭ;
Es afară cat la florĭ,
Intru-n casă, n-am surorĭ;
Es afară, cat la spinĭ,
Intru-n casă la streinĭ!
(Sevastos 11)

Doĭnă

Creșteți, florĭ, cît gardurile
Să vă bată vînturile,
Ca pe mine gîndurile,
Și secațĭ din rădăcină,
Cum plîng eŭ dela inimă.
Creșteți, florĭ, și nu-nflorițĭ,
Că mie nu-mĭ trebuițĭ,
Că n-am frațĭ să vă-ngrădească,
Nicĭ surorĭ să vă plivească,
Nicĭ nepoate să vă poarte!
(Iarnik 209—210)

Fragment de bocet

Nicĭ n-am frațĭ, nicĭ n-am surorĭ,
Numaĭ grădina cu florĭ.
Creșteți, florĭ, dar nu-nflorițĭ.
Mie nu-mĭ maĭ trebuițĭ;
Creșteți florĭ cît gardurile,
Să vă bată vînturile,
Ca pe mine gîndurile!
(Burada Bocete 103)

In *cînticul* 'La Podețul cel de piatră' e vorba despre *podețul cel de piatră, podețul cel cu florĭ*. Tot așa in *cînticul* 'Frunză verde stuh de baltă' din Sevastos 9 este vorba despre *podețul cel de piatră, podețul cel de-aramă, podețul cel de brazĭ, podețul cel cu florĭ*. Aceste *podețe* sînt *podurile* care se pun in calea mortuluĭ (v. Burada Bocete 26) și despre care e vorba și in unele *bocete*, ca d. p. bocetul XIX din Burada ibid. 120.

Aceste exemple arată in mod lămurit că *doĭnă=cîntic=bocet*.

Pentru legătura *doĭnă-cîntic-horă bocet* să se maĭ compare însfîrșit următoarele. Poezia CLXXIV este dată de Iarnik 79 ca *doĭnă;* o variantă a aceșteia 'Sarace dragostele' este dată de Sevastos 107 ca *cîntic*.—Poezia CCCXX este dată de Iarnik 144 ca *doĭnă;* doŭă variante ale aceșteia 'Cum să nu-mĭ fie dor?' sînt date de Bibicescu 31 și 118 ca *poeziĭ de iubire*.—Poezia CDX este dată de Iarnik 191 ca *doĭnă* (jalea celuĭ depărtat dela aĭ săĭ); o variantă a aceșteia 'Sărmana străinătate' este dată de Sevastos 8 ca *cîntic* (părințĭ și fiĭ); o alta este *cîntic cătănesc* la Hodoș, Cîntece cătăneștĭ 9; iar o alta constitue începutul *bocetuluĭ* XL din Burada Bocete 106.—Poezia CDXXXI din Iarnik 201 este dată ca *doĭnă* (jalea celuĭ depărtat dela aĭ săĭ); o variantă a aceșteia 'Apoĭ cum să nu suspin?' este dată de Bibicescu 111 ca *poezie de străinătate;* o alta 'Frunză verde doĭ bujorĭ' de Sevastos 88 ca *cîntic* (părințĭ și fiĭ); iar 'Dorul de rude' și 'Așa-mĭ vine' sînt date de Teodorescu 284 tot ca *doĭne*.—Po-

ezia CDLXX este dată de Iarnik 200 ca *doină* (doine de mustrare și blăstămurĭ); două variante ale aceșteĭa 'Frunzuleană de negară' și 'Frunză verde de negară' sînt date de Sevastos 11, 214 ca *cîntice* (primul—părințĭ și fiĭ, al doilea—străinătate).—'Cînticul răzeșului' este dat de Alecsandri 227 ca *doină*; o variantă a acestuĭa 'Cîntec răzășăsc' este dat de Sevastos 320 ca *cîntic bătrînesc* și amîndouă sînt *doine haiducești*.—'*Doina* voiniceascā a luĭ Ion Petrariul' din Alecsandri 259 este *cînticul bătrînesc* 'Petrariu' din Sevastos 318, ĭar *cînticul bătrînesc* 'Văleanaș' din Sevastos 297 este în realitate *bocet*.—'Frunză verde cimbrișor' este *cîntic de dragoste* la Sevastos 142; o variantă a aceșteia este *poezie de ĭubire* la Bibicescu 81—82, ĭar o alta este *horă* la Alecsandri 374. Și nu găsesc de nevoe să maĭ înșir și alte variante.

Concluziĭa care se degajează din aceste fapte este următoarea. În Carpațiĭ Transilvanieĭ s-a născut doina primitivă între 400 și 1200. După acest interval, alăturĭ de doĭne, Romînul a maĭ creat și alte felurĭ de poeziĭ populare, anume cîntece, hore, strigăturĭ, bocete. Aceste felurĭ de poeziĭ s-aŭ născut însă pe baza aceloraș sentimente de melancolie și resemnare și motivul lor e acelaș—ĭubire, dor, durere și natură. Odată ajunșĭ aicĭ, două ipoteze se pot face. Orĭ cîntecele, horele, strigăturile, bocetele sînt *doĭne transformate, localizate* după împrejurărĭ.—cînd se cînta, *doina* lua numele de *cîntec*; cînd se cînta și se juca, lua numele de *horă*; cînd se striga orĭ chiuia, *strigătură* orĭ *chiuitură*; cînd se bocea, *bocet*. Orĭ cîntecile, horele, strigăturile (chiuiturile), bocetele aŭ fost dela capul loculuĭ poeziĭ de alt gen decît doĭnele, și numaĭ maĭ tîrziŭ, din cauza asemănărilor de care am vorbit, aŭ trecut în rîndul doĭnelor, așa că astăzĭ pentru țăran, și decĭ și pentru cercetător, o deosebire de fond între doĭne de o parte și cîntece, hore, strigăturĭ, bocete de alta nu se poate face. Și decĭ, orĭ *toată* literatura populară este *doină*, orĭ *doina* a constituit *o grupă* aparte de poeziĭ, dar care astăzĭ nu se maĭ poate deosebi în fond de celelalte grupurĭ reprezintate prin *cîntece, hore, strigăturĭ, bocete*.

La părțĭ din Romînime însă o diferențiare a genurilor tot a avut loc. Așa, la Moldovenĭ, unde prin *chiuitură* se înțelege excluziv o poezie obișnuit de 4 până la 6 versurĭ care se chiue în horă și prin care se satirizează diverse vițiĭ și defecte, ĭar prin *horă* poezia care se cîntă în timpul dansuluĭ cu acelaș nume, și în acelaș tact.

Rezultatul la care-am ajuns prin această cercetare va surprinde desigur pe ceĭ care caută în literatura populară genurĭ literare tranșante. Din parte-mĭ eŭ aș fi foarte bucuros dacă acest articol ar putea deștepta atîta interes, încît să provoace reluarea chestiuniĭ pe baza uneĭ anchete folklorice conștiincioase, căcĭ colecțiile de poeziĭ populare de până acuma n-aŭ fost publicate după toată rigoarea științifică.

G. Pascu

Note și schițe din Dobrogea[*]

II

...Pornim din Constanța spre miazăzi pe un drum de țară, care merge pe-aproape de țărmul mării, întîi pe lîngă vii și ogrăzi, apoi numai între suprafața lucie și mișcătoare a apelor în stînga, iar în dreapta cîmpia arsă și fără copaci, întretăiată icicolea de cîte-un delușor sau vre-o vîlcea uscată.

Cale ferată nu se pomenește. De-atîția ani se luptă *coloniștii* să lege Tulcea cu Constanța și tot nu se poate; dar-mi-te marele nostru port cu un *sat tătăresc*, deși e și stațiune balneară de-o oarecare însemnătate! De-aceia mergem cu trăsura.

După un drum de-o oră, ne oprim într'un sătucean, la ușa unui *han*, înaintea căruia e un amestec zgomotos de călăreți, trăsuri și căruțe. Aici, supt un umbrar de lemn învechit, în căldura năbușitoare a lui Iulie, supt un adevărat cer de Orient, se poate bea cafea în cești mari turcești, cu semilună aurită în mijlocul smălțuelii așa de colorate. Nu vezi decît figuri străine și n'auzi decît vorbă la fel. Singură pajura Rominiei... dela tabla cu „Regia monopolurilor" iți spune sub ce stăpînire te găsești.

In sfîrșit pornim, și după încă vre-o oră de pustiu, trăsura se oprește pe șosea in fața unui pilc de clădiri noi, albe, vesele, în mijlocul unui parc de salcîmi tineri, cu bănci și alee, parc ce se întinde scoborînd încetișor până jos, la plaja pe care o bate fără încetare valurile spumoase ale mării. Acest ținut înfiorător, această oază în pustiul de pînă acum, e Sanatoriul Eforiei. Prin parc se preumblă și se joacă micii bolnavi și desmoșteniți, aduși să se întrămeze în aerul ozonat al coastei. Parcă ar fi niște plante ofilite, exotice în acest ținut, care e numai apă, mișcare, aer, senin și soare...

De-aci înainte drumul e așternut pe o limbă de pămînt, prinsă între mare și lacul mohorît și cu aspect metalic pe care l-au numit *indigenii*, Tekir-Ghiol, adică Lacul-Sărat.

Pentru cine vizitează satul cu acelaș nume, numai pentru băi, drumul se împarte: cine are mijloace puține și-și caută numai de sănătate, o ia pe drumul gloduros și neîngrijit, care se desface în dreapta, pe malul lacului, spre sat; cine nu *se bucură* de condițiile de mai sus, mai face cale de-un ceas, pe-o șosea

[*] Vezi V. R. VI 59.

mai îngrijită ca să ajungă la aşa numitul Otel Movilă. E o clădire singuratică, nouă, costisitoare, aşezată pe ţărm, avînd în spate lacul şi-n faţă marea, la a cărei plajă te cobori pe trepte săpate în pămîntul argilos al ţărmului. Plaja e foarte întinsă şi se îndoae, împreună cu ţărmul, în adîncul mării, pînă la un colţ de uscat înalt, pe care se înalţă în zare albul far dela Turla. Şi cînd dai de monumentala şi moderna clădire răsărind din mijlocul bălăriilor, şi-ţi arunci ochii în jos, la plaja argintie pe care foeşte lumea în toalete multicolore şi uniforme strălucitoare, în acel decor format de lucirea apelor mişcătoare şi de seninul cerului—ţi se pare că-i în basme, şi, dupăce-ai trecut prin ţinuturile arse de cine ştie ce scorpii, ai dat de vestitul palat fermecat...

Dar aici e viaţa scumpă, unde „se arată" sănătoşii bogaţi; aici e o viaţă trecătoare şi de paradă, care ţine două luni pe an; pe cînd viaţa locală, trainică, adevărată, a „indigenilor" e dincolo, la capătul cel mai depărtat al lacului, unde te poţi duce dela otel cu-o barcă, sau din dreptul Sanatoriului, pe drumul gloduros şi neîngrijit, cînd pe sus, pe cîte-un mic podiş, cînd pe jos, pe-aproape de noroiul negricios metalic şi greu-mirositor al lacului.

Nu poţi merge decît cu ceiace găseşti, adică cu o căruţă, cu *harabaua*, pe care un glumeţ îndurerat a numit-o „gondola" stepei dobrogene. Tatarul, cu fes şi'n haine înfoiate, subţiri şi viu colorate, cu faţa negricioasă şi cu ochii vii aprinşi, îşi mînă căluţii cu multă îndemînare şi... tace. Tace, pentrucă tu nu ştii tătăreasca lui. Cu multă greutate am aflat că-l cheamă „Mirilè".

— Mirilè, nu ştii romîneşte ?

—' *Ioc.*

Şi rîde, ridicînd din umeri şi biciuind caii.

De pe un deluşor pe care trecea drumul, am zărit capătul lacului, împrejurul căruia se înşiruiau pe mici înălţimi clădiri lungi, scunde şi albe, aşezate paralel. Deasupra unora din ele fîlfîie voios tricolorul nostru. Iar mai departe, în gurile unor vălcele cîteva cumpene, pe dîmburi cîteva mori de vînt, şi tocmai în fund, o îngrămădeală mohorîtă de colibe joase şi pămîntii, care formează adevăratul sat tătăresc, a cărui aşezare începe într'o adîncitură şi se sfîrşeşte tocmai sus, pe creasta dealului.

Întorc ochii, ca să văd, după pajiştele arse, dunga lată şi cenuşie a mării, care pare că tae bolta azurie. Un vuet prelung îmi izbeşte auzul, iar la picioare apele lacului, aci negre, aci verzui, aci tulburi numai, se mişcă încetişor sub bătaia vîntului. Cam pe la mijloc se leagănă uşor două mici bărci cu pînze.— În faţă abia se deosebesc clădirile cele lungi, joase şi aliniate, deasupra cărora fîlfîesc drapele. Mi s'a părut că am înainte unul din tablourile acelea ce înfăţişează posturi militare, pe malul unui lac, în clima caldă, în vre-o colonie africană...

Peste un sfert de oră am ajuns. Pe marginea lacului sînt corturi cu-o întreagă gospodărie, locuinţi ale oamenilor sărmani,

bolnavi de prin împrejurimi, sau ale celor care, venind prea tîrziu, n'au găsit nici macar o colibă tătărască. Asta mi-aminti de „Balta-Albă" a lui Alecsandri. Ei, dar era în 1844!

Clădirile cele lungi şi scunde sînt parte grajduri turceşti, transformate într'un fel de „oteluri" pentru vizitatori mai nevoiaşi. Centrul şi toată viaţa o găseşti în jurul uneia din aceste barace uriaşe, a cărei firmă şi explică „centralizarea". Iat'o în toată întinderea ei:

„Hotel Traian. Băile Centrale. Băuturi spirtoase.

„Restaurant. Cofetărie. Cafenea şi lăptărie.

Nu ştiu zău ce mai lipsea! Şi asta-i pentru *colonişti*, deoarece Tatarii şi Turcii au „centrul" lor, sus pe deal, în fundul satului, o mică ceainerie, la „Belvedere". Pentru 5 bani, Tatarii şi Turcii primesc un pahar de ceai sau o ceaşcă de cafea. Tinerii beau şi pleacă repede. Bătrînii, cu cealmale mari şi cu bărbi albe la fel, stau la „taifas", cu ciubucile în gură, aşezaţi turceşte pe nişte modeste sofale—paturi lungi de scînduri, acoperite cu rogojini. Podeaua e pămînt gol. Stăpînul e şi bărbierul satului. Lîngă marele ceainic strălucesc lighianele de aramă—şi până să ducă ceaiul vre-unui muşteriu, celălalt rămîne nemişcat pe scaun, cu săpunul pe obraz. Afară, mai la o parte, pe o măsuţă de lemn schiloadă, doi Tatari joacă cărţi. M'am apropiat. S'au sculat respectuos şi cu temenele m'au salutat:

— Sabalai rusum!

Le-am răspuns şi eu, murmurînd acel „sabalai" pe care-l prinsesem dela dînşii.

Prin semne şi prin cîteva vorbe cunoscute i-am întrebat ce joacă.

— *Otuzbir.*

Adică „treizeci şi unu".

Unul din cei doi jucători e turc şi-l cheamă Ali. E căruţaş. Umblă prin satele din jur, pe la Movilă, pe la „Kiustenge"—aşa că mai rupe ceva romîneşte. Peste cîteva luni o să intre în armată. Se duce cu plăcere:

— La tini ioc batai!

A pătruns şi la ei vestea că nu se mai bate în armată. Asta li-era singura grijă şi temere cît or sta în armata stăpînitorilor. Ba mai duce grijă şi de „beigir"—de căluţul lui. Şi dacă-i pare rău de ceva, e că n'are pămînt. Nu le dă decît pentru casă, din vatra satului. Mai cu samă suspină ei după pămînturile emigranţilor, adică ale celor ce pleacă de voe în Orient, nemulţumiţi, mai ales Turci—pămînturi care încap pe mînile altora, străini de ei şi de neamul lor.

Pămînt! Nu-l cer numai Turcii şi Tătarii. Il cer şi Romîni de-ai noştri. La întoarcerea în sat, m'am dat în vorbă cu un Ardelean, căruţaş şi dînsul, de fel din Surduluc, o comună din apropiere. A venit acum treizeci de ani de prin părţile Sibiului.

— Apoi de ce te ţii numai de cărăuşie?

— Da ce să mai fac?

— N'ai pămint?

— De unde? Nici noi, nici păcătoşii ăştia de Turci ori Tătari, ce sint!

— Dar am auzit că au avut pămint, însă l-au vîndut şi au plecat.

— Aşa au făcut, domnule, bată-i pustia. Şi bine li-e, că l-au dat pe nimic,—cu cinci lei hectaru şi fără acte mai toţi. Da chipurile nu l-au dat de tot, ci pe 20 de ani, socotind, cum zic unii mai colţoşi din ei, că peste 20 de ani vine Sultanu ăla al lor, cu putere turcească, să ia Dobrogea. Şi unii s'au întors. Crezi d-ta c'a mai văzut vr'unu pămintu lui? Azi le ia ciocoiu 20 de lei arendă pe hectar...

— Si toţi aceştia mai cuprinşi de pe aici s'au îmbogăţit cam aşa?

— Aş! ăi mai mulţi au început-o pe vremea pomenilor, cind nu să putea şti cum şi ce fel, cind s'a luat Dobrogea dela Turci. Păn unele locuri te trăgea ingineru de minică, că şi el lua un leu de fiecare hectar măsurat. Pe mine nu mă ruga? „Ia, mă, zicea domnu inginer, dela noi, că mă sărăceşti, dacă nu iei!" Întreabă-mă şi d-ta pentruce n'am luat? Mă ţineam de altele pe atunci... Şi luau, domnule, toţi, pe numele lor, pe-al nevestii, al copiilor, al slugilor. Uite Bulgaru ăsta după deal, cu casa aia frumoasă, a luat 300 de hectare cu 75 de bani...

— Cum asta?

— Păi, trei timbruri de 25 de bani pe trei petiţii—pentru el, nevasta şi-un copil. De fiecare petiţie 100 de hectare. Nu-i vorbă, că plătea pe urmă, în 10, 20 şi 30 de ani cu 4—5 lei hectaru pă an—da la început te făceai ciocoi fără nici-un ban. Şi mai tirziu, ce să vezi d-ta, că s'a căit statu—aşa a mers vorba pe la noi—şi-a luat seama şi-a vrut să vază cum şi cui s'a dat.

Şi-au căutat şi pe unul, căruia-i zicea Dulău în petiţie, pe la curtea unui mocan dela Megidie. Şi l-au tot căutat, până ce au dat peste un cioban bătrin, fost în slujbă la mocan, care cum a auzit de cine se întreabă, a început să mormăe: „Dar ce tot îl căutaţi, călca-l-ar nevoile, că a murit demult şi n'a fost decit un cîine bătrin al stăpinului". Păi cum vezi, domnule, s'au dat păminturi şi pă nume de cîni. Iacă de-aia nu trebue să-i plingă nimeni pe păcătoşii ăştia de Turci, de şi-au vîndut păminturile!...

Şi şi-a luat ziua bună şi-a plecat...

A douazi am vizitat satul mai cu de-amănuntul. La dreptul vorbind, e cam risipit. De-o parte, pe-un deal mic, e partea turcească, iar în vale şi pe dealurile din stînga văii, sint aşezările tătăreşti, deasupra cărora, între armanuri, se'nşiră morile de vînt, iar între şerpuiturile văii, fîntînele.

După cum am aflat dela unii şi alţii, Turcii şi Tătarii o duc bine între ei, iar ai noştri preţuesc mai mult pe Turci, care sint mai paşnici şi ascultători; Tătarii sint vicleni şi dirji. Turcii de altfel sint şi puţini. Casele sint adevărate fortăreţe, fiind înconjurate cele mai multe, deşi numai un fel de colibe, cu ziduri înalte de „cărămizi locale," aşa numitele „chirpici", făcute din pămînt amestecat cu pae. Aproape nu e casă să nu aibă pe-alăturea depozitul de „chirpici" gata sau în lucrare. Ogrăzile Tătarilor sint foarte curate şi ei au din toate cele ale gospodăriei de ţară—şi au încă din belşug, dar numai cind *vor* să-ţi dea. Altmintrelea, cum te-au simţit cînii—care nu lipsesc dela nici o casă, „chiopeci",—se crapă uşa casei tainic de careva şi...

— Ioc! Ioc!

„Ioc", adică „nimic", n'au nimic, din tot, din orişice ai căuta, sau chiar şi ce nu te-ai gîndit a căuta. Toată silinţa pe care ţi-ai da-o să-i dumereşti, să-i îmbunezi, să mai stea în uşă măcar, e zădarnică. Dealtfel nici n'ai cum, căci semnele şi interjecţiile nu te pot ajuta în asemenea cazuri. *Nici o vorbă* romînească nu s'aude şi nu se înţelege în mai toate casele tătăreşti.

Interiorul îl poţi cuprinde atît cît poţi fura cu ochiul prin deschizătura uşii: curăţenie, ordine, simplitate, rogojini pe podeaua de pămînt galben şi lungi paturi-sofale pe de margini; nici un ornament; prin *ferestre* n'ai cum te uita, căci nu sint, afară numai dacă nu vei da acest nume singurului ochi al fiecărei odăi, cîrpit şi zăbrelit şi-acela, şi nu mai mare de două palme.

De-aceia prin deschizătura uşii cînd te uiţi, ai o privelişte tainică, curioasă, din care se desfac, cînd vor să'ţi iasă înainte, figurile acelea caracteristic-tătăreşti, feţe palide, unghiulare, cu ochi puţini oblici şi vioi—mai ales ai femeilor, care sint mult mai albe ca bărbaţii şi par umflate, cu ochii mai mari şi de-obicei cu două coade groase pe spete. Au un aspect foarte pitoresc, mai ales că poartă haine uşoare, multicolore, şi, în loc de rochii, foarte multe au nişte lungi şalvari liliachii. Nu primeşti nici un zîmbet, nici o privire prietinoasă. Şi-o linişte, de-ţi pare că se pregăteşte ceva în fiecare casă, cînd îi vezi ieşind şi intrînd, după îngrăditura înaltă de chirpici, strecurîndu-se tainic şi'n tăcere...

Tot cercetînd satul, am ajuns şi la Primărie. E pe coasta unui deal din dreapta văii principale şi, caşi casele chiaburilor din partea locului, are piatră la temelie şi piatră, iar nu chirpici, la zidul împrejmuitor. Tricolorul fîlfîia deasupra. Pe primar l-am recunoscut imediat. E un „tip" cunoscut al Bucureştilor şi-al unor anumite cafenele. Cine ştie ce protecţie l-a aruncat aici, ca să se plictisească amarnic cu administraţia ţărănimii pe care o dispreţueşte, pentru 150 lei pe lună! Stă la masă şi împarte corespondenţa, împreună cu „domnul secretar comunal", adică notarul. Vezi aici e tăria şi experienţa! El face şi desface orişice afacere a primăriei. Are 60 de ani şi face slujba dobrogeană de la anexarea provinciei. Ştie toate rosturile dobrogene, înjură pe toţi şi de toate, cunoaşte toate limbile *coloniei* şi e Romîn *acuma*, mai ales că n'a ştiut niciodată, sau a uitat din ce neam face parte ca origine. E un tip de vulpoi dobrogean pentru nenorocitele sate cu neamuri străine. Ii administrează rău şi-i stoarce

bine. Inaintea celor două biurouri din primărie e un grilaj care desparte administrația de cirmuitori; in fund portretele suveranilor, iar intr'un colț 7 puști—din care 4 merită numele, iar 3 sint un fel de ciomege cu baionete lungi, ruginite și indoite. Jos, intr'un colț, sint niște felinare, iar lingă ușă au incremenit patru „fesurlii" cu ochii țintă la primar. Sint oamenii șefului de garnizoană. Și-abia acum imi amintii că in sara trecută, pe la orele 10, au trecut pe la poarta noastră Ali și incă unul, cu felinare aprinse in mină și cu puștile de lemn pe umăr. Au trecut drepți, serioși, tăcuți—cu toate sisiiturile și strigătele citorva vizitatori adunați sara, pentru petrecere, la poarta casei. Ali și cu tovarășul, oameni ai datoriei și ai cirmuirii,—erau de gardă in acea noapte, incă cu alți 5 inși, judecind după cele 7 puști ale primăriei!

A doua zi, de dimineață, am intilnit din nou pe Ardeleanul din Surduluc. I-am spus ce-am văzut și l-am intrebat:

— Nu s'ar putea ca oamenii aceștia, și unii și alții, să ingrijească mai gospodărește de satul lor?

— Da de unde?

— Ei cum? n'au voe, n'au drept, ori n'au bună-voință?

— Au, domnule, și voe, și drepturi, că doar is și ei *contilii*... Da li-e frică de primar și mai ales de hoțu ăla de secretar. Ii bagă in beleli mereu,—și el trage foloasele. Ala și cu primaru să fie oameni, și toți ar fi... Da așa nu-s buni de nici o treabă, că, după toate, nu știu nici rominește...

— Apoi atunci, cam cum se ințeleg?

— Ia le deslușește și el, secretaru, ce poate, și ei... iscălesc. Uite ia, ăștia trei bătrini, cu cealmalele și bărbile aica mari, ăștia ce vin incoa, de parcă-s ințelepții ințelepților... Ii vezi? Is „contilii" și ei. De multe ori iscălesc și habar n'au de ce-au iscălit. Cind vine citeodată domnu subprefect, in cercetare, la orice intrebare a dumnealui, numai ii vezi ploconindu-se până la pămint și zicind:

— Bil belmem! Bil belmem! (noi nu știm, nu știm).

— Apoi aici spune, strigă d-l subprefect, că ați fost față.

Și secretaru, vulpoiu, le tălmăcește, D-zeu știe cum. Iar ei:

— Dáscal! Dáscal!

Și-l arată pe secretar—adică el știe și pentru ei, pacatu lor!

— Bine omule, zice d-l subprefect către unu din ei, arătindu-i hirtia, cu vre-o pricină, n'ai iscălit d-ta aici?

Și numai să-l vezi pe Turc, domnule, cum ia hirtia, o sucește, holbează ochii cit cealmaua lui și răspunde tacticos, ploconindu-se:

— Gal i ba benim! (Ba *mi se pare* că e a mea...)

. . . .

După amiază am plecat spre mare, să fac o preumblare pe țărm, ca să dau de vre-o pescărie despre care imi vorbise Ardeleanul. E departe de sat cale de patruzeci de minute, tăind drept. Pe țărm nimeni, cit se poate vedea, nici in dreapta, spre

Movilă și farul de la Tusla, care se vede bine, nici in stinga, spre Constanța, care se ghicește după o cotitură. Țărmul e inalt și spintecat ici și colo de valuri, care vin furioase și spumegînde, ca să suc malul citva timp, umplind spintecăturile și șerpuind printre ele, și ca să se retragă invinse in sinul lor urias și veșnic in mișcare. In zare, pe deasupra valurilor, cu prora ridicată in direcția Constanței, un vapor tae valurile in grabă.

După vre-o oră de mers pe țărm, pe o potecă, intre flori cimpenești, am coborit la o mică plajă, unde se află și pescăria. Pe jos e un intreg popor de scoici multicolore și de diferite mărimi, amestecate cu nisipul cald și fin. Ici-colo sint risipite tot felul de instrumente și unelte de pescărie. M'am odihnit in bordeiul pescarilor, așezat sub mal. Și-am fost ospătat cu pește proaspăt. La „cafea"—care nu lipsea nici aici,—am stat mai mult de vorbă. Sint patru tovarăși, doi Turci, un Grec și un Bulgar. Sint oameni in virstă, imbătriniți in meserie. Muncesc mult și ciștigă binișor. Nu urăsc pe Romini și nu se pling decit de formele astea noi și complicate ale unei administrații nesimpatice, pe care n'o ințeleg și care nu le aduce folos. Și aici fu locul să-mi povestească unul din Turci, cunoscuta anecdotă a lui Ahmet, care in timpul domniei Turcilor a dus pe datornic in fața pașii și la amenințarea „că-i tae capu" a plătit banii imediat, dar că sub domnia cea nouă, Ahmet, avind din nou să urmărească un datornic, și-a luat lumea in cap, căci a sărăcit cheltuind, deși *a ciștigat*, dar la judecătorie, apoi la tribunal, apoi la apel, și-*așa mai departe*...

Am mulțumit pescarilor și-am plecat. Pe la jumătatea drumului m'am intilnit cu un cunoscut, care fusese și dinsul „la mare" și, intorcindu-ne impreună, am inceput o aprinsă convorbire despre „foștii noștri suzerani", despre firea lor pașnică, despre Tătarii aceștia ai noștri, foști cutrierători ai stepelor, cași despre modul cum ii administrăm de vitreg. Cind deodată, intr'un nor de praf, trecu, ca o arătare, ca o simbolizare ironică, o numeroasă herghelie de cai voinici, turmă vajnică dar necuvintătoare, minată in goană de un singur Tătar călare, fără șea și fără frine, care-i ducea numai fluerindu-le și zbierind, sau aruncind in grămadă cu o măciucă scurtă, pe care o ridica apoi din goană, plecindu-se, fără să descalice...

D. Munteanu-Rimnic

Cronica artistică

Expozițiunile d-lor: Țincu, Satmary; a Școalei de Arhitectură; Monumentul lui Vasile Lascar. Artă și Edilitate.

N. Țincu.—Sînt desigur și artiști nu îndestul de cunoscuți, care multă vreme nu s'au arătat publicului, așteptînd, se vede, un prilej care să-i pună în evidență motivînd totdeodată și rezerva lor. Printre aceștia e și d. Țincu, un debutant care, însă, a ales rău momentul pentru a se produce, deoarece alături de d-sa și anume în sala Exarcu se produceau, în acelaș timp, și talentele „Tinerimii Artistice". Desigur că dacă d. Țincu ar fi expus opere cel puțin egale, în valoare, cu acelea ale artiștilor din sala vecină, impresia căpătată din vederea operelor d-sale i-ar fi fost mai favorabilă.

Dar... să ne silim a judeca opera d-lui Țincu, cașicum nu am fi văzut decît pe a d-sale, folosindu-ne, adică, numai de impresiunile culese în expozițiunea d-sale, mai cu samă că-i datorăm, ca oricărui debutant, obiectivitatea primelor aprecieri.

Nu e lipsit de calități d. Țincu. Se vede în toate pînzele d-sale oarecare aptitudini de colorit, uneori și de factură care, bine conduse, ar putea să nască lucrări de merit. Nu consultă însă natura d. Țincu, sau o consultă rar. Așa în acel „Cap de Fetiță" un efect de soare, sau de lumina unui interior—nu se știe bine—e o inegală și nenaturală distribuție a luminii. O pată de lumină pe vîrful nasului, pusă cu aparența unei îndrăzneli proprii, e tot ce și-a închipuit artistul că reprezintă efectul de lumină, cînd de fapt această lumină trebuia susținută de una pe buza inferioară, o alta pe bărbie, apoi alta pe gît și așa mai departe așa cum se vede chiar în *natură*, de unde e bine să ne inspirăm, sau cel puțin, cu care să controlăm aceia ce facem în atelier. Și din acest punct de vedere d. Țincu rămîne cu mult în urma artiștilor, care chiar dacă nu fac pictură cu pretenții, dar cel puțin execută un cap după toate regulele desemnului și ale valorilor. Și pentrucă veni vorba de *valori*, cu regret trebue să o spunem că d. Țincu nu le menajează decît atît cît îi permite pornirea d-sale de a face ceva grăbit, ceva la modă. Sfătuim pe d. Țincu ca să nu neglijeze bunele calități de colorit ce le posedă și să le cultive după toate pretențiunile acelei științi a culoarii, înavuțindu-le de se poate cu acele însușiri de a vedea just și de a reda sincer, lucru ce se poate lesne căpăta printr'o muncă statornică, și de care va rămînea veșnic departe dacă d-sa se va fi mulțumit cu ceia ce a expus.

Intr'un eboș, un „Copil" pe fond deschis de un culorit transparent, artistul uită să ne dea și mînile care lipsesc, și lipsesc nu pentrucă vor fi duse la spate sau ascunse în poala copilului, ci pentrucă—(lucrul

e inexplicabil) artistului îi va fi fost greu să lupte cu desenul, acest abecedar al picturii pe care mulți din cei ce colorează o pînză au naivitatea să-l creadă mai puțin indispensabil decît se pretinde." Și așa se face că această pînză a d-lui Țincu e anatomicește (pentru a nu mai mă lega de desen) anormală. „La Tors" e pînza de căpetenie a artistului, la care a muncit mai serios, și unde a izbutit să redea în mod complect toate calitățile ce le posedă. Nu e rău desenată, după cum nu e rău compusă. Coloritul cam crud și figurile puțin caracteristice.

Al. Satmary.—Cu oarecare gust și îngrijire în execuție d. Satmary a izbutit să prindă pe pînză cîteva impresii culese din viața de toate zilele, o viață cu zile tîcnite, fără zbucium, fără nici o tresărire mai deosebită, care să trezească în artist o gîndire oarecare și care să-l ducă la înfăptuirea unor opere cu însușiri emotive. D. Satmary parcă se distrează; pare că ține ca ceia ce face, ceia ce reprezintă în opera sa să nu-l coste prea multă energie sufletească de unde și lipsa unui interes superior în opera sa. Ce păcat că, bine pregătit cum este, acest artist nu se hotărăște să iasă dintr'o lincezeală care cu vremea îi va ucide talentul, pentru a se pasiona cu adevărat de arta pe care de altfel o iubește și pentru care are și chemare. Din expoziția aceasta mi-au plăcut în deosebi „Interioarele" d-sale cum și un „Efect de crepuscul": acoperit de un nor vînăt, soarele miniat scapă săgeți de lumină, care fulgerează bolta unui cer învinețit; pămîntul de o tonalitate negricioasă ia și el parte cu colorația lui sombră la acest soiu de fenomen, care nu odată pe întinsurile pustii împrăștie monotonia momentelor, strămutînd parcă sus viața, care jos a dispărut odată cu ultimul sunet de talangă.

Școala de Arhitectură.—Am examinat cu plăcere lucrările elevilor dela această școală, și am găsit chiar unele studii demne de atențiune, care pot însemna un real progres în învățămîntul arhitecturii la noi. In special m'au mulțumit releveurile după monumentele istorice, M-rea Văcărești, Sf. Ioan Domnesc etc., făcute cu multă meticulozitate de elevii Soțu și Zagoriț, cum și de către elevul Victor Simionescu. O imagine mai complectă a acestor elemente ale unei arhitecturi rămase din vremuri ar fi putut fi redată, dacă se făcea uz și de alte mijloace decît creionarea simplă și seacă a conturelor. Astfel frumoasa lespede de piatră care susține amvonul din interiorul mănăstirii Văcărești (elevul Soțu) e redată incomplect, deoarece, pe lîngă corectitudinea proporțiilor, lipsește și relieful. Nu fără a ajunge la bune rezultate d. Simionescu studiază interiorul bisericii Sf. Ioan Domnesc din Piatra. De rău gust e însă acea pecete moldovenească întrebuințată fără nici un rost în toate releveurile acestui elev, care de altfel pune toată dragostea în execuția lucrărilor sale. Mult caracter am întîlnit în schița-proect „Un garaj de automobil" a d-lui Soțu cum și într'o „Fîntînă" a d-lui I. Nicolăiță. Intre cele două „Uși de muzău" acea a d-lui Mih. Simionescu, un sîrguitor elev,

e, se pare, mai în caracter, deoarece prezintă o ușă cu canaturi masive fără geamuri, un fel de ușă ferecată care apără mai sigur bogățiile adunate dincolo, înnăuntru. Prea mari cariatidele dela „poarta" d-lui Stănescu, care a comis greșala de a pune ușilor geamuri. Interesant proectul pentru Palatul Bursei al d-lui Zagoriț cum și „Un azil de bătrîni" a d-lui T. Socolescu, care insistă asupra caracterului, lucru ce nu am observat la d. Culina, care într'un „Turn de observație la o cazarmă de pompieri" pune niște ferestre cași la orice casă de oraș. La fel face și d. Iofciu, din al cărui „chioșc de grădină" s'ar putea face cu puține modificări—un mauzoleu. E desigur lipsa de *caracter*, asupra căruia ar trebui să se insiste mai mult, mai cu samă cînd elevii școalei dovedesc atît de frumoase aptitudini.

Bine a făcut Ministrul că a ținut să încurajeze prin cîteva mici premii silința elevilor. Este acesta un început spre înțelegerea cauzelor care fac să crească munca și talentul, pentru a căror sporire nu se face mai nimic la noi.

O operă a sculptorului Horvath.—D. Horvath, autorul statuii lui Vasile Lascar, e un nume nou în viața noastră artistică. Pentru aceasta era și bine ca să ne fi dat prilejul de a-l fi înregistrat un succes, care i-ar fi fixat un rang în lumea de artă. Afară de cîteva calități de factură cum și un just echilibru al proporțiilor ceia ce face ca portretul marelui patriot să samene, opera d-lui Horvath nu are nimic care s'o rînduiască printre lucrările de merit. Mișcarea banală și afectată e un împrumut din clișeele în curs, care strică grozav originalității unei opere și care nu deșteaptă nici un fel de interes pentru o operă de sculptură. In această privință nimeni nu a putut întrece sau măcar egala până astăzi pe artistul (Ferrari) care pentru prima oară a așezat o operă de artă într'una din grădinele Capitalei. Voi să vorbesc de Statuia lui Heliade, care singura are o mișcare frumoasă și originală și căruia nu i s'a așezat la picioare, din fericire, vre-o femee decoltată—chipurile gloria—aceastâ banală și primitivă concepție simbolistă, care face un efect atîta de urît în jurul statuilor noastre, cum e și în opera d-lui Horvath. Efectul pe care îl face acea femee pe jumătate nudă în statuia sculptorului e cu atît mai prefăcut cu cît statuia are un soclu mic—urît și acesta—pe care muza aceasta picată din cer nici nu se poate ține, mai ales că și-a permis libertatea să întindă un condei pentru a scrie pe peretele soclului nemurirea ilustrului răposat, reprezintat în statue. In rezumat e o operă ca orișicare alta și pentru care se găseau și la noi destui sculptori mediocri care să o execute, așa cum a făcut d. Horvath; afară numai dacă alegerea n'ar fi căzut pe vreunul din sculptorii noștri de merit, și atunci aveam ceva mai mult decît a putut da d. Horvath.

Decorațiunea la „10 Mai"; Chioscurile de instalațiuni electrice.—Cînd se zice „edilitate" în capitalele Europei se înțelege oare-

cum și „arta", care e aceiași, posedă aceiași însușire a frumosului cași arta din marile opere. Impreunarea aceasta dintre „util" și „frumos" face ca multe din orașele străine să se deosebească prin caracterul lor, care nu e altceva decît caracterul țării adaptat regulelor de artă sau, mai simplu, ideilor de gust. La noi edilitatea este și ea condusă de oarecare considerațiuni de estetică; dar cît lasă de dorit uneori sub acest raport unele din lucrările edililor noștri, cine or fi ei! Știu, că din acest punct de vedere nu avem o autoritate *artistică* care să ajute la lucrările de edilitate ale comunei și că prin urmare nici nu pot exista responzabilități, fără de care în artă nu se face nimic ne la locul lui. Știu mai cu samă acest lucru, decînd am văzut odată, și deatunci în fiecare an — cum un văpsitor de case avînd de gît o cutie cu văpsea verde, spoia regulat statuia lui Mihai Viteazul din fața Universității. Desigur: *se'nvechise* statuia!

Am rămas mai puțin impresionat deci, cînd am văzut anul acesta la „10 Mai"—nu pe Mihai văpsit curat—ci acele decorațiuni de tribune întocmite fără gust, deși pentru aceasta comuna cheltuește îndeajuns. Nici un plan, nici o pregătire; pentru arcuri încrucișate, stîlpi cu capitel fără de nici o noimă și alese la întîmplare — cum erau capitelurile dela tribunile alăturate — din vre-un „dicționar de arhitectură". Ca ansamblu, nici o armonie și mai ales nimic original. E de crezut că primăria are cel puțin un arhitect de gust care și-a dat osteneala pentru un lucru *ocazional*.

Acelaș lucru se poate spune și despre acele chioșcuri sau cutii de fer pe care Primăria le-a așezat în unele puncte ale Capitalei și destinate a primi aparate sau ceva la fel care să servească iluminatului electric. Cine ar fi crezut că bizantinomania din unele edificii își va avea o nouă manifestare și în bietele cutii de fier pentru aparate electrice! Chiar așa: Cutia are o cupolă joasă, unul sau două brîuri bisericești și pe patru suprafețe, patru lozanje cu patru noduri imitînd, chipurile, încolăciturile de linii din manuscriptele bizantine. Ce mentalitate, ce gust! Nu era mai bine—o cît de bine!—să se publice un fel de concurs pentru cel mai bun proect de chiosc pentru instalațiuni electrice? Am fi văzut atunci planuri cu caracter, cu linii severe, cu mase viguroase și înșirșit cu o decorațiune în caracter, care te-ar fi făcut să ghicești de departe că e vorba de un aparat tehnic, o instalațiune tehnică. Și cît ar fi ciștigat capitala cu aceste instalațiuni întocmite după vederi arhitectonice, controlate și sprijinite de specialiști a căror judecată nu dă greș. Să sperăm că va veni timpul, cînd și pentru lucrările de edilitate va mai fi, pe lîngă cei însărcinați cu gospodăria comunală, și un ochiu deprins cu frumosul, care să aibă voe a-și spune cuvîntul în chestiuni în legătură cu estetica Capitalei.

Spiridon Antonescu.

Cronica medicală

Pregătirea personalului sanitar inferior.

In lumea medicală romînească acum e la ordinea zilei chestiunea personalului sanitar inferior. La congresul din Maiu al medicilor s'a discutat pregătirea acestui personal, iar la congresul din Brăila a agenţilor sanitari şi a moaşelor s'a discutat mai mult situaţia lor materială. Deşi în amîndouă chestiunile şi-a spus cuvîntul de magistru profesorul Babeş, şi, după o tristă tradiţie din corpul sanitar, este o îndrăzneală, ca în aşa împrejurare, un medic mai tînăr, chiar după ce a făcut o practică suficientă şi cunoaşte mai bine anumite chestiuni, să-şi spue părerea, totuşi, cu riscul de a fi socotit îndrăzneţ şi a fi calificat cu un cuvînt mai aspru, voiu călca tradiţia, dînd mai jos rezultatele unei anchete întreprinse între medici în această chestiune, şi aceasta cu atît mai mult, cu cît rezultatele anchetei sînt în complectă contrazicere cu concepţiile simpliste ale profesorului Babeş. Domnia-sa — concepţia proprie (deşi neoriginală, nu e d-sa cel d'întâi, cum îi place a crede că este în multe alte chestiuni speciale) asupra învăţămîntului în general o extinde şi asupra învăţămîntului agenţilor sanitari şi a moaşelor.—Se ştie, că în chestiunea învăţămîntului în general d. Babeş cere „stîrpirea actualei şcoli secundare ca a unui pericol social şi înlocuirea ei cu o alta în care se doarme mult şi se învaţă puţin" 1). Extinderea acestui principiu şi asupra pregătirei personalului sanitar inferior, susţinută cu prestigiul cîştigat de d. Babeş în alt domeniu, putînd constitui un pericol real pentru ţărani, sănătatea cărora sînt chemaţi să o ajute agenţii sanitari şi moaşele, pregătiţi după reţeta d-sale, este absolută nevoie ca să i se opuie o alta, practică şi folositoare ţărănimii.

Asupra pregătirei personalului sanitar inferior la noi în ţară avem o practică făcută. Am avut pe vechii subhirurgi şi moaşe, pregătiţi după concepţia regretatului profesor dr. Felix. Subhirurgii se recrutau dintre foştii sergenţi sanitari din armată. Aceştia după un an de practică şi pregătire teoretică în spitale depuneau un examen înaintea unei comisiuni judeţene şi-şi căpătau titlul, în baza căruia puteau funcţiona. Moaşele îşi învăţau arta timp de doi ani la şcolile de moşit speciale pe lîngă

1) Vezi articolele asupra acestei chestiuni în Revista Invăţămîntului şi recenziile din „Viaţa Romînească.

Maternităţile dela Iaşi şi Bucureşti. Această pregătire era uniformă pentru personalul sanitar dela ţară şi cel dela oraşe.

In anul 1904, din nevoia de a găsi cît mai repede pentru fiecare comună rurală, sau cerc rural, cîte un agent sanitar şi o moaşă, s'a înfiinţat la Bucureşti, pentru sate numai, o şcoală de agenţi sanitari cu studii teoretice de 6 luni de zile şi aproape fără nici o practică—şi şcoli de moaşe la Bucureşti, Iaşi, Craiova şi Galaţi cu o pregătire pentru unele de un an şcolar, pentru altele numai de 6 luni sau chiar 3 luni. Pentru acest fel de pregătire a personalului sanitar rural a luptat mult directorul şcoalei de agenţi sanitari din Bucureşti—profesorul Babeş.

Aceşti oameni pregătiţi, fie după concepţia regretatului profesor Felix, fie după acea modernă şi specială pentru sate a d-lui V. Babeş, au fost trimişi la ţară în ajutorul medicului rural; au lucrat acolo mai mult timp în anumite condiţiuni.

E natural deci înainte de a vorbi despre pregătirea ce trebue să se dea în viitor personalului sanitar inferior, să cercetăm întru cît pregătirea ce s'a dat până acum a fost bună şi suficientă.

Am crezut obligator şi util în acest scop să ne adresăm medicilor rurali, care au avut şi vor avea în viitor sub a lor conducere şi apreciere imediată acest personal, ca ei să se pronunţe.—Am primit 125 răspunsuri.

Asupra agenţilor sanitari subchirurgi, pregătiţi după concepţia regretatului profesor Felix, din 125 medici se pronunţă 100 (25 se abţin); din aceşti 100,—79 îi apreciază în mod favorabil şi 21 în mod nefavorabil.

Asupra agenţilor pregătiţi în şcoala modernă dela Bucureşti, din 125 medici se pronunţă 116, din care 95 în mod nefavorabil şi 11 favorabil (9 se abţin).

Asupra moaşelor de pregătire nouă cu un an, 6 luni şi 3 luni de studii, din 125 medici se pronunţă 115 nefavorabil şi 10 favorabil.—Iată cum califică cei 115 medici pe moaşele de clasa II-a şi a III-a.

38 le zic insuficiente
34 „ proaste
27 „ rele
2 „ nenorocire pentru sate
4 „ calamitate „ „
1 „ periculoase „ „
3 „ incapabile „ „
6 le cer desfiinţarea.

Voi cita din aceste răspunsuri cîteva mai plastice şi mai expresive:

Iată ce ne scrie un bun medic de plasă dintr'un judeţ din Moldova: „In ceia ce priveşte moaşele, sistemul de studii de un an, 6 luni şi 3 luni credem că e absolut defectuos. Ceia ce cerem noi unei moaşe este înainte de toate o aplicare strictă, scrupuloasă a asepsiei şi antisepsiei, o diagnoză măcar probabilă—a unei eventuale distocii. Dar a cere apli-

carea antisepsiei de către o femeie ignorantă (care în acelaş timp este de multe ori şi amorală), cum este *in genere* moaşa de cl. II-a şi a III-a, este, fie-ne permisă această afirmare,—*o mare naivitate.*—Pentru ca cineva să aplice strict regulele asepsiei şi ale antisepsiei trebuie: 1) să aibă o convingere profundă despre rolul microbilor în etiologia boalelor, 2) să aibă o practică îndelungată a antisepsiei, aşa ca ea să ajungă la ei oareşicum automatică. Dar la această a doua condițiune poate ajunge şi un om incult, ignorant în microbiologie. Cine nu cunoaşte cazurile frumoase de infirmieri asistenți în marile săli de operații chirurgicale şi obstetricale, care sînt oarecum *„dresați"*, practica antisepsiei ajungînd a fi la ei oareşicum „organică". — Moaşele de cl. II-a şi a III-a n'au nici convingerea nici deprinderea în antisepsie şi asepsie, de aceea constatăm zilnic că nu au nici o scrupulozitate în aplicarea lor strictă".

„Trebue desființate moaşele de cl. II-a şi III-a, spre a mai împuțina cît de cît înmormîntările clasa III-a a neamului Rominesc".

„Am avut, pe unde am servit ca medic de plasă, multe moaşe sistem cl. II-a şi chiar a III-a; le cunosc bine; mai bine nu le aveam! Ele au compromis în popor funcția socială atît de importantă o moaşelor. Unele din ele, țărance inculte, sărace, umile, erau bune, le chema poporul, dar le chema cum chiamă şi pe celelalte babe şi aduceau acelea; foloase ca şi babele! Dar atunci ce nevoie de ele? Dar în această privință fac o nedreptate babelor, căci țărancele moaşe publice cl. III-a erau de multe ori primejdioase, avînd pe lîngă necultura lor şi un irigator cu obligație de a face spălături, adică cu obligația de a infecta lehuzele, pe cînd baba se ținea totdeauna numai în expectativă".

„Dar sînt şi au fost multe altele „de cl. III-a" nu țărance din popor; a fost o adevărată invazie în satele noastre de toată drojdia imorală a oraşelor, de toate declasatele oraşelor, foste antreprenoare şi menajere de oteluri, care după un „studiu" de trei luni şi cu un bilețel dela cutare, apăreau în satele noastre cu misiunea de a înlocui pe moaşa de veacuri a Rominului, pe „baba".

„E de prisos cred să mai continuu,—din cîte am aflat din Buletinul Direcțiunei sanitare, pare că se urmează calea cea bună prin Căminul moaşelor. [1]—Dar printr'o singură trăsătură de condei în budgetul serviciului sanitar s'ar putea face, cred, o faptă admirabilă: să se desființeze toate moaşele clasa a 3-a şi a 2-a şi cu economiile realizate să mărească numărul elevelor dela „Căminul moaşelor".

„Am asistat şi eu odată, scrie acelaş medic, la o şcoală de agenți sanitari. Am avut prilejul să văd uimirea asistenților, cînd un elev din şcoală a vorbit foarte bine de apofiza Crista-galli şi rolul liquidului cefalo-rachidian, dar cînd a fost vorba despre dezinfectare am avut cu toții o decepție. Elevul nu cunoştea diferitele mijloace de dezinfectare a unei locuinți contaminate.—Noi, medicii rurali, avem nevoie de agenți sanitari cu studii, este adevărat că nu atît despre apofiza Crista-galli, ci mai cu samă cu mai multă practică spitalicească, cu *deprinderi formate*, cu practica epidemiologică, cu practică în spitalele de copii şi în secții chirurgicale.—Dar agenții sanitari de clasa 2-a şi a 3-a?! Nu voi uita niciodată zilele de tristă memorie, cînd am avut prilejul să văd trimişi, ca agenți sanitari, foşti ucenici de croitori, foşti cizmari, sau lăutari, ajutori de notari, chelneri, telefonişti, care într'o bună dimineață au fost improvizați—agenți sanitari.

„Fiecare îşi poate închipui ce foloase au adus ei țăranului nostru. A fost deajuns o recomandație a cutărui elector către medicul primar, sau prefect şi telefonistul lăsa din mînă receptorul aparatului telefonic, apucînd sticla de „ață feinică" acest fetiş nou al agentului sanitar, care a înlocuit aghiazma preotului, cu care stropea cele 4 colțuri ale bordeiului contaminat de scarlatină, crezînd că prin aceasta îşi îndeplinea suficient rolul său. Şi apariția acestor sanitari clasa III-a în satele județelor, unde cu o zi mai înainte făcuseră parte din cele mai variate corporații, a stîrnit un imens hohot de rîs!..

„Cine ar putea îndrăzni să afirme, că un individ de obicei absolut fără nici o instrucție şi cu o foarte rea educație, după 6 luni de bucheriseală teoretică şi aproape fără nici o practică, cu un trecut adesea variat şi încurcat, a putut fi de utilitate practică ca agent sanitar—asanator al satelor. Întrebați pe agenții sanitari şi pe moaşe, că habar n'au cei mai mulți de regulele igienice şi dietetice atît de necesare în profesia lor de la țară."

„Da, ne trebue agenți sanitari mulți şi bine instruiți, teorie multă, dar mai multă practică în spitale cu bolnavii şi în epidemii."

„Dar pe lîngă educația ştiințifică teoretică şi practică, e absolut necesar şi de o însemnătate tot atît de mare, *educația sufletească* morală (care e deosebită de cea religioasă, făcută de preoții scoalelor de moşit)."

„Cei mai mulți agenți sanitari au o concepție foarte urîtă de rolul, de datoriile lor. Ca mulți funcționari, de altfel superiori „culți" ai țărei noastre, ei socot ca un fel de grație ce fac țăranilor din serviciul lor. Ei n'au conştiința, că sînt şi *trebuie să fie* servitorii țăranilor, fiind plătiți din birul lor. Se socot mai mult ca un fel de jandarmi (în sensul rău rominesc al cuvîntului) ai sănătății publice; cei care nu le-ar da de

[1] In anul 1904, după propunerea şi stăruința profesorului Dr. Sion s'a organizat învățămîntul pentru moaşele rurale în felul următor: nu se admit decît fete de săteni plugari, ele trebuie se aibă cursul primar făcut, vîrsta între 21 şi 30 ani, dovezi de moralitate; ele urmează cursurile scoalelor de moşit de pe lîngă Maternitate timp de 2 ani, tot acolo îşi fac practica; trăesc însă în comun la „Căminul moaşelor", unde-şi fac singure gospodăria şi urmează în orele libere cursurile elementare de bucătărie, lucru manual, gospodărie casnică, noțiuni de hygiena şi creşterea copiilor etc. După terminarea şcoalii, elevele capătă titlul de moaşă, însă timp de 20 ani nu poate practica decît la sate, fiind oprite de a practica în oraşe.

mîncare și băutură, ar trebui, după ei, pedepsiți ca contravenienți. „Țăranului să-i dai la cap" l'am auzit spunind nu pe un singur agent sanitar.

„Trebuie deci formată *simțirea* tinărului menit a fi agent sanitar și în această privință rolul unui profesor educator e foarte mare."

„Ceea ce citește medicul romîn în revistele bune, cînd citește, îi cultivă sufletul, îi nobilează inima și-l ține intr'o atmosferă de simpatie pentru țărani. Dar agentul sanitar e lipsit de aceste impulsuri frumoase și trebuie să se găsească cineva care pe lingă minte, să cultive și sufletul acestor funcționari. Trebuie, aș zice, să li se facă o educație poporanistă continuă agenților sanitari. Și cînd agentul sanitar și moașa vor veni intre țărani cu sufletul cultivat în direcția iubirii țăranului,— creatorul tutulor bogățiilor materiale și artistice ale neamului, pe lingă cunoștințele lui speciale, numai atunci vor corespunde rolului, pentru care s'au creat, de a fi adevărați frați și surori de caritate pentru țărani".

Un alt distins medic de plasă (din Muntenia) scrie:

„Nu cunosc din practica mea cum au fost recrutați și pregătiți agenții sanitari subchirurgi, după concepția regretatului profesor Felix. Cunosc însă bine cum s'au recrutat agenții sanitari în ultimii ani. Am avut sub conducerea mea agenți din școala agenților din București, cît și elemente de ocazie, numiți provizoriu prin recomandații politice ori protecții. Din școala de agenți s'au arătat ca elemente bune acei care au avut în armată rangul de caporal și sergent sanitar. Din nenorocire, tot în această școală s'au admis mulți tineri, fără nici o pregătire morală, avînd un trecut obscur și certați cu justiția, respinși de la alte servicii, cît și tineri eliminați din școli ca elemente turbulente și nesupuse. Diversitatea aceasta de indivizi fără o pregătire prealabilă și fără selecțiune, au conrupt multe elemente ce ar fi devenit bune în viitor."

„Cît privește moașele cu trei luni, 6 luni și un an, din cauza insuficienții de pregătire medicală, cunoaște toată lumea rezultatele obținute. Sperăm că Căminul pentru moașele rurale va da rezultate bune."

Iată ce ne scrie un foarte bun coleg, medic primar de județ:

„Agentul sanitar din trecut a fost bun. S'a abuzat însă mult de unele consilii de higienă. S'au eliberat certificate de subchirurgi fără ca candidatul să fi împlinit stagiul de un an în spital, așa că, cu toată concepția bună și practică, uneori s'au obținut rezultate regretabile."

„Școala de agenți sanitari, funcționînd numai la București, și candidații pentru asemenea posturi fiind în genere sărmani, școala nu este accesibilă tinerilor țărani din toate părțile țărei, mai ales celor care au făcut serviciul medical activ la spitale sau infirmerii, pe cînd este la îndămînă elementelor îndoelnice din rămășițile orașelor mari.

„Moașele de gradul al 2-lea și al 3-lea sînt insuficient preparate chiar pentru asistența la faceri normale."

Un excelent medic primar de județ din Moldova scrie: „In fine cred că empiricele sînt mai folositoare de cît moașele incomplect instruite (clasa 2-a și 3-a), care de obicei cad în pedanterie, căci babele nu se dedau la asistență în faceri de cît numai atunci, cînd simt în ele vocațiunea naturală la această meserie pe de o parte, iar pe de alta fiind că, repet, se pot adapta complect la cerințele populațiunei rurale, pe cînd cele d'intăiu fac aceasta numai pentru a-și găsi un mijloc de existență".

Iată criticele cele mai plastice făcute de medicii rurali modului de recrutare și pregătire a personalului sanitar inferior. Din cele citate și din cele pe care nu le citez, precum și din declarațiile directe, se degajază în mod evident următoarele observațiuni juste de care trebuie să se țină seamă în viitor:

I). Agenții sanitari rurali și moașele rurale trebuie să se recruteze de preferință, dacă nu exclusiv, din săteni și sătence (plugari) din cauză că intre aceștia nu a pătruns încă demoralizarea și perversitatea elementelor suburbane și din cauză că, sufletește, ar fi mai bine pregătiți a simți și pătrunde în toate intimitățile vieții sătenilor în ajutorul cărora sînt chemați.

II). Trebuie să se cîntărească bine și să se ia măsuri de garanție suficiente pentru a feri de pătrunderea intre agenții sanitari și moașele rurale a elementelor dubioase.

III). Față de agenții sanitari și subhirurgii existenți intru cît se vor dovedi vițioși sau incapabili, să se facă uz de articolele 25—32 și 33 din regulamentul pentru obținerea titlului de subhirurg, retrăgîndu-li-se autorizația de funcționare.

IV). Majoritatea medicilor, intre condițiile de admisibilitate pentru agenții sanitari rurali și moașele rurale, se mulțumesc a cere cursul primar, unii nu specifică intinderea studiilor școlare, alții cer cîte o clasă sau 2 secundare și cîțiva pretind chiar un curs gimnazial complect.

V). Pentru personalul sanitar inferior rural și cel urban nu trebuie să fie nici o deosebire de pregătire, cum nu există deosebire de pregătire intre medicii rurali și urbani.

Prin urmare moașele de cl. 2-a și a 3-a vor trebui să dispară, rămînînd ca moașele rurale ca și cele urbane să facă învățătura meșteșugului lor doi ani la Maternitățile existente.

VI). De preferință să se recruteze agenții sanitari rurali dintre sătenii care au făcut armata ca soldați sau gradați sanitari la infirmeriile și spitalele militare.

VII). Cursurile în școlile pentru personalul sanitar inferior trebuie să fie cît se poate de demonstrative și practice, — durata lor să fie de cel puțin un an școlar pentru agenți, și doi ani în Căminurile speciale, pentru moașe.

VIII). Titlul de agent sanitar să nu se dea decît acelor, care inainte sau după cursurile teoretice de un an școlar, vor face practică spi-

talicească (de preferinţă în secţiile chirurgicale şi cele de boli contagioase) de un an în calitate de infirmier cu plată sau benevol.

IX). Şcolile de agenţi sanitari să nu fie numai la Bucureşti şi Iaşi, unde viaţa e prea scumpă şi materialul de spital acaparat de studenţii în medicină, ci şi în oraşele de provincie cu spitale bune şi mari.

X). Intre studiile agenţilor sanitari rurali: boalile infecţioase, scarlatina, rugeola, difteria, febra tifoidă etc., precum şi boalele cele mai frequente la noi la ţară: ca frigurile şi pelagra, combaterea lor, dezinfectarea şi îngrijirile hygienice şi dietetice a bolnavilor, să fie obiectele de studii principale.

XI). Educaţia şi instrucţia agenţilor sanitari şi moaşelor să nu se termine în şcoală şi anul de practică. După şcoală şi practică medicul primar de judeţ şi medicul de plasă trebuie să le continue instrucţia şi educaţia, atît prin contactul zilnic în serviciu, cît şi prin conferinţi generale şi cursuri speciale de reîmprospătarea studiilor.

XII). Pentru a putea recruta un personal sanitar inferior bun, pentru a-i impune stricta împlinire a datoriilor lor frumoase, de a fi adevăraţi fraţi şi surori de caritate pentru ţărani, trebuie să li se amelioreze situaţia materială, dîndu-li-se un salariu de cel puţin 80 de lei pe lună, instituindu-le gradaţii, o casă de pensiuni, dîndu-le locuinţi şi o stabilitate mare pentru cei buni.

Dr. P. Cazacu.

Cronica Ştiinţifică

Fragmentele moleculei proteice şi importanţa lor biologică.

Substanţele albuminoide, numite încă şi *proteice*, sînt foarte răspîndite în natură; se găsesc în orice celulă vegetală şi animală. Ele iau o parte cu totul predominantă la constituirea ţăsuturilor. Apoi proteinele, împreună cu hidraţii de carbon şi grăsimile, sînt cei mai principali reprezentanţi ai alimentelor organice. Aceşti reprezentanţi nu au însă toţi o importanţă egală, după cum se poate vedea din experienţa următoare, care e fundamentală. Se poate nutri un animal, cu o anumită cantitate de proteine, hidraţi de carbon, grăsimi, plus săruri, aşa în cît el să se menţină în *echilibru nutritiv*, adică nici să nu cîştige nici să nu piardă în greutate. Noi ştim însă că cantitatea de alimente introduse corespunde unei valori calorifice anumite, ce se poate uşor determina. Ştim astăzi precis ce putere calorifică are fiecare soi de alimente: un gram de proteină dă prin ardere complectă aproape 4,1 calorii, un gram de hidraţi de carbon 4,1 calorii, un gram de grăsime 9,3 calorii. Ei bine, în experienţa noastră se poate înlocui, fără să schimbăm suma caloriilor ce trebuesc primite de animal, un fel de aliment prin altul, dar înlocuirea va trebui să fie făcută ţinînd samă de puterea calorifică a alimentului ce dorim să experimentăm. Aşa bună-oară se poate înlocui toată grăsimea din hrană prin hidraţi de carbon, dar cu condiţie, ca aceşti din urmă să fie serviţi în o cantitate ponderală cam de două ori mai mare (şi chiar mai mult) decît cantitatea de grăsime ce o primea animalul; numai aşa îşi va putea el menţinea echilibrul. Invers, se pot înlocui hidraţii de carbon prin grăsimi, observînd şi aci valoarea calorifică, fără ca echilibrul nutritiv să fie deranjat.

Acest fapt important, pe care-l datorim mai ales lui *Rubner*, nu se mai potriveşte, cînd e vorba de proteine. S'a reuşit, cum a arătat *Pflüger*, să se menţină în viaţă, lung timp un cîne hrănit numai cu substanţe albuminoide,—carne slabă,—dar este imposibil de a înlocui proteinele prin grăsimi ori hidraţi de carbon, ba nici chiar prin ambele împreună. I se poate pune animalului la dispoziţie o cantitate cît de mare

am vrea, el tot moare, şi într'un timp tot aşa de scurt, ca şi cînd nu i s'ar fi dat de loc hrană.

Asta însamnă că proteinele sint substanţe indispensabile vieţei animale şi nu pot fi înlocuite.

Nu-i de mirare dar, că biologiştii au sacrificat o mare parte din munca lor la cercetări asupra acestor substanţe.

Inainte de a veni la rezultatele acestor cercetări, să ne'nţelegem întâiu asupra caracteristicii acestor substanţe proteice şi cum s'ar putea ele mai corect defini.

Proteinele se îndepărtează, în privinţa compoziţiei lor elementare, de celelalte substanţe hrănitoare adecă de hidraţii de carbon şi de grăsimi. Acestea au în compoziţia lor numai *C. H.* şi *O*, pe cînd proteinele mai au încă şi *N* (Azot) şi aproape fără excepţie *S* (Sulf.).

Prezenţa Azotului, mai cu samă, ne face să'nţelegem pentru ce proteinele nu pot fi înlocuite prin alte substanţe alimentare lipsite de Azot. Azotul este un element absolut indispensabil vieţii şi animalele nu'l pot lua decît din substanţele albuminoide. Dar dacă vorbim din punct de vedere chimic, apoi vedem uşor că prezenţa azotului în compoziţia lor, nu e de loc un caracter ce le-ar putea deosebi de alte substanţe chimice, fiindcă mai sint o mulţime de alte corpuri ce posedă aceleaşi elemente (C. O. H. N. S.) fără să fie substanţe albuminoide şi nici n'au vr'o relaţiune cu ele.

Spre a le putea caracteriza, trebue să ne adresăm mai mult la proprietăţile lor fizice. Vedem atunci că toate proteinele naturale sint în stare *coloidală*, deşi această stare o mai găsim şi la substanţe, de altă natură.

Ele mai au proprietatea de a se *denatura* prin căldură, alcool şi unii fermenţi, devenind solide sau semisolide. Ba găsim chiar proteine ce sint denaturate în mod, ca să zicem aşa, natural; de exemplu: părul, unghiile, coarnele, mătasa. Cele nedenaturate pot fi solubile în apă, altele în soluţiuni slabe de săruri alcaline. Dar e probabil că grupurile stabilite printre proteinele solubile nu corespund unor individualităţi chimice definite, ci sint mai mult nişte amestecuri de albuminoide diferite.

In definitiv, ele nu au caractere absolut proprii, care să le deosebească în mod absolut de alte substanţe din natură, şi gîndind bine, nici nu poate fi altfel, din moment ce ele fac parte din natură, unde totul se ţine şi nimic nu e complect izolat.

Intrucît priveşte însă *structura* lor *chimică*, s'a lucrat foarte mult pentru a o dezvăli, dar fără rezultate sigure. Până acum o singură metodă de studiu s'a arătat folositoare. E metoda descompunerii lor prin căldură cu ajutorul acizilor minerali diluaţi, mai ales acidul chlorhidric şi cel sulfuric. Tratate, în modul acesta, proteinele se descompun, cu fixaţiunea apei în corpuri mai simple ce, în aceste condiţiuni experimentale, nu se descompun mai departe.

Această sfărmare a moleculei proteice prin ajutorul acizilor se numeşte *hidroliză*.

Cercetările de natura aceasta au dat rezultatul remarcabil că toate proteinele dau naştere, prin hidroliză, aproape la aceleaşi sfărămituri — substanţe cristalizabile mai simple,—care toate aparţin unei mari clase de combinaţiuni organice numite *aminoacizi*.

Cetitorul să nu se sperie, dacă-i voi înşira aci pe cei vr'o 19 aminoacizi cunoscuţi până acum, care au fost căpătaţi din sfărmarea feluritelor molecule proteice. Aceste numiri, ce i se vor părea mai mult sau mai puţin barbare, nu au aci alt scop decît de a'l angaja să ştie, în interesul celor ce urmează, că una e tirogina, alta e lucina etc.

Iată acum şi lista: 1) *Glicocol*, 2) *Alanină*, 3) *Valină*, 4) *Leucină*, 5) *Isoleucină* 6) *acid aspartic*, 7) *acid glutamic*, 8) *Serina*, 9) *Cistina*, 10) *Fenilalanină*, 11) *Tirosina*, 12) *Prolina*, 13) *Oxiprolina*, 14) *Triptofanul*, 15) *Histidina*, 16) *Lizina*, 17) *Arginina*, 18) *acidul Diaminotrioxildodecanic*, 19) *Glucozamina*, ce are strînse raporturi cu hidraţii de carbon.

Această înşirare ne dă o idee de complexitatea extraordinară a structurei chimice a proteinelor, şi trebue spus, că încă nu se cunosc toate fragmentele moleculei albuminoide.

Negreşit că nu toţi aceşti 19 aminoacizi se găsesc în orice moleculă proteică. In unele proteine pot lipsi unul sau doi termeni ai listei precedente, dar majoritatea lor există în totdeauna. Insă dacă prezenţa lor e constantă, nu e tot aşa în privinţa *proporţiunii* în care se află ei în diversele proteine. Cunoaştem proteine ce conţin peste 30% glicocol, pe cînd altele îl au în cantităţi minime, ori sint chiar lipsite de el. De asemenea unele proteine conţin peste 80% arginină pe cînd altele au o cantitate neînsemnată. Pentru toţi aminoacizii s'au constatat ast-fel de diferenţe. Foarte bine, va zice cetitorul. Am înţeles că dv. ferbeţi proteinele cu acizi minerali şi obţineţi din ele aminoacizi, pe care'i consideraţi ca fragmentele cele mai simple ce se pot obţinea, pe calea asta, din molecula albuminoidă. Dar, mă rog, hidroliza produsă în chipul acesta, are ea vr'o relaţiune cu transformările ce le sufăr substanţele proteice în organism? Răspundem *da*, bazaţi pe următoarele fapte.— Dacă molecula proteică este supusă la acţiunea fermenţilor proteolitici energici, cum ar fi tripsina, se constată că ea se desface în aceiaşi aminoacizi, ca şi în cazul cînd am fi hidrolizat'o cu un acid. Mai mult, s'a putut constata prezenţa aminoacizilor chiar în conţinutul intestinului, pe cînd se făcea acolo digestiunea alimentelor practice.

Prin urmare nici fermenţii nu lucrează alt-fel decît acizii combinaţi cu căldura.—Hidroliza cu acizi este dar cît se poate de apropiată de cele ce se petrec în organism.

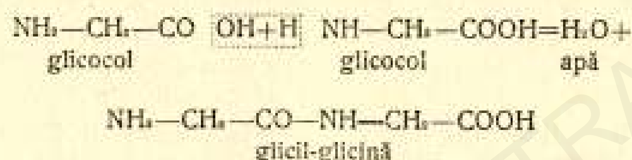
Odată aceste noţiuni cîştigate, savanţii au căutat să meargă mai departe; şi cea întâi întrebare ce şi-au pus-o a fost relativă la sinteza

substanţelor albuminoide. Asta e o chestiune care agită de o mulţime de vreme spiritele celor mai de samă oameni de ştiinţă, dar care pînă astăzi n'a putut să dea de cît numai cîte-va rezultate izolate. Vom vedea îndată de ce chestiunea avansază aşa de încet. Deocamdată să vedem rezultatele căpătate pînă azi.

Aminoacizii, pe care-i scoatem acum cu atita uşurinţă din molecula proteică, erau, cel puţin în parte, cunoscuţi de multă vreme chimiştilor. Şi încă de pe atunci unii s'au gîndit, cum ar putea face ca să lipească la loc aceşti aminoacizi între ei, spre a obţine molecula proteică. Unii din aceşti învăţaţi reuşiseră să capete, prin anumite procedee, o substanţă mai mult sau mai puţin asemănătoare cu gelatina, dar rezultatele erau aşa de inconstante încît nu se putea vorbi de ceva sigur. Cauza nesuccesului erau metodele nepotrivite de care se serveau savanţii pe acele vremuri.

Pentru prima oară a reuşit *Emil Fischer* să sudeze între dînşii, în mod sistematic, doi sau mai mulţi aminoacizi şi să capete din ei nişte compuşi mai complicaţi, a căror constituţie se poate cunoaşte cu preciziune. Aceştia obţinuţi, Fischer a căutat să-i descompună iarăşi, pentru a vedea dacă obţine dintr'înşii aceiaşi aminoacizi, cu care plecase ca să le facă sinteza. Un exemplu din cele mai simple n'ar strica.

Două molecule de glicocol se pot reuni, perzînd o moleculă de apă şi ne dau un corp mai complicat numit Glicil-glicina :

Acest corp, supus la hidroliza prin acizi minerali diluaţi sau chiar la acţiunea tripsinei, cîştigă din nou molecula de apă perdută şi ne da două molecule de glicocol.

E. Fischer a numit acest fel de combinaţiuni a doi sau mai mulţi aminoacizi între ei : *peptide*.

Dacă sînt doi aminoacizi ce s'au combinat, produsul se numeşte *dipeptidă*, dacă sînt trei—*tripeptidă*, patru—*tetrapeptidă* etc. Cite un exemplu de fiecare : *pipeptide :* glicil-glicină, glicil-alanină, alanil-leucină, etc. *tripeptide:* glicil-glicil-glicină, leucil-alanil-glicină, etc. *tetrapeptid*: glicil-glicil-glicil-glicină, alanil-leucil-glicil-tirozină etc.

De pe aceste exemple putem vedea cît de numeroase pot fi combinaţiunile ce putem obţine sudînd diferiţi aminoacizi în ordine variată. Ele ne mai explică destul de clar pentru ce unele albuminoide dau la hidroliză foarte mult glicocol şi puţini din ceilalţi aminoacizi. De asemenea putem înţelege mai bine cum se face că albuminoidele naturale

ori denaturate sînt aşa de variate. Ele diferă unele de altele din cauza proporţiei diferite a aminoacizilorce intră în compoziţia lor.

După cum vedem, metoda care s'a întrebuinţat în studiul chimic al proteinelor şi care a îngăduit un progres atît de important, este hidroliza prin acizi sau fermenţi, dusă până la ultimele sfărămituri ce pot da aceşti reactivi—aminoacizii—şi apoi reconstituirea în parte, prin sudarea aminoacizilor, a unor fragmente mai mari din molecula proteică, fragmente numite peptide.

Ajunşi aci, nu ne mai rămîne de cît să sudăm între ele mai multe peptive şi, probabil, că din această alipire vom obţine molecula proteică.

Incercări de natura aceasta au fost făcute, dar nu s'a reuşit încă a se obţinea o substanţă albuminoidă. De sigur că vor trebui multe încercări pînă să se găsească chipul cel mai potrivit spre a lega peptidele între dînsele.

Chimiştii-fiziologişti însă nu se pot resigna la atîta răbdare; ei caută o altă metodă care i-ar putea duce mai repede la rezultat şi de aceia vedem că în timpul din urmă, sub impulsul profesorului *E. Abderhalden*, se introduce o metodă întru cîtva diferită de cea precedentă. Ea constă în a ataca molecula albuminoidă cu multă menajare, aşa fel ca hidroliza să nu ajungă repede la isprăvit, ci să meargă foarte încet, în cît să poată fi oprită la momente vroite, pentru ca să putem surprinde stadii de peptide, provenind din molecula pe cale de ruină.

O dată aceste peptide căpătate, ne e uşor să cunoaştem *cantitatea* şi *calitatea* lor. Şi cînd vom cunoaşte aceste amănunte, ne va fi uşor să le sudăm între ele, fiindcă tocmai cunoaştem felul şi cantitatea de peptide născute din o substanţă albuminoidă dată. Lucrările conduse după acest plan sînt deabea la începutul lor; din puţinele rezultate ce le-au dat pînă acum putem însă scoate un învăţămînt important: acela că va trebui o muncă uriaşă pînă să ajungem la sinteza albuminoidelor. Un exemplu ne va lămuri mai bine. Din mătasă s'a obţinut o peptidă, ce se arată formată din patru aminoacizi; e deci o tetrapeptidă. Hidroliza mai departe a acestui produs a arătat că el conţine glicocol, alanină şi tirozină. Cantităţile în care aceşti aminoacizi se pot izola, arată că tetrapeptida în chestie e formată din doi glicocoli, o tirozină şi o alanină. Ceva mai mult, sa reuşit ca această tetrapeptidă să fie, prin hidroliză menajată, desfăcută în două dipeptide: o glicil-alanină şi o glicil-tirozină; mai mult nu se ştie despre dînsa. Dar se'nţelege că pentru a fi stăpîni pe ea şi a o putea angaja în combinaţiune cu vr'o altă peptidă, e de cea mai mare importanţă să'i cunoaştem compoziţia precisă, adică să ştim în ce ordine sînt uniţi cei patru aminoacizi pentru a o forma. De pildă, avem noi a face cu o Tirosil-glicil-alanil-glicină, sau cu o alanil-glicil-glicil-tirozină, ori cu vr'un alt aranjament ?.

De pe acest exemplu ne putem face o idee nu numai de complexitatea unui produs relativ simplu, ca o tetrapeptidă, dar şi de gre-

-utăţile ce se vor întîmpina pentru a avea cunoştinţele precize, necesare unei bune îndrumări către sinteza albuminoidelor.

In starea actuală însă, e de necontestat că am făcut progrese multe în chestiunea proteinelor. Rezultatele căpătate pot fi chiar întrebuinţate pentru crearea de curente noi de cercetare în domeniile cele mai variate ale biologiei generale. Profesorul Abderhalden, unul din cei mai mari chimişti-fiziologişti moderni, a indicat cu multă pătrundere, care ar fi chestiunile de biologie generală ce-ar putea căpăta o soluţie cu drept cuvînt ştiinţifică, dacă cercetările chimico-fiziologice s'ar îndrepta spre dînsele şi dacă s'ar găsi metode de studiu potrivite.

Dacă ne-am referi întăiu la digestiune, vom putea constata că cunoştinţele recente asupra prefacerilor suferite de proteine, au modificat considerabil concepţiunea ce ne-o făceam noi de rolul digestiunii în viaţa organismului. Cu privire la digestiunea substanţelor albuminoide, noi ziceam mai înainte că rolul digestiunii este de a reduce aceste principii alimentare în substanţe solubile şi absorbabile, adecă în peptone. Apoi, de îndată ce peptonele au străbătut intestinul, ele devin din nou proteine, cam de aceiaşi complexitate ca cele ale sîngelui, şi se pun la dispoziţia organismului şi a celulelor sale. Altădată o astfel de concepţiune putea fi primită; astăzi însă ea ni se pare cu totul insuficientă, ba chiar, pe unele locuri, inexactă.— Ca să'nţelegem mai bine toate astea, vom lua un exemplu. Mamiferele, imediat după naştere, se hrănesc in mod exclusiv numai cu lapte, ce conţine, ca substanţe proteice, cazeină, globulină şi o albumină.

Afară de globulină, ce conţine 3% glicocol, toate celelalte nu conţin nici urme de acest aminoacid şi cu toate astea noul născut îşi formează pe socoteala lor globulina sîngelui său ce conţine 3,5% glicocol precum şi Keratina din părul şi unghiile sale, care conţin 4,7% glicocol, apoi elastina cu 25,75% glicocol. Aceste fapte nu se pot pune în relaţiune de cît admiţînd că sfărmarea moleculei proteice merge mult mai departe de cît stadiul de peptonă. In intestin chiar digestiunea ajunge la aminoacizi—s'a constatat prezenţa lor în conţinutul intestinal—ce sînt apoi absorbiţi. O dată ajunşi în ţăsuturi, ei se sudează din nou spre a forma proteine, dar proporţiunile, în care se face sudarea, variază pentru fie-care aminoacid după natura ţăsutului pe care'l vor forma.

Aşa dar digestiunea nu are rolul de a face posibilă străbaterea albuminoidelor alimentare, ci mai ales pe acel de a sfărma diferitele proteine în aminoacizii lor, ca să dea organismului putinţa să-şi rezidească albuminoidele sale proprii după planurile ce'i aparţin. Lucrul acesta nu se întîmplă numai cu proteinele, ci şi cu grăsimele ca şi cu hidraţii de carbon. Pe socoteala produselor lor de digestiune organismul îşi formează grăsimele şi hidrocarbonatele proprii ţăsuturilor sale.

Prin această sfărmare înaintată a alimentelor, organismul devine independent de felul acestor substanţe. El le rezolvă în părţile cele mai simple şi apoi le recombină în aşa mod cum îi comandă trebuinţele sale.

Această concepţiune nouă asupra rolului digestiunei se razămă pe cîteva fapte experimentale stabilite cu preciziune. Iată de ce e vorba.

Noi ştim că pentru a menţine un animal în *echilibru de azot*, adecă în aşa stare ca el să elimineze prin excretare aceiaşi cantitate de azot pe zi, e de nevoie să-i dăm ca hrană o anumită cantitate de proteine. Avem, după cum se zice, *o raţiune de întreţinere a echilibrului de Azot.* Ei bine! Dacă e adevarat că intestinul nu dă organismului, din ori ce substanţă proteică alimentară, de cît aminoacizii rezultaţi din sfărămarea sa, atunci urmează că va trebui să putem înlocui albuminoidul alimentar natural pur şi simplu prin productele sale de hidroliză, adică aminoacizii, pe care să'i prezentăm animalului gata preparaţi. Va putea el să se folosească de dînşii spre a'şi întreţine mai departe echilibrul său de azot? Experienţa a aratat că aceasta e posibil şi că albuminoidele alimentare pot fi înlocuite foarte bine prin aminoacizii cuprinşi într'însele.

O observaţiune importantă trebue să facem aci.

E că organizmul nu întrebuinţază de o potrivă pe toţi aminoacizii rezultaţi din o substanţă proteică oarecare. El face printre dînşii o alegere, comandată de trebuinţele ţăsuturilor sale, lucru ce reesă în mod luminos din următorul experiment.

Se poate întreţine echilibrul azotos al unui cal dîndu-i numai *gliadină*, o substanţă albiminoidă extrasă din griu, care conţine de cinci ori mai puţin *acid glutamic* de cît albuminoidele sîngelui de cal. El îşi va reconstitui, cu toate astea, proteinele sîngelui său pe socoteala puţinului acid glutamic din gliadină; dar cu o condiţie: cantitatea de gliadină primită de cal să nu fie regulată nici după puterea ei calorifică, nici după bogăţia ei totală în azot, ba nici chiar după cantitatea totală de aminoacizi ce e capabilă să dea, ci numai după cantitatea acidului glutamic de care animalul are nevoe.

Vedem dar că valoarea nutritivă a unei proteine nu e totdeauna în raport direct cu cantitatea totală de Azot conţinut în ea, ci mai de grabă cu cantitatea de anumiţi aminoacizi pe care'i poate da şi de care organizmul are nevoe. Aşa se face că pentru organizmul omului, de pildă, albuminoidele animale şi cele vegetale nu au aceiaş valoare nutritivă, deşi bogăţia lor în azot poate fi aceiaş.

Raţiunea de albuminoide necesară la întreţinerea echilibrului azotos trebue să fie dar, pentru o specie animală dată şi pentru o proteină dată, în raport cu cantitatea de aminoacizi pe care acea proteină îi poate da ca să satisfacă necesităţile organizmului considerat. Aceasta este *legea minimului de albuminoide a lui Abderhalden.*

Dacă aşa este, atunci putem întrevedea existenţa unor proteine care nu vor putea nici odată avea valoare nutritivă pentru anumite spe-

cii, din cauză că le lipsesc anumiți aminoacizi necesari speciei. Or noi știm că tocmai așa e cazul cu gelatina. Deși destul de bogată în azot, ea are o valoare nutritivă nulă (cel puțin pentru mamifere), fiindcă'i lipsesc tirozina și triptofanul. Dacă vom asocia însă, în mod artificial, acești doi aminoacizi cu gelatina și apoi vom servi amestecul,ca hrană albuminoidă, unui animal, el își va putea întreține echilibrul său azotos. Gelatina a devenit astfel o substanță cu valoare nutritivă.

Intrebarea se pune acum, *unde* se face recombinarea acestor aminoacizi absorbiți, pentru a forma albuminoidele organizmului considerat? Se pare că asemenea recompunere se face chiar în peretele intestinal. Ei s'ar suda acolo în proporțiunile trebuitoare spre a da naștere mai întăiu proteinelor ce intră în compoziția plasmei sîngelui speciei considerate. Apoi aceste proteine sanguine s'ar duce în tot organizmul și ar fi luate de fiecare celulă. In țăsuturi, ele ar suferi o nouă hidroliză, poate nu așa înaintată ca în intestin, dar în orice caz o hidroliză, și apoi din fragmentele astfel liberate, celulele țăsuturilor s'ar lua pe cele de care au nevoe spre a'și forma substanța proteică specifică lor.—Sînt și oarecare fapte ce vin în favoarea acestei ipoteze. Așa fibrinogenul, proteină proprie plasmei sîngelui, își are, după *Doyon* și elevii săi, originea la nivelul intestinului.

Din toate astea reesă că intestinul are un rol însemnat în menținerea caracterelor speciei. Un fapt important din acest punct de vedere este următorul: Se știe că nu putem schimba caracterele specifice ale albuminoidelor dintr'un organizm, ori care are fi natura proteinelor ce i le-am servi ca alimente. Dar tot așa de bine se știe că dacă vr'o proteină străină străbate în organizm pe altă cale de cît cea digestivă, cum ar fi bună-oară injecția eĭ în sînge sau sub piele, atunci ea produce schimbări în acel organizm, dintre care cea mai ușor de pus în evidență este aparițiunea unor anticorpuri numite *precipitine*, specifice pentru proteina injectată.

Putem dar considera intestinul ca un fel de strecurătoare între lumea externă și lumea internă a organizmului. El garantează, până la un punct, constanța compozițiunii țăsuturilor și celulelor acestui organizm. Prin ajutorul fermenților săi, el despoaie substanțele alimentare de caracterele lor speciale și atunci un amestec indiferent de sfărîmituri simple se prezintă celulelor intestinale. Acestea le iau, le resudează și formează cu ele substanțe potrivite organizmului.

Vedeți dar că importanța digestiunei apare în o nouă lumină. Digestiunea ar fi mijlocul prin care organizmul își menține caracterele sale specifice.

In această ordine de idei se poate merge mai departe și aborda, bine'nțeles în mod *apriori*, una din problemele cele mai importante de biologie generală, care până astăzi este în întregime de domeniul ipotezelor. E *hereditatea*—menținerea caracterelor prin moștenire.—Care's fenomele ce fac pe mamifer, de pildă, să se nască cu caracterele speciei? Unul cel puțin din factorii ce intervin poate fi întrevăzut. Tot digestiunea ar avea și aci, în ultima analiză, rolul important. Ovolul și spermatozoidul fiind celule construite după un anumit plan chimic, propriu speciei, plan care a fost determinat de aminoacizii intrați în organizmul adultului, în anumite proporții, și venind din intestin; se poate admite că aceste celule reproducătoare vor conserva, după unirea lor, acelaș plan de sinteză, cînd va fi vorba să'și mărească cantitatea de proteine a protoplazmei și nucleului. Mai considerați apoi că, pentru mamifere în special, embrionul nu poate avea alți aminoacizi la dispoziție de cît cei ce'i primește muma din intestin și veți înțelege că e *fatal* ca tînăra ființă să ia caracterele speciei, de oarece intestinul mamei nu'i permite să-și croiască o altă metodă de sinteză a substanței vii, de cît cea ce există în organizmul părintesc.

Toate cele expuse în cronica de față sînt un exemplu strălucit de răsunetul ce pot avea, în biologie, cercetările de chimie fiziologică.

Dr. D. Călugăreanu.

Cronica externă

Alegerile prezidenţiale din Statele-Unite.

Alegerile prezidenţiale din Statele-Unite au intrat în faza lor cea mai activă. De cîteva zile delegaţii partidului republican sînt întruniţi la Chicago pentru a proclama pe candidatul lor. După toate probabilităţile d. Taft, actualul ministru de război, care e sprijinit de d. Roosevelt, va fi ales. Peste o lună se vor întruni la Denver democraţii, al căror candidat va fi desigur şi de astădată tot d. Bryan. Iar la toamnă se va da lupta între aceşti doi candidaţi proclamaţi de pe acum de către partidele lor respective. Ceeace dă luptei un interes deosebit, e că Statele-Unite au ajuns la un moment critic al evoluţiunii lor. Extraordinara prosperitate economică care domina toată viaţa republicii americane şi care dicta politica ei, s'a oprit în mersul său ascendent. Societatea americană sufere de unele excese ale acestei prosperităţi şi caută să lupte împotriva lor. Dar, pe de altă parte, greutăţile luptei pentru trai nu au devenit destul de mari spre a face din chestia socială problemul cel mai însemnat al vieţii americane. Între aceste două elemente, opinia publică nehotărîtă caută o formulă de echilibru pe care nu a găsit'o încă, iar partidele politice şi-au pierdut linia lor de demarcaţiune ; programele lor, odinioară lămurit diferenţiate, se confundă astăzi atît în idei cît şi în tendinţe, aşa că alegătorii americani nu sînt chemaţi să se rostească pentru cutare sau cutare politică, cum a fost cazul cu prilejul celorlalte alegeri prezidenţiale. Luptele dintre d-nii Mac Kinley şi Bryan s'au dat, de pildă, fie pe chestia tarifelor vamale şi a întregii politici protecţioniste, fie pe chestia monometalismului şi a bimetalismului. Luptele d-lui Roosevelt cu Parker s'au dat pe chestia imperialismului sau a antiimperialismului, pe întreaga chestiune a politicii externe a Statelor-Unite şi a rolului ce ele urmau să joace în politica universală. Astăzi, toate chestiunile acestea sînt nu numai lămurite, dar atît de bine intrate în moravuri, încît fac parte integrantă din patrimoniul comun al naţiunii, şi democraţii înşişi nu se mai gîndesc ca pe baza lor să se diferenţieze de republicani sau să lupte cu aceştia. Nu rămînea deci decît chestia trusturilor şi lupta împotriva plutocraţiei, care ar fi putut diferenţia partidele politice. Aci, atît prin tradiţiunile cît şi prin tendinţele lor, democraţii ar fi trebuit să fie aceia care să ridice stindardul împotriva trusturilor, şi s'ar fi cuvenit ca republicanii, care, prin politica lor economică, au făcut posibile trusturile cu abuzurile lor, să fie apărătorii milioanelor şi ai milionarilor. Printr'o ciudată intervenţie de roluri, se întîmplă însă că tocmai republicanii s'au pus în capul luptei contra trusturilor şi că democraţii au lasat astfel să le scape din mîni şi această armă firească a lor. Ceeace face că,

deşi vîntul vremurilor ar bate mai mult în visiele democraţilor, democraţii să fi perdut din nou pulsul naţiunii. Vina lor e cu atît mai mare şi cu atît mai neertată, cu cît ar fi trebuit să înţeleagă că societatea americană nefiind încă coaptă pentru o politică înaintată mai activă, datoria democraţilor era să devie cel puţin luptătorii cei mai aprigi împotriva abuzurilor capitaliste.

Marele merit al d-lui Roosevelt e tocmai de a fi înţeles că partidul său, care e un partid conservator, este destinat să piardă din zi în zi mai mult teren şi că dacă vrea să se menţină şi să nu piardă definitiv încrederea naţiunii, trebue să găsească o diversiune. Diversiunea au fost trusturile şi plutocraţia. Azi d. Roosevelt este mult învinuit în Statele-Unite pentru atitudinea pe care a luat'o împotriva trusturilor. Unii îl învinuesc că a lovit pe nedrept în cea mai puternică forţă economică din Statele-Unite. Alţii, deşi recunosc în trusturi un pericol şi în plutocraţie factorul cel mai disolvant, germenul cel mai însemnat de corupţie al civilizaţiunii americane, susţin totuşi că d. Roosevelt ar fi trebuit să ţie samă de faptul că partidul său este partidul finanţei şi al marilor bogătaşi şi, ca atare, că n'ar fi trebuit să aducă dezbinarea în rîndurile lui. Cei ce raţionează astfel uită însă că dacă d. Roosevelt nu ar fi creat diversiunea trusturilor, ar fi mai mult decît dezbinare în rîndurile republicanilor: partidul lor ar fi încetat de a mai juca un rol precumpănitor în politica Statelor-Unite. Democraţii i-ar fi luat singura platformă populară, astăzi la ordinea zilei, şi republicanii ar fi rămas streini de toate aspiraţiunile şi de toate nevoile reale ale societăţii americane. Precum Disraeli a scăpat acum 30 şi mai bine de ani conservatorismul englez asvîrlindu-l în imperialism, creînd o diversiune dibace fără de care conservatorii ar fi pierdut toată influenţa lor asupra maselor, tot astfel d. Roosevelt a scăpat azi conservatorismul american creîndu-i o diversiune mîntuitoare.

Democraţii ar fi avut încă un mijloc să recîştige, dacă nu în totul, cel puţin în parte, încrederea naţiunii: să se fi făcut luptătorii cei mai aprigi împotriva corupţiei administrative, iarăşi un mare flagel de care sufere societatea americană. Din nenorocire ei au lăsat să le scape şi această armă. În ochii Americanilor tot republicanii sînt campionii purificării moravurilor administrative. Desigur că dacă lucrurile stau astfel, ele se datoresc tot d-lui Roosevelt. Nu partidul, ci el personal a pus mîna pe aceste două mari chestii şi şi le-a însuşit. Încît se poate spune că personalitatea puternică a d-lui Roosevelt a absorbit întrînsa toate năzuinţile naţionale şi de aceia lupta de azi nu se dă, precum am spus'o, între două politici, ci pentru Roosevelt sau contra lui Roosevelt. Aceasta şi explică de ce, cu toate declaraţiunile sale repetate că nu vrea să candideze pentru a treia oară la prezidenţia republicii, republicanii se încăpăţînau totuşi să-l proclame candidatul lor. Iar dacă convenţia din Chicago va alege pe d. Taft, e tot fiindcă e dominată de personalitatea d-lui Roosevelt şi că în lipsa acestuia, vrea cel puţin să-l aleagă pe cel pe care d.

Roosevelt îl susţine şi căruia i-a împrumutat o parte din autoritatea şi din marele său prestigiu, pe cel cu care au siguranţa că politica d-lui Roosevelt va fi continuată. D. Roosevelt a avut dealtminteri dreptate să nu candideze. A avut dreptate din două puncte de vedere. Intâi din punctul de vedere al intereselor sale personale şi al doilea din punctul de vedere al interesului obştesc. E vădit că după 7 ani de prezidenţie, cu intensitatea de muncă ce se cere unui preşedinte al Statelor-Unite, e greu ca acesta să mai poată fi la înălţimea sarcinii încă alţi 4 ani. Afară de aceasta, cele două presidenţii ale sale au fost peste măsură de strălucite. De ce d. Roosevelt să le întunece gloria prin alţi 4 ani de guvernămînt care, din cauze absolut streine de voinţa lui, pot să fie mai întunecoase sau mai puţin norocoase? Dar e ceva mai mult: d. Roosevelt şi-a luat o sarcină grea, aceia de a lupta împotriva celei mai mari forţe din America, a miliardarilor. Ori, fiind preşedinte al republicii, d. Roosevelt nu poate să ducă această luptă aşa cum trebue să fie dusă; ca şef suprem al statului el trebue, într'o măsură oare-care, să fie omul naţiunii întregi, iar nu reprezintantul unor interese împotriva celorlalte. Ca şef suprem al naţiunii, sînt anume fapte care e bine să nu le facă cineva şi sînt anume vorbe pe care nu le poate rosti. Şi totuşi, aceste fapte trebuesc făcute şi aceste vorbe trebuesc spuse. Devenind iarăşi un simplu cetăţean, d. Roosevelt va avea deplina libertate de a duce la bun sfîrşit răsboiul pe care l'a intreprins cu atita entuziasm şi cu atita bărbăţie şi va aduce fără îndoială Statelor-Unite cel mai mare serviciu pe care i l-a adus decînd luptă pentru binele obştesc. Dacă pe lingă aceasta d. Taft va fi la White House, politica d-lui Roosevelt va rămînea şi fără el pretutindeni unde ea poate să se exercite cu folos şi nu va lipsi decît de acolo unde, pentru a se exercita cu eficacitate, se cerea ca d. Roosevelt să nu fie la preşidenţia republicii.

In asemenea condiţiuni, de ce alegătorii americani ar vota pentru d. Bryan? In chestiunile sociale, soluţiunile lui sînt nelămurite, sfioase şi adesea contradictorii; în politica externă ele sînt aceleaşi ca ale republicanilor; în politica colonială sînt nepopulare fiindcă nu ţin îndestul samă nici de ambiţiunile nici de mîndria Americanilor; în cele două mari chestiuni la ordinea zilei, trusturile şi corupţia administrativă sînt copia politicii d-lui Roosevelt, o copie ca toate copiile, fără măreţie şi fără vigoare.

Dar să nu proorocim. Până la toamnă mai trece vreme, pot interveni fapte care să răstoarne toate prevederile noastre. Un lucru e însă sigur: e că viitoarea presidenţie, oricare ar fi ea, va reprezinta o fază de transiţiune în evoluţiunea poporului american, şi că din această transiţiune va eşi o altă societate americană decît cea de azi. Cea de azi, formată din oameni veniţi din toate colţurile lumii pe pămîntul american pentru a-l coloniza şi pentru a-i exploata bogăţiile fără de sfîrşit, este o societate de pionieri îndrăzneţi, brutali dar puternici, pentru care sforţarea materială era toată grija şi succesul singurul ideal. În această societate, iniţiativa individuală trebuia să fie ridicată la înălţimea unui cult şi admiraţiunea generală trebuia să se îndrepte înspre cei ce reprezintau această iniţiativă împinsă oricît de sus şi oricît de departe.

Societatea americană de mîne, formată din fiii colonilor fără frică şi a pionierilor fără scrupul, va fi desigur o societate în care sforţările materiale vor fi preţuite numai întrucît se vor împreuna cu oarecare idealuri şi succesul individului nu va fi slăvit decît întru atita, întrucît nu va fi în prea mare contrazicere cu interesul obştesc. Într'o asemenea societate, grija armoniei sociale, simţimintele umanitare, solicitudinea pentru cei mulţi, pentru cei slabi şi pentru cei desmoşteniţi va înlocui admiraţia pentru cei puternici, care pe ruina altora au adunat bunuri lumeşti şi s'au transformat în forţe economice necunoscute pe alte vremuri. În această societate materialismul brutal va face treptat loc intelectualismului; splendoarea inteligenţii, cercetările ştiinţifice, eflorescenţa artelor şi a literelor vor fi mai gustate decît plăcerile materiei.

In acele vremuri, rolul partidului democratic va începe. După cum partidul republican a avut menirea să organizeze vechea societate americană partidul democrat va avea sarcina să organizeze societatea americană, de mîne. Lui i se va cere să găsească formula de echilibru între plutocraţie şi muncitorime. El va trebui să prefacă sforţările excesive şi adesea anarhice, prin care societatea americană lucrează şi progresează, în armonia mai liniştită a unei munci organizate. Şi tot el va trebui să împace sentimentele de mîndrie ale unui stat tînăr, cu aspiraţiunile umanitare ale maselor sale muncitoare.

Fără îndoială că această societate de mîne ne este nouă, fii ai unor civilizaţiuni vechi, mai simpatică decît societatea americană de azi, care n'are pentru noi decît farmecul tinereţii şi al exuberanţii. Dar fi-va societatea americană de mîne mai fericită decît cea de azi? Nu o credem. Cea de azi are privilegiul, rarul privilegiu de a nu cunoaşte mizeria. Viaţa se cîştigă lesne în Statele-Unite, lucrătorul e plătit acolo mai mult decît aiurea. Dezechilibrul averilor nu este în republica americană, ca în Anglia, clădit pe foametea celor mulţi. In societatea americană de mîne echilibrul bogăţiilor va fi mai mare, dar cu solicitudinea pentru sărac se va lăţi şi mizeria. Aceasta va fi consecinţa fatală a creşterii populaţiunii şi a greutăţilor luptei pentru trai ce derivă din această creştere.

E desigur aci partea cea mai ciudată a luptei ce Americanii o duc. Iată o societate fericită care, fatal, trebue să se frăminte pentru a evolua spre o formă socială ce-i va asigura mai puţină fericire. Şi cînd te gîndeşti că sînt încă oameni care neagă că societăţile omeneşti evoluează după legi ce nu se pot înlătura şi care le conduc destinele după neştiutele dar implacabilele lor hotărîri!

I. G. Duca

Cronica Veselă.

COLOQUIUM

Marelui Sacerdot.

PERSOANELE:

Poetul.
Servitoarea Cleopatra.
Ceasornicul.
I-iul papuc.
Al II-lea papuc.
Un manuscris neisprăvit.
Clopoţelul.
O sticlă cu vin.
I-iul pahar.
Al II-lea pahar.
O Poliţă.
Un cont.
Streşina casei.
Un dulap.
Un pat.
Un fotoliu.
Un calendar de părete.
Un portofel gol.
O citaţie.
Voci din bibliotecă etc.

Scena se petrece în casa unui poet plecat în Bucovina. E noapte. Lumină fantastică de lună.

CEASORNICUL.

Tic-tac! Tic-tac!

I-iul PAPUC (**căscind**).

Ce oră-i?...

CEASORNICUL.

Tic-tac! Dang! dang!...

AL II-lea PAPUC.

Tirziu!

CLOPOŢELUL (**pe birou**).

Coloquium!

I-iul PAHAR (**trezindu-se**).

Mi-e sete...

STICLA.

Mai rabdă...

AL 2-lea PAHAR.
(**suspinind**)

Un burghiu!

DOPUL.

N'ai grijă!

PATUL (trosnind).

Pac!

DULAPUL.

Ce-ţi este?

1-iul PAPUC.

Ce ai?

AL 2-lea PAPUC.
(**ironic**)

Presentimente!

CALENDARUL DE PĂRETE.

Mini e zi 'ntîiu!

POLIŢA.

Ce facem?...

AL 2-lea PAPUC.

Las' că plătim procente!

UN SEMN DE ÎNTREBARE.

Dar unde-o fi?

UN PUNCT DE ESCLAMAŢIE.

Nebunul!

MANUSCRISUL.

Eu mîne ce mă fac?
Imi trebui două pagini...

TOCUL.
(**plictisit**)

Ei aşi!

UN PORTOFEL GOL.

Tare's sărac!

UŞA.

Dar cind a spus că vine?...

STICLA.

Tare mi-e dor de dînsul.

FOTOLIUL.

Cu braţele deschise l-aştept...

STREŞINA CASEI.

M'apucă plînsul...

UN „VIRGIL" DIN BIBLIOTECĂ.

Da. *Sunt lacrimae rerum*

UN PAHAR.

Prefer *lacrima Christi...*

MANUSCRISUL.

Ce mutră o să-mi facă directorul revistii!

UN „UNIVERS" SUB BANDĂ.

Da' bine se distrează!...

UN CONT NEPLĂTIT.

Ei, asta nu se face!

O CITAȚIE DE LA TRIBUNAL.

O să-l condamne 'n lipsă...

SOBA.

Lăsați pe om în pace
Că toate sînt cenușă...

SCRUMELNIȚA.

Cenușă, da—și scrum!

CEASORNICUL.

Trei ore...

UN PAPUC.

Noapte bună!

AL 2-lea PAPUC.

Merçi

CLOPOȚELUL.

Silentium!

POLIȚA.

Protest...

CONTUL.

S'achite suta!

CITAȚIA.

Ehei?..

MANUSCRISUL.

Dar eu?...

CEASORNICUL.

Tic-tac!

CLOPOȚELUL.

Silentium tic-tacu!

CEASORNICUL.

Tic...

CLOPOȚELUL.

Taci odată!

CEASORNICUL.

Tac! (se oprește și el din mers, și toate lucrurile celelalte cad în somnolența lor obișnuită).

SCENA II.

(se face dimineață.)

POETUL

(cu hainele boțite, cu fața umflată de nesomn, obosit de drum, intră aruncându-și geamantanul într'un colț. Privind extaziat în jurul lui):

V'am regăsit în fine, o larii mei iubiți!
Cînd sînt de voi departe, de-ați ști cît îmi lipsiți!

(zărind *Fotoliu*)

Cu brațele deschise m'aștepți tu, drag fotoliu!

(către *Lavabou*, cu mîinile întinse)

Nu te uita la mine c'am unghiile 'n doliu...

(către *Sobă*)

Ție ți-aduc căldură...

(către *Lampă*)

ție ți-aduc lumină!

(cu un gest larg, îmbrățișînd camera)

Aduc la fiecare din dulcea Bucovină
Un pic de veselie!..

(melancolic)

Ce oameni sînt pe-acolo!
Ei știu să prețuiască pe fiii lui Apolo!
Cu dragoste frățească întîmpină pe frați,
Și ce surori frumoase!.. Hei! patru zile 'ntregi
Am fost noi, cei cinci oaspeți, tratați ca niște regi...
Așa e 'n Bucovina, o zeii mei Penați!

(către *Oglindă*, potrivindu-și hainele)

Ei, ce te uiți la mine?! Mi-e cam boțit decoru'...
Dar... nu sînt eu de vină!.. E domnu' Teodoru...
Auzi?! să'mi dea el mie, poet de 'ntîia clasă,
Bilet de clasa-a doua?!... Ei, dar, la urmă, lasă!..
Cînd o să trecem Styxul, Caron pe dînsul, parcă,
N'o să-l transporte'n Hades tot în aceiași barcă?!..
Am stat mai treaz ca Argus... de-aceea's cum mă vezi...

(se 'ntoarce spre birou și dă cu ochii de *Manuscris*)

Dar tu, ce faci acolo?... Sărmane, vegetezi...

Ia să 'ncercăm o frază...

(moaie tocul în călimară și rămîne pe gînduri).

Hm! (tușește. Ca prin vis:)

Dulce Bucovină!

(tresare)

Nu merge... Las' pe mine!...

(aruncă tocul și zărește *Citația*).

Vii chiar la apropont!

(vede *Polița*)

Dar asta?! (grav) se amînă!

(vede *Contul*; mirat:)

Salut, domnule cont!

Cum ați crescut...

(către *Portofel*)

Plătește!.. Ce stai?.. N'ai astăzi?.. Mîne?..

(vede *Ceasornicul*:)

Și tu?... Pe loc, repaos?...

(îl întoarce și dă cu ochii de *Sticlă*, pe care o ridică -n sus, adresîndu-se către Ceasornic:)

Deșteaptă-te, Romîne!

(cercetează mirat sticla)

Mai este?...

(cu bucurie): Da!.. Ei drace! Cum l-am uitat?!...

(toarnă în amîndouă paharele, apoi ia unul și ciocnește cu celălalt)

Trăiască!

(bea cu sete)

Nu-i rău... îmi era gura uscată ca o iască!

(trece de cealaltă parte a mesei, și închină cu celălalt pahar. *Ceasornicul* bate.)

Silentium! (*Ceasornicul* continuă)

Dați'mi voe... (tușește)

deși nu's orator... (tușește încurcat)

Să vă salut... (adresîndu-se *Patului*:)

Ilustru vechiu membru fondator!

Primește tot respectul...

(către *Autorii* din bibliotecă.)

O, membri „emeriți"

De șoareci, dee Domnul să fiți în veci feriți!

(către *mobile*)

Voi, mobilele mele, „comilitonii" mei
Și, vastă călimară, tu, puțul cu idei,
Și tu, ilustră peană, o! scaun, o! dulap,
Iertați-mă cu toții de mi-am făcut de cap
De patru zile 'ntruna... Voi care m'ați urmat,
Ca niște demni tovarăși, oriunde m'am mutat,
Și-adesea 'n nopți de veghe ați stat ca mărturie
Privind cum truda'mi aspră să face poezie,
Tu, lampa mea, ce-adesea n'aveai un pic de gaz
Și mă lăsai prin bezná călare pe Pegaz,
Tu, calendar, ce adesea mi-ai anunțat scadența,
Și tu, ritmice ornic, ce'mi măsurai cadența,
În fine, voi, cu toții, societatea mea,
„Care nu se mai află", permiteți'mi a bea
În sănătatea voastră acest „pocal" cu vin...

(ciocnește)

Să zicem: *Vivat! Crescat!* și *Floreat!* Și-amin!..

(cade în fotoliu, și-adoarme, vorbind cu întreruperi prin somn)

La revedere!... Ura!... Ițcanii... Foarte bine!...
Ce pașaport?!.. Celebru!.. (pauză) Un șpriț!.. „Indată... vine!"
Cinci sprițuri!... Alte sprițuri!... Spre Sprițberg!... U! jidanii...
Vereștii... Cinci minute!.. Cinci sprițuri!.. Cinci!.. Pașcanii...
Trăiască sacerdotul!... Șampanie... banchet
Tănase... Tanasache... Discursuri... berechet
Care nu se mai află... Adios!

(adoarme de-abinelea și sforăe cu deliciu)

I-iul PAPUC.

Ei îți place?!

AL II-lea PAPUC.

S'a îmbătat pîrîitul de glorie—și pace!

CĂLIMARA.

Uitați-vă la dînsul!

OGLINDA.

Priviți-l! Ăsta-i—haî?!

PATUL.

Lasați-l ca să doarmă...

POETUL.

(prin somn)

Ridic acest pocal...

(intră servitoarea)

Scena III.

SERVITOAREA.

Vai!... s'a întors conaşul!... Conaşule...

POETUL.

(deschide un ochiu)

Trăiască!

SERVITOAREA.

V'am aşternut...

POETUL.

(buimacit)

O fiică a Romei, te salut!

(se trezeşte uimit)

A... tu eşti, Cleopatro?...

SERVITOAREA.

Eu sînt.... V'am aşternut...

POETUL.

(gătindu-se de culcare, fredonează somnoros)

O, dulce Bucovină! O, ţară pitorească!...

SERVITOAREA.

Ce spune?!...

POETUL.

Dulce ţară!... In fine: să trăiască!!

A. Mirea.

FĂRIMĂTURI

Banchetele politice.

Citit-aţi, sigur, prin gazete,
Cum că partidele, în Maiu,
Au dus-o numai în banchete...
S'au pus partidele pe traiu!

Petrec!... De ce să nu petreacă?
Nu-i ţara pentru dumnealor,
Un rîu de aur ce nu seacă
Acum şi'n vecii vecilor?

Dar pe banchete, Doamne dragă,
S'au dus pe gîrl'atîţia bani,—
C'ar fi trăit o lună 'ntreagă
Cinci milioane de ţărani!

Şefiea d-lui Stere.

E Stere şef, ori şef nu este,
Al liberalilor din Iaşi?...
Ce mai subiect pentru poveste
Au bravii mei reporteraşi!

Şi aţi citit cu toţi romanu
Brodat în jurul ăstui caz,
Ş'aţi rîs... Iar Stere şi cu Panu
Au rîs, sînt sigur, mai cu haz.

Dar mult mai mult am rîs eu unul,
Pe jos de rîs m'am tăvălit,
Am rîs întruna ca nebunul
Şi rîsu'mi nu s'a isprăvit.

Căci, eu să fiu ca domnul Stere
Aş spune presei:—„zău, glumeşti?
„N'aş da pe nouă ministere
„Şefiea *Vieţei romîneşti!*"

Vreau să'l ucid!

La Călăraşi s'a constatat că măcelarii vindeau publicului carne de vite bolnave de dalac.

Mă urmăreşte 'ngrozitor,
Mă urmăreşte nemblînzit,
Un mizerabil... Aţi ghicit:
Un creditor.

Văzînd de monstru că nu scap,
Nutream în minte'mi gîndul vag,
Dar totuşi banditesc, să-i trag
Un glonţ în cap.

Dar 'mi-este frică de Parchet!
Nu moare 'n ocnă criminal,
Ci 'n balamuc sau la spital
Azi un poet.

Şi groază am de ucigaşi!...
Deci, am făcut un plan mai bun:
Am să-i ofer un mic dejun
La Călăraşi...

Romanţă.

Grădina mea e azi o feerie...
Garofele, narcişii, trandafirii,
Stirnesc în toţi ispitele iubirii
Şi spre nădejdi robuste îi îmbie.

De ce'mi par totuşi brazdele paragini
Şi silă'mi fac chiar rozele'nflorite,
Şi las să curgă lacrimi otrăvite
P'o floare veştedă'ntre două pagini?

E umbra unei flori decolorate
Şi care nici parfum acuma nu mai are...
Insă de ce ea mai frumoasă-mi pare
Şi o prefer grădinei fermecate?...

Tarascon

Cronica Internă

— Democratismul şi d. Aurel C. Popovici —

Dl. Aurel C. Popovici continuă seria sa de articole împotriva „democratismului". („Sămănătorul", No. 21—24, 1908).

Din nenorocire afară de articolul din No. 21 al „Sămănătorului", care precizează ceva mai mult ideile d-sale fundamentale,—şi pe care l'am cetit cu multă plăcere,—celel'alte articole se prezintă aproape exclusiv ca „artificii de polemică".

Şi ce e mai exasperant, apare tot mai clar că aceste artificii *nu sînt voite*, ci izvoresc din felul însuş de a gîndi al acestui publicist, din felul său de a înţelege toate lucrurile, şi, deci, de a scri.

Nu „mă plîng" de aceasta, cum nu m'am plîns nici odată, dar regret, şi regret nu pentru mine...

Cîte-va pilde.

Caracterizînd felul de a polemiza al d-lui Popovici, între alte, şi numeroase, mustre de violenţe de limbaj, am relevat şi o butadă împotriva lui Renan, şi, în parenteză, faţă de această maltratare a ilustrului istorician al creştinismului şi al judaismului, evocam respectul ce'l are pentru Renan un scriitor atît de apreciat de d-l Popovici, ca Emile Faguet.

Aceasta dă prilej polemistului nostru, să ne amintească — *în răspuns*!—că Renan e împotriva democraţiei, împotriva căreia ar mai fi fost şi Hamilton, şi Cavour, ca şi Bismark, Guizot, Vacher de Lapouge, Otto Ammon şi chiar Comte însuş (pentru ce *numai* aceştia?), etc.

Ce au a face toate aceste cu maltratarea lui Renan? Rezultă de aici că este iertat în publicistica serioasă să iai aşa „peste picior" pe un Renan, să afirmi, cu inimă uşoară, că el ar fi scris numai „pentru a plăcea jidanilor"? Pentru ce dar d. Popovici face risipă de ironie şi de cerneală?

Tot aşa, d-sa mă învinuise că „fireşte vorbesc peste tot despre popor în opoziţie cu *albăstrimea*" (deşi n'am întrebuinţat nicăeri acest cuvînt elegant).

La aceasta eu îi atrag atenţiunea asupra acelor pagini din scrierea încriminată, în care încerc tocmai să lămuresc rolul claselor mijlocii şi

al intelectualilor, ca elemente din „popor", precum şi asupra acelor în cari caut să desvălesc şi cele trei înţelesuri ale cuvîntului „popor", din cari, toate, rezultă netemeinicia învinuirii.

D-l Popovici îmi răspunde numind cele trei accepţiuni ale cuvîntului popor, semnalate de mine, „profunde", în ghilemete, lipsite de preciziune şi confuze; spune că n'ar trebui să citez pe Höffding; şi caracterizează ca demagogică concluziunea la care ajung! [1])

O fi! Dar cum rămîne cu învinuirea că eu aş pune mereu „poporul" în opoziţie cu „albăstrimea"? Este ea prin aceasta mai întemeiată?

Sau: cînd cuvintelor mele că un Bismarck a practicat socialismul de stat, mi se opun citaţii din discursurile cancelarului de fier, în cari socialiştii se asimilează „hoţilor şi tîlharilor, ce trebuesc striviţi" şi „guzganilor ce trebuesc stîrpiţi" (bine înţeles, în litere negre de o şchiopă, dar cu o amabilă prevenire, că aceste amenităţi nu mă privesc personal...)?

Dar cine nu ştie, că Bismarck e autorul celebrei legislaţii represive împotriva socialiştilor? Cine nu ştie însă, în acelaşi timp, că tot el este şi iniţiatorul legislaţiunii sociale în Germania, şi inspiratorul chiar al ideei unui congres internaţional „al muncii", pentru legislaţia socială, care congres s'a şi adunat la Berlin în 1890, sub preşedinţia ministrului de Comerţ şi Industrie Freiherr von Berlepsch, cu participarea delegaţilor oficiali din partea Franţei (Jules Simon), Angliei (John Burnett), etc.? Nu s'au citat chiar anul trecut de doi miniştri, în Reichstag-ul german şi în Parlamentul nostru, cuvintele lui Bismarck pentru a justifica dreptul statului de a merge până la exproprierea proprietăţilor particulare, în interesul social şi naţional superior?

Ce are a face una cu alta? D-l Popovici, căruia îi place atîta să citeze zicătoarele populare, n'ar fi trebuit să uite pe „scripca cu iepurele"... (Sau d-sa crede că eu îl prenumăr şi pe Bismarck între socialiştii revoluţionari?)

Şi aşi putea înmulţi până la infinit pilde de ast-fel de „obiecţiuni" ale contrazicătorului meu de la „Sămănătorul".

Dar, la ce rezultate poate duce polemica în aceste condiţiuni?

Dacă la afirmările mele, că cutare cîntăreaţă cîntă frumos, mi se răspunde:

„Frumos? Admiraţi concepţiile estetice ale acestui domn! O femee cîrnă şi cu dinţii stricaţi e proslăvită ca ideal al frumuseţii!"

Poţi face alt-ceva decît să dai din umeri şi să treci?...

1) Deşi acele trei „accepţiuni" pe cari le ironizează d. Popovici erau cunoscute încă Grecilor antici, cari aveau pentru ele şi cuvinte deosebite: ethnos, demos şi laos; iar interesul pentru care am citat pe un filosof şi moralist spre a accentua *însemnătatea etică* a principiului de naţionalitate, şi de care am avut nevoe tocmai pentru a-mi motiva acea „demagogică" încheere,—e clar pentru oricine m'a cetit.

Să trecem... la alte întîmpinări, mai suggestive, dacă nu şi mai interesante, în sine.

Aşa: cu toate că am lămurit, pare-mi-se, pe deplin, pentru ce l'am citat şi cum l'am citat pe Faguet, şi că în ori-ce caz nu-l consider *socialist* (desigur, ilustrul critic s'ar fi mirat el însuşi, dacă ar fi putut afla, că la „porţile Orientului" poate fi considerat ca o autoritate în chestiuni de sociologie sau economie politică), d. Popovici mai citează cîte-va fraze ale acestui scriitor împotriva socialismului, (omiţînd din nou să arăte, în ce senz se întrebuinţează cuvîntul de „socialism"), şi, probabil, pentru a învedera limpezimea de vederi în această sferă a autorului d-sale favorit, reproduce şi afirmarea acestuia că formula „socialismului-asociaţionist" (care, cum am văzut, cuprinde organizarea *proletariatului*, atît economică cît şi socială, cît şi pentru *lupta politică*) este nu numai „anti-comunistă", ci chiar şi „anti-etatistă".

Iar, pe de altă parte, la amintirea din parte-mi, că direcţia în care evoluează gîndirea politică modernă se învederează prin profesiunile de credinţă ale atîtor bărbaţi de stat, din fruntea statelor celor mai civilizate şi puternice,—intrepidul polemist al „Sămănătorului" ne promite, că-i va înfunda pe toţi—„de la Gladstone până la Clémenceau, J. Burns, „Millerand, Viviani şi Briand (nu ştiu pentru ce l'a miluit pe Stolypin)... „Aveţi puţintică răbdare, vom discuta noi şi *valoarea* acestor politici şi „mai ales—politiciani cu care aţi crezut că ne veţi birui!".... („Sămănătorul" No. 24).

Bietul Gladstone! Să fie peste o jumătate de veac în fruntea celei mai puternice şi mîndre naţiuni, a celui mai întins, mai bogat şi mai populat imperiu din lume,—în epoca de glorie a Reginei Victoria,—să inspire admiraţie contemporanilor şi urmaşilor din patria lui, şi chiar din lumea întreagă,—şi iată: d. Aurel C. Popovici se însărcinează să ne arăte adevărata lui „valoare", şi să ne dovedească că lui i se datoreşte „lamentabila decădere a partidului liberal englezesc", şi chiar faptul, că Parlamentul a ajuns astă-zi „să fie asaltat până şi de batalioane de muieri!"...

Am putea, vorba Francezului, să ridicăm scara.

Dar d. Aurel Popovici e iară-şi în afară de chestie.

Nu ne putem permite îndoiala, că d-sa va reuşi să desfrunzească cununa de lauri a aceluia, care până acum în istorie e cunoscut sub numele de „marele bătrîn" (great old man),—dar până atunci faptul rămîne fapt: două din cele mai glorioase naţiuni din lume pot să fie guvernate azi de oameni, ale căror idei sînt aşa de mult *infiltrate* de socialism; şi chiar în Duma Rusească, un prim-ministru vorbeşte despre un fel de „socialism util şi salutar" (mă mir, că dl. Popovici nu m'a învinuit încă, că eu aş clasa şi pe cruntul sprijinitor al ţarismului, Stolypin, între „socialişti"); şi acum îndrăznesc să expun urgiei directorului „Sămănătorului" o nouă victimă, pe lordul Salisbury, care a putut şi el să declare, în Camera Lorzilor, într'un discurs din 19 Mai 1890:

„Planurile socialiste sînt în legătură cu mari rele, şi nimene, dacă „nu e cu desăvîrşire orb, nu poate tăgădui existenţa acestor rele... Da-„toria noastră este de a face tot ce ne stă în putinţă spre a găsi re-„medii pentru aceste rele; *chiar dacă vom fi numiţi socialişti* pentru „astfel de fapte, trebue să ne resemnăm la aceasta" [1])...

Poate, dar, d. Popovici să dărime pe toţi bărbaţii de stat „de la Gladstone până la Clémenceau, J. Burns, Millerand, Viviani şi Briand", şi până la Stolypin şi Salisbury, şi chiar până la Bismarck (da, cu toată titanica-i luptă împotriva social-democraţiei); poate să cufunde în neant pe toţi savanţii „vestiţi" sau „zăpăciţi" ca Schmoller, Wagner, Brentano, Menger sau Sombart; dar întrucît de al de aceştia azi guvernează statele şi domină în universităţi, sîntem în drept să vorbim despre prăbuşirea doctrinei clasice a liberei concurenţe şi despre triumful concepţiunii socialiste.

Ce va fi cînd directorul „Sămănătorului" va isbuti să întoarcă îndărăt roata istoriei, vom vedea. Dar simpla promisiune de a săvîrşi această eroică ispravă, nu ajunge pentru a ne schimba aprecia-rea *faptelor*...

E adevărat, că d. A. C. Popovici declară, că nu ştie ce înţeleg eu prin „concepţie socialistă" sau „principiul de solidaritate socială"; şi cu această ocazie enumără diferite categorii de socialişti, cunoscute d-sale, şi printre ele nu găseşte „concepţionişti socialişti, nici solidarişti sociali, nici socialişti puri".

Foarte spiritual.

Dar n'ar fi să pierdem timpul pe degeaba dacă aşi căuta acum să arăt că n'am înţeles să poreclesc ast-fel un anume *partid*,—ci să formulez o *noţiune abstractă ?* Sau să arăt rostul noţiunilor abstracte, legătura lor cu fenomenele concrete din care izvoresc,—sau să dezvolt cu acest prilej, poate, şi toată „teoria cunoştinţii" (Erkenntnisslehre)?

La aseminea urmări ajungem, cînd locul discuţiunii de idei îl ia *exegeza* ce se zbate în jurul cuvintelor.

Să-mi îngădue dar cetitorii să nu'l urmez pe polemistul „Sămănătorului" în acest labirint. Am făgăduit să trec cu vederea zadarnicile artificii de polemică, spre a căuta să pătrund *ideile* teoreticianului nostru conservator, şi nu m'am oprit de data asta, şi sper pentru ultima oară, asupra acestor exerciţii gladiatorice, decît pentru a învedera toată lipsa lor de interes şi de utilitate pentru lămurirea ideilor înse-şi.

Pentru cei mai mulţi e indiferent dacă X sau Y au pătruns mai bine cutare pasagiu din Z, indiferent chiar şi însuşi acest pasagiu, dar lămurirea concepţiunii democratice e interesantă pentru ori şi cine.

Dar înainte de a trece la partea cu adevăr interesantă a polemicilor d-lui Popovici, să-mi fie iertate încă două cuvinte, pe de lături.

1) Citat în: *„Socialism, Labour and Capital"*, by the rev. Kaufmann, Professor James Thorold Rogers. etc., p. V.

Faptul, relevat de mine, că sînt atacat în acelaş timp de socialişti şi de reacţionari, de Evrei şi de antisemiţi, etc., d. Popovici îl explică prin aceia că sînt „obscur" şi „necategoric", — „căci să vorbim drept, cine va proclama d.p. pe d. Carp antisemit", etc.

Că sînt pentru mulţi obscur, se prea poate, dar „necategoric"? atunci, mai curînd, aşi fi fost îmbrăţişat de toată lumea, şi nu atacat.

Adevărul este, că pentru cei deprinşi cu anume formule, este greu să-mi potrivească o etichetă cunoscută.

Cu acest prilej, chiar d. Popovici însu-şi caută să scoată la ivea-lă contradicţia între „liberalismul" şi „socialismul" meu.

Dar această pretinsă contrazicere formează chiar fondul gîndirii mele.

D. Popovici nu cunoaşte, probabil, cele două cărţi publicate de mine „Evoluţia individualităţii" şi „Introducerea în studiul dreptului Constituţional" (Partea I—urmarea n'am avut mijloace să o public), — din care cea dintâi a apărut mai bine de 10 ani,—fără să mai vorbesc de numeroase scrieri mai mici.

Din ele ar fi putut vedea că sînt un *individualist* extrem, întrucît văd în puternica dezvoltare şi afirmare a individualităţii factorul şi rezultatul suprem al progresului, dar sînt în acelaşi timp şi *socialist*, întrucît cu aceiaşi energie afirm şi principiul de solidaritate socială.

„Individualism" şi „socialism"! Pentru „tipicari", chiar această împărechiare de cuvinte pare monstruoasă, sau cel puţin paradoxală,—totuşi, pentru mine, toată sbuciumata istorie socială se rezumă în căutarea unei sinteze superioare între aceste două principii, care pe rînd, sau chiar în acelaşi timp, în diferite combinaţii şi proporţii, colorează fazele propăşirii sociale. Toate şcoalele sau partidele care exagerează pe unul din ele în dauna celuil'alt nu pot cuprinde decît o parte din adevăr, sau, ceeace este acelaşi lucru, nu cuprind adevărul.

Cetitorii vor înţelege de aici, că îmi este cu neputinţă, în cadrul acestor notiţe, să risipesc nedumeririle d-lui Popovici.

Dar aceasta impune şi d-lui Popovici îndatorirea de a nu se mărgini, în criticile sale, la cîte-va interjecţii, cu cari însoţeşte diferite crîmpee de fraze din articolele mele.

In paginile „Vieţii Romîneşti" de multe ori voiu avea ocazia să revin asupra diferitelor laturi ale concepţiunii mele sociologice,—am făgăduit cetitorilor şi o expunere a ei sistematică într'o serie de studii.

Dacă d. Popovici va bine-voi să studieze cele scrise de mine până acum, precum şi să urmărească cele ce voiu scrie de acum înainte, poate i se vor lămuri „obscurităţile" şi „contrazicerile" mele, şi în orice caz i s'ar impune o critică şi o analiză mai aprofundată.

Până atunci mă va ierta dacă nu mă voiu opri asupra şirurilor excesive de semne de exclamaţie, pe care le intercalează între rîndurile citate din notiţile mele fugitive din rubrica „Revista revistelor".

* * *

Să intrăm, în sfîrşit, în chestie.

Centrul de gravitate în polemicile energicului director al „Sămănătorului", pentru noi, nu-l constitue atacurile sale furibunde împotriva socialismului.

Mai întăiu, socialismul nu e pentru ţara romînească o chestiune de actualitate. Mai mult,—un partid socialist serios e la noi cu neputinţă; toate încercările în această privinţă au rămas zadarnice, şi sînt şi pentru viitor condamnate la sterilitate.

Ieşirile răsboinice ale d-lui Popovici în potriva socialismului,—cu toată gravitatea atitudinilor d-sale, şi cu tot diapazonul tragic pe care stărueşte a-l da adesea discuţiunii,—îmi produc dar, fără voe, acelaşi efect de fantasmagorie, caşi asalturile eroice ale social-democraţilor noştri împotriva „Burgheziei", ce—vai!—nu există decît în închipuirea lor...

Luptă melodramatică împotriva... umbrelor....

Am scris şi eu, e adevărat, asupra social-democratismului, dar am scris în tonul ştiinţific obiectiv, şi mai mult pentru a-mi lămuri vederile proprii.

In al doilea rînd, ideile d-lui Popovici asupra socialismului sînt foarte vagi şi nu ies din cercul prejudecăţilor naive ale doctrinarilor din vechea şcoală liberală *à la* Léon Say şi Leroy-Beaulieu.

Doctrina şi viaţa de mult au rupt acest cerc; în practica de guvernămînt, nici un om de stat „dela Gladstone"... pînă la Stolypin nu mai şovăeşte să calce dogmele sacrosancte de altă dată, ori-de cîte ori aceasta se impune de vr'un interes social sau naţional superior.

Dacă m'am oprit cîteodată şi asupra vehemenţelor anti-socialiste, n'am avut alt motiv decît spiritul de obiectivitate şi interesul pentru adevărul ştiinţific.

Cu totul alt-fel stau lucrurile în ce priveşte lupta întreprinsă de d-l Popovici împotriva spiritului democratic.

Intr'o ţară stăpînită de oligarhia „celor o mie", pe deoparte reacţionarismul poate prinde cu mare uşurinţă, iar pe de altă parte, cea mai urgentă nevoe a momentului istoric este, pentru noi, tocmai chemarea la viaţa publică a maselor populare, atît de oropsite.

Dar pentru d. Popovici democratismul nu e decît o manie a unor vizionari, dacă nu o curată şarlatanie; democraţia nu există nicăeri, şi nu poate exista, decît doară ca „eterne trageri pe sfoară".

In zădar am invocat pilda Elveţiei, ale cărei instituţiuni le-am caracterizat—mai mult pentru a complăcea d-sale—prin cuvintele unui profesor de drept constituţional din Oxford, de greutatea lui A. V. Dicey.

D-l Aurel C. Popovici în articolul din No. 21 al „Sămănătorului",—partea cea mai substanţială a polemicilor sale,—ne spune că „democraţia" (neapărat în ghilemete) elveţiană nu e decît o iluziune a unor

oameni, cărora le face totuşi de astă dată cinstea de a-i recunoaşte „serioşi", ca Freeman, Laveley, Dicey, Lloyd, Richman, Mc. Crackan, şi—„după ei"—subsemnatul.

Şi d-sa ne citează din cartea lui H. D. Lloyd un pasagiu, ce se încheе cu fraza ce urmează: „In deosebi consiliul federal îşi merge drumul său [omite însă aici următoarele cuvinte: *deliberînd, pregătind, „şi redactînd măsurile ce trebuesc recomandate camerelor*] fără [aci, nu „ştiu pentru ce, sînt intercalate sacramentalele *două* semne de exclamaţie] a ţinea urechea mereu la pămînt [to the ground], sau fără a socoti „ce influenţă o să aibă actuala popularitate sau nepopularitate a unui „proect la alegerile viitoare".

Şi subliniind această frază, polemistul nostru exclamă: „Apoi dacă asta se numeşte «democraţie»—atunci şi eu sînt democrat!"...

Dar pentru „oamenii serioşi, de ştiinţă, ca Freeman, Laveley, Dicey", etc, şi „după ei", pentru noi toţi, democraţii, instituţiunile elveţiene reprezintă *culmea democratismului*, până la care omenirea a putut ajunge până astăzi; *aşa* înţelegem noi democraţia; în desvoltarea în *această* direcţie vedem înaintarea spre idealul nostru democratic!

Atunci pentruce... Malbrough a pornit la războiu?....

Vrea d. Popovici să combată concepţia *noastră* a democratismului? Atunci nu poate tăgădui democratismul elveţian, şi nici, deci, *existenţa* democraţiei (rămînîndu-i dreptul, bine înţeles, să deplore toate relele-i reale sau imaginare). Sau d-sa acceptă *această* concepţie? Atunci pentruce ne combate?

„Din această dilemă nu puteţi eşi":

Este Elveţia o democraţie? Deci democraţia *există*.

Nu este? Să-şi îndrepte d. Popovici săgeţile în altă parte, căci pe noi atacurile d-sale nu ne pot privi.

In orice caz unui „om serios" nu-i este ertat, în lupta împotriva altor „oameni serioşi", pentru a-şi asigura o biruinţă uşoară, a-i gratifica pe aceştia cu vre-o concepţie închipuită, a substitui ideilor *lor* vre-o fantazie proprie.

Desigur, nimene nu poate fi oprit să se joace cu ce vrea şi cum vrea; să-şi desfăşure talentele de strateg şi tactician împotriva unei armate de soldaţi de plumb; sau să întrebuinţeze cuvinte în alt înţeles decît acela pe care ele îl au pentru toată lumea: să zică epurelui scripcă şi scripcei epure.

Dar unui om serios i se impune, în asemenea caz, o datorie elementară: să nu implice pe alţii, fără voia lor, în distracţiile ce vrea să şi le procure şi să-şi precizeze înţelesul cuvintelor.

Altfel, riscăm la fiecare pas să cădem într'un lamentabil *qui pro quo*.

Şi în cazul de faţă, vădit, ne aflăm în faţa unui astfel de *qui pro quo*.

Ni se impune, dar, o lămurire.

* * *

Ce înseamnă o *democraţie ?*

E o anumită *formă de stat.*

In clasificarea *formelor de stat* şi în literatura de astăzi predomină încă, cu uşoare variante, terminologia lui Aristotel.

Precum se ştie, Aristotel a stabilit trei forme *normale* de stat, *după numărul de guvernanţi*: 1) *monarhia* (regalitatea)—guvernarea unui singur; 2) *aristocraţia*—guvernarea unei elite (a minorităţii); şi 3) *democraţia*—(politia) guvernarea poporului însuşi (a majorităţii).

Dar norma de clasificare, după un semn exterior foarte puţin precis,—numărul de guvernanţi,—care prin complicarea formelor concrete ale vieţii politice dădea loc la confuziuni inextricabile, cum am arătat şi eu în altă parte, şi cum puteţi afla din orice manual bun de drept constituţional,—e de mult părăsită.

Două milenii după Aristotel, în veacul XVI, Jean Bodin, a formulat cel dintâi noţiunea de *suveranitate*, ca un caracter esenţial al formei de stat.

Intrucît statul se distinge de toate celelalte forme sociale, prin acea *putere supremă*, care leagă pe toţi membrii lui, şi în virtutea căreia el şi-a *monopolizat dreptul de constringere socială*,—forma de stat e determinată nu de numărul de guvernanţi, ci de modul în care este atribuită această putere supremă, căreia i s'a dat în ştiinţă numele de *suveranitate* (definiţia lui Bodin: „la souveraineté est la puissance absolue et perpétuelle d'une République").

Monarhia, în sensul propriu al cuvîntului, nu e guvernarea „unui singur",—fiindcă nicăeri „unul singur" nici nu poate guverna,—ci acea formă de stat în care suveranitatea aparţine, pe temeiul „dreptului divin", unuia singur; după cum în *aristocraţia* adevărată, cum d. p. era republica veneţiană, suveranitatea aparţine unei clase privelegiate.

Prin *democraţie*, dar, se înţelege acea formă de stat, în care suveranitatea *legalminte* aparţine poporului însuşi, alcătuit în stat,—adică, în care poporul însuşi e considerat ca *izvorul legal* al tuturor puterilor statului.

Iată, de pildă, fiindcă este vorba despre Elveţia, definiţia pe care o dă în această privinţă constituţia cantonului Nidwalden (Art. 2): „*Constituţia e pur democratică:* suveranitatea rezidă în popor; poporul îşi dă el însuşi constituţia; toate legile emană de la el şi el exercită suveranitatea sa *în formele constituţionale*".

De aici rezultă două consecinţi principale.

Mai întâiu, într'o democraţie, instituţiile trebue să asigure poporului, *în forme constituţionale*, cu alte cuvinte *opiniei publice organizate*, exerciţiul suveranităţii sale, adică participarea la guvernare.

In al doilea rînd, evident, guvernarea nu poate avea alt scop, decît *interesul poporului însuş*. Se ştie, ce rol juca pentru Aristotel acest moment, care, pentru el, determina viciarea formelor normale (după cum guvernarea se exercita în interesul propriu al guvernanţilor, sau în interesul binelui general), în cele trei forme paralele degenerate: tirania, oligarhia şi ohlocraţia.

Pe de altă parte, e vădit, că *de fapt* democraţia nu se realizează, decît în măsura în care poporul e conştient de drepturile şi interesele sale, şi ştie să le exercite şi să şi le apere. Cu alte cuvinte, democraţia presupune un nivel ridicat de cultură generală şi politică.

Prin urmare, un democrat serios nu poate lupta *numai* pentru introducerea instituţiilor democratice, ci în acelaşi timp şi pentru ridicarea culturii poporului, pentru educaţia lui politică, prin şcoală, prin presă, prin întruniri publice, etc.

Dar tot de aici rezultă că democratizarea statelor moderne este fatală, că ea se impune, în adevăr, cu o putere irezistibilă, cum spunea Tocqueville.

Fiindcă, cum am arătat în altă parte, chiar în monarhiile cele mai despotice şi în oligarhiile cele mai excluziviste şi netolerante, puterea statului nu se poate răzima numai pe forţa brutală; şi atotputernicia aparentă a stăpînului totdeauna de fapt trebue să se sprijine, într'o formă sau alta şi mai mult sau mai puţin pe *consensul moral*,—oricît de obscur şi nedeslușit,—al maselor.

Ceia ce încă pe Hume, l'a făcut să observe, că „minunea prin care mulţimea poate fi guvernată cu uşurinţă numai de cîţiva inşi" se explică prin faptul „că puterea materială e totdeauna de partea celor guvernaţi, şi că stăpînitorii n'au în realitate alt razim decît opinia celor „supuşi. *Baza guvernării deci e totdeauna numai opinia publică; şi „acest principiu e adevărat şi pentru guvernele cele mai despotice şi „militariste, ca şi pentru cele mai libere şi populare...*" [1]).

De aci rezultă, că cu înălţarea culturală a unui popor, cu desvoltarea conştiinţei lui de demnitate omenească, cu cît acel popor îşi dă samă de drepturile şi interesele sale, nici o forţă în lume nu poate opri recunoaşterea *legală* a principiului de suveranitate naţională, şi, deci, stabilirea formei democratice de stat şi transformarea instituţiunilor, în conformitate. Cu atît mai mult, că încă Aristotel ştia, că statul nu poate avea altă bază *raţională* şi *legitimă*, decît interesul poporului ce-l alcătueşte *(Politica*, cartea IV [7], cap. VIII), şi încă Toma de Aquin a spus, că „regnum non est propter regem, sed rex propter regnum".

Şi cu atît mai mult, cu cît această transformare se impune şi ca o necesitate materială: în neîncetata luptă economică, pe care o duc astăzi toate neamurile pămîntului, se cere încordarea tuturor energiilor naţionale; popoarele bicisnice vor fi fatal strivite; şi, pe de o parte, nu-

1) *D. Hume*,—„Essays" (1875). I. p. 110.

mai instituţiunile democratice fac cu putinţă desvoltarea tuturor energiilor, iar pe de altă parte popoarele energice, pline de viaţă, nici nu vor tolera jugul unei aristocraţii sau al unei monarhii de drept divin.

Unde poate duce întîrzierea desvoltării normale în această privinţă ne învederează criza groaznică prin care trece astăzi imperiul Ţarilor, şi chiar cel Persan, în zilele noastre.

* * *

Dar aici trebue să ne ferim de o confuziune, care pare a fi şi una din cauzele acelui *qui pro quo*, în care a căzut d. Aurel C. Popovici.

In toate manualele de drept constituţional veţi găsi distincţiunea între *forme de stat* şi *forme de guvernămînt*.

Cele dintăiu sînt determinate de *atribuirea legală* a suveranităţii, cele de al doilea—de modul cum această suveranitate este *exercitată* de purtătorul ei legal.

Forma de stat răspunde la întrebarea: *cui* aparţine suveranitatea?

Forma de guvernămînt:—*cum* este ea exercitată,—direct sau prin delegaţie?

Şi în *democraţie*, poate fi forma de guvernămînt *direct*, ca şi de guvernămînt prin delegaţie, adică *guvernămînt reprezentativ*.

Democraţiile antice, cînd „statul" nu trecea peste zidurile unui „oraş", nu cunoşteau altă formă de guvernămînt, decît cel *direct*; şi una din gloriile eterne ale rasei anglo-saxone va fi că ei i se datoreşte principiul de guvernămînt reprezentativ, care a putut da naştere democraţiilor moderne.

Astă-zi guvernămînt democratic direct, în această formă antică, se întîlneşte foarte rar, în acele cantoane elveţiene mici, despre care ne vorbeşte şi d. Aurel Popovici. El nici nu prea este compatibil cu condiţiunile vieţii moderne: ar putea o adunare plenară a cetăţenilor să consacre deliberărilor sale atîta vreme, cît cere adesea astăzi chiar un proect de lege din cele mai neînsemnate? Doar şi în Atena, dacă cetăţenii îşi puteau petrece viaţa în *agora*, aceasta se datora numai muncii sclavilor, cari—fiind consideraţi ca lucruri—nu făceau parte din stat.

Dar, ceeace este şi mai însemnat, azi *nici nu sînt necesare* adunările plenare ale cetăţenilor pentru formarea opiniei publice. Antichitatea nu cunoştea nici presa zilnică, nici literatura de broşuri, pamflete, foi volante şi afişe, şi toate acele mijloace de a pune în mişcare masele populare, şi a provoca în ele vre-un curent de opinie. Ea nu avea la dispoziţie decît—discursurile oratorilor în faţa întregului popor adunat.

De aceia astă-zi chiar şi în micile cantoane din Elveţia se pot constata acele semne de slăbire a adunărilor plenare, despre care ne vorbeşte Lloyd, citat de d. Popovici (acesta din urmă, de alt-fel, le exagerează, şi trece cu vederea şi constatările contrarii, făcute de acelaşi autor).

In viitor, probabil, adunările plenare nu se vor păstra decît în viaţa municipală, pentru comunele rurale mici, precum sînt şi astă-zi în „parohiile" engleze, în *township*-ul american, în *mirul* rusesc, etc. Natura chestiunilor ce se pot dezbate în ast-fel de adunări săteşti, însemnătatea lor educativă, numărul restrîns de persoane ce se pot aduna, legătura şi cunoştinţa lor intimă, pot asigura adunărilor populare, în această sferă, dezvoltarea sănătoasă şi trainică.

Dar tocmai în Elveţia s'au dezvoltat alte forme de intervenţie directă a poporului în guvernare, despre care am vorbit data trecută: referendum, veto popular şi iniţiativa populară,—forme, care, cum cu drept cuvînt observă Dicey, duc la desăvîrşita dispariţie a distincţiunii obicinuite între *guvern* şi *popor*.

Dar pe cînd forma democratică de stat apare, mai curînd sau mai tîrziu, ca o necesitate imperioasă pentru toate statele moderne, în ce priveşte formele de guvernămînt, acestea sînt dictate de împrejurări de timp şi de loc, de moravurile, de gradul de cultură a unui popor, etc. O formă ideală de guvernămînt, bună pentru toate neamurile şi pentru toate vremurile, nu există; pot fi unele instituţiuni excelente pentru Elveţia şi detestabile pentru Romînia, şi invers; constituţia Statelor-Unite, de pildă, a putut să trăească fără modificări esenţiale mai bine de un veac, şi să aducă un mic grup de colonii cu vre-o trei milioane de locuitori, la starea înfloritoare a unuia dintre cele mai puternice şi mai bogate state ale lumii, cu o populaţie de peste 80 milioane; dar acelaşi constituţie introdusă în statele latine ale Americei centrale şi ale celei de sud a creat acolo vestitul regim de periodice revoluţiuni.

Şi dl. Popovici, deci, îşi ia gratuit pe suflet păcatul de a afirma că „oameni serioşi de ştiinţă, ca Freeman, de Laveley, Dicey" etc., „şi după ei d. critic de la Iaşi" am cere să se introducă, „şi în statele de milioane şi zeci de milioane de locuitori, democraţii integrale ca în Uri", etc.—adică guvernămîntul direct al adunărilor populare,—cînd acest „d. critic de la Iaşi", chiar în articolul incriminat, anume spune că „nici un om cu mintea întreagă" nu poate cere să copiăm instituţiile elveţiene.

Dar susţin că nici un popor ce vrea să trăiască,—şi e vrednic să trăiască,—nu mai poate astăzi avea altă *formă de stat* de cît acea democratică, creîndu-şi prin urmare formele de guvernămînt, conforme cu principiul suveranităţii naţionale, dar potrivite şi cu trebuinţele sale, şi cu condiţiunile desvoltării sale istorice; el va putea introduce, bine înţeles, în aceste instituţii şi diferite moduri de participare populară în guvernămînt, însă numai în *măsura* şi în *forma*, compatibilă cu gradul lui de conştiinţă politică, de însuşiri civice, de cultură generală,—compatibilă şi cu temperamentul naţional şi cu moravurile înrădăcinate; dar mai ales: *în măsura trebuinţelor şi după natura problemelor vieţii lui naţionale*.

Prin urmare, după firea lucrurilor, instituţiunile unui stat democratic sînt susceptibile de o nesfîrşită variaţiune.

*
* *

Pentru d. Popovici însă nu există distincţiunea între forma de stat şi forma de guvernămînt. Şi democraţia pentru d-sa este nedespărţită de guvernămîntul direct al poporului şi, ca şi pentru J. J. Rousseau, necompatibilă cu guvernămîntul reprezentativ. (Vom avea ocazia să arătăm, altă dată, că d. Popovici ia de bune şi alte concepţiuni *greşite* ale filosofului genevez, pe care îl despreţueşte totuşi atita).

Şi, mai mult încă:—de ce fel de guvernămînt?—guvernarea de către o masă amorfă, în care nu s'ar fi diferenţiat nici un fel de agenţi administrativi, nici un fel de oameni de stat, de „politiciani profesionali", cari să se fi consacrat exclusiv sau de predilecţie treburilor publice, intereselor statului!...

Şi încă nu ajunge: pentru d-sa, într'o democraţie, toate capriciile trecătoare ale mulţimii, în fie-ce moment, trebue să aibă un reflex imediat asupra acţiunii de guvernămînt!..

In aceasta constă pentru directorul „Sămănătorului" acea „democraţie integrală şi dezastroasă", pe care mereu o combate.

Aţi văzut, faptul simplu, semnalat de Lloyd, că în Elveţia membrii guvernului *prepară* proectele de lege, *discută redacţiunea* lor, etc., spre a le supune apoi Adunării legislative, „fără a ţinea urechea la pămînt" şi fără să se îngrijească de „popularitatea" acelor proecte,—simplul acest fapt îl face pe d. Popovici să exclame: „Apoi dacă asta se numeşte «democraţie»—atunci şi eu sînt democrat!"

Şi notaţi bine, că faţă de instituţiunile elveţiene, membrii consiliului n'au nici nevoe, nici interes să procedeze altfel, fiindcă aceste proecte urmează să fie supuse Adunării legislative, şi după ce sînt votate de aceasta, în unele cazuri, pentru a căpăta putere de lege, ele au încă nevoe de sancţiunea populară, de aprobarea sufragiului universal (referendum), iar în alte cazuri aceste proecte pot fi nimicite prin dreptul de „veto popular", adică tot prin sufragiul universal; şi, încă în alte cazuri, chiar dacă membrii guvernului n'ar voi să ia vre-o măsură reclamată de opinia publică, ea totdeauna le poate fi impusă prin „iniţiativa populară".

In aceste împrejurări, nici poporul nu are motive de a se emoţiona prea mult de proectele guvernului, nici membrii guvernului „să ţină urechea mereu la pămînt", pentru că, pe de o parte, dacă un proect este sau nu este popular, o va spune la timp poporul însuşi, iar, pe de altă parte, ei n'au să se îngrijească de influenţa ce ar putea avea acest proect asupra alegerilor, fiindcă... el nu va avea, şi în condiţiile descrise nu poate avea, *nici o influenţă*. Şi *atita* vrea să spună Lloyd, care anume ne arată, că în Elveţia „poporul are putinţa de a impune „orice lege doreşte, şi de a împiedica orice act, pe care nu'l doreşte".*)

Tocmai pe acest teren s'a desvoltat acea stabilitate de funcţionari publici, despre care ne vorbeşte d. Popovici, ca şi acele însuşiri ale oamenilor de stat din Elveţia, despre cari d-sa tace (deşi în Lloyd, pe care îl citează, ar putea găsi destul material), precum şi întreg acel regim democratic original, fără un cabinet de miniştri propriu zis, fără responsabilitate ministerială cum înţelegem noi acest cuvînt, în scurt—fără *sistem parlamentar*.

*) *H. D. Lloyd*,—„The Swiss Democracy", p. 211.

Şi tocmai aceste fapte, cari decurg din desăvirşita *subordonare* a funcţionarilor publici sufragiului popular, d. Popovici ni le citează nu numai ca dovada diferenţiării dintre guvernanţi şi popor, ci şi a *conflictului* dintre ei!...

Şi ori de cîte ori d. Popovici constată vre o urmă de o ast-fel de diferenţiare, d-sa e gata să exclame cu triumf: „variantă de oligocraţie!", „fruntaşi, conducători fireşti"!...

Dar cu ori-cît de mari litere ar scrie d-sa cuvîntul acesta mistic de „conducători *fireşti*", şi cu ori-cîte semne de exclamaţie l'ar însoţi, rămîne întreagă întrebarea: exercită aceşti conducători puterile lor în virtutea dreptului *lor* propriu, a „dreptului divin", sau ca o *delegaţiune* populară?

Şi între aceste „variante de oligocraţie" este toată distanţa ce desparte o *aristocraţie*, bazată pe privilegii, de o *democraţie*, bazată pe principiul de suveranitate naţională.

Cît va trăi societatea, ea va avea şi „fruntaşii" ei, cari o vor „conduce", chiar dacă n'ar avea altă autoritate, decît prestigiul lor personal, talentele lor, dragostea sau încrederea ce le inspiră concetăţenilor,—precum şi mîndra democraţie ateniană era condusă de un Pericle sau un Demostene, nu în virtutea calităţii lor oficiale.

Dar ori-cît de *firească* ar fi această conducere, autoritatea unor ast-fel de fruntaşi, în democraţie, nici într'un caz nu izvoreşte din vre un *privilegiu de clasă*, ci numai din opinia publică, *suveranitatea populară*.

„Democraţia" pe care şi-o închipue şi pe care o combate d. Popovici, pentru salvarea neamului de pierzare, e o fantasmagorie, pe care nici măcar anarhiştii nu o visează, cu toată negaţiunea lor a formei înseşi de stat: nici din societatea *lor* „fruntaşii" nu pot fi excluşi.

* *
*

Dar d. Popovici neagă însă-şi *opinia publică*, şi întru aceasta citează pe un privat docent din Zürich, d. Eleutheropulos.

Dar pentru a învedera înţelesul cuvintelor citate, voiu reproduce dela începutul pasagiului respectiv, cîteva rînduri ce au fost omise de d-l Popovici.

După ce arată, că nu se poate vorbi despre „scopul statului, respectiv al vieţii sociale", ci numai despre „scopul sau scopurile *în* stat, respectiv *în* viaţa socială"; şi întrucît, afirmă acest autor, faptele ne ţin un singur limbaj, şi anume, că „toate scopurile în viaţa socială, care „par a avea o însemnătate generală, sînt propriu zis scopurile unui anu-

„mit grup (clasă, partid), scopuri *ce s'au impus* (durchgesetzte)".— d. Eleutheropulos, întemeindu-şi, cum vedeţi sociologia pe o teorie de clase,— inchee:

„Prin urmare e stabilit (steht fest), ceea ce am dedus din faptele „înseşi: clasele, respectiv partidele ce se înjghebează la fiecare anu- „mită împrejurare, formează atomii materiali, ce condiţionează viaţa so- „cială; şi acestor atomi corespund şi funcţiunile morale (geistliche), „anume în formă vizibilă scopurile de clasă, respectiv scopurile de par- „tid, adică ideile şi complexele de idei de clasă, respectiv de partid, „precum şi voinţile de clasă, respectiv voinţile de partid"... [1]).

Şi urmează *imediat*:

„Este *ast-fel* direct greşit, că in viaţa statelor se vorbeşte de vo- „inţa generală a poporului şi de o opiniune publică", etc.,—pasagiul citat de d-l Popovici.

Cum vedeţi, aceste rînduri sînt îndreptate împotriva concepţiunii „voinţii generale", ca însumare a voinţilor individuale, în sensul lui J. J. Rousseau, şi critica învăţatului din Zürich, deşi nu e lipsită de exagerări, vădit, e justă.

Dar pentru ce îl citează d-l Popovici? Işi însuşeşte şi d-sa teoria de clase? Şi pentru ce l'au impresionat cifrele, prin care d-l Eleutheropulos îşi ilustrează ideea? Că din trei milioane de locuitori nu au dreptul de vot decît 700,000? Adică, pentrucă „voinţa generală" nu însumează şi voinţile pruncilor dela sînul doicilor? Ei, şi? Sau poate pentru votul... acestor doici?...

Contrazicătorul nostru e şi aici în afară de chestie:

Din punctul de vedere ce ne interesează aici,—chestiunea *cum* se formează opinia publică, sau concepţiunea teoretică a naturii sale, ca „voinţă generală" în care se fuzionează toate *voinţile individuale*, sau, dimpotrivă, ca rezultantă a voinţilor şi ideilor de *grupuri sociale*, de clase sau partide,—ne este cu desăvîrşire indiferentă.

Ba chiar, dacă, cum spune autorul citat, „substratul vieţii sociale e un complex de atomi materiali şi morali, cari sînt clasele, respectiv partidele, şi scopurile lor", [2]) dacă adică opinia publică nu e decît o *rezultantă* a voinţilor şi a ideilor diferitelor clase' sau partide, — rezultantă adese determinată de lupte aprige,—atunci se impune şi cu mai multă putere crearea unui aparat politic pentru armonizarea, sau cel puţin pentru echilibrarea acestor voinţe şi idei.

Şi acest aparat nu ni-l poate da decît democraţia.

* * *

Fireşte, şi instituţiunile democratice pot da naştere la multe a-

1) *A. Eleutheropulos*,—„Soziologie", p. 145.
2) Ibid., 147.

buzuri şi rele. De perfecţiune nicăeri omul nu poate avea parte, fiindcă nici omul nu este perfect.

Dar dacă d-l Popovici ne semnalează aceste rele,—cîte-o dată cu dreptate, de cele mai multe ori fără nici o dreptate,—nu recunoaşte d-sa implicit, că democraţia totuşi *există*, oricît de „categoric" ar declara „că democraţia reală nu există"?

Din nenorocire, nici declaraţiile oricît de categorice, nici şirurile cît de lungi de semne de exclamaţii, nici bombardarea cu nume de autori, nu pot întuneca realitatea.

Şi dl. Popovici e silit la o concesiune: că democraţia „nu poate să existe *decît* ca formă de trecere spre—Cesarism sau spre ocupaţie străină".

Dar nici pentru a dovedi aceasta nu ajung—„afirmaţii, încîntare, entuziasm"... pentru conducătorii „fireşti"...

Pentru a încheia, cer scuze cetitorilor că am fost nevoit să reproduc aici şi locuri comune din manualele de şcoală, şi trebue să adaog că anti-democratismul d-lui Aurel C. Popovici isvoreşte, în realitate, dintr'o concepţie metafizică asupra lumii şi vieţii, concepţie care merită în sine o discuţie mai aprofundată. Până acum însă abia o putem întrezări din cîteva pasagii ale articolelor sale.

Vom aştepta până ce ea se va lămuri mai bine, şi vom reveni.

C. S.

1) Ibid., 147.

In timpul din urmă deputatul A. Onciul a mai ținut două cuvintări de un interes palpitant. Intr'o secțiune a cerut convocarea congresului bisericesc și aceasta ca răspuns la orațiunea lui N. Wassilko, care, după o tăcere mai lungă, a accentuat din nou punctul de vedere al Rutenilor cerind despărțirea diecesei. Asupra chestiunii aceșteia de o importanță capitală pentru poporul romîn din Bucovina, sper să pot reveni odată cu un articol special.

Intr'o a doua orațiune, ținută cu ocazia discuției bugetului ministerului de agricultură, deputatul nostru a vorbit despre administrația fondului religios greco-oriental. Constituit din moșiile mănăstirești dăruite de domnitori și boieri romîni, acest fond care dispune astăzi de mai bine de 30 milioane e un mijloc de exploatare și cămătărie a țăranului din partea arendașilor Jidani. In loc ca pămîntul acesta, care e pămîntul romînesc, să hrănească gloata peritoare de foame care apucă drumul Canadei prăpădindu-se în fundul lumii, îngroașă și îmbogățește toate lipitorile și lăcustele hămisite, strînse aici din lumea întreagă ca'n pămîntul făgăduinții. Fondul acesta are 30,000 de fălci de arătură, din care 19,000 se folosesc pentru hergheliile statului iar 11,000 se arendează. 25 de Jidovi arendează acest pămînt cu *20—30 cor. falcea și o subarendează țăranilor cu 100—160 coroane.* Loc de pășunat iarăși nu dă fondul țăranilor așa încît aceștia nici vite nu'și pot crește. Lemnul de clădit și lemnul de foc ce se taie în pădurile fondului îl cumpără tot Jidanii pe nimică și-l vînd celor ce au trebuință cu prețuri enorm de ridicate. Anul trecut a început Centrala însoțirilor economice o acțiune în privința aceasta înaintînd direcției fondului oferta băncilor sătești și a cantității de lemn trebuincios membrilor lor. Cu mare greu, după interveniri și cereri energice, au primit unele bănci, nu toate, lemnul cerut și atunci însă cu un preț mai ridicat decît orașul Cernăuț care a împărțit lemnul primit între Evreii săi cu prețuri mai mici de cum l'au primit țăranii noștri. In direcția aceasta Centrala are un plan întreg de activitate. Ea a făcut deocamdată un pas mare înainte. Directorul ei dr. Fl. Lupu a compus un memorand detailat, în care arată situația precară a țăranilor, cămătăria ce-o fac arendașii străini cu pămîntul fondului și cere ca ministerul să aprobe vînzarea în loturi mici, respectiv arendarea, moșiilor fondului obștilor țărănești. Și fiindcă motivul cel mai puternic al direcției fondului, care e potrivnică acestei idei, era îngreuiarea administrației și neregularitatea în plăți a țăranilor, Centrala a hotărît a lua asupra sa toată gestiunea, așa încît direcția bunurilor se bucură de o ușurare, căci în loc de a trata cu 25 sau 30 de arendași, va trata numai cu unul. Dară la direcția de bunuri lipsește bunăvoința. Inainte cu un an a fost scoasă la licitație moșia fondului Dubova, pe care voia s'o ia în arendă obștea locuitorilor din Tereblecea; atunci s'a sistat licitația după intervenția deputatului Hurmuzachi până la studiarea chestiunii și de un an de zile studiază domnii chestiunea și au scris deja un raport de 30 de coale și tot

nu's gata. Dacă s'ar realiza proectul Centralei s'ar face un pas hotărîtor în lupta economică pentru dezrobirea economică a țăranului bucovinean din ghiarele cămătarilor. Dar clica cămătarilor și sprijinitorii lor lucră pe un cap ca să zădărnicească proectul acesta. De n'ar dormi cel puțin oamenii noștri!

Politica romînă din Bucovina pare că intră pe o cale nouă. Azi e deja sigur că ambele partide romîne: democrații și apărăriștii doresc o conlucrare cu partidul creștin-social. Deputații romîni din Viena au lucrat împreună cu căpiteniile partidului creștin-social un statut pentru un partid nou: *partidul creștin-social romîn*, care să cuprindă pe toți Romînii din Bucovina. Acest statut urmează să fie aprobat de ambele partide, care aleg totodată și cîte șese delegați pentru deliberarea asupra împăcării. O adunare de bărbați de încredere ai partidului democrat a aprobat statutul care vorbește despre o cooperare a partidului creștin social romîn cu partidul creștin-social nemțesc în afacerile economice și în toate afacerile politice ale împărăției, cu excluderea chestiunilor naționale și culturale, a decretat alipirea de partidul creștin-social și a ales atît o dirigență provizorie cît și pe cei șese delegați. Se așteaptă acuma deciziunea celuilalt partid.

„Voința Poporului" până acuma organ poporal independent și-a schimbat subiectul în „organ creștin-social romîn" și tipărește în ultimele două numere articole de fond despre Carol Lueger și ministrul Gessmann.

Și „Apărarea Națională", organul partidului naționalist, a rupt'o definitiv cu Jidanii și scrie articole antisemite vehemente. Inainte de Paști a apărut un ziar nou—acuma avem deja 9—intitulat „Apărarea Neamului" organ poporal creștin. Scris pentru popor, acest organ combate Evreimea așa că în prezent toate cele trei ziare politice ale Romînilor bucovineni sînt antisemite.

Polemicele violente dintre cele două ziare politice vrăjmașe au încetat. Se ivesc zorile unei vremi mai liniștite.

Nu de mult și-a ținut „Societatea meseriașilor romîni din Cernăuț și suburbii" adunarea ei generală.

E lucru cunoscut că Romînii bucovineni n'au nici meseriași, nici comercianți, nici industriași; lor le lipsește cu totul această clasă mijlocie de o însemnătate atît de mare în viața popoarelor. Comerțul e cu totul în mîna Evreilor, tot așa meseriile și puțina industrie ce'i în țară. Intr'un oraș ca Cernăuțul, cu 80,000 locuitori dintre care 10,000 Romîni, afli ca meseriaș un singur frizer și acela bănățean: într'un oraș vechiu ca Suceava, unde au trăit renumitele bresle de negustori, afli *o singură prăvălie romînească*; în satele noastre nu-negustori, ... străinii țin prăvălii. Stările acestea triste cereau un remediu grabnic. Paralel cu acțiunea întreprinsă pentru dezrobirea țăranului tre-

buia ceva făcut şi pentru negoţul şi meseria romînească. S'a înfiinţat prăvălii în Cernăuţ şi alte prăvălii prin sate şi, cînd se va putea înfiinţa un magazin central pentru aprovizionarea prăvăliilor mici din centrele romîneşti, spre a le feri de impasul în care ajung trebuind să cumpere marfă dela angrosiştii străini care le-o vînd cu astfel de preţuri încît prăvăliile noastre n'o pot revinde cu acelaş preţ cu care o vînd prăvăliile străine, atunci vom fi cucerit definitiv acest ram al economiei naţionale. Mulţi puţinii meseriaşi care există rămăseseră însă neorganizaţi. Inainte cu un an s'a înfiinţat după stăruinţa unor oameni de inimă societatea meseriaşilor, care să adune pe puţinii noştri meseriaşi din suburbii, rezleţiţi, pierduţi prin organizaţii socialiste, hărţuiţi şi storşi de antreprenori străini,—într'o societate romînească, conştientă de chemarea ei. Ceeace s'a făcut în această societate în decurs de un an, cu concursul oamenilor de bine, după stăruinţa comitetului în fruntea căruia stă directorul de tipografie *D. Bucevschi*, un vechiu luptător naţionalist, şi un alt muncitor harnic şi priceput, tipograful *Trăian Ilcău*, bănăţean—trebuie recunoscut că la crearea societăţii puţinii Romîni din Ungaria ce se află în Cernăuţ au jucat un rol frumos şi hotăritor—se află scris în primul raport anual, care va rămînea un document preţios pentru vremile viitoare. Comitetul a îngrijit *pentru creşterea unei generaţii tinere de meseriaşi instruiţi* care să fie capabili a purta lupta cu meseriaşii de alte neamuri şi mai bine pregătiţi şi cu capitaluri suficiente. Comitetului i-a succes să înscrie patru elevi din Bucovina în şcoala de arte şi meserii din Iaşi. Bunăvoinţa şi sprijinul arătat de direcţia aceştia şi de ministrul de instrucţie fac cinste acelor autorităţi şi ne dovedesc că începe a se înţelege care sînt datorinţile noastre reciproce de fii ai aceleaşi mame. Comitetul s'a îngrijit de viaţa socială a meseriaşilor căutînd să'i îndrepte pe calea binelui. O mare problemă, dela a cărei rezolvare favorabilă atîrnă viitorul acestei societăţi de mare trebuinţă, preocupă în prezent comitetul: *zidirea unui internat pentru meseriaşi şi tineri ce se destină comerţului.* Cît se poate cunoaşte până acuma, se pare că vom reuşi şi şi cu această afacere.

Şi Cîmpulungul, care avînd o şcoală profesională pentru prelucrarea lemnului, era indicat pentru aceasta, are deja o societate de meseriaşi romîni. Activitatea ei de până acuma a dat roadele cele mai frumoase. Societatea, în fruntea căreia stau domnii Pîşlea, Stefureac şi Cocîrlă, a aranjat mai multe şezători în Cîmpulung şi Dorna, care au avut un succes frumos. Societatea, care dispune de puteri excelente, şi-a pregătit un repertoriu potrivit pentru şezători poporale, compus din piese teatrale cu conţinut moral, declamări, jocuri naţionale şi este gata a urma oricărei invitări spre a se produce.

In zilele aceste s'a constituit în Sirete, din iniţiativa Centralei însoţirilor economice o tovărăşie a cojocarilor romîni, urmaşii caliciţi ai vestiţilor cojocari de altădată.

Societatea muzicală „Armonia" a dat din nou două reprezintări teatrale. Inainte de Paşti s'a reprezintat de diletanţii ei piesa lui *I. L. Caragiale: O noapte furtunoasă*, care a reuşit foarte bine şi cu care ocaziune am putut admira din nou talentul destul de apreciabil al d-lui *Aurel Berariu*, desigur cel mai de frunte diletant dintre Romînii bucovineni; iară acuma după Paşti s'a dat *Baba Hirca*, operetă comică în 2 acte şi 3 tablouri de M. Millo, muzica de H. Flechtenmacher. Reprezintarea acestei piese a trezit în inimile multor Bucovineni amintiri frumoase din timpul cînd vestitul Millo a jucat în Cernăuţ cu trupa sa această piesă la 1871.—Millo juca rolul Babei Hirca.—Ce depărtare între atunci şi între azi: n'au trecut aproape 40 ani, ci mai mult de o sută! Atunci trupe romîneşti de prima ordine ca cea a doamnei Fany Tardini, repausată zilele trecute, a lui Pascali, M. Millo, mai tîrziu artişti ca Manolescu, Nottara se perindau în fie-care an pe dinaintea ochilor scăldaţi în lacrimi ai Romînilor bucovineni,—astăzi avem în Cernăuţ o stagiune de o lună a teatrului naţional rutean din Lemberg! Un strop de balsam şi un strop amar de ironie a fost acea reprezintare romînească intercalată între reprezintările trupei rutene.

Publicul adunat, în sara primă în număr mai mic, în sara a doua în număr mai mare, s'a delectat la cîntecul d-nei Onciul (născută Lupu) a d-lor Scalat, Litviniuc şi Ucraineţ şi a avut o ocazie nouă de a admira interpretarea minunată a d-lui Berariu în rolul Babei Hirca.

Societatea studenţască „Junimea" a aranjat înainte de Paşti o serie de conferinţe de popularizare cu subiecte din literatura modernă. Seria a reuşit bine, conferinţele au fost instructive şi au fost bine cercetate de public.

După Paşti, aceeaşi societate aranjează o nouă serie de conferinţe de astă dată cu subiect ştiinţific. S'au ţinut până acuma două conferinţe de acest feliu; a treia e în pregătire.

Suceava romînească şi cu ea toţi Romînii bucovineni se pregătesc pentru două frumoase serbări naţionale: jubileul de 25 de ani de existenţă a societăţii „Şcoala Romînă" şi aniversarea a 25 de ani dela moartea componistului *Ciprian Porumbescu*.

Gt.

catul oficios—în şcoalele primare de stat, comunale şi confesionale, instrucţiunea va fi absolut gratuită, de oarece nu se va mai plăti nici didactru, nici taxa de 30 fileri, ci cel mult se va putea percepe taxa de 50 fileri pentru bibliotecă, şi aceasta însă numai de la elevii care nu vor putea dovedi că sînt săraci. Pentru învăţătorii comunali şi confesionali, statul va garanta anual suma de 700,000 coroane în fondul de pensie regnicolar. La rugarea autorităţilor confesionale, statul va întregi, deasemeni, suma cu cît confesiunile încasează mai puţin. Suma aceasta însă, pentru o şcoală, nu poate fi mai mare decît suma ce ar corespunde taxei de 15 coroane didactru şi 1 cor. taxa de înscriere pentru fiecare copil obligat să umble la şcoală.

„La acordarea ajutorului de stat sînt hotărîtoare aceleaşi principii naţionale care se cuprind în legea despre întregirea salarelor învăţătoreşti...“

Pentru şcoalele romîneşti principiul gratuităţii e valabil deci *numai întrucît ele vor corespunde dorinţii ministrului de a maghiariza.*

Tot aşa de periculos este al doilea proiect, în virtutea căruia fiecare comună este datoare să ridice o *şcoală economică*, dacă are 50 elevi obligaţi a umbla la şcoala de repetiţie (Duminica şi în sărbători). Se înţelege, limba de propunere este cea *ungurească* şi cum învăţătorii noştri nu pot să fie specialişti în toate ramurile economice, *pe banii noştri* guvernul ne va împăna satele cu „specialişti“ (?) unguri, simpli agenţi de maghiarizare.

Deputaţii romîni au decis să ducă cea mai crîncenă luptă împotriva acestui proiect de lege. Sperăm că şi prelaţii vor face acelaş lucru în Camera Magnaţilor. Extraparlamentar, durere, nu prea sînt semne că se va face ceva.

*

In Budapesta, la Universitate, e curată judecătorie. Decanul facultăţii de drept şi rectorul fac pe judele de instrucţiune şi pe procurorul. Iar cei strînşi deaproape sînt studenţii universitari romîni. Crima ce li se impută este că la 26 Martie au aranjat o masă comună, la care au invitat şi pe deputaţii naţionalişti. Se înţelege, s'au ţinut toasturi şi s'a cîntat „Deşteaptă-te, Romîne!“... Aşa ceva nu se poate tolera în capitala Ungariei. De vre-o trei săptămîni se urmează deci cu investigaţiunea împotriva tinerilor care au aranjat şi participat la serată. In primul rînd sînt acuzaţi studenţii Vasile Lucaciu (fiul deputatului, care mai are un merit: a fost deja eliminat dela universitatea din Cluj) şi Mircea Russu (fiul subsemnatului), care pe lîngă că a rostit toast la serată, asigurînd pe deputaţi de devotamentul tinerimei, şi-a mai agravat situaţia cu o declaraţie în care, protestînd contra prigonirilor, scrie rectorului nişte puţin măgulitor despre cultura şi libertatea maghiară. Ne e teamă, că senatul universitar va judeca fără să acorde vre-o circumstanţă atenu-

antă: avînd în vedere cei 19 ani ai „delicventului“,—ci va aplica maximul!... La croirea pedepselor, toate autorităţile maghiare sînt cît se poate de generoase.

*

In Bichiş-Ciaba, oraş aproape de Arad, pe linia către Pesta, s'a ţinut la 7 şi 8 Iunie n. un congres interesant: al noului partid unguresc, zis al plugarilor (ţărani), condus de Andrei Achim, fost deputat, şi el însuşi ţăran inteligent şi cu stare. Au luat parte delegaţi din toate părţile ţării. Programul noului partid este *dezrobirea ţăranilor* (de toate neamurile!) *de sub domnia oligarhilor.* Pentru acest scop se cere cu stăruinţă *sufragiul universal*, aşa cum Impăratul l'a dat în Austria, dar cum magnaţii unguri nu vor să-l facă în Ungaria. S'a şi trimis în acest senz o telegramă lui Francisc Iosif I şi s'a decis ca să se ceară drept de vot pentru fiecare cetăţan în vîrstă dela 20 ani în sus. In caz contrar să se organizeze o grevă agrară generală.

E interesant, şi de mare importanţă, că la acest congres au participat şi au luat cuvîntul şi deputaţii naţionalişti dr. A. Vlad şi dr. M. Hodja. Ei au accentuat că ţărănimea din Ungaria, fără osebire de naţionalitate, are un scop comun: să lupte pentru dreptul de vot, să ajungă a fi reprezintată în parlament, ca astfel să se inaugureze *domnia poporului* şi să scăpăm de jugul clasei dominante, a boierilor, care numai la interesele lor speciale, egoiste, se gîndesc şi aduc în discuţie chestii care întărîtă popoarele, pe cînd interesul patriei este să se afle punctele comune de apropiere şi înfrăţire. Hodja a vorbit slovăceşte (în Ciaba majoritatea populaţiunii e slovacă).

Amîndoi deputaţii naţionalişti au fost aplaudaţi.

Arad, 27 Mai (9 Iunie) — I. Russu-Şirianu.

Miscellanea

FRANÇOIS COPPÉE.

Poetul, pe care Franța l-a pierdut de curînd, a fost desigur o figură în literatura ei contimporană.

Născut la 1842, a debutat la 1866 cu un volumaş de versuri, „Le Reliquaire", remarcat de Sainte Beuve.

Făcea parte din grupul parnassienilor, de la care a învățat precizia desenului, arta savantă a versificației, perfecția desăvîrşită a formei.

O piesă într'un act în versuri, „Le Passant", reprezentată la 1869 la Odéon, l-a făcut cunoscut marelui public. De atunci, timp de aproape patruzeci de ani, a scris numeroase opere, volume de poezii, drame romantice,—în ultimul timp mai mult proză.

Opera dramaturgului, care nu-i decît un romantic întîrziat, ca şi acea a prozatorului, nu va rezista desigur vremii, şi din acea a poetului numai o parte va rămînea.

Poemele lui de inspirație epică par lipsite de putere alături de acele ale lui Victor Hugo sau Leconte de Lisle; acele de lirism intim, de sentiment pur sînt departe de a avea adîncimea, subtilitatea de analiză, fineța poeziilor lui Sully Prudhomme.

Originalitatea lui trebue căutată în altă parte. Ca şi Sainte Beuve în poeziile sale din tinerețā, cu mai multă sănătate şi cu mai multă artă decît el, Coppée s'a inspirat mai totdeauna în chip fericit din realitatea actuală şi zilnică. A excelat în narațiunile familiare, în tablourile de *genre*, în scenele luate din viața micii burghezii sau din acea a mahalalilor parisiene.

Cu o simpatie adevărată şi largă, amestecată uneori cu o uşoară ironie, a ştiut să pătrundă şi să descrie bucuriile, fericirile, durerile din lumea cea mare a celor ignorați şi umiliți.

Reprezentant al realismului vremii noastre, Coppée a descoperit şi a scos la lumina zilei poezia ascunsă în lucrurile mici, neînsemnate, mărunte ale vieții, considerate atîta vreme ca nevrednice de marea artă. Prin această notă personală a îmbogățit poezia franceză şi i-a lărgit orizontul.

TACT ŞI CUVIINȚĂ...

În zilele de 8 şi 9 Iunie st. n., s-a serbat la Cernăuți jubileul de 30 ani al societății academice „Junimea", care a avut şi caracterul, mişcător pentru noi, de cinstire a d-lui profesor D. Onciul, înființătorul şi primul preşedinte al „Junimii".

Nu voim să descriem aici serbările, pe cari cetitorii le pot cunoaşte din presa zilnică, ci numai să relevăm un incident semnificativ.

Societatea a *invitat* la serbările acestea pe mai mulți profesori universitari şi reprezentanți ai revistelor literare din țară. Au răspuns însă la această invitare numai *trei* profesori universitari, cari reprezintau în acelaşi timp revistele „Neamul Romînesc", „Convorbiri Literare" şi „Viața Romînească".

Ni se impunea, în aceste împrejurări, mult tact, întrucît Romînii din Bucovina sînt împărțiți, cum se ştie, în mai multe tabere politice, şi chiar studenții, sînt grupați în trei societăți deosebite (celelalte două *nici n-au luat parte* la serbările jubilare ale „Junimii").

Dar reprezentantul „Convorbirilor Literare" a găsit nimerit tocmai acest prilej pentru a polemiza împotriva... „poporanismului", debitînd întregul pachet de insinuări mincinoase obicinuite („buruiană străină", „cosmpolitism", etc.)...

Reprezentantul „Convorbirilor Literare" a dat astfel dovadă şi de mult bun simț, întrucît vorbea înaintea unui public care cunoştea poporanismul dintr-o revistă cu mult mai răspîndită şi cetită în Bucovina decît acea reprezintată de dînsul,—şi de nu mai puțin tact şi cuviință, atăcînd, în casă străină, pe un *oaspete invitat*, care singur reprezinta acolo Universitatea din Iaşi, capitala *vechii* Moldove...

Reprezintantul nostru, bine înțeles, n-a răspuns... Atîta lipsea!...

Preşedintele „Junimii" foarte jenat şi, probabil recunoscător, că s-a evitat astfel un spectacol, picant de altmintrelea, al unui *tournois* între „frații din țară",—*a cerut scuze reprezentantului nostru*... Acesta bine înțeles, nu avea nici un motiv de a face responsabilă „Junimea" Cernăuțeană pentru excesul de zel al urmaşului „Junimii" *Ieşene*.

Dar nu putem şti dacă acesta din urmă a înțeles lecția ce i s-a dat...

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Caton Teodorian. *Singele Solovenilor*. Edit. Minerva București.

Tată a doi copii, dintre care unul legitim, recunoscut în fața lumii, crescut și hărăzit să trăiască în condițiunea fericită de fiu unic al unui om bogat și altul natural, menit să ducă viața de neajunsuri și nedreptăți a situației sale, Ilie Murat, recunoaște cu durere, în copilul legitim Andrei, singele Solovenilor, neamul mamei egoist, ușuratec și crud, iar în Mitruț, fiul natural, tot ce prețuește el în om, toate insușirile propriei sale firi: voinicie, cinste, vrednicie și bunătate. Conflictul trebue să se petreacă în sufletul bătrinului, drama trebue să fie în ciocnirea aceasta de simțiminte contrarii, exagerată încă de o veche boală de inimă ce se redeșteaptă și de peripețiile dușmaniei și invidiei fratelui legitim, bicisnic și istovit pentru flăcăul voinic ce era fratele natural. Singele Solovenilor, acel suflet al unui neam ce a chinuit deja pe bătrinul Ilie în tinerețe, cu deziluziile, amărăciunea și suferințele din căsnicia lui, se arată acum în fiu-său, provoacă o suferință nouă altoită pe alte suferinți vechi, deci cu îndoită putere de a chinui sufletul bătrinului și agravată încă de împrejurarea că fiul său natural e și ar trebui să fie fiul său adevărat din carnea și sufletul lui și totuși e sacrificat. Aceasta e problema pusă de autor și cită vreme interesul e în conflictul din sufletul bătrinului, narațiunea se susține interesantă, drama se desfășoară, încet în împrejurări mici, însă cu izbucniri sufletești puternice în sufletul bătrinului și cu manifestări juste și măsurate în acțiune, așa cum cere simțul adevărului și al realității. Greșala e că se deplasează interesul povestirii. Cuconul Ilie moare dintr'un accident la vinătoare. Intimplările năprasnice ce trebuiau neaparat să se producă în situația celor doi frați, dată fiind și intriga destul de puțin interesantă în ea însăși, dintre Andrei și nevasta fratelui său Mitruț, nu mai au interesul și puterea dramatică ce ar fi avut-o, dacă s'ar fi răsfrint în sufletul actorului principal. Unitatea povestirii, unitatea de tot organizat, logica ei de creațiune vie ar fi cerut ca interesul principal să fie pînă la sfîrșit în sufletul bătrinului. Căci pentru el Singele Solovenilor e obsesiunea ce crește în timpul desfășurării acțiunii, se răsfringe în mii de simțiminte dureroase, îl bintue cu vedenii de spaimă, înecînd toate celelalte simțiminte și deznodămîntul ce l'ar fi nimicit într-o ultimă vedenie: moartea tragică a fiului natural și inconștiența adincă, iremediabilă, Singele Solovenilor, întrupat într'o creatură atît de neumană, fiul său legitim, ar fi avut adevărata lui semnificație.

D. Caton Teodorian e o veche cunoștință a publicului cetitor. D-sa a

atras de mult atențiunea prin calitățile solide ale prozei sale: o atitudine firească și serioasă față de realitatea ce caută să o redea în operile sale și pe care adesea o prinde în scene și tablouri, foarte bine văzute, cum sînt multe din scenele de intimitate în viața de țară între tată și fiu. In ceea ce privește sufletele eroilor săi: o intuiție fină a nuanțelor de delicatețǎ în bunătatea oamenilor celor mai simpli, trăsături de caracter ce-ți produc o adevărată încintare, cum sint unele din sufletul bătrînului Ilie Murat, a bătrînei servitoare Catinca și al lui Mitruț. Acestea te fac să-i ierți zugrăvirea în genere a caracterelor, ce corespund mai mult concepțiilor sale ideologice de cît simțului realității. Raporturile dintre săteni și autorități, tipul lui Mitruț ca primar, descrierea realităților *vieții rustice*, sînt toate izvorîte din concepțiile sale ideologice, închipuite de un intelectual ce a visat adeseori, la biroul, său o stare ideală a țăranului și a alcătuit o realitate cu frînturi din observația realului și visele sale de pace socială, de bunătate și mărinimie generalizate în toată omenirea.

Realitatea sufletească îi e mai bine cunoscută deși uneori e prea simplistă: oamenii sînt numai buni sau numai răi, prea aproape de ceia ce-i visăm noi și prea departe de realitate cînd sînt buni; cu o ușoară exagerare, ce jignește simțul adevărului, în pornirile lor rele, în defectele și păcatele lor, depășind ridicolul și atingînd bufoneria, cum e teama lui Andrei în întoarcerea dela gară, cînd vrea să sară din trăsură.

Cu toate neajunsurile și calitățile ei opera d-lui C. Teodorian e interesantă și place încă prin serioxitatea și sinceritatea ei.

Al. Cazaban. *Chipuri și suflete*. Editura Minerva București.

Povestirea curge dela începutul la sfîrșitul volumului cu o ușurință uimitoare, trecînd grăbită dela una la alta, într'un potop de vorbe adeseori... deșarte. Tot ce e mai superficial și mai banal în viața de toate zilele, e pus de autor la contribuție. Sentimentalitatea eftenă pentru suferințele șoimului împărătesc (ce poate fi mai la urma urmei și un uliu vulgar) murind de nostalgia cerului albastru pe o grămadă de gunoi „ca o cruce svîrlită de vînt pe un mormînt uitat", scene din viața de birou, ce nu depășesc cu însemnătate artistică mahalagismul obișnuit din mediul funcționarilor, aventuri mediocre cu femei îmbrăcate în mătasă dar cu sufletul vulgar, potrivite cu idealurile și mijloacele de seducțiune ale eroilor, ca acea eroină din „Firul de mătase" ce citește versuri, plutește într'un nor de ambrosie și în valuri de mătase, pentru a se arunca apoi atît de vulgar și dezgustător în capul unui „nespălat" numai fiindcă bănuește că ar fi un „intelectual". Pare că ai asculta pe un licean lăudăros ce-și povestește aventurile sale imaginare cu dame din lumea mare sau lumea „de pe alături" și te-ai simți stinjenit de nedibăcia invențiunilor sale, lipsite de cele mai elementare cunoștinți de viață și de sufletul omului, al femeii în specie.

Dar cele mai multe subiecte sînt povestiri de vînătorie și contrabandă ca unele ce se găsesc mai mult în gura povestitorilor limbuți și se cunosc în limbagiul de toate zilele sub numele de „minciuni vînătorești". Unele dintre ele ai putea zice că nici nu au subiect, atît e de mărunțel și fără nici o semnificație psichică, morală ori estetică. In scurt dacă ești silit să citești tot volumul, ca mine, care a trebuit să-i facă recenzia, rămîi uluit ca sub potopul de vorbe ale unui limbut ce „te-a prins" și-și descarcă toate palavrele fără milă și cruțare pentru cel ce-i silit să-l asculte. Servită în d o z

mici, proza de altminteri destul de curgătoare ar putea fi o recreaţie plăcută într'un mare cotidian, bună oară „Universul", între cronicile mondene ale babei Vişa şi crimpeeele din „socriadu" lui Marion.

I. S.

***

C. Rădulescu Motru. *Studii filosofice. Vol III. Puterea sufletească.* (Afirmarea personalităţii omeneşti în principalele momente ale culturii. Legea conservaţiunei unităţii sufleteşti. Persoană şi mediu). Bucureşti. Redacţia revistei „Studii filosofice". 1908. Preţul 6 lei.

In această operă destul de voluminoasă, care e numai începutul unei opere mai întinse pe care o anunţă, savantul profesor al universităţii din Bucureşti, cunoscut prin interesante lucrări anterioare, studiază problemele filosofice pe care le ridică chestia puterii sufleşti: raportul dintre tendinţele ştiinţei moderne şi idealul moral al religiei creştine, caracterizarea culturii moderne faţă de cea antică, stabilirea unui postulat pe care să se sprijine cauzalitatea fenomenelor sufleteşti, valoarea legilor cauzale psihice şi a determinizmului sufletesc faţă de legile cauzale ale naturei externe. Vom încerca să expunem, întru cît ne permite caracterul destul de abstract al lucrării, ideile emise de autor în privinţa acestor probleme.

Partea I. Afirmarea personalităţii omeneşti în principalele momente ale culturii.

Autorul arată că primele sistematizări ştiinţifice care au apărut în istoria culturii omeneşti, sînt pătrunse de tendinţa personificării antropomorfice, caracteristică omului primitiv. Insuşi Aristot explica origina şi direcţia mişcării în analogie cu activitatea finalistă a omului. Contrar aparenţelor, epoca în care cultura era stăpînită de tendinţa antropomorfică, este departe de a fi epoca în care puterea sufletească a individului era apreciată ca fiind principalul element al naturii. Niciodată personalitatea omenească n'a jucat un rol mai şters, n'a fost mai anihilată de covîrşitoarea influenţă a obiceiurilor şi a ignoranţii. Statul sau comunitatea erau stăpîne pe destinele vieţii individuale, totul era determinat printr'un ritual riguros. Analogia personificării se întorcea împotriva omului însuşi, natura era plină de divinităţi duşmane şi omul primitiv era sclavul lor. Manifestările antropomorfizmului în ştiinţă, morală, religie sînt astăzi judecate şi condamnate, valoarea lor e recunoscută numai în domeniul artei. Părerile lui Nietzsche asupra decadenţei morale aduse de creştinizm ş'a superiorităţii culturii elene, sînt subiective şi false. Sub un aspect strălucit, această cultură ascundea nedreptate, superstiţie, ignoranţă. Creştinismul a adus sufletelor deprimate o hrană nouă şi aproape toate bunurile pe care detratorii săi, în frunte cu Nietzsche, le-au pus pe nedrept în sama vechii culturi. Creştinizmul a înzestrat omul cu mijloace de luptă şi de cucerire; în locul superstiţiei şi a fricei de necunoscut i-a dat încrederea în voinţa divină şi indirect, în voinţa sa proprie: l'a învăţat să lupte împotriva lui însuşi, a viciilor şi păcatelor sale, a stabilit o ordine socială mai dreaptă, chemînd pe toţi în rîndurile societăţii. In istoria omenirii a însemnat momentul cele mai intense încordări. El a dovedit că popoarele creştine sînt singurile puternice şi cuceritoare. După autor, părerile curente asupra obscurantizmului evului mediu sînt exagerate. Prin separarea spiritului de materie, prin înlăturarea elementelor subiective din natura externă, creştinismul în această epocă, a dat lovitura de moarte ştiinţei antice ş'a pregătit desvoltarea

ştiinţei moderne. Influenţa religiei asupra desvoltării ştiinţei a fost continuă şi indispensabilă. Datorită ei, natura a început să fie privită din punctul de vedere al fenomenelor sale şi mişcarea în care cugetătorii vremei credeau că se oglindeşte mai clar voinţa omenească a căpătat o realitate. Postulatele noii ştiinţi, simplicitatea şi armonia legilor naturii, care au condus la presupunerea unei analogii între aceste legi şi raporturile matematice, sînt de origine religioasă. Părerea filosofilor materialişti, după care ştiinţa modernă spre deosebire de religie, are un ideal pur impersonal în care se resfrînge determinizmul obiectiv al universului, e falşă. Numărul acelor care susţin că ştiinţa e într'o strînsă legătură cu cerinţele sufleteşti ale omului, creşte mereu şi concepţiile mecaniciste şi materialiste trăiesc în judecata publicului, numai în virtutea legilor inerţiei. Premisele acestor concepţii: afirmarea că totul se reduce la materie şi mişcare şi afirmaţia că ştiinţa este o oglindă fidelă a obiectului cu care se ocupă, au fost răsturnate, cea dintăi de spiritualism, şi mai ales de teoria energetică, cea de a doua de criticizmul kantian, continuat în timpul nostru de metoda genetică în operile unui Mach, Poincaré, Le Dantec. Pentru aceştia, ştiinţa nu se impune inteligenţii omeneşti în mod pasiv, ca o copie după o realitate externă şi străină omului, ci ea se elaborează de inteligenţa lui, după cerinţele personalităţii sale. In ştiinţă omul dobîndeşte un instrument potrivit măsurii şi dorinţelor lui. De aceea nu poate fi vorba de un conflict imanent şi perpetuu între ştiinţă şi celelalte manifestări ale culturii. Toate manifestările culturale, judecate din punct de vedere istoric, urmăresc un scop comun: întărirea şi înalţarea personalităţii omeneşti. In acest scop comun, ştiinţa se întîlneşte cu religia şi continuă opera creştinizmului. In afirmaţiile lui asupra falimentului ştiinţii, Brunetière a sacrificat adevărul, oratoriei şi nu a exprimat decît o părere subiectivă. Ridicînd poziţia din care personalitatea omenească poate înrîuri asupra naturii, ştiinţa a sporit şi puterea sufletească însăşi. „Prin ea, cultura modernă a dobîndit mijlocul de a completa înarmarea ideală urmărită în cursul veacurilor. Cultura antică a cunoscut liniştea sufletului isvorită din contemplarea artistică. Cultura creştină, liniştea morală. Activitatea ştiinţifică, metodic condusă, a adus liniştea gîndului luminat".

In partea a II-a, *legea conservaţiunei unităţii sufleteşti*, autorul arată că în domeniul fenomenelor sufleteşti nu se pot stabili legi fundamentale explicative, aşa cum s'au stabilit în domeniul fenomenelor fizice, decît prin postularea unei unităţi între diferitele fenomene sufleteşti. Unitatea sufletească e un concept necesar pentru psihologie, după cum acel de energie e pentru mecanică. Un raport dovedit experimental şi analog cu acel al equivalenţii între diferitele forme de energie în lumea materială, găseşte autorul în lumea sufletească în legea psihofisică a lui Weber, care aşa cum e interpretată de Wundt, apare ca un caz al legii de relaţiune şi o consecinţă directă a unităţii sufleteşti. In sprijinul acestei legi vine şi acea a corelaţiei organice, pe care Taine a aplicat'o cu succes fenomenelor sufleteşti. Teoria dependenţelor mutuale şi necesare ale acestuia, presupune unitatea fenomenelor între care aceste dependenţi se stabilesc. Pe temeiul legii dependenţilor mutuale şi necesare între fenomenele sufleteşti, aplicată factorilor culturii, autorul caută să ne explice legătura între creştinizm şi ştiinţa modernă. Omul transformat prin creştinizm cerea dela ştiinţă sa-

tisfacerea unor noi trebuinţi ideale. Satisfacerea acestora a adus după sine desvoltarea ştiinţelor experimentale şi cu aceasta, descoperirea legilor cauzale după care se urmează succesiunea fenomenelor naturii. Ştiinţa modernă şi creştinizmul sînt în strînsă corelaţie, nu din cauza vre-unei identităţi în natura lor, ci prin faptul subsumării lor sub unitatea culturii europene.

In partea a III-a „*Persoană şi mediu*", e studiată valoarea determinizmului sufletesc faţă de legile naturii externe. Toată istoria culturii dovedeşte afirmarea din ce în ce mai puternică a personalităţii omeneşti. Transformarea raporturilor juridice, puterea noastră mereu crescîndă asupra naturii externe, prin aplicaţiile practice ale ştiinţei, îndreptăţesc cel mai larg optimizm. Nu e însă tot aşa cînd ne aruncăm privirea asupra lumei interne, a vieţii sufleteşti. Filosofii şi moraliştii se îndoiesc de influenţa pe care omul o poate avea în acest domeniu. Pentru a suprima dualismul între lumea externă şi cea internă, Mill a reclamat odinioară înfiinţarea unei ştiinţi a caracterului, a etologiei, arătînd în acelaş timp obstacolele ce se opun acestei ştiinţi. Fenomenele sufleteşti sînt mult mai complexe ca cele fizice şi prevederea în acest domeniu se izbeşte de existenţa factorului ereditar, care nu se găseşte în studiul fenomenelor mecanice. Dar imposibilitatea prevederii nu înseamnă lipsă de cauzalitate. Toate faptele contrazic teoria nedeterminizmului ereditar. Caracterele mai formate, acele cari cuprind mai numeroase şi mai variate influenţi ale trecutului, au manifestările cele mai uşoare de prevăzut. Un caracter cu cît e mai bogat în dispoziţii sufleteşti hereditare, cu atît e mai logic. Puterea de coheziune şi de coherenţă a caracterului se pare că i-o dă elementul ereditar. In întreg sufletul acest element joacă un rol important, aproape exclusiv. In toate actele sufleteşti, experienţa trecutului intervine şi determină experienţa actuală. Toate operaţiile logice săvîrşite de creerul nostru, se bazează pe factorul ereditaţii. Numai o eroare de judecată a putut ridica nedeterminizmul ereditar la rangul unui principiu. Această eroare e datorită imaginii actului reflex, care falsifică cunoştinţa adevăratei realităţi sufleteşti şi ne face să credem că influenţele depozitate în centrele de ideaţie, aduc indeterminizmul actului sufletesc şi deosebirei care se face între elementele esenţiale şi cele secondare ale conştiinţei,—pe baza criteriului simplicităţii, deosebire care ne face să considerăm funcţiile superioare sufleteşti ca stări accidentale, rebele determinizmului. De aci credinţa că în domeniul naturii externe sînt legi cauzale constante, că aici putem vorbi de energie şi putere, pe cînd în viaţa sufletească asemenea legi nu există decît pentru funcţiile inferioare, care se confundă cu funcţiile fiziologice adică cu fenomenele materiale. De aci credinţa că activitatea omului nu poate avea o bază sigură decît în cunoştinţa naturei externe care-l înconjoară şi că fenomenele sufleteşti sînt o simplă traducere în limbajul subiectiv a fenomenelor reale din lumea mediului extern. Dar poziţia privilegiată în care se găseşte azi pentru ştiinţă determinizmul fenomenelor naturii faţă de cel al fenomenelor sufleteşti, pretenţia că legile cauzale ale naturii externe privesc o realitate de un ordin superior realităţii la care se raportează legile vieţii sufleteşti sînt din punct de vedere istoric de odată recentă. Cu trei secole înaintea noastră valoarea determinizmului extern era prea puţin apreciată. Adevarata lege era cea care se refera la actele de voinţă sufletească şi nu la fenomenele naturii. Prin determinizm cu adevarat necesar orce om de ştiinţă înainte de secolul

al XVII, ar fi înţăles în primul rînd determinările venite dela voinţa divinităţii, apoi determinările produse de viaţa socială sau de voinţa reprezentanţilor societăţii, apoi de voinţa sa proprie şi numai în urmă ar fi înţăles determinizmul mediului exterior în care omul trăieşte.

Adevărurile ştiinţei moderne au fost practicate înainte de a fi recunoscute ca formînd o ştiinţă. Prima activitate industrială a omului a fost dirijată de determinizmul social. Natura era în gîndul omului primitiv, schimbătoare şi fără temeinicie; cunoştinţa legilor ei a fost precedată de o cerinţă a sufletului omenesc. Dogmele creştinizmului au cerut o noţiune a naturii curăţită de superstiţiile trecutului, o natură demnă de a fi opera lui Dumnezeu. După pregătirea acestei noţiuni de către creştinizm, a venit rîndul aplicatiei matematicelor, stabilirea fundamentelor mecanicei şi apoi a ştiinţei moderne. Determinizmul fenomenelor externe nu s'a impus prin sine însuşi, ci s'a ridicat pe determinizmul cerinţelor sufleteşti; el e un product istoric şi relativ. Nimic mai superficial decît părerea acelor istorici şi sociologi, cari cred că evoluţia socială a fost determinată de progresul treptat al ştiinţei despre natura externă, care ar fi adus o transformare în technica producţiei, transformare urmată de o alta în dispoziţiile sufleteşti ale societăţii. Popoarele sălbatice nu pot fi civilizate prin schimbarea technicei de producţie ci prin influenţa moralei creştine. Conştiinţa determinizmului lumii externe este departe de a avea importanţa pe care i-o atribue aceşti istorici şi sociologi. Această conştiinţă nu numai că nu produce o transformare a sufletului în total, dar ea n'ar avea nici o existenţă macar, dacă n'ar fi pregătită de determinismul acestui suflet însuşi. Mediul determinizmului ştiinţific care-l încătuşează pe om şi îl constringe să se adapteze lui, nu e mediul complexităţii intuiţionale pe care-l cunoaştem fiecare din noi. Intuiţiile pe care le avem în conştiinţa noastră şi din care pe unele le atribuim mediului extern şi pe altele celui intern, sînt intuiţii supuse unui singur determinizm, acel al conştiinţei. De acesta nu ne simţim de loc constrînşi, fiindcă lumea intuiţională complexă, care umple întreaga noastră conştiinţă şi eul nostru, sînt unul şi acelaş lucru. Numai tîrziu, prin reflexiune logică, s'a separat domeniul mediului extern de cel al mediului intern. Mediul determinizmului ştiinţific nu e acel al intuiţiilor, mediu în care sufletul şi natura sînt deopotrivă de existente, ci un mediu alcătuit în urmă, prin mijlocul abstracţiei şi logicei, un mediu al elementelor raţionale, în care totul se petrece în ordine şi după anumite legi. Acest mediu are superioritatea pe care o arată, nu din cauza naturii sale intrinseci, ci din cauza definiţiei date de teoreticienii sub influenţa momentului cultural, care cerea ca la începutul erei moderne, raportul dintre natură şi om să se interverteasca.

Determinizmul naturii externe a luat caracterul unei dogme, fiindcă devenea indispensabil conservării sufleteşti a omului modern. Acesta se deosebeşte de omul antic printr'o afirmare din ce în ce mai pronunţată a personalităţii lui; el ţine să apară în activitatea sa ca o individualitate bine distinctă de mediul care-l încunjoară; el ţine să însemneze ca persoană, înainte de a însamna ca membru al unei comunităţi sau asociaţii. Activitatea voluntară desprinsă de trunchiul comunităţii sociale şi îndreptată exclusiv spre formarea de personalităţi libere, nu putea să-şi găsească un razem mai sigur, decît în determinizmul naturii externe. In locul terenului solid, pe care

tul contestabil al doctrinei sale e in altă parte. După Spencer supra-senzibilul e transcendent, inaccesibil, incognoscibil. Principiul agnosticizmului său e obiectivizmul absolut. Dar acesta e oare un punct de vedere posibil şi legitim? Obiectivitatea absolută nu poate fi atinsă nici în ştiinţele naturii, cu atit mai puţin in ştiinţele morale. Cum va pătrunde metoda obiectivă in viaţa intensă, profundă şi bogată a religiei? In realitate subiectul şi obiectul nu sint niciodată efectiv separate. Religia nu poate consista pur şi simplu in afirmarea şi adorarea mută a unui incognoscibil transcendent. Spencer ne dă in acelaş timp prea mult şi prea puţin. Dacă umanitatea lui Comte e o concepţie incomplectă şi instabilă, fiindcă omul e prin esenţa lui o fiinţă care se depăşeşte pe sine, cu atit mai mult nu putem pune cu Spencer oamenii in prezenţa unei fiinţi, din care totul derivă, pentru a le spune pe urmă că despre această fiinţă nu pot şti nimic, nici nu se pot aştepta la nimic. Mai puţin satisfăcător încă e monizmul evoluţionist al lui Haeckel. Intrucit se opune religiilor, această filozofie insistă asupra unităţii fundamentale a fiinţelor, a mecanizmului universal, a fatalităţii luptei pentru existenţă, asupra neantului convingerilor noastre subiective şi a solidarităţii absolute ce leagă fiecare fiinţă cu totalitatea universului. Se pot oare deduce din aceste principii libertatea, valoarea personalităţii omeneşti, fraternitatea, urmărirea idealului? Pentru a putea înlocui religiile, Haeckel a fost nevoit să introducă noţiuni normative alături de cele experimentale, să dea o valoare imperativelor care sint date subiectiv in conştiinţa noastră. Dar asemenea imperative subiective şi imaginare, inalţate la rangul de cunoştinţi şi obligaţii reale nu sint in sistemul lui Haeckel decit un principiu străin, inserat in chip arbitrar şi analog revelaţiei religioase. Tot atit de nereuşită e incercarea de a se întemeia pe baza noţiunei de solidaritate, o morală ştiinţifică care să poată îndeplini in viaţa omenească rolul religiei. Dacă ştiinţa descopere raporturi de solidaritate, descopere şi stabileşte şi raporturi de independenţă. De fapt omul se găseşte in prezenţa unei mari multiplicităţi şi varietăţi de solidaritate date. Intre acestea el trebue să aleagă. Pentru aceasta trebue să aibă un criteriu de adevăr şi de valoare, care să le depăşească. Acest criteriu nu se poate reduce la sentiment, el nu poate fi decit un scop către care tindem: justiţie, bunătate, umanitate, solidaritate ideală. Dar acestea nu sint fapte obiective şi ştiinţifice, ci reprezentări imediate, subiective, ireductibile. Morala ştiinţifică ca şi religia ştiinţei, au omis o critică esenţială, acea a nevoilor intelectuale şi morale ale spiritului omenesc. Ele au căutat să satisfacă aceste nevoi inainte de a se intreba care e natura şi valoarea lor. Psihologizmul şi sociologizmul reduc fenomenele religioase la manifestările naturale ale activităţii psihice şi sociale. Dar chipul cum explică ele aceste fenomene nu e in realitate ştiinţific, căci nici eul omenesc nici societatea omenească nu pot fi asimilabile unor cauze mecanice. Psihologismul nu poate explica sentimentul obligaţiei religioase, iar sociologizmul face apel la o societate ideală, nu la cea reală.

Doctrinele cele mai însemnate, care reprezintă tendinţa spiritualistă prin modul lor de a înţălege raportul dintre ştiinţă şi religie, sint: dualizmul radical a lui Ritschl, doctrina limitelor ştiinţei, filozofia acţiunei sau pragmatizmul şi teoria lui James asupra experienţii religioase. Cea dintăi susţinută în Germania de o întreagă şcoală, care-şi are originea la Schleiermacher şi în Franţa de Sabatier, inlătură

din religie orce element dogmatic sau intelectual. Dar religia nu poate fi redusă la un subiectivizm lipsit de conţinut, abstract şi vid. Critica modernă răsturnind vechea concepţie dogmatică a ştiinţei, a aratat limiţele ei. După unii cugetători, aceste limite nu sint simple negaţii, ci ele implică existenţa unei realităţi supra ştiinţifice ca condiţie a insuşi obiectului ştinţei. După ei ştiinţa nu ar fi absolut neutră, ci ar insamna o orientare către religie. Dar limitele ştiinţei pot fi oare interpretate intr'un senz favorabil religiei? Una din dogmele fundamentale ale ştiinţei e tocmai faptul că ea nu ştie incotro merge. Ştiinţa nu simte nevoia să supună interpretării ceea ce se ascunde dincolo de limitele ei. Pe de altă parte conştiinţa religioasă nu vrea să fie obligată a cere ştiinţei autorizaţia existenţii sale, ea revendică pentru ea autonomia. Teoriea primelor principii ale vieţii intelectuale şi morale, filozofia acţiunii sau pragmatizmul, consideră ştiinţa şi religia ca derivind in spiritul omenesc dintr'un izvor comun. Această filozofie e o sforţare de a găsi in conştiinţă un principiu mai profund decit inteligenţa. După ea, activitatea omenească desvoltindu-se ca inteligenţă, produce ştiinţa; realizindu-se ca voinţă, tinde către religie. Raportul dintre ştiinţă şi religie e redus la acel dintre inteligenţă şi voinţa, raport obscur care poate primi soluţii diverse. Dualizmul reapare şi in sfera acţiunii cu toate greutăţile sale. Empirizmul radical al lui James, cu toată ingeniozitatea şi pătrunderea superioară a autorului, nu e nici el la adăpostul obiecţiilor. Experienţa religioasă nu e, cum crede James, cu totul independentă de concepte, dogme, instituţii şi religia personală nu poate fi considerată ca singura formă a religiei.

In partea ultimă a operei sale, Boutroux susţine că rezultatul luptei seculare dintre religie şi ştiinţă nu poate fi prezis, căci nu e vorba aici de două noţiuni, dar de două organizme intre care nu poate hotări decit puterea lor de vitalitate. Inteligibilitatea abstractă, caracteristică ştiinţei şi sentimentul omului, nu sint opuse decit in noţiunele substituite de noi pentru a putea dogmatiza asupra naturii lor. In realitate această separaţie nu există şi dacă ştiinţa e un sistem de formule, in care realitatea individuală nu are nici un loc, ea nu poate fi creată, nu se poate dezvolta, nu poate trăi decit in spiritele individuale, elaborind ideile şi impresiile lor. Individul, in ştiinţă, caută să sistematizeze lucrurile dintr'un punct de vedere impersonal, dar ştiinţa care e opera sa, nu-i interzice de a căuta deasemeni să le sistematizeze din punctul de vedere al individului însuşi. Acest gen de sistematizare, e adevărat, n'ar comporta o valoare obiectivă in senzul ştiinţific, dar satisfăcind sentimentul, ar corespunde unei reale nevoi omeneşti. O sistematizare de acest gen reprezintă religia. Ea atribue individului o valoare şi il consideră ca scop in sine, dar nu-i recunoaşte alt mijloc de a-şi indeplini destinul, decit considerind şi pe ceilalţi indivizi ca scopuri in sine, trăind prin urmare pentru altul şi in altul. Nu personalitatea unei persoane unice, dar acea a tuturor personalităţilor luate fiecare ca scop şi trăind in acelaş timp o viaţă comună, iată ideia centrală la care se rapoartă totul. O astfel de sistematizare, in acelaş timp subiectivă şi concretă, nu e intru nimic exclusă de spiritul ştiinţific. Ele sint lucruri diferite dar nu incompatibile. O asemenea sistematizare coincide şi cu fundamentul necesar al vieţii omeneşti: credinţa in realitatea şi valoarea individualităţii. „Totuşi religia şi ştiinţa rămin şi trebue să rămină distincte. Dacă nu ar fi alt mijloc de stabilit intre lu-

cruri o ordine rațională, decit reducerea diversității lor la unitate, fie prin asimilare, fie prin eliminarea lor, destinele religiei ar părea îndoelnice. Dar conflictele produse de opoziții, comportă în viață alte soluții decit in știință sau dialectică. Cind luptă împreună două puteri, înzestrate una ca și cealaltă cu vitalitate și fecunditate, ele se desvoltă și se măresc prin conflictul lor însuși. Și valoarea și indestructibilitatea amindurora, fiind din ce în ce mai mult puse în evidență, rațiunea se încearcă să le apropie în luptele lor și să formeze, reunindu-le, o ființă mai bogată și mai armonioasă decit fiecare din ele luată în parte. Așa se întîmplă cu religia și cu știința. Lupta oțelește pe una ca și pe alta și din principiile lor distincte devenite în acelaș timp mai largi, mai puternice, mai suple, va apărea o formă de viață mai bogată, mai profundă, mai liberă și mai inteligibilă. Dar aceste două puteri autonome, nu pot decit să se îndrumeze către pace, acord și armonie, fără să pretindă că vor ajunge vreodată scopul, căci astfel e condiția omenească."

O. B.

***

Michel Bakounine. *Oeuvres. Vol. I.* P. V. Stock. Paris Bibliothèque sociologique.

In acest volum sint trei scrieri teoretice ale lui Bakounine. Trăsătura fundamentală, care caracterizază aceste opere de teorie, este contrazicerea între silința ce și-o dă mintea lui de a explica lumea în mod fenomenalist și de a aplica la evenimentele și manifestările istorice ale omului materialismul istoric și între năzuințele socialismului său anarchist, rezultatul unui spirit dezordonat și născut într'un temperament impulziv și idealist.

Activitatea socială a lui Bakounine nu se simțea în largul ei în concepția determinismului economic al istoriei. Această nepotrivire se traduce în scrierile sale teoretice prin aceia că modul său de gîndire *raționalist*, ca al socialiștilor utopici, alternează, ba uneori se pune în contradicție,—cu modul fenomenalist de interpretare a istoriei.

Deși în nenumărate rînduri, consideră faptele omului, de orice natură ar fi ele, ca fiind determinate de *interes*, adică de tendința proprie oricării ființi de a se conserva, cu cît mai multă ușurință și mai puțină sforțare, adică că faptele societății sînt determinate de economia subjacentă, totuși deseori,—printr'o contrazicere evidentă—atribue, inteligenții, neinfluențată de împrejurările vieții, și voinții individuale un rol precumpănitor.

In multe locuri consideră că mersul istoriei consistă în desvoltarea logică a inteligenții omului dealungul timpului, creind din această inteligență un fel de entitate metafizică.

Această necontenită șovăire a punctului său de vedere rezultă de acolo, că el nu a fost un cugetător adevărat, ci, de cele mai multe ori, teoriile ce le expune nu au izvorît din adîncul cugetării sale; ori au fost generalizări pripite, ori au fost luate din altă parte, avînd aparența unor haine de împrumut, care tradează pe cel ce le poartă, că nu-i el adevăratul proprietar.

Lipsa unui sistem, care să fie expresia adevărată a spiritului său, care să prezinte o logică internă între toate părțile sale, ese cu putere în evidență, cînd tratează vre-o chestie de un interes mai mare teoretic.

Un exemplu, între altele, este modul cum explică și apreciază el „Statul".

După dînsul, statul e un *organism parazitar*, care s-a născut din desvoltarea ideii religioase, absorbind puterile vii ale poporului. El s'a născut în sinul societății omenești, pe care a subjugat'o, și nu s'a putut menține decit grație prostiei oamenilor. Statul

a apărut și se menține ca *ceva în afară de societate*.

E lucru indiscutabil că concepția lui asupra statului, așa cum a construit-o, se potrivește de minune cu temperamentul său revoluționar. Dar, dacă orice spirit revoluționar simte o mare repulziune în fața oricărei impilări, oricărei constringeri ce subjugă individul, acest lucru nu împedică un spirit științific ca să nu caute a-și da samă de adevărata origine a lucrurilor, a căror realizare nu s'a putut ocoli.

Și statul, care s'a născut din sfărămăturile societății gentilice, prin forma sa de cooperație cu putere de constringere, a fost nu numai un produs necesar, ci și un produs util, superior față de vechea organizare socială. Chiar avînd caracterul odios de tiranie, el a putut asigura o cooperație între indivizi, mult mai întinsă ca înainte, și așa s'au putut ivi zorile civilizației. In faptul că diferitele clase s'au folosit de puterea statului, pe care-l monopolizaseră, pentru a trăi în voe din plusvaloarea creată de impilatul popor, se explică prin continuele diferențieri economice în sinul societăților omenești, organizate în state.

Idealul lui Bakounine este asigurarea celei mai complecte dezvoltări a individului, emancipîndu-se și de constringerea exterioară a statului și de tirania sufletească a religiei.

Iar această emancipare, continuă el, nu o va putea căpăta individul eșind din societatea—eliberată și ea de tirania statului,—rupînd legăturile de solidaritate cu ceilalți oameni, ci din potrivă libera desvoltare nu se poate desăvîrși decit în sinul societății.

Societatea trebue emancipată de stat și atunci și omul se va putea desvolta liber în sinul ei.

Cu toate acestea, nu trebue să ai înțelepciunea Minervei, ca să pricepi, că forma de stat bazat pe stăpînirea de clasă, și influența bisericei, nu pot dispărea printr'un simplu argument retoric, căci trebuesc realizate anumite procese economice, *ca să devină cu neputință exploatarea omului de către om* să fie cu putință o cultură rațională a maselor populare, și acest lucru nu se poate realiza decit tot în societatea de stat.

I. N.

Revista Revistelor

Luceafărul (Nr. 11—12). Inceputul unui interesant studiu asupra *Poeziei poporale romîne*, datorit d-lui Andreiu Birseanul.—Trei poezii frumoase de O. Goga (*Trandafir, Cîntec, Sonet*), etc.—Numerele acestea sînt închinate lui Vlad Delamarina: Bucăți din acest scriitor; amintiri după dînsul etc.

Junimea Literară (Iunie).—D. Vladimir S. T. Mironescu publică un important studiu despre *Mănăstirile și bisericele întemeiate de Ștefan cel Mare*, care trebue cetit de oricine se interesează de această chestie.

Săptămîna (Maiu).—Remarcăm un articol al d-lui Panu asupra piesei d-lui Florescu, *Sanda*. D. Panu recunoaște calitățile de psichologie ale acestei piese și arată că lumea, în care se petrece acțiunea, trebue să ne-o închipuim ca o lume „îndoelnică": „Nu este tocmai le demi-monde în sensul pe care acest cuvînt l'a căpătat acuma, dar nu este nici lumea cinstită, nici lumea mare coruptă, coruptă, însă care ascunde corupțiunea sub vălul demnității și al bunei creșteri".

La nouvelle Revue. (Iunie).—*René Doumic* scrie un articol, **Teama de copii**. Statisticele anului trecut dovedesc că în Franța cifra deceselor întrece pe acea a nașterilor. Acest fapt grav poate fi considerat ca rezultanta boalelor sufletului contemporan și se reduce la teama părinților de a avea copii. Cauzele acestui fapt sînt: dragostea și grija excesivă ce au părinții pentru copii, dorința bunului trai care a devenit o nevoie imperioasă, teama lor de responsabilitățile pricinuite de interesul pe care-l poartă pentru viitorul copiilor. Dar cea mai însemnată din cauze, e slăbirea ideei de familie, slăbire la care a contribuit abuzul divorțurilor, feminizmul, slăbirea sentimentului religios. Remediul acestui mare rău nu poate fi socializarea copiilor, cum crede colectivizmul, nici reforma legilor actuale. Puternică e numai opinia; imperiul lumei aparține astăzi ideilor. Marele rău de care suferim e individualismul, împotriva lui trebue să luptăm cu toată energia și ingeniozitatea noastră.

Mercure de France. (Iunie).—*Remy de Gourmont* într'un articol **Les premières idées de Chateaubriand** analizează opera din tinerețe a acestuia, „L'essai sur les révolutions". In această operă se simte influența ateizmului și raționalizmului lui Voltaire și Helvetius și nimic nu face să se prevadă evoluția de mai tîrziu a lui Chateaubriand către creștinizm.

Louis Dumur în **Le surhomme contre Nietzsche**, apreciind personalitatea celebrului cugetător, spune că au fost în realitate doi Nietzsche, filosoful și omul, sau supraomul și subomul. Primul, creator genial al puterii de voință, minunat profesor de energie, al doilea, înzestrat cu un temperament bilios de reacționar, cu o furie fioroasă împotriva a tot ce e nou, neobosit laudator temporis acti, partizan al tuturor aristocrațiilor în declin. Acești doi Nietzsche sînt inconciliabili sau atît de diferiți unul de altul, în cît zadarnic am încerca să-i conciliem. Adevăratul nietzschism însă după părerea lui George Brandes trebue să părăsească partea negativă a doctrinei lui Nietzsche, pentru a scoate în adevarata ei valoare doctrina revoluționară și atît de fecundă a voinței de putere.— *George Palante* caută să definească și să analizeze **sensibilitatea individualistă**. După definiția lui negativă, ea e contrarul senzibilității sociale, e o voință de izolare, aproape de mizantropie. Ea presupune o nevoie vie de independență, de sinceritate față de sine și față de alții, o nevoie de discreție și de delicatețâ care pornește dintr'un sentiment viu al barierei ce separă eurile și le face incomunicabile și intangibile. Trăsătura ei dominantă e sentimentul diferenței omenești; și acel al unicității persoanelor. Senzibilitatea individualistă intră totdeauna în conflict cu societatea în care evoluiază și e însoțită de un intelectualizm ostil tuturor doctrinelor de apăsare socială, ea e antisolidaristă, antidogmatică, antieducaționistă. Individualizmul psihologic e un pesimizm social, o neîncredere raționată față de orice organizație socială. Atitudinea individualizmului e defensivă și arma lui de aparare împotriva mediului social e indiferența și disprețul. Această senzibilitate se manifestă de obicei la oamenii de tip senzitiv. Exemple: Benjamin Constant, Vigny, Amiel. Sau la senzitivi activi. (Stendhal). Uneori la activi. (Disraeli).

In epoca noastră în care triumfă senzibilitatea socială și solidaristă, acea individualistă poate plăcea prin contrast, cel puțin acelora care prețuesc excepția și „diferența" omenească.

Revue des idées (Iunie).—Intr'un interesant articol, **„Este progres în civilizație ?"**. *A. Van Gennep* susține că putem vorbi de un progres general al civilizației în materie de technică, dar nu în materie de inteligență sau de artă. Un om de geniu modern valorează exact ceia ce a valorat un om de geniu preistoric sau ceia ce valorează cutare geniu necunoscut din Africa sau din Oceania. Grație progresului technic, omul de geniu european găsește la dispoziția sa mijloace mai delicate sau mai numeroase de a se exprima de cît fratele său negru sau galbăn. Dar nu e diferență între ei în privința posibilității interne, a inteligenței. Remy de Gourmont a scos minunat în relief caracterul de spontaneitate al geniului, arătînd prin aceasta că geniul nu poate fi evaluat după norme exterioare. Omul de geniu e de sigur o mutațiune, adică o variație bruscă, dar o mutațiune fără valoare generală, fără acțiune asupra evoluției universale, pentru că caracterele sale proprii nu sînt transmisibile nici prin împrumut, nici prin procreațiune. Conoștințele noastre s'au înmulțit de sigur în cursul vremilor, dar baza însăși a cunoștinței, scheletul său a ramas neschimbat. Noi utilizăm inteligența noastră pentru scopuri din ce în ce mai numeroase și mai complexe, de aici iluzia superiorității noastre. Dar faptul fundamental, e acel atît de bine arătat de Gourmont: inteligența noastră e o calitate specifică, neschimbată, constantă.

La Revue Latine (Maiu.)—Emile Faguet se ocupă în articolul: **Nietzsche împotriva istoricilor**, de opera lui Nietzsche *Considerații inactuale*, tradusă acuma în franțuzește. Cetitorii noștri cunosc ideile

din această carte, din cite-va recenzii ale noastre din numerile trecute.—Emile Faguet, recunoscind dreptatea multor considerații și atacuri ale lui Nietzsche impotriva istoricilor,—neagă, totuși, că indeletnicirea cu istoria ar stinjeni activitatea creatoare. El dovedește aceasta și deductiv, și prin exemple. Comparind pe istorici cu artiștii, din acest punct de vedere, comparația ar fi in defavoarea acestor din urmă,—„considerație, la care Nietzsche ar fi trebuit să cugete"...

Rivista d'Italia (Mai 1908). *E. Rocchi* **„Arma geniului in armatele moderne"**. Dacă considerăm extensiunea cimpurilor de acțiune, puterea distructivă a armelor moderne și multiplele nevoi ale maselor pentru a se mișca și manevra, se vede ușor importanța pe care o are astă-zi arma geniului. A construi drumuri și poduri, a inlătura obstacole, a stabili telegrafuri, funiculare aeriene, observatoare fixe și mobile-aerostate;—a ilumina cu reflectoare, a lua fotografii instantanee ale terenurilor și pozițiilor și alte multe, iată principalele indatoriri pe care tecnica modernă le cere trupelor de geniu. Toate aceste lucrări trebuesc făcute cu mare repejune și cu siguranță. S-a trecut vremea vechilor războae de asediu, cind geniul era chemat să construiască pe indelete fortificații greoae. Mobilitatea trupelor de astăzi, cași puterea gurilor de foc, nu mai permit incetineala lucrărilor. Acuma nu se mai poate ști cu mult inainte nici măcar localitatea unde va avea loc acțiunea principală. Asta nu insamnă insă că serviciul trupelor de geniu a ajuns de prisos, nici că poate fi inlocuit prin micile lucrări de retranșamente pe care le poate executa și infanteria cu ajutorul micilor sape pe care fie care soldat le poartă cu sine. Asemenea lucrări executate de infanterie, deși au o mare insemnătate, nu-s totuși suficiente. Intinderea rețelelor telegrafice sau subminarea solului cu materii explozibile, cer numai decit prezența armei speciale. Ceea ce se cere acum armei geniului, este repejunea executării lucrărilor și imediata folosire, pentru aceste lucrări, a tuturor avantajelor pe care le oferă terenul. Pentru acest scop, zice autorul, soldații și ofițerii de geniu nu mai pot rămine izolați, de-o parte de mișcările infanteriei, ci trebuesc amestecați cu aceasta din urmă, trebuesc să o insoțească in toate mișcările ei pe teren, pentru a-și putea da seama imediat de poziția terenului și a putea astfel lua măsurile cele mai potrivite. Față de condițiile actuale ale războiului această fusiune intre arme trebue să se facă numai decit, dacă e să se tragă vre-un folos din arma specială a geniului.

Nuova Antologia (1 Iunie 19 *Luigi Luzzatti* **„Vechile și noile metode sociale pentru ajutorarea muncitorilor invalizi și bătrini"**.

In Italia există, de mai bine de ani, ca instituție a statului, *Casa națională*, creată pentru asigurarea accidentelor și bătrineței lucrătorilor. De și această instituție dispune de insemnate fonduri pecuniare, totuși nu se poate spune că a avut succesul pe care-l merita. In 1907 asigurații atingeau de abia cifra de 251.000, și acum o pătrime din acest număr a scăzut, necontinuind ratele, iar din cei rămași, cea mai mare parte reprezintă inscrierile obligatorii ale guvernului sau in sarcina industrialilor. Și in Italia ar trebui doară să se ridice cifra asiguraților până la 8 milioane. Există și un institut privat, in acelaș scop, care, deși nu dispune de fonduri așa de insemnate, are totuși un număr mai mare de asigurați: 302,000. Pricina e, poate, in felul organizării: pe cind institutul oficial așteaptă să-i vie de bună voe clienții, cel privat

agenți interesați prin tantieme, ută singur. Lucrul acesta se ob- și in alte țări; asigurarea libe- spontană nu corespunde nicăiri ficiilor bănești pe care le fac sta-

Astfel devine simțită nevoia de ege intre sistemul german (asi- rea obligatoare, cu concursul in- rinzătorilor și a statului: 14 mil. rați), sau sistemul anglo-saxon Australia și Danemarca, propus a- in Anglia de ministrul Asquith torirea statului de a procura pen- fără contribuirea muncitorilor.) mul german care e pe cale de a troduce in Franța, se prezintă in toarele cifre: pensiuni plătite la izi 750.000; la bătrini peste 70 de 150.000. Media pensiunei e de mărei (225 fr.) Asigurările sint in contul lucrătorilor, parte in patronilor, parte in al statului; iala totală, pe an, e de 450 mil. il. din budgetul statului, 172 mil. se lucrătorii, 233 milioane patro- iuvernul francez era dispus să a- 100 mil. pe an, dar după planu- ropuse (plata unei pensii de 360 ricărui lucrător care a contribu- din salar timp de 30 ani) s-a lat că statul francez ar trebui să anul intăi 282 mil. și ar trebui eargă crescind până la 545 mil- l. Este o cheltuială, pentru care ajunge nici bogățiile Franței, zi- uzzatti. In ce privește proectul z de a da pensii, fără a primi o cotizație din partea celui asi- t, autorul crede că n-are să fie bil a fi pus in practică.

eutsche Rundschau (Iunie . *P. Walther.* **Curentele antiin- e in India și combaterea lor.** rul își propune să studieze prici- luptei, care s-a inceput de mai de douăzeci de ani,—de o cam numai cu armele spiritului—intre ji și Indieni. După perioada de ire, s-a pornit opera inzestrării țării cuprinse, cu cultura apusului; acela care a luat asupra-și această uriașă sarcină, a fost guvernatorul Bentinck, avind de colaborator și pe marele istoric Macaulay. Odată cu limba, literatura și știința ingleză, au pătruns insă in India și ideile democratice de libertate și progres, și mulțumită faptului că s-au primit băștinași in funcțiile de judecător și cele administrative, precum și faptului că s-a impus in toată India limba ingleză cu limbă oficială, aceste idei au căpătat in curind o mare răspindire. Educația ingleză a făcut ca numeroasele popoare din India, despărțite până acum prin rasă, religie și mai ales prin limbă, să capete mijlocul de a se pune in comunicație și de a ajunge cu timpul să-și dea seamă de interesele lor comune, opuse dominațiunii ingleze. Trezirea conștiinței naționale a avut de urmare mai intâi crearea acelui congres național, care se adună in fiecare an, la finele lunii Decembrie și in care iau parte membri aleși din clasele culte ale Indienilor. Tendințele congresului au fost dela inceput de natură politică și au urmărit, in primul lor, ciștigarea dreptului de a participa mai mult la guvernarea țării. Presa desvoltindu-se in acelaș timp, s'a inceput o activă propagandă pentru autonomia Indiei, propagandă care nu se sfia să indemne pe față la revoluție. Față de această mișcare, Inglejii au luat măsuri: au cedat la unele cereri—pe care le puteau acorda; au arestat și dat judecății pe propagandiștii prea violenți; au mai schimbat sistemul educației in școli și—mai cu seamă—au procedat la o nouă impărțire a provinciilor. Astfel ei au făcut din Bengal două provincii, Bengalul și Ostbengalul, pentru a da supremația populației mahomedane, care in general e mult mai credincioasă față cu guvernul inglez. Aceste măsuri sint cauza tulburărilor recente

Varietăţi

Serum Marmorek. Ciţiva autori germani şi olandeji au publicat de curînd resultatele ce le-au căpătat cu acest serum. Aceste resultate fiind concordante şi foarte interesante, le dăm după *Revue Scientifique*.

Schenker a limitat întrebuinţarea serului la tuberculoşi, la care boala presenta o gravitate mijlocie, a administrat serul pe cale rectală şi un timp îndelungat. Din 39 de bolnavi, opt au fost vindecaţi, şi la 11 starea s'a îmbunătăţit; unul a murit, iar cei lalţi au ramas în starea de mai înainte. Nici într'un caz serul nu face rău şi nici un alt tratament n'a permis să se amelioreze mai repede starea, decît acesta.

Wohlberg a constatat că serul e de o eficacitate reală în scrofuloză. Acelaş lucru l-au observat *Hymans*, *Polak Daniels*, cari nu pun în indoială resultatele bune ale tratamentului cu serum *Marmorek*.

Proecte de secarea Zuyderzeei. E vorba de a se face un dig, care să tae faimosul lac olandez în două; partea de sud ar fi de 350,000 hectare; ea ar deveni un lac cu apă dulce, umplîndu-se necontenit cu apele rîului *Ysel*. Puţin cîte puţin s'ar seca din această suprafaţă un număr de 210000 hectare. Digul ar costa 82 mil. franci iar lucrarea în total 500 mil. Pămîntul de cultură ce s'ar căpăta s'ar putea vinde cu 3,700 fr. Hectarul.

Aprinderea lămpilor în vagoane. Cu greu se despart oamenii de gazul aerian, mai ales de cînd *Auer* a introdus sita cunoscută de oxid de *Ceri* şi *Thorni*, care a făcut să crească puterea iluminatoare a gazului. La trenuri era o chestiune foarte grea acea a aprinderei lămpilor cu gaz aerian. Pe unele linii, care trec prin tuneluri, e nevoe să ardă gazul cîte-va ore pe zi, ceeace necesitează cheltueli mari. Se pare că problema aprinderei lămpilor e acum rezolvită. Un singur funcţionar poate să le aprindă în cîte-va minute. Lămpile au cîte un fir de Nikel de-asupra sitei şi prin acest fir se dă drumul unui curent electric. Se dă întăi drumul gazului şi apoi curentului, firul de nichel se înroşeşte şi aprinde gazul. Pentru linia Paris—Basel se calculeaza o economie de 223 fr. ce fiecare vagon pentru un an, din întrebuinţarea sistemului acestuia de aprindere a lămpilor.

Exploatarea petrolului submarin. Pe coasta Californiei se găsesc un număr destul de mare de puţuri petrolifere, care timp de 40 de ani au adus mari beneficii acţionarilor. În timpul din urmă s'a observat că debitul puţurilor se micşorează; fiind că pătura de petrol se întinde sub mare, s'a căutat s'o urmărească acolo. Pentru asta se implîntă în fundul mării ţevi de fer ori de beton armat, atît cît trebue ca apa mării să nu mai poată pătrunde în ţevi, se scoate apa din ele şi apoi se procedează la sondat, întocmai ca pe uscat. Marea oferă un aspect deosebit cu vasele ei aşezate în linie, servind la aşezarea tuburilor, la sondaj şi la culesul petrolului. Din timp în timp marea distruge toate construcţiile, dar oamenii le ridică în scurtă vreme la loc, căci cîştigul e destul de mare. Puţurile nu-s adînci. De multe ori ele intîlnesc 2 şi 3 zone petrolifere.

Uciderea guzganilor din corăbii. Conferinţa internaţională de igienă ţinută la Paris în 1903, a recomandat ca să se facă toate sforţările pentru a ucide guzganii de pe corăbii, căci aceştia aduc ciuma. Studiile făcute în Franţa, arată că cel mai bun mijloc constă în a lăsa să intre în corabie gaz sulfuros. Consiliul superior de igienă publică din Paris, a recunoscut eficacitatea aparatelor *Clayton*, *Marot şi Gauthier-Deglos*. În primul aparat se arde S şi gazul sulfuros produs e trimes în corabie. În al doilea aparat se ia ca punct de plecare acidul sulfuros licid, care e prealabil amestecat cu aer şi supus acţiunei scînteelor electrice, pentru ca o parte din el să se transforme în anhidridă sulfurică şi în fine e trimes în corabie. Cel mai răspîndit e aparatul *Marot*.

Lupta contra ţinţarilor. Pentru a distruge larvele de ţînţari se toarnă petrol peste apele stătătoare; Dr. *Sauzean* din *Gabon* arată că în ţările calde se poate utiliza cactus spinos, căci acesta tăiat în bucăţi şi aruncat în apă, îi comunică o substanţă mucilaginoasă ce se depune ca şi petrolul la suprataţa apei şi împedică respiraţia larvei. Acţiunea acestei substanţe durează mai multe luni, pe cînd a petrolului e redusă la vr'o 20 zile, în care timp pătura de petrol se evaporează.

Cercetarea curenţilor atmosferici. Experienţe făcute în Zurich anul trecut, au arătat de cîtă importanţă sînt baloanele mici şi cu cîtă uşurinţă ne putem servi de dînsele pentru a determina direcţia vînturilor şi repeginnea lor. Se lasă balonaşe să se ridice în sus şi se urmăresc cu un teodolit special construit, care dă la fiecare moment azimutul şi înălţimea unghiulară a balonului. Cum arată *Quervain*, care a propus metoda în 1906, se poate şti în ori ce moment distanţa la care se află balonul de observator. Dacă balonul intră în un nour, se poate şti astfeliu distanţa acestuia. Baloanele se urcă uşor la 5000 m. şi se pot înalţa şi pînă la 10000 m.

Monox. Americanul Dr. *Potter* a reuşit să prepare un Oxid al siliciului, care să conţie un atom de siliciu şi unul de oxigen; compusul e deci analog cu oxidul de cărbune. El a numit acest oxid *Monox*. Proprietăţile lui i-au asigurat deja o întinsă întrebuinţare. Îl găsim în comerţ sub formă de pulbere; nu-i atacat de nici un licid, şi de nici un alt corp afară de *O* care-l atacă, la temperatură foarte înaltă; în acest cas el arde şi transformîndu-se în silice, desvoltă o cantitate enormă de căldură. Sufiind pulberea prin tub de cauciuc, ea esă electrizată; nouraşul fin electrizat rămîne multă vreme în suspensie în aer; dacă întîlneşte o suprafaţă rea conducătoare, ea se depune pe dînsa, formînd o pătură, prin care poate străbate aerul, dar nu şi corpurile aflate în suspensiune în aer, cum sînt pulberile, bacteriile etc... Această proprietate a şi găsit întrebuinţare în Statele-Unite, unde e obiceiul să se filtreze aerul destinat la ventilarea localurilor. Filtrarea se face prin o pătură de Monox depusă pe o ţesătură de bumbac. Fiind-că el e uşor şi rău conducător de căldură, se servesc de el în fabricarea unor pînze cu care învăluesc conductele de vapori de apă, ca acestea să nu se răcească. Depus pe metale le împedică oxidarea; serveşte încă la fabricat cerneală neagră pentru tipărit. Industria porţelanei scoate mari foloase de la Monox. Fiind dur se fac din el pietre pentru şlefuit metalele.

Spicuitor.

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURA

Correspondance de Stendhal. (1800—1842) publiée par Ad. Paupe et P. A. Chéramy sur les originaux de diverses collections. Préface de Maurice Barrès. Paris. Charles Bosse, 1908, 3 vol. in 8.

Ediţie completă şi critică a corespondenţei celebrului prozator. In prefaţă, Barrès scrie despre sentimentul onoarei la Stendhal.

Casimir Stryénski et Paul Arbelet. *Soirées du Stendhal Club*, deuxième série. Documents inédits „Mecure de France" 1 vol. in 18. 3 l. 50. Cuprinde detalii noi asupra vieţii şi fizionomiei lui Stendhal.

Edouard Schuré. *Femmes inspiratrices et poëtes annonciateurs.* Perrin 1 vol. in 18. 3 l. 50.

Studii asupra câtor-va scriitori contimporani, curioase prin sentimentalizmul religios al autorului.

Maffre de Baugé. *L'iris bleu.* A. Pedone. Un vol.

Colecţie de cugetări, maxime, reflexii, asupra vieţii, femeilor, amorului.

I. Barbey d'Aurevilly. *Le théatre contemporain.* (I-e série). Stock. 3 l. 50. Cronici teatrale asupra pieselor unor scriitori ca Augier, Sardou, Dumas fils.

E. Rigal *Molière.* 2 vol. Hachette. 7 fr. Studiu aprofundat asupra marelui scriitor.

FILOSOFIE

Georges Fonsegrive *Regards en arrière.* 345 p. Blond ed. 3 fr. 50. Studii importante de istorie religioasă şi filosofică.

Paul Gaultier *L'idéal moderne: La question morale, la question sociale, la question religieuse.* 3 fr.50. Hachette.

Opera importantă care discută cu un spirit larg problemele vitale ale vremii noastre,

Albert Leclère: *La morale rationelle dans ses relations avec la philosophie générale.* 544 p. 7 l. 50. Alcan.

Autorul adversar al metodei empiriste şi al aceiei mistice, a încercat o sinteză a tuturor chestiilor fundamentale ale filosofiei în vederea stabilirei unei morale, riguros raţionale.

P. Souriau *Les conditions du bonheur.* 3 fr. 50. Armand Colin. Incercare de a da o soluţie raţională şi practică problemei fericirei aşa cum se pune ea pentru oamenii timpului nostru.

Scipio Sighele. *Idee e problemi di un pozitivista. Sandron edit.*

E o colecţie de articole publicate în diferite reviste. Are trei părţi: studii privitoare la suggestie şi psichologie colectivă; studii asupra delictelor şi chestiuni de artă şi politică.

SOCIOLOGIE

Paul Acker *Oeuvres sociales de femmes. 3 fr. 50.* Plon Nourrit. Culegerea articolelor pe care autorul le-a publicat în Revue des deux mondes asupra rolului social al femeei contemporane.

Charles Benoist. *Pour la réforme*

electorale. 3 fr. 50. Plon Nourrit. Articole asupra chestiei electorale şi reformei proporţionale.

Jean Cruet. *La vie du droit et et l'impuissance des lois.* 3 fr. 50. Bibl. de Philosophie scientifique. Flammarion.

Adversar al concepţii dogmatice a legii, autorul e un partizan al atenuării ireductibilei autonomii dintre textul legii şi viaţă.

Eugène de Roberty. *Sociologie de l'action.* Alcan. In prima parte autorul studiază geneza socială a raţiunei, în a doua originele raţionale ale acţiunei şi etiologia conduitei omeneşti.

Eduard v. Hartmann, *Die sozialen Kernfragen.* Verlag Deutsche Bücherei, Berlin, 1908.

Sînt trei volume de studii asupra chestiunilor sociale pe care cunoscut filosof le-a lăsat. Intâiul se ocupă cu repartiţia produsului muncii; al doilea, cu mărirea acestui produs şi al treilea cu micşurarea apăsării muncii.

STUDIU ŞTIINŢIFIC-LITERAR

Dr. med. Paul Albrecht. *Fritz Reuters Krankheit.* Halle, Marhold 1907.

Autorul stabileşte că marele poet n-a fost ceea ce se chiamă un beţiv, ci un bolnav care suferea de dipsomanie, adică atacuri periodice de alcoolism.

ISTORIE LITERARĂ

Carlo del Balzo. *L'Italia nella letteratura francese.* Soc. tip. edit. Nazionale.

E al doilea vol. al acestei opere. Se tratează perioada dela moartea lui Henri IV până la revoluţiune.

POLITICA

V. Mantegazza. *Questioni di politica estera.* Treves.

E o colecţie de articole de jurnal referitoare la principalele evenimente politice internaţionale, precum conferinţa din Haga, revolta din Romînia, chestia Marocului, acordul Anglo-rus etc.

ISTORIE

L. Cappelletti. *Da Alaccio alla Beresina.* Torino, Bocca.

E un studiu asupra lui Papa Leon, care porneşte de la naşterea eroului pînă la retragerea din Rusia.

MEMORII ISTORICE

Daniel Freiherr von Salis-Soglio. *Mein Leben und was ich davon erzählen will, Kann und darf.* I. Band. Stuttgart 1908, Deutsche Verlags-Anstalt.

Primul volum din memoriile bătrînului general austriac.

GEOGRAFIE CALATORIE

Hans Vollbrecht. *Im Reiche des Negus Negesti Menelik.* Stuttgart Union Deutsche Verlagsanstalt 1907.

Autorul e un medic care a însoţit în 1905 misiunea germană la curtea lui Menelik şi care îşi publică impresiile şi observaţiile făcute cu aceа ocazie.

Compilator

Bibliografie

(Asupra unora din cărţile de mai jos vom reveni la recenzii)

Un agronom, *Legea Tocmelilor agricole şi noile numiri de Inspectori Agricoli.* Bucureşti, 1908, 1 broş. de 16 pg., fără preţ.

Lascar Catargiu, 1823—1899). Bucureşti, Biblioteca politică, Lazareanu, 1908, 1 broş. de 64 pg., preţul 30 b.

Dr. Mărgăritescu, *Institutul de Fisioterapie şi Chirurgie ortopedică, Bucureşti, Calea Griviţei 67.* Bucureşti, Socec, 1908, 1 broş. in 4 de 52 p.

Caton Teodorian, *Singele Solovenilor.* Bucureşti „Minerva", preţul lei 1.50.

Ion Birseanul, *Dor Pustiu.* Bucureşti, „Minerva" preţul lei 1.50.

M. Eminescu, *Poezii Postume*, ediţie nouă. Bucureşti „Minerva, 1908 preţul lei 1.50.

Al. Cazaban, *Chipuri şi Suflete.* „Minerva" preţul lei 1.50.

Schiller, *Wilhelm Tell*, Dramă in 5 acte, traducere din limba germană de B. Marian. „Biblioteca pentru Toţi" preţul 60 b.

Cridim, *Epigrame*, Bucureşti, 1908, preţul 1 leu.

A. Vlahuţă, *Din Trecutul nostru*, Bucureşti, 1908, preţul lei 3.50.

Maxim Gorki, *Nuvele* traduse de Lia Hirsu, Alcalay, preţul 30 b.

Ivan Turgenieff, *Duelistul*, traducere de Ludovic Dauş, Alcalay, preţul 30 b.

C. Negruzzi, *Poezii.* Alcalay preţul 30 b.

I. C. Brătianu, (1821—1891). Bucureşti, 1908 preţul 30 b.

Fr. Grillparzer, *Ale mării şi iubirii valuri (Hero şi Leandru)*, Tragedie in 5 acte, traducere de C. Berariu, Cernăuţi, 1904, preţul 2 coroane.

Isidor Ieşan, *Despre Noroc.* Studiu etic—moral, Ciurcu, Braşov, 1908, preţul 1 cor. 80 kr.

Paul Ionescu Pastion şi **Corneliu Maiorescu Maior** avocaţi *Din Culisele Baroului.* Bucureşti, 1908, preţul 2 lei.

Preotul **Constantin Morariu**, *Ciprian Porumbescu* după 25 de ani dela moartea lui. Editura reuniunei de cintare „Ciprian Porumbescu" in Suceava, preţul 50 b.

Dr. Eusebiu R. Roşca, *XXIV Anuar al Institutului pedagogic teologic* Nagyszeben, 1908.

TABLA DE MATERII

a

Volumului IX

(ANUL III, NUMERELE 4, 5 şi 6).

I. Literatură.

II. Studii. Articole. Scrisori din ţările romîne.

III. Cronici.

VII. Varietăţi.

